FERİDUN M. EMECEN

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞ VE YÜKSELİŞ TARİHİ (1300-1600)

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞ VE YÜKSELİŞ TARİHİ (1300-1600) FERİDUN M. EMECEN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

2. basım

TARİH

FERİDUN M. EMECEN
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞ VE YÜKSELİŞ TARİHİ
(1300-1600)

Sertifika No: 29619

EDİTÖR
ALİ BERKTAY

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ-DİZİN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: KASIM 2015, İSTANBUL
2. BASIM: EKİM 2016, İSTANBUL

ISBN 978-605-332-620-5

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. DEVEKALDIRIMI CAD. GELİNCİK SOK. NO: 6 KAT: 3
BAĞCILAR İSTANBUL
(0212) 445 32 38
Sertifika No: 22749

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Feridun M. Emecen

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Talebelerime…

İÇİNDEKİLER

HARİTA LİSTESİ

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
BA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
D.	Defter
der.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
İA	Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi
KK	Kamil Kepeci Tasnifi
MAD	Maliyeden Müdevver Defterler
MD	Mühimme Defteri
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
sy.	Sayı
TD	Tahrir Defteri
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
tür.yer.	Türlü yerler
v.dğr.	Ve diğerleri
vd.	Ve devamı

Önsöz

Osmanlı İmparatorluğu'nun altı yüz yılı aşan tarihî serüveni üzerinde yapılan çalışmalar yeterli seviyeye henüz ulaşmış değildir. Küçük bir Türkmen beyliği iken bulunduğu coğrafyanın sosyal ve siyasî yapısının kazandırdığı dinamiklerle zaman içerisinde büyük bir imparatorluğa dönüşen bu siyasî yapının devasa tarihi, siyasî, sosyal ve iktisadî açılardan bir bütün olarak kapsayıcı şekilde yapılacak ilmî araştırmalara muhtaç bir görünüm arz etmektedir. Zengin arşiv belgeleri ve kütüphanelerde hâlâ ilmî açıdan hazırlanmış sağlam neşirlerine ihtiyaç duyulan kitabî kaynaklar göz önüne alındığında, genel sonuçlara ait yaklaşımlar yanında teorik bir çerçeveyi oturtmak hayli müşkil görünmektedir. Bununla beraber yine de Osmanlı siyasî tarihini genel hatlarıyla ele alan incelemelerin ve bu kapsamdaki tarih yazımının ciddi bir ilerleme kaydettiğini belirtmek gerekir. Bilhassa arşiv ve kitabî kaynaklara dayalı yapılan son araştırmaların sonuçları, bu tarz genel tarih edebiyatına göz ardı edilemeyecek bir katkı sağlamıştır. Sözü edilen zorluklara ve kaynakların "kısıtlayıcı bolluğuna" rağmen en azından öğrenim düzeyinde de olsa Osmanlı tarihinin temel noktalarına vakıf olmak ve zamanımızı derinden etkilediği açık olan bu tarihî süreçlerin farkına varmak ve tabii ki "anlamak", en azından entelektüel düzeyde bilgi sahibi bulunmak noktalarından

bu tip genel kapsamlı tarihlerin telifine şiddetle ihtiyaç olduğuna şüphe yoktur.

Elinizdeki kitap, Osmanlı tarihinin "Klasik Çağı" olarak adlandırılacak olan devresini, yani beyliğin kuruluşundan 17. yüzyıl başlarına kadar gelen dönemini, genel bir siyasî tarih anlayışı çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır. Osmanlı tarihinin bu kuruluş ve yükseliş devresi, alışılmış kronolojik çerçeve yerine tematik özelliklerini dikkate alan bir yaklaşım dahilinde, öncelikle "niçin Osmanlı siyasî tarihi" sualinin cevabı olabilecek bir girişin ardından, Osmanlı tarihinin safhaları siyasî açıdan ağırlıklı ama aynı zamanda sosyal, ekonomik temelli, yer yer teşkilatla iç içe bir anlatım ile muhtelif başlıklar altında genel hatlarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buradaki temel iddialar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yüzyılları ve ne şekilde bir gelişme çizgisi takip ettiği konusunda belirli bir zihni altyapıya sahip olup olmadığı, nasıl bir gelişme gösterdiği, büyük bir stratejik planının bulunup bulunmadığı, merkezî ve merkezkaç kuvvetlerin önce uçlarda, daha sonra sarayda hanedanla olan bağlarının mahiyeti, gerçekte Osmanlı tarihinin nasıl algılanması gerektiği, oluşturulan veya oluşturulmaya çalışılan "paradigmaların" sorgulanması gibi pek çok mesele kapsamında teşekkül etmiştir.

Bu anlamda kitabın kurgusu ve planı, farklı bir zaviyeden Osmanlı siyasî tarihine bakışı sağlayacak bir yaklaşımı haizdir. Bu yapılırken akademik çerçeve ihmal edilmemiş, yer yer tartışmalı noktalar, kaynaklar temelinde geniş şekilde işlenmiş, ama genel akış mümkün olduğunca "bilgilendirici bir anlamayı" sağlayacak tarzda düşünülmüştür. Bu amaç okuyucuyu bol notlara ve kaynak tahlillerine boğmaksızın ve dikkatini dağıtmaksızın –tartışmalı durumlar ve yeni tespitler gibi– gerekli yerlerde daha fazla bilgi ihtiyacını giderecek notların tercih edilişini mecbur kılmıştır. Yayımlanmış kronikler, genel tarihler ile seçilmiş araştırmalardan oluşan "seçme" bir bibliyografya da kitabın sonuna eklenmiştir. Yine metinde akademik bir dil yer yer hâkim olmuşsa da genellikle daha rahat okumayı temin edebilecek edebî bir üslubun benimsenmiş olduğu görülecektir. Bunun dışında kitap için ayrıca bir

müstakil "Sonuç" bölümü yazılmamıştır. Bunun sebebi ele alınan konunun spesifik bir mahiyet arz etmemesidir. Genel Osmanlı tarihi yazımı içinde belirli bir dönemin anlatımı burada esastır ve aslında her bölümde sonuca müteallik bilgilerin analizi yer almaktadır.

Nihayet bu satırların yazarı, metni okuyarak her zaman olduğu gibi "keskin" tenkidî görüşlerini ileten Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye, kitabın hazırlanmasındaki teknik yardımları için Davut Erkan'a, değerli editör Ali Berktay'a, kitabın okuyucuya en iyi şekilde ulaşmasını sağlayanlara ve basımını itina ile gerçekleştirenlere sonsuz şükranlarını sunar.

Feridun M. Emecen
Bakırköy, Haziran 2015

Giriş

Osmanlı Siyasî Tarihi Üzerine: Genel Bir Değerlendirme[1]

Yakın zamanlarda tarih yazımıyla ilgili olarak ileri sürülen bir görüşte şu ifadelere yer verilir:

> Tarih yazıcılığı küreselleşme ve yerelleşme arasındaki dengenin ihmal edilmediği bir çerçevede, geçmişe değil geleceğe yönelik olmalı ve bunun da işaretini taşımalıdır. Kurgulanan tarih, çatışmacı bir dünyanın oluşumu için gerekçe yaratmamalıdır. Özellikle günümüz Türkiye'sinin tarihle ilişkisi konusunda serinkanlı değerlendirmeler yapılmalı, geçmişte yaşanan bir olayı tarihçinin pozitivist bir anlayış içinde mutlak gerçeklik iddiasında bulunarak yeniden kurmasının mümkün olmadığı idrak edilmelidir. Tarihî olguları, bilgi ve belgeleri görmezden gelmeksizin yeni konulara açılmak, yeni anlatım biçimleri ve yorumlar geliştirmek gereklidir.[2]

---

1 Bu kısım daha önce yayımlanmış olan "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Tarihine Yaklaşımlar" başlıklı yazımdan uyarlanmıştır (bkz. *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009, s. 13-34).

2 Zeynel Abidin Kızılyaprak (haz.), *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar. Küreselleşme ve Yerelleşme*, çev. Gül Evrim, İstanbul 2000, s. 8-10.

Bu satırlarda kastedilmek istenenin sosyal tarih alanından çok, siyasî ve askerî tarihin ele alınış problemlerini çağrıştırdığına şüphe yoktur. Her ciddi tarihçi tarafından iyi bilinen bu hususlar, belge yayıncılığı yaptıkları, alt alta belge sıralamayı marifet saydıkları iddiasıyla, birkaç örnek bulup bunu neredeyse bütün bir "akademik tarihçiliğe" yükleyen kesimler için de yol göstericidir. Yakın zamanlarda "arşiv kaynaklarını kullanan ve kullanmayan" tarihçiler ayrımında birbirlerinin tarihçilik anlayışını tenkit etme vadisindeki tartışmalar kabaca şu iki noktada toplanmıştır: Bunlardan biri olay anlatıcılığı, nakilcilik yapıp daha ziyade siyasî tarihe yönelerek millî mefahiri vurgulama; diğeri ise Batılı veya Amerikanvarî teorilere mesnet olabilecek türden verileri zorlama yoluyla, kaynak yığınını bir tarafa bırakıp arşiv malzemesinden ve temel Osmanlı kaynaklarından bihaber olarak, sosyal ve iktisat tarihine yönelip bunları yaygın ideolojik düsturların ve anlayışın tesirinde kalarak yorumlamadır. Aslında bütün bunlar yapılırken genellikle uç örneklerden hareket edilmekte, ideolojik bakışlar devreye sokulmakta ve işini ciddiye alan tarihçi kesim de oluşturulan katı kategorileşmeden kendisini kurtaramamaktadır.[3]

Belki de bu tartışma ortamının etkisiyle son yirmi-otuz yıldır siyasî ve askerî tarih ihmal edilmiş, hatta birkaç belgeyi art arda koyarak hiçbir hedef belirtilmeksizin yayında bulunanlar dahi konularını sosyal tarihten seçmeye başlamışlardır. Özellikle mahallî mahkeme kayıtları ele alınarak cemiyet ve şehir tarihlerine yönelişler hızlanmıştır. Bu ilgi beraberinde metodoloji problemlerini de getirmiş, pek çok birbirinin tekrarı, yeni bir arayış içinde olmayan, problematiğe yönelik hiçbir fikir taşımayan türden çalışmalar, makaleler ve özellikle tezler ortaya çıkmıştır. Bu arada döneminin siyasî şartlarının etkisi altında kaldığı şeklinde eleştirilere hedef olan Ömer Lütfi Barkan'ın daha önce Fuat Köprülü'nün de aşina olduğu bir tarzda ve "*Annales* ekolü"nü benimseyerek, zengin ar-

[3] Osmanlı tarihçiliğinin genel olarak meselelerinin bir gözlemi için bkz. S. Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, İstanbul 1997. Ayrıca Osmanlı tarihçiliğindeki son gelişmeler için bkz. S. Faroqhi, *Approaching Ottoman History*, Cambridge 1999 (çev. Z. Altok, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, İstanbul 2001).

şiv malzemesinin hayranlığı içerisinde ortaya koyduğu çalışmalar da klasik bir Osmanlı tarihi eğitimi almış, kaynak diline vakıf akademik tarihçiler üzerinde kuvvetli etki yaparak siyasî tarihe karşı olan ilgiyi giderek azaltmıştır.[4] Tarihin böyle siyasî, askerî, sosyal ve iktisadî diye ayrılması, sun'î bir tasnifin eseri olarak görülebilir. Bu anlamda Osmanlı tarihi bakımından bunların bir bütün olarak düşünülmesi gerektiği söylenebilir. Fakat söz konusu ayrımların "ayırt edici" hususiyetlerin daha da belirginleştirilmesi bakımından mühim olduğu ve böyle bir tasnifin varlığına ihtiyaç bulunduğu da açıktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş çağı, "klasik" olarak tanımlanacak olan temelleşmiş ve yerleşmiş siyasî, bürokratik, dinî vb. düşünce sistemiyle genel Osmanlı tarihi içinde farklı bir hüviyete sahiptir. Bu dönem esas itibariyle 19. asırda yoğunlaşan Avrupa'nın gücü karşısında bir kırılma olduğu ve Osmanlı tarihinde bir kopuş yaşandığı zamana kadar uzanır. İşte bu kopuş, geleneksel ve modern olmak üzere iki büyük kategoriye bölünür. Aslında modern denilen dönemin Avrupa'ya has paradigmalar dahilinde ve bu dünyaya has gelişmeler çizgisi içinde ele alınması, Osmanlı tarihi üzerindeki türlü araştırmalara yön vermiştir. Modern öncesi denilen döneme de haliyle bir bakış açısı getirmiştir. Bunun belki de en bariz ifadesi, Weberyan anlayışlı patrimonyal yapı değerlendirmeleri ve Doğu despotizmi genellemeleridir. Bu çerçevede klasik dönem yahut modern öncesi dönem kendisine has özellik kazanır, fakat bu defa dar kalıplar içerisine hapsedilmiş olur. Özellikle henüz kaynaklarının sıhhatli edisyonlarının tam anlamıyla hazırlanmadığı, hele arşiv malzemesinin bütünüyle tesadüflere bağlı bir sistem içerisinde dağınık halde bulunduğu Osmanlı tarihi

---

4 R. Abou-El-Haj'ın birçok tarihçinin esas olarak "biricik, tekrarlanmayan" olayların incelenmesiyle ilgilendiklerini, son elli yıldır azalmasına rağmen Avrupa'da bile bu tür anlayışın sürdüğünü belirtmekte olması, en azından Türk tarihçiliği için yetmişli yılların öncesine ait bir "takılıp kalma"dır. Yine müellif, tarihçilere Osmanlı tarihinin farklılığı yahut tuhaflıklarını, kendine özgü yanlarıyla vurgulama değil bunun tersini yapmak gerektiği gibi bir ödev de yüklemektedir. *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. O. Özel ve C. Şahin, Ankara 2000, s. 21 vd.

için çok önemli olduğu açık "ayrıntıları", bu genel kalıplar içerisinde kaybolur gider.

Modern öncesi döneme kendi içinden bakarsak, klasik tabirinin "altın çağ" denilen 15. yüzyılın ortalarından itibaren 16. asır sonlarına kadar gelen bir devreyi ifade ettiği kanaatiyle karşılaşırız. Bu kanaat, Osmanlı siyasî tarihinin, müesseselerinin, merkezî yapısının olgunluğa eriştiği ve sonra 17. yüzyıldan itibaren bozulma ve siyasî açıdan gerileme yaşandığı gibi dönemin Osmanlı kaynaklarında çok vurgulanan, haliyle modern araştırmacıyı da sarıp sarmalayan genel kabullere yol açmıştır.[5] Bunun izlerini bugün silmek pek mümkün görünmüyor; fakat Osmanlı tarihinin siyasî gelişme seyri içerisinde yaşanan kırılma noktalarını, kavşakları tayin etmek yine de mümkündür ve bu ise yol ayrımları üzerinde yapılacak çalışma ve monografilerin çoğalmasıyla makul bir seviye kazanabilir. Binaenaleyh klasik dönemi, sadece 15. ve 16. asra mal etmeden Osmanlı Devleti'nin kuruluş süreci, bu süreci besleyen tarihî şartlar muvacehesinde gelişme çizgisi; bu çizginin siyaset ve teşkilat yapısında, gözlerin üstünlüğü kabul edilmeye başlanan Batı'ya çevrildiği 19. yüzyıla kadar takip ettiği dalgalanmaları, kırılmaları da içine alacak bir tarihî seyir olarak düşünmek mümkündür.

Bu seyri: a) Kuruluş aşaması, askerî ve siyasî bakımdan gelişme ve üstünlük; b) Değişen ve sistemi zorlayan şartlar karşısında geleneksel çizgiden ayrılmaksızın, "kanun-ı kadîm" anlayışıyla sürekli atıfların yapılmaya başlandığı, bir özlemi dile getiren, model arayışlarında hâlâ eskiden medet umulan ve giderek gözlerin Batı'ya çevrilmesine zemin hazırlayan değişme dönemi şeklinde iki ana zaman dilimine ayırmak yanlış olmaz.[6] Ancak kabaca tasnif edilen

---

5 Son örneklerinden biri için bkz. J. McCarthy, *The Ottoman Turks, an Introductory History to 1923*, Londra 1997.

6 Aslında Osmanlı tarihi için bütün gelişmeleri kapsayacak tek bir dönemlendirme yapmak doğru olmayabilir. Mesela askerî, siyasî, iktisadî, ilmî gelişme yahut çözülme trendleri için birbirinden farklı bir devreleme yapılabilir. Genellikle yapılan siyasî gelişmelere göre dönemlendirme, iktisadî ve sosyal süreçler açısından genel bir durumu yansıtmayabilir. Yine de temel ortak bazı noktalara göre tasnif mümkündür. Bir dönemlendirme örneği K. Karpat tarafından şu şekilde yapılmıştır. a) Hudut beyleri

söz konusu ayrımın da kendi içlerindeki devreleri göz ardı etmemek gerekir. Bu konuda en bariz örneği, değişme dönemi için yapılan ve hususiyle yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı kaynaklarından gelen yanlış yönlendirmelere birçok tarihçinin kendisini kaptırması oluşturur. Öte yandan 17. ve 18. yüzyıllar, üzerinde çok çalışılmamış dönemleri teşkil ederler. Bu, siyasî ve askerî tarih açısından da geçerlidir. Söz konusu asırları hâlâ duraklama ve gerileme söylemleri ile niteleme alışkanlığı mevcuttur. Bundan dolayı bu nitelemelere bakarak bir önceki dönemleri "altın çağ" diye anmak tabii gelebilir. Fakat bütün bunlar daha 16. asır sonlarında gelişmelerin pek farkında olmayan, aslında olmaları da kendilerinden beklenmeyen veya gidişi teşhis etmekle beraber, bunu dillendirmeyip yeni gelişmeler karşısında mensup oldukları muhalif zümrelerin tepkilerini dile getirmeyi seçen Osmanlı entelektüellerinin icadıdır. Haliyle modern araştırıcıların da bu görüşleri, onların yaşadıkları yılların şartları, yönelişleri içinde ele alması gerekir. Bu hususta mesela 16. ve 17. yüzyılda yaşamış Osmanlı tarihçileri Selânikî Mustafa Efendi, Gelibolulu Mustafa Âlî ile risale müellifi Koçi Bey'in eserleriyle anonim ıslahat risalelerinin mantığını kavrayıcı bir yaklaşım sergilemek ve doğrudan yüz yüze geldikleri bunalımlarla boğuşan ve buna göre pratik bir tavır geliştiren Osmanlı devlet ricalinin aldıkları tedbir ve faaliyetleri, buna uygun köklü bürokratik değişmeleri, çok mebzul arşiv belgeleri temelinde gözlemlemek herhalde daha verimli olabilir. Nitekim Rifa'at Abou-el-Haj özellikle Koçi Bey'in ve Âlî'nin tespit, tenkit ve tavsiyeleri temelinde Osmanlı 17. yüzyılına farklı bakmaktan çok, karşılaştırmalı bir global anlayış ile yaklaşmak ve yaşanılan problemlerin sadece Osmanlılara has bir durum olmadığının farkına varmak gerektiğini dile getirmekten kendisini alamamaktadır.[7] Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş çağının 17. yüzyıl başlarına kadar gelen dönemlendirmesi-

ve uçbeyleri 1299-1402; b) Merkezî yarı feodal dönem 1421-1596; c) Taşrada özerklik ve âyanlar 1603-1789; d) Ulus devlet olma dönemi 1808-1918 ("Osmanlı Tarihinin Dönemleri. Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım", *Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri*, İstanbul 2000, s. 119-155). Görüldüğü üzere bu tamamen siyasî gelişmeler paralelinde bir yaklaşımdır.

7 R. Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, s. 56 vd.

nin de zikredilen gerekçeler dahilinde bu uzun klasik çağı içinde bir ana kesit olduğunu belirtmek gerekir.

Öte yandan genel siyasî tarih kavramını ve ele alış biçimlerini şöyle bir hatırlayacak olursak, Osmanlı tarihinin kitabî kaynaklarından gelen ve bunların algılanış biçimlerinden kaynaklanan problemlerin adeta bir set gibi karşımıza çıktığını görürüz. Gerçi aynı meselelerin 19. yüzyıl Avrupa tarihçiliğinde de kendisini gösterdiğini biliyoruz. Bütün bunlar "tarih" denilen geçmiş olayların niçin ilgi çektiği ve ne fayda sağladığı gibi çok temel sorularla bağlantılıdır. Yani tarih deyince anlaşılan şey, daha çok siyasî-askerî tarihtir, üstelik "kuvvetli kalem sahibi" tarihçilerin elinden şekillenmiş olan ve cazip üslupla nakledilen geçmiş olayların büyüsü daima insanı kendisine çekmiştir. Osmanlı kronikleri de şüphesiz hadiseleri siyasî-askerî pencereden nakletmişlerdir. Onlar için önemli olan Osmanlı hanedanının yaptıklarının gelecek nesillere aktarılmasıdır: Zaferler, ortak bir geleceği inşada kullanılacak iftihar duygusu verme; mağlubiyetler, iç kargaşalıklar, saltanat kavgaları, yine geleceğe taşınan bir ders alma; hanedanı yüceltme ve meşruiyetini sağlamlaştırma esaslarına dayanır. Onlar tarihe belirli bir ideolojik görev biçmektedirler, bazıları hitap ettikleri zümrelere göre bir dil ve üslup kullanarak, bazıları ise anlattıkları olayları üsluba ve sanatkârane anlatım gücüne feda ederek kalem oynatmışlardır. Bir kısmı kendi anlayışlarınca sentez yapmaya çalışırken bir kısmı doğrudan yaşadığı dönemi aktarmıştır. Bu arada yeni arayışlar peşinde koşanlar da yok değildir. Ancak modern tarihçilerin bu anlatımların kurbanı olmamaları gerekir.

19. asırda Batı'da edebî tür tarihçilik ve nakilci tarihçilik yerini belge bulmaya ve bunların yardımıyla, sanki varmış gibi, çıplak gerçeğe ulaşma iddiasına terk etmeye başlarken, Osmanlı tarihçiliğinde de siyasî tarih yaklaşımında benzeri bir gelişme olduğu, eski tarz tarihçiliğin küçümsendiği malumdur. Günümüzde bazı tarihçiler Batı'da 19. asırda belge yaklaşımlı siyasî tarihin ele alınmasının tarihçiliğin görüş alanını daralttığını, hatta 18. asra oranla konu seçiminde daha gelenekçi bir çizgi izlendiğini belirtirler. Tarihin akademik bir disiplin haline gelmesiyle edebiyat-tarih ilişkisi

önemsiz addedilmiş, siyasî olayların doğru olup olmadığını sorgulayacak yeni kaynakların peşinde koşulmaya başlanmış; bunlara dayalı kesin ve çok net tasvirler yapılmıştır.[8] Geçmiş olayların sebep sonuç ilişkileri yumağını saf gerçekliğe ulaşmak için çözmek ve belgelerle bunu doğrulamak gayretleri, özellikle pozitivist bir anlayışla siyasî tarihi millî kimliklerin inşasında önemli hale getirmiştir. 19. asrın şöhretli tarihçilerinin romantik yaklaşımları, bir bakıma millî kimliklerin öğrenilmesinde, dolayısıyla bu kimliği takviye edecek olan düşmanların yaratılmasında çok büyük bir rol oynamıştır. Bizi yakından ilgilendirdiği için Balkan tarihçiliği buna güzel bir misaldir.[9] Vaktiyle Osmanlı hâkimiyeti altında kalmış olan ve bu dönemi "Türk boyunduruğu" olarak niteleyen ülkelerin bir kısmının bilahare geçirdikleri "müspet manada" siyasî değişikliklere, Batı dünyasıyla bütünleşmelerine rağmen benzeri yaklaşımlarını korumakta bulunmaları ilginçtir. Bugün bile aynı esintiler, kabaca olmamakla birlikte biraz farklılaşmış, daha profesyonelleşmiş ifadelerle literatürdeki yerini korumaktadır. Buna benzer "Osmanlı hâkimiyeti altında Arapların karanlık çağı" söylemi de hâlâ ilgili ülkelerin bir kısmında ve onların sömürge dönemleri hâkimlerinin bir bölüm tarihçilerinde ifadesini bulmaktadır.[10] Birinin Rönesans'a katılma süreçlerini kestiği, diğerinin parlak İslam medeniyetinden kopardığı gibi modası geçmiş yaklaşımların serpintilerine entelektüel düzeyde sıkça rastlamak şaşırtıcı değildir.

Osmanlı siyasî tarihine içten bakışta, vakanüvislerin veya gelecek nesillere yadigâr bırakma amacına sarılan gayri resmî tarihçilerin ortaya koydukları kronikleri efsanelerle süslü bulmak, bunların aktardıkları bilgileri küçümsemek veya onlara belirli bir misyon yükleyerek yazdıklarının değersiz olduğunu belirtmek ya-

8 S. Schama, "Tarih ve Gönlümüzün İmgelemi", *Toplum ve Bilim*, çev. H. Berktay, sy. 54/55 (1991), s. 97-102.

9 F. Adanır, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Balkan Tarih Yazınında Osmanlı İmparatorluğu", *Toplum ve Bilim*, sy. 83 (1999-2000, Kış), s. 224-239.

10 Bu kabil bakış açılarının neler olduğu hususunda bkz. A. Hourani, "Modern Ortadoğunun Osmanlı Geçmişi", *Osmanlı ve Dünya*, s. 93-117; K. Barbir, "Bellek, Miras ve Tarih. Arap Dünyasında Osmanlı Mirası", *İmparatorluk Mirası*, ed. C. Brown, İstanbul 2000, s. 144-163.

hut bunun tam tersi bütün sorgulamacı ve şüpheci tavırlardan, tenkidî metotlardan, hermenötik incelemelerden uzak, onlara safiyâne şekilde fazlaca inanmak herhalde modern tarihçinin kendi bakış açısından sergilediği yaklaşımlardır. Çünkü bütün bunlar hiçbir zaman bizatihi bu tarihi kaleme alan kronikerlerin meselesi olmamıştır. Şu halde onları yargılamak yerine serinkanlı bir şekilde malzemeyi sorgulamak, anlamaya çalışmak, diline vakıf olmak ve mantığını yakalamak gereklidir. Siyasî tarih bu kaynaklara muhtaç ise bunlardan istifade ile ele alınacak konunun hedefinin öncelikle iyi çizilmesi, sorgulanması, anlaşılması, anlaşılmasının aktarılması veya buna göre bir tartışma ortamı açılması esas olmalıdır.

Yukarıda da belirtildiği üzere siyasî-askerî tarih, bugün Osmanlı tarihçiliğinde en ihmal edilmiş alanlar olarak karşımızda durmaktadır. Hammer'in etkisiyle kaleme alınan türden çok ciltli ve genel karakterli Osmanlı tarihleri geleneği, bugün daha çok akademik tarihçilik dışındaki bazı yazarlar tarafından sürdürülmektedir.[11] Bunların son iki örneğine (Aksun ve Çabuk), sayıları oldukça çoğalmış taşra üniversitelerinin tarih bölümlerinde istihdam edilmiş genç nesil tarafından kaleme alınmış olan ve akademik yükselme vesilesiyle hazırlanmış bulunan makalelerin dipnotlarında rastlanmakta olması durumun vahametini ortaya koyar. Aslında Hammer'in eserinin 19. yüzyıl Osmanlı aydın kesimi üzerinde mühim etkileri olduğunu biliyoruz. Gerçi buna mümasil bu asırda yeni arayışların peşinde koşanlar da yok değildir. Fakat bunların hepsinde 19. yüzyıl Batı tarihçiliğinin etkisi şüphesiz vardır. Bununla beraber önceki dönemlere bakıldığında, Batı'dan bağımsız olarak, 16. yüzyıl sonlarında Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr* adlı genel tarihinden, 18. yüzyıl ortalarına doğru *Tarih-i Nev-Peyda*'ya uzanan çizgide, geleneksel yazım tarzını zorlayan türden eserlerin mevcut olduğu da dikkati çeker. 19. yüzyılda Hayrullah Efendi'nin, Mustafa Nuri Paşa'nın farklı metot arayışları, Namık Kemal, Ahmed Rasim gibi kuvvetli kalemlerin üsluba ağırlık veren öğretici tarzları, yahut Ahmed Refik'in halka inen sağlam kaynaklı

11 Y. Öztuna, Z. Nur Aksun ve V. Çabuk'un kaleme aldığı kitaplar ile diğer genel Osmanlı tarihleri burada zikredilebilir.

fakat "hafif-meşrep anlayışı", Tarih-i Osmanî Encümeni'nin bir cildi çıkabilen kuru ve eski geleneğe sadık *Osmanlı Tarihi*'ne ve bir bakıma bunun devamı gibi algılanabilecek olan İ.H. Uzunçarşılı'nın arşiv kaynaklarından da beslendiği, Avrupa tarihine dair mukayeseli kısımlarının yer aldığı çok iyi bilinen *Osmanlı Tarihi*'ne gelip dayanmaktadır. İddia edildiği üzere akademik tarihçiliğin bu tip mufassal Osmanlı tarihi yazma eğilimi olmamıştır. Bunun altında yatan en büyük sebep, Osmanlı arşivinin el değmemiş belge yığını karşısında duyulan çaresizlik gibi gözükmektedir.

Böyle bir tarihin yazılmasındaki zorluktan söz edenler, ayrıca tarihin nasıl ele alınması konusunda ideolojik yönelimlerine göre birtakım tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bunlardan bazılarına burada temas etmek herhalde öğretici (!) olur: Birine göre Carlyle'ın tarih metodu Türk tarihi için çok uygundur, çünkü tarihi büyük adamlar yapar, Türk tarihinde de büyük adamlar çok olduğuna göre bu metodu uygulamak doğrudur.[12] Bir diğeri, vesika yoksa tarih de yoktur anlayışı içerisinde, belgeleri inceleyerek onlar sayesinde salt gerçeğe ulaşılabileceğini belirtirken, biraz Osmanlıca bilen ve arşivin kapısından giren meraklı okuryazar takımının tarihçiliğe soyunduğunu yazarak sitem etmekten kendini alamamaktadır.[13] Buna karşılık genellikle yurtdışında akademik kariyer yapanların bir kısmı ise, daha kaynaktan başlayan nüsha ilişkileri gibi teknik ve dönemin ruhunu kavrayamamaktan gelen "problematik"lerin ve bunların niteliklerinin farkında olmaksızın, geçirilen aşamaları da hiçe sayacak ölçüde mevcut çalışmaları küçümseyici, kendi arkadaş gruplarının –niteliksiz olup olmadığına bakmaksızın– yaptıkları incelemeleri yüceltici tavır sergilerler. Tamamen teorik genellemelerden hareket edip hiçbir Osmanlı kaynağından istifade edemeyecek durumda bulunanların biraz da ideoloji bulaştırdıkları, kendi aralarındaki "paslaşmalı" tenkitleri[14] de buna eklenebilir.

---

12 "Türk Tarih Araştırmalarında Metot Tartışmaları", *Milli Kültür*, sy. 81 (Şubat 1991), s. 16.

13 *Aynı dergi*, s. 32.

14 "Tarih ve Kapitalizm. Söyleşi", *Defter*, sy. 20, s. 7-56; *Toplum ve Bilim*, sy. 38, s. 352-363.

Şüphesiz bütün bunların tesiri altında kalanlar, aynı söylemleri tekrarlayıp ayrıntılı siyasî tarih çalışmalarına ve tahlillerine yönelmeyi gereksiz bir iş olarak görürler. Benzeri şekilde "ideolojik kodlamalarla bir perspektif yakalama iddiaları" ve "genel teorik çerçevede herhalde böyle olmuştur mantığıyla üretilen sınıf analizleri" gibi tarihî çalışmalara bu pencereden bakarak, diğer çalışmaları görmezlikten gelme eğilimi bir başka dayatmanın göstergesidir.

Bütün bunlardan sonra yönelimleri tayin eden kavramların, tarihi ele alış biçimleri ne olursa olsun öncelikle kronik dediğimiz kaynaklara dayanması gerektiği âşikârdır. Ancak burada karşımıza büyük bir mesele çıkmaktadır. Pek çok tarihçinin de dile getirdiği gibi, bu kaynakların tenkitli neşirleri henüz tamamlanmış değildir. Bu bakımdan Osmanlı siyasî tarihçiliği bu çok önemli zeminden yoksun bulunmaktadır. İkinci olarak arşiv malzemesi, klasik dönem için hemen hemen tamamen tasnife açık bulunmakla birlikte dağınık fonlar, "umulmadık keşiflere" yol açan bir tasnif sisteminin mevcudiyeti, uzun süreli bir emek harcamayı, arşivin tasnif yapısının mantığını iyi bilmeyi gerektirmektedir. Ancak arşivin kendine has tuzakları, dikkatsizce yapılan çalışmaları zaman zaman boşa çıkaracak raddelerde olabilmektedir. Siyasî tarih açısından mühimme defter serilerinin neşrine başlanmış olması, sevindirici olmakla beraber, sadece bununla yetinen çalışmaları yaygın hale getirmiş bulunmaktadır. Bu malzemenin tanımlama, şekil ve muhteva analizlerinin kullananlar tarafından pek layıkıyla yapılamadığı örneklerle ortadadır. Bu problemleri görmezlikten gelerek, tespit edilen belgeyi bir "buluş" olarak takdim edip buna dayalı yorumlamalarda bulunmak, tıpkı –şimdilerde pek moda olan– sınırlı sayıda sicil kaydıyla derinlemesine sosyolojik çözümlemelere girişenlerin düştükleri tuzaklar gibi, bazen oldukça ciddi hatalara yol açabilmektedir. Bu muazzam arşiv malzemesinin siyasî tarih açısından ortaya koyduğunu belirttiğimiz ümitsizlik, ancak konuları iyi seçilmiş, özel kadar genele de hitap edebilecek, hedefleri doğru tayin edilmiş, ayrıntıları da ihmal edilmemiş monografilerle aşılabilir.

Bütün bu meseleler, siyasî tarihi ayrıntılı bir külliyat olarak ele alma eğilimi yerine genel hatlarını tayin edici ve dolayısıyla yol

göstericі türden Osmanlı tarihlerinin kaleme alınmasına vesile olmuştur. Bunun örnekleri, Halil İnalcık'ın klasik dönem Osmanlı siyasî tarihini ele alış şeklinde görülebilir.[15] Bu konuda son örnekleri, Mantran'ın editörlüğünde Fransız tarihçilerinin yaklaşımını ortaya koyan *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, son olarak E. İhsanoğlu'nun editörlüğünde yayımlanan, Arapça ve İngilizce tercümeleri de hazırlanmış olan *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* oluşturur. Ayrıca 2000'li yılların başından itibaren Batılı Osmanlı tarihçilerinin genel Osmanlı tarihi yazma meraklarının yeniden ortaya çıkmış olması dikkat çekicidir. Türkçeye de tercüme edilenlerden Stanford Shaw'un eserinin ilk cildi genel siyasî anlatımıyla türlü bilgi yanlışlarını ihtiva ederken,[16] Colin Imber ilk dönem Osmanlı tarihinin kronolojisini yeni baştan ele almayı amaçlayan siyasî tarih kitabını kaleme alır,[17] ardından da klasik dönemi sınırlandırarak yeni bir Osmanlı tarihi daha yayımlarken,[18] yukarıda belirtilen yazım zorluklarını itiraf eder. Daniel Goffman hemen hemen aynı dönemi bu defa "Amerikanvarî" tarzda, hayali Kubad Bey ile özdeşleştirerek nakletmeyi tercih eder, Batılı entelektüellerin ve akademisyenlerin Osmanlı Tarihi'ne olan önyargılı yaklaşımlarını sert şekilde eleştirir, bununla birlikte hiçbir Türkçe kaynağı özellikle kullanmadığını garip bir gerekçeye, hitap ettiği kesimlerin bu araştırmalara nasılsa ulaşamayacaklarına bağlar.[19] Suraiya Faroqhi de aynı kervana katılır, siyasî veçheleri ağır basan, fakat zaman mefhumundan biraz da vâreste yeni bir genel yaklaşım sergilemeye çalışırken konu dağınıklığına önem vermez.[20] Daha çok klasik dönem üzerine çalışan Caroline Finkel ise Osmanlı Tarihi'ni

---

15 *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*, Londra 1973. Ayrıca yazarın sosyal ve ekonomik tarihli yeni bir genel çalışması için bkz. *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, çev. H. Berktay, c. I, İstanbul 2000; *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Araştırmalar 1*, İstanbul 2009; c. II, İstanbul 2014.

16 *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1994.

17 C. Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İstanbul 1990.

18 *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650. İktidarın Yapısı*, çev. Ş. Yalçın, İstanbul 2006.

19 *Osmanlı Dünyası ve Avrupa, 1300-1700*, çev. Ü. Tansel, İstanbul 2004.

20 *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. A. Berktay, İstanbul 2007.

bir bütün olarak ele alırken, padişahları öne çıkaran bir anlatım sunar, ayrıca bir önceki çalışmaların aksine mümkün olduğunca daha dikkatli şekilde Türkçe literatüre ağırlık verir.[21] Fakat bütün bunlardan anlaşıldığına göre, devasa problemlere rağmen, Osmanlı siyasî tarihini en ince ayrıntılarıyla ele alan geniş kapsamlı çalışmalara şiddetle ihtiyaç olduğu söylenebilir.[22] Daha farklı bir şekilde de olsa Osmanlı İmparatorluğu'nun 700. yılı münasebetiyle hazırlanmış olan 12 ciltlik *Osmanlı* adını taşıyan ve çeşitli konularda birçok makaleyi ihtiva eden külliyat, belirli bir boşluğu dolduracak vasıftadır. Ayrıca bu eser ile birlikte daha sonra yayımlanan *Türkler* adlı devasa seri[23] Osmanlı tarihçiliğinin ulaştığı aşamayı, yahut daha doğru bir ifadeyle bugünkü durumunu ve yönelimleri sergilemesi açısından da dikkat çekicidir. *Osmanlı*'nın I. ve II. ciltleri siyasî tarihe ayrılmıştır. Klasik dönemi ilgilendiren ilk cildin planlaması zayıfsa da burada ilginç ve üzerinde durulması gereken yazılar bulunmaktadır. Bu kitabın eksikliği önemli ölçüde *Türkler*'de giderilmiş, daha iyi bir planlama ile konular uzmanlarına tevdi edilmiş gözükmektedir. Özellikle konumuz açısından, 1300-1700 yılları Osmanlı tarihi kısmı oldukça doyurucu bir genel perspektif sunar. *Cambridge History of Turkey* adlı dört ciltlik kitap ise 1071-2010 yıllarını bir hamlede ihtiva eder, Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren I. cildi 1453'e; II. cildi 1603'e, III. cildi ise 1839'a kadar gelir. Son cilt 1839'dan sonrasını Cumhuriyet dönemi dahil kapsar ve tarihî sürekliliği vurgular. Ancak arzu edilen tarzda bir siyasî tarih perspektifine sahip değildir. Bütünlükten uzak bir planlamanın kurbanı olduğu anlaşılan bu uzun

---

21 *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı. Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300-1923*, çev. Z. Kılıç, İstanbul 2007.

22 Genel anlamda Osmanlı tarihleri hakkında bir değerlendirme için bkz. S. Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, s. 239-286. Bu çalışmanın öğrencilere yönelik gibi görünen anlatımı, derinlemesine tahlilleri haliyle zayıflatmıştır. Belki de bu yüzden genellikle Türk akademisyenlerce yapılan pek çok doğrudan inceleme ihmal edilirken, o konuda dolaylı çalışmış Batılı Osmanistlere daha geniş yer verilmiş gözükmektedir. Osmanlı tarihleri ile ilgili daha kapsayıcı, ancak daha çok teknik bilgilerle mücehhez bir derleme için ayrıca bkz. E. Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2007.

23 Bu külliyatın IX. ve XV. ciltleri arası Osmanlı tarihine aittir (Ankara 2002).

soluklu çalışma, ne yazık ki dağınıklığı, bazı bölümlerin o sahaya yabancı kalemlere yazdırılması gibi meselelerle "malul" haldedir.[24] Bütün bunlar göz önüne alındığında temel çerçevelerde bilgi ihtiyacının hâlâ gündemde olduğu açıktır. Bu bakımdan elinizdeki kitabın amacı, en azından belli bir kapsam ve sınırlandırılmış bir dönem dahilinde söz konusu ihtiyacı karşılayabilmektir. Bunun ne derecelerde yapılabildiğinin takdiri ise okuyuculara aittir.

Sonuç itibariyle 19. asrın büyük bir Alman düşünürünün, "Tarih belirli aralıklarla yeniden yazılmalıdır, bu sadece yeni vak'alar ortaya çıktığı için değil, zamanla bakış açıları değiştiği için de geçerlidir" sözü, herhalde bizatihi siyasî tarih için sarf edilmiş olmalıdır. Gerçekten bugünün Osmanlı tarihçiliğine bakıldığında, geçirilen sosyal ve ideolojik değişimlerin tarihi ele alış biçimlerini derinden etkilediği görülür. Bu sadece Türk tarihçiliği için değil, onun dışındaki, mesela Balkan tarihçiliği, hatta Batı tarihçiliği için de geçerlidir. Osmanlı siyasî tarihinin farklı değer yargılarıyla ve bakış açılarıyla ele alınmasında, gerek teorik, gerekse ideolojik olsun herhangi bir beis görmemekteyim. Ancak bunlar, sağlam kaynak tenkidine dayalı olmaları durumunda değer kazanabilir. Osmanlı tarihini benzersiz bir model olarak sunmanın yahut Batı merkezli bir bakış açısıyla ele almanın onu dar kalıplara sıkıştırma tehlikesine yol açabileceğini de hatırlatmalıyım. Siyasî tarihi bugünün siyaset teorileriyle ve yaygın varsayımlarıyla açıklamak, geçmişteki olayın kendisi için şüphesiz bir anlam ifade etmez; bu olsa olsa zamanımız tarihçiliğini ilgilendiren yeni yaklaşımlara yol açması bakımından önemlidir.

---

24 K. Fleet (ed.), *Türkiye Tarihi: Bizanstan Türkiyeye 1071-1453*, çev. A. Özdemir, İstanbul 2012; S. Faroqhi (ed.), *Türkiye Tarihi 1603-1839*, çev. F. Aytuna, İstanbul 2011.

I

Osmanlı Beyliği'nin Ortaya Çıkışı

1. Genel Arka Plan

Osmanlıların ortaya çıkışının Anadolu'nun 11. yüzyıldan itibaren karşı karşıya kaldığı büyük siyasî ve sosyal değişikliklerin bir neticesi olduğu birçok tarihçinin ortak görüşüdür. Anadolu tarihinin Roma ve ardından Doğu Roma bağlantılarıyla gösterdiği "Hıristiyanlaşma" süreci, İslamiyet'in zuhuruyla giderek zayıflamaya yüz tutmuş; yeni teşekkül eden Müslüman Arap devletlerinin ilk hedefini bu zengin topraklar oluşturmuştur. Hıristiyanlık öncesi Anadolu'sunun karışık dinî ve etnik yapısını bazı istisnaî gruplar hariç neredeyse tamamen tek dinli ve dilli hale getiren Doğu Roma idaresi, Arap akınlarını atlattıktan sonra esas itibariyle doğu sınırlarında beliren yeni Müslüman olmuş ama farklı milletlerden müteşekkil savaşçı toplulukların yeni hedefi haline gelmiştir.[1] Özellikle Ortaçağ'ın başlarından itibaren çeşitli Türk kavimlerinin batıya ilerlemelerinin, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a ve Orta Av-

1 E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. F. Işıltan, İstanbul 1970.

rupa'ya uzanmalarının ardından, bu defa Anadolu Yarımadası'na daha teşkilatlı Türk devletlerinin baskısı ve onlara mensup muhtelif boyların İran, Irak ve Suriye sahasına doğru akmaları, tarihin seyrini değiştirmekte gecikmemiştir. Doğu Roma'nın doğu sınırlarındaki bu yeni siyasî değişim kısa süre sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan başlamak üzere bütün Anadolu'yu etkileyecek süreçlerin belirmesine vesile teşkil etmiştir.

Bu anlamda Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu'ya yönelttiği askerî güçlerin akın faaliyetleri, üç tarafı denizlerle çevrili bu "yarımadanın" kaderini belirleyecek önemdeki 1071 Malazgirt Savaşı'ndan çok önce başlamış, bunlar adeta birer keşif kolu görevi üstlenmişlerdi.[2] Aslında Doğu Roma idaresi altında Anadolu'da dillerini korumakla birlikte Hıristiyanlaşmış Türk savaşçı grupları, aileleriyle birlikte sınır hatlarına yerleştirilmişti. Bunlar daha çok Balkanlar'dan ve kuzey steplerinden gelerek, Bizans adıyla tanınacak olan Doğu Roma'nın merkezini tehdit etmiş birliklerdi. Genellikle Uz, Peçenek, Kuman menşeli oldukları anlaşılan bu göçer kabilelerin paralı askerler olarak Bizans tarafından istihdamı ve Anadolu'ya sevki, bir ölçüde Müslüman Türklerden önce Hıristiyan Türk yerleşmesinin ilk izlerini oluşturmuştu. Bununla beraber "Türkleşme" tarihinde önemsiz bir yere sahip olan bu gruplar, Anadolu'nun menşeleri karışık ama "dinleri bir" yerli halkı içinde karışıp kaybolmaya yüz tuttular. Bu bakımdan ne onlar ne de 1071 öncesi Türk hücumları sonucu beliren kısmî yerleşmeler, çok etkili bir sosyal, etnik ve dinî değişimi sağlayabilmişti. Haliyle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması süreçlerinin miladını, yukarıdaki gerekçeleri ileri sürerek itiraz eden bazı tarihçilere rağmen, 1071 Malazgirt Savaşı'yla başlatmak yanlış olmaz.[3]

Bu önemli savaş her şeyden önce Bizans idaresinin Anadolu'da gerilemesinin ve Türk gruplarının Anadolu yaylalarına yerleşmesi-

---

2 Y. Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014, s. 7-56.

3 Anna Komnena (1083-1148) kroniğinde Türklerin 1071 akabindeki faaliyetlerinin canlı ifadeleri yer alır: bkz. *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, çev. B. Umar, İstanbul 1996; Ayrıca bkz. Sp. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism*, Berkley-Londra 1971.

nin önünü açmıştı. Böylece başlayan Türkleşme/İslamlaşma süreci kitlevî din değiştirmelerden ziyade sürekli göçlerin de bir sonucuydu. Elbette yeni idarecilerinin sosyal ve ekonomik uygulamaları sebebiyle belirli yerlerde Hıristiyan halkın Müslümanlığa geçişleri söz konusuydu, ama bunlar büyük kitleler halinde olmamıştı. Öyle ki istatistikî verilerin mevcut olduğu 15. ve 16. yüzyıla ait Osmanlı tahrir/sayım defterleri, aradan 400 yıl geçmesine rağmen çok açık olarak Doğu Anadolu ve Orta Anadolu'da yoğun Hıristiyan nüfusun varlığını gösterir, bazı yerlerde Müslüman nüfusa göre oranlarının daha fazla olduğu bile vakidir. Üstelik Türkler Anadolu'ya gelip yerleştiklerinde Anadolu'nun kadim halklarıyla değil, etnik bakımdan Rumlaşmış ve Hıristiyanlaşmış gruplarıyla karşılaşmışlardı. Bundan dolayı Anadolu'nun kadim/antik halkı, Hıristiyan kimlikleri (muhtelif mezheplere mensup olarak) ve Grekçe dilleriyle "Hıristiyan Doğu Roma İmparatorluğu"nun tebaası haline çoktan gelmiş durumdaydı.

Selçuklu idaresinin yayılmasından sonra Anadolu'nun coğrafî şartlarının cazibesi Asya'dan ve İran bölgelerinden göçleri teşvik etmeye başlamıştı. Konargöçer hayat tarzı içindeki bu gruplar aynı zamanda savaşçı kimlikleriyle de bir araya gelebiliyor ve Anadolu'nun yaylalık alanlarına sür'atle yayılıyorlardı. Bizanslılar Anadolu'da artık kontrolü ve hâkimiyeti tamamen kaybetmişlerdi. Belki de bundan çok Anadolu'nun coğrafî şartlarının müsait olması Türk boylarını bu yeni topraklara çekiyordu. O kadar ki bir taraftan bu gruplar Anadolu'ya akarken, diğer taraftan Türk akınları 1075'e doğru neredeyse İstanbul önlerine kadar intikal etmiş durumdaydı. Hatta 1078'de Bizans taht kavgaları sırasında 2000 kişilik bir Türk grubu Boğaz önlerinde çadır kurup burada kalmıştı. Bizanslılar zaman zaman bu bölgelerdeki Türkleri uzaklaştırdılar ama artık hem bu yöreler hem de biraz daha arkada stratejik önemdeki İznik bölgesi bilinen ve "ayak basılan" bir yer haline gelmişti.[4] Bu anlamda İznik fatihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın

4 F.M. Emecen, "İstanbul Boğazı Önlerinde İlk Türk Yerleşmesine Örnek: Ali Bahadırlı Köyü", *Journal of Turkish Studies: Defterology Festschrift in Honor of Heath Lowry*, c. 39 (2013), s. 407-412.

nezdinde efsanelere bürünmüş hatıraların akisleri, 15. yüzyıl Osmanlı tarihlerine onu kendi ataları arasında zikredecek kadar etki etmiş durumdaydı.

Anadolu'da Selçuklu idaresi kurulduğunda eski sosyal yapının çok önemli ölçüde değişmediği açıktır. Gerçi Türk gruplarının yerleşik bir düzene girmesi söz konusuydu ve imar faaliyetleriyle yeni bir fizikî görünüm şehirlere hâkim olmaya başlamıştı. Selçuklu idaresi sadece şehirleri değil konargöçer durumdaki grupları da içine alacak bir iktisadî ve sosyal sistem kurmuş görünüyordu. Askerî yapılanmada da bu gruplardan istifade edildiği açıktı. Anadolu'nun dinî hayatında yeni görüşlerin baş göstermesi ise tabii idi.[5] Selçuklu merkezleri dinî hayatın türlü veçheleriyle donanmıştı, tasavvufî hayat tarzı hâkim hale gelmişti. 13. yüzyıl Anadolu'sunun Sünnîliği, kent merkezlerinin kitabî İslam'ı yanında, kır kesimindeki Türkmenlerin törelerle karışmış eski Şamanist öğelerle[6] bezenmiş İslam algılarını da içine alacak derecede gevşek bir mahiyet arz ediyordu. O kadar ki Hz. Ali, Ehlibeyt ve Kerbela kültleri bütün kesimlerin ortak paydası idi ve bunlar Anadolu Sünnîliği ile bir tezat teşkil etmemekteydi. Parçalanmış Selçuklu idaresinin ardından zuhur eden beylikler dünyasında dinî düşünceler bu eksende, "savaşçı kimliklerle" adeta mecz olmuş vaziyetteydi. Bu bakımdan 16. yüzyıla kadar dinî hayat tarzının bütün bu unsurları bir arada birbiriyle kaynaşmış bir şekilde ihtiva etmekte olması, beslendiği kültür ortamının da bir sonucuydu. Bununla beraber vergi sistemlerinden rahatsız olan ve İslamiyet'i kendi âdet ve inanışlarıyla yoğuran büyük konargöçer topluluklarla merkezî idare arasındaki gerilim zaman zaman karışıklıklara yol açıyordu. Ama bu kategorik bir kopuşa sebep olmuyordu. Anadolu'nun sosyal topluluk-

5 İlgili yorum ve değerlendirmeler için bkz. R. Yıldırım, "Anadolu'da İslamiyet: Gaziler Çağında (XII.-XIV. Asırlar) Türkmen İslam Yorumunun Sünnî-Alevî Niteliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 43 (İstanbul 2014), s. 93-124.

6 Anadolu'da Budist unsurların da bulunduğu bilinmektedir; bkz. Şevket Küçükhüseyin, *Selbst- und fremdwahrnehmung im prozess kultureller transformation: Anatolische quellen über Muslime, Christen und Türken (13.-15. jahrhundert)*, Viyana 2011.

larının bu dönemde birbirleriyle bağdaşmaya başlamalarının önü de açılmıştı. Bütün bu miras çok sonraları Anadolu kapsamında Osmanlılara da intikal edecekti. 13. yüzyıl ortalarında baş gösteren Moğol tehdidi ise bir ölçüde diğer Türkmen boyları yanında Osmanlıların tarih sahnesinde görülmesine yol açacak, Osmanlı tarihinin başlamasına vesile olacaktı.

2. İlk Osmanlılar

Osmanlı Beyliği'nin kurucularının kimliği ve devlete adını veren ailenin menşei hakkında bugün doğrudan dönemin çağdaş kaynaklarına dayalı olarak çok az şey bilinmektedir. Bu durum haliyle bu konu üzerinde çalışan araştırmacılar için ciddi bir problem oluşturmuştur. İlk dönem Osmanlı tarihiyle ilgilenen tarihçilerin çoğu bu sağlam kaynaklara dayalı bilgi boşluklarını, teorik çıkarımlarla kapatmak yolunu tercih etmişlerdir. Bununla beraber mevcut kaynaklardan elde edilen menkıbevî bilgiler, bazı tarihçiler için gerçek bir bilgi gibi algılanıp, bir ölçüde kurgulanmış bir tarih yazımına da yol açmıştır. O kadar ki bunlar bazen genel kabullerle benimsenerek iyice yerleşmiş, hatta ders kitaplarına kadar yansımıştır. Aslında bu kaynaklardan tarihî gerçekliğe tam anlamıyla erişmek pek de kolay görünmemektedir. Çünkü bugün elimizde bulunan ilk Osmanlı kronikleri ve tarihlerinin en eskisi Osman Bey'in ortaya çıkışından yüz yıl sonra yazılmıştır. Yani ilk Osmanlı tarihi hususunda yazılanlar kuruluş döneminden çok sonra kaleme alınmış bu tarihlere dayanmakla, ciddi bir sağlam bilgiye ulaşma problemi ortaya çıkmıştır. Bu durumu göz önüne alan bazı araştırmacılar, söz konusu kaynaklarda Osmanlı ailesinin ve mensup olduğu boyun Anadolu'ya geliş hikâyelerini, ilk dönemdeki faaliyetleriyle ilgili anlatılanları pek inandırıcı bulmaz.[7] Ancak şunu da unutmamak lazımdır ki ilk Osmanlı tarihini ortaya koymak için bu kaynaklardan başka ayrıntılı eserler mevcut değildir. Bun-

7 Osmanlıların menşei ile ilgili çeşitli görüşler için bkz. O. Özel ve M. Öz (der.), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İstanbul 2000.

dan dolayı bir kısım tarihçiler bu kaynaklardan yine de önemli ipuçlarına ulaşılabileceği kanaatindedirler. En azından bunlarda anlatılan hikâye ve rivayetlerin nereden ve nasıl ortaya çıktığının tespiti bile son derece önemli gözükmektedir. Ayrıca söz konusu rivayetleri karşılaştırmak suretiyle nispeten doğru bilgilere ulaşılabileceğini savunanlar da vardır. Şimdi bu eski Osmanlı tarih anlatımı geleneğinin nasıl bir tablo çizdiğine göz atalım.

Osmanlı tarih geleneği, Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Bey'in atalarını 1220'lerden itibaren Moğolların ortaya çıkışı sonucu Anadolu'ya akan Türkmen kitlelerine bağlamışlardır. Bir kısım Osmanlı kaynakları Osmanlıların çıkış noktasını Mahan olarak belirtirken, bir kısmı Ahlat'ı ön plana çıkarmıştır. Özellikle Ahlat, Celaleddin Harezmşah'ın Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad tarafından 1230 yılında yenilgiye uğratıldığı yerdir. Bu bölge hem Harezm bölgesinden hem de daha önce buralara gelmiş olan Türkmen topluluklarının iskânına sahne olmuştur. Moğolların Anadolu'ya ilerlemeleri üzerine Osmanlıların ataları Ahlat'tan Erzurum-Erzincan taraflarına yönelmişler, bir süre burada kaldıktan sonra eski vatanlarına dönmek niyetiyle Halep'e kadar inmişler, sonra yeniden Pasin Ovası'na gitmek zorunda kalmışlar, burada iken ailenin bir kısmı ayrılmış, geri kalanlar Ertuğrul Bey liderliğinde Ankara-Karacadağ yoluyla Söğüt'e gelmişlerdir.

Bütün bu anlatılanlar, 13. yüzyıl Selçuklu tarihçisi olan İbn Bibi'nin uzun uzadıya naklettiği Harezmli grupların Selçuklulara sığınma hadisesine ve onlara yerleşmek üzere gösterilen yerlerle büyük benzerlik arz eder.[8] Ancak Harezmli grupları Osmanlıların atalarıyla irtibatlandırmaya yarayacak başka ipuçları yoktur. Nitekim Osmanlı kaynaklarının bu macerada ilk zikrettikleri şahıs, Süleyman Şah'tır; onun aktarılan hikâyesinin sonradan kroniklere sokulduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı tarihlerinden bazıları (*Âşıkpaşazade Tarihi*, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'lar, *Oruç Bey Tarihi*), Süleyman Şah hikâyesini ön plana alırlarken, ilk Osmanlı tarihini yazan Ahmedî, Sultan Alaeddin ile Gündüz Alp'in ilişkilerine

8 İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l- Alâiyye*, çev. M. Öztürk, I-II, Ankara 1996.

temas eder, ancak Gündüz Alp'in nereden geldiğini belirtmez. Fatih Sultan Mehmed döneminde eserlerini yazan bazı tarihçiler (mesela Enverî), hanedanın atalarından birini Şah Melik olarak anar ve onları Urfa'dan yola çıkarır, Sultanönü'ne (Eskişehir bölgesi) getirir. Aynı dönem tarihçilerinden bir diğeri (Şükrullah) ise Osmanlıların Selçuklu soyu ile birlikte Anadolu'ya geldiği iddiasındadır ve onları Karacadağ'a yerleştirir. Bir başka tarihçi ise Ahlat'ı temel alarak bunların önderleri olan Kayık Alp'den bahseder ve yine Osman Bey'in atalarının Ankara-Karacadağ'a geldiklerini belirtir (Karamanî Mehmed Paşa). Osmanlı hanedanının ataları arasına meşruiyet iddiasını temin etmek için eklendiği anlaşılan Süleyman Şah'ı bir tarafa bırakırsak, kaynakların üzerinde birleştikleri şahsiyetler, Gök Alp, Gündüz Alp, Ertuğrul, Sungur Tekin, Göndoğdu, Sarıyatı ve Osman Bey'dir. Süleyman Şah meselesi ise Osmanlıların Anadolu beylikleri arasında üstünlüğünü vurgulamak üzere kronik yazarlarınca özellikle gündeme getirilmiştir. Nitekim Osman Bey'e atfedilen –tarihî hakikatten uzak olduğu açık– Selçuklulara karşı üstünlüğü vurgulayan ifadelerde, Süleyman Şah'ın Osmanlıların atası olarak onlardan çok önce Anadolu'ya geldiği tezi öne çıkarılmıştır.[9]

Osmanlı kaynaklarının verdiği bu bilgiler ve belirtilen coğrafî güzergâh pek çok tarihçiye inandırıcı gelmez. Fakat bu bilgilerin nereden edinilmiş olduğunu merak eden kimse de çıkmamıştır. Bu bilgilerin ve verilen güzergâhın yukarıda da belirtildiği gibi Anadolu Selçukluları tarihçisi İbn Bibi'nin bilinen meşhur eserinde uzun uzadıya naklettiği Harezmli grupların Selçuklulara sığınma hadisesine ve onlara yerleşmek üzere gösterilen yerlerle büyük benzerlik arz ettiği tespit edilmiştir.[10] İbn Bibi'nin eserini kaleme aldığı dönemde, Osman Bey bulunduğu bölgede öne çıkan bir savaşçı bölüğün lideri durumundaydı. Ancak İbn Bibi eserinde Osman Bey ve

9 Âşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. N. Atsız (*Osmanlı Tarihleri I* içinde), s. 103: "Ben Âl-i Selçukum der ise ben Gök Alp oğluyum derim; bu vilayete ben onlardan önce geldim der ise Süleyman Şah dedem onlardan evvel geldi."

10 F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2012, s. 19-35.

onun kabilesinden hiç söz etmez. Bununla beraber Harezm emirlerinin Sultan I. Alaeddin Keykubad'a sığınmaları ve sultanın da onlara Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yerleşmek üzere yurt yeri göstermesi ile ilgili bilgiler, karanlıklar içindeki Osmanlı ailesinin menşeini, en azından kabul edilebilir, makul bir zemine doğru çeker. Son dönem Selçuklu tarihlerinin bu bilgileri Osmanlı ailesinin Harezm emirleriyle olan irtibatını, Osmanlı kaynaklarının güvenilmez hikâyeleri ile beraber düşünüldüğünde, kuvvetle hissettiren bir çerçeve sağlar.

Bütün bu mülahazalardan sonra Osmanlıların atalarıyla ilgili olarak anlatılanlardan çıkan sonuç, onların Anadolu'ya ilk göçlerle gelen grubun değil, Moğol istilasıyla başlayan ikinci büyük göç dalgasıyla gelenler arasında bulunduklarıdır. Bu noktada Harezmli emirlere mensup olma yanında Kayı boyu konusunun da peşin hükümle bir tarafa atılamayacağı açıktır. Kayı boyuna bağlılık ananesinin, Osmanlıların bulundukları coğrafya ve bazı ipuçları neticesinde, doğru olmaması için bir sebep yoktur. Osman Bey'in tarihî bir şahsiyet olarak 24 Oğuz boyundan biri olan Kayı boyuna mensup olduğunda Osmanlı kaynakları açık bir şekilde ittifak etmektedir. Bununla beraber bazı araştırıcılar böyle bir irtibatın sonradan uydurulmuş olduğu görüşündedirler (P. Wittek, F. Köprülü, F. Sümer). Bununla beraber Osmanlı hanedanının Kayı boyuna mensup olduklarına dair gelenek, 15. yüzyılda hanedan tarafından resmî bir kabul görmüştür. Öte yandan 15. ve 16. asra ait tahrir defterlerine yansıyan bilgiler, Osmanlıların ortaya çıktığı ana coğrafyada (Bursa-Eskişehir-Bolu hattı) Kayıların açık izlerini gösterir. Bu bölgede Çepni, Bayat, Eymir, Kayılar vardır, bunların adları köy ismi olarak bugüne kadar da ulaşmıştır. Bunlar geleneksel 24 Oğuz boyu mensuplarıdır ve ayrıca Batı Anadolu kesimindeki yayılma alanlarını da belirlerler. Yani coğrafî anlamda Osmanlıların Kayı bağlılığı ve Oğuz boylarından birine mensup olma hali nispeten de olsa açıklık kazanır. Keza 13. yüzyıl Selçuklu tarihçileri İbn Bibi ile Aksarayî,[11] bu coğrafyadaki uç Türkmenle-

---

11 Eseri için bkz. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. M. Öztürk, Ankara 2000.

rine çok sık atıf yaparlar. Öte yandan Osmanlıların Kayı boyuna mensup gösterilmeleri dönemi için pek cazip bir durum değildir. Eğer söz konusu kaynaklar, Osmanlı hanedanını asil bir soya bağlamak için onlara bir boy uydurmak gayretini taşısalardı, adı sanı pek duyulmayan Kayı yerine daha faal ve önde gelen diğer boyları tercih ederlerdi. Bu bakımdan Kayı lafzının öne çıkarılması tarihî bir realiteden kaynaklanmış olabilir, fakat bu boyun "*beylik kurma üstünlüğünü*" haiz olduğu iddiası sonradan ortaya atılmıştır.[12]

Bunun dışında Kayı (Kayığ/Kayık/Kayır) boyuna bağlılık ananesinin Harezm emirlerinden Kayır Han ile irtibatı da üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Bilindiği gibi 1230'da Ahlat'ı zapt eden ve aynı yıl Yassıçemen'de Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad'a mağlup olan Celaleddin Harezmşah 1231'de öldürüldüğünde, Selçuklulara sığınan Harezmli Bereket (Berke/Bereke), Yılanboğa, Canbirdi, Saruhan ve Güçlühan adlı emirlerin reisi Kayır Han idi. Kayır Han'ın adı 1194-1198 yıllarında Harezm bölgesinde güçlü bir emir olarak geçer.[13] Bu zatın adının Kayı ile olan bağlantısı bir ölçüde Osmanlıların ataları bakımından belirleyici bir ipucu sağlar. Bu durum hem Kayı boyuna bağlılık konusu hem de ilk Osmanlıların Anadolu'ya geliş güzergâhı, mensup oldukları topluluk ve kimlikleri meselesini teorik zeminden ve bilinmezliklerden çıkararak, hayli tartışmalı da olsa, Osmanlı kroniklerinin karışık malumatı dışında farklı bir çağdaş kaynak grubunun tarihî bilgilerine dayalı hale getirir.

Bu irtibatın türlü şekillere büründürüldüğü ilk Osmanlı kroniklerinde yer alan Osman Bey'in babasının adının Gündüz Alp'in oğlu Ertuğrul olduğu dışındaki şecerelerin ise doğru olmadığı söylenebilir. İlk Osmanlılar için tespit edilebilen ve üzerlerinde belirli bir mutabakat oluşan bu üç sima, aynı zamanda üç nesli işaret eder

---

12 F.M. Emecen, "Kayılar ve Osmanlılar: Sahte Bir Kimlik İnşası mı?", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2015, s. 237-244.

13 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşâ*, çev. M. Öztürk, c. II, Ankara 1988, s. 31-32, 152; Kayır adı Anadolu'nun bazı yerlerinde yer adı olarak da geçer. Mesela "Kayırhan" için bkz. F. Emecen, *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi: Bulancak-Piraziz*, İstanbul 2005, s. 72.

ve en azından aileyi 1220'li yıllara kadar uzatır. Bunun dışında şecereler oldukça güvensizdir.[14]

3. Batı Anadolu Beylikler Dünyasında Osmanlıların Yeri

Osmanlı Beyliği'nin 13. yüzyılın sonlarında Anadolu'nun batısındaki Bizans hudutlarında faaliyet gösteren Türkmen beyliklerinden biri olduğuna şüphe yoktur. Osmanlı tarihiyle uğraşan araştırmacıların başlıca problemlerinden birisini, Osmanlı Beyliği'ni, belki de sonra büyük bir imparatorluğa dönüştüğü için, sanki kendi başına diğerlerinden çok farklı şekilde ortaya çıkan bir siyasî teşekkül olarak görmeleri keyfiyeti oluşturur. Öncelikle Osmanlıların bulundukları kesimdeki diğer Türkmen beylikleriyle hemen hemen aynı tabana dayandıkları, benzeri tarihî süreçler yaşadıkları söylenebilir. Onlar da diğerleri gibi sınır kesiminde savaşçı bölükler olarak organize olmuşlar, dayandıkları insan gücünü ise mensup oldukları aşiretlerden temin etmişlerdir. Yani onlar sürülerinin peşinde koşan basit çobanlar değillerdi; tam aksine son dönem Selçuklu kaynaklarının da işaret ettiği veçhile, iktidar kavgası içinde olan, Moğollara direnen, yer yer onların hâkimiyetini kabule zorlanan bir siyasî coğrafyanın mensuplarıydı. Osmanlılar bulundukları coğrafyanın sosyal şartlarının, dayanılan tabanın özelliklerinin ve Bizans'a komşu olmanın getirdiği etkilerin dışında, içinde yer aldıkları yerleşik aşiret yapısından çıkan ve Orta Asya konargöçer Türkmen boy geleneklerinden beslenen, uzun zamandır yerleşik bir hayat yaşayan ve yeni topraklara ihtiyaç duyan kesimleri de bünyesine alan bir sosyal terkibin eseriydi. Manevî altyapıyı yine töre ve geleneklere dayalı anlayışlarla şekillendiren tarikat ehlinin, böyle bir oluşumun teşekkülünde, şüphesiz önemli rolleri vardı. 13. yüzyıl Anadolu'sundaki etkili zümreler olarak ahiler, gaziler ve abdallar, inanç yapıları itibariyle manevî hayatın türlü kademe-

---

[14] Bütün bu bilgiler ve tartışmalar için bkz. F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2012.

lerinde etkili olabiliyorlardı. Böyle bakıldığında bile aslında 13. yüzyıl sonlarında özellikle Batı Anadolu'da ortaya çıkan Türkmen beyliklerinin yapıları birbirlerinden çok da farklı değildi. Bu beylikler 15. yüzyılın ilk çeyreğine kadar siyasî varlıklarını ve etkilerini sürdürebildiler. Her ne kadar aralarında Osmanlı Beyliği'nin de yer aldığı bu Türkmen dünyası, ayrı siyasî kuruluşlardan oluşuyor gibi görünse de, dinî anlayış, kültürel altyapı, insan unsurları bakımından aynı dünyanın temsilcilerinden müteşekkildi. Bir başka ifadeyle taban itibariyle aynı inanış ve değerler manzumesinin hâkim olduğu bir manevî birlik özelliği göstermekteydiler.

Bilindiği üzere bu siyasî teşekküller, Moğolların baskısı sonucu Orta ve Doğu Anadolu'daki yaylaklarını kaybeden ve onların önünden çekilerek Batı Anadolu'ya akıp Kuzeybatı Anadolu sahillerinden Akdeniz sahillerine kadar uzanan dikey çizgide dağlık sahaya yerleşmiş bulunan Türkmen gruplarına dayanıyorlardı. Hatta bunlardan bazıları hiç alışık olmadıkları denizcilik faaliyetine girişip bu yolda faaliyetlerini sürdürürken, daha kuzeydekiler Bizans ile mücadele ederek veya bazen onun müttefiki olarak iç savaşlara katılmak suretiyle siyasî oluşumlarını güçlendirme eğilimi içindeydiler. Hususiyle eski Selçuklu payitahtı Konya'yı ele geçirip merkez ittihaz eden Karamanlılar, aynı zamanda Selçukluların vârisi olma iddiasıyla diğer siyasî teşekküller üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışıyor, başlangıçta Batı Anadolu kesiminde onunla rekabet edebilecek, sadece Kütahya merkezli kurulmuş eski Selçuklu aristokrasisine dayanan Germiyanoğulları ve Kastamonu-Sinop çevresindeki Candaroğulları bulunuyordu. Bu sonuncuları devlet geleneği bakımından daha oturmuş yapıda idiler. Germiyanoğulları daha batıdaki Karesi, Aydın, Saruhan, Menteşe gibi beylikler üzerinde etkili olmakta iken Candaroğulları, Osmanlı Beyliği ve Orta Karadeniz beylikleri üzerinde belirli bir güç oluşturmuştu. Karesi, Aydın, Saruhan ve Menteşe beyleri yönlerini denize çevirmişlerdi, aynı zamanda da Karaman, Germiyan ve hatta daha uzakta olmasına rağmen Candaroğulları'na karşı daha dengeli bir siyaset izlerken, hem bunlar hem de içlerinde sivrilen güçlü beyler, Anadolu'yu kontrolleri altında tutmaya çalışan İlhanlı/Moğol

valilerinin durumuna da dikkat etmek zorundaydılar. Bunlar esas mücadelesini artık neredeyse hiçbir gücü kalmamış Anadolu Selçukluları'na değil, onları vesayet altına almış İlhanlı valilerine karşı yapmaktaydılar. Genelde Anadolu'nun tamamı, özelde ise Batı Anadolu ucundaki Türkmen teşekküllerinin asıl dikkatleri, kendi aralarındaki çekişmeler kadar İlhanlıların tavırları ve hareketlerine endekslenmiş gibiydi.[15] 1320'li yıllardan itibaren İlhanlı gücünün azalması sadece bu beylikler bakımından değil içlerinden sıyrılıp bir cihan devleti haline gelecek olan Osmanlı Beyliği için de bir dönüm noktası olmuştur denilebilir. Onların hâkimiyetinin vesayet altındaki Selçuklu sultanlarından çok İlhanlılarca tanınmış olduğuna dair görüşler (Selçuklu Sultanı III. Alaeddin 1302'de İlhanlılarca Tebriz'e götürülmüş, son Selçuklu sultanı II. Mesud'un idaresi ancak 1308'e kadar sürebilmişti), revizyonist olmaktan çok, zaten bilinen bir durumun tekrarlanmasından başka bir şey değildir.

Osmanlı Beyliği başlangıçta diğer beylikler içinde pek dikkat çekmeyen ve Selçuklu merkezi Konya etrafında yoğunlaşan siyasî çalkantıların biraz uzağında kalmış, yönünü Sakarya havzasına, Bizans sınırlarına çevirmiş bir özellik taşıyordu. Onların Kastamonu uç bölgesinde, onlara bağlı bir askerî teşekkül şeklinde sivrildiğine dair görüşler, Osman Bey'in bir Bizans birliğini mağlubiyete uğratması[16] vesilesiyle onun hakkında ilk güvenilir bilgileri veren çağdaş kaynak, Pachimeres tarafından yazılmış 1260-1307 yılları arasındaki olayları anlatan bir Bizans kroniğidir. Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarında onların Çobanlı-Candarlı tesiri altında bulundukları bilgisi yanlış olmayabilir. Nitekim Osmanlıların Kayı boyuna bağlı olma ananesi doğru ise, 16. yüzyıla ait tahrir defterlerinde Kayı-Çobanlı boylarının ortak bir ad altında zikredilmiş olması, söz konusu irtibatın çok geç dönemlere yansımış ve belki de unutulmuş bir serpintisi olarak önemli bir ipucu olma özelliği taşır. Yine de Pachimeres'in anlattıklarından Osman Bey'in Kasta-

---

15 O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 558-650.

16 H. İnalcık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul 2004, s. 59-85.

monu emirleriyle olan bağını tam olarak belirleyemezsek de onun çok yakın bir coğrafyada bulunması ve akınlarını tamamen kendi başına yapmakta bulunması önemlidir. Bu durum onun bu kesimde savaşçı bölükleriyle birlikte askerî bir bölge oluşturmuş olması sonucunu ortaya koyabilir. Eski Türkmen yerleşmelerinin olduğu bölgelerin Osmanlı dönemine ait tahrir kayıtlarında söz konusu sistemi açıklamaya yarayacak verilere rastlanmaktadır. Defterlerde Türkmen boyları ana yapılarıyla değil, çoğu defa parçalanmış şekilde ve idarecilerinin adlarıyla kaydedilmiştir. Vergi amaçlı bu parçalanmanın aslında bazı yerlerde daha önceki yapılanmayı da gösterdiği söylenebilir. Mesela, Bolu, Orta Anadolu, Doğu Karadeniz, Muğla kesimlerine ait tarihî kayıtlarda sık rastlanan "divan, bölük, tir" gibi adlandırmalar aslında önceki dönemlere ait askerî teşkilatın birer yansımasıdır ve bunlar tahrir defterlerinin tutuldukları dönemler için (15. ve 16. yüzyıllar) hiçbir askerî ve siyasî anlam ifade etmezler. Zamanla Osmanlı Beyliği siyasî yapısını güçlendirerek komşu beyliklerin tabanlarını kazanmaya başlayıp, onlarla olan yapısal bütünlüğünü siyasî bir şemsiye içine de almakta gecikmeyecektir.

Osman Bey'in bulunduğu boy yapısı içinde siyasî bir teşekkülün lideri haline gelişinden Orhan Bey'in Bursa'yı alışına kadar geçen süre içerisinde, Osmanlı Beyliği'nin diğer Türkmen dünyası, yahut Batı Anadolu beylikleri içerisindeki pozisyonu, ilişkilerin mahiyeti hakkında kaynaklara dayalı bilgilere ulaşılamamaktadır. Bununla beraber çevredeki yerli feodal beylere karşı bazen dostluk bazen uzlaştırıcı, bazen de sert bir siyaset izlediği düşünülen ve bunların bir kısmını oldukça gevşek bir siyasî teşekkül özelliği gösteren bünyesine katan Osman Bey'in tarihî bir şahsiyet olarak sivrilmesi ve bütün bu dünyada adını duyurması 1300 yılı civarında gerçekleşmiş olmalıdır. 1302'deki Bafeus Savaşı'nda yanındaki savaşçı birliklerin Menderes Nehri civarına kadar uzanan bir coğrafyaya mensup bulunmaları bu anlamda son derece önemlidir.[17]

17 Bu hususta geniş bilgi için bkz. F.M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul 2010, s. 15-25.

4. Osmanlı Beyliği'nin Siyasî-Jeopolitik Dinamikleri ve Osman Bey'in Kimliği

Osmanlı Beyliği'nin teşekkülünde ve büyümesinde bulunduğu bölgenin coğrafî ve jeopolitik yapısının etkili olduğu öteden beri üzerinde durulan konuların başında gelir. Beylikten bir devlet organizasyonuna geçişin gerçekleştirilmesinde yine jeopolitik faktörün, yani Bizans ucunda bulunmanın getirdiği sosyal ve ekonomik altyapıların önemli rol oynadığı tezi esas olarak benimsenmiş gözükmektedir. Bu küçük uç beyliğinin gerçekte hangi siyasî şartlar altında kurulup bir dünya devleti haline geldiği konusu, yukarıda da temas edildiği üzere, doğrudan kaynakların belirleyiciliğinden çok, ya bunların aktardığı çoğu epik tarzda anlatılmış hadiselerin doğrudan doğruya nakledilmesiyle izah edilmekte ya da bu aktarılan destanî hikâyelerin kritiği kapsamında geliştirilmiş teorilere dayanmaktadır. Bunun dışında, eldeki yerli Osmanlı kaynaklarının geç tarihlerde kaleme alınmış olmasının getirdiği güvensizlik hissiyle, onları tamamen göz ardı ederek sadece çağdaş Bizans kaynaklarına itibar edici bir anlayışla kronolojik doğrultuda, yahut yan disiplinlerin etkin hâkimiyeti altında aşırı bir teorik çerçevede söz konusu döneme bakıldığı dikkati çekmektedir.[18]

Bu noktada asıl mesele, Osmanlı Beyliği'nin bir devlet organizasyonu haline gelişinde bulunduğu coğrafyanın ve buradaki siyasî oluşumun etkilerini tespit edebilmektir. Haliyle konu bu anlamda, ilk Osmanlı devlet siyasetinin hangi şartlar altında nasıl oluştuğu sualiyle doğrudan bağlantılıdır. Durumu açıklayabilmek için Osman Bey'in tarihî kimliği hakkında neler bilindiğine bir göz atmak icap eder.

Osmanlı kaynaklarının menkıbevî bilgileri daha çok Osman Bey'in şahsında toplanmış gözükmektedir. Onün babası Ertuğrul ve kardeşleriyle olan ilişkileri, gazanın lideri vasfını kazanışı, Şeyh Edebali ile olan bağı epik bir tarzda anlatılır. Bunlar yapılırken araya türlü efsaneler eklenir, devletin teşekkülü idealize edilir. Yu-

---

18 Bunlar için bkz. E. Zachariadou (ed.), *Osmanlı Beyliği, 1300-1389*, İstanbul 1997.

karıda hayli problemleri olduğundan bahsettiğimiz bu ilk Osmanlı kronikleri, muhtemelen kendi zamanlarına mesaj vermek, gaza ruhunu atalarının epik hikâyeleriyle canlandırmak ve teşvik etmek amaçlı bilgi ağlarıyla örülmüş olarak beyliğin kurucusu Osman Bey'i "kut" almış bir aşiret reisi veya bey olarak tanımlarlar. Bir ölçüde, kendi zamanlarında artık iyice yerleşmiş hanedan kurucusu olma sıfatının meşru temellerini ona belirli bir siyasî kimlik giydirerek atmaya çalışırlar. Ancak bunu çok da saf bir bilinçlilikle yaptıkları şüphelidir. Bu tarihçilerin anakronik bakışları, böylesine sofistike ve inceden inceye düşünülmüş bir özellik göstermez. Onların zihinlerinde canlandırdıkları Osman Bey'i doğrudan tarihî şahsiyet olarak onun çağdaşı bir Bizans kroniğinde görmek, şüphesiz iyi bir karşılaştırma imkânı verecektir.

Osman Bey'in çağdaşı olan Bizans tarihçisi Pachimeres, ondan ismiyle bahseden ilk şahıstır. Yine yukarıda da temas edildiği gibi 1302 Bafeus Savaşı vesilesiyle, Osman Bey'i tarihî ve siyasî bir şahsiyet olarak muayyen bir kimliğe sahip bulunduğunu açık şekilde ifade etmiştir. Pachimeres'in anlattığı olaylar, Osman Bey'in bir taraftan tarihî kimliğini aydınlığa kavuştururken diğer yandan beyliğin teşekkülündeki jeopolitik temelleri de gün yüzüne çıkarır. Ona göre: "Paflagonya/Kastamonu yöresi Türkmenleri Sakarya boylarında faaliyet gösteriyorlardı ve bunlardan Aşağı Sakarya Türkmen Reisi Ali Bizans ile çatışmış ve bilahire onun yerini Osman almıştı. Osman Meander/Menderes Nehri civarındaki Türkmenlerin de katılımı ile gücünü artırdı. Böylece Bafeus Savaşı'nda bir Bizans kuvvetini yenecek kudretin sahibi oldu."[19] Bu bilgiler Osman Bey'in savaşçı bölük lideri olarak siyasî ve askerî gücünün mahiyetini göstermek bakımından önemli veriler sağlar.

O kadar ki onun emri altında Menderes Nehri civarından gelen Türkmen savaşçıların bulunduğunu dahi ortaya koyar. Bazı tarihçiler bu bilginin yanlış olduğu kanaatindedirler. Coğrafî uzaklık Menderes havalisi Türkmenleri ile daha çok Bitinya/Sakarya-Bursa yöresinde bulunan Osman Bey arasındaki irtibatı engeller gibi gö-

---

19 İ.B. Barlas, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, İstanbul 2009, s. 72-76.

rünmekle birlikte, geç tarihli Osmanlı resmî belgelerindeki ipuçları, Türkmen boylarının coğrafî dağılımı, böyle bir irtibatın olabileceğini kuvvetle teyit eder. Bütün bu meseleleri bir tarafa bırakacak olursak buradan esas itibariyle anlaşılacak husus, Osman Bey'in bir lider olarak kazanmış olduğu siyasî bir kimliktir. Bundan hareketle, onun hem Bizans hem de civar Türkmen beylikleri dünyasında önemli bir şahsiyet olarak sivrilmiş olduğu sonucu çıkarılabilir.

Bu arada Pachimeres'in Osman'ın adını "Atman" olarak yazması, Osmanlı Beyliği'nin kurucusunun kimliği hususunda bazı tarihçilere yeni ilhamlar da vermiş gözükmektedir. Atman kelimesi başbuğ/kumandan anlamına gelir ve daha çok Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimlerince kullanılan bir unvandır. Bu unvan Hatman tarzında Ukrayna Kazaklarında da görülür. Bu bakımdan bazı araştırmacılar bunun bir ad olmaktan ziyade bir unvan olabileceğini ileri sürmüşler, hatta onun Altınorda sahasında meydana gelen karışıklıklar sonucu Bitinya yöresine gelmiş bir topluluğun liderlerinden biri olup, adının da bu liderlikten gelen unvana yani "ataman"a dayandığı, dolayısıyla onun Bitinyalı "atamanlar"dan biri olabileceği dahi belirtilmiştir.[20] Bununla beraber bu kelimenin Grekçe alfabesiyle Osman yazılışının bozuk şekli olduğuna şüphe yoktur. Keza Batı kaynaklarında Osmanlı İmparatorluğu için kullanılan *Ottoman* kelimesinin de tıpkı Atman gibi Osman yazılışının bozulmuş şekline dayandığı söylenebilir.

Pachimeres'in önemle vurguladığı bir diğer husus, uç bölgesinde sınır boylarında Bizans'ın yapmış olduğu tahkimatın niteliğidir. Bu da kabaca ilk Osmanlı coğrafyasını zihnimizde canlandırmamıza imkân vermektedir. 1250'den itibaren Paflagonya Dağları Türkmen boylarıyla dolmuştur. Tam bu sırada VIII. Mikael'in 1260'lı yıllardan itibaren takip ettiği askerî güç oluşturma yolundaki gayretlerinin tepki ile karşılanması, sınır boylarındaki savunma zinci-

---

20 C. Heywood, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Problemi. Yeni Hipotez Hakkında Bazı Düşünceler", *Osmanlı*, c. I, s. 137-145. Çok önce *Habibü's-siyer*'den hareketle, buna benzer iddialar üzerinde durulmuştur. Cl. Huart, Z.V. Togan'ın benzer fikirleri ve doğrudan kaynağa dayalı F. Köprülü'nün aktarımları ("Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Mes'eleleri", *Belleten*, c. VII/28, Ankara 1943, s. 289-90) örnek olarak gösterilebilir.

rini zayıflatır, savunma çöker; fazla vergi talepleri de Paflagonya köylülerinin Türklerle işbirliği yapmalarına, onlara katılmalarına ve lojistik destek sağlamalarına yol açar. VIII. Mikael Sakarya Nehri boylarında 1281 ve 1282'de tahkimatı artırsa da savunma zinciri bir süre sonra aksamaya başlar. VIII. Mikael'in oğlu Andronikos ancak 1290'da Bursa tarafına geçer ve İznik, Bursa, Uluabat gibi şehirlerin savunma düzenlerini gözden geçirir. Fakat iç siyasî çekişme dolayısıyla bu faaliyet etkisiz kalır. Artık Sakarya savunma hattı tamamıyla zayıflamıştır. Üstelik 1302'nin Mart ayında çok kuvvetli yağmurlar Sakarya Nehri'nin yatağının değişmesine ve taşmasına sebep olur, bu doğal hadise de savunmayı tam anlamıyla çökertir. Sakarya Irmağı vaktiyle yağan yağmurlar sebebiyle yatak değiştirmişken şimdi yeniden üzerinde bir taşköprü bulunan eski yatağına dönmüştür ve geçişi kolaylaştıracak derecede sığlaşmıştır. Irmağın iki yakasında bulunan askerî garnizonlar ise bu sığlaşmanın kendileri için ortaya koyacağı tehlikeyi fark ederek bulundukları yerleri hemen terk etmişlerdir.[21] 1302 Mart'ındaki taşkınların sadece Bizans savunmasını değil, Osman Bey ve aşiretini de etkilemiş olması mümkündür. Bir teze göre, Osman Bey aşırı yağmurlar sebebiyle sürülerinin önemli bir bölümünü kaybedince, Bizans sınırına doğru ilerleyerek kayıplarını telafi etmek istemişti. Bu durum 1302'nin Temmuz ayındaki Bafeus Savaşı'na kadar uzanan dönemin mahiyeti bakımından belirleyici görülmektedir. Ne var ki Pachimeres'in anlattıkları, bunun sadece Osman Bey'in maddî kayıplarıyla ilgisi olmadığını gösterecek imalarla doludur. Hülasa rahatça anlaşılacağı üzere, Osmanlı Beyliği'nin bu erken tarihte bulunduğu bölgenin konumundan istifade edebilecek bir güce sahip bulunduğu, ayrıca jeopolitik durumun onlar için son derece müsait bir vasat oluşturduğu söylenebilir.

Osman Bey öyle anlaşılıyor ki, tam da bu vasatta etrafında topladığı muhtelif boy beylerinin birleşmesiyle müştereken bir hareketi sağlayacak siyasî oluşumu meydana getirmiştir. Aşiret yapısı içinde giderek güçlendiği anlaşılan Osman Bey'in, bu savaşçı Türkmen gruplarından birinin lideri olarak sivrildiğine şüphe yoktur. Onun sürülerinin peşinden koşan basit bir çoban değil, alp/gazi

---

21 R.P. Lindner, *Osmanlı Tarih öncesi*, çev. A. Arel, İstanbul 2008, s. 116-124.

olarak anılan, savaş/gaza örgütleyen bir askerî lider olarak yükseldiği söylenebilir. Önceleri savaşçı liderler (yani alpler) onunla aynı konuma sahip silah arkadaşları iken, Osman Bey'in kazandığı başarılar ile öne çıkması üzerine ikinci planda kalmışlardır. Yani eşitler arasında ilk sıraya yerleşen Osman Bey'in liderliği bu silah arkadaşları tarafından kabul edilmiştir. Bu şekilde giderek Osman Bey'in emrinde bir idarî/askerî kademeleşme oluşur. Fetihlerle elde edilen toprakların önde gelen askerî kumandanlara dağıtılmasıyla, basit sayılabilecek bir askerî bürokrasinin temelleri de atılmış olur. Bu duruma ait ipuçları, güvenilir bulunmayan ilk Osmanlı kaynakları yanında, onları genel anlamıyla doğrulayan bazı resmî belge ve daha sonra tutulmuş olup bu dönemlere inen kayıtları ihtiva eden sayım defterlerinde de yer alır. Bu vakıf bağışlamalar ile ilgili kayıtların ilk Osmanlı bürokrasisi yansımalarını göstermesi açısından önemi büyüktür. Osman Bey'in bazı şeyhlere ve fakihlere (fakı) vakıf olarak verdiği yerlere dair bilgilerin 1455 gibi erken bir döneme ait defterlerde görülmesi,[22] bu anlamda dikkat çekicidir. Bir ölçüde bunlar, ilk Osmanlıların Selçuklu ve İlhanlı bürokrasisinin uygulamaları içinden geldiklerinin işareti olarak değerlendirilebilir. Fakı unvanlı bu kimseler, yeni bir beylik oluşumu açısından dinî anlamda önemli bir rol üstlenmiş olmalıdırlar. Söğüt yöresinde, başlangıcı Osman Bey'e atfedilen bir toprak bağışında, Ömer Fakı'nın ve evladının aynı zamanda "imâmet" hizmetini görmekte olmalarına dair düşülen not birçok bakımlardan açıklayıcıdır.[23]

Bunların dışında, Bizans'ın savunma amaçlı olarak ana sınır hattı olan bu bölgeye sevk ettiği savaşçı bir birlik olan Kafkas menşeli Alanların bir kısmının da yukarıda belirtilen şartlar doğrultusunda Osman Bey'in safına geçmiş olma ihtimali büyüktür. Öte yandan

---

22 R. Kaplanoğlu, N. Topçu ve H. Delil (haz.), *1455 Tarihli Kirmasti Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, İstanbul 2014, s. 12, 207-208; ayrıca Osman Bey'in vakıfları için bkz. V. Turgut, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyası'nda Vakıflar ve Şehirleşme (16. yy. Bilecik ve Çevresi)*, Bilecik 2015. Söğüt'te Fatih dönemi başlarına ait olan bir vakıf defterinde Osman Bey'in üç vakfına dair kayıtlar vardır: BA, *MAD*, nr. 16016, s. 13, 15.

23 BA, *MAD*, nr. 16016, s. 15: "Söğüt'te Ömer Fakı'nın bir çiftlik yeri vardır, vakıfdır Osman Bey'den ve Orhan Bey'den. Ömer Fakı oğlu İsmail Fakı ve kardaşı Mehmed tasarruf ederler imâmetlik içün ellerinde merhum Sultan Murad Hunkâr nişânı var."

yine Bizans'ın Anadolu beylikleriyle savaşmak için parayla tuttuğu İspanya'dan gelen Katalan birliğine mensup askerlerden bir kısmının da Osman Bey'e katıldığı bilinmektedir.[24] Bu bakımdan Osman Bey'in dayandığı çeşitli, homojen olmayan savaşçı grupların onun henüz belirginleşen siyasî kimliğinin tayininde diğer beyliklerde görüldüğünden biraz daha farklı bir belirleyici rol oynamış olması beklenebilir bir durumdur. Yani Osman Bey'in ileride temelleri daha da sağlamlaşacak olan hanedan kurucusu olma vasfı, bu karizmatik askerî/siyasî kimliğiyle doğrudan bağlantılı gözükür. Osman Bey'i diğer güçlü akıncı/gazi beyler arasında öne çıkaran bu "savaşçı" lider görüntüsünün beylik haline geliş macerasında ilk esaslı âmil olduğu açıktır.

Sonuç itibariyle, Osman Bey'in Bursa ve İznik'i esas hedef aldığı 1320'li yılların başlarına kadar bulunduğu Bitinya bölgesinin ve Sakarya Irmağı civarının sakinlerinin etnik, dinî ve sosyal yapılarının mahiyeti, yeni bir beylik teşkilatının ortaya çıkışında farkına varılmayan ana tabanı oluşturmuş olmalıdır. Gerek geç Osmanlı ve gerekse çağdaş Bizans kaynaklarından çıkarılan karineler, bölgedeki sert akınlardan yılan Bizans köylülerinin Batı Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi Bitinya bölgesini tamamıyla terk ettiklerini pek göstermez. Çok geç tarihli resmî Osmanlı tahrirlerine bile yansıyan bu izler, Bitinya bölgesinin daha aşağılarında mesela Karesi'den Menteşe'ye kadar uzanan yörede tam bir kaosun yaşandığını, Hıristiyan halkın yerlerini terk ettiklerini, buna mukabil Hüdavendigâr (Bursa) yöresinde Hıristiyan/Ortodoks, ancak etnik menşeleri tartışmalı köylülerin çeşitli ad ve namlarda –bazıları Türkçe adlarıyla– varlıklarını sürdürdüklerini düşündürür. Hatta Osmanlıların çekirdek coğrafyasında Söğüt-Eskişehir hattında dahi bu sosyal yapının varlığı, 15. yüzyıla ait tahrir kayıtlarına yansımıştır.[25] Bütün bunlar Osman Bey'in bulunduğu bölgede kısa süre sonra güçlü bir konuma gelmiş olmasının hangi sosyal şartlar altında gerçekleştiği konusunda önemli ipuçları verir.

---

24 Olaylar için bkz. D. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. B. Umar, İstanbul 1999, s. 155.

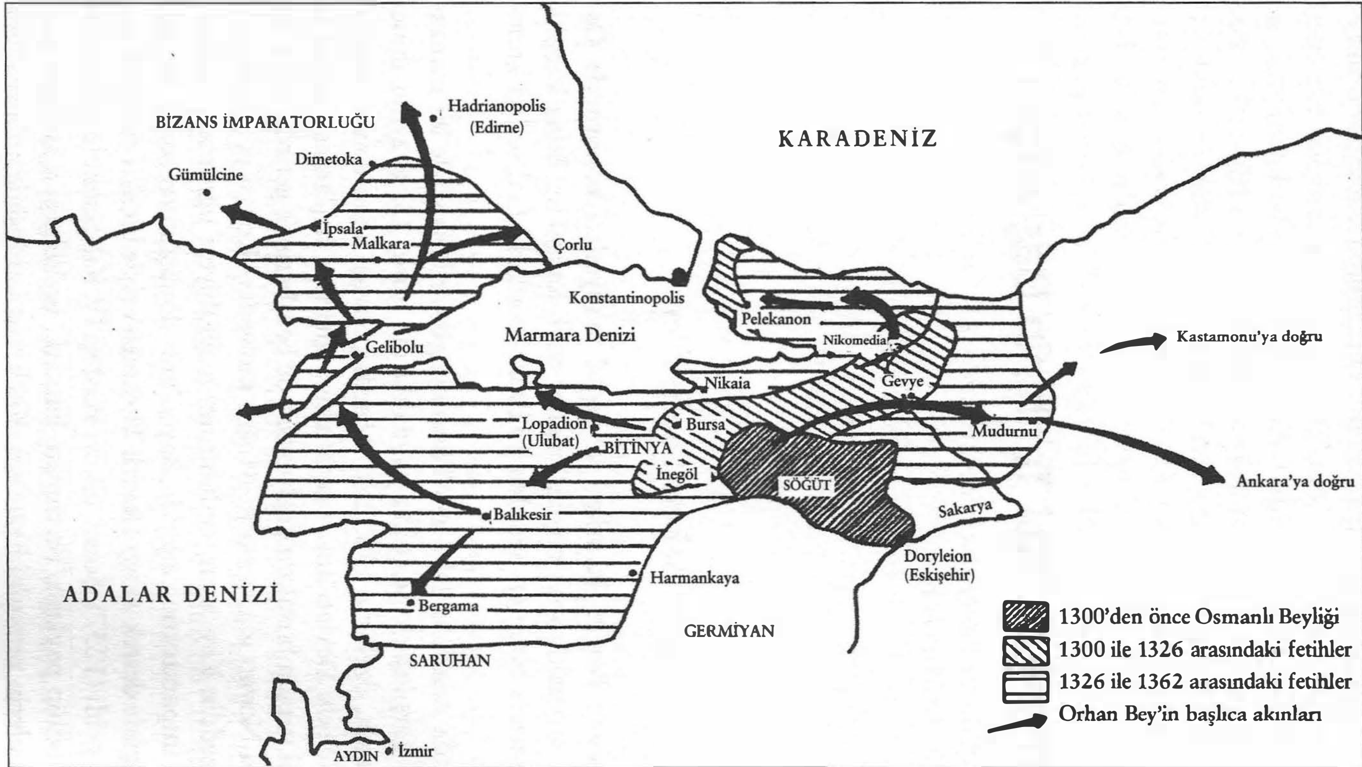
25 I. Beldiceanu-Steinherr, "Bitinya'da Gayrimüslim Nüfus", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. E. Zachariadou, İstanbul 1997, s. 8-22.

II

Osmanlı Siyasî Tarihinin Başlangıcı

1. İlk Siyasî ve Askerî Faaliyetler

Osman Bey'in ilk askerî ve siyasî faaliyetleri konusunda Osmanlı kaynaklarının verdiği bilgiler hayli karışıktır. Buna karşılık Pachimeres onun en azından 1310'lara kadarki faaliyetleri konusunda bilgi veren yegâne çağdaş kaynak olarak ön plandadır. Bu noktada Anadolu'daki siyasî duruma göz atılırsa şöyle bir manzarayla karşılaşılır: Selçuklu kaynaklarına göre, 13. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle 1243'teki Kösedağ Savaşı'ndan sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin vesayet altına girmeye başlaması, siyasî ve sosyal yapıda birtakım değişmeleri de beraberinde getirdi. 1256'da Baycu Noyan idaresindeki Moğol kuvvetleri Konya'yı tazyik etti. II. İzzeddin Keykavus, ordularının mağlubiyete uğraması üzerine, İznik imparatoruna sığındı. Baycu'nun dönüşünden sonra ise, geniş ölçüde destek aldığı Denizli Türkmenleriyle birlikte tekrar Konya'ya geldi (1257). Sonra ülkeyi kardeşi IV. Kılıçaslan (ö. 1266) ile ikiye bölüp paylaştı. Bu durum batıdaki uç bölgesi açısından yeni gelişmelerin zeminini hazırladı. Keykavus kardeşiyle anlaşmazlığa

Harita 1. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemleri

düşünce mücadele yeniden başladı. Ona tâbi Sivrihisar yöresindeki Türkmenlerden asker toplayan Ali Bahadır adlı bir Türkmen reisi, Konya üzerine yürüdü fakat yenildi ve uç Türkmenlerine sığındı. Keykavus ise kaçarak İstanbul'a geldi, oradan da 1278'de Kırım'a yollandı. Keykavus İstanbul'da iken Ali Bahadır onun yanına gitmiş, kendisine bağlı uç Türkmenleri ise Bizans sınırında toplanmışlardı. Fakat Ali Bahadır, bir suikast planladığı iddiasıyla öldürülünce, onunla birlikte hareket eden ve İznik dolayına gelen Türkmenlerin bir kısmı sınır boylarında kaldı, bir bölümü Rumeli'ye geçirildi. Bu olay, ileride bu bölgede ortaya çıkacak olan Osmanlıların hangi güçlere dayandıklarını anlamak bakımından önemli gözükmektedir.

Moğolların giderek artan baskıları, onların hükmü altındaki Selçuklu sultanları ve Türkmenler arasında tepkiyle karşılanmaktaydı. Moğollar 1284'te Sultan II. Mesud'u tahta çıkardılar. Buna muhalif olan Karamanoğulları ve Eşrefoğulları Konya'yı alıp III. Keyhüsrev'in (ö. 1282) iki oğlunu tahta oturttular. Fakat bunlara karşı İlhanlı Argun Han'ın oğlu Keyhatu büyük bir güçle Anadolu'ya geldi. II. Mesud'un durumunu sağlamlaştırdı, müşterek hareket eden orduları Konya'ya girdi. 1288'de Germiyanlılar da dahil uç Türkmenleri Sultan Mesud'a itaat arz etmek zorunda kaldılar. Bu arada Germiyanlılar ile uç Türkleri dağıtıldı ve iyice batı sınırlarına doğru itildi. Batı ucunda Germiyanlılara bağlı sınır beyleri giderek bulundukları bölgede kontrolü ellerine geçirdiler. Aydın, Saruhan, Karesi beylikleri ortaya çıktı, daha aşağıda sahil beyi Menteşe çok önemli bir beylik kurdu. Kuzeybatı Anadolu'da ise Kastamonu beylerine tâbi akıncı beyler uç kesimlerde faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. 1291-1292'de Keyhatu uç Türkmenlerine karşı bir harekât düzenledi. 1298'de ise İlhanlı hükümdarı Gazan Han, II. Mesud'un yerine, III. Alaeddin Keykubad'ı Selçuklu tahtına geçirdi.[1] Bu durumu kabullenmeyen Moğol kumandanlarından Sülemiş Anadolu'da Gazan Han'a karşı isyan etti (1299). Bu isyan üzerine uç bölgesindeki İlhanlı kontrolü çok zayıfladı. Sülemiş'in

---

1 Gazan Han için bkz. O.G. Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009.

isyanı İlhanlıları oldukça uğraştırdı. İşte tam da bu ortamda, 1299-1301 yıllarında, hem Osman Bey hem de diğer uç beyleri özellikle Bizans sınırlarında akınlarını daha da sıklaştırdılar. Bütün bu gelişmeler Osmanlı tarihlerinde Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıkışı temelinde ele alınmış gözükmektedir. Hatta bu karışık ortam tarihçiler tarafından Osmanlı Beyliği'nin kuruluş yılı olarak 1299'un gösterilmesine de vesile olmuştur.[2]

Gerçekten de Osman Bey'in bu isyan vesilesiyle daha rahat davranmış olması mümkündür. Bazı nümizmatik tespitlere göre 1299 tarihli olup Söğüt'te İlhanlı hükümdarı Gazan Han adına basılmış paralar mevcuttur.[3] Buradan hareketle bazı araştırmacılar, Osman Bey'in o sıralarda İlhanlılara bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bu tespit kesin değildir. Paranın üzerindeki darp yeri Söğüt olarak kabul edilse bile, daha sonraki örneklerden de (II. Murad'ın Timurlulara bağlılık göstermesi gibi) anlaşılacağı üzere, bu durum Osman Bey'in serbestçe hareket etmediği anlamına gelmez. Bu sözde bağlılık Sülemiş'in isyanıyla daha da bağımsız hareket etmelerinin yolunu açmış olabilir. Bu bakımdan Osman Bey'in 1299-1300 dolayında beyliğinin temellerini atmış olabileceği düşünülebilir. Bafeus Savaşı sonrası Osmanlı Beyliği'nin bir siyasî teşekkül haline geldiği genel olarak kabul edilmektedir. Hatta bazı tarihçiler bu savaşın tarihini, yani 1302'yi Osmanlı Beyliği'nin kuruluş tarihi olarak kabul etme eğilimindedirler. Bununla beraber Pachimeres'in anlattıkları, o tarihe kadar Osman Bey'in aslında tanınmış ve kendi başına hareket eden bir bey olduğunu göstermektedir. 1299'daki Sülemiş isyanının sebep olduğu karışık ortam da göz önüne alındığında, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu için 1300 yılını belirlemek daha uygun görünür.

Pachimeres'in anlattıklarından hareketle, Çobanoğlu Muzafferüddin Yavlak Arslan'ın öldürülmesinden sonra (1291-1292) onun yerine geçen oğlu Mahmud'un Bizans sınırındaki akın faaliyetini

---

2 Genel olarak bkz. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.

3 Lindner, *Osmanlı Tarihöncesi*, s. 106. Burada darp yeri olarak sin, ayn-gayn/dal harfleri bulunur. Lindner bu yerin Sadiye şeklinde okunmasına karşı çıkar, Söğüt olabileceğini ileri sürer. Yukarıdaki bilgisini bu varsayıma dayandırır.

kardeşi Ali'ye bıraktığı, onun da daha sonra Bizans ile anlaştığı ve yerini Osman'ın aldığı üzerinde durulur. Pachimeres, Ali'nin Osman ile bağına değinmediği halde bu bilgiler, Osman Bey'in Kastamonu beyine bağlı olarak faaliyet gösterdiği ve Ali'den sonra uçta liderliği eline aldığı ve başına topladığı Paflagonya'dan gelen Türkmenlerle sert bir gaza faaliyetine giriştiği yorumuna yol açmıştır. Aslında Pachimeres burada Osman ile Ali'nin faaliyetlerini karşılaştıran bir ifade kullanmıştır ve Osman'ın adını ilk zikrettiği hadise ise onun bir Bizans kuvvetini mağlubiyete uğrattığı Bafeus Savaşı dolayısıyladır.

Bütün bu varsayımlar dışında doğrudan muasır kaynağa yani Pachimeres'e dayalı kesin bilgi, Osman Bey'in Leon Mouzolon komutasındaki bir Bizans ordusunu Bafeus denilen yerde mağlubiyete uğratmasıdır. Böylece Osman Bey bir askerî lider, tarihî bir şahsiyet olarak bir tarih kaynağında ilk defa ortaya çıkmış oluyordu. Bizanslılar Türklere karşı harekete geçmek için asker bulmakta çok zorlandıkları bir devrede, 1302 yılı başında Moğolların önünden Tuna'dan aşağı kaçan ve aileleriyle birlikte sayıları 15.000'i bulan Alan gruplarından istifade etmek ve onları Batı Anadolu'da Türklere karşı savaşmak için kullanmak istediler. 1302 baharında imparatorun oğlu IX. Mikael'in Manisa bölgesinde Türklerle yaptığı mücadeleye katılan Alanlar, daha sonra 1302 Temmuz'unda Sakarya Irmağı boyunda uzanan sınırın savunmasına yardım etmek üzere görevlendirildiler ve bu bölgede muhtemelen Osman Bey'in de dahil bulunduğu Türkler tarafından geri püskürtüldüler. Bunların başında bulunan Mouzolon ailesine mensup kumandan "Nikomedia" (İzmit) yakınlarında Bafeus'ta 27 Temmuz 1302'de Osman Bey'in kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı.[4] Artçı Alanlar ordunun geri çekilip Nikomedia/İzmit Hisarı'na kapanmasına yardımcı oldular. Osman'ın idaresindeki kuvvetler İznik'ten Bursa'ya kadar Bitinya'yı altüst

---

4 Halil İnalcık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği: 1300-1389*, çev. G. Çağalı Güven v.dğr., İstanbul 1997, s. 78-100. Bafeus'un tam olarak yeri tespit edilememektedir. Buranın Osmanlı kaynaklarında geçen Koyunhisar olduğu ve bugünkü Yalova'da Yalakdere'nin Hersek dilinde denize döküldüğü düzlükte bulunduğu kabul edilir.

etmişler, İzmit, İznik, Bursa ve diğer surlu kasabaların birbiriyle irtibatını kesmişlerdi. Bu ilk akınlarda Türkler bu bölgeye yerleşmiş değillerdi; akınlar sırasında bölgedeki köyler boşalmış, müstahkem hisarlar ayakta kalmış, kaçanlar ya bu hisarlara ya da İstanbul'a yönelmişlerdi.

Osman Bey Bafeus Savaşı sırasında ve sonrasında civarındaki Bizanslı feodal beylerle amansız bir mücadeleye girmek yerine, onlarla genellikle iyi geçinip bölgedeki durumunu kuvvetlendirdi. Mesela bunlar arasında tarihlerde en sık adı geçen şahıs Harmankaya'nın feodal beyi (tekfur) Köse Mihal'dir. Osman Bey'in bu tanınmış silah arkadaşının torunları sonradan büyük bir akıncı ailesi olarak Rumeli kesiminde askerî faaliyette bulunacaklardır. Osman Bey'in bölgedeki bu beylerle ilişkisi konusunda Bizans kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Osmanlı kaynakları ise bu konuda epik hikâyelere bolca yer verir. Bunlardan çıkarılacak sonuç, Eskişehir'den Bursa ve İznik'e kadar olan havalide birçok küçük kalenin Osmanlı idaresi altına alındığıdır.

Bafeus'un hemen ardından Osman Bey, Malagina/Melangeia'yı (Yenişehir olabileceği üzerinde durulmuştur. Ancak son araştırmalarda Mekece veya Pamukova'nın üst kesimindeki Paşalar mevkiinde bulunduğu iddia edilir) ele geçirdi ve hareket üssü yaptı.[5] İznik'i tehdit ederek burayı sürekli abluka içinde tuttu. Bu arada da adları Osmanlı kaynaklarında zikredilen irili ufaklı kaleleri ele geçirdi. İznik ablukası dışında Osman Bey'in faaliyetleri ile ilgili olarak Bizans kaynaklarına dayalı bilgiler 1307'ye kadar yoktur. Bu arada Bizanslılar ağırlığı Batı Anadolu'ya kaydırmışlardı. Bizanslılar parayla tuttukları Katalan askerlerle Türkmenlerin faaliyetini önlemeye çalıştılar. Bunlar başlangıçta etkili olup Türkmen saldırılarını engelledilerse de daha sonra Bizanslılarla anlaşmazlığa düşüp bölgeden çekildiler (1304). Onların çekilmesinden sonra Osman Bey İznik-Bursa üzerindeki baskıyı artırdı. Nitekim imparator 1305 baharında İlhanlı Olcayto'ya, daha önce Gazan Han'a

5 M. Keçiş, "Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit: Malagina", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, II (3-5 Nisan 2015)*, bildiri metni.

yaptığı teklife benzer şekilde, gayri meşru kızını eş olarak verme ve Türklere karşı ittifak kurma isteğini iletti. İlhanlılardan yeteri kadar asker gönderileceği vaadini aldı ve kız kardeşi Maria'yı İznik'e gönderip şehir halkının Osman Bey'e karşı direnişlerini desteklemeye, canlandırmaya çalıştı. Fakat Moğolların geliş haberleri Osman Bey'in faaliyetlerine daha da hız vermesiyle sonuçlandı. Nitekim 1307'de Trikokkia (Karahisar) Kalesi'ni alıp İznik-İzmit bağlantısını tamamen kesti. Pachimeres bu yılın sonlarında Moğol ordusunun Bitinya'ya gelip birçok yeri kurtardığını aktarır. Pachimeres'in bu bilgisinin doğru mu yoksa bir temenniden mi ibaret olduğu belirsizdir. Fakat doğru bile olsa, Osman Bey'in daha sonra süratle bölgeyi ele geçirdiği söylenebilir. 1321'de patlak veren iç savaşa kadar Avrupa'da uğraşan Bizanslılar, Osman Bey ile ilgilenemediler. Ancak 1307'den 1326'da Bursa'nın fethine kadar geçen süre zarfında Osman Bey'in ve oğlu Orhan'ın faaliyetleri hakkında muasır bir kaynak mevcut değildir. Bu bakımdan söz konusu dönem, muasır kaynakların sessizliği sebebiyle ciddi bir boşluk oluşturur. Kaynaklar daha çok sona eren Selçuklu idaresinin boşluğunu doldurmaya çalışan Karamanoğulları ile İlhanlı/Moğol valilerinin mücadelesine odaklanmış görünür.[6] Bu açılardan batıdaki uç Türkmenlerinin, dolayısıyla Osman Bey'in mahallî hareketlerini takip etmek güçleşir. Yine de Osmanlı kaynaklarından anlaşıldığına göre, Osman Bey bu zaman diliminde Sakarya'dan Boğaz'a ve kuzeyde Karadeniz kıyısına kadar çok geniş bir bölgenin kontrolünü ele geçirmiş olmalıdır. Ayrıca Anadolu'daki İlhanlı kontrolünü yeniden sağlayan Emir Çoban'ın faaliyetleri (1314-1316) ve ardından Timurtaş'ın idaresi uçtaki Türkmenler açısından belirleyici olacaktı.

Bu noktada Osmanlı tarihlerinin Osman Bey'in faaliyetleri hakkında çizdikleri tabloya bakıldığında, dönemin diğer kaynakları olan Bizans ve Selçuklu kaynaklarıyla uyuşmayan bilgilerle karşı karşıya kalınır. Bugün modern Osmanlı tarihi yazımında ve ders

6 Mesela bkz. H.İ. Gök ve F. Coşguner (haz.), *Tarih-i Âl-i Selçuk: Anonim Selçuknâme*, Ankara 2014, s. 69. Ayrıca O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s. 683-642.

kitaplarında, önemli bilgi problemlerini haiz olan ilk Osmanlı tarihlerinin anlattıkları, çoğu defa dikkatsiz bir şekilde olduğu gibi aktarılmaktadır. Bu tarih anlatımı şüpheli olsa da Osmanlı tarihçiliğinde yerleşmiş bilgiler haline dönüştüklerinden bunlara kısaca göz atmakta fayda vardır. Buna göre, Âşıkpaşazade'nin tarihinin içinde yer alan ve ilk dönemlere ait en önemli kaynak olan *Yahşi Fakih Menakıbnamesi*, Osman Bey'in bölgedeki faaliyetleri hakkında nispeten ayrıntılı bilgiler verir. Buna göre Osman Bey Yenişehir'i aldıktan sonra İnegöl'e hücum eder. Buradaki küçük bir hisar olan Kulaca'yı fetheder. Bugün bazı kitaplarda Osmanlıların 1285'te ilk fethettiği kale olarak Kulaca'nın gösterilmekte olması doğru değildir. Ardından Sakarya'nın doğusunda Mudurnu'ya akınlar yapar, sonra İzmit'e yakın bölgelere ulaşır. Bilecik ve İnegöl'ü ele geçirir. Bursa Tekfuru Osman Bey'in akınlarını durdurmak için dört komşu şehrin Atranos, Kestel, Kite ve Bednos'un tekfurlarıyla ittifak yapar. Bu seferberlik Dinboz bozgunuyla son bulur. *Yahşi Fakih*'e göre Osmanlılar bundan sonra Bursa'nın fethine girişirlerse de burayı alamayınca abluka siyaseti izler. Bu verilen bilgilerin kronolojisini yapmak son derece güçtür. Bazı tarihçiler bu bilgileri belirli bir sıraya koyarak şu sonuca ulaşmışlardır: Osman Bey 1285'te aşiretiyle Söğüt-Domaniç arasında faaliyet göstermektedir. 1285-1299 arasında Göynük, Gölpazarı, Bilecik, Yarhisar, Yenişehir, İnegöl'de hâkimiyet kurmuştur.[7]

Pachimeres'e dönecek olursak o, 1304'te Osmanlı ablukası altındaki Bursa'nın Türklere yıllık bir haraç verdiğini belirtir. Bu arada Türkler Sakarya boyunda Lefke, Mekece, Geyve, Karaçepiş, Karatekin gibi hisarları almıştır. 1305'te Sguros adlı bir kumandan Bizans imparatoru tarafından Osman Bey'i engellemek için gönderilmiştir. Ancak bunlar Katokia (muhtemelen Karaçepiş Kalesi) bölgesinde başarısız olmuşlardır. Bundan sonra da İznik ablukası başlar. Bu bilgilerin ayrıntıları hakkında başka bir kaynağa dayalı doğrulama yapılamamakla birlikte, Bizans kaynakları bölgedeki Türklerle savaşmak için görevlendirilmiş idarecilerden

7 Dönemin kronolojisini oluşturma çabası için bkz. H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İstanbul 2010.

söz eder. Mesela Bafeus Savaşı'nın mağlubu Mouzolon, 1303'te Kite'ye gönderilen ve yolda 5000 Türk tarafından yenilgiye uğratılan Siouros, 1305'te Uluabat'a yerleşen Makrenos, 1303-1306'da Achyraous'da faaliyet gösteren Marules, 1306'da Kocaeli Yarımadası'nda büyük bir sınır kuvvetinin komutanı olan Kassianos, 1311-1315'lerde doğu eyaletlerine sevk edilen Mikael Atzimes. Buna karşı *Yahşi Fakih* bölgedeki tekfurları çok farklı adlarla anar.

Bütün bu askerî faaliyetlerin bir sonucu olarak Bursa, İzmit, İznik gibi şehirler adeta bir ada gibi geride kaldı. Osman Bey'in 1324'te vefatı, oğlu Orhan'ın iki sene sonra Bursa'yı fethiyle Osmanlı Beyliği'nin teşekkül aşaması tamamlanmış oldu. Osmanlı Beyliği bulunduğu bölgede siyasî istikrarı temin etme yolunda kuvvetli adımlar attı. Orhan Bey dönemi Osman Bey'in dönemine göre çok daha ayrıntılı olarak bilinmektedir.

2. Osmanlı Beyliği'nin Bölgesel Bir Güç Haline Gelişi

1321'de başlayıp yedi yıl süren iç savaş Bizans'ı oldukça hırpalamış, bu arada Osman Bey'in yerine geçen oğlu Orhan Bey uzun süre abluka altında tuttuktan sonra sıkı bir şekilde kuşattığı Bursa'yı anlaşma şartlarıyla 6 Nisan 1326'da ele geçirmişti.[8] Bursa'nın fethi Osmanlı Beyliği'nin gerçek anlamda kuruluşunun tamamlanmasına vesile olmuştur. Ayrıca Bizanslılar için Bitinya (Bursa havalisi) bölgesinin tamamen kaybı anlamına da gelmiştir. Orhan Bey'in istiklal alameti olarak bu fetihten sonra para bastırmış olması, onun artık bağımsız ve güçlü bir lider konumuna geldiğini de göstermektedir. Nitekim bundan sonra Orhan Bey bulunduğu bölgede Marmara kıyılarına kadar süratle uzanarak Osmanlı

---

8 Ş. Kılıç (haz.), *Bizans Kısa Kronikleri, Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları,* İstanbul 2013, s. 68. Bursa'nın fethi hususunda *Neşrî Tarihi*'nde yer alan 1322 tarihi, Orhan Bey'i 1324 Haziran'ında ziyaret eden ve altı ay kaldıktan sonra, 21 Aralık 1324'te Bursa'dan ayrılan Seyyid Kasım tarafından da verilir (bkz. s. 49, dipnot 20). Seyyid Kasım Bursa'ya geldiğinde Osman Gazi'nin ölmüş, Bursa'nın ise iki yıl önce alınmış olduğunu belirtmiştir. Eğer bu bilgi doğruysa, o vakit Bursa'nın 1322'de dış kesimlerinin ele geçirildiği, yukarıdaki iç kale kısmının bir süre direndiği ve sonunda 1326'da buranın da düştüğü farz edilebilir.

Beyliği'ni genişletmeye başladı. Bursa'nın fethinin ertesi yılı Mayıs ayında Uluabat surlarının depremle harap olması sonunda burası da Osmanlıların eline geçti. Bu durum Bitinya'da ancak şehirlerle sınırlı hâkimiyetin sonu anlamına geliyordu. Bursa'nın alınışından sonra bölgedeki en önemli merkez olan İznik'in ablukasına hız verildi. Bizans imparatoru III. Andronikos, İznik'in ve İzmit'in hedef haline gelmesi üzerine, topladığı bir orduyla İzmit Körfezi boyunca ilerledi ve Pelekanon[9] denilen ve bugün Gebze dolaylarına denk düşen yere geldi. Orhan Bey 8000 savaşçı ile onu kıyıya inen yamaçlarda beklemekteydi. 10 Haziran 1329'da çatışma başladı, sert Osmanlı hücumları sırasında Bizans ordusu zayiat verdi ve imparator da dizinden yaralandı. Türkler geri çekilen kuvvetlerle 11 Haziran'da Filokrene adıyla anılan sahildeki kalede yeniden çatıştı, imparator güçlükle gemiye binip İstanbul'a yelken açtı. Bu savaş, eski ihtişamından çok şey kaybetmiş olmakla birlikte, bir Doğu Roma imparatoru ile basit bir Türkmen beyi olarak görülen Orhan Bey'in doğrudan doğruya karşı karşıya geldikleri ilk muharebe idi.

Burada kazanılan başarı, Osmanlılara İznik ve İzmit yolunu açarken, Orhan Bey'e de gerek tebaası gerekse diğer Türkmen beyleri arasında büyük şöhret kazandırmış olmalıdır. Nitekim bu başarının önemli bir sonucu olarak 2 Mart 1331'de İznik de zapt edildi. İznik vaktiyle, 1204'teki Latin işgali sırasında, Bizanslıların yeni başkenti olmuş son derece önemli bir şehirdi. Burası Türkmenlerin zihinlerinde de Anadolu fatihi Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın vaat ettiği kutsal bir hedef olarak uzun yıllar yaşamıştı. Şimdi bu önemli merkezin düşüşü bu anlamda Türkmen dünyasında çok büyük yankıya yol açtı. Süleyman Şah'ın Osmanlıların ataları arasında yerini alması da bu şöhretinin bir yansıması olarak düşünülebilir. İznik'in alınmasından sonra Bizans imparatoru bu durumu kabullenip 1333'te Orhan ile bir antlaşma yapmak zorun-

---

9 Bugünkü Gebze istasyonu yakınlarında Eskihisar geçidinde olan bu yer, bazı tarihlerde Maltepe olarak tanımlanırsa da bu doğru değildir. Aynı şekilde Pelekanon Savaşı'na Maltepe Savaşı denmesi de hatalıdır: F.M. Emecen, "İlk Osmanlı Savaşları ve Taktikleri", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 19-25.

da kalmıştı. Hatta Bitinya (Bursa/İzmit kesimi) bölgesinde elinde kalmış birkaç şehir için haraç ödemeyi kabul etmişti. Böylece bir bakıma Bizans İmparatorluğu Orhan Bey'in haraçgüzarı haline gelmiş bulunuyordu. Daha sonra da 1337'de İzmit alınarak bütün Kocaeli bölgesine hâkim olundu. Böylece Osmanlı Beyliği çok iyi tanınan ve bilinen bir siyasî teşekkül olarak ön plana çıkıp varlığını iyice perçinledi. Orhan Bey bu fethin ardından beyliğini yeniden teşkilatlandırdı. Oğulları Şehzade Süleyman (Süleyman Paşa) ve Murad ile amcasının oğlu Gündüz'e yeni idarî bölgeler tahsis etti. Kendisi "ulu bey" olarak beyliğin en başta gelen sahibi oldu. Gücü o kadar artmıştı ki 1337 yaz aylarında otuz altı gemilik bir donanma ile İstanbul civarına bir çıkartma hareketine dahi girişti. Bu harekât aslında Bizanslılara bir gözdağı vermekten ibaret bir teşebbüstü.[10]

Öte yandan Anadolu'da da yeni gelişmeler oluyordu. Türkmen dünyasının kendisine has temel özelliklerinden etkilenen ve aslında bu dünyanın bir parçası olan Osmanlılar, 14. yüzyılın ilk yarısında tıpkı diğer beylikler gibi İlhanlı nüfuzunu yakın bir şekilde hissetmekteydi. Onlar da diğerleri gibi belirli dönemlerde İlhanlıların hareketlerini dikkatle takip etmek zorunda kalmışlardı. 1320'li yılların ortalarında Timurtaş'ın sebep olduğu karışıklık, Anadolu üzerindeki İlhanlı gücünü esaslı bir şekilde sarstı. İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın güçlü kumandanlarından Emir Çoban'ın oğlu olan Timurtaş, 1317'de Anadolu'ya idareci olarak gönderilmiş, Kayseri'yi kendisine merkez yaparak bağımsız bir idareci gibi davranmaya başlamıştı. Onun İlhanlı merkezî idaresine karşı isyanı Anadolu'da karışıklıkların birden artmasına yol açtı. 1326'da uç beylerini sıkıştıran Timurtaş'ın durumunun kötüleşip ertesi yıl Mısır'a kaçması, bütün diğer uç beyleri gibi Osmanlıları da oldukça rahatlatmıştı.[11]

Orhan Bey'in tam da bu yıllarda askerî ve siyasî faaliyetlerine ivme kazandırması tesadüfi bir durum değildi. Bursa'yı alarak başlattığı büyük yeni strateji, Osmanlı Beyliği'nin giderek güçlü

---

10 H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 51-52.

11 O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 645-650.

bir devlet haline geleceğinin ilk önemli işaretlerini verdi. Artık Osmanlılar komşuları olan diğer Türkmen beylikleri dünyasında önemli bir mevki kazanmaya başlamışlardı. Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıktığı coğrafyanın sosyal şartları ve dayanılan tabanın özellikleri, Bizans ile komşu olmanın getirdiği tesirler çerçevesinde oluşmuş gözükmekle beraber, bunda Osmanlı ailesi ve onunla eşit konumdaki diğer güçlü aileler ve aşiret liderlerinin mensup oldukları kültürel altyapının daha öncelikli bir rol oynadığı unutulmamalıdır. Orta Asya konargöçer Türkmen gelenekleri bu kültürel ve siyasî tabanın temelini teşkil ediyordu. Hem bu yapı hem de uzun süredir yerleşik bir hayat tarzı içinde bulunan ve yeni topraklara ihtiyaç duyan kesimler ile ve manevî/dinî heyecanı *sağlayan fakih ve derviş zümrelerinin* yeni bir sosyal karışım oluşturmada önemli rolleri olmuştu. Aslında 13. yüzyıl sonlarında Batı Anadolu'da ortaya çıkan Türkmen beyliklerinin durumu bu bakımlardan birbirlerinden çok farklı değildi. Her ne kadar bunlar ayrı siyasî teşekküller olsa da anlayış, kültürel altyapı, insan unsuru bakımından aynı dünyanın temsilcisiydiler, yani taban itibariyle aynı inanış manzumesinin hâkim olduğu bir manevî birlik özelliği gösteriyorlardı. Osman Bey'in bir siyasî oluşumun lideri haline gelişinden Orhan Bey'in Bursa'yı alışına kadar geçen süre içinde ilk ilişkilerin yakın çevredeki Çobanoğulları, Bolu yöresindeki küçük beylikler, Germiyanoğulları ve Karesi Beyliği ile olduğu söylenebilir. Orhan Bey'in Bursa'yı alışından sonra bir taraftan Marmara sahillerine bir taraftan Gelibolu Yarımadası'na ulaşma yolunda, diğer taraftan da yakın bölgelerdeki Türkmen beyliklerine yönelik yeni bir siyasî anlayışın yeşerdiği anlaşılmaktadır.

Osmanlılar Bizans hududunda iken diğer Türkmen beyliklerinden bazıları iç bölgelerde kalmış, sahil beylikleri ise daha çok Ege Denizi'nde adalara ve Trakya ve Yunanistan anakarasına yönelik "gaza" faaliyeti sürdürmeye başlamıştı. Özellikle Saruhan, Aydın, Menteşe ve Karesi beylikleri Ege Denizi'ne küçük filolarıyla çıkarak adalara sık sık akınlarda bulunuyorlardı ve bunların yağma, ganimet amaçlı seferleri dönemin çağdaş kaynaklarında kutsal bir çerçevede "gaza" kelimesiyle nitelendiriliyor, beyleri "gazi" unva-

nıyla anılıyordu. Osmanlılar önceleri basit şekillerde bilinen bu gaza ideolojisini muhtemelen söz konusu beylikler kanalıyla benimsemiş ve kendilerine göre şeklî olarak yüksek İslamî anlayışın dışında, farklı açıdan yorumlamışlardı. İlk Osmanlı tarih yazarlarından Ahmedî gaza kavramını yüksek İslamî kalıplar çerçevesinde yeni baştan değerlendirecekti. Bu anlayış yine de katı bir sürekli savaş değil, daha yumuşak bir tarzda Osmanlı idaresine meylettirmek anlamındaki, istimalet denilen bir uygulamayla kendisini gösterdi.[12] Aslında gaza konusu ilk Osmanlı uç toplumunda dinî duyguların öne çıktığı, bir ölçüde cihat kavramıyla eşdeğer, "kâfiri yok edinceye kadar bitmeyen sürekli savaş" veya "inançsızlara İslamiyet'in mesajını yayma çabası" şeklinde algılanmamıştı. Ahmedî'nin Hıristiyanları kastederek "dünyayı çok tanrılılıktan temizlemek, inançsızları öldürmek, bütün kiliselerini yıkmak ve davet üzerine İslamiyet'i kabul etmeyen herkesi yok etmek" şeklinde Osmanlı gazisine rol biçmesi, gerçekte metnin retoriğinin basit bir yansımasından ibaretti. İslamiyet'in temel öğretilerinde Hıristiyanları zorla Müslüman yapmak gibi bir anlayışın, uygulamalardaki bazı nadir örnekler müstesna, en azından temel inanış manzumesi içinde zaten bulunmadığı düşünüldüğünde durum daha iyi anlaşılır.[13] Kısaca gaza kavramının Hıristiyan dünyasına karşı sürekli katı bir savaş şeklinde algılanması, durumu tam olarak aksettiren bir özellik taşımamaktadır. Osmanlıların istimalete dayalı gaza anlayışları İslamî mefhuma da aykırı değildir ve ilk uygulamalardan bu yana gelişme çizgisini farklı bir kalıpta sürdürmüştür. Üstelik Osmanlılar pek çok farklı faktörün de etkisiyle kendi anlayışlarını ikame ederek bu mefhumu daha da zenginleştirmişlerdir. Öte

---

12 F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 75 vd.; C. Kafadar, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu: İki Cihan Aresinde*, çev. C. Çıkın, Ankara 2010, s. 70 vd.

13 Bazı yorumcular "zorlama" konusunda farklı bir argüman ileri sürerler: İman zorla değiştirilemez, aksi halde kerhen ihtida söz konusu olur, "kriptolaşma" (eski dini gizlice muhafaza etme) başlar. Ama bundan, zorlama yapılmayacak diye bir anlam çıkmaz; yani zorlamaya da cevaz yok değildir. Rudi Paret'e göre "dinde zorlama yoktur"dan kasıt, bilfiil kimseyi "hak dine zorlamanın mümkün olmadığıdır", ancak bu, "kimsenin buna zorlanmaması" gerektiği anlamına gelmez. Ona göre bu ifade sonraları dinî açıdan kimsenin zorlanmaması gibi bir yoruma yol açmıştır (*Kur'an Üzerine Makaleler*, çev. Ömer Özsoy, Ankara 1995, s. 102).

yandan yoğun bir Hıristiyan halkla karşı karşıya olmak bir ölçüde "istimalet" denilen anlayışı pragmatik bir uygulama haline de getirmiş olmalıdır.

Bununla birlikte, akın ve ganimete dayalı bir gaza anlayışının, dinî vurguların ötesine geçtiği fikrinin de hemen benimsenecek bir altyapısı bulunmamaktadır.[14] Şüphesiz dinî idealizm, bir ölçüde sadece ulvî değil, maddî kazancın da kapılarını aralayan bir çerçeveye sahipti. Ama bu durum Osmanlı Beyliği'nin "ganimet konfederasyonu" yahut yağmacı bir konfederasyon etrafında birleşen menfaat çeteleri tarafından kurulduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Sadece maddî kazanımlar peşinde koşan grupların, herhangi bir idealizme teorik olarak sahip bulunmaksızın, bir siyasî çatı oluşturmaları tarihte örneği pek olmayan bir durumdur. Dinî idealizmin maddî kazançlarla birleştiği ölçüde başarılı bir teşkilatlanmanın vücuda getirileceğine şüphe yoktur. Sadece yağma ve talana dayalı bir oluşumun –mesela Moğollar ve Timurlular gibi– ömrünün fazla süremeyeceği âşikârdır.[15] Üstelik Orhan Bey zamanında ilk medresenin kurucusu olarak kabul edilen, İbnü'l-Arabî ekolünün önemli bir temsilcisi mutasavvıf Davud-ı Kayserî'nin Arapça kaleme aldığı bir eserindeki dinî vurgular ve Osmanlılarla özdeşleştirilen manevî kavramlar, yüksek bir ideolojik söylemin mahiyeti hakkında belirleyici görünür. Burada Orhan Bey'in İslamî kalıplar içerisindeki "sultanlık" iddiasının yansımaları açık ifadelerle yerini bulmuştur.[16] Dikkati çeken husus, bu dönemlerde Kahire-Şam ve Horasan arasındaki yoğun ulema hareketliliğinin mevcudiyetidir.[17] Orhan Bey döneminde yüksek İslamî anlayışın yaygın emareleriyle diğer beyler gibi onun için de öne çıktığına, akın/gaza faaliyetlerine büyük bir manevî anlam yüklenmeye başlandığına şüphe yoktur. 1330'lu yıllardan itibaren rastlanan bazı tefsir risalelerinde dikkati

14 H. Lowry, *Erken Osmanlı Devletinin Yapısı*, çev. K. Tanrıyar, İstanbul 2010, tür.yer.

15 Bkz. F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 127-139.

16 *El-İthâfu's-Süleymani fi'l-ahdi'l-Orhanî*, Ali Emiri Ktp. Arapça nr. 2173'te giriş kısmı, 2a-4a.

17 E. Ökten, "Scholars and Mobility: A Preliminary Assessment from the Perspective of al-Shaqayik al-Nu'maniyye", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XLI (2013), s. 55-70 (özellikle bkz. s. 60-61'deki liste).

çeken açık atıflar –mesela Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa ve yerine geçecek diğer oğlu I. Murad için kullanılan gazi/mücahid gibi unvanlar– manidardır. O kadar ki Murad Hüdavendigâr'a ithaf edilen, gaza ve cihadın yüceltildiği *Tuhfetü'l-guzât fî fezâilü'l-cihad* adlı yazarı belirsiz bir kitabın mevcudiyeti de hayli belirleyicidir.[18] I. Murad da 1386'da bir belgede babası Orhan'ı "merhûm gazi babam" diye anıyordu.[19] Öte yandan 1324'te Orhan Bey'i Bursa'da ziyaret eden sufi gezgin Seyyid Kasım El-Bağdadî'ye atfedilen seyahatnamedeki bilgiler doğruysa, Orhan Bey'in "sultânü'l-islâm ve'l-halife Sultan Orhan" şeklinde anıldığı, keza bir başka yerde babasının "Osman el-Gazi", kendisinin de yine "Orhan el-Gazi" unvanlarıyla yadedildiği dikkati çeker. Bu metinde Seyyid Kasım, 1324'te Bursa'ya gelip Bey Sarayı'nda Orhan Bey ile görüştüğünü beyan ederek, onun vezirinin olduğunu (İbrahim Paşa), ayrıca bir yanında "şeyhülislamı", diğer yanında ise "nişancısı"nın bulunduğunu belirtir. Buradaki şeyhülislam tabiri, bu terimin sonradan kazanacağı "müesses/kurumsal" anlamın dışında, divanda şer'î davalara bakan konumda bir din âliminin mevcudiyetini göstermesi açısından önemlidir. Nişancı ise devlet bürokrasisinin oluşumunun ilk nüvesinin işaretidir. Hatta Seyyid Kasım, ricası üzerine, Orhan Bey'in bizzat beratının üstüne kendi tuğrasını çektiğini ve hatıra olarak kendisine hediye ettiğini bile yazar.[20]

Öyle anlaşılıyor ki beyliğin bu teşekkül safhasında tekke ve medrese geçişkenliği, iç içe girmiş hali açık şekilde ortaya çıkmıştı. Devletin İslamî algı ve anlayışında bu etkilerin önemli bir rol oynayacağı dönemler başlıyordu. Devlet İslamı ve halk İslamı arasında,

---

18 Bu ilginç ve bugüne kadar dikkati çekmeyen eser, Edirne Selimiye Ktp. nr. 858'dedir.

19 E. Zachariadou, "Murad I Refering to His Father: Merhum Gazi Babam", *Orhan Gazi ve Dönemi*, ed. İ. Selimoğlu, Bursa 2011, s. 18-23.

20 Henüz esaslı bir kritiğe muhatap olmayan bu eserin bilinen iki nüshasından 750/1350 tarihinde yazılmış olanı, Seyyid Kasım ailesinden gelenlerin elinde bulunmaktadır. 17. yüzyıl sonlarında kopya edilmiş rulo şeklindeki diğer nüsha üzerinden Hakan Yılmaz tarafından değerlendirmeler yapılmıştır (H. Yılmaz, "Orhan Gazi'yi Sarayında Ziyaret Etmiş Bir Seyyah/Sufi: Seyyid Kasım El-Bağdadî ve Seyahat-nâmesinin Kuruluş Devri Osmanlı Tarihi Açısından Önemi", *Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi, 14-17 Ekim 2015. Tebliğler Özet Kitabı*, Sakarya 2015, s. 277). Benimle bu bilgileri paylaşan Hakan Yılmaz'a teşekkür ederim.

tekke ve medrese birbiriyle bağlantılı şekilde müessir olmaktaydı. Devletin siyasî yapısını tayin eden bu iç içe geçmişliğin halka yönelik kısmı daha da karmaşık bir mahiyet arz ediyordu. Vaizler ve sufilerle temsil edilen etkiler, halkın eski inanışlarıyla karışıyordu. Bu da halkın dinî tatbikat ve düşüncelerini, zamanın ve ortamın durumuna göre zaman zaman katılaştırabilecek derecelerde olsa da değiştirebiliyordu. Bazen bu kalıpların dışında kalan çoğu konargöçer kökenli grupları, siyasî ve dinî anlamda farklı yönelimlere doğru sürükleyebiliyordu.

Osmanlı Beyliği ilk yıllarında Kastamonu ve Germiyan beyleri ile olan bağları dışında ilk münasebeti, Balıkesir merkez olmak üzere Edremit Körfezi ve Marmara'nın güney kesimlerine kadar uzanan Karesi Beyliği ile kurmuştu. Kaynaklardan elde edilen belli belirsiz bilgiler, Osmanlıların Germiyanoğulları'nın baskı ve güçlerine karşı halkı koruma iddiasıyla ortaya çıktıklarına işaret eder. Bizans'a karşı yapılan mücadele ve özellikle 1330'lu yıllarda Orhan Bey'in kazandığı şöhret, komşu beyliklerin altyapılarının kazanılmasında etkili olmuştur denilebilir. Bu anlamda Osmanlı Beyliği'nin tabii yayılma alanında bulunan Karesioğulları ile çatışma kaçınılmaz bir durum arz etmekte idi. Çünkü bu iki komşu beylik fetih stratejileri bakımından birbirlerinin rakibi konumundaydı. Karesi-Osmanlı rekabeti, ilginç bir şekilde iki beyliğin birbiriyle bütünleşmesini sağladı. Kaynaklar, Balıkesir merkezli, Bergama'ya ve Ege Denizi'ne ulaşan bir coğrafyada yer alan Karesi ilinin ilhakını, beyinin ölümü üzerine beyliğin ikiye parçalanmasına, hanedan mensuplarının bir mücadele içine girmeleri ve bu mücadeleden Osmanlıların yararlanmasına bağlarlar.[21]

Kesin olan husus, 1345-1346'da Karesi ilinin tamamıyla Osmanlı idaresi altına girdiğidir. 1337'de İzmit'in alınışından sonra Karesi ilinin Osmanlılar nezdinde önem kazandığı ve Rumeli'ye geçişte onlara hareket kolaylığı sağladığı açıktır. Osmanlılar Karesi Beyliği'nin denizcilik tecrübesinden de istifade ettiler. Karesi'nin ilhakı ve ardından Rumeli'ye geçişe kadar Osmanlıların komşu Türkmen beylikleriyle olan münasebetleri, belirli bir mutabakat zemini için-

21 Z.G. Öden, *Karası Beyliği*, Ankara 1999.

deydi. Bunda Anadolu'daki mevcut statüye dikkat eden İlhanlıların etkisi hesaba katılmalıdır. 1349-1350'li yıllara ait bir İlhanlı vergi listesinde, Batı Anadolu'daki beylikler içinde Osmanlılar, Candaroğulları, Aydınoğulları, Hamid ve Denizli beylerinin adı geçer. Listede Karesi, Saruhan ve Menteşe'den söz edilmez. Karesi'nin Osmanlı kontrolünde olduğu bu listedeki bilgilerden çıkarılabilir. Ancak bu liste o sıralarda hayli gevşemiş de olsa İlhanlıların beylikler üzerindeki gölgesini ortaya koyması bakımından önemlidir.[22]

1330'lu yılların başında Osmanlı Beyliği hakkında bilgi veren çağdaş bir kaynak olarak Arap seyyah İbn Battuta'nın (ö. 1368) gözlemleri çok önemlidir. İbn Battuta bizzat ziyaret ettiği Anadolu beylikleri hakkında bilgi verirken, Orhan Bey'i Türkmen beylerinin ulusu olarak anar, sürekli hareket halinde olan kuvvetli bir askerî gücünün olduğunu bildirir. Diğer beyliklerle olan münasebetleri hakkında bir şey söylemez. Ancak bir beylikten diğer beyliğe geçerken herhangi bir problemle karşılaşmamıştır. Bu da Batı Anadolu'nun geniş Türkmen tabanının siyasî bölünmüşlüğünün çok önemli olmadığını gösterse gerektir. Hemen hemen aynı dönemlere ait bir başka kaynak, İbn Fazlullah el-Ömeri'nin (ö. 1349) ansiklopedik eseridir.[23]

Ona beylikler hakkında bilgi veren şahıslardan olan Sivrihisarlı Haydar, Karaman ve Osmanlıların Hıristiyanlara karşı savaşmak ile şöhret kazandıklarını söylemiştir. Diğer bir sözlü kaynağı olan Ceneveli (Cenova/Ceneviz) Balaban ise Orhan Bey'in komşuları ile sulh içinde yaşadığını belirtmiştir. Balaban'a göre, beylikler içinde Germiyanoğulları oldukça saygın bir konumdadır. Orhan Bey'in tebaası ise "fena" kişilerdir. Bu sonuncu ifade ilk anda Orhan Bey'in tebaasının daha önce de belirtildiği üzere karışık topluluklardan oluştuğunu düşündürebilir. Ancak bu ifadenin bir karşı propaganda olma ihtimali de hesaba katılmalıdır.

---

22 Z.V. Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, sy. I, 1931, s. 1-42, özellikle s. 22-27, 32-33.

23 *İbn Battuta Seyahatnamesi*, çev. A.S. Aykut, c. I, İstanbul 2000, s. 430; Ömeri, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr*, tıpkı basım, ed. F. Sezgin, c. III, 1988, s. 156-157, 174-175.

Orhan Bey'in Aydın, Saruhan gibi denizci beyliklerle ilişkileri konusunda Osmanlı kaynaklarında hiçbir bilgi bulunmaz. Ancak Bizans'ın içinde bulunduğu ortam, yapılan ittifaklar bu üç beyliği birbirine siyaseten de oldukça yakınlaştırmış gözükmektedir. Daha 1329'da Bizans İmparatoru III. Andronikos o sırada İznik ve İzmit'i tehdit eden Orhan Bey'e karşı Saruhan ve Aydınoğulları ile ittifak yapmıştı. Fakat bu iki beyliği ittifaka iten sebepler Osmanlılar değildi. Bizans'ın bu müttefiklerinin amaçları ve beklentileri farklıydı. Nitekim Aydın ve Saruhan güçleri 1331'de Gelibolu üzerine bir sefer düzenlemişler, ertesi yıl Eğriboz ve Semadirek'i yağmalamışlardı. Bu sırada da Osmanlılar yukarıda temas edildiği gibi İznik'i almışlardı. Öte yandan III. Andronikos'un ölümünün ardından, onun vasisi sıfatıyla idareye el koymaya çalışan Kantakuzenos'un giriştiği taht kavgasında başlıca müttefikleri Aydın, Saruhan ve Osmanlı beylikleriydi. Böylece bir bakıma Osmanlıların Rumeli macerası da başlamış oldu. 1350'li yıllardan itibaren Osmanlılar bir taraftan Bursa-İznik merkezli olarak güneye Batı Anadolu yönüne, diğer taraftan Kastamonu bölgesine ve Bolu istikametinde Ankara'ya uzanan kesimde önemli bir alanı nüfuzu altında bulunduran bir beylik olarak ön plana çıkmıştı. En doğuda Ankara'ya daha Orhan Bey döneminde oldukça erken bir tarihte uzanılmış olması (1354), Orta Anadolu'ya yönelik Osmanlı hedefinin ilk önemli müjdecisidir.

III

Osmanlı Beyliği'nin Yeni Hayat Sahası: Balkanlar

1. Fetih ve İskân

Anadolu'nun batısında, Bizans sınırlarında ortaya çıkan Osmanlı Beyliği'nin tarihî gelişiminde en önemli noktayı, Balkanlar'a geçiş ve kalıcı şekilde yerleşme siyaseti teşkil eder. Osmanlı tarihlerinde bugünkü Trakya'yı da içine alan Balkan Yarımadası için daha çok "Rumeli" tabiri kullanılır. Rumeli kelimesi Bizans İmparatorluğu'nun hâkim olduğu toprakları ifade etmek üzere kullanılan memleket-i Rum (Rum memleketi) gibi bir tanımlamadır. 13. yüzyıl seyyahları eserlerinde Türklerin hâkimiyetindeki Anadolu için *Turkmenia* kelimesini kullanırken, Bizans İmparatorluğu toprakları için *Romania* tanımlamasını tercih etmişlerdir. *Romania* ise Türk kaynaklarında Rum-ili/eli şeklinin ortaya çıkışına temel olmuş ve Balkan Yarımadası için yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Osmanlı Rumelisi denince, İstanbul Boğazı'nın Avrupa yakasından başlamak üzere Tuna Nehri'ne kadar uzanan geniş coğrafya

anlaşılır. Hatta Ege Denizi adaları dahi bu tanımlamanın içine sokulmuştur. Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebinin yaygın olduğu, Rumeli yakasına geçiş ve burada tutunma Orhan Bey'in saltanatının son yıllarında Osmanlıların Gelibolu Yarımadası'nda, ileride Trakya'ya kadar uzanacak bir köprübaşı tutmayı başarmalarıyla gerçekleşmiştir. Kocaeli bölgesinin alınışı, Karesi Beyliği'nin ilhakı ve bu yıllarda Bizans'taki iç savaş ortamı, Osmanlılara Rumeli yakasına yönelmek için önemli bir fırsat sağlamıştır. Yeni bir hedef ve hayat sahası olarak görülen Balkan Yarımadası, Osmanlı Beyliği'nin teşkilatlı bir devlet haline gelişinde önemli bir altyapı sağlamıştır. Buradaki tutunma ve yerleşme anlayışı, Osmanlılara diğer Anadolu beylikleri içinde ayrıcalıklı bir yer temin ettiği gibi, onlara kıyasla büyük bir zenginliğin ve "imparatorluk" haline gelişin yolunu da açmıştır.

Aslında Osmanlı Beyliği'nden önce Karesi, Aydın, Saruhan ve Menteşe beylikleri, Ege adaları ve Trakya'ya defalarca geçmişlerdi. Fakat Karesi Beyliği dışında diğerlerinin bulundukları yerler, Ege Denizi'nin kuzeyindeki ve batısındaki topraklara uzaktı. Bu da ulaşım ve destek problemlerini beraberinde getirmekteydi. Ayrıca, denize yönelik gaza yapan bu beylikler, ulaştıkları bu yeni topraklarda, dayandıkları insan gücünü zayıflatmamak için kalıcı bir yerleşme ve hâkimiyet kurma anlayışını benimsememişlerdi. Bütün bu stratejik zorluklar göz önüne alınmaksızın bu beylikleri, daha sonra Osmanlıların daha farklı şartlar, jeopolitik konum ve uygun siyasî ortam altında başarıyla gerçekleştirdikleri iskân ve tutunma hareketine teşebbüs etmemekle suçlamak doğru bir yaklaşım olmaz. Osmanlıların Rumeli'de tutunmaları, komşusu olan (mesela Karesi Beyliği) beyliklerin ilhakı ve onların insan gücünü yeni iskân sahalarına aktarma becerileri sayesinde gerçekleşmiştir. Bütün bunlar Osmanlı idarecilerinin belirli bir bilinçle hareket ettiklerini gösterir. Yukarıda adlarını belirttiğimiz denizci Türkmen beylikleri ise gaza ve ganimet ideolojisiyle hareket etmeyi pratik olarak kendileri için uygun görmüş ve daha kısa vadeli fikirler peşinde koşmuş olmalıdırlar.

Osmanlı Beyliği'nin Rumeli yakasına geçiş olayını, 1345-1346'da Karesi Beyliği'nin tamamıyla Osmanlı idaresi altına gir-

mesiyle başlatmak mümkündür. Zira Osmanlılar bu beyliği kendi idareleri ile bütünleştirdiklerinde, Edremit Körfezi ve Marmara Denizi'nin güneybatı kıyılarına kadar uzanmış oluyorlardı. Böylece bu yöre Osmanlılar için yeni bir uç bölgesi haline gelmiş bulunuyordu. Osmanlı gücünün bundan sonra bu yeni uç kesimine aktarılması, Anadolu'daki genişleme ve otorite kurmayı hem yavaşlatan hem de kuvvetlendiren bir etki yapmıştır. Birbirinin zıddı gibi gözüken bu husus, Rumeli'den elde edilenin Anadolu'ya aktarılması, bir yandan da Rumeli'deki yayılmada Anadolu'nun insan gücü kaynaklarını kullanma şeklinde anlaşılmalıdır.

Osmanlı Beyliği'nin özellikle Rumeli kesiminde ilk tutunma çabaları 1350'li yıllara rastlar. Özellikle ilk olarak çıktıkları Gelibolu Yarımadası'nda sıkı bir şekilde yerleşmelerinde hem idareleri altında bulunan tecrübeli Karesi denizci beylerinin hem de o sıralarda Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu karışıklıkların önemli payı vardır. Özellikle Bizans tahtına geçmeye çalışan İoannes Kantakuzenos'un imparatorluğu elde etme yolunda Orhan Bey ile sıkı ilişki içine girmesi siyasî ve askerî açıdan Osmanlılar için iyi bir fırsat oldu. Vaktiyle imparator III. Andronikos'un saltanatı (1328-1341) yıllarında onun en yakın adamı olan ve bütün işleri onun namına idare eden Büyük Dük (Megas Domestikos) Kantakuzenos, Orhan Bey'i 1329'da karşı karşıya geldikleri Pelekanon Savaşı'ndan beri tanıyordu. 1341 Haziran'ında III. Andronikos ölünce, yerine geçecek olan oğlu İoannes Palaiologos henüz dokuz yaşında olduğundan, Kantakuzenos imparator naibi sıfatıyla ülkeyi yönetmeye başlamıştı. III. Andronikos'un eşi İmparatoriçe Anna ise Kantakuzenos'tan hiç hoşlanmıyor, tahtı ele geçireceğinden korkuyordu. Sonunda aradaki gerilim, Trakya'da bulunan Kantakuzenos'un yetkilerinin alınmasına yol açtı. Bunun üzerine de Kantakuzenos Dimetoka'da 1341 Ekim'inde imparator ilan edildi. Böylece Bizans İmparatorluğu'nda bir iç savaş patlak verdi.[1]

İşte bu mücadeleler sırasında, Kantakuzenos önce Aydınoğlu beyi ve deniz gazisi olarak şöhret kazanan Umur Bey ile ittifak yap-

1 D. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 255 vd.; H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 54-56.

tı. Aydın ve Saruhan beyliklerinin kuvvetleri ona taht mücadelesinde yardım ettiler. Hatta Kantakuzenos 1345'te Bursa bölgesini ve Kocaeli kesimini neredeyse tamamen kontrolleri altına almış olan Osmanlı Beyi Orhan Bey ile de temasa geçti. Onun askerî gücünden istifade etmek istiyordu. Muhtemelen ilk Osmanlı düzenli birlikleri bu vesileyle Avrupa yakasına geçmişlerdi. Kantakuzenos ayrıca Orhan Bey ile şahsi bir dostluk da kurdu, ikinci kızı Theodora'yı 1346'da Orhan Bey ile evlendirdi. Düğün merasimi Silivri'de (Slymbria) yapılmıştı. Umur Bey'in 1348'de vefatı üzerine tek esaslı dostu olarak geride Orhan Bey kalmış bulunuyordu.[2] Bu ittifaklar dolayısıyla Osmanlı kuvvetleri Rumeli yakasına geçme imkânı bularak söz konusu coğrafyayı tanımışlardı. İttifaklar kısa vadede Kantakuzenos'a İstanbul yolunu açıp imparatorluğu tam anlamıyla ele geçirmesini sağlarken, Osmanlılara da ileride hedefledikleri bölge hakkında yeni bir fetih stratejisi oluşturma imkânı vermişti. Osmanlı kuvvetleri Gelibolu Yarımadası'na ve Trakya'ya 1349'da ve 1352'de, o sırada ortak imparator olarak tanınan Kantakuzenos'a (VI. İoannes Kantakuzenos) yardım amacıyla geçeceklerdi.

2. Balkanlar'daki İlk Askerî Faaliyetler ve Yerleşmenin Başlaması

1347'de Kantakuzenos ortak imparatorluk konusunda rakipleriyle anlaşma sağlamış ve iç savaş sona ermişti. Fakat baş gösteren korkunç veba salgını İstanbul'u ve Balkanlar'ı etkilemiş, çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştı. Edirne ve Selânik de etkilenen şehirler arasında yer almıştı. Bu ortamda Kantakuzenos ile Sırp Çarı Stefan Duşan arasında yeni bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Duşan Serez'i ele geçirdi ve Selânik ile İstanbul arasındaki bağı kopardı. Bunun üzerine Kantakuzenos Orhan Bey'e başvurdu, o da oğlu Süleyman'ın komutasındaki yardım birliklerini gönderdi. Böylece Osmanlı birlikleri 1348'de bu vesileyle Trakya'ya geçmiş oldular. Bunlar Kavala'nın Sırpların eline geçtiğini duyunca daha fazla iler-

2 Umur Bey hakkında bkz. F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 223-245.

lemeyip geri döndüler. Osmanlıların Avrupa yakasına ikinci geçişleri ise 1350 yılına denk düşer. Selânik meselesiyle meşgul olan Kantakuzenos Orhan Bey'den yardım talep edince, Süleyman Çelebi/Paşa kalabalık atlı birliğiyle Trakya'ya hareket etti, fakat bu sırada Anadolu'da çıkan bir karışıklık sebebiyle bu kuvvetler geri döndü. Süleyman Paşa idaresindeki Osmanlı atlılarının üçüncü geçişleri 1352 yılındadır. Bu ise Osmanlıların Galata'daki Cenovalılar (Cenevizler) ile müttefik olarak hareket etmiş olmalarıyla bağlantılı bir dizi gelişmeyle doğrudan bağlantılıdır.

1351-1355 devresinde Venedik ile Cenevizlerin savaş ortamı içinde bulunmaları, Osmanlıların çok rahat hareket etmelerine zemin hazırlamıştır. Esasen Galata'daki (Pera) Ceneviz kolonisi, öteden beri Osmanlılarla iyi ilişki kurmaya bir bakıma mecbur olmuştu. Orhan Bey'in askerî gücü Pelekanon Savaşı'nı izleyen yıllarda kademe kademe Üsküdar'a oradan Karadeniz kıyısına kadar uzanmıştı. Boğaza bakan güçlü Yoros Kalesi Cenevizlerin idaresindeydi. 1351'de Ceneviz kolonisi Galata, Bizanslılarla işbirliği içindeki Venedikliler tarafından kuşatılınca, Cenevizler Orhan Bey ile temas kurmuşlardı. Ceneviz donanması bu savaş sırasında erzak teminini Osmanlılara ait limanlardan sağlamaya başlamıştı. Orhan Bey bir taraftan Bizans imparatoru ile yakın temasını sürdürürken, aynı zamanda Cenevizler ile de iyi ilişkiler kurmuştu. Orhan Bey 1351 Kasım ayında Ceneviz donanma amiraline bir elçi yollamış, savaşan taraflar hakkında bilgi teatisinde bulunmuştu. Hatta bizzat Üsküdar'a gelip Galata'yı savunmak üzere 1000 kadar okçuyu buraya yollamıştı. Bunun sebebi daha çok Cenevizlerin deniz gücünden istifade etmekti. Zira Osmanlılar birliklerini Avrupa yakasına geçirmek için Ceneviz gemilerini kiralıyorlardı. Orhan Bey'in Cenevizlerle yaptığı ilk antlaşma 1352 yılı başlarındadır. Cenevizlere karşı, Venedik-Katalan (İspanya) ve Bizans ittifakı, Venedik ve Katalanların çekilmesi sonucu dağılınca Bizanslılar Orhan Bey ve Cenevizlerle bir barış antlaşması imzalamaya mecbur olmuşlardı (6 Mayıs 1352).[3]

---

3 H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 58-60. Ayrıca savaşlarla ilgili bkz. Ş. Kılıç (haz.), *Bizans Kısa Kronikleri*, s. 76.

Bu olayların hemen sonrasında Osmanlıların kalıcı olarak Rumeli yakasına geçişlerini temin eden olaylar baş gösterdi. 1352 yazında İmparatoriçe Anna'nın oğlu olup, kendisine Kantakuzenos tarafından Trakya'da bir kısım topraklar verilen V. İoannes Palaiologos, Kantakuzenos'un oğlu Mathaios ile anlaşmazlık içine düşmüş, Mathaios'un topraklarını ele geçiren V. İoannes Edirne'yi kuşatmıştı. İmparator Kantakuzenos çatışma içinde bulunduğu Cenevizler ve Osmanlılarla barış yaparak, dikkatini Trakya'ya çevirdi. Kuşatma altındaki oğlunu kurtarmak için Orhan Bey'e yeniden başvurdu; Türklerden oluşan bir ordu topladı ve kısa bir çatışmayı müteakip Edirne'ye girdi. Fakat problem halledilemedi, Kantakuzenos, kendisine karşı Sırplardan ve Venediklilerden destek gören V. İoannes'in faaliyetlerine karşı Orhan Bey'den yeniden yardım istedi. Orhan Bey de oğlu Süleyman Paşa idaresinde 10.000-12.000 kişilik atlı askerî gücü ona yardım için gönderdi. Osmanlı kuvvetleri Kantakuzenos'un düşmanları Sırp-Bulgar ordusunu 1352 kışında Meriç Irmağı boyunda Empithion'da mağlup etti. Kantakuzenos o sırada Edirne'de idi; muhtemelen Şehzade Süleyman ile de görüştü ve sonra Osmanlı atlıları Bulgar topraklarına girerek akın yaptılar.

Bu şekilde Osmanlılar Trakya'daki ilk ciddi başarılarını kazanmış oldular. Osmanlı kaynaklarında bu savaşla ilgili hiçbir kayıt yer almaz. Yalnız daha sonraki bir tarihte gösterilen, Osmanlı kaynakları dışında hiçbir Bizans ve Batı kaynağında doğrulanmayan ve dolayısıyla gerçek olup olmadığı tam olarak bilinmeyen Sırp Sındığı Savaşı'nın söz konusu mücadele ile bir ilgisi olabileceği düşünülebilir. Böylece bu mücadele sonucu Osmanlılar araziyi iyice tanımışlardı. Ayrıca Süleyman Paşa, 1352'de Kantakuzenos'a yardım için giderken Gelibolu'da birçok yeri ele geçirmişti. Gelibolu Yarımadası'nda, bugünkü Bolayır'ın Çanakkale Boğazı'na bakan kesimindeki kalelerden biri olduğu tahmin edilen Çimpi (Tzympe) Hisarı onlara üs olarak verilmiş, fakat Süleyman Paşa harp bitiminde burayı bırakmamıştı.[4] İmparator Kantakuzenos, hisarı

---

4 N. Oikonomides, "From Soldiers of Fortuna to Gazi Warriors the Tzympe Affair", *Studies in Ottoman History of Honour of Professor V. L. Menage*, İstanbul 1994, s. 239-247.

boşalttırmak için Orhan Bey'e başvurdu, hatta tazminat ödeyeceğini de bildirdi. Bu arada 1-2 Mart 1354'te vuku bulan zelzelede Trakya'nın Marmara kıyı çizgisi yıkıntı haline gelince, bundan Gelibolu da etkilendi. Halk şehri terk etti ve Süleyman Paşa derhal buraya girdi. Böylece Gelibolu Yarımadası tamamıyla alındıktan başka Trakya'ya yayılma fırsatı da ele geçmişti.[5]

Yeri gelmişken ilk Osmanlı tarihlerinde Rumeli yakasına geçiş ile ilgili anlatılanların popüler hikâyelerle süslenmiş olduğunu belirtmemiz gerekir. Şehzade Süleyman'ın Aydıncık'tan karşı tarafı görerek Rumeli yakasına geçmeyi düşündüğü, Ece Bey ve Gazi Fazıl ile bu durumu görüşüp onlardan bilgi aldığı, sallarla gece gizlice karşı yakaya geçildiği ve Çimpi'nin zapt edildiği bilgisi çeşitli karışık anlatımlarla doğru olmaktan uzak bir mahiyet gösterir. Ayrıca bu kaynaklarda Süleyman Paşa'nın Çimpi Hisarı'nı alışından sonra Bolayır yakınlarındaki Akçeliman'ın ele geçirildiği, Odköklük ve Eksamilye'nin de fethedildiği bilgisi bulunur. Yapılan incelemeler, bu kesimdeki kalelerin ele geçirilmesini, Süleyman Paşa'nın Gelibolu Yarımadası'nın en dar yerinde bulunan Bolayır'ı almasından sonraya tarihler. Böylece Bolayır Süleyman Paşa'nın önemli bir uç merkezi haline gelmiştir. Bunun ardından bu uç bölgesi, yeni fetihler için teşkilatlandırılmış olmalıdır. Nitekim Karesi Beyliği kumandanlarından olup Osmanlı hizmetine girmiş bulunan Ece Bey ve Gazi Fazıl Bolayır'ın kuzey ucundan Gelibolu'yu abluka altına almışlardı. Bu uç kesimi üç kol halinde şekillendirilmişti. Sol kol, yine Evrenos Bey idaresinde Keşan'a, orta kol Malkara'ya ve sağ kol ise Tekirdağ'a doğru yönlendirilmişti. Osmanlıların bu ilk faaliyetleri, Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zor durum sebebiyle başarıya ulaştı.

Osmanlıların önemli bir deniz üssü özelliği taşıyan Gelibolu'yu ele geçirmesi ve Trakya'ya yayılmaya başlaması, Bizans İmparatorluğu'nda şok etkisi yapmış ve Kantakuzenos baskılar karşısında Aralık 1354'te tahttan çekilmişti. Aynı zamanda bir tarihçi olan İmparator VI. İoannes Kantakuzenos, tahttan çekildiği sırada

5 F.M. Emecen, "Süleyman Paşa", *DİA*, c. XXXVIII, s. 94-96; aynı yazar, *İlk Osmanlılar*, s. 67-68.

yaptığı bir konuşmada Türklerle olan ittifakını savunarak, onların gelecekte Bizans için ne derecede tehlikeli olacaklarına dikkat çekmişti. Tecrübeli bir devlet adamı olarak Türklerle barışın şimdilik korunmasını, daha sonra güçlü bir hazine, ordu ve donanma oluşturularak onlara karşı saldırıya geçmenin gerekliliğine işaret etmekteydi. Fakat Bizans İmparatorluğu'nun bu gücü kendi başına sağlaması yakın gelecekte de mümkün gibi gözükmüyordu. Kantakuzenos'tan sonra V. İoannes Palaiologos Osmanlılara karşı Trakya kesiminde yeni bir mücadele başlattıysa da kesin bir sonuca ulaşamadı. Katolik inancını benimsemişti ve halkını Katolik yapmak için Papalığa başvurmuştu. Amacı Türklere karşı yeni bir Haçlı seferi düzenlenmesini sağlamaktı (1355). Vaktiyle İstanbul Boğazı kıyısına kadar gelen Osmanlılar şimdi Trakya kesiminde, batıdan İstanbul üzerine doğru ilerlemekte idiler. Bu sıralarda uyguladıkları siyaset, Katoliklerden nefret eden yerli Ortodoks halkın itaatine yol açıyordu. Bununla birlikte Bizans imparatorunun teşebbüsleri bir süre için Trakya'daki faaliyetlerini durma noktasına getirdi. Bunda Rumeli fatihi olarak tanımlanan Süleyman Paşa'nın bir kaza sonucu vefatı (1357) ile yine aynı yıl Orhan Bey'in Theodora'dan olan on bir yaşındaki küçük oğlu Şehzade Halil'in korsanlara esir düşmesi de rol oynadı. Süleyman Paşa'nın yerini Orhan Bey'in diğer oğlu Murad doldururken, Halil de 1359'da fidye ödenerek kurtarılmıştı. Bunun hemen ardından Rumeli yakasındaki Şehzade Murad, yanında Karesili kumandanlar ve lalası Şahin olduğu halde mücadeleyi yeniden başlattı. Bu arada harekete geçen Haçlı donanması, Osmanlıların Avrupa yakasına geçiş iskeleleri olan Lapseki'ye bir çıkarma yapmış, fakat pusudaki Türk birliklerinin baskını ile yenilerek güçlükle geri çekilebilmişlerdi. Orhan Bey'in Rumeli yakasında yeniden başlatacağı askerî harekâtı da bu olay tetiklemiştir.[6]

Orhan Bey'in son yıllarında başlayan bu harekâtın ilk hedefi ise Edirne olmuştur. Şehzade Murad, önce İstanbul ile Edirne arasındaki Çorlu ve Lüleburgaz kalelerini ele geçirmiş, ardından da

6 H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 66-69.

Edirne'ye yönelmiştir. Edirne'nin ne zaman ve nasıl ele geçirildiği ise tartışmalıdır. Osmanlı kaynaklarından çıkarılan bilgiler, Orhan Bey'in sağlığında oğlu Murad'ın ve Lala Şahin'in sistemli askerî harekâtı sonrası, şehrin 1361 yılı içinde Meriç Nehri'nin taşkın olarak aktığı bir mevsimde Osmanlılara teslim edildiği şeklindedir. Bu tarihî bilgi genellikle kabul görmüşse de bir mersiyeden hareketle fethin 1366'dan sonra 1369'da gerçekleştiği üzerinde de durulmuştur. Her ne şekilde olursa olsun Edirne'nin alınışı, Trakya ve Balkanlar için bir dönüm noktası teşkil ettiği gibi bir bakıma İstanbul'un fethini de kolaylaştıracak bir adımı oluşturur. Burası bir üs haline getirilerek bir taraftan Balkanlar'a, diğer taraftan İstanbul'a yönelik iki cephe ortaya çıkmıştır.[7]

Trakya'daki fetihlerle birlikte, Osmanlılar yeni ele geçirilen yerlere Anadolu'dan nüfus nakilleri yapmaya başladılar. Türklerin Rumeli yakasına geçişleri ve yerleşmeleri son derece sistemli bir şekilde cereyan etti. Anadolu'dan gelen Hacı İlbeyi, Evrenosoğulları, Mihaloğulları gibi uç beyleri sınır kesimlerinde faaliyet gösterdiler; yeni uç bölgeleri geliştikçe, zapt edilen yeni topraklardan sağlanacak türlü imkânlar Anadolu'daki Türkmenleri ve yerleşik grupları buraya çekmeye başladı.[8] Osmanlı idaresi de bu göçleri destekledi, bazen zorunlu bazen gönüllü sürgünler yapıp buradaki insan gücü açığını kapatmaya çalıştı. Osmanlı fetihleri çoğu defa uzlaştırıcı ve sisteme entegre edici bir anlayışla yayıldı ve kalıcı hale geldi. İslam hukukunun kitap ehli gayrimüslimlere (yani Yahudi ve Hıristiyanlar) tanıdığı haklar, Osmanlılar için de belirleyici oldu, uygulamalarda görülen hassasiyet de bu unsurların kolayca itaatini sağladı. Özellikle ağır siyasî belirsizlik içinde bulunan ve baskılarla yıldırılmış olan gruplar, yeni Osmanlı idaresini benimsemekte tereddüt etmediler. Vaktiyle Bursa bölgesinde kuruluş yıllarında uygulanan sistem, Rumeli yakasında da kendisini gösterdi. Yani Osmanlılar

---

7 H. İnalcık, "Edirne'nin Fethi 1361", *Edirne*, Ankara 1965, s. 137-160; F.M. Emecen, "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne", *Edirne Serhatteki Payitaht*, İstanbul 1998, s. 53.

8 Mesela Evrenosoğulları'nın faaliyetleri için bkz. H. Lowry, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi: 1350-1550*, İstanbul 2008, s. 1-15; keza A. Kılıç, *Bir Osmanlı Akıncı Beyi: Gazi Evrenos Bey*, İstanbul 2014.

her önlerine çıkan Hıristiyanı kılıçtan geçirmediler, aksine kendi taraflarına geçmeye ikna edip kır ve şehir kesiminde halkı yerinde tutmaya çalıştılar. Aldıkları haraç onların daha önce Bizanslı idarecilere ödediklerinden fazla değildi. Bundan dolayı Bizanslı ahali idare değişikliğinden çok etkilenmiyordu. Bu durum bazı Hıristiyanların din değiştirmesine de yol açmıştı. Osmanlı hizmetine giren herkes, aynı devletin bir ferdi oluyor ve farklı bir ayrım görmüyordu. İşte bu gibi uygulamalarla oldukça tecrübe kazanmış olan Osmanlılar bunu Rumeli'ye de aktardılar.

14. yüzyılın ikinci yarısında bütün Avrupa'yı ve Balkanlar'ı etkileyen büyük veba salgını ile iyice yıpranmış ve nüfusu azalmış olan bölgelerde yaşayanlar, siyasî yapıdaki karışıklıklar, feodal beylerle krallar arasındaki çekişmeler arasında kalmış, Ortodoks-Katolik zıtlaşmalarıyla belirsizlikler içine düşmüşlerdi. Bu ortamda Balkanlar'a çıkan Osmanlılar, bu kitlelere yerleşik bir devlet güvencesi sağlamaktaydı. Osmanlı hâkimiyetini kabul etmeyip sert akınlara uğrayan ve tahrip edilen bölgelerdeki dağlara kaçmış halk dahi Osmanlı idaresinin yerleşmesinden sonra oluşan müsait şartları görerek eski yerlerine dönmüşlerdi. Ele geçirilen bölgelerde timar sisteminin tatbiki de eskisine nispetle daha düzenli bir idarenin kuruluşu anlamına geliyordu. Eski yerli aristokrat beylerin bir kısmı timar sistemi içine alınıp pasif hale getirilmişti. Yani Osmanlı askerî sistemi içinde eritilmişti. Bazı askerî gruplar da adları bile değişmeksizin doğrudan Osmanlı askerî teşkilatı bünyesi içine alındı. Fakat bunların eski feodal hakları ortadan kaldırıldı, onun yerini timar sisteminin değişken uygulamaları aldı. Köylüler bir nevi vergi toplayıcısı hüviyetini haiz olan ve üzerlerinde hiçbir hukukî hakkı bulunmayan timarlı sipahiye, yahut doğrudan vakıf, mülk yoluyla merkezî idareye malî açıdan bağlı kılındı. Türk köylülerle aynı statüyü –ödemek zorunda oldukları cizye dışında– haiz hale geldiler.[9]

Balkanlar'daki fetihler ilerledikçe arkada kalan bölgelerde kalabalık şehirler yükselmeye, kasabalar oluşmaya, köyler yayılmaya

9 H. İnalcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. O. Özel ve M. Öz, İstanbul 2000, s. 443-474.

ve ıssız, harap, işlenmemiş topraklar şenlenmeye başladı. Aslında bu, Osmanlı askerî, malî idaresi için gerekliydi. Timar sistemi her şeyden önce üretim yapacak insan gücüne, üretimine bağlı bir özellik gösteriyordu ve verimli Rumeli toprakları için insan gücü açığını kapatmak göçlerin teşvik edilmesine yol açtı. Anadolu'dan Rumeli'ye yönelik göçler birden olmadı, daha çok 15. ve 16. asır boyunca aralıklarla sürdü. Türk yerleşmeleri Trakya, Makedonya, Kuzeybatı Rumeli kesimleriyle, daha öncesinde kuzeyden gelen Türklerin bulunduğu Dobruca ve Varna hattında yoğunlaştı. Bu bölgelerin yer adlarında, bu iskân hareketinin izleri açık şekilde görülür. Türk dervişlerinin yerleşmede önemli rolleri olduğuna dair işaretlerin bulunması, Anadolu'daki yerleşme sürecinin adeta ikinci bir tekrarının yaşandığını gösterir.

Rumeli topraklarına yerleşmeye başlayan Türk göçmenler, genellikle kendilerinin yerleştiği müstakil köyler kuruyorlardı. Bunlar ya Anadolu'dan gelinen yerin ya da oraya ilk yerleşen aile reisinin adını taşıyordu. İskân hareketini yönlendiren tarikat dervişleri kurdukları zaviyelerin etrafında oluşan köylere kendi adlarını veriyordu. Genellikle köylere ve şehirlere yerleşen Türkler yerli Hıristiyanlarla pek karışmıyorlardı. Bazen bir şehir antlaşma şartlarıyla ele geçirilmişse, orasının halkı yerinde kalıyor, bunlar kale içinde dahi olsa eski mahallelerinde oturabiliyor, sonradan buraya yerleşen Türkler ise onlara karışmaksızın genellikle yeni mahalleler kuruyordu. Böylece Balkanlar'da pek çok şehir harap haldeyken Osmanlı idaresi döneminde yeniden kalkınarak büyüme göstermiştir. Bunun yanı sıra o sıralarda boş ama verimli olan topraklar ekilmeye, geniş çaplı olarak ziraata açılmaya başlanmıştır. Bu ziraat alanlarının genişlemesi, yeni ürünlerin ekimiyle de kendisini göstermiştir. Özellikle o dönemin en önemli ürünleri olan pamuk ve pirinç ekimi Türkler sayesinde Balkanlar'da yayılmıştır. Yine Osmanlı idaresi altında Balkanlar'daki madenler yeniden işletilmiş ve önemli miktarda gümüş, kurşun, bakır, altın elde edilmeye başlanmıştır. Bütün bunlar uzun süredir ihmal edilmiş bir durumda bulunan, savaşlar ve siyasî belirsizliklerle sarsılan Balkanlar'ın zamanla yeniden canlanmasına yol açan temelleri atmıştır.

3. Edirne'nin Fethinden Sonra Balkanlar'daki Yeni Siyasî Gelişmeler

Orhan Bey döneminde Osmanlılar, sadece komşuları olan Anadolu beyleriyle değil, Bizans İmparatorluğu ve Latinler arasında dengeli bir siyaset gütmeye çalışmışlardır. Bu erken dönemde kazanılan tecrübe, Osmanlı Beyliği'nin kısa sürede aldığı mesafeyle de kendisini gösterir. Latin kaynaklarından elde edilen bilgiler, özellikle Orhan Bey'in 1350'lerde son derece etkili bir siyasî aktör olduğuna işaret eder. Bizans hâkimiyetindeki topraklarda ticarî menfaat peşinde koşan Venedikliler, Cenevizler ve diğer küçük İtalyan şehir devletleri Osmanlı beyini bazen düşman bazen ise müttefik olarak önemli bir siyasî figür olarak tanımaya başlamışlardı. Osmanlı Beyliği asıl Bizans İmparatorluğu için ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Bizans imparatorları bunun farkına vararak daha Orhan Bey döneminde Batı'dan yardım arayışlarına girişmişlerdi.

Gerçekten de Osmanlılar Trakya'da kademe kademe ilerliyorlardı. Edirne'den sonra ikinci büyük merkez olup, Kantakuzenos'un imparatorluğunu ilan ettiği önemli bir şehir durumundaki Dimetoka 1361'de Hacı İlbeyi tarafından ele geçirilmişti. Hemen ardından Filibe 1363'te Osmanlı idaresi altına girdi. Bu sonuncu fethi Lala Şahin Paşa gerçekleştirmiş ve burayı kendine üs yapmıştı. Trakya'da Türklerin ilerleyişleri sırasında Bizans-Macar ve Sırplar arasındaki münasebetlerde birçok problem yaşanmaktaydı. Bu ortam Osmanlılara önemli fırsatlar sağladı. Bizans imparatorunun Osmanlılara karşı Batı'dan müttefik bulma çabaları, 1366'da kuzenlerinden biri olan Savoie Kontu VI. Amadeo'dan karşılık buldu. Daha önce 1365'te papanın düzenlediği, Macar ve Kıbrıs krallarının da katıldığı İskenderiye'ye yönelik Haçlı seferinin büyük bir başarısızlığa uğramasının ardından, Amadeo şimdi yalnız başına doğrudan Türklerin üzerine sefer yapma kararı almıştı. 23 Ağustos 1366'da önemli bir Türk deniz üssü olan Gelibolu'yu ele geçirdi. Bu husus Hıristiyan dünyasında sevinçle karşılanacak kadar büyük bir başarı olarak görüldü. Amadeo 1367'de burayı Bizans'a verdi. Bu durum Osmanlıların Balkanlar ile bağını ke-

sintiye uğrattıysa da V. İoannes'in oğlu ve naibi IV. Andronikos, I. Murad'ın ısrarlı taleplerine boyun eğerek, kaleyi 1376'da yeniden Osmanlılara terk edecekti.[10]

Anadolu ve Balkanlar'da giriştiği faaliyetlerle Osmanlı Beyliği'ni bir devlet haline getiren I. Murad döneminde yeni ihtiyaçlar, askerî sistemin düzenlenmesine ve devlet teşkilatında önemli değişikliklere yol açmış, merkezî bir yapının temelleri atılmıştı. I. Murad özellikle Stefan Duşan'ın kurduğu imparatorluğun, onun 1355'te ölümünün ardından, dağılmasından sonra feodal beyleri vasallık bağlarıyla kendisine bağlayıp Balkanlar'ın siyasî yapısında önemli değişikliklere sebep oldu. Balkanlar'da üç kol halinde ilerleyiş, bazen birleşik yerli kuvvetlerin direnişi ile karşılaştı, hatta karşı taarruzlarla Osmanlılar zaman zaman savunma durumunda bile kaldılar. Papanın, İtalyan devletlerinin Balkanlar'daki yerli unsurlarla ittifakı, fetihleri aksattıysa da onları Balkanlar'dan çıkarmayı sağlayamadı. Nitekim babasının Avrupa'da olduğu sırada onun naibi olarak İstanbul'da bulunan IV. Andronikos, Türklere karşı direnmektense onları yatıştırmak gerektiği inancındaydı. Çünkü Türkler 1366-1370 arasında Trakya kesiminde bir dizi fetih harekâtında bulunmuşlardı. Bütün bunlar İstanbul'da büyük bir korku ve endişeye yol açmıştı. Bizanslı yazar Kydenos, Rodop dahil Trakya'nın önemli bölümüne hâkim olan Türklerin, İstanbul halkını kafesteki bir hayvan gibi şehirde kapalı hale getirdiklerini bildirir.

İstanbul'da bu karışıklık hâkimken, 1371'de Balkan tarihi bakımından bir başka önemli hadise daha vuku buldu. Osmanlıların Makedonya'ya doğru ilerlemelerini engellemek isteyen Serez'deki Despot İvan Ugljeşa, kardeşi Vukaşin ile 1371 Eylül'ünde Edirne'ye doğru ilerledi. Bu ilerleyiş Bizanslılarla yapılan ittifakın bir yansımasıydı. 1368'de yapılan ittifak Sırp ve İstanbul patrikliği arasındaki birleşmeyi de sağlıyor, anlaşmazlık noktalarına son veriyordu. Hatta Mayıs 1371'de iki kilisenin birleştiği ilan dahi edilmişti. Ugljeşa Serez despotu olarak Osmanlılarla sınırdaştı. Kardeşi Kral Vukaşin ise Prizren, Üsküp ve Pirlepe yörelerini idare ediyordu. Orduları Trakya'dan Arnavutluk tarafına kadar olan topraklar-

10 H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 83-85.

daki yerli Rum ve Sırplardan müteşekkildi. Bu güçlü müttefik ordusu, Meriç Irmağı kıyısında Çirmen'de (Çrnomen) 26 Eylül'de ani bir baskın sonucu tam bir bozguna uğradı. Sırp ordusunun bir bölümü imha edildi. Bazı araştırmacılar, Osmanlı kaynaklarında yer almayan bu savaşın aslında söz konusu kaynaklarda geçen ve 1364-1365 tarihiyle belirtilen Sırp Sındığı Savaşı olabileceğini ileri sürerler. Savaşta iki despot da hayatını kaybetmişti.[11]

Bu savaşta kazanılan başarı Osmanlılara Makedonya, Sırbistan, Yunanistan kapılarını açtı. Birçok Sırp prensi, Despot Dragaş, kardeşi Konstantin dahil, haraç ödemek şartıyla bağlılık bildirdiler. Haraç yanında, I. Murad'a talep etmesi halinde seferleri için asker de yollayacaklardı. Bunlardan biri de Vukaşin'in daha sonra efsanevî bir şöhrete sahip olacak oğlu Kral Marko idi. Ayrıca bu savaş sonunda Bizans'ın Batı ile kara bağlantıları adeta kesilmiş oluyordu. Üstelik Sırp despotlukları arasındaki dengeler de tamamen bozuldu. Ölen Vukaşin'in mirası konusu anlaşmazlığa yol açtı. Hatta Arnavutluk'taki İşkodra'dan gelen Georg Balşiç Prizren'i ele geçirmişti (1372). Benzeri şekilde Bizans imparatorunun küçük oğlu Manuel, Ugljeşa'nın mağlubiyetini öğrenince 1372 Kasım'ında Serez'i almıştı. Osmanlılar buna tepki göstererek Serez'i kuşattıkları gibi, 1372 Nisan'ında Selânik'e hücum ettilerse de bir süre için geri çekilmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte Bizans zor durumda kaldığından İmparator V. İoannes I. Murad ile barış yaptı. Böylece Bizans Osmanlılara bağımlı hale gelmiş ve vasallık yoluna girmiş oldu. Hatta V. İoannes Murad sayesinde oğlu IV. Andronikos'a karşı yeniden tahtını elde edebilmişti.[12]

1376-1381 arasında IV. Andronikos'un hâkimiyeti ve İstanbul ile Galata'daki Cenevizler arasındaki iç savaş yılları, Murad'a Rumeli'de oldukça rahat hareket etme imkânı vermişti. Bu dönem, Osmanlıların Rumeli'de kalıcı bir şekilde yerleştikleri devreyi oluşturdu. Türkler Vardar Irmağı Vadisi'ne ulaştı, 1380'de Ohri'ye ve Pirlepe'ye girdiler, Arnavutluk'a doğru indiler. Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa Pirlepe'yi almış, oradan Manastır şehrini fethetmiş,

---

11 Savaş hakkında bkz. C. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, s. 329-331.

12 D. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 306-308.

İştip de ele geçirilmişti. Bir başka Türk kolu Meriç Irmağı boyunca ilerleyerek Sofya'yı 1385'te, Niş'i 1386'da almıştı. Öte yandan, V. İoannes'in diğer oğlu Manuel 1371'de Serez'i aldıktan sonra kendi başına hareket etmeye başlamıştı. Murad babasına da karşı çıkan Manuel'in üzerine Çandarlı Hayreddin Paşa'yı göndermişti. Osmanlı güçleri Eylül 1383'te Serez'i yeniden aldı, Manuel'in merkezi olan Selânik önlerine ulaştı, 1387'ye kadar burayı kuşatma altında tuttu. Şehir 9 Nisan'da ele geçirildi. Uç beylerinden Evrenos Bey, Edirne'yi Adriyatik Denizi'ndeki Draç'a (Arnavutluk'ta Durazzo) bağlayan tarihî ticaret yolu (Via Egnatia) üzerinde ilerlemişti. Evrenos Bey daha sonra Batı Makedonya'da yeni fetihler için uç merkezini bir Türk/Müslüman şehri olarak kurduğu Yenice-i Vardar'a taşıdı. Bu noktadan itibaren de Batı Makedonya, Yunanistan'ın Epir bölgesi ve Teselya kesimi ile Arnavutluk'a yönelik sert akınlara girişti. Bu kesimdeki Serez ve Vardar ovalarına Saruhan ilinden (Manisa) Yörükleri getirtip yerleştirdi.

Osmanlıların Balkanlar'da faaliyetlerini yoğunlaştırdığı dönemde bir Sırp imparatorluğu kuran ve tacını 1346'da Üsküp'te giymiş bulunan Stefan Duşan'ın 1355'te ölümü üzerine, devleti dağılmış ve müstakil feodal beyliklere bölünmüştü. Bunlardan biri olan ve Morava Nehri etrafında hâkimiyet kurmuş bulunan Lazar (Knez Lazar Hrebeljanovic), yukarıda da belirtildiği üzere, 1371'de Çirmen Savaşı'nda aynı zamanda rakipleri olan Serez despotlarının ve yine aynı yıl Duşan'ın oğlu ve halefi Kral Uroş'un ölümünün ardından, giderek ön plana çıktı. Duşan'ın kurduğu bağımsız Sırp Kilisesi'nin de desteğini alarak güçlendi. 1371'de yapılan Çirmen Savaşı'ndan sonra Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetinin geleceğini tayin edecek olan Kosova Savaşı, Lazar'ın müttefik güçleriyle I. Murad arasında cereyan etti.

4. Kosova Savaşı ve Sonuçları

Kaynaklarda I. Murad'ın doğrudan Lazar'ın üzerine yürümesi 1388'de Osmanlı kuvvetlerinin Ploçnik'te uğradığı mağlubiyete dayandırılır. Ancak Niş'in kuzeybatısındaki Ploçnik'te Osmanlı

kuvvetleri ile Sırplar karşılaşmışlarsa da ciddi bir çarpışma olmamış, hemen ardından da I. Murad 1386 Ekim ayı sonlarında Niş'i almıştı. 1388 Ağustos'unda Osmanlı kuvvetlerinin ağır bir mağlubiyete uğradığı savaş, Trebinye'nin kuzeyindeki Biletsa'da (Bileca) Bosna ordusuyla yapılmıştı. Kavala Şahin komutasındaki Osmanlı birliklerinin yenilgisi yeni gelişmeleri beraberinde getirmekte gecikmedi. I. Murad bulunduğu bölgede önemli bir güç haline gelen Lazar ile Osmanlı birliklerini ağır mağlubiyete uğratan Bosna Kralı Tvrtko arasında işbirliği olma ihtimali karşısında aynı zamanda vasalı olan Lazar'ın üzerine yürüdü. Aslında bu, Osmanlı sınırlarında bir vasalın isyanını bastırma amaçlı bir sefer değil, baş göstermesi muhtemel bir tehlikenin ortadan kaldırılmasına yönelik bir harekâttı. Bu önemli savaş, 28 Haziran 1389'da Kosova Ovası'nda vuku buldu. Yapılan mücadele kesin bir Osmanlı galibiyeti ile neticelendi.[13] Ancak I. Murad ve Lazar savaş meydanında hayatlarını kaybettiler. Bu savaşta alınan yenilgiye rağmen Sırp destanları ve kilise Kosova mücadelesini bir zafer olarak işledi. Özellikle 19. yüzyılda bu popüler mitosun oluşumunda, milli bir benlik inşa etme ideolojisi etkili olmuştu. Sırp milliyetçiliğinin kökenlerinde Lazar kültü bu bakımdan öne çıkar. Bu mitos Lazar'ın şahsında toplandı, Sırp Ortodoks benliği milli duygularla karıştı, ilahî bir tarza büründü. Sırpların ana yurdu, ana kalbi olarak Kosova büyük bir önem kazandı. Lazar kendisini Sırplar için feda eden ve onların acılarını taşıyan bir aziz mertebesine yükseltildi. Bu anlayış Sırp milliyetçiliğinin ana kökenini oluşturdu ve zamanımıza kadar gelen derin izler bıraktı. Yugoslavya'nın dağılışının ardından yaşanan savaş ortamında, Sırpların önemli bir bölümü bu "kurgulanmış" tarihî hatıraları canlandırıp, acısını uzun yıllar boyu birlikte yaşadıkları Müslüman komşularından çıkardılar.

Aslında bu savaş neticeleri itibariyle Osmanlılar açısından mühimdir. Bu zafer kısa vadede Osmanlılara büyük bir askerî ve siyasî kazanç sağladı. Artık onlara Tuna Nehri'nin güneyinde kalan bölgelerde Macarlardan başka karşı koyacak bir güç kalmamıştı. Ku-

---

13 Savaş ve sonuçları hakkında bkz. F.M. Emecen, "Kosova 1389: Kimin Zaferi", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 105-118.

zey Sırbistan yolu Osmanlılara açılmış, Sırp Despotluğu vasal hale gelmiş, Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'ya doğru ilerleme imkânı doğmuştu. Uzun vadede ise Bosna'ya uzanacak fetihler, söz konusu bölgenin etnik, sosyal, siyasî, ekonomik ve kültürel yapısında önemli değişikliklere yol açtı. Burada İslamiyet'in yayılış sebepleri tartışmalı olmakla birlikte, Katolik baskısı altındaki grupların Osmanlı idaresi altında İslamiyet'i seçtikleri, İslamiyet'in birden değil tedrici olarak yayıldığı, bunda ekonomik ve sosyal sebeplerin rol oynadığı üzerinde durulur. İslamlaşmanın şehirlerden köylere doğru yayılma eğilimi gösterdiği düşünülmektedir. Ayrıca İslamiyet'in yayılışında yerli unsurların Osmanlı idaresinde söz sahibi olmak, mevkilerini kuvvetlendirmek maksadının da etkili olduğu ileri sürülmüştür. Ancak bütün bu görüşler içinde Türk kolonizasyonunun tesirleri, tekkelerin, dervişlerin manevî rolleri yeterince incelenmiş değildir. Bosna bölgesinde yaygın bir düalist Hıristiyan inancı olan Bogomilizm faktörü ise bütün bu sebepler içinde en zayıf olanıdır. Hz. İsa'yı yalnızca bir peygamber olarak gören Bogomillerin inanç benzerliği sebebiyle Osmanlı hâkimiyeti altında kolayca Müslüman oldukları tezi,[14] yapılan son araştırmalar ışığında hayli eskimiştir.

Osmanlı hâkimiyetinin Güney Balkanlar'daki halk üzerinde olumsuz tesirleri olduğu, onların millet şeklinde teşekküllerini engellediği, hatta fetihlerin Balkanlar'daki çeşitli unsurların Avrupa kültürü ve medeniyetine katılmasını yavaşlattığı görüşleri, arşiv kaynakları üzerinde çalışmaların artmasıyla iyice zayıflamış gözükmektedir. Gerçi Balkanlar'daki Osmanlı fetihleri yerli unsurların iskân sahalarında önemli değişmelere yol açmış, ancak onların milli benliklerini korumalarını da temin etmişti. Mesela Rum ve Slavların yoğun dinî, etnik ve kültürel baskıları altında bulunan Arnavutlar, İslamiyet'i büyük ölçüde kabul ederek, belki de bu sayede etnik varlıklarını koruyabilmişlerdi. Bu durumda Rumlaşma ve Slavlaşma süreçleri kesilmişti. Ayrıca İslamlaşma onların Türk-

---

14 T. Okiç, "Bakanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırıcısı: Alexander Vasiljeviç-Solovjev", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V/1-4 (İstanbul 1973), s. 205-222.

leşmesine yol açmamıştı. Gerçi Müslüman/Türk kültürünün izlerini taşımışlar ve bu kültürün yoğun etkisi hâkim olmuştu, fakat dillerini ve kendilerine has âdetlerini korumuşlardı. Bununla birlikte çeşitli bölgelerden göç etmiş Anadolu menşeli Türk nüfus ile kaynaşma da meydana gelmişti. Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi ile uygulanan hukuk sistemi, güvenlik vaat eden sağlam merkezî idare, Balkan milletler mozaiğinin muhafazasında etkili olmuştur. İmtiyaz tanınan kiliseler, dinî ve sosyal hayatı derinden etkileyecek bir tarzda ve eskisinden de daha rahat şartlar altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Ortodoks Hıristiyanlığı maddî ve manevî açıdan gelişmiş, Osmanlı resmî makamları bunları tanımış, kilise hiyerarşisini koruyup desteklemişti. Hatta kiliseler imtiyazlı bir statü de kazanmıştı. Bunların daha sonraları 19. yüzyılda Osmanlı idaresine karşı direnişi organize edebilecek bir konuma gelmeleri de aslında bu korunmalarının bir sonucudur. Balkan milletlerinin benliklerini korumalarında yeni fatihlere karşı yerli halkın iktisadî ve sosyal, kültürel bakımdan üstün olmalarının etkili olduğu yolundaki görüşler, tarihî gerçeklere uygun düşmez. Bu görüşler Osmanlı hukuk, iktisat sisteminin ve uygulanış şekillerinin layıkıyla kavranamamış olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, İslam hukukuna dayalı olarak gayrimüslimlere bir "zimmet hukuku" bahşetmişti. Bu hukuk bozulmaz derecede karşılıklı olarak hakları belirli alanlarda sağlamaktaydı.

Kosova Savaşı ile başlayan süreçte kademe kademe Trakya, Makedonya ve Kuzeydoğu Bulgaristan, fetihler için temel dayanak noktası olacak Anadolu menşeli Türk kolonizasyonuna sahne olup, kesif bir şekilde Türk iskân sahaları haline gelirken, Bosna ve Arnavutluk'ta İslamlaşma başlayarak Balkanlar'daki Osmanlı varlığının sağlamlaşmasını temin edecektir. İslamlaşma uzun bir sürece yayılırken, bu sağlam yerleşme 1402'de Ankara Savaşı'nda darbe yiyen devletin bu büyük buhranın dahi üstesinden gelebileceği potansiyeli sağlamış ve bir bakıma ona yeniden toparlanma imkânını da vermiştir.

Öte yandan, hakkında ayrıntılı bilgiler bulunan Kosova Savaşı vesilesiyle Osmanlı askerî gücünün niteliğinin artık oturmuş bir

yapı kazandığı söylenebilir. Bu savaşta Osmanlı askerleri, timarlı güçler yanında piyade askerlere de dayanıyordu. Esasen ücretle temin edilen piyadelere tasarruf edebilecekleri miktar topraklar verilerek yeni bir askerî teşkilatın ilk nüveleri oluşturulmuştu. Yaya ve müsellem denilen bu gruplar merkezde padişaha has askerî birliklerin oluşum süreçlerinde de etkili olmuştu. Önceleri bu tip askerlere "yeni-çeri" denilirken, şimdi bunların statülerinin değiştirilmesiyle, bu defa doğrudan padişaha bağlı vurucu bir güç oluşturulma yolu açıldı.[15] Böylece bunlar klasik anlamda yeniçeri teşkilatını ortaya koyan kul sistemini zuhur etti. Frenk Yazısı Savaşı'nda (1386) Murad'ın kendi hassa askerleri olan yaya ve atlıları kendi önüne ve arkasına yerleştirdiği, yayabaşılarını kendilerine bağlı yayalarıyla sağ ve sol kola koyduğu yönündeki bilgiler, aslında yeniçeri ile yaya askerinin artık birbirinden ayrıldığına, yeniçerilerin padişah ile merkezde, yaya birliklerin ise sağ ve sol kolda atlılarla birlikte olduğuna işaret eder. İşte Kosova Savaşı'nda sistemin oturmuş hali dikkati çeker; yaya askerleri azap askeriyle sağ kolda yer almıştır. I. Murad'ın yanında kendi has kulları, yeniçerileri vardır. Atlı askerler kanatlarda hareketli birliklere dönüşürken yayaların koruması altında manevralarını yapmaktadır. Şüphesiz uç beylerinin atlı birlikleri bu meyanda öne çıkar. I. Murad dönemindeki bu güçlü beyler, askerî bakımdan kendi başlarına hareket edebilecek bir yapı içinde durumlarını uzun süre koruyacaklardır.

5. Batı Anadolu Beyliklerinin Vasallaşması

Osmanlıların Rumeli'de tutunmaya başlamaları daha 1350'li yıllardan itibaren onların Batı Anadolu Türkmen beylikleri ile olan münasebetlerinde bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle Rumeli'de sınır hatlarında kendi askerî gruplarıyla "gaza" yapan uç beyleri büyük şöhrete sahip oldular. Bu aynı zamanda onlara ihtişam ve zenginlik de kazandırmıştı. Söz konusu ihtişam ve bu bölgede elde edilen ganimetler, Anadolu'da gerek Osmanlı gerekse diğer

---

15 F.M. Emecen, "Yaya ve Müsellem", *DİA*, c. XLIII, s. 354-356.

beylikler tebaası üzerinde büyük bir etki yaptı. Batı Anadolu ve Orta Anadolu beylerinin tabanlarının ve askerî zümrelerinin Osmanlı tarafına kaymasını, aynı imkânlara kavuşma hevesi dolayısıyla, kolaylaştırdı. Hatta geç tarihli de olsa tarihçi Şükrullah'ın bu konudaki ifadelerinin tarihî seyirle paralellikler gösterdiğini söylemek yanlış olmaz. Osmanlılar komşularından başlayarak Anadolu'daki Türkmen beylikleri üzerinde son derece dikkatli bir siyaset takip etmişlerdi.

Bu siyaset iki safhada kendisini gösterir: İlki I. Murad döneminde başlayan vasallık, yani Batı Anadolu Türkmen dünyasını Osmanlı bayrağı altında gevşek sayılabilecek bir konfederasyon halinde tutma, ikincisi ise Yıldırım Bayezid'in merkezî bir devlet kurma fikri içerisinde bütün vasalları doğrudan merkezî idareye bağlama ve eski bey ailelerini tasfiye etme idi.[16] I. Murad muhtemelen Rumeli'deki faaliyetlerini yoğunlaştırmanın da etkisiyle arkadan gelebilecek tehlikeleri hesaba katıyordu. Ayrıca Orta Anadolu'da Selçukluların vârisi olma iddiasındaki güçlü Karamanoğulları, Batı Anadolu beylikleri üzerinde benzeri politikaları takip ediyordu ve bu bakımdan önemli bir rakip durumundaydı. 1360'lı yıllardan itibaren Karamanoğulları faktörü ve rekabeti ön plana çıktı. Osmanlıların "kâfirle savaşma" şöhreti bütün Türkmen uç dünyasında, hatta Orta Anadolu'daki beyliklere kadar yayılmıştı. Uç dünyasında Germiyanoğulları'nın oynadığı rolü şimdi Osmanlılar üstlenmişti. Böylece I. Murad dikkatli bir şekilde vasallık bağı kurma siyaseti başlattı. Bu iki güçlü beylik arasında kalan küçük beylikler ise durumlarını bunların hareketlerine göre ayarlamaya çalıştılar. Fakat Osmanlılar iki olay sonrasında liderliği üstlenmekte ve Anadolu'daki beylikleri kendisine bağlamakta gecikmediler.

İlk olay, Karamanoğulları'nın Osmanlılara atfedilen gaza şöhretlerini kendilerinin de kazanabileceklerini göstermeye yönelik olarak giriştikleri Gorigos (Silifke ile Erdemli arasında bir kıyı yerleşmesi) seferidir. Bu seferin açılmasında Hilafet merkezi olarak daima Türkmen beylerinin meşruiyet bağlarını teyide çalıştıkla-

16 Bu hususta geniş bilgi için bkz. F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 149, 187.

rı Memlük sultanlığının çağrısı da etkili olmuştu. Selçuklu vârisi olma sıfatıyla Türkmen beyliklerini kendi bayrağı altına çağıran Karamanlılar hilafet makamından da destek almış bulunuyorlardı ve topladıkları 40.000 kişilik büyük orduya Anadolu beylerinin kuvvetleri de dahil olmuştu. Kıbrıs kralının himayesindeki Gorigos kale kumandanı Robert de Lusignan, bu baskı üzerine Kıbrıs Kralı I. Pierre Lusignan'dan yardım istedi. Şubat 1367 sonlarında Anadolu beyliklerinin müşterek kuvvetleri Kıbrıs'tan gelen yardımı önleyemediler ve bozguna uğrayarak dağlara çekildiler.[17] Bu başarısızlık Karamanoğulları'nın beylikler nezdinde imajını tamamen sarsmış olmalıdır. Böylece Rumeli'de başarılı gazalarla ön plana çıkan Murad Bey birden üstün ve farklı bir konum kazanmış oldu. Nitekim Gorigos seferi sonunda kendi adına hutbe okutup Felekabad'da sikke kestiren Hamidoğlu İlyas Bey, Karamanoğlu Alaeddin Bey'e karşı çıktı. Fakat Alaeddin Bey önünde zor duruma düşünce de Germiyanoğlu Süleyman ve Osmanlı Beyi Murad'dan yardım talep etti. Daha sonra yerine geçen oğlu Hüseyin Bey ise Karamanlılara karşı Osmanlı himayesine girdiği gibi, onların baskısı karşısında da Karaman sınırında bulunan kaleleri Osmanlılara para karşılığı devretti. Bunlar Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç ve Karağaç gibi önemli merkezlerdi.[18] Bu arada I. Murad oğlu Bayezid'i Germiyanoğlu Süleyman Bey'in kızı ile evlendirmiş, karşılığında çeyiz olarak Kütahya, Emet, Simav ve Tavşanlı Osmanlılara verilmişti. 1380'e kadar bu yörelerin Osmanlı idaresine geçtiği açıktır. Ancak toprak satın alma ve çeyiz yoluyla toprak kazanma keyfiyeti, Osmanlı kaynaklarının durumu meşru gösterme çabalarının ürünü olarak kabul edilse bile, Karamanlı-Osmanlı rekabeti içinde sıkışan Germiyanoğulları ve Hamidoğulları'nın yönlerini Osmanlılara çevirdiklerinde şüphe bulunmamaktadır. Öte yandan, 1354'te Ankara'nın ele geçirilmesinin ardından Orta Anadolu'ya doğru açılan koridor, I. Murad döneminde işlerlik kazanmıştı. Anadolu'da ikinci yayılma yönünü İran ipek ticareti yolu

---

17 Ş. Tekindağ, "Karamanlılar'ın Gorigos Seferi (1367)", *Tarih Dergisi*, sy. 6 (1954), s. 161-174.

18 S. Kofoğlu, "Hamidoğulları", *DİA*, c. XV, s. 473-474.

üzerindeki bu koridor oluşturdu. Sivas'ta Eretnaoğulları'nın yerine geçen Kadı Burhaneddin'e karşı, Tokat-Amasya bölgesindeki küçük beylikler Osmanlı himayesine girdiler. Osmanlı nüfuzu daha sonra "Eyalet-i Rum" denilecek olan Orta Anadolu kesimine doğru etkili olmaya başladı.

Hamidoğulları'ndan satın alındığı iddia edilen bölge, Eşrefoğulları'ndan Karamanlılara ve sonra Hamidoğulları'na intikal etmişti; dolayısıyla bu iki devlet arasında bir hukukî tartışma mevzuu haline gelmişti. Hamidoğulları muhtemelen toprak satma meselesinde, bu işi meşrulaştırmayı amaçlamıştı. Bir ölçüde ana gayeleri Osmanlılarla Karamanoğulları'nı karşı karşıya getirmekti. Bu gelişmeler Osmanlılarla Karaınanlılar arasında hızlanan mücadelenin görünür sebepleri olarak takdim edildi. Aslında bu iki rakip beyliği eninde sonunda birbiriyle karşı karşıya getirecek daha derin sebeplerin bir bahanesiydi. I. Murad 1386'da Konya üzerine yürüdü ve burada Frenk Yazısı adlı yerde yapılan savaşta Karamanlıları bozguna uğrattı.[19] Bu durum aynı zamanda Karamanoğulları'nın beylikler üzerindeki iddialarının sonunu oluşturdu. Böylece 1367'den 1386'ya kadarki dönemde Osmanlılar en büyük rakipleri olan Karamanlıların nüfuzlarını iyice kırmış oldular. Karamanoğulları Osmanlı hâkimiyetini tanıdı, diğer beylikler de yine Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altına girmişlerdi. Osmanlılar ilk defa Orta Anadolu'da önemli sayılabilecek bir ilerleme yapmış, Sivas'a kadar dayanmışlardı. Anadolu'da iki kol halindeki ilerleyiş birleşmiş oldu. 1389'da Kosova Savaşı, Osmanlı bayrağı altındaki Anadolu konfederasyonunun ilk ciddi görüntüsünü teşkil etmişti. Bu savaşa Batı Anadolu beylerinin kuvvetleri katılmıştı. Yukarıda da temas edildiği gibi, burada büyük bir başarı kazanılmış, fakat I. Murad'ın şehadeti, bu ittifakın çözülmesine, Karamanoğulları'nın son bir çabayla diğer beylikleri kendi yanına alarak Anadolu'daki Osmanlı topraklarına saldırmasına yol açtı. Belki de bu durum babasının yerine geçen Yıldırım Bayezid'e köklü bir çözüm yolu gösterdi. Bu ise sert ve katı bir anlayışla beylik topraklarını vasallık değil, doğrudan merkezin kontrolüne alıp bir Osmanlı sancağı

19 Savaşın Osmanlı zaviyesinden geniş anlatımı için bkz. Neşrî, *Cihannüma*, s. 101-108.

haline getirmek idi.[20] Bununla birlikte Yıldırım Bayezid, eski bey ailelerine Osmanlı timar sistemi içinde yer vermekten ve mülk olarak onlara geçinebilecekleri kadar toprak bırakmaktan geri durmayarak, merkezîleştirme politikalarını, muhtemel sert tepkileri düşünerek, dengelemeye de çalışmış görünmektedir.

Vasallık bağı ile bağlanan yahut doğrudan Osmanlı toprağı olan Anadolu beylikleri halkının bu hâkimiyeti kolay kabul edip etmedikleri konusu açık değildir. Osmanlı sisteminin merkezîleşmemiş olması, beyliklerin cemaat yapısı ile Osmanlı cemiyetinin taban itibariyle birbirleriyle aynı kültürel çevreye mensup bulunmaları, timar ve mülk yoluyla yerel bey aristokrasisine riayet etme ve onları kendi sistemleri içine almaları, nihayet Rumeli'de gaza şöhretiyle sivrilmeleri, muhtemel tepkileri yatıştırmış ve halkın uyumunu sağlamış olmalıdır. Öte yandan, Anadolu beyliklerinin ilhakını meşru zeminlere çekmek için geç tarihli Osmanlı kaynaklarının yeni formüllerle şer'î zemini oluşturma çabaları da dikkat çekicidir.

---

20 F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 80 vd.

IV

Merkezî Devlet Modelinin Ortaya Çıkışı ve Çöküşü

1. İlk İmparatorluk ve Buna Yönelik Siyaset

Kosova Savaşı'nda I. Murad hayatını kaybederken, geride Anadolu ve Rumeli'de önemli gelişmeler sağlamış, beylik yapısından sıyrılmış, mühim rakiplerini sindirip kendi bayrağı altına toplamış ve himayesine almış bir devlet bırakmıştı. Fakat vasallık siyaseti devletin güçlü bir merkezî sistem kurmasının önünde büyük bir engel olarak durmakta idi. Gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'deki vasal beyler her an bir fırsatını bulduklarında kolayca bu gevşek bağdan kurtulabilirlerdi. Nitekim Murad'ın savaş meydanında vefatı, hem Anadolu'da hem de Balkanlar'da kıpırdanmalara yol açmakta gecikmedi. Savaş alanında babasının ölümünün hemen ardından Osmanlı tahtına geçen Bayezid,[1] ilk iş olarak içteki rakiplerini bertaraf ederek kontrolü sağladı. Osmanlı kaynaklarında

1 Hayatı ve faliyetleri için bkz. H. İnalcık, "Bayezid I", *DİA*, c. V, s. 231-234.

onun tahta çıkışı herkesin ittifak ettiği bir olay imiş gibi nakledilirse de, aslında onun bir hükümdar olarak kendi tebaası ve beyleri nezdinde tanınması bu kadar kolay olmadı. Kardeşi Yakub'u katlettirmesiyle ortaya çıkan bunalımın aşılması biraz zaman almıştı.[2] Bu bakımdan Anadolu'ya hemen geçmeden önce Rumeli kesimindeki uç beylerine ve vasallarına kendi otoritesini kabul ettirdikten sonra, çok büyük önem verdiği Batı Anadolu kesimindeki beylikler üzerine yönelmesi bu noktada hayli anlamlı gözükmektedir. Saltanatının daha başlangıcında karşı karşıya kaldığı meseleler, muhtemelen onun sonraki siyasî ve askerî faaliyetlerinin yönünü belirlemede hayli etkili olmuştur. Bu meyanda uç beylerinin tavırları ve destekleri onun için hayati bir öneme sahip olduğunu belirtmek gerekir. İlginç olan nokta, hem bu kriz sırasında hem de daha sonra Fetret dönemi krizlerinde bu güçlü uç beylerinin bulundukları yerlerde kendi hâkimiyetlerini kurma yerine, gevşek de olsa Osmanlı hanedanının bir ferdine bağlılık gösterme halleri, izaha muhtaç bir konudur. Bunda muhtemelen hanedanın meşruiyetinin hayli güçlü bir gelenekle, belki Oğuz töresiyle oluşmuş bulunması etkili olmuştur. Osmanlı hanedanının özellikle bu konuya daha Fetret dönemi sırasında yaptığı kuvvetli vurguların bir anlamı olsa gerektir.

Tahta geçişinden hemen sonraki ilk siyasî faaliyetlere kısaca göz atıldığında, Yıldırım Bayezid'in Anadolu ve Rumeli'de nasıl bir siyaset takip etme düşüncesinde olduğunun ilk emareleri açık şekilde ortaya çıkar. Kısa sürede belki alternatifsiz kalmasının da rolüyle, içeride otoritesini kabul ettirdikten sonra babasının vasallarını bu defa doğrudan tâbi hale getirme amacının peşine düşmüş olması son derece manidardır. Kaynaklarda vasal beylerin Karamanlıların liderliğinde Osmanlılardan kopma noktasına geldiği, Yıldırım Bayezid'in de bu sebeple onların üzerine yürüdüğü hususundaki meşruiyet arayışlarını bir tarafa bırakırsak, onun daha başından

2 Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, 1344-1398, Ankara 1970, s. 104-105; keza Bizans tarafına yansıyan bilgiler için bkz. S. Reinert, "A Byzantine Source on the Battles of Bileca (?) and Kosovo Polje: Kydones' Letters 396 and 398 Reconsidered", *Studies in Honour of V. Menage*, ed. C. Heywood ve C. Imber, İstanbul 1994, s. 249-272.

itibaren Anadolu'daki bütünlüğü kendi hâkimiyeti altında sağlama ve vasallık bağını ortadan kaldırıp tâbilik siyasetini devreye sokma amacıyla hareket ettiği söylenebilir. Fakat bunu yaparken muhalefet etmeyen Anadolu Türkmen bey ailelerini tamamıyla ortadan kaldırmak yerine, yukarıda da temas edildiği gibi onlara kendi topraklarında bir kısım yerleri mülk veya timar olarak bırakmayı tercih etmesi, bir ölçüde "istimalet" anlayışının bir yansıması şeklinde de mütalaa edilebilir.[3]

Bu anlamda Yıldırım Bayezid'in ilk önemli hedefini Karamanoğulları ile birleşen vasalları Batı Anadolu Beylikleri teşkil etmiştir. Bizanslılar da bu ara dönemdeki karışıklıklar sırasında fırsattan istifade ederek bazı yerleri, bu arada Selânik'i geri almışlardı. Fakat Anadolu'daki meseleler daha aciliyet kazanmaktaydı. Karamanoğlu Alaeddin Bey Beyşehir'i alarak Eskişehir'e kadar uzandı. Germiyanoğlu II. Yakub Bey miras yoluyla elinden çıkardığı toprakları yeniden zapt etti, Kadı Burhaneddin ise Kırşehir'e girmişti. Yıldırım Bayezid, Sırp kralının oğlu Stefan Lazarevic ile anlaşarak onu vasalı yaptıktan sonra, Anadolu'ya gitmek üzere harekete geçti. Onun Rumeli'den ayrılmasından sonra Osmanlı hâkimiyetini tanımayan Üsküp ve Priştina havalisi hâkimi Vuk Brankoviç kendi bölgesindeki şehirleri almaya çalışan Osmanlılara karşı koyduysa da 1391'de Üsküp Paşa Yiğit Bey tarafından ele geçirildi ve önemli bir üs elde edildi.

Anadolu'ya geçen Yıldırım Bayezid, 1389-1390 kışında Batı Anadolu'daki Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamid, Germiyan beyliklerini doğrudan Osmanlı idaresi altına aldı. Büyük oğlu Ertuğrul'u, sonra da diğer oğlu Süleyman'ı Batı Anadolu kesiminde hâkim olduğu eski beylik topraklarına idareci olarak tayin etti. 1390 sonbaharında, yanında Bizans imparatorunun oğlu Manuel ve Candaroğlu Süleyman Bey olduğu halde, Batı Anadolu'da Türk toprakları içinde adeta bir ada gibi kalmış tek Bizans şehri Alaşehir'i ele geçir-

3 Mesela Yıldırım Bayezid, Menteşeoğlu Mahmud Bey'e Bergama kesiminde bazı yerleri mülk olarak vermişti. Defterdeki kayıtlar, "Menteşe ili istimâlâtı içün..." şeklindedir: BA, *Tahrir Defteri*, nr. 453, vr.53b-54a, 60a. Ayrıca Anadolu beyliklerine karşı Osmanlı siyaseti için bkz. F. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 80-84.

di.[4] 1390 Mayıs'ında Karahisar-ı Sahip'te (Afyon) bulunan Yıldırım Bayezid, Karamanoğulları'na karşı hazırlık yapmaya başladı, harekete geçerek Beyşehir'i aldı, Konya üzerine yürüyüp kuşattı. Fakat Candaroğlu Süleyman Bey ile Kadı Burhaneddin müşterek bir harekât düzenleyerek Osmanlı topraklarına girince, kuşatmayı kaldırıp Karamanoğulları ile anlaşma yaptı. Çarşamba Suyu her iki devlet arasında sınır oldu, ayrıca Beyşehir ve civarı Osmanlı sınırları içinde kaldı. Yıldırım Bayezid'in bundan sonraki hedefi ise Candaroğulları oldu.[5] Sefer için, babasının (V. İoannes) ölümü üzerine 1391 Şubat'ında Bizans imparatoru olan II. Manuel'i yeniden yanına çağırdı.[6] Bu arada vasalı durumundaki Bizans'ın başşehrinde Müslüman tüccarın yerleştiği bir mahalle, bunların işleri için bir kadı tayinini kabul ettirmiş, ödenmesi gereken haracın miktarını da artırmıştı. Şimdi bizzat Bizans imparatorunu Candaroğulları üzerine yapacağı sefer için yanına getirtmesi, bir bakıma Bizans'ın kaderinin kendi ellerinde olduğunu gösterme düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. II. Manuel 8 Haziran 1391'den 1392 Ocak'ına kadar kuvvetleriyle Yıldırım Bayezid'in yanında bulundu.[7] Sefer sırasında saray muhitindeki bazı ünlü şahıslara yazdığı sekiz mektupta olaylar hakkında bilgi verdi.[8] Bu sefer sırasında Osmanlılar Kastamonu-Sinop hattına kadar ilerledilerse de Candarlı ve Kadı Burhaneddin'in kuvvetleri karşısında başarılı olamadılar. Ardından Osmancık'a kadar gelindi, fakat Çorumlu mevkiinde Kadı Burhaneddin karşısında tutunulamadı. Kadı Burhaneddin Sivri-

---

4 D. Nicol, *Bizans*, s. 313-314. F.M. Emecen, "Alaşehir", *DİA*, c. II, s. 342-343 (burada yanlışlıkla 1391). Alaşehir'in fethinin 1389-1390 kışında gerçekleştirildiği de belirtilir: S. Reinert, "The Palaiologoi, Yıldırım Bayezid and Constantinople. June 1389-March 1391", *Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr., vol. I. Hellenic Antiquity and Byzantium*, New York 1993, s. 345-346.

5 Y. Yücel, *XIII-XIV. Yüzyıllar Kuzeybatı Anadolu Tarihi. Çoban-oğulları-Candar-oğulları Beylikleri*, Ankara 1980.

6 Bu tarihe kadar Yıldırım Bayezid'in Palaiologoslarla olan ilişkileri için bkz. S. Reinert, "The Palaiologoi, Yıldırım Bayezid and Constantinople", s. 293-347.

7 D. Nicol, *Bizans*, s. 318-319.

8 E. Zachariadou, "Manuel Palaeologos on the Strife Between Bayezid I and Kadi Burhan al-Din Ahmed", *BSOAS*, c. XVIII (1980), s. 471-481.

hisar ve Ankara'ya kadar uzandı, tahribatta bulundu.[9] Bu arada Osmanlılar Kastamonu'ya girmiş ve Candaroğlu Süleyman Bey de öldürülmüştü.

1392'de Kadı Burhaneddin'in kuşatması altındaki Amasya emirinin Osmanlı himayesi altına girmesi üzerine burada Osmanlı kontrolü kuruldu. Bu yönde Yeşilırmak Vadisi'ndeki Taceddinoğulları, Merzifon bölgesinde Taşanoğulları, Bafra hâkimi gibi bazı mahallî beyler Osmanlı hâkimiyetini tanımışlardı. Bu şekilde Osmanlılara karşı koyabilecek başlıca iki güç odağı kalmıştı: Kadı Burhaneddin ve Karamanoğulları. Onların bertaraf edilmesi ancak 1397-1398 yıllarındaki mücadeleler sırasında, Avrupa'daki durumun sağlamlaştırılmasının ardından gerçekleşecekti. Nitekim Osmanlıların Avrupa'daki meşguliyetleri sırasında yeniden hareketlenen Karamanoğulları'na karşı sefer açılmış, Karamanoğlu Alaeddin Bey'in kuvvetleri Akçay'da mağlubiyete uğratılmış, Alaeddin Bey kaçarak Konya Kalesi'ne kapanmış, ancak kaleye giren Osmanlı kuvvetleri tarafından idam edilmişti. Böylece Konya ve diğer Karaman toprakları kontrol altına alındı (1397 sonbaharı). Ertesi yıl Kadı Burhaneddin'in hâkim olduğu yerler ele geçirildi. Osmanlı orduları Fırat Vadisi'nden Memlük topraklarına girerek Malatya-Elbistan'a kadar ilerledi. Bu durum ufukta belirmiş olan Timur tehdidine karşı muhtemel Osmanlı-Memlük ittifakını engellemiş, Osmanlıların yalnız kalmasına yol açmıştır.

Avrupa'da ise Yıldırım Bayezid'in bu cüretkâr hâkimiyet anlayışı etkili bir şekilde sürmekteydi. 1392 yazında İmparator II. Manuel, bir süre için padişahın vasalı olarak askerî yükümlülükten kurtulmuş durumdaydı. Fakat bütün Balkanlar'da Türk gücü daha da kuvvetleniyordu. Osmanlıların Anadolu'daki meşguliyetleri sırasında uç beyleri faaliyetleri devam ettirmiş, Paşa Yiğit yukarıda da temas edildiği üzere Vuk Brankoviç'e boyun eğdirmiş, bu arada da Firuz Bey Eflâk'a, Şahin Bey Arnavutluk'a karşı akınlarda bulunmuştu. Fakat Balkanlar'da önemli hareketlenmeler olmaktaydı. Eflâk Prensi Mircea Silistre'yi geri almış ve Karina-

---

9 Kadı Burhaneddin hakkında Esterabadi, *Bezm ü Rezm*, çev. M. Öztürk, Ankara 1990. Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti 1344-1398*, Ankara 1970.

bad'daki Osmanlı kuvvetlerini sıkıştırmaya başlamış, Venedikliler Mora üzerinde yoğunlaşırken, Macarlar da Eflâk ve Tuna Bulgaristan'ı üzerinde faaliyetlerini artırmışlardı.[10] 1393'te Bulgar Kralı Şişman Macarların da desteği ile başkaldırdı. Bir Osmanlı ordusu 17 Temmuz 1393'te Tırnova'yı ele geçirdi. Şişman Niğbolu'ya çekilmek zorunda kaldı. Böylece bütün Bulgar Krallığı Osmanlı toprağı haline gelmiş oluyordu. Yalnız Macar sınırına yakın Vidin'de bir prenslik bırakılmıştı, burada Şişman'ın üvey kardeşi Strasimir bulunuyordu.

Balkanlar'daki duruma çekidüzen vermek isteyen Bayezid, 1393-1394 kışında Balkan prenslerini ve Palaiologosları Serez'de toplayarak, onların bağlılıklarını denemek ve pekiştirmek istedi. İmparator II. Manuel, Mora despotu olan kardeşi Theodoros, yeğeni (Nisan 1390'da beş ay için tahtta tutunabilen ve aynı zamanda 1387'de evlendiği kızı sebebiyle damadı sayılan Yıldırım Bayezid'in yanına sığınan) eski imparator VII. İoannes, Manuel'in kayınpederi Konstantin Dragaş, Sırp Kralı Stefan Lazarevic Serez'e geldiler. Bayezid Theodoros'tan tasarlamış olduğu Teselya seferine katılmasını, Venedik'e karşı Mora'da belli başlı şehirlerin kendisine teslim edilmesini istedi. Fakat Theodoros ve Manuel bu teklife sıcak bakmadılar. Theodoros kaçarak Mora'ya döndü. Manuel de İstanbul'a zorlukla dönebildi. II. Manuel Serez toplantısı vesilesiyle sonradan kaleme aldığı mektubunda Yıldırım Bayezid'in tutarsız davranışlarından dem vurur. Onun bu toplantı sırasında vasallarını öldürtmek istediğini, bunların ülkelerine tam olarak hâkim olmak niyetiyle "toprağı dikenlerinden" yani kendilerinden arındırmak istediğini, hadım olan kumandanına geceleyin kendilerini katletme emrini verdiğini, bunu yerine getirmezse onu öldüreceğini söylediğini, fakat onun huyunu bilen adamının bunu yapmadığına daha sonra memnun olup ona teşekkür ettiğini, böylece bir bakıma çılgın bir öfkeden sonra tatlı tatlı konuşan bir adama dönüştüğünü ima eder.[11] Fakat muhtemelen Yıldırım Bayezid'in niyeti

---

10 H. İnalcık, "Bayezid I", *DİA*, c. V, s. 232.

11 D. Nicol, *Bizans Tarihi*, s. 322'deki alıntı.

otoritesini vasallarına göstermek ve üzerlerinde derin bir psikolojik etki yapmaktan ibaretti. Osmanlılar 1387'de alınan daha sonra 1389'da kaybedilen Selânik'i ele geçirdi, Teselya bölgesine girerek bazı şehirleri aldı. Evrenos Bey Mora'ya gönderildi. Theodoros ise Argos'u Venediklilere bıraktı (27 Mayıs 1394). Ertesi yıl Osmanlı kuvvetleri önemli bir merkez olan Tırhala'yı aldı, burası ünlü akıncı beyi Turahan Bey'in karargâhı haline geldi. Öte yandan Bayezid 1394 Eylül'ünde İstanbul'u kuşatma altına almışsa da zor durumda kalan Bizans halkına denizden gelen düzenli yardımları önleyememişti.[12] Kuşatma sekiz yıl sürecekti.

Osmanlı kuvvetleri 1395'te Macaristan'a ani hücumda bulundu, Salankamen, Krasova, Titel, Beçkerek, Tımışvar, Mehadiye gibi kaleler Osmanlı akınlarına hedef oldu. Eflâk Prensi Mircea'nın Macar Kralı Sigismund'un desteğiyle yaptığı harekât, 17 Mayıs 1395'te Argeş Nehri civarında Rovine'de başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat savaşa Osmanlı vasalı olarak katılan Dragaş ve Vukaşin'in oğlu Marko çatışmada hayatlarını kaybettiler.[13] Eflâk Prensliği Osmanlı vasallığını kabullendi. 1395 Haziran'ında Niğbolu'daki Kral Şişman ortadan kaldırıldı. Osmanlıların bu ani ve süratli seferleri, Bizans İmparatoru II. Manuel'in de teşvikiyle Macarlar ve Venediklileri harekete geçirdi. Macar Kralı Sigismund Balkanlar'da bir karşı saldırı düzenleme işinin öncülüğünü üstlendi. Papanın desteğini aldı ve bu hareketi bir Haçlı seferine dönüştürdü. Sefer propagandası yapılırken Haçlı seferleri ruhuna uygun biçimde İstanbul üzerinden Kudüs'e ulaşma ve Hıristiyanlığı yüceltme temel hedef olarak ilan edilmişti. Fakat asıl niyet Türkleri Balkanlar'dan çıkarmaktı. Çünkü Hıristiyanlığın ana kalkanı olarak görülen Macaristan ciddi bir tehlike altına girmiş bulunuyordu. O sıralarda Avrupa'da Yüzyıl Savaşları'nın ilk safhası sona ermiş, Fransa ile İngiltere arasında bir mutabakat sağlanmıştı. Roma'daki papa IX. Bonifacius ve Avignon'daki papa (Antipapa) XIV. Benedictus böyle bir Haçlı seferini destekleyici bildiriler yayımladılar.

---

12 D. Nicol, *Bizans*, s. 321-323; aynı yazar, *Bizans ve Venedik*, s. 319-320.

13 *Bizans Kısa Kronikleri*, s. 246.

Çağrılar Avrupa'da hayli etkili oldu. Fransa'daki şövalyeler çağrıya heyecanla müspet cevap verdiler. Burgundiya Dükü'nün yirmi dört yaşındaki oğlu Jean de Nevers idaresinde Fransız birlikleri Dijon'da toplandı. Alman prensleri (Bavyera, Saksonya, Hessen, Luxemburg, Rhine/Rhineland, Swabia/Schwaben, Steiermark/Styria vb.), İngilizler, Lehistan, Bohemya, İtalya, İspanya/Aragon şövalyeleri ve birçok maceraperest akın akın Budin'e ulaştı. Aslında toplanan kuvvetlerin sayısı 10.000'e ulaşmıyordu. Bunlara Macar Kralı Sigismund'un 16.000 askeri de eklendi. Venedikliler birkaç gemi sağlamayı taahhüt ettiler. Midilli ve Sakız'daki Cenevizlerle Rodos Şövalyeleri deniz yolunun kontrolünü üstlendiler.

Batı orduları 1396 Temmuz'unda Budin'de toplanmış durumdaydı. Eflâk Prensi Mircea da birliğiyle buraya gelmişti. Haçlı ordusunun mevcudu 20.000 dolayındaydı. Önemli bölümü ağır zırhlı şövalyelerden oluşan bu topluluk, o zamanın şartlarına göre önemli bir savaş gücü durumundaydı. Bu haberi alan Bayezid derhal Tuna boyuna yürüdü. Haçlı kuvvetleri Türkleri Balkanlar'dan atmak, hatta Kudüs'e kadar ilerlemek gibi hayaller içindeydi. Vidin'deki Osmanlı vasalı konumundaki Bulgar Prensi Strasimir de kapılarını Haçlılara açtı. Şehirdeki küçük bir Osmanlı garnizonu tamamıyla imha edildi. Daha sonra Haçlılar Rahova'daki küçük Türk garnizonunu ezdikten sonra Niğbolu Kalesi önlerine geldiler ve burayı kuşattılar (8-10 Eylül). Tuna'ya bakan yüksek bir tepe üzerinde bulunan Niğbolu Kalesi stratejik bakımdan önemli bir kilit vasfını taşıyordu. Bayezid'in vasalı Stefan Lazarevic'in güçlerinin de içinde yer aldığı, alelacele toplanmış 20.000 civarındaki Osmanlı ordusu kuşatma altındaki Niğbolu'nun imdadına yetişti. Kaleden 4-5 km. uzaktaki Osmanlı ordusuna karşı önce Fransızlar harekete geçtilerse de tamamıyla ezildiler ve başlarındaki komutanları Burgundiya Dükü'nün oğlu (Korkusuz/Sans Peur) Jean esir düştü. Diğer Haçlı kuvvetleri dağıldı, Sigismund ilerlemeye çalıştıysa da Osmanlılar tarafından geri püskürtüldü ve kaçmak zorunda kaldı (25 Eylül 1396).[14]

14 A. Atiya, *The Crusade of Nicopolis*, Londra 1934 (çev. Esat Uras, *Niğbolu Haçlılar Seferi*, Ankara 1956); F.M. Emecen, "Niğbolu Savaşı 1396", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 127-138.

2. Yeni Bir Devlet Fikri: İmparatorluk

Niğbolu önlerinde kazanılan bu büyük zafer, Osmanlı gücünün Balkanlar'da kat'i olarak yerleşmiş bulunduğunu ve atılamayacağını gösterdiği gibi, Yıldırım Bayezid'e de bütün tebaası, hatta Mısır'daki hilafet merkezi ve İslam dünyasında büyük şöhret kazandırdı. Bu harekât daha önceki Haçlı seferlerine benzer ideolojik ve askerî mücadelenin sonuncusunu teşkil eder. Neticesi ise durumu zaten kötü olan Bizans'tan çok Batı Avrupa'yı ilgilendirmekteydi. Haçlıların II. Manuel'i ve Bizans'ı korumaktan çok Macaristan'ı düşündükleri ve Orta Avrupa'yı tehdit eden Osmanlıları bu kesimden bütünüyle çıkarmak fikrinin peşinde koştukları ifade edilir. Kutsal topraklara ulaşma ve Bizans'ı kurtarma ikinci plandaydı. Savaş, Batılı devletlerin müşterek kuvvetleriyle Osmanlı ordusunun karşı karşıya geldiği ilk büyük mücadeleydi ve bir bakıma hem Macaristan'a yönelen Osmanlı gücünün önünü açmış hem de en azından bu bölgeye ulaşılabildiğini onlara göstermiş bulunuyordu. Bu mücadele Bizans'ın kaderinde önemli bir değişmeye yol açmamıştı. Nitekim Vidin'deki Bulgar Kralı Strasimir'i uzaklaştırıp burayı ele geçiren Bayezid'in önünde sadece İstanbul kalmıştı. Şehir şiddetle kuşatma altına alındı. Evrenos Bey yeniden Mora'ya girdi. Önemli bir şehir olan Argos 1397 Haziran'ında Osmanlıların eline geçti. Osmanlı güçleri Despot Theodoros'un ordusunu Leontarion yakınlarında yendi ve Mora'yı baştan başa geçip Modon-Koron'a kadar uzandı.

Yıldırım Bayezid'in bütün bu faaliyetleri ona merkezî devlet düzenine geçme imkânını da sağlamıştır. İstanbul üzerinde baskı kurması ve burayı fethetme düşüncesiyle giriştiği harekât, merkezî bir imparatorluğun teşkili için gerekliydi. Burayı kontrol etmek için Çanakkale Boğazı'nda, Gelibolu'da bir deniz üssü kurdu. Batı'daki başarılar ise ona bütün İslam dünyasında önemli bir mevki ve hilafet makamından sultan unvanını kazandırdı. Merkezî devlet idaresinin şartlarını yerine getiren altyapıyı oluşturmaya tahrir, vergi sistemi, İlhanlı geleneğine bağlı malî usullerin tatbikine, idarenin doğrudan hanedan tarafından yürütülmesini gerçekleştir-

meye çalıştı. Kapıkulu ve gulam sisteminin yeni bir düzenlemesi gerçekleştirildi. Bu husustaki ilk bilgiler Batılı kaynaklarda yer almaya başladı. Söz konusu kaynaklardan biri, Hıristiyan çocukların zorla alınıp dinlerinin, kıyafetlerinin değiştirildiğinden yakınırken, bir diğerinde on-on iki yaşlarındaki çocukların yakalanarak orduya alındıkları belirtiliyordu.[15] O an için bunun hukukî yönüne pek dikkat edilmemişti, ancak daha sonraları şer'î hukuk içindeki meşrulaştırma çabaları öne çıkacaktı. Öte yandan önemli görevler doğrudan padişaha bağlı, kul asıllı kimselere verildi; kendi başlarına hareket eden uç beyleri, yerli hanedanlar, Türkmen beyleri kontrol altına alındı. Böylece merkezî imparatorluğun temelleri atılmış oldu. Ayrıca yüksek İslamî anlayışı yerleştirme çabaları, geleneksel anlamdaki "gaziliği" yavaş yavaş geriletti, bunun İslamî formülasyonu daha yüksek bir idealizm içinde takdim edildi. Fakat uygulamalar, yazdıkları eserlerde meşruiyet zeminlerini arayan yazarların belirttiği ve idealize ettiğinden hayli farklıydı. Yıldırım Bayezid artık bir uç beyliğinin değil, kurumları ile teşekkül etmiş bir İslam devletinin sultanı idi.[16] Üstelik Yıldırım Bayezid Kahire'deki halifeden Rum ülkesinin "sultanı" unvanını almıştı.[17] Nitekim İbn Hacer, dünyanın en seçkin hükümdarlarından olan Yıldırım Bayezid'in atalarından ve soyundan hiç kimsenin almadığı sultan unvanıyla anıldığına işaret eder.[18]

Yıldırım Bayezid'in bütün bu çabaları, merkeziyetçi anlayışı, yerli aristokrat zümrelerin, hatta uç beylerinin tepkilerini çekti. Vaktiyle Osmanlı vasalı statüsünü benimsemiş Türkmen aileleri, eski imtiyazlarını ve mülklerini kaybettikleri için merkezî idare uygulamasına sessiz bir direniş göstermekteydiler, fakat bunların çoğu bir süre sonra Timur'a sığınmayı tercih ettiler. Yeni uygula-

---

15 V. Demetriades, "Devşirmenin Kökenleri Üzerine Düşünceler", *Osmanlı Beyliği*, s. 29.

16 H. İnalcık, "Bayezid I", *DİA*, c. V, s. 233-234.

17 M.H. Yınanç, "Bayezid I", *İA*, c. II, s. 375'te, İbn Şıhna'nın *Ravzatü'l-Menâzir*'inden naklen, 1395'te Yıldırım'ın halifeden Rum ülkesine "sultan" olmak için teşrif istediği belirtilir. Ş, Tekindağ bu tarihi 1392'ye çeker: *Berkuk Devrinde Memlük Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 101-103.

18 Zikreden C. Kanat, "Memlük Kaynaklarındaki Osmanlı İmajının Değişim Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/1 (2006), s. 127.

malar Osmanlı toplumunun alt kademelerinde aykırı seslerin yükselmesine yol açtı, tekke dervişleri ve hatta bazı ulema, bu tepkileri dillendirdi; herkes sanki bir kurtarıcının gelmesini bekliyordu. Söz konusu tepkiler özellikle Fetret dönemi sonrasında eserlerini kaleme alan Osmanlı tarihçilerince, hem o döneme atıf yapmak hem de kendi dönemlerdeki rahatsızlıkları geriye dönüşlerle ifade etmek amacıyla bilhassa zikredildi. Bunlar çeşitli hikâyelerle oluşan karşı havayı eserlerinde yansıtırken "takvanın bir tarafa bırakılıp fetvâ"nın esas alındığı gibi veciz ve hayli anlamlı bir dinî argümana başvurdular.[19] Mesajları gayet açıktı: Din gayretiyle sıkı ahlakî geleneklere bağlı olan devlet yapısı, şimdi padişahın kanun ve vergi sistemiyle hayli farklı bir çerçeveye bürünmüştü. Fakat bu durumun Osmanlı Devleti'nin merkezî bir imparatorluk haline gelişiyle yakın ilgisi bulunduğu hiç düşünülmüyordu. Şimdi ulaşılan noktada yeni fetihlerin devamı sistemli bir hazine ile orduya ve idarî organizasyona ihtiyaç hissettirmiş ve buna yönelik yeni tedbirler devreye sokulmuştu.

Devlet artık Orhan Bey'in gazi beyliği değildi. İdarî yapıyı destekleyecek asker ihtiyacını sürekli şekilde sağlayacak sistem, kuvvetli bir bürokrasinin oluşmasıyla doğrudan bağlantılıydı. Bunu temin etmek hazinenin dolu bulundurulmasıyla da ilgiliydi. Gerçekten o dönemde sadece yeni vergiler değil, ticarî açıdan da hayli ilerleme kaydedilmişti. Antalya üzerinden Mısır'a ve Hindistan'a bağlanan ticaret, Amasya-Tokat'tan İran'a uzanan ipek yolları denetim altına alınmıştı. Bursa ve Edirne gibi Osmanlı merkezleri büyük ticarî aktiviteye sahip oldu, milletlerarası ticarete açıldı. Bununla beraber yeni atılan bu imparatorluğun temelleri, Timur'un ortaya çıkışı ve Anadolu'ya girişiyle sarsılacak, Fatih Sultan Mehmed'in yeniden imparatorluğu teşkil edişine kadar büyük bedeller ödenen toparlanma sancıları çekilecekti.

İmparatorluk oluşumuna giden süreçteki dinî tepkilerin bir ölçüde 15. yüzyılın ikinci yarısında aynı meselelerle karşı karşıya kalan tarihçilerce abartılı olarak ele alınmış olabileceği ihtimalini

19 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. N. Azamat, Giese neşri, İstanbul 1992, s. 34. Âşıkpaşazade, *Tarih* (Atsız), s. 138.

Harita 2. Timur'un geçişinden sonra Anadolu ve Rumeli (1402)

de göz ardı etmemek gerekir. Nitekim Yıldırım Bayezid'in yanına gelen meşhur kıraat âlimi İbn Cezerî, onun hizmetine girdiğinde, gördüğü büyük ilgiyi ifade etmekten kendini alamaz. Ona göre 1386-1387'de Bursa şehri meşhur âlimlerin toplandığı bir yerdi ve kendi şeyhi olarak kabul ettiği Hatib Abdülmümin oradaydı. Onun sayesinde halk kıraat öğrenmişti. Kendisi de bazı eserlerini burada kaleme almıştı. Üstelik Yıldırım Bayezid üç oğlunu (Çelebi Mehmed, Mustafa ve Musa çelebiler) onun yanına göndererek dinî ilimler öğrenmelerini sağlamıştı. Hatta Mustafa ve Musa Arapçayı çok iyi derecede konuşmaya başlamışlardı. Böylece İbn Cezerî yedi yıl boyunca kaldığı bu şehirdeki ilim muhitinin mahiyeti hakkında önemli ipuçları verir ve Yıldırım Bayezid'in emperyal zihin dünyasındaki dinî hassasiyetleri hissettirir.[20]

3. Timur'un Anadolu'ya Yürüyüşü ve Çöküş

1396'daki Niğbolu Savaşı sonrasında İstanbul'u kuvvetle tazyik eden Osmanlılar, 1397'de bu ablukayı Karaman seferi dolayısıyla biraz gevşettiler. II. Manuel bu sırada Batı'dan yardım talebinde bulunmuş, bu çağrılara Fransa'dan bir cevap gelmişti. IV. Charles 1396'da Cenova'yı ve dolayısıyla Cenova'nın Bizans topraklarındaki kolonilerini kendisine bağladığı için İstanbul ile yakından ilgilenmekteydi. Niğbolu'da Osmanlılara karşı savaşan ve hatta esir düştükten sonra fidye ödenerek kurtarılan Fransız şövalyelerinden Mareşal Boucicaut (Jean de Meingre) İstanbul'a yardım için görevlendirilmişti. 1399 yılı başlarında Mareşal Boucicaut küçük kuvvetiyle Osmanlı ablukasını yararak İstanbul'a ulaştı. Bu durum şehirde büyük sevince yol açtı. II. Manuel onunla birlikte Avrupa'ya giderek İstanbul için yardım bulmaya çalıştı (10 Aralık 1399).[21] İtalya, İngiltere, Fransa'da teşebbüslerde bulunduysa da bir yardım alamayacağını anladı. O buralarda uğraşırken, yerinde

---

20 *Câmi'ü'l-Esânid*, Süleymaniye Ktp., Darülmesnevi kısmı, nr. 11, vr. 12a-21b; A. Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-neşr*, İstanbul 1996, s. 163-167.

21 D. Nicol, *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000, s. 324 vd.

bıraktığı yeğeni VII. İoannes İstanbul'u savunmaya uğraşıyordu. Bayezid kuşatmayı çok sıkı hale getirmişti. Şehir her an düşebilirdi. Yıldırım Bayezid, muhtemelen İstanbul'u kurmayı tasarladığı yeni devletin merkezi olarak düşünüyordu. Dönemin çağdaş Bizans kaynakları bu yolda bazı önemli bilgilere yer verirler. Yıldırım'ın İstanbul kuşatmasına şahit olan ve adı bilinmeyen bir Bizanslı, onun şehri almakla yetinmeyip içindekileri de dinlerinden döndürmeyi; Ayasofya'yı camiye çevirerek de bu işi kolaylaştırmayı düşündüğünü açık şekilde görüştüğü elçilere beyan ettiğini belirtmektedir.[22] Benzeri şekilde Selânik Başpiskoposu Symeon, onun Hıristiyanlığa karşı savaştığını, şehri almak için büyük bir ihtirasla hareket ettiğini bildirmektedir.[23] Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u alıp burayı merkez yaparak, aynı zamanda Doğu Roma vârisi sıfatıyla da o zamana kadar hiç düşünülmeyen yeni bir siyaseti devreye sokmayı hedeflediğine şüphe yoktur. Fakat tam bu sırada doğuda beliren yeni bir güç Osmanlıların bütün planlarını altüst etti. Yıldırım Bayezid Timur ile rekabetinden önce üç ana unsuru, yani Selçuklu vârisi bir hünkârı, İslam devletinin sultanını ve kadim Doğu Roma İmparatorluğu'nu şimdilik metbuiyet şartlarıyla kendisine bağlamış bir hükümdarı ifade eden sıfatları takınmış bulunuyordu.

Moğolların mirasçısı olarak Anadolu'da vasallık iddiasında bulunan Timur, oldukça geniş toprakları kontrol altına almış, İran, Afganistan, Hindistan ve kuzeyde Altınorda sahasına düzenlediği seferlerle etki alanını genişletmişti. 1390'larda doğuda Osmanlılarla menfaatleri bir noktada kesişmişti. 1394'te Anadolu'nun doğu kesimine inen Timur, gözünü daha batıya çevirdi. 1399'da Bayezid Erzincan'a doğru nüfuzunu yaymak istediğinde, Emir Mutahharten Timur'a sığınmıştı. Timur 1400'de Erzincan'a girmiş, oradan Sivas'a saldırmış ve burayı zapt etmişti. Buranın Osmanlı idaresinde bulunuşu, durumu oldukça nazik hale getirdi. Timur ile Bayezid arasında bir nüfuz mücadelesi yaşandı. Timur, gazi sultan sıfatıyla İslam âleminde şöhrete sahip olmuş Bayezid

---

22 F.K. Mollaoğlu, "Sultan I. Bayezid Dönemine Ait Grekçe Bir Anlatı", *OTAM*, c. XXIV (2008), s. 139-140.

23 M. Daş, "Bizans Kaynaklarında Timur İmajı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/2 (2005), s. 50.

üzerine yürümekte tereddüt ediyordu. Ancak onun diğer Anadolu beyleri gibi kendisine tâbi olmasını istiyordu ve Anadolu'daki statünün değişmemesini, beyliklerin yeniden eski topraklarına hâkim olmalarını arzuluyordu. Bunu Bayezid'e de bildirmişti. Bir anda eski Moğol-İlhanlı ve Selçuklu rekabeti değişik bir şekilde ortaya çıkmıştı. Timur Moğolların, Bayezid ise Selçukluların vârisi gibi hareket etmekteydi. Sivas'ı tahrip ettikten sonra Timur'un birden Memlükler üzerine yürümek üzere Anadolu'dan çekilmesi, onun Osmanlılara karşı harekete geçmekte aceleci davranmamasına, hatta tereddüt geçirmesine bağlanır. Sebep her ne olursa olsun, aslında Memlük seferinin Timur için acil bir durumu yoktu. Belki muhtemel bir Osmanlı-Memlük ittifakından çekinerek, öncelikle daha kolay alt edebileceği Memlükleri Anadolu'nun güneyinden atmak ve böylece Osmanlıları da savaşmadan kendisine bağlamak gibi bir düşünce içinde bulunması mümkündür.

Timur Malatya'dan Behisni'ye, oradan Halep'e geldi. Hama ve Hums gibi şehirleri aldı. 1401'in Ocak ayında Dimaşk'a (Şam) ulaştı. Henüz yeni tahta çıkmış olan Ferec, Kahire'ye çekildi. Timur'un Suriye seferi sırasında Bayezid sıranın kendisine geleceğini düşünerek tedbirli davranmak gibi bir eğilim içinde değildi. Timur'a karşı hareket etmekten çekinmedi. O kendisini kurduğu yeni devleti korumaya adamış bir hükümdar olarak telakki ediyordu. Timur karşısında geri çekilmesi veya onun tabiiyeti altına girmesi asla beklenemezdi. Kendisi ne de olsa büyük bir gazi sultandı, emek vererek kurduğu otoritesinin Timur'a bağlanmak suretiyle küçük düşürülmesini kabul edemezdi. Nitekim yakın müttefiki Sırp Despotu Lazarevic ile yaptığı konuşmada, Timur'un gücünü bildiğini, eğer onu yenerse hem Doğu'nun hem de Batı'nın kendi hükmü altına girmesinin yolunun açılacağını söylemişti. Hatta yanındaki veziri Ali Paşa'ya Timur'u yendikten sonra herkes tarafından yüceltilmesinin kendisine büyük bir şeref kazandıracağını, ona boyun eğerek küçük düşmektense savaşta yenilmiş olarak sonunu beklemenin daha mertçe bir iş olacağını ifade ederek, savaş için kararlılığını göstermişti.[24] Lazarevic'in hatıralarını kaleme alan

24 Konstantin Kosteneçki, *Stefan Lazareviç: Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu*, çev. H. Mevsim, İstanbul 2008, s. 56-61.

çağdaş bir kaynak olarak Konstantin'in bu anlattıklarının doğru olma ihtimali çok yüksektir. Öyle anlaşılıyor ki, Bayezid'in önünde şerefi için gireceği ölüm kalım mücadelesinden başka yapacak bir şey kalmamıştı.

Timur'a karşı uygulayacağı siyaseti belirleyen Yıldırım Bayezid, öncelikle kendisine sığınan Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'i himayesi altına aldı. Ardından Timur ile anlaşmazlık noktalarından biri olan Erzincan emirinin üzerine yürüdü. Mutahharten Bayezid'e boyun eğdi. Erzincan Osmanlı kontrolü altına girdi. Timur buraya asker gönderdiyse de bunlar buraya ulaştığında Osmanlı kuvvetleri geri çekilmiş bulunuyordu. Timur bunun ardından Kara Yusuf'un öldürülmesini veya kendisine teslimini istedi. Öte yandan Anadolu beyleri de kaçarak Timur'a sığınmışlardı. Sonunda Bayezid'in üzerine yürümeye karar veren Timur, 1402 Mart'ında harekete geçti. Kemah üzerinden Sivas'a geldi. Oradan Yıldırım Bayezid'e savaşa hazırlanmasını bildirdi. İki taraf 28 Temmuz 1402'de Ankara yakınlarında Çubuk Ovası'nda karşı karşıya geldi. Bayezid toplayabildiği kadar büyük bir ordu ile gelmişti, fakat savaş alanına ulaşmak için çok hızlı hareket etmiş, mevsimin sıcak olması yüzünden askeri hem yorulmuş hem de susuzluk çekmeye başlamıştı. Daha sonra yorgun askerini dinlendirme imkânı bulamadan savaşa girmişti. Osmanlı ordusunun mevcudu Timur'un asker sayısının daha altında idi, ama Timur'un kuvvetleri de kaynaklarda yazıldığı gibi çok fazla değildi. Timur'un askerî harekât alanı düşünüldüğünde asker sayısının en iyimser tahminle 30-40.000 dolayında olduğu tahmin edilebilir. Osmanlı ordusu ise en fazla 25.000 civarında olmalıdır. Osmanlı ordusunun sağ kanadında Yıldırım Bayezid'in vasalı Sırp Despotu Lazarevic, sol kanadında büyük oğlu Şehzade Süleyman vardı. Kendisi yeniçerilerle birlikte merkezde yer almıştı. Arkada yanlarda oğullarının idaresinde birlikler bulunuyordu. Ordusundaki fillerden de savaş sırasında istifade ettiği anlaşılan Timur, Bayezid'i ağır bir hezimete uğrattı. Osmanlı kuvvetleri dağıldı. Bayezid'in oğulları savaşın kötü gidişi üzerine geri çekildi. Anadolu beylikleri kuvvetleri ise Timur ordusundaki beylerinin yanına iltica ettiler. Neredeyse kendi başına kalan Bayezid yanın-

daki az sayıda kuvvetle savaşı sürdürdüyse de sonunda esir düştü. Bir süre sonra da esaret altında vefat etti.[25] Onun esareti ve sonra da esirken vefatı, Osmanlı tarihçileri tarafından onun şahsiyeti hakkında eleştirel bir bilgi birikimine de yol açtı. Yıldırım Bayezid, hırsına hâkim olamayan, mağrur bir hükümdar olarak tanıtıldı, yenilginin sebebi de daha çok onun bu ihtiyatsızlığa varan aşırı atılgan ve kör cesaretine bağlandı. Yıldırım Bayezid'in uğradığı başarısızlığın cüretkâr siyaset izleyen haleflerine ders verici bir örnek olacağı düşüncesi de Osmanlı tarihçiliğinde neredeyse hâkim bir söylem haline geldi.[26]

Ankara Savaşı özellikle neticeleri itibariyle Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası olmuştu. Bayezid'in kurduğu merkezî devlet çökmüş, Anadolu birliği bozulmuş, beyler eski statülerini kazanıp yeniden beyliklerinin başına geçmişler, böylece Anadolu'da I. Murad devri başlarındaki duruma dönülmüştü. Timur'un kuvvetleri Bursa'ya girip oradan Batı Anadolu'ya yöneldi ve Osmanlılar gibi bir gazi olduğunu göstermek isteyen Timur, Latinlerin elinde bulunan İzmir'i kuşatıp ele geçirdi. Bayezid'in oğulları ise kısa bir süre sonra birbirleriyle taht mücadelesi içine girdi. Bu durum kuşatma altındaki Bizans'ı oldukça rahatlattı. Ancak Timurluların İstanbul'a gelerek Rumeli'ye geçmesinden korktularsa da bu gerçekleşmedi. Osmanlı Devleti parçalanmıştı, Rumeli'deki topraklar ile Anadolu'daki topraklar arasındaki bağ kopmuştu. Osmanlılar kısa bir süre sonra belirsiz bir ortama sürüklendi, Osmanlı tarihlerinde "Fetret dönemi" denilen yeni bir kaos devri başlamaktaydı.

---

25 Timur'un Anadolu harekâtı ve Ankara Savaşı hakkında bkz. A. Dersca-Bulgaru, *La Campagne de Timur en Anatolie*, Bükreş 1942; Ömer Halis Bıyıktay, *Yedi Yıl Harbi İçindeTimur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, İstanbul 1934; İ. Aka, "Timur'un Ankara Savaşı 1402 Fetihnamesi", *Belgeler*, c. XI/15, s. 1-22; F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 261-274; H. Çetin, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, İstanbul 2012.

26 F.M. Emecen, "İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 43 (2014), s. 67-92.

V

Osmanlı Saltanatında İlk Ciddi Kriz: Fetret Dönemi ve Yeniden Diriliş (1402-1421)

1. Fetret Dönemi (1402-1413)

Yıldırım Bayezid'in vefatı öncelikle hanedan mensupları arasında daha önce hiç görülmemiş ölçüde büyük bir mücadeleyi başlatarak, Osmanlı tarihinde asla unutulmayacak gelişmelere zemin hazırladı. Geride bıraktığı oğullarından Süleyman, İsa ve Mehmed Ankara Savaşı sırasında harp meydanından çekilip kendi idare bölgelerine kapağı atmışlardı. Diğer iki oğlu Mustafa ile Musa, Timur tarafından yakalanmıştı, hatta Mustafa rehin olarak Semerkand'a götürülecekti. Timur'un eline düşen Musa, bu tarihte henüz on iki yaşındaydı. Kasım ise Bursa sarayındaydı, bu dönemde vuku bulan siyasî karışıklıklarda rol almadı. Daha sonra ağabeyi Süleyman tarafından kız kardeşi Fatma ile birlikte Bizans İmparatoru II. Manuel'e rehin olarak bırakılacaktı. Yine Yusuf adlı bir başka şehzade Bizans'a gitmişti (onun Hıristiyan olarak Demetrios adını aldığı ve

ölümüne kadar İstanbul'da yaşadığı rivayet edilir).[1] Bu durumda babalarının mirası üzerinde kavgaya tutuşabilecek güçte üç şehzade bulunuyordu. Timur tarafından 1403 yılı baharında serbest bırakılan Musa Çelebi de az sonra bunların arasına girecekti.

Osmanlı tahtına aday pozisyonda bulunan bu dört kardeş, Ankara Savaşı'ndan sonra oluşan şartlar gereğince Timur'a bağlılık sunmuşlardı. Bunlar içinde en büyük şehzade konumundaki Süleyman, akıllıca bir hareketle Timur vartası sırasında herhangi bir saldırıya uğramamış olan Rumeli yakasına geçmişti. Yanında Bayezid'in yakın adamları ve idareciler de vardı. Osmanlı tarihçileri, onun yanında bulunan üst düzey idareciler arasında Yıldırım Bayezid'in veziri Çandarlı Ali Paşa, Subaşı Eyne Bey ve Yeniçeri Ağası Hasan'ı da sayarlar. Hülasa Yeniçeri Ocağı'nın mensupları Rumeli yakasında Süleyman'ın yanında idi. Böylece başlangıçta Emir Süleyman'ın müstakbel Osmanlı beyi olarak her kesimden kabul gördüğüne şüphe yoktur. Süleyman Rumeli yakasına geçtiğinde, kardeşi İsa Çelebi de onunla birlikteydi. Musa, İsa ve Mehmed çelebiler, ilk başta büyük ağabeyleri Süleyman'ın yüksek otoritesini kabul etseler de, babalarının ölümünden sonra boşalan tahta sahip olmak için birbirleriyle mücadeleye girişmeleri uzun sürmeyecekti. Osmanlı tarihinde Yıldırım Bayezid'in mağlubiyeti ve vefatıyla başlayan ve onun oğulları arasında mücadeleyle geçen, karışıklıklar ve belirsizliklerle kendisini gösteren döneme genellikle "Fetret Devri" denir. Ancak bu adlandırma, döneminde değil, daha sonraki tarihçilerce ortaya atılmış bir isimlendirmedir. Bununla beraber bu adlandırmanın dönemin siyasî şartlarını ve kaos ortamını iyi yansıttığına şüphe yoktur. Bunun yerine "Osmanlı iç savaşı" tanımlamasının teklif edilmesi, "Fetret Devri" ifadesinin iki saltanat arası ara dönem (fâsıla-i saltanat/interregnum) olarak

---

1 Âşıkpaşazade, Süleyman'ın rehin olarak kardeşi Kasım ile kız kardeşi Fatma'yı İstanbul'da bırakıp Rumeli yakasına geçtiğini açıkça belirtir (*Tarih*, haz. N. Öztürk, İstanbul 2013, s. 109). Dönemin Bizans tarihçilerinden Dukas, rehin verilenlerin Bayezid'in iki küçük oğlu ile kızı Fatma olduğunu yazar. Bunlardan birinin Fatma ile birlikte serbest bırakıldığını, ama diğerinin kalıp Hıristiyanlığı tercih ettiğini ve sonra hastalanarak öldüğünü (1417) söyler (*Tarih. Anadolu ve Rumeli, 1326-1462*, çev. B. Umar, İstanbul 2008, s. 69, 87).

görüldüğü için kargaşa çağını dillendirmek amacıyla yanlış olarak kullanıldığı; aslında taht iddiası olan ve her biri kendisini Yıldırım Bayezid'in meşru vârisi gibi gören, içte ve dışta tutarlı siyaset takip eden rakipler arasında devletin paylaşıldığı; bu bakımdan bu durumun bir kargaşa olmayıp tam tersi bir özellik taşıdığı şeklindeki argümanlara dayalı olarak ortaya atılır.[2] Halbuki böyle dahi olsa, 1413'ten itibaren Çelebi Mehmed'in kat'i şekilde duruma hâkim olduğu, hükümdarlığının genel çerçevesiyle herkesçe tanındığı, nispî bir istikrarın da sağlandığı döneme kadar, sürekli bir mücadele içinde geçen bu pek karışık zaman dilimini gösteren "Fetret Devri" tanımlamasını terk etmek için tutarlı bir sebep bulunmamaktadır. Vuku bulan olayların anlatımı bile bu istikrarsızlığın nasıl bir mahiyet göstermekte olduğunu açık şekilde belirler.

2. Emir Süleyman'ın Hâkimiyeti ve Mücadelenin Başlaması

Yıldırım Bayezid'in büyük oğlu Süleyman Çelebi, yahut döneminin kaynaklarında isimlendirildiği gibi Emir Süleyman, önce maiyyeti ile birlikte Bursa'ya uğradı ve Timur'un buraya yöneldiğini duyunca, hazineyi ve devletin evrakını alarak Edirne'ye gitti. Ardından Timur'un Anadolu'daki beylikleri yeniden ihya projesinin bir yansıması olarak, Rumeli'deki Osmanlı arazisinin hükümdarı olduğunu tasdik eden bir "yarlık" almayı başardı. Timurlu tarihçilere göre Bursa yöresi için aynı alicenaplığı görmedi, Timur Osmanlı çekirdek coğrafyası olan bu bölgeyi İsa Çelebi'ye vermişti. İsa Çelebi muhtemelen Bursa yöresine, ağabeyi ile birlikte gittiği Rumeli kesiminden döndüğü 1402 sonbaharında hâkim olabilmiş, ardından da Timur ona bu hâkimiyeti tasdik eden bir yarlık göndermişti. Bu arada Mehmed Çelebi de Tokat ve Amasya havalisindeki hâkimiyetini aynı şekilde meşrulaştırmıştı (1403 tarihli sikkesinde Timur'un adı geçer). Rumeli yakasına geçen Emir Süleyman

2 D.J. Kastritsis, *Bayezid'in Oğulları: 1402-1413 İç Savaşında İmparatorluk İnşası ve Temsil*, çev. A. Arel, İstanbul 2010, s. 7-8.

adeta babasının meşru vârisi gibi davranıyor, Bizans, Venedik ve Cenevizlerle siyasî ilişkiler kurmaya çalışıyordu. 1403'te Bizans imparatoru ile yaptığı antlaşma hayli önemliydi ve buna göre Selânik şehri Bizans'a bırakılıyordu. Gelibolu ise Osmanlıların elinde kalıyordu. Antlaşmaya Venedik, Ceneviz, Sırp Despotu Lazarevic ile Bodonitza markisi de dahil olmuştu.[3] Öyle anlaşılıyor ki Emir Süleyman Rumeli yakasındaki Hıristiyan güçlere verdiği tavizlerle bu kesimde meşru bir hükümdar olarak tutunmak arzusu taşıyordu. Bununla birlikte kısa süre sonra, özellikle de Timur'un ordularının Anadolu'dan çekilmesi sırasında, Bayezid'in şehzadeleri arasında devlete hâkim olma yolunda mücadele ve yıpratıcı bir iktidar kavgası baş göstermekte gecikmedi. Emir Süleyman Rumeli yakasında gerçek bir hükümdar gibi davranırken, Anadolu'daki kardeşleri Çelebi Mehmed ve İsa Çelebi, Bursa'nın kontrolü için kavgaya tutuşmuşlardı. Timur Bursa'yı önce Yıldırım Bayezid'in kardeşi Savcı'nın oğluna bırakmıştı, fakat İsa Çelebi bir şekilde buraya gelip şehre hâkim olmuştu. Onun Bursa üzerindeki kontrolü çok sürmedi. Çelebi Mehmed, Germiyan Beyi II. Yakub Bey ile ittifak kurarak, 1403 ilkbaharında Ulubat'ta kardeşi İsa'yı yenilgiye uğrattı. İsa Çelebi kaçarak Bizans imparatoruna sığındı, fakat Emir Süleyman'ın Bizans ile yaptığı 1403 antlaşmasının bir sonucu olarak tekrar Anadolu'ya döndü. Böylece Bursa için başlayan mücadele, üç kardeş arasında tam bir kopuşun da başlangıcını oluşturdu. Edirne'ye hâkim Emir Süleyman, kardeşi İsa Çelebi'yi Bursa için desteklerken onun Mehmed ile yapacağı mücadeleden yarar sağlamayı da düşünmüştü. Çünkü onun da amacı Bursa'ya hâkim olarak Osmanlı iktidarını babası zamanındaki gibi yeniden birleştirmekti. İlk Osmanlı tarihçisi olarak bilinen Ahmedî, Emir Süleyman'a takdim ettiği ve içinde Osmanlı tarihinin de bulunduğu *İskendername*'sinde ironik şekilde onu "mal ve mülk hırsı olmayan, mülkü bir üvezin kanadı gibi değersiz gören" bir bey

3 Anlaşma için bkz. G.T. Dennis, "The Byzantine-Turkish Treaty of 1403", *Orientalia Christiana Periodica*, s. 33 (1967), s. 72-88 *DTCF Dergisi* (çev. M. Delilbaşı, XXIX/1-4, s. 153-166); E. Zachariadou, "Süleyman Çelebi in Rumelia and the Ottoman Chronicles", *Der Islam*, sy. 60/2 (1983), s. 268-296.

olarak takdim eder. Ayrıca Emir Süleyman'ı bu ilk devrelerde babasının tam tersi karakterde, temkinli ve âdil bir hükümdar olarak över.[4] Ahmedî muhtemelen himayesine girdiği Emir Süleyman'ı birleştirici bir lider gibi tanıtıp, diğer iktidar peşinde koşan kardeşlerine ve Anadolu beylerine kendisini kabul ettirebilecek vasıfta olduğunu ima etmek istemiştir. Fakat bundan sonraki gelişmeler hiç de umulduğu gibi cereyan etmeyecekti.

Osmanlı kültürünün ve idarî geleneklerinin hâkim olduğu Bursa hiç şüphe yok ki Anadolu tarafı için özel bir önem taşıyordu. Bursa'nın tutulması, devletin yeniden birleştirilmesi bakımından vazgeçilmez bir avantaj sağlayacaktı. Bu bakımdan, Çelebi Mehmed'in Bursa'ya hâkim oluşu Emir Süleyman için kabul edilebilir bir durum değildi. Çelebi Mehmed kendisini Anadolu kesimindeki Osmanlı topraklarının hükümdarı gibi takdim etmeye başlamıştı. Bundan dolayı muhtemelen İsa'yı destekleyerek onun yeniden Anadolu'ya dönmesini sağladı. Bu arada Çelebi Mehmed, Akşehir'de vefat eden ve tabutu Bursa'ya getirilen babası Yıldırım Bayezid'in cenaze merasimini düzenleterek, zımnen babasının vârisi olma iddialarını açık şekilde sergilemişti. Bununla beraber babasının türbesini bitirerek onu buraya nakledecek kadar Bursa'da kalamadı. Geri dönen ve Mehmed'e karşı kendisiyle birleşen Anadolu beyleriyle birlikte hareket eden İsa Çelebi'nin baskısı karşısında kendi vilayeti olan Amasya'ya çekildi. Ancak daha sonra Batı Anadolu beyleri ve Kastamonu Beyi İsfendiyar'ın desteğini almış olan İsa Çelebi'yle üç kez karşılaştı ve onu yenilgiye uğrattı. Bursa'yı yeniden ele geçirdi, bu arada Anadolu beyleri üzerine yürüyüp onların itaatini sağladı, kardeşini Eskişehir'de yakalayarak ortadan kaldırdı (1403 sonbaharı).[5]

Bununla birlikte Mehmed Çelebi, Rumeli'den gelen ağabeyi Süleyman'ın kuvvetleri karşısında tutunamayarak Bursa ve Ankara'yı

---

4 *İskendernâme*, Osmanlı tarihi kısmı, nşr. K. Sılay, "Ahmedi's History of the Ottoman Dynasty", *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*, XVI/1992, s. 156-157.

5 İsa Çelebi'nin Emir Süleyman tarafından öldürüldüğüne dair bilgiler de mevcuttur: L. Kayapınar, "Süleyman Çelebi, Emir", *DİA*, c. XXXVIII, s. 84.

kaybetti (1404). Ancak Amasya hattında tutunmayı başardı, böylece Çelebi Mehmed ile Emir Süleyman arasındaki mücadelede bir yavaşlama görüldü. Bu sakin ortam 1409'a kadar devam etti. Belki de Ahmedî, Emir Süleyman'ın bu sıradaki tutumu sebebiyle onu yukarıda belirtildiği gibi mülk hırsı olmayan bir hükümdar olarak tanıtmak istemişti. Bununla birlikte Emir Süleyman Rumeli ve Anadolu yakasındaki topraklarda hâkimiyet kurmuş oluyordu ve bu durum Osmanlı tahtında babasının halefi olduğu konusundaki kanaatleri pekiştiriyordu. Bundan dolayı bazı tarihçiler kendisini meşru padişah olarak tanıyıp *I. Süleyman* ismini vermektedirler. Tokat-Amasya hattındaki üslerine geri dönmek zorunda kalan Çelebi Mehmed, bir süre sonra yeni bir strateji başlattı. Bu arada Çelebi Mehmed'in Batı Anadolu'da bazı faaliyetlerde bulunduğu Latin kaynaklarından anlaşılır. Bunda Aydın ilini ele geçiren Cüneyd Bey kilit rol oynamıştır. Zira Emir Süleyman, Venedik kaynaklarına göre, 1407'de Cüneyd Bey üzerine yürümüş, bu arada Aydın bölgesindeki işlere karıştığı anlaşılan kardeşi Çelebi Mehmed'i yenilgiye uğratmıştı. Bu durum onun kardeşine karşı Aydın ve Menteşe beyleriyle birlikte hareket ettiğini hatıra getirir. Yine Emir Süleyman'ın Karaman'a karşı başlattığı seferde de Çelebi Mehmed Karamanoğulları ile ittifak kurmuştur. Öyle anlaşılıyor ki Çelebi Mehmed Anadolu'da ağabeyinin iktidarını sarsacak her türlü teşebbüsü icra etmekten pek çekinmiyordu. Emir Süleyman'ın ise sadece Anadolu'da değil, Rumeli kesiminde de yeni problemlerle karşılaşacağı açıktı. Zira Hıristiyanlara karşı uyguladığı barışçı siyaset,[6] güçlü uç beyleri tarafından içten içe tepkiye yol açmaktaydı. Akın faaliyetlerinde belirli bir durgunluk hâkimdi, bu durum uç beylerini farklı arayışlara iten gelişmelere de yol açtı.

Çelebi Mehmed Bursa'ya hâkim olma yolunda yaptığı mücadele sırasında muhtemelen Rumeli'deki bu rahatsızlıklardan haberdardı. Zira kardeşi Musa'yı Karadeniz üzerinden Balkanlar'a yollaması, bu anlamda hayli dikkat çekicidir. Amacı ağabeyini arkadan sıkıştırmayı denemek ve onu meşgul etmekti. Musa Çelebi, Voy-

---

6 E. Zachariadou, "Süleyman Çelebi in Rumelia and the Ottoman Chronicles", s. 291 vd.

voda Mircea'nın davetlisi olarak deniz yoluyla Eflâk'a çıktı. Onun 1406'da mı yoksa 1409'da mı Rumeli yakasına geçtiği hususunda kesinlik yoktur.[7] Ancak bu yakada asıl faaliyetleri 1409 Eylül'ünden sonrasına rastlar. Musa'nın Rumeli akıncıları ve sipahilerinin desteğini sağlayarak giriştiği faaliyetler, hatta Edirne'ye hâkim olması, Gelibolu'daki harekâtı, İstanbul önlerine kadar inmesi, Emir Süleyman'ın Bursa'dan ayrılıp Rumeli yakasına geçmesine yol açtı.[8] Emir Süleyman 14 Haziran 1410'da boğazı Bizans gemilerinin yardımıyla geçtikten sonra, İmparator II. Manuel ile ittifakını yenilemiş, oğlu Orhan ile kızlarından birini rehin olarak Bizans'ta bırakmış ve ertesi gün 15 Haziran'da İstanbul önlerinde Kosmidion (Hasköy-Eyüp) Savaşı'nda kardeşi Musa'yı yenilgiye uğratmıştı. Musa kaçarak Edirne'ye dönmüşse de kendisini takip eden Emir Süleyman tarafından 11 Temmuz'da Edirne önlerinde ikinci kez mağlup edilmişti. Bunun üzerine Musa Çelebi Yanbolu'ya çekildi ve yeniden Edirne için askerî hazırlıklara başladı. Zira Edirne, Rumeli topraklarına açılan yolların denetimi yanında güç dengesini kendi lehlerine çevirmek isteyen taraflara, uç beylerini kontrolleri altına alma açısından mühim bir basamak teşkil ediyordu.

Balkanlar'da, Musa ve Süleyman Çelebiler arasındaki mücadele, 1411 başlarında, Musa'nın Edirne'ye girmesiyle noktalandı. Musa Çelebi İstanbul'a doğru kaçan ağabeyini kıstırıp 17 Şubat 1411'de Kırklareli ile Vize arasındaki Pınarhisar'da yakalayarak öldürttü.[9] Bu tarihten itibaren taht mücadelesi, Bursa'daki ağabeyiyle eski anlaşmasını bozup bağımsızlığını ilan eden Musa'yla Mehmed arasında geçti. Musa Çelebi'nin saldırgan bir gaza politikası uygulanmasına taraftar oluşu, Rumeli'deki Osmanlı vasalı Hıristiyan devletlerin Musa'ya karşı bir tavır takınmasına sebep oldu.[10] Ayrıca onun uç beylerini kendi denetimi altına alma isteği,

---

7 Tartışma için bkz. D. Kastritsis, *Bayezid'in Oğulları*, s. 143-144.

8 *Bizans Kısa Kronikleri*, s. 265.

9 *Bizans Kısa Kronikleri*, s. 265-267.

10 Musa Çelebi için ayrıca bkz. Ş. Tekindağ, "Musa Çelebi", *İA*, c. VIII, s. 661-666; F. Başar, "Musa Çelebi", *DİA*, c. XXXI, s. 216-217; M. Balivet, *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyan*, çev. E. Güntekin, İstanbul 2000, s. 68-71.

merkeziyetçi bir idare tarzını devreye sokması, müstakil haklarını korumaya alışkın uç beylerinin tepkisine yol açmaya başlamıştı. Rumeli beylerbeyliğine getirdiği ünlü uç beyi Mihaloğlu Mehmed Bey, az sonra 1411 Eylül'ünde Çelebi Mehmed'in tarafına geçti. Bu saf değiştirme olayı, Edirne'de hükümdarlığını ilan etmiş olan Musa Çelebi için adeta sonun başlangıcı oldu. Musa Çelebi ayrıca ilmi şöhreti o sıralarda hayli yaygın olan Şeyh Bedreddin'i de kazaskerliğe getirmişti. Kahire'de dinî eğitim alan ve sufiliğe meyleden Şeyh'in Müslüman ve Hıristiyanlar üzerindeki etkisi Musa Çelebi için önem taşıyordu. Musa Çelebi'nin sert politikaları giderek tepki toplamaya başlamıştı. Bu arada Bizans İmparatoru II. Manuel'e baba diye hitap eden Çelebi Mehmed, çok daha uzlaşmacı ve dengeli bir hareket tarzına sahipti. II. Manuel, birtakım diplomatik teşebbüslerde bulunmayı ihmal etmeyen, 3 Eylül 1411'de Venedik ile antlaşma yapan Musa Çelebi ile geçinemeyeceğinin farkındaydı. Bu bakımdan Çelebi Mehmed ile temas kurmuştu, Mehmed ise Musa ile Rumeli yakasında hesaplaşma peşindeydi. Böylece Çelebi Mehmed'in Musa'nın sebep olduğu karışıklıklardan faydalanarak Rumeli topraklarına hâkim olma mücadelesini başlatacağı an gelmişti. Kardeşiyle ilk çarpışması 1411 kışı veya 1412 baharında Çatalca civarında İnceğiz'de oldu, fakat burada başarı kazanamadı. İkinci teşebbüsü de yine başarıya ulaşmadı. Çelebi Mehmed bu arada Batı Anadolu'ya hâkim olan Cüneyd Bey ile de uğraşmak zorunda kalmıştı. Musa Çelebi ise Sırbistan üzerine sefere çıkmıştı. Çelebi Mehmed, Cüneyd Bey olayını hallettikten sonra, yeniden dikkatini Musa Çelebi üzerine yoğunlaştırdı; vasalların ve uç beylerinin yardımını alan Çelebi Mehmed 5 Temmuz 1413'te kardeşini Sofya yakınlarında Çamurlu-ova Savaşı'nda[11] mağlup edip Fetret Devri'ni görece sona erdirmiş oldu.

---

11 Dönemin kaynağı olarak Abdülvasi Çelebi savaşı manzum olarak anlatır: A. Güldaş (haz.), *Halilnâme*, Ankara 1996, s. 255-278; N. Öztürk, "Çelebi Mehmed'e Saltanat Yolunu Açan Olay: Çamurlu-ova Savaşı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 1 (İstanbul 2000), s. 51-66.

3. Yeniden Diriliş: Çelebi Mehmed'in İktidarı (1413-1421)

Fetret döneminde yaşananlar Osmanlı Devleti için tam bir felaket olmuştu. Ankara Savaşı'ndan sonra Timur sayesinde eski topraklarına kavuşan Türkmen beyleri Osmanlı şehzadelerinin 1402-1413'te sürdürdüğü iktidar kavgasına zaman zaman karışmış, hatta belirleyici bir rol bile oynamışlardı. Bunlar, bir taht adayının diğerlerine karşı güçlenerek Osmanlı iktidarını yeniden canlandırmasını engellemek için denge politikaları da izlemişlerdi. I. Murad ve I. Bayezid dönemlerinde Osmanlılara haraç ödeyen Balkan vasal devletleriyse, Ankara Savaşı'nın ardından bağlarını koparmışlar; Bizanslılar Selânik'i geri alırken, Eflâk Voyvodası Mircea ve Bizans İmparatoru II. Manuel, Osmanlı iç çekişmesinde kendi menfaatleri peşinde koşarak önemli avantajlar sağlamışlardı. Mircea, I. Bayezid tarafından Eflâk tahtına çıkarılan Vlad'ı devirerek tekrar etkili bir siyasî figür olarak ortaya çıkmış; Bizans imparatoru, boğaz geçişlerinde söz sahibi olduğundan Rumeli ve Anadolu'daki şehzadelerin birbirlerine karşı yürüttüğü mücadelede hayli belirleyici ve ayrıcalıklı bir rol oynamıştı. II. Manuel, Emir Süleyman ile kurduğu ilişkinin yeni durumuna dayanarak vasallık statüsünden kurtulunca, I. Bayezid döneminde İstanbul'da kurulan Türk mahallesini dağıtıp Müslüman cemaat için inşa edilen camiyi yıktırmıştı.

Fetret Devri'nin ardından Bursa ve Edirne'yi yeniden kendi hükümranlığı altında birleştirmeyi başaran I. Mehmed, başlıca amacı olan Osmanlı Devleti'ni babasının dönemindeki gibi yeniden ihya etmek için hayli çaba sarf etti. Çoğu defa da karşılıklı dengeleri ustaca gözeten nazik ve ölçülü bir siyaset izlemeyi tercih etti. 1413'te Edirne'de kabul ettiği Bizans, Sırbistan, Eflâk, Mora Despotluğu ve Atina Prensliği gibi tâbi devletlerin elçilerine dostluk ve barış sözü vererek iktidarının çatışmadan mümkün olduğunca uzak kalmaya yönelik arzusunu beyan etti. Tahta sağlam şekilde yerleştikten sonraki ilk hedefinin ise Anadolu'daki beylikler olması gayet doğal bir gelişme gibi görünüyordu. Osmanlı hâkimiyetini, eskisine benzer

şekilde, tekrar özellikle Batı Anadolu'da tesis etmek düşüncesindeydi. Daha taht mücadelesi yaparken bu niyetini muhtelif defalar göstermişti. Şimdi kat'i olarak iktidarı eline aldığında, atalarının yolundan daha rahat gidebilme imkânına kavuşmuştu. Nitekim 1414'te, Batı Anadolu'da ticarî kolonileri olan ve bu bakımdan bu kesimdeki siyasî gelişmeleri dikkatle izleyip zaman zaman ciddi müdahalelerde bulunan Cenevizler ve Rodos Şövalyeleri'yle anlaşma yoluna gitti. Germiyan ve Menteşeoğulları ile de belirli bir mutabakat sağladı. Asıl problemi Batı Anadolu beylikleri üzerinde ciddi bir etkisi olan Aydınoğlu Cüneyd Bey teşkil ettiğinden onun üzerine yürüyüp Aydın-ili topraklarını tekrar bir Osmanlı sancağı haline getirdi. Ertesi sene Karamanlılara karşı bir sefere çıkmayı planladığı gibi, bu beyliğin hamisi kabul edilen Memlük sultanına pahalı hediyelerle birlikte bir elçi yollamayı ihmal etmedi. Kahire aynı zamanda hilafet makamı olduğundan oradaki halifeden alınacak unvan, Osmanlıları yeniden eski meşru konumlarına getirecek önemde görülüyordu. Üstelik Karamanlılara karşı da diğer Anadolu beylikleri üzerinde sürdürülecek siyasetteki etkisi hesaba katılmıştı. Karaman kuvvetlerini yenilgiye uğratan Osmanlılar (Mart 1415), Konya'yı kuşatma altına aldı. Karamanoğulları, yapılan antlaşmayla Hamid-ili (Isparta yöresi) ve Said-ili topraklarını (Konya/Kadınhan) Osmanlılara bırakmaya razı oldu.

Rumeli yakasında da yeni gelişmeler vuku bulmakta gecikmedi. Osmanlı Devleti'nin yeniden toparlanması, iktidarın tek el altında toplanmış olması buradaki Hıristiyan güçlerce yeni bir tehlike olarak algılanmaktaydı. Fetret Devri'ndeki siyasî çalkantılardan istifade eden Venedik, 1402'den sonra siyasî nüfuzunu Arnavutluk, Mora ve Yunanistan'ın batı kıyılarına kadar genişletmişti. I. Mehmed, 1414'te Batı Anadolu seferine çıkarken bölgenin ileri gelen siyasî güçleriyle antlaşmalar yaptığı halde, Venedikliler Osmanlı yönetimiyle uzlaşmaya yanaşmamışlardı. Osmanlı deniz gazileri, 1415'te Ege Denizi'nde Venediklilere ait ada ve deniz üslerini vurdular. Çalı Bey kumandasındaki Gelibolu donanması Kiklat (Kyklades) Takımadaları'na saldırdı. Venedik deniz kuvvetlerinin bu hamlelere karşı taarruzu gecikmedi. Venedik donanması 29 Mayıs

1416'da tertip ettiği bir baskınla Gelibolu'daki Osmanlı gemilerini imha etti.

Osmanlılar bu dönemde de hâlâ Timurlu baskısını üzerlerinde ağır şekilde hissediyorlardı. Timurlu tahtına oturan oğlu Şahruh (ö. 1447), babasının siyasetini izleyerek Osmanlı saltanatının güçlenip Anadolu'daki siyasî dengeyi bozmasını istemiyordu. Timurlu sarayında tutsak bulunan Osmanlı şehzadesi Mustafa'yı 1415 başlarında Trabzon'a yollayarak, I. Mehmed'le kardeşi arasında bir taht kavgası başlattı. Hatta I. Mehmed'e 1416'da bir mektup yazarak kardeşlerini bertaraf etmesinden dolayı sitem etmişti. Halbuki bizzat kendisi de iktidara sahip olabilmek için kardeşleriyle uzun bir mücadele vermişti. I. Mehmed ise bu sitemi, devletin ve iktidarın parçalanamayacağını yazarak cevaplamıştı.[12] Mehmed'in ağabeyi Mustafa'nın ortaya çıkışı yeni bir taht mücadelesini başlattı ve Çelebi Mehmed'in iktidarı için ciddi bir tehdit unsuru oldu. Venedikliler ve Bizanslılar ile irtibat kuran, önce Konya'ya oradan da Kastamonu'ya gelen Mustafa, deniz yoluyla oradan Rumeli yakasına geçti. Asıl iktidarı tayin edici gücün bu yönde olduğunun farkındaydı. Ulaştığı Eflâk'ta Mircea tarafından karşılanıp ağırlandı. Mircea, Yıldırım Bayezid tarafından Eflâk tahtına oturulan Vlad'ı 1397'de yenilgiye uğratıp yeniden prensliğin başına geçmişti. Mustafa'nın sahneye çıkışı, dinî motiflerle süslü toplumsal ayaklanmalarla birleşince, I. Mehmed'in varlığını tehdit eden bir hal aldı.

Taht iddiacısı Mustafa, kardeşi tarafından Rumeli tarafına idareci olarak yollanan ve her an Osmanlı iktidarına karşı direniş fırsatı arayan Aydınoğlu Cüneyd Bey ile de birleşti. Birlikte hareket eden Cüneyd Bey ve Mustafa, Rumeli'deki uç beylerini kendi saflarına çekmekte başarısız oldular ve Bizans'a sığınmak zorunda kaldılar. 1416 baharında Bizans imparatoru tarafından yeniden Rumeli'ye gönderildiler; Selânik'e gelen Mustafa ve Cüneyd Bey, ilk başta Makedonya sınırlarında kalan Serez'i ele geçirme başarısını gösterdilerse de bir kez daha yeterli sayıda taraftar bulamayıp

12 Şahruh için bkz. İ. Aka, "Şahruh", *DİA*, c. XXXVIII, s. 293-295; L. Bouvat, "Şahruh Mirza", *İA*, c. XI, s. 186-187.

Selânik'e dönmek zorunda kaldılar. Bu arada Şeyh Bedreddin önderliğinde 1416 yazı ve sonbaharında Batı Anadolu ve Rumeli'de Deliorman'da çıkan isyanlar, doğrudan Osmanlı saltanatını hedef alan bir mahiyet arz ediyordu. Şeyh Bedreddin dinî yönü ağır basan bir isyanın lideri konumundaydı, vaktiyle Musa Çelebi olayından dolayı da siyasî bir nüfuz edinmişti. Panteist fikirlerle dolu bir öğretinin peşinde koşuyordu, bir mutasavvıf olarak Tanrı'yla birlik sağlama görevini üstlenmişti; bu ise yerleşik siyasî-dinî inancı sarsıcı bir mahiyet arz ediyordu. Kendi inancını yayma amacı, Osmanlı Devleti'nin sürüklendiği sosyal ve belki de ekonomik çalkantılar içinde hayli taraftar toplayabilecek bir potansiyelden beslenmekteydi. Şeyh Bedreddin, Musa Çelebi'nin ölümünden sonra sürgün edildiği İznik'ten çıkıp Eflâk'a gitmişti.

Eflâk Voyvodası Mircea, isyancı şeyhi desteklemek ve korumak için Deliorman'ı işgal edip Silistre'ye saldırdı. Şeyh Bedreddin Osmanlı iktidarının merkeziyetçi doğasını kabullenmekte zorlanan kitlelerden destek görüyordu. Zira Musa'nın yanında iken kazaskerliği sırasında Rumeli kesiminde dağıttığı topraklar, Çelebi Mehmed'in duruma hâkim olmasından sonra geri alınmış, ellerindeki varlıklarını kaybeden sipahiler ve köylüler ona destek vermeye başlamışlardı. Şeyh Bedreddin'in mesajları müritleri vasıtasıyla Batı Anadolu'da dahi yankı bulmuştu. Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal, Osmanlı idaresine karşı tepkileri canlı olan Batı Anadolu'da siyasî ve sosyal karışıklığın zeminini atmaya başlamışlardı. Mustafa ve Cüneyd Bey'in yol açtığı karışık ortam sırasında Şeyh Bedreddin ayaklanması endişe verici boyutlara ulaşmıştı, ama bu çok uzun sürmedi. Şeyh Bedreddin, Çelebi Mehmed tarafından Zağra'da ele geçirildi ve Serez'de idam edildi.[13]

Bütün bu gelişmeler üzerine Bizans İmparatoru Manuel, Çelebi Mehmed'le anlaşma yoluna gitti. Osmanlı sultanı, hayatta olduğu sürece Mustafa'nın İstanbul'da hapiste alıkonulması karşılığında, Bizans hazinesine yıllık 300.000 akçe (10.000 duka) ödemeyi kabul etti. Ancak Çelebi Mehmed için Anadolu'da durum yeniden nazik bir hal almıştı. 1417'de Çelebi Mehmed'in ilk hedefi İsfendiyar

---

13 Geniş bilgi için bkz. M. Balivet, *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyan*, İstanbul 2000.

Bey oldu, çünkü Mustafa'nın ve sonra Şeyh Bedreddin'in Eflâk'a geçişlerinde yardımcı olmuştu. İsfendiyar Bey'e kendi hâkimiyetini kabul ettiren Çelebi Mehmed, aynı yıl Karaman seferine niyet etti, fakat hastalığından ötürü bu harekâtı veziri Bayezid Paşa gerçekleştirdi. Bayezid Paşa'nın seferi hayli başarılı geçti, daha sonra da Çelebi Mehmed iyileşince dikkatini Rumeli'ye çevirdi. Nitekim iki sene sonra Osmanlılara sürekli direnen, her türlü iç karışıklığa destek veren Eflâk voyvodası üzerine hareket etti. Eflâklılar, bu tarihlerde Osmanlılara meydan okuyabilen yegâne Balkan gücü olduğundan, Macar Kralı Sigismund'dan da büyük destek görüyorlardı. Osmanlı birlikleri, Eflâk'a akınlar düzenlediler; Tuna'nın sağ kıyısında inşa edilen Rusçuk (Ruse/Russe) Kalesi (o zamanki adı, Yergöğü/Giurgiu karşısında inşa ettirildiği için, Yeni Yergöğü yahut Yergöğü Beri Yaka idi) bir Osmanlı askerî üssü haline getirildi. Bu sefer, Çelebi Mehmed için Anadolu beylikleri üzerindeki hâkimiyetini anlama vesilesi de oldu. Zira Karamanlılar ve Candaroğulları ile diğer vasal konumdaki beyliklerden askerî destek görmüştü. Bu durum tabiiyet bağlarını I. Murad zamanındaki şartlara yeniden döndürüyordu. Askerî harekât Macaristan'a uzandı, Severin Kalesi bile ele geçirildi. Bazı Osmanlı kaynaklarına göre Mircea teslim olmuş, üç oğlunu rehin olarak Osmanlı sarayına yollamış ve haraç vermeyi kabul etmişti. Şahruh'un 1419'da yeni bir batı seferi hazırlığında olduğu istihbaratı, Osmanlı devlet adamlarını hayli kaygılandırdı. Aslında Şahruh Azerbaycan'a Karakoyunlular üzerine yürümüştü, onlarla Osmanlıların irtibat kurmasını da istemiyordu. Bu yüzden Çelebi Mehmed'i ikaz etmiş, Kara Yusuf'un oğlu İskender'e destek vermemesini istemişti. I. Mehmed ise Timurlu hükümdarıyla yaptığı mektuplaşmalarda uysal ve teslimiyetçi bir tavır sergiledi. Çelebi Mehmed bu politikasında haklı çıktı, nitekim Şahruh, İskender'in Akkoyunlu Kara Osman'ı yenmesi ve mevcut statükoyu bozması üzerine (1421 Nisan), Doğu Anadolu'ya girerek Osmanlı hudutlarına gelmiş, İskender'i ağır bir mağlubiyete uğratmıştı (Temmuz 1421). Çelebi Mehmed Haziran ayında vefat ettiği için bu gelişmeyi göremedi, ancak daha önce babasının akıbetine uğramaktan endişelendiğini gösterircesine, el

altından Şahruh'un en önemli hasımlarından olan Memlüklerle iyi ilişkiler kurmayı ihmal etmemişti.

Bizans tarihçisi Dukas'a göre, Çelebi Mehmed bundan az sonra avda iken hastalanarak yatağa düştü. Geçirdiği ağır felç sebebiyle de hayatını kaybetti. Fakat ondan önce tahtın büyük oğlu Murad'a bırakılmasını, herhangi bir taht kavgasına meydan verilmemesi için diğer iki oğlunun (8 ve 7 yaşlarındaki Yusuf ve Mahmud) Bizans'a rehin olarak yollanmasını vasiyet etti.[14] Bu hadisenin doğru olma ihtimali yüksektir. Eğer böyle ise, o vakit Fetret Devri'nin acı hatıralarının Osmanlı siyaset geleneğinde köklü bir değişikliğe yol açtığı iddia edilebilir. Yani Çelebi Mehmed, Osmanlı saltanat geleneğinin aksine yerine oğlunu vâris olarak gösteriyordu ki bu belki de klasik dönem Osmanlı tarihindeki saltanat değişiklikleri dikkate alındığında tek örnekti. Çelebi Mehmed ayrıca II. Manuel'in elinde bulunan kardeşi Mustafa ile ağabeyi Süleyman'ın oğlu Orhan'ın ciddi bir tehdit olabileceğini de hesaba katmıştı. Mustafa zaten Osmanlı çevrelerinde de epeyi taraftarı bulunan bir hanedan mensubuydu. Çelebi Mehmed'in, Murad'ı Edirne'de tahta geçirirken, diğer oğlu Mustafa'yı (Küçük) Anadolu'da bıraktığı, böylece devleti iki oğlu arasında paylaştırdığı yolundaki fikirler doğru olmamalıdır. Zira böyle bir düşünce, bizatihi devleti yeniden ihya etmek için uzun bir mücadeleden çıkmış olan Çelebi Mehmed'in iktidarı birleştirme yönündeki bütün bu faaliyetlerini anlamsız kılacaktır. Anlaşmaya göre, Osmanlı şehzadelerini alan II. Manuel, belirli bir meblağ karşılığında Mehmed'in kardeşi Mustafa'yı (Düzmece) ve onunla birlikte hareket eden Aydınoğlu Cüneyd'i serbest bırakmamayı taahhüt edecekti. Bu sırada Mustafa (Küçük) adlı bir diğer oğlunun Hamid-ili'nde idareci olarak bulunduğuna dair bilgiler vardır.

Aslında Çelebi Mehmed'in hasta yatağında oğullarını koruma amaçlı vasiyeti, iktidara geçen hükümdarın erkek kardeşlerini bertaraf etme alışkanlığına basit ve köklü olmayan bir çözüm gibiydi. Osmanlılarda 17. yüzyılın başlarına kadar tahta kimin hangi sırayla geçeceğini belirleyen bir veraset hukuku yoktu. Bütün

---

14 Dukas, *Tarih*, s. 112-113.

şehzadelerin taht üzerinde eşit hakları vardı; kardeşleriyle girdiği mücadeleyi kazanan şehzade ülkenin meşru hükümdarı olarak tanınıyordu. Fetret Devri'nde dahi Bayezid'in oğulları, sahip oldukları toprakları yönetmekle yetinmeyip birbirlerini yok etme pahasına Osmanlı tahtını ele geçirmeye çabalamışlardı. Bütün bu uygulamalar iktidarın bölünmezliği fikrini daha açık şekilde ortaya çıkarmıştı. Yaşanan çekişmeler, Fetret döneminin mirası olan iktidar kavgaları bundan sonra da devam edecekti. Bu durum, Fatih Sultan Mehmed devrinde yazıya dökülen Teşkilat Kanunnamesi'nde "nizâm-ı âlem" için tahta geçen padişahın kardeşlerini katletmesine izin veren maddenin klasik çağ Osmanlı siyaset anlayışında iyice yerleşmesine yol açtı. Çelebi Mehmed'in ölüm (25 Haziran 1421) haberi son âna kadar gizlenirken Murad tek başına Bursa'da tahta çıkarıldı; ancak Çelebi Mehmed'in vasiyeti yerine getirilmedi ve İstanbul'a hiçbir Osmanlı şehzadesi yollanmadı.[15] Rivayete göre, Çelebi Mehmed'in yakın adamı ve veziri Arnavut asıllı Bayezid Paşa, Müslüman çocukların "kâfirlerin" emanetine bırakılarak yetiştirilmesinin doğru olmayacağını, bunun Hz. Peygamber'in emirlerine aykırı olacağını söylemişti.[16]

---

15 H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 121-130.

16 Dukas, *Tarih*, s. 118.

VI

Toparlanma Devri: İstanbul'un Fethine Giden Süreç

1. Yeni Taht Krizleri ve İç Mücadele

Çelebi Mehmed saltanatı boyunca Osmanlı Devleti'ni 1402'den sonra oluşan olumsuz durumdan kurtarmaya adamıştı. Bu açıdan Balkanlar'ı ve Anadolu'yu yeniden birleştirirken hanedanın meşru gücünü yerleştirmeyi de hedeflemişti. Osmanlı askerî grupları, sipahi, yaya, müsellem, kapıkulları ve köylüler, statülerinin garantisinin ve meşruiyetinin Osmanlı merkezî hükümetine ve hanedanına bağlı olduğunu çok iyi anlamışlardı. Bununla birlikte güçlü uç beylerinin durumu biraz farklıydı. Onlar bir süre daha "vazgeçilmezliğini kabul ettikleri" hanedan üzerinde belirleyici fonksiyonlarını sürdüreceklerdi. Çelebi Mehmed dönemine ait tahrir kayıtlarıyla ilgili bazı bürokratik işlemlerin varlığı bu durumun en önemli göstergesi olarak mütalaa edilir. Dönemin çağdaş kaynağı olan Abdülvasi Çelebi açık şekilde bürokratik yapıya dair bazı önemli ipuçları verir, "kâtib, siyakat ve muhasib" gibi kelimele-

ri kullanır.[1] Bu kabil merkezî bürokratik uygulamaların Yıldırım Bayezid döneminden itibaren yerleşmiş olduğuna ise şüphe yoktur. Yani bir bakıma böylece klasik Osmanlı teşkilat yapısının ilk önemli nüveleri ortaya çıkmış, idarî ve askerî temayüller yerleşmiş, bir yapıya doğru dönüşmeye başlamıştır. Bunda Çelebi Mehmed'in ardından tahta çıkan II. Murad dönemindeki gelişmelerin de önemli payı olduğu muhakkaktır. Ancak babasının siyasî çalkantıları önleme amaçlı tedbirlerine rağmen, II. Murad da daha saltanatının başında ciddi bir taht kriziyle karşı karşıya kaldı. Zira Osmanlı devlet adamlarının, I. Mehmed'in vefatının ardından Bizans elçilerine Osmanlı şehzadelerinin rehin bırakılmayacağını bildirmeleri üzerine, Limni Adası'nda bulunan Mustafa ve Cüneyd Bey serbest bırakılmış, bunlar Gelibolu'ya çıkarak taht mücadelesini yeniden başlatmışlardı. II. Murad yandaşları, henüz Çelebi Mehmed'in ölüm döşeğinde vasiyetini hazırlamaya başlamadığı tarihlerde bile, Mustafa'nın öldüğü, İstanbul'da var olduğu iddia edilen Osmanlı şehzadesinin "düzmece" bir fırsatçı olduğu şayiasını yaymaya çalışmışlardı. Bununla birlikte Düzmece Mustafa'nın Osmanlı topraklarına gelişi, en az korkulduğu kadar etkili oldu. Anadolu beylikleri Murad'ın hâkimiyetini tanımayı reddettiler. Batı Anadolu'da eski bey aileleri yeni ümitler beslemeye başladı. Germiyanoğlu Yakub Bey, Hamid-ili'nde sancakbeyi olan Murad'ın küçük kardeşi Mustafa'ya destek vermekteydi. Ancak Hamid-ili toprakları Karamanlılar tarafından ele geçirildi. Menteşe bölgesinde mahallî beyler bağımsız hareket etmeye başladığı gibi, Aydın ve Saruhanoğulları bir kısım topraklar üzerinde hâkimiyet kurup Osmanlı idaresini dışladılar. İsfendiyar Bey de Çankırı, Tosya taraflarını almıştı. 1421 sonbaharında Anadolu'daki manzara, amcası Mustafa'nın tehdidi karşısında zor durumda bulunan Murad'ı onlara karşı barışçı bir davranış içine itmişti.[2]

Şimdi asıl tehlikeyi amcası Mustafa ve müttefiki Cüneyd Bey oluşturuyordu; Turahanoğulları ve Evrenosoğulları gibi namlı uç beyleri onların yanında yer almıştı. II. Murad'ın amcası Mustafa,

1 *Halilnâme*, s. 274.

2 H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 133-134.

gittiği yerlerde Yıldırım Bayezid'in oğlu namıyla meşru sultan kabul ediliyor; ziyaret ettiği mahallerin ahalisi tarafından Osmanlı padişahı olarak karşılanıyordu. Bayezid Paşa komutasında Rumeli'ye yollanan Osmanlı birlikleri Mustafa'nın Edirne'ye girmesini önlemek için onları Sazlıdere'de karşıladı. Fakat ordudaki Rumeli askerleri Düzmece Mustafa'ya karşı savaşmayı reddedip saf değiştirdi. Bayezid Paşa bu sebeple Mustafa'ya itaat etmek zorunda kaldı, fakat Cüneyd Bey'in etkisiyle idam edildi. Edirne'ye giren Mustafa saltanatını ilan etti ve adına para bastırdı. II. Murad ile amcası arasındaki taht kavgası, Bizans sarayının Düzmece Mustafa'ya yardım etmeyi kesmesi üzerine seyir değiştirdi. Düzmece Mustafa'nın imparatora vermiş olduğu taahhüdü yerine getirip Gelibolu'yu Bizanslılara teslim etmekten vazgeçmesi, iki taraf arasındaki dayanışmayı sonlandırmıştı. Bu esnada II. Murad, Cenevizlerle ittifak kurarak durumunu güçlendirdi. Edirne ve Gelibolu'yu alan Düzmece Mustafa, 1422'nin Ocak ayında Anadolu'ya geçerek yeğenine meydan okudu. II. Murad'ın yanındaki devlet adamları, usta bir siyasetle Mustafa'nın ordusunu içten böldüler. Uç beylerinin sözüne itimat ettikleri Mihaloğlu Mehmed Bey, onların II. Murad'ın yanına geçmelerini sağladı. Cüneyd Bey'e ise İzmir ve Aydın-ili beyliği vaat edilerek Mustafa'nın yanından çekilmesi temin edildi. Bu durum Mustafa'ya kaçmaktan başka çare bırakmadı. Mustafa Eflâk'a gitti, oradan Kırım'a geçti, sonra da Bizans'ın idaresi altındaki Selânik şehrine sığındı.[3]

Öte yandan Ceneviz gemileriyle Rumeli'ye geçen II. Murad, Edirne'ye girerek iktidarını büyük bir tehlikeye atan bu harekete son vermiş oldu. Bu hadisede faturayı Bizans'a kesti ve derhal, kudretli bir hükümdar olarak Osmanlı tahtına oturmuş olduğunu ispatlamak istercesine, Bizans'ın efsanevî payitahtı Konstantinopolis'i, yani İstanbul'u kuşattı.[4] Elli günden fazla sıkıştırılan şehir çok

---

3 Ş. Tekindağ, "Mustafa Çelebi", *İA*, c. VIII, s. 687-688. Mustafa'nın yakalanarak Edirne'de idam edildiği bilgisi de vardır.

4 İoannes Kananos, "İstanbul Muhasarası Hakkında Bir Eser: 6930 Hilkat Yılı İstanbul Savaşı Tarihi", *Tarih Dergisi*, çev. Z. Taşlıklıoğlu, VIII/11-12 (1955), s. 211-226; *Bizans Kısa Kronikleri*, s. 82, 89.

zor günler yaşadı (Haziran 1422). Ancak II. Murad'ın iktidarını sağlama almak için önünde yapılacak bir başka işi daha vardı. Kuşatma sürerken küçük kardeşi olan ve o sırada 13 yaşında bulunan Mustafa, Karaman ve Germiyanoğulları'nın desteğiyle Bursa'ya yürümüştü. Bu yüzden İstanbul önlerinden ayrıldı, Edirne'ye gitti, sonra da Bursa'ya yardım için birlikler yolladı. Mustafa'nın isyanı, hem Anadolu'da hem de Balkanlar'da sistemli bir karşı atağa yol açmıştı. Candaroğulları'nın müttefiki olan Eflâk voyvodası Osmanlılara karşı harekete geçmiş, Venedik ve Macaristan da bunu desteklemişti. Anadolu beyleri de İsfendiyar Bey dahil Küçük Mustafa'nın arkasında idiler. Fakat II. Murad bu ikili kıskaçtan kolayca kurtulmayı başardı, Mihaloğlu'nun birliklerini karşısında gören Mustafa Bursa'dan İstanbul'a kaçtı, sonra İznik'e geçti ve yeniden Bursa bölgesinde hâkimiyet kurmaya çalıştı. İznik'e yerleşen Mustafa'nın etrafında muhalifler ve Anadolu beyleri toplanmıştı. II. Murad bu durum karşısında Bursa'ya gelip kardeşini İznik'te kıstırdı. Şehre giren Osmanlı askerleri, Mustafa'ya destek verdikleri için yağma ve tahribatta bulundular. Yakalanan Mustafa ise idam edildi (20 Şubat 1423).[5] Hemen ardından Osmanlılar, Anadolu beyleriyle olan ilişkilerini yeniden gözden geçirdiler, İsfendiyar Bey üzerine başarılı bir askerî harekât yapıldı, Karamanlılar ise iç mücadele dolayısıyla Osmanlılarla anlaştı, Hamid-ili yeniden Osmanlı hâkimiyetine girerken Karaman da Osmanlılara tâbi oluyordu.

2. Macarlar ve Venediklilerle Mücadele (1423-1437)

Osmanlıların Balkanlar'daki hâkimiyet mücadelesi, II. Murad dönemi başlarında yeniden ivme kazanmaya adaydı. Bizanslılar 1402'de ele geçirmiş oldukları Selânik'i Venediklilere bırakmışlardı. Zira Turahanoğlu idaresindeki akıncılar Germe surunu (Hexamilion) aşarak Mora'yı tacize başlamışlardı. Selânik de abluka altında tutulmaktaydı. Osmanlı idaresi, şehrin Venedik'e teslim edil-

---

5 H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 135-136; Ş. Tekindağ, "Mustafa Çelebi", *İA*, c. VIII, s. 689.

mesini kabul etmeyerek onlara karşı yaklaşık yedi yıl süren bir savaş açtı (1423-1430). İstanbul'un da Venedik'e bırakılma tehlikesini göz önüne alan Osmanlılar, Cenevizlerin araya girmesi sonucu Bizans İmparatorluğu ile antlaşma yapmış, imparator haraç ödemeyi kabul ettiği gibi Silivri ve Terkos kaleleri hariç, Ege, Marmara ve Karadeniz kıyılarında 1402'den sonra ele geçirdiği kaleleri geri vermeyi taahhüt etmişti (Şubat 1424). Öte yandan Batı Anadolu bölgesinde kaynaşma henüz durulmamış gözüküyordu. Cüneyd Bey Osmanlı tabiiyetine girmeyi kabul etmeyerek Venedik hükümetiyle dostane ilişkiler kurmuştu, muhtemelen bölgedeki eski bey ailelerinden bazılarını da yanına almıştı. II. Murad Cüneyd Bey'i ve etrafında toplananları bertaraf etmeye karar verip, bu bölgede kesin olarak hâkimiyetini tesis etmeyi planladı. Bunun sonucu olarak Cüneyd Bey 1425'te aile fertleriyle birlikte ortadan kaldırıldı. Böylece Batı Anadolu kesimindeki eski beyliklere ait topraklarda kesin şekilde merkezî idare tesis edilmiş oldu. Osmanlı-Venedik savaşı ise 1425'ten itibaren Mora ve Arnavutluk'ta yayıldı.

II. Murad'ın iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra Balkanlar'da yeniden gaza faaliyetine hız vermesi, Hıristiyan devletlerce beklenen bir durumdu. Bununla beraber Osmanlılar birleşik bir Haçlı ordusu tehlikesi dolayısıyla çok kapsamlı ve yıkıcı seferler icra etmekten kaçınıyordu. Osmanlıların ana hedefleri Macar Kralı Sigismund'un Eflâk ve Sırp despotlukları üzerindeki nüfuzunu kırmak üzerinde toplanmış görünüyordu. Bilhassa 1427 Temmuz'unda Sırp Despotu Stefan Lazarevic'in ölümü, Macarların ve Osmanlıların dikkatlerini Sırbistan üzerine çevirmelerine yol açan başlıca gelişme oldu. Stefan, despotluk tacını Osmanlı kaynaklarında Vulkoğlu şeklinde anılan yeğeni Georg Brankoviç'e bırakmıştı; ama Macarlar aynı sene içinde Sırp arazisine girerek Balkanlar'ın ve Macaristan'ın kilidi vasfını taşıyan Belgrad'ı kuşattılar ve buraya hâkim oldular. Osmanlıların buna Alacahisar ile Tuna üzerinde yer alan önemli bir üs vasfını haiz Güvercinlik (Golubaç) Kalesi'ni fethederek cevap verdiler. II. Murad, dedesi Yıldırım Bayezid'in Sırp hanedanıyla olan evlilik ilişkisine göndermede bulunarak, Sırp tahtının kendisine intikal etmesi gerektiğini iddia ediyordu. 1428'de Macar

ve Osmanlı kuvvetleri arasında üç yıllık bir ateşkes imzalanıncaya kadar sınır boylarında karşılıklı akın ve ufak çaplı kuşatmalarla geçen bir mücadele yaşandı. Hatta Güvercinlik'i geri almak isteyen Macarlar, Vidin uç beyi Sinan Bey'in ani baskınıyla yenilerek ve önemli miktarda kayıplara uğrayarak geri çekilmişlerdi.

Timur'un halefi Şahruh'un varlığı, II. Murad'ı Anadolu'da daha temkinli davranmaya ve yumuşak başlı bir siyaset izlemeye zorluyordu. Karamanoğulları, Osmanlı-Macar çarpışmaları devam ederken devletin doğu sınırlarına düzenledikleri saldırılarla Beyşehir ve Hamid-ili'ni zapt ettiler. Şahruh'un Anadolu'ya girme ihtimali, Memlükler ve Karakoyunlularla birlikte Osmanlı tahtını da kaygılandırdığından II. Murad bu tacizler karşısında sessiz kaldı. Aynı haberler Osmanlıların batıdaki hasımlarının kulağına da gitmişti ve umumî bir heyecana yol açmıştı. Batı'daki sınır boylarında Osmanlı karşıtı bir blok vücut buluyordu. Venedikliler 1429'da savaşı hayli şiddetlendirmişlerdi. Venedik amirali Mocenigo Gelibolu Limanı'na saldırarak tahribata yol açmıştı. Bu arada Şahruh Karakoyunluları 1429 Eylül'ünde yenmiş ve Anadolu ile Suriye yönü önünde açılmıştı. Bir taraftan Memlüklerle diğer taraftan Altınorda Hanı Uluğ Muhammed ile iyi diplomatik bağlar kuran II. Murad, Şahruh'un Herat'a dönmesi üzerine hayli rahatladı ve Balkanlar'daki işlere ağırlık verdi. Tam da bu sırada Selânik'in ele geçirilmesi hiç şüphesiz bir tesadüf değildi (1430). Mücadele sırasında Selânik'teki Düzmece Mustafa da Venediklilerle birlikte hareket etmiş, ancak başarısızlığa uğramıştı. Bizans kaynaklarında bu olaylardan sonra ondan bir daha bahsedilmez. Selânik'in düşmesi üzerine Venedikliler Gelibolu'yu yeniden sıkıştırdılar, Osmanlı gemilerinin seyrüseferine darbe vurmaya başladılar. Bunun üzerine iki taraf arasında barış temayülü baş gösterdi. 4 Eylül 1430'da tasdik edilen antlaşmaya göre Venedikliler Selânik ve etrafındaki Osmanlı hâkimiyetini tanıyor, boğazdan Osmanlı gemilerinin serbest geçişini taahhüt ediyordu.

Bu arada Osmanlılar Arnavutluk'ta da Venedik ile nüfuz mücadelesi içine girmişlerdi ve bu kesimde kontrolü sağlamaya çalı-

şıyorlardı. Arnavutluk'un güney ve merkezî kısımlarında kendilerine bağlı idarî bölgeler oluşturmuşlardı. Arnavut beylerinin bir bölümü Osmanlı idaresine haraç vermekteydi. Ancak bunların Venedikliler ile ilişkileri yeni bazı hareketlenmelere yol açmakta gecikmedi. Osmanlılar Selânik'i aldıktan sonra Arnavutluk'ta Akçahisar'ın (Kroya) kuzeyindeki bölgeyi (Yuvan-ili) yeniden kontrolleri altına aldılar; Yanya ve etrafı da Osmanlı idaresine alındı. Buradaki Latin kökenli Tocco hanedanı elinde kalan topraklar için haraç vermeyi kabul etti (1430). Osmanlılar Arnavutluk'ta geniş bir tahrir yapıp idarî denetimlerini güçlendirdiler.[6] Fakat Arnavutluk'ta isyanlar hemen durulacak gibi gözükmüyordu.

Bununla beraber Balkanlar'daki Osmanlı genişlemesinden rahatsız olan mahallî bey ve despotlar, 1431'de Osmanlı ve Macar sarayları arasında geçerli ateşkesin bitmesinin ardından, Kral Sigismund'un etrafında toplanmaya başladılar. Bu ittifaka katılanlar arasında Osmanlı şehzadesi Davud, Yanya üzerinde hak iddia eden Memnone Tocco, Bulgar tahtı adayı Frujin (Fruzhin, ö. 1460 dolayı) başta geliyordu. 1434'te onlara Bosna Kralı Tvrtko ve Sırp Despotu Georg Brankoviç katılacaktı. Bununla beraber Sırp Despotu Brankoviç'in Osmanlılarla ilişkisi aslında gayet iyi idi. Hatta kızı Mara'yı daha 1431'de II. Murad ile nişanlamış, evlilik ise nikâh yaşını idrak ettiği 1435'te gerçekleşmişti.[7] II. Murad, Anadolu'daki karışıklıklardan ötürü devletinin batı hudutlarında boy gösteren tehlikeye doğrudan müdahale edemese de, bu girişim Macar kralının Aralık 1437'de ölmesiyle fazla ses getirmeden sonlandı. Bu arada 1435'te korkulan gerçekleşmiş ve Şahruh ikinci kez batıya yönelmişti. II. Murad, Timurlu kuvvetlerini asla karşısına alma taraftarı değildi. Dedesinin başına gelenleri unutmamıştı. Şahruh tarafından yollanan hilati "sessizce" kuşanarak Timurlu Devleti'nin yüksek iktidarını tanıdığını duyurdu. 1437'de, Şahruh'un çekilmesinden sonra, Karamanoğulları üzerine sefere

---

6 Söz konusu tahririn defteri bugüne ulaşmıştır: *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, nşr. H. İnalcık, Ankara 1954. Ayrıca bkz. Giriş bölümü.

7 Mihailo Popovic, *Mara Brankovic: Eine Frau zwischen dem christlichen und dem islamischen Kulturkreis im 15. Jahrhundert*, Wiesbaden 2010.

çıkarak Konya'ya girdi. Sonra aynı zamanda kız kardeşinin kocası olan Karamanoğlu İbrahim Bey ile antlaşma yaptı. Beyşehir ve Akşehir'i Osmanlı topraklarına kattı.

3. Hızlı Fetih Siyasetine Yeniden Dönüş: Balkanlar'da Tutunma (1437-1444)

Osmanlı Devleti, 15. yüzyılın ikinci çeyreğinde siyasî ve askerî açıdan etkili bir bölgesel güç halini almıştı. Ne var ki sanat, edebiyat ve musikiye düşkün, yeme içmeye meraklı, tasavvufî bir hayata eğimli ve barışçı bir mizaca sahip II. Murad, siyasî çekişmelerin mümkün olduğunca askerî çarpışmalar halini almadan halledilmesine taraftar görünüyordu. Bununla birlikte timar bekleyen sipahi zümresinin desteğini alan Hamza Bey ve Hadım Şehabeddin Paşa gibi fetih siyasetini savunan atılgan devlet adamları 1434'te divanda çoğunluğu ele geçirdiler. Bundan üç sene sonra Sigismund'un ölümüyle Macar kraliyetinde doğan taht karmaşası, Osmanlı devlet adamlarının Sırbistan ve Eflâk'a yönelik teşebbüslerini artırmalarına yol açtı. II. Murad 1439'da Osmanlı ordusunun başında Sırp Despotluğu'nun merkezi Semendire'yi zapt etti. Eflâk Prensliği Osmanlı hâkimiyetini tanıdı. Ertesi sene Osmanlıların hedefi, Orta Avrupa'nın kapısı olarak görülen Belgrad olmasına rağmen yaklaşık altı ay süren kuşatmadan sonuç alınamadı. Fakat aynı yıl Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin Paşa önemli bir madencilik merkezi olan Novoberda'yı ele geçirmişti.

II. Murad'ın 1440'ta Belgrad önlerindeki başarısızlığı, Osmanlı askerî tarihi bakımından ileride iyi bir ders çıkaracakları yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Hunyadi János (Hunyadi Yanoş: Osmanlı tarihlerinde Yanko) komutasındaki Macar birlikleri, 1441-1442'de önce Osmanlı uç beyi Mezid'i, ertesi yıl da Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin Paşa'nın kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. Aslında bu askerî harekâtın başka boyutları da vardı. Zira 1438'den bu yana İtalya'da toplanan ve Ortodokslarla Katoliklerin dinî birleşmesini tartışan konsilde Türklerin Balkanlar'dan çıkarılması ve Bizans'ın da büyük bir tehditten kurtarılması amacıyla düşünü-

len siyasî tedbirler gündeme sıklıkla gelmişti. Bizans İmparatoru İoannes, artık Venedik ve Macaristan için de büyük tehlike olan Osmanlılara karşı hem siyasî hem de kendi aralarındaki yüzyıllara dayanan dinî ayrılıklara son vermeyi ciddi bir şekilde düşüneceklerini hesap ediyordu. Sonunda 1439'da Ferrara'dan Floransa'ya taşınan konsilde bütün dinî ayrılıklar kâğıt üzerinde olsa da sona erdirildi ve birlik sağlandı. Kiliselerin birleşmesinin siyasî etkilerinin özellikle Macarların önderliğindeki başarılı ilerleyişler üzerine fiiliyata geçirilmesi Batı saraylarında hayli heyecan verici toplantılara vesile teşkil etmekte gecikmeyecekti. Eski Haçlı rüyaları uzun bir aradan sonra yeniden canlanmış gibiydi.[8]

Macar ilerleyişini durdurmakta zorlanan Osmanlılar, Hunyadi János'un Sofya ve Niş'i almasına engel olamadılar. Edirne yoluna girip doğrudan Osmanlı başkentini tehdit eder hale gelen Macar ordusu başkomutanı, 24 Kasım 1443'te İzladi geçidinde güçlükle durdurulabildi. Hunyadi János, silahlı savaş arabalarına dayalı yeni bir harp taktiğiyle Osmanlı süvarisi karşısında seri zaferler kazanmasını bilmişti. Osmanlıların "tabur cengi" adını verdiği bu sistemde, üstü geleneksel savaş araç gereçlerinin yanı sıra ateşli silahlar kullanan askerlerle doldurulan arabalar, tahta paravan ve kalkanlarla sıkıca muhafaza altına alınmış oldukları halde birbirlerine zincirlenerek bir müdafaa hattı oluşturuyorlardı (Wagenburg). Osmanlı atlıları, bu yıllarda arabalardan örülü Macar savunmasını aşmakta zorluk çekmişlerdi. Haçlı dayanışma ruhunun canlandığı bu dönemde Osmanlı ordularının uğradığı müteaddit yenilgilerden cesaret alan İskender Bey, Arnavutluk'a giderek isyanı yeniden ateşlendirdi.

Karamanoğulları, Batı'daki Osmanlı mağlubiyetlerini fırsat bilip, eski topraklarını almak için harekete geçtiler. Macarların harekâtından az önce Karamanoğlu İbrahim Bey Akşehir ve Beyşehir üzerine yürümüş, ona karşı II. Murad hemen harekete

---

8 Konsil için bkz. J. Gill, *The Council of Florance*, Cambridge 1959; D. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s. 380-385; F.M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, İstanbul 2012, s. 158-160.

geçmiş, Konya ve Larende dahil Karaman ilini yağma ve tahrip etmiş, Macarların hareketi üzerine de İbrahim Bey ile antlaşma yapmıştı. Şimdi de tekrar bir probleme yol açabilirdi. Tam bu sırada çok sevdiği oğlu Alâeddin Ali Çelebi'nin vefat ettiği haberi, uğranılan başarısızlığın tuzu biberi olmuştu. İnkisar hisleriyle dolan II. Murad, keskin bir politika değişikliği yaparak barış ve yatıştırma siyasetine dönmek zorunda kaldı. Edirne-Segedin Antlaşması, Sırp Despotluğu'nun ihya edilerek Sırbistan topraklarının Georg Brankoviç'e bırakılmasını onaylıyordu (12 Haziran 1444). II. Murad, bu antlaşmayla Macar kralı ve Sırp despotuna bir daha Tuna Nehri'ni aşmayacağına dair söz vermişti. Aynı sene akdedilen Yenişehir Antlaşması'yla (sevgendname) 1437'de ele geçirdiği Beyşehir, Seydişehir, Oklukhisarı ve Akşehir'i Karamanoğulları'na terk etmişti. II. Murad imzalamak zorunda kaldığı iki antlaşmayla Osmanlıların son yıllarda ele geçirdiği bütün topraklardan çekilerek sınırlarda barış halinin hâkim olmasını sağlamaya çalışıyordu.

Seri askerî başarısızlıkların elbette bir bedeli olacaktı. Nitekim II. Murad aleyhine sesler yükselmeye başladı ve güçlü bir muhalefet bloku oluştu. Osmanlı siyaset sahnesinde ciddi bir ayrışma, bariz hatlarla görünür hale geldi. Şehzade Mehmed, Murad'ın dördüncü oğlu olmasına karşın, ağabeyi Amasya Valisi Alaeddin Ali Çelebi'nin vefatından sonra Osmanlı tahtının tek vârisi kalmıştı. Muhalefetteki fütuhatçı kesimin baskıları II. Murad'ı çok bunalttı; çok sevdiği büyük oğlu Alaeddin'in vefatının verdiği üzüntünün de rolüyle geride kalan tek oğlu Mehmed lehine tahttan feragat etmeyi uygun gördü. Mehmed'in babasının daveti üzerine 1444 baharında Edirne'ye gelişi, Osmanlı idaresinde Ağustos'ta Mihaliç Ovası'nda tertip edilen resmî devir teslim törenine kadar geçici bir belirsizliğe yol açtı. II. Murad nihayet Ağustos'ta kapıkulu mensupları ve paşalar önünde tüm yetkilerini oğluna bıraktığını ilan etti ve görünüşte Bursa'da inzivaya çekildi.[9]

---

[9] H. İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954, s. 61-64. F.M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, s. 95-98.

4. İktidarın Kesintiye Uğraması: Taht Değişikliği (1444-1446)

II. Murad'ın tahttan oğlu lehine feragati ve henüz on iki yaşında tecrübesiz bir gencin Osmanlı yönetimine geçişinin, içte ve dışta Osmanlı karşıtı faaliyetleri hızlandıracağına şüphe yoktu. II. Murad'ın bunu hesaba katmamış olması da mümkün değildi. Belki biraz geriye çekilerek uzaktan olayların nasıl bir seyir kazanacağını izlemeyi düşünmüştü. Fakat muhtemelen oğlunun saltanat yılları hiç de umduğu gibi olmadı, beklenmedik iktidar çekişmeleri devletin idaresinde çift başlılık ortaya çıkarmaya başladı. Dış gelişmeler de iç açıcı değildi. Sırp Despotluğu üzerindeki Macar etkisi giderek artıyordu; yine Macar nüfuz sahasına kayan Eflâk beyi, padişahın huzuruna gelerek bizzat itaat sunma zorunluluğundan kurtulmuştu. Akçahisar Subaşısı İskender Bey'in Arnavutluk'ta Osmanlı Devleti'ni uzun yıllar uğraştıracak meşhur isyanın'ın ilk kıvılcımları bu tarihte belirdi. Asıl önemlisi, durumdan istifade etmek isteyen Bizans imparatoru elinde tuttuğu Şehzade Orhan'ı ortaya çıkararak küçük yaştaki Osmanlı sultanının bir alternatifi olduğunu göstermeye çalışıyordu. Mora despotu, Korint berzahını aşıp Osmanlı topraklarına akına başladı. II. Mehmed aynı zamanda ciddi bir iç bunalımla karşı karşıyaydı. II. Murad devlet idaresini veziriazamı Halil Paşa'ya havale edip gitmişti; ama genç sultanın etrafında birleşen kul asıllı devlet adamları, iktidarı ulema kökenli muteber Çandarlı ailesi mensubu Halil'den almaya azimliydi. Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin Şahin Paşa, II. Mehmed'in lalası Nişancı İbrahim Paşa ve Zağanos Paşa, devlet idaresinde mutedil yöntemleri benimseyen sadrazamı bertaraf edip daha atılgan bir dış siyaset izleme taraftarıydılar. Bu iktidar kavgası, genç sultanın saltanat için yetersiz ve ehliyetsiz olduğunu iddia edenleri haklı çıkaracak şekilde bir siyasî ve toplumsal çalkantının yaşanmasına sebep oluyordu. 1444 yazında Edirne ahalisi, kente yaklaştığı rivayet edilen Haçlı kuvvetlerinden kurtulmak için Anadolu'ya kaçıyordu. Şehirde çıkan Hurufî isyanı ancak kanlı bir kıyımla bastırılabilmişti (22 Eylül 1444). Bu karışıklıklar esnasında baş gösteren büyük yangın, Osmanlı payitahtındaki hayatı iyice çekilmez hale getirmişti. Bir

taraftan da Haçlı tehdidine karşı Edirne'yi savunmak için etrafına hendekler kazılıyor, surlar kuvvetlendiriliyordu.[10]

Macar kralı, Osmanlı tahtının çocuk yaşta bir hükümdara terkinden istifade etmek için, Segedin'de yapılan antlaşmaya bağlı kalacağına dair yeminini bozarak Macar-Eflâk müttefik ordusunun başına geçti. Papa da temsilcisini yollayarak buna destek verdi. Tuna'yı aşan Macar-Eflâk kuvvetleri Varna'ya doğru sokulurken, II. Mehmed'in "şahinler" hizbini, yani atak bir gaza faaliyeti izlenmesini benimseyen kesimi temsil eden Zağanos ve Şehabeddin paşalar, henüz hayli ufak bir yaşta olmasına rağmen padişahı Osmanlı birliklerinin başında Haçlı ordusunun karşısına çıkmaya teşvik ediyorlardı. Durumu henüz tam idrak edemeyen II. Mehmed de onların sözlerine kapılarak babasına Edirne'de kalmasını ve kendisinin ordunun başına geçeceğini söylüyordu. Bununla beraber Osmanlı yönetiminde ciddi bir ağırlığı olan Çandarlı Halil Paşa, başvurduğu politik manevralarla II. Murad'ı inzivaya çekildiği Bursa'dan ayrılıp Osmanlı ordusunun başına geçmeye ikna etti. Osmanlı ricaline kırgın olan II. Murad, "serdarlığı" kabul etmede epeyce tereddüt etse de, nihayet ordunun başına geçtiğinde Osmanlı ülkesinin padişahı resmen oğlu II. Mehmed'di.

Macar ordusu 15.000 atlı ve bundan biraz daha az sayıda piyadeyle 3 Ekim'de Tuna'yı aşıp Orşova'dan sonra altı günde Vidin'e ulaştı. Orduda 2000 kadar araba vardı, çoğu mühimmat, erzak ve eşya taşıyordu; bir bölümünde tüfekli askerler bulunuyordu. Eflâk Prensi Vlad Drakul 4000 dolayında adamıyla Niğbolu'da Hunyadi'nin birlikleriyle birleşti. Macarlar ve müttefikleri Bulgar topraklarında ilerlemeye başladı; bu arada bölgedeki Hıristiyan köylere saldırılıyor, kiliseler bile tahrip ediliyor, her taraf yağmalanıyordu. Macar ve Leh müşterek kralı olan III. Vladislav idaresindeki müttefikler Şumnu'ya ulaşıp burayı kolayca aldılar ve içindeki küçük Osmanlı muhafız birliğini tamamen imha ettiler. Prevadi'de direniş görünce burada fazla oyalanmayıp Petriç Hisarı'na geldiler. Orayı da alıp Varna'ya ulaştılar ve bölgede Varna dahil Kavarna, Makropolis, Kalliakra ve Galata'yı ele geçirdiler, Varna önlerinde ordu-

10 F.M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, s. 98-104.

gâh kurup Haçlı donanmasını beklemeye başladılar. II. Murad ise yaklaşık 40.000 kişi civarında bir ordu toplayarak Yanbolu'ya varmış, Alakilise denen yerde ordunun düzenini kararlaştırmıştı.

Osmanlı birlikleri, 10 Kasım 1444 tarihinde vuku bulan Varna Savaşı'nda, sayıca kendileriyle eşit miktardaki Macar kuvvetleriyle karşı karşıya geldiler. Savaşın başlarında Osmanlı hareketli kanat birlikleri dağılma emareleri gösterdi. Ortaçağ'a özgü ağır zırhlı süvari hücumları, nispeten hafif teçhizatlı Osmanlı savaşçıları üzerinde etkili olmuşa benziyordu. Osmanlılar, Macar zırhlı askerlerinden oluşan kalın engeli aşmakta zorlanıyorlardı. II. Murad az sayıda askerle ordugâhta sıkışıp kalmış olmasına rağmen padişahın çevresinde yeniden toplanan Osmanlı askerleri kararlı bir karşı taarruzla savaşın gidişini değiştirdiler. III. Vladislav ve Müslümanlarla yapılan antlaşmanın hükümsüz olduğu cevazını veren Papalık temsilcisi Kardinal Giuliano Cesarini savaş meydanında hayatlarını kaybettiler. Hunyadi János kendisini kurtarmayı başardı. Uğranılan başarısızlık, ettiği yemini hiçe sayıp antlaşmayı tek taraflı olarak bozan Vladislav'a Tanrı tarafından verilen ilahî bir ceza gibi yorumlanacaktı. Varna Savaşı, müdafaa mevzilerine çekilen düzenli piyade kıtalarının doludizgin hücum eden atlılara karşı muharebeyi dengeledikleri anlardan birini oluşturacaktı.[11] Ayrıca bu savaşta Osmanlı askerî gücünün silah envanterine, o sıralarda hayli ibtidai olmakla birlikte tüfekler de girmiş görünüyordu. Dönemin bir kaynağına göre 400'ü aşkın Osmanlı piyade tüfekçisi etkili bir savunma gerçekleştirmişti.[12]

Savaşın siyasî sonuçları da çok önemliydi. II. Murad'a iç politikada yeniden güç kazandıran bu zafer, Osmanlıların Avrupa'dan kovulabileceğine olan inancı tamamen sarsmıştı. Bilhassa ortak düşmana karşı Hıristiyan prenslerin bir araya gelme şevki ve heyecanı zayıflamış, Batı dünyasında genel bir karamsarlığa yol açmıştı. Öte yandan bu mağlubiyet, halkının çoğunun ve bazı önde

11 Savaş hakkında J. Jefferson, *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad. The Ottoman-Christian Confilict from 1438-1444*, Mainz 2010, s. 224-288. C. Imber, *Varna Savaşı*, çev. A. Arel, İstanbul 2007.

12 Çağdaş kaynak Zaifi'nin Varna anlatımında ilk Osmanlı tüfekçileri hakkındaki açık ibareler önemlidir. Gelibolulu Zaifi Mehmed, *Gazavat-ı Sultan Murad Han*, inceleme, metin-sözlük, haz. Mehmet Sarı, Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 334, 373.

gelen din adamlarının büyük tepkiyle karşıladıkları dinî birleşmeyi, büyük bir tehdit algılamasıyla biraz da zoraki olarak gerçekleştirmiş olan Bizans'ın ümitlerini bütünüyle boşa çıkarmıştı. Ancak bu yenilgiye rağmen Bizanslılar henüz karasularında olan Haçlı donanmasının faaliyetinden bir şeyler bekliyorlardı. Fakat bu Haçlı filosunun da etkisi fazla olmadı. Ümidini kaybetmeyen ve ısrarla mücadeleyi sürdürme eğiliminde ve kudretinde tek kişi ise Hunyadi János'tu. Çok geçmeden birlikleriyle Tuna hattında yeni harekâta girişecek ve intikam almak için hazırlıklara başlayacaktı.

İç siyasette eski itibarına kavuştuğu anlaşılan II. Murad'a Veziriazam Çandarlı Halil Paşa, gerçek sultan muamelesi yapıyordu. II. Mehmed taraftarları, bu tarihte Murad'ın Osmanlı başkentine girmesine müsaade etmediler; ama Manisa'ya dönen Varna'nın muzaffer komutanı burada padişah gibi yaşayıp davranmaya başlamıştı. Fütuhatçı politikaların Osmanlı Devleti'ni 1444'te olduğu gibi felakete sürüklemesinden endişe eden Çandarlı Halil Paşa, devletin ayakta kalabilmesi için saldırgan politikaları bir tarafa bırakıp bir müddet savaşsız yaşamanın zaruretine inanıyordu. Ulemadan gelen Çandarlı Halil ve sert politika taraftarı paşalar arasındaki rekabet, 1444-1446 yılları arasında Osmanlı siyasetine damgasını vurdu. 1446'da bir yeniçeri isyanını gizlice tertip ederek, el altından destekleyen Çandarlı Halil Paşa, Edirne'nin altını üstüne getirterek bir ölçüde II. Mehmed'in iktidarını zayıflattı (Buçuktepe olayı). Ardından da başkentteki kargaşayı bahane ederek II. Murad'ı gizlice payitahta davet etti. Babasının geldiğinden haberdar olmayan II. Mehmed, yaşanan oldubitti karşısında tahttan çekilerek veliahtlığı kabul ettiğini duyurmak mecburiyetinde kaldı (Mayıs 1446). Şehabeddin ve Zağanos paşalar Mehmed'le birlikte Manisa'ya yollandıktan sonra, "şahinler" grubu II. Murad'ın vefatına kadar Osmanlı siyaset sahnesinden çekildi.

5. II. Murad'ın Yeniden Tahta Çıkışı ve Döneminin Ana Özellikleri

II. Murad, tahtına kavuşmasının ardından, beklendiği gibi barışçı bir siyaseti değil daha aktif bir faaliyeti benimsedi. Ara dö-

nemdeki sıkıntıların bertaraf edilmesi ve bilhassa serhatteki beylerin, akıncı gruplarının memnun edilmesi gerekiyordu. Öncelikle Mora topraklarına bir sefer düzenledi. 27 Kasım 1446'da Germe surları önüne geldi, bu engeli yıkıp Mora'yı savunmasız bıraktı. Mora despotları tekrar Osmanlı tabiiyetini tanımak zorunda kaldı. Buradan Arnavutluk'a yönelen Osmanlı padişahı, uzun süredir Osmanlı hâkimiyetine direnen İskender Bey'in (Gjergi Kastrioti, ö. 1468) peşine düştü. Osmanlı sarayında terbiye gören ve Müslüman olarak İskender adını alan bu Arnavut beyi, Kastrioti ailesinin bir ferdi olarak 1405'te doğmuş ve babasının mağlubiyeti üzerine 1423'te kardeşiyle birlikte rehin olarak Osmanlı sarayına yollanmıştı. 1438'de doğduğu topraklara bey olarak gönderilen İskender Bey, İzladi derbendindeki savaş sonrası kaçarak Kocacık (Svetigrad) ve Akçahisar'ı (Kruya) ele geçirdiği gibi (1443) yeniden Hıristiyanlığa dönmüş, faaliyetleriyle papa tarafından takdir görmüş ve daha sonra Haçlı kahramanı unvanıyla onurlandırılmıştı. İskender Bey 19. asır Arnavut milliyetçilerince vatanın bağımsızlığı için gayret gösteren bir millî kahramana dönüştürülecekti.[13]

1448'de II. Murad büyük bir orduyla onun üzerine yürüdü ve Kocacık'ı geri aldı. Sofya'ya döndüğünde Macar askerî lideri Hunyadi János'un asi Arnavut beyiyle birleşmek üzere harekete geçtiğini duyunca da Kosova'ya çıktı. Osmanlılar ile Macarlar arasındaki bu ikinci rövanş mücadelesinin savaş alanı, vaktiyle I. Murad'ın şehit düştüğü I. Kosova çarpışmasının gerçekleştiği yerdi. Macar ve Osmanlı kuvvetleri üç gün boyunca amansız bir muharebeye tutuştular (17-20 Ekim 1448). İlk günkü çarpışmalar, tarafların birbirlerini tarttıkları ölçülü ve dengeli kapışmalar şeklinde geçti. Birinci gün başlayan karşılıklı top atışları sabaha kadar sürerken, mancınık ve toplardan çıkan gülleler gece karanlığında bile hasım safların üzerine yollanmaya devam edilmişti. Macarlar, yine savaş arabalarını ateşli silahlarla donattıkları piyadelerle doldurarak, caydırıcı bir savunma hattı kurdular. Bununla birlikte Osmanlılar da II. Kosova Savaşı'nda "tabur cengi" taktiklerini kullanıp

13 H. İnalcık, "İskender Bey", *DİA*, c. XXII, s. 561-563.

ordunun merkez hattını epeyce güçlendirmişlerdi. Osmanlı askerî düzeninde, ordunun padişahın bulunduğu orta noktası, geleneksel olarak siper ve hendeklerle çevrili, birbirine zincirli develerle korunan, kapıkulu süvarisinin dışında padişahın etrafına dizili yeniçerilerin görev yaptığı sıkıca muhafaza edilen bir yerdi. II. Murad Kosova'da bu geleneksel müdafaa yapısına hafif toplarla/tüfeklerle takviye edilmiş arabaları ilave ederek, gelecek yüzyılda Doğu'da "düstûr-ı Rûmî" adıyla anılacak olan muharebe tarzının temellerini attı. Osmanlı savaş sistemine Varna Savaşı'nda giren tüfek hayli etkili kullanılmıştı. Savaşın ikinci gününde, adeta bir seyyar kaleyi andıran merkez hatlarına güvenen Osmanlılar, sert Macar süvari taarruzlarına sebatla karşılık verdiler. Bu arada kenarlarda bekleyen hafif atlılar, daha esnek bir muharebe düzeni içinde düşman saflarının düzenini bozmak için durmaksızın taciz saldırıları yapıyordu. Osmanlı süvarisinin soluk aldırmayan baskın ve hücumları, Macar birliklerini yorup yıpratarak üçüncü gün savaşı devam ettiremeyecek denli takatsiz kalmalarına yol açtı. Savaşı kaybettiğini anlayan Hunyadi János, az sayıda muhafızıyla kaçarken çok sayıda Erdel ve Macar asilzadesi Osmanlı kılıçlarına kurban gitti.[14]

Kosova Savaşı siyasî açıdan Macarların Balkanlar'daki etkisinin bir ölçüde sonunu oluşturdu. Bunun en tipik sonucu, Sırplarla olan düşmanlıktır. Sırp Despotu Brankoviç ele geçirdiği Hunyadi'yi bazı önemli tavizler kopararak serbest bırakmıştı. Macarlar, gelecekte yapılacak seferlerde bir daha asla Sırp topraklarından geçmeyeceklerini, fidye olarak 100.000 altın ödeyeceklerini kabul ettiler. Hunyadi'nin oğlu Ladislas da rehin olarak gönderilecekti. Hunyadi ise esaretten kurtulduktan sonra Sırp despotunu Hıristiyanlığın büyük düşmanı olarak papaya şikâyet etmişti. Üstelik Sırbistan'a girerek yağma ve talanda bulunmuş, oğlunun kendisine teslimini bu şekilde sağlamıştı. Fakat yeni bir sefer için artık hiç taraftar bulamayacaktı. Eflâk'ta da Macar nüfuzu sarsılmıştı. Varna Savaşı'yla birlikte bu-

---

14 Savaş hakkında bkz. N. Iorga, "Du nouveau sur la campagne turque de Jean Hunyadi en 1448", *Revue Historique du Sud-Est Européen*, c. III (1926), s. 13-27. Türkçe literatürde tespit edilen iki çalışma, çok eksik olup kaynak olarak kullanılmaya uygun değildir (Necati Salim, *II. Kosova*, 1448, İstanbul 1932; N. Genç, *II. Kosova Savaşı*, Eskişehir 1993).

rada kazanılan başarı, ileride Balkanlar'da oluşması muhtemel yeni ittifak ve askerî yardımı engelleyici bir etki yaptı, hatta İstanbul'un fethini daha yakın hale getirdi. Ayrıca II. Kosova zaferi, Rumeli'de Osmanlı iktidarının yeniden kök salmasına yardımcı oldu. Sırplar bu savaşta da, 1444'te olduğu gibi, Macarlara destek vermeyi reddederek Osmanlı taraftarı bir tutum sergilemişlerdi. II. Murad 1450'de oğlu Mehmed'in refakatinde ikinci kez Arnavutluk'a sefer düzenledi. Akçahisar kuşatma altına alınmış olmasına rağmen Hunyadi János'un bir kurtarma ordusunun başında yola çıkacağı şayiası üzerine Osmanlı güçleri geri çekildi. II. Murad ertesi senenin başında Mehmed'i Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun'la Edirne'de tertip edilen ihtişamlı bir düğünle evlendirdikten bir süre sonra hastalanarak vefat etti (3 Şubat 1451).[15]

Büyük atası Yıldırım Bayezid ve oğlu Fatih Sultan Mehmed iktidarlarının aksine II. Murad dönemi, Osmanlı siyasetinde barış taraftarı zümrelerin daha fazla söz sahibi olduğu bir zaman olmuştu. Bunda Murad'ın eğlenceye düşkün, tasavvuf ve musikiden zevk alan barışsever tabiatının bir rol oynadığı söylenebilirse de, padişahın şahsi özelliklerinin döneminin siyaseti üzerindeki etkisi abartılmamalıdır. Genelde böyle takdim edilmekle beraber, bir sıra önemli askerî harekâtta bulunduğu göz önüne alındığında, bu gibi değerlendirmelerin pek geçerli sayılamayacağı açıktır. Esasında II. Murad, muasır kaynakların teyit ettiği üzere, Edirne merkezli devletinde muazzam bir insan gücü ve maddî zenginliğe hükmediyordu. Bununla birlikte bu kudreti kullanırken başkentte veziriazam ve kapıkulu ocakları, taşrada ise uç beylerinin gücü ve etkinliği karşısında ölçülü adımlar atmaya dikkat etmeliydi. Bu devirde Çandarlılar başta olmak üzere, ulema kökenli, geleneksel özgürlüklerini savunmada kararlı bazı Türkmen aileleri siyaset kurumunun en üst makamlarını işgal ediyorlardı. II. Murad döneminde, fütuhatçı eğilimleriyle temayüz eden bazı devlet adamları divanda etkili konumlara yükselmişlerse de, uzun vadeli politikalar üretemeden yerlerini II. Mehmed öncesi Osmanlı siyasî yapısının gele-

---

15 H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 142-156.

neksel aktörlerine bırakmak zorunda kalmışlardı. Keza Mihaloğulları, Evrenosoğulları ve Paşa Yiğitoğulları'nın başını çektiği uç beyleri, batıdaki sınır boylarında zengin aile emlaklerinden istifade eden yarı feodal bir hayat sürüyorlardı. Mihaloğlu Mehmed Bey, onun ölümünden sonra da Paşa Yiğitoğlu Turahan Bey uç kuvvetlerinin en güçlü simaları olmuştu. Turahan Bey Yenişehir'i merkez yapıp Mora ve Yunan anakarasına icra edilecek akınları organize ediyordu. Evrenosoğulları ise Serez ve Arnavutluk topraklarını uç bölgesi haline getirmişlerdi. Üsküp'te ise Paşa Yiğit Bey ve sonra evlatlığı İshak Bey, onun ölümünün ardından oğlu İsa Bey faaldi. Sırbistan ve Bosna onların akın sahası durumundaydı. Vidin, Niğbolu ve Silistre ise diğer uç beylerinin yerleştikleri bölgeler konumundaydı. Hıristiyan topraklarına yaptıkları yağma ve talan seferleriyle artırdıkları aile mülklerini irsî yollarla tevarüs eden bu uç beyleri, merkezî iktidarın emir ve talimatlarını yerine getirmede her zaman istekli değillerdi. Bunlar, Osmanlı saltanatını temsil eden beylerbeylerine karşı gelmekten çekinmedikleri gibi, aile menfaatlerine daha uygun olduğuna inandıkları taht iddiacılarına kucak açmaktan da geri durmuyorlardı. II. Murad, bilhassa 1420'lerde güçleri doruğa çıkan uç beylerine güvenmediği halde, bunların bölgesel iktidarına ve aile güçlerine meydan okumaktansa mevcut durumu kabullenmeyi tercih etmişti.[16] Onların merkezî idareye bağlanmalarının ve bir ölçüde güçsüzleştirilmelerinin zamanı ise giderek yaklaşıyordu.

Osmanlı ilim hayatı, II. Murad devrinde dikkat çekici bir ilerleme kaydetti. Timurlu Şahruh'un Anadolu'da hamilik iddiaları, sonuçları belirsiz bir askerî meydan okumadan ziyade kültürel bir mücadelenin başlatılmasına sebep oldu. Aralarında Molla Gürânî, Alaeddin et-Tûsî, Şerefeddin Kırımî, Seydi Ahmed Kırımî, Alaeddin Semerkandî, Seydi Ali Arabî ve Acem Sinan gibi isimlerin yer aldığı İslam âleminin önde gelen düşünce adamları Osmanlı ülkesine geldiler. Adlarından anlaşılacağı üzere Arabistan, Türkistan ve Kırım'dan gelen bu değerli ilim adamları, Osmanlı fikir hayatını daha geniş bir anlayışla zenginleştirdiler. Bu dönemde Türkçeye tercüme

16 H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 152-154.

edilen birçok Arapça ve Farsça eser, Osmanlı Türkçesinin ve bilgi birikiminin gelişmesine olumlu katkı sağladı. Türkçenin bir devlet dili olarak gelişmesinde bu faaliyetlerin önemli bir rolü olmuştur.

Zeyniyye ve Mevleviyye tarikatları, yüksek tabaka arasında hayli rağbet görüyordu. II. Murad'ın müritlerine vergi muafiyeti sağladığı Hacı Bayrâm-ı Velî tarikatı da aynı yıllarda büyük gelişme gösterdi. Bayramiyye mensubu Yazıcızâde ailesinden Mehmed'in yazdığı *Muhammediyye*, II. Murad devrinde revaçta olan tasavvufî akımları temsil eder, daha sonraki dönemlere etkili bir dinî miras bırakırken; Yazıcızâde Ali, İbn Bibi'nin eserinin tercümesini bazı eklemeler yaparak padişaha sunmuştu. Bu *Selçukname*'de yer alan eklemelerde Yazıcızâde, Osmanoğulları'nı Oğuz geleneğinden gelen bir tarih anlayışı içinde takdim etmeye çabalıyordu. Türkçe nesrinin güzide örneklerinden biri olan bu eser, II. Murad devrinde yazılan diğer tarih eserleriyle birlikte siyasî açıdan pratik bir amaca hizmet ediyordu. Bazı Osmanlı münevverleri, Kayı boyunun önceliğini vurgulayıp eski Oğuz ananesine göndermede bulunarak, Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetinin doğal ve meşru bir gelişme olduğunu kanıtlamaya uğraşıyorlardı. Bu çaba, hanedana karşı farklı bir siyasî oluşumun içine girebilecek güçlü uç beylerine "vazgeçilmez hanedan" imajını, geleneksel bir meşruiyet içinde hatırlatıyordu. Ayrıca bundan da mühim olarak, Timurlu Devleti'nin siyasî ve askerî heybetini koruduğu yıllarda büyük bir anlam taşıyordu. Bu tarihçilik geleneği, 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı kroniklerine sirayet ederek, Oğuz-Türkmen geleneğine bağlılık düşüncesinin yerleşmesine ve Türkçenin edebî bir dil olarak güçlenmesine hizmet etti. Üstelik hanedanın kendisi de bu eski Oğuz-Türkmen hatıralarını açık bir şekilde benimsemede mahzur görmedi. Bu durum Osmanlı kimliğinin ayrılmaz bir parçası olacaktı. Bu dönemde II. Murad babası gibi emperyal eserler vücuda getirmeye de özen göstermişti. Bursa'da 1426'da tamamlattığı camisine Edirne'de bir yenisini eklemişti (Üç Şerefeli). Bu sonuncusu emperyal tipteki büyük mabetlerin öncüsü konumundaydı, 1447'de ancak bitirilebilmişti. 174 gözlü Ergene Köprüsü ise bir başka muazzam yapıydı. II. Murad'ın oğlu Mehmed, yeniden tahta çıktıktan sonra, babası zamanındaki bu gelişmeleri emperyal bir yapıya doğru dönüştürecekti.

Harita 3. İstanbul'un fethinden önce Osmanlı İmparatorluğu (1451)

VII

İstanbul'un Fethi ve Merkezî İmparatorluğun Teşekkülü

1. Fethe Giden Yol

Babasının vefatından sonra Osmanlı tahtına ikinci defa geçen II. Mehmed dönemi Osmanlı tarihinde en önemli dönüm noktalarından biri sayılır. Onun saltanatı zamanında Osmanlı Devleti'nin merkezî özellikleri ağır basan bir imparatorluğa doğru dönüştüğü genel olarak kabul edilir. Gerçekten de özellikle İstanbul'un fethinin tasarlanması ve bunun gerçekleştirilmesinden sonraki siyasî hedefler, cihanşümul bir ebedî devlet anlayışının peşinde koşulduğunu gösterir. Şüphesiz bu çok kolay olmamış, seri seferler, bunların finansmanı ve ısrarla sürdürülen iç reformlar hayli tepki çekmişti. Doğu Roma'nın kadim payitahtı, Hıristiyanlığın ilk başkenti ele geçirildikten sonra devleti dönüştürme yolu daha da açılacaktı. II. Mehmed saltanatının daha başında bütün bu siyaseti inceden inceye hesaplamış gözükür. Bu uzun soluklu stratejinin, ileride torunlarına miras kalacak şekilde takip edilmeye başlanması Os-

manlı emperyal fikrinin mahiyetinin anlaşılması bakımından çok önemli gözükür.

Osmanlı tahtına dedesi ve babası gibi kesif bir iktidar mücadelesi yapmaksızın problemsiz bir şekilde geçen II. Mehmed'in öncelikli hedefi, başarısız olarak addedildiği ve bir "darbeyle" tahttan uzaklaştırıldığı ilk saltanatının izlerini bertaraf etmek olmuştur. Nitekim 1444-1446 seneleri arasındaki ilk hükümdarlık tecrübesi, iç ve dış karışıklıklarla dolu geçmişti. 1446 baharında Osmanlı başkentinde patlak veren yeniçeri ayaklanması, bazı isyancıların İstanbul'da yaşayan Orhan Çelebi'nin hükümdarlığını kabul ettiklerini duyurmalarıyla onun taht üzerindeki meşruiyetini sorgulanır hale bile getirmişti.[1] Manisa'ya gönderildiği 1446'dan itibaren babasının vefatına kadar geçen süreçte, kendisini mahlû (yani hal edilmiş, tahttan indirilmiş) bir sultan olarak görmekle birlikte, tek veliaht olarak alternatifsiz olduğunun idrakindeydi ve bir şehzadeden ziyade bir hükümdarın vakarı içinde hareket etmişti. Babasının isteklerine uymuş, devlet çarkının dişlilerini anlamaya çalışmış, gelecekteki planlarını hazırlamıştı. Bir ölçüde, babasının vefatıyla Osmanlı tahtına ikinci kez oturacağı 18 Şubat 1451'e kadar, yönetim üzerinde Çandarlı Halil Paşa'nın nüfuzunu kırmak, yeniçerileri hükümdarın otoritesine boyun eğdirmek ve atılgan bir gaza siyasetiyle İstanbul'u fethetmek fikirlerini olgunlaştırmıştı. İlk hükümdarlığında devletin içine düştüğü perişan hali hatırlayanlar, ondan ümitli değildi. Çandarlı Halil Paşa'nın varlığını devletin satvetini sürdürmekte önemli bir faktör olarak görenler çoğunluktaydı. II. Mehmed de Çandarlı Halil'in gücünü kendi lehine kullanmayı planlamıştı. Aralarındaki onca ihtilafa rağmen Çandarlı Halil Paşa'yı başvezirlikte tuttu. Fakat kendi yakın adamlarını divana sokmayı da ihmal etmedi. Böyle davranmakta ne kadar haklı olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Nitekim onun başarısız bir hükümdar olacağı kanaatini taşıyanlar sadece içerideki iktidar sahipleri değildi. Komşu beyliklerin ve devletlerin hükümdarları da onlar gibi düşünüyor ve Osmanlı iktidarına esaslı bir darbe indirmek için

---

1 Ayrıntı için bkz. F.M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, s. 98-140.

müsait zamanın geldiğine inanıyorlardı. Böyle kritik bir dönemde Çandarlı'nın idarî tecrübesine ihtiyaç bulunmaktaydı.

Gerçekten, kısa bir süre sonra Karamanoğlu İbrahim Bey Hamid-ili'nde bazı kaleleri ele geçirdi. Karamanoğulları'nın desteğini alan yerel hanedanlar, Germiyan, Aydın ve Menteşe topraklarında yeniden egemenliklerini ilan etme teşebbüsünde bulundular. II. Mehmed, yeniçerilerle dayanışma halindeki Çandarlı Halil Paşa'yı bu nazik durumda azletmeye cesaret edemedi. Bununla birlikte İshak Paşa'yı Anadolu beylerbeyliğine getirdi; Şehabeddin Paşa'yı ikinci vezirliğe yükseltti; Sarıca Paşa ve Zağanos Paşa'yı divan üyeleri arasına aldı. Böylece devlet yönetiminde Çandarlı Halil'e karşı kendine bağlı bir denge unsuru sağlamış oluyordu. Anadolu'daki karışıklık karşısında Sırp Despotu Georg Brankoviç'in istekleri kabul edilmişti. Bir kısım topraklar ona devredilmiş bulunuyordu. Bunlar arasında Alacahisar (Kruşevac) gibi önemli bir şehir ve bölgesi de vardı. Öte yandan Bizanslılar, rehin olarak ellerinde bulunan Şehzade Orhan Çelebi'yi serbest bırakmakla tehdit ederek, Osmanlı idaresinden yıllık 300.000 akçe ve Çorlu'ya kadar olan toprakların idaresini koparmayı başardılar. Karaman problemine öncelik verilmek istendiği için bu tavizlere şimdilik göz yumuldu.[2]

Karamanoğulları üzerine yapılan sefer aslında başarıyla sonuçlanmıştı. Akşehir ve Beyşehir'e kadar inen Osmanlı ordusu karşısında Karaman Beyi İbrahim Bey, Taşili taraflarına çekilmişti. Ancak II. Mehmed seferi sürdüremedi, Bizans tehditlerinin iyice artmasıyla İbrahim Bey'in barış teklifini kabul etti ve üstelik Alaiye (Alanya) Kalesi'ni Anadolu'daki bu en kadim rakibine bırakarak geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Yeniçeriler Edirne'ye dönüş yolunda bahşiş bahanesiyle ayaklandılar. Osmanlı sultanı, Çandarlı Halil'in adamlarından biri olan yeniçeri ağası Kurtçu Doğan'ı görevden almakla yetinerek isyanı geçiştirmekle beraber, başkentte kapıkulu ocakları mensupları arasında temizlik harekâtı başlatmayı ve ocağa yeni bir çekidüzen vermeyi ihmal etmedi. Edirne'ye geldiğinde artık tek bir hedef ortada duruyordu. II. Mehmed ve

2 F.M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, s. 140-152.

ona destek veren vezirleri, Bizans'ın payitahtının fethini öncelikli hedef olarak masaya yatırdılar. II. Mehmed'in tahta geçer geçmez, Osmanlı memleketinin neredeyse tam da merkezinde kalmış olan Bizans'ın ortadan kaldırılmasının bir gaza vazifesi olduğunu söylediği etrafa yayılmaya başlamıştı. Yeni Osmanlı hükümdarına göre, İstanbul taht iddiacısı Osmanlı şehzadeleri ve Osmanlılara karşı Haçlı seferi çağrısında bulunanlara ev sahipliği yaptığı sürece, devletin güvenliğini tam manasıyla temin etmek mümkün olamazdı. Üstelik Bizans sarayının vaktiyle Selânik'i Venediklilere terk etmesinde olduğu gibi, İstanbul'un bir Batı gücüne bırakılması durumunda, II. Mehmed'in hayallerini süsleyen "Osmanlı İmparatorluğu" bir merkezden yoksun kalabilirdi.

2. Fetih ve Bizans İmparatorluğu'nun Sonu

İstanbul'un fethi için gerekli hazırlıklar, muhtemelen Karaman seferi dönüşünde Edirne'de başlatıldı. Şehrin coğrafî konumu çok iyi etüt edilmişti, zaten çepeçevre etrafı Osmanlıların öteden beri at oynattıkları yerlerdi. Öncelikle şehrin dışarıdan yardım almaması önemliydi. Ayrıca Batı'dan gelebilecek tehditler fiilî bir tehlikeye dönüşmeden hazırlıkların ve kuşatma işinin tamamlanması gerekiyordu. Zağanos Paşa 1452 başlarında Anadoluhisarı'nı güçlendirdi, hemen aynı yılın Ağustos'unda Rumeli (Boğazkesen) Hisarı tamamlandı. Karadeniz'le Bizans'ın iaşe ve ikmal bağlantısı kesildi, şehre dışarıdan gelen iaşe ve askerî yardımların engellenmesi yolunda önemli bir adım atılmış oldu. Bu hisarın tamamlanması zaten bir savaş sebebi gibi gözüküyordu, keza inşaat sırasında yer yer Bizans ve Osmanlı birlikleri arasında küçük çaplı çarpışmalar da olmuştu. Ardından II. Mehmed Bizans İmparatoru XI. Konstantinos'tan kenti teslim etmesini talep ederek resmen savaş ilanında bulundu.

II. Mehmed'in İstanbul'un fethi konusundaki kararlılığı, iç politikada bazı dengelerin değişmesi anlamına gelecekti. Özellikle bu durum, Osmanlı devlet idaresinde halen belirli bir ağırlığı olan Veziriazam Çandarlı Halil Paşa açısından hayli sıkıntılı sonuçlara

ulaşabilirdi. Halil Paşa, İstanbul'un alınmasından sonra padişahla birlikte yeni kuşak Osmanlı ricalinin mutlak iktidarını tesis edeceğinden şüphe duymuyordu. Fakat onu asıl korkutan şey, İstanbul'un hedeflenmesi dolayısıyla Avrupa'da birleşik yeni bir Haçlı kuvvetinin oluşmasıydı. Tahta yeni oturan genç ve tecrübesiz bir hükümdarın böyle bir tehdidin altından kalkabilecek durumda olduğuna inanmıyordu. Kuşatmanın başarısızlıkla neticelenmesi, ihtiyar ve tecrübeli vezirin 1440'lı yılların başında bizzat şahitlik ettiği gibi, Osmanlı saltanatının sarsılmasına yol açabilirdi. Sadece Çandarlı Halil Paşa değil, başka kesimler de değişik endişelerle böyle bir harekâtın sonuçlarından emin gözükmüyorlardı. Özellikle uç beylerinin bir bölümü, İstanbul'un fethedilip devlet merkezinin buraya taşınması durumunda, Edirne merkezli gaza ve akın faaliyetlerinin son bulacağını ve Osmanlı Devleti'nin dört tarafı sularla çevrili başkentinden ötürü denizciliğe kayacağı endişesini dile getiriyorlardı. Gaza/tasavvuf geleneğinden gelen kalabalık halk kitleleri arasında, İstanbul'un fethinin kıyamet alametlerinden biri olduğuna dair kuvvetli bir inanç bile vardı. Bizans söylenceleri, Ortaçağ İslam tarihçi ve coğrafyacılarının kent hakkında anlattıkları ve bazı sahih hadislerde kıyametin kopmasıyla şehrin alınması arasında kurulan bağlantıdan etkilenen birçok insan, İstanbul'u fethetmenin uğursuzluk ve yıkım getireceğine inanıyordu. Bütün bu endişeler, siyasî beklentileri olan odaklarca aleyhte bir argüman olarak kullanılabilecek durumdaydı. Nitekim iktidarlarının sarsılmasını istemeyen ve kuşatmaya karşı çıkan kesimler, halk arasında yayılan bu gibi rivayetlerin daha gür bir sesle dillendirilmesini teşvik etmekteydiler. Padişahın Edirne'de topladığı meşveret, her türlü fikrin adeta havada uçuştuğu ve türlü endişelerin sergilendiği bir umumî toplantıya dönüştü. Özellikle Halil Paşa, II. Mehmed'i fetih tasarısından vazgeçirmek için çeşitli ihtiyatlı fikirler öne sürdü. Fakat padişah tarafından desteklenen Zağanos ve Şehabeddin paşaların ısrarlı tutumları bütün bu görüşlerin üstüne çıktı ve tam bir kararlılık sergilendi. Artık fetih için fikrî hazırlıklar tamamlanmış sayılırdı. Şehrin kuşatma planlarıyla ilgili ilk ciddi görüş alışverişi de bu sırada yapılmış olmalıdır.

Dönemin resmî literatüründe Konstantiniye (Konstantinopolis), gerek Rum gerekse Türk ahali tarafından o sıralarda İstanbul olarak anılan bu şehir, Doğu ve Batı kültürlerinin kesişme noktasıydı. İslam literatüründe Hz. Peygamber tarafından hedef gösterilen mukaddes bir şehir gibi telakki edilmekteydi. Hıristiyan dünyası ise burayı Konstantin (Constantinus) tarafından kurulan ilk Hıristiyan imparatorluğun (Yani Doğu Roma/Bizans) ilk Hıristiyan başkenti olarak tanıyordu. 1204'teki Latin istilasından bu yana şehir Avrupa'nın da siyasî bakımdan ilgisini esirgemediği bir kent konumundaydı. Ticarî gayelerin peşinde koşan Latinler, özellikle Ceneviz ve bir zamanlar kentlerini buraya nakletmeyi bile düşünmüş olan Venedikliler, şehre ticaret ağları içinde vazgeçilmez bir önem atfediyorlardı. Şehrin Türklerin eline geçişi bütün hesapları altüst edebilir ve tam bir belirsizlik ortamı yaratabilirdi. O sırada imkânları hayli kısıtlı olan Bizans imparatoru için Latin desteğini almaktan başka bir çare bulunmuyordu. Nitekim XI. Konstantinos, kuşatmanın yaklaştığı günlerde içine düştüğü çaresizlikten ötürü, 1439'da alınan Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşme kararını onayladığını papaya duyurmuştu.

Ortodoks Kilisesi'nin Roma'ya/Papa'ya bağlanacağı haberleri, Georgios Skholarios önderliğinde birleşen Rum ahalinin tepkisini çekti. Yine de 30.000 kişiyi bulan kent halkı, kuşatma müddetince müdafaaya çeşitli yollarla yardım etmişti. Birleşme taahhüdü karşılığında Kardinal Isidore komutasındaki küçük bir Napoli okçu birliği, İstanbul'un müdafaasına katılmak üzere kente geldi. Bununla birlikte Ocak 1453'te 700 profesyonel askerden oluşan birliğin başında İstanbul'a gelen Giovanni Guistiniani-Lungo, kuşatma boyunca çok daha etkili bir rol oynayacaktı. İstanbul surlarında Osmanlı kuşatmasına profesyonelce karşı koyabilecek asker sayısı, Latin birlikleri de dahil, 8000-9000 dolayına erişmişti. Fakat müdafaa sırasında bu sayı 10.000'i geçecekti. Üstelik şehir halkından eli silah tutanlarla birlikte fiilî müdafaaya katılanlar 30.000'e yaklaşıyordu. Osmanoğulları ailesine mensup olup taht iddiacısı konumuyla zaman zaman Bizans tarafından ortaya çıkarılan Orhan Çelebi de kendine bağlı 100 kişilik Türk birliğinin başında şeh-

rin savunmasına katkıda bulunacaktı. Osmanlı ordusu ise ancak yarısı tam anlamıyla muhariplerden oluşan 70.000 civarındaydı. Ordunun kalan kısmını teşkil eden geri hizmet kıtaları, topların çekilmesi, ordugâh inşası, ordu pazarının tanzimi gibi muharebe dışı hizmetleri yerine getiriyorlardı. Bunlar arasında Sırp despotu tarafından yollanan 1500 kişilik madenci grubu (lağımcı), şehir duvarlarının temellerine inen tüneller kazma işinde istihdam edileceklerdi. Merkezî güçler Edirne'den hareket ederken, diğer Anadolu ve Rumeli güçleri İstanbul önlerine grup grup ulaşmaya başlamıştı.

Osmanlı tarihinin en önemli dönüm noktası olan kuşatma, 6 Nisan 1453 tarihinde Macar top üstadı Urban tarafından dökülen devasa toptan yapılan atışla başladı. Bu top, kuşatma esnasında yaptığı fiilî yıkımdan çok, kent içinde sıkışan Rum ahalinin maneviyatını bozmada etkili bir araç olmuştu. 11 Nisan'da çeşitli boylarda toplardan oluşturulan batarya sistemi belki de dünya savaş tarihinde ilk defa etkili şekilde İstanbul kuşatmasında kullanılmıştı. Kuşatma sadece kara harekâtı olarak düşünülmemişti. Denizden de kuşatmanın desteklenmesi gerekiyordu. Nitekim çoğunluğu Gelibolu ve bazıları Boğaz'ın gözden uzak koylarında inşa edilmiş 145 gemiden oluşan Osmanlı donanması, Haliç'in ağzını koruyan zincire saldırı düzenleyerek gerekli desteği vermeye çalışıyordu. İlk büyük genel taarruz 18 Nisan günü gerçekleşti. Osmanlılar dört bir koldan surlara hücum ederken yürüyen kuleler de kullandılar. Bu hareketli kuleler, duvarlara tırmanmaya yarayan platform işlevi gördükleri gibi, surların önündeki hendeği doldurmaya çalışan Osmanlı hizmet kıtalarının dikkat çekmeksizin işlerini sürdürmelerini de sağlıyorlardı. İlk büyük çaplı saldırının başarısızlıkla sonuçlanması, Osmanlı ordugâhındaki havayı olumsuz etkiledi. Ayrıca 20 Nisan'da, üç Ceneviz ve bir Bizans gemisinin rüzgârın da yardımıyla Haliç önlerindeki Osmanlı ablukasını yarıp kent müdafilerine yardım ulaştırması, kuşatmanın kaldırılmasına taraftar olan kesimin eline büyük bir koz vermiş oldu. Bu zorlu günlerde padişahın yanında bulunan Akşemseddin'in kuşatmanın sürdürülmesinde önemli bir payı vardır. O dönemden kalma bugüne ulaşan tek

belge olan mektubunda, II. Mehmed'i ikaz edip manevî bakımdan destekleyerek kuşatmanın devam etmesi gerektiğini yazıyordu.

Ordudaki yılgınlığı bertaraf etmek için çok önceden hazırlanmış plan hemen devreye sokuldu. Beşiktaş-Kabataş arasında kalan ufak koydan Kasımpaşa'ya uzanan vadide veya Eyüp karşısına uzanan kesimde bir süredir hazırlanan özel bir yol aracılığıyla altmış gemi karadan yürütülüp Haliç'e indirildi. Bu son derece mütecasir ve büyük bir teknik beceri isteyen hamle, Urban'ın döktüğü devasa topun etkisine benzer şekilde, kuşatmanın askerî yönüne önemli bir katkı yapmadı, ama şehri savunanlar ve içerideki halk üzerinde büyük bir psikolojik baskı oluşturdu. Osmanlı gemilerinin 22 Nisan sabahında Haliç'e indirilmesi, şehre yardıma gelen Ceneviz gemilerinin doğurduğu iyimser havayı bütünüyle dağıtarak, Bizans halkını büyük bir umutsuzluğa sürükledi. 28 Nisan'da Venedikli Amiral Giocomo Coco, Osmanlı teknelerini yakma niyetiyle giriştiği saldırıda başarısız olup gemisiyle Haliç sularına gömüldü. Bizans İmparatoru XI. Konstantinos, Mayıs başında bazı Rum soyluların kenti terk etmesi yönündeki çağrılarına aldırış etmeyerek, son âna değin İstanbul'u savunacağını duyurdu. Osmanlı ordusu 6 Mayıs'ta, Topkapı ve Edirnekapı arasında kalan surları ana hedef olarak seçti. Burası toplar vasıtasıyla hayli yumuşatılmış bir sur kesimi haline gelmişti. Amansız top atışları, taciz edici saldırılar, son hücumun adeta habercisiydi; Edirnekapı cihetinde kazılan lağımlar dikkatleri bu kesimlere çekerken, hedeflenen yöndeki diğer tüneller, surların altına kadar gelmişti. Şehir halkı top güllelerinin duvarlarda açtığı gedikleri kapamak için canla başla çalışıyor, surların yıkılan kısımlarını yere sapladıkları tahta kazıklar başta olmak üzere, ellerine geçen her türlü materyalle dolduruyordu. Fakat artık onlar da güçlerinin son kertesine gelmiş, çaresizce yapılan müdafaa faaliyetleri artık yorgunluğun da etkisiyle zayıflamaya başlamıştı. Kuşatmanın uzaması Osmanlı ordugâhında da yeni tartışmalara yol açıyordu. Özellikle ordugâha gelen Macar elçisinin kuşatmanın kaldırılmaması durumunda bir Haçlı ordusunun yola çıkacağı tehdidinde bulunması, telaşa yol açmıştı. Osmanlı kurmayları bu tehdidi hiç de ciddiye almadılar, fakat Bizanslılar Osmanlı ordusu içine gizlice adamlar yollayıp büyük bir yardım kuvvetinin Balkanlar'a doğru harekete geçtiği yönündeki haberleri yaya-

rak karışıklık çıkartmaya çalıştılar. Osmanlı ordusunda birleşik bir Haçlı kuvvetinin İstanbul'a yaklaştığı şayiası dilden dile dolaşmaya başlamıştı. İstanbul kuşatması neredeyse elli gündür devam ediyordu ve Osmanlı birlikleri arasındaki huzursuzluk had safhadaydı. Zafer umudunu yitiren bazı kesimler, genç sultanı devletin maddî ve insanî kaynaklarını boş yere heba etmekle suçluyorlardı. Macarların harekete geçtiği haberleri ordunun maneviyatını iyice bozmuştu. Çandarlı Halil Paşa ve taraftarları, ordugâhta hâkim olan olumsuz havadan güç alarak, yeni bir harp meclisi toplanmasını talep ettiler. Kuşatmanın sonlandırılmasını isteyenler ile son bir genel taarruzda ısrar edenler arasında ateşli tartışmalar yaşandı. En sonunda, bir kez daha II. Mehmed'in desteğini alan Zağanos Paşa, nihaî saldırının gününü tayin etmekle görevlendirildi.

Nihayet her şey 29 Mayıs'ta yapılmasına karar verilen son hücuma bağlandı. Askerlerin savaşma azmini artırmak için kentin İslam hukuku gereğince üç gün yağma edilebileceği duyuruldu. Öte taraftan, XI. Konstantinos şehir surlarını gezip müdafilerin moralini yüksek tutmaya çabalıyordu; kentte birbiri ardına dinî merasimler tertip ediliyor, savunma yerlerini bırakıp kaçanları engellemek için sert tedbirler alınıyordu. Osmanlıların gündoğumunda başlayan üç dalga halindeki büyük taarruzu sırasında, İstanbul kuşatmasının simge isimlerinden Giovanni Guistiniani-Lungo ağır yaralandı, müdafaa hattı tam anlamıyla çöktü. Topkapı surları ve burada bulunan yüksek kule, ağır topçu ateşi ve başarılı lağım faaliyetleri sonucu kulenin altına yerleştirilen barut fıçılarının ateşe verilmesiyle yıkıldı. XI. Konstantinos, maiyetindeki askerlerle Yedikule civarında bir miktar azap tarafından sıkıştırılarak öldürüldü. Artık "Fatih" unvanını almaya hak kazanan II. Mehmed, öğle üzeri muzaffer bir kumandan olarak şehre girdi ve Ayasofya Kilisesi'nin kubbesine çıkarak olup bitenlere göz gezdirdi. Ardından yağmayı ikinci gününde durdurdu. Sonra şehir halkına can ve mal güvenliği temin ettiği gibi, ileride oluşturacağı yeni devletine payitaht yapmayı düşündüğü bu vaat edilmiş kentin fazla yıkıma uğramaksızın kontrol altına alınmasına özel bir itina gösterdi.[3]

---

3 Bütün bu bahis hakkında geniş bilgi ve kaynaklar için bkz. F.M. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, s. 165-349.

VIII

İmparatorluk İdealinin Doğuşu: Osmanlı Klasik Çağına Giriş

İstanbul'un fethi birçok bakımdan Osmanlı tarihinin bundan sonraki gidişini derinden etkilemiş, önemli bir olaydır. Genellikle tarihçiler Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u aldıktan sonra yeni bir siyasî yapıyı gerçekleştirdiği reformlarla devreye soktuğu, bunun da temellerinin Doğu Roma İmparatorluğu'nun vârisi olma gibi bir fikre dayandığı konusunda hemfikirdirler. Böylece yeni bir imparatorluk ideali beliriyor, gelecekte siyasî ve kültürel ilerlemeye dayanak olacak adımlar atılıyor ve Osmanlı klasik çağı başlıyordu. İstanbul'u alıp hem İslam hem de Hıristiyan dünyasında büyük bir şöhret kazanan Fatih için payitaht yapmak istediği kentin durumu özel bir önem kazanmıştı. Şehir savaşla alınmıştı ama şimdi onun imarı asıl büyük cihadı oluşturacaktı. İstanbul 1204'teki IV. Haçlı Seferi'nden sonra gerilemeye başlamıştı ve kente eski ihtişamını kazandırmak gerekiyordu. Latin istilası sırasında şehrin uğradığı yağma ve tahribat, Osmanlıların yaptığıyla kıyaslanmayacak ölçüde ağır olmuş ve bunun izleri fethe kadar silinememişti. Fatih için

şehri nüfusça desteklemek öncelikli bir hedef olmuştu. Bu maksatla, fetihten sonra bir kısmının fidyelerini bizzat ödeyerek, kent sakinlerini yerlerinde tutmayı denedi. Ayasofya gibi abidevî eserlerin zarar görmemesi için özel önlemler aldı. Bir imparatorluk merkezi oluşturmak için kentin kalabalık bir nüfusla iskân edilmesi elzemdi. Bu amaçla İstanbul'a yerleşmek isteyenlere vergi muafiyeti tanındı ve şehre göç teşvik edildi. Nüfusu fetihten önce hayli düşmüş olan kentte çok sayıda metruk ve harabe mahalle vardı, üstelik veba hastalığı da kol gezmeye başlamıştı. Gönüllü göçlerin yeterli gelmeyeceğinin anlaşılması üzerine Foça, Argos, Amasra, Trabzon, Mora, Taşoz ve Semendirek adaları, Midilli, Eğriboz ve Kefe'den Rumlar ve İtalyan Yahudileri İstanbul'a nakledildi. Konya, Aksaray, Larende ve Ereğli'den sürgün yoluyla kaldırılan Türkmen kitleleri şehre ve etrafındaki çiftliklere yerleştirildi.[1] Ancak padişah, hükümranlığı yıllarında İstanbul'un büyük bir dünya şehrine dönüştüğünü göremedi. Bununla birlikte oğlu II. Bayezid devrinde bir ticaret ve kültür merkezi olarak gelişen şehir, onun siyasî mirasını hassasiyetle benimsemiş olan torununun oğlu Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatında dünyanın en büyük kentlerinden biri olacaktı.

Fatih Sultan Mehmed şahsında tecessüm eden imparatorluk düşüncesi, esas itibariyle İstanbul'un fethinin ardından giriştiği siyasî ve askerî faaliyetlerle kendisini açık şekilde gösterir. Zihninde şekillenen evrensel hâkimiyet fikri üç kaynaktan besleniyordu. Bunlardan ikisi, kendinden önce gelen Osmanlı hükümdarlarınca da kısmen kullanılmıştı. Yukarıda bahsedildiği gibi, özellikle büyük atası Yıldırım Bayezid'in bu anlamda üstlendiği görevin farkında idi. Yıldırım Bayezid, İslamî kavramlara dayanıp *gazi* sıfatını üstlenerek kazandığı zaferlerin kendisine evrensel bir otorite bahşettiğini düşünmüş, halifeden aldığı unvanla da bunu perçinlemişti. O da İstanbul'u alma ideali peşinde ömür tüketmişti ve bu şehri ele geçirmenin dinî bir mecburiyet olduğunu söylemekten geri dur-

1 H. İnalcık, "İstanbul: An Islamic City", *Journal of Islamic Studies*, I (1990), s. 1-23. Aynı yazar, "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", *Ondokuzmayıs Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi*, çev. F. Unan, sy. 3 (Samsun 1988), s. 215-225.

mamıştı. Öte yandan babası II. Murad Oğuz geleneğine sıkı sıkıya sarılmıştı. Üstelik bu gelenek Osmanlı ailesinin unutmadığı bir temele dayanıyordu. Fatih Sultan Mehmed hem gazilik hem de sultanlık unvanını atalarından miras almıştı. Fakat şimdi cihanşümul bir anlayışın peşinde koşarken İstanbul'un fethi sayesinde, bu iki sıfata bir yenisini ekledi: İkinci Roma'nın sahibi olarak onun meşru mirasını üstlendiğini gösteren "kayser" yani imparator unvanı.

Bu unvan sadece kendisinden Türk kayseri, imparatoru şeklinde söz eden muasır Latin ve Bizans kaynaklarınca değil, aynı zamanda dönemin Osmanlı tarihçilerince de benimsenmişti. Mesela tarihçi ve Osmanlı şeyhülislamı İbn Kemal, onun için Rum Kayseri (Roma İmparatoru) nitelemesini kullanmaktan çekinmemişti. O, Fatih'in Doğu Roma'nın mirası peşinde koştuğunu ifade etmek için şöyle yazıyordu: "Cihangirlik hevesi peşine düşüp sabah akşam Roma mülküne dahil melikleri ortadan kaldırmaya çalışıyordu."[2] Fatih adına eserini kaleme alan Kritovulos ona imparator anlamına gelen "*basileus*" diye hitap ederken, Trabzonlu Georgios, "Romalıların imparatoru" diyordu.[3] Aslında Fatih'in gayesini, Roma İmparatorluğu'nun irsi bir vârisi olmak değil, onun payitahtını ele geçiren ve bu devleti tarih sahnesinden silen bir hükümdar olarak toprak hakkının kendisine intikal ettiği noktasında anlamak lazım gelir. Böylece Fatih, bu defa bambaşka bir dinin temsilcileri aracılığıyla yeni bir Roma İmparatorluğu'nun kurulduğunu ilan etmekteydi. Onun böylesine bir bilinci, aldığı eğitim sayesinde çok önceden kazandığı açıktır. Daha Manisa'daki şehzadelik yıllarında, İtalyan ve Rum nedimlerine antik tarihleri okutturup dinlemiş, Batı kültürünün temellerine âşina olmuştu. Buna Doğu katkısını ise kurduğu bu yeni imparatorluk ile yapacaktı.

Fatih Sultan Mehmed'in hayata geçirmeye çalıştığı imparatorluk, gayrimüslimleri dışlayan bir anlayış içinde değildi. Aksine on-

---

2 *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Ş. Turan, VII. Defter, Ankara 1957, s. 180. Kayser-i Rum unvanı için bkz. a.g.e., s. 543-44.

3 *İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı*, der. A. Pertusi, çev. M. Şakiroğlu, c. II, İstanbul 2006, s. 39, 63; keza İtalyan yazarların ifadeleri için bkz. *a.g.e.*, c. III, İstanbul 2008, s. 123-124, 194.

ların da yer aldığı bir birleştirici siyasî çatı olarak düşünülmüştü. Nitekim Fatih huzuruna çağırdığı Georgios Skholarios'a Ortodoks patrikliğini ihya etme görevini verirken, bu düşüncesinin ilk adımını böylece atmış bulunuyordu. Kiliselerin birleşmesine karşı çıkmasıyla tanınan Skholarios, Osmanlı padişahının himayesinde kurulan İstanbul merkezli Ortodoks patrikliği vasıtasıyla Rumların Osmanlı payitahtına bağlanmalarında aracı rolü oynadı. Böylece birleşen kiliseler "ütopik" bir fikir olarak kalmışa benziyordu, fiiliyatı hiç de uzun ömürlü olmamıştı. Benzeri gayelerle İstanbul'da Ermeni patrikhanesi oluşturulması da Hıristiyanlar arasındaki dinî yapının devam etmesi anlamına geliyordu. İstanbul'u yeniden kozmopolit bir kent haline getirmeyi amaçlayan bu hamleler, aynı zamanda çok milletli bir siyasî çatının ortaya çıkışını müjdeliyordu. İstanbul fatihi, yani II. Mehmed, bu imparatorluğun sınırsız güç sahibi mutlak hükümdarı olarak kendisini görmek istiyordu. Onun şahsında İran, İslam, Türk ve Roma hükümdarlık gelenekleri birleşmişti ve böylece klasik anlamda "Osmanlı padişahı" tipi doğarken, Osmanlı hanedanı da bu anlamda yeni bir statüye geçmiş bulunuyordu. Artık Osmanlı padişahı kutsal ve vazgeçilmez bir kimliğe bürünüyordu, hanedanın daimîliği bu sayede sağlandı, Osmanlı örneği yerleşik diğer imparatorluklardan (mesela Roma ve Çin imparatorlukları) bu anlamda ayrıldı. Hanedan tek ve değişmez bir konuma kavuştu, zaman zaman iktidarı zorlayanlar bile hanedanın diğer üyelerine teveccüh etti, başka bir hanedan kurmaya heves duymadı.[4]

Devletin idarî ve bürokratik yapılanması şimdi daha da önem kazanmıştı. Fatih imparatorluğa hayat verme uğraşında, genç yaşlarda saraya alınan Rum soyluların ve Hıristiyan vasallarının çocuklarına devlet kademelerinde yer vermeye özel bir itina gösterdi. Rum Mehmed Paşa, Has Murad Paşa ve kardeşi Mesih Paşa, Gedik Ahmed Paşa, Mahmud Paşa bunların en meşhurlarıdır.[5] Keza

---

4 Osmanlı hanedanının niteliği konusunda bkz. F.M. Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, İstanbul 2011, s. 37-60.

5 H. Lowry, "Osmanlı Melezlenmesinin Son Safhası: Fatih Döneminde Bizans-Balkan Aristokrasisi Üyelerinin Osmanlı Yönetici Seçkinlerine Dahil Edilmesi", *Düşten Fethe İstanbul*, ed. C. Yılmaz, İstanbul 2015, s. 242-251.

Akşemseddin, Molla Gürânî ve Molla Hüsrev gibi II. Mehmed üzerinde manevî etkisi olan Osmanlı âlimleri, en başından itibaren genç padişahı ve komutanlarını büyük bir gaza olarak gördükleri İstanbul'un fethi hususunda destekleyerek merkeziyetçi devlete giden yolun inşasında rol almışlardı. Fatih, Batı'ya kaçtıktan sonra geri dönen Georgios Trapezuntios, padişaha atfen bir Osmanlı tarihi yazan Kritovulos ve Trabzonlu meşhur âlim Amirutzes gibi Rum bilginlerini de sarayında istihdam etmişti; bu şekilde Osmanlı entelektüel birikimini yeni unsurlarla harmanlayarak zenginleştirmeye çalışmıştı.

Doğu Roma'ya yahut sonradan tarihçilerce yaygınlaştırılan adıyla Bizans İmparatorluğu'na son verdikten sonra Fatih Sultan Mehmed, doğrudan doğruya bu imparatorluğun eski mülk ve arazilerinin tamamı üzerinde hak sahibi olma sıfatıyla siyasî ve askerî faaliyetlerini planladı. Onun bu çerçevede oluşturduğu politikalar, bazı tarihçilerce, cihanda bütün inanç ve milletleri kucaklayan tek hükümdar olma arzusu olarak yorumlanmıştır. 1456'da Amirutzes'e çizdirdiği dünya haritası, sahip olduğu imparatorluk tasavvurunu göstermesi bakımından önemlidir. Onun yirmi beş yılı aşkın saltanatında eski Bizans topraklarını kendi iktidarı altında birleştirmeye çalıştığına şüphe yoktur. 1481'de yeni bir sefer için İstanbul'dan çıktığı sırada vefat ettiğinde, ardında Osmanlı Devleti'nin asırlar boyunca süren temel teşkilat yapısını bırakmış ve kadim Roma topraklarında İslamî kültür ve değerlerin yerleşmesine giden yolu da açmıştır.

1. Fetih Sonrası Bizans Toprakları İçin Mücadelenin Başlaması

İstanbul'un fethi, Batı kamuoyunda özellikle İtalyan şehir devletleri ve Papalık'ta derin bir yeis ile karşılanmış, büyük bir ümitsizlik ve şaşkınlık havası neredeyse bütün Batı dünyasına hâkim olmuştu. Her zaman olduğu gibi Papalık ilk ciddi tepkiyi verdi. Papa V. Niccolo, Osmanlı karşıtı bir Haçlı birliğinin kurulması için kolları sıvadı. Buna karşılık Osmanlılar Venedik'i kolayca elde et-

tiler ve Venedik Cumhuriyeti'nin talebiyle de bir ticaret antlaşması imzaladılar (18 Nisan 1454). Doğu Akdeniz'deki ticarî menfaatlerini düşünen Venedik hükümeti, papa riyasetinde toplanan Haçlı toplantılarına katılmaktan kaçındı. Bu örneği takip eden Ege'deki Ceneviz kolonileri, belirli bir miktar haraç ödemek şartıyla ticarî faaliyetlerine devam etme izni aldılar. Fatih de Batı ticaretinden elde edilen kazancın devlet hazinesi bakımından önemini takdir ediyordu. Bir tek, doğrudan Papalığa bağlı Rodos Şövalyeleri, Osmanlılarla anlaşmayı reddetmişti. Hatta Hamza Bey düzenlediği seferle, 1454'te buraya yönelik bir gözdağı bile vermişti. Papanın çabasına İtalyan devletleri dışında ne Macarlar ne de İmparator III. Friedrich olumlu yaklaşabilmişti. Bu sonuncusunun aslında prenslere söz geçirebilecek bir otoritesi yoktu. İttifak için prensleri çağırdığı toplantıya kendisi bile gitmemişti. Macarlar için durum böyle değildi, çünkü onlar Türk tehdidini en çok hisseden devlet konumundaydı. Fakat artık onların da herhangi bir destek olmaksızın tek başlarına harekete geçtikleri (1442-1443, 1444 ve 1448) günler epey geride kalmıştı.[6]

Batı'dan herhangi bir tehlike gelmeyeceğini zaten bilen Osmanlılar, önce Sırbistan üzerinde durdular. Sırp Despotu Georg Brankoviç'e yollanan ültimatomda, eski Sırp Prensi Lazar'ın memleketi Morava Vadisi'nin irsen Osmanlı hükümdarının hakkı olduğu bildirilmişti. Despota yalnızca babasının mülkü olan Vulk-ili'nin bırakılabileceği haber verilmişti. Osmanlı ordusu, 1454'te Morava Vadisi'ne girdi, Omol ve Sifricehisar'ı (Ostrovica) ele geçirdi. Osmanlıların geri çekilmesinden sonra Macarlar Vidin-Niş bölgesinden, Sırplar ise Kosova'dan karşı saldırıya geçtiler. 1455 yılında yapılan ikinci Sırp seferinde Güney Sırbistan'a girildi, gümüş madenlerinin bulunduğu zengin bölge alındı ve Despot Brankoviç Osmanlı himayesine girmeye mecbur oldu. Ona Omol ve Sifricehisar iade edildi, ama yılda 3 milyon akçe ödeyecek, seferler için Osmanlı ordusuna asker yollayacaktı. Öte yandan bu taraftaki asıl aktör Macarlardı. Onlara karşı olan Sırp soylularını Osmanlı ta-

6 Fethin Doğu ve Batı'daki yankıları için bkz. F. Emecen, *Fetih ve Kıyamet*, s. 341-350.

rafına çekmek özel bir önem arz ediyordu. Veziriazam Mahmud Paşa, Osmanlı hizmetindeki Hıristiyan kardeşi Mihail Angeloviç vasıtasıyla Sırp soyluların Osmanlı tarafına meyletmesinde öncü bir rol oynadı. Macar Krallığı'nın Sırp topraklarını Katolikleştirme çabalarından şikâyetçi kitleler, Osmanlı yandaşı bir hizip oluşturdu. Osmanlıların hedefi, önemli bir üs niteliğinde olup vaktiyle II. Murad döneminde alınamayan ve önemli bir Macar ileri karakolu durumunda bulunan Belgrad idi. Sırplar ve Macarlar arasındaki işbirliğinin engellenebilmesi için Belgrad'ın alınması stratejik önemdeydi. Osmanlı ordusu 1456 Belgrad Kuşatması'nda, Macar kuvvetleri önünde esaslı bir yenilgiye uğradı. Bu savaşta bizzat padişah bozgunu önlemek için ileri atıldığında alnından yaralanmıştı.[7]

Macarların doğrudan hedef alınması ve uğranılan başarısızlık Batı'da yeni umutlar doğurdu. İstanbul'un fatihinin, adeta "Balkanlar'ın İstanbul'u" olan Belgrad seferindeki yenilgisi üzerine Papa III. Calixtus hazırladığı bir donanmayı Ege sularına yolladı (1457). Osmanlıların 1456'da hâkim oldukları Enez ile İmroz/Gökçeada ve Limni adaları yanında Taşoz ve Semadirek de bu donanmanın taarruzuna uğramıştı. 1458'in hemen başında önce Sırp Despotu Georg Brankoviç'in, az sonra da yerine geçen oğlu Lazar'ın ölümüyle Sırp tahtının boş kalması, Macarlar ile Osmanlıları bir kez daha karşı karşıya getirdi. Aynı tarihlerde, Mora'da Venediklilerin desteklediği Thomas'ın despotluk tahtına geçmesi ve İskender Bey'in Arnavutluk'ta Evrenosoğlu İsa Bey'i yenilgiye uğratması, Osmanlı kuvvetlerinin üçe bölünmesine yol açtı. Padişah Mora'ya giderken yeni birliklerle donattığı İsa Bey'i Arnavutluk'a yolladı. Mahmud Paşa Sırbistan meselesiyle ilgilenmek üzere bölgeye gitti. Sırplar, Güvercinlik başta olmak üzere, birçok kaleyi Osmanlı güçlerine teslim etti. Macar Kralı Matthias Corvinus, kışın Osmanlı askerlerinin dağılacağını tahmin ederek Tuna'nın öte yakasında bekliyordu. Bunumla birlikte Fatih Sultan Mehmed, yerleşik âdetlerin aksine, Üsküp'ten ayrılmadı ve 1458 kışında saldırıya geçen Macar kuvvetlerini geri püskürttü. Ertesi yaz Sofya'ya

---

7 Belgrad seferi için bkz. G. Barta, *Nándorfehérvár 1456*, Budapeşte 1985; keza F. Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. D. Körpe, İstanbul 2003, s. 132-136.

gelerek, burada Sırplardan Semendire Kalesi'nin anahtarlarını teslim aldı. Sırbistan doğrudan Osmanlı egemenliği altına girmiş oldu (1459). Böylece Fatih Sultan Mehmed siyasî mirasının peşinde koştuğu bu ilk yıllarda, en azından Sırbistan meselesine bir son vermiş, Macarlar ile doğrudan karşı karşıya geleceği sınırlara ulaşmıştı. Bizans'ın bakiyesi olarak Mora despotlukları üzerinde hâkimiyet kurma işine artık ağırlık verilebilirdi. Fakat bu noktada Venedik gibi güçlü bir denizci devlet ile ilişkilerin bozulmasını göze almak gerekiyordu.

Mora Despotluğu'na Venedik yanlısı Thomas'ın geçmesi kabul edilemez bir durum olduğundan, buraya yapılan seferde neredeyse bütün Mora Yarımadası (Atina dahil), Venedik'e ait olan Modon, Koron, Anabolu ve Argos gibi kuvvetli kaleler dışında ele geçirilmişti.[8] 1461'de ise Osmanlıların ilgisi birden Eflâk'a yöneldi. Aynı yıl Osmanlılar Bizans'ın Anadolu'da geride kalan son büyük parçası olan Trabzon seferine çıkmıştı. Bundan yararlanan Eflâk Hâkimi III. Vlad Drakul, Macar kralıyla işbirliği yaparak, Osmanlı güçlerinin geri çekilmesinden sonra Tuna üzerindeki Osmanlı kalelerine saldırdı. II. Mehmed 1462 yazında bölgeye yeniden gelerek, Eflâk tahtını Vlad'ın kardeşi Radu'ya bıraktı. Bu müdahale Macar Krallığı tarafından hoş karşılanmadı. Fatih, aynı sene Midilli'yi alarak adanın eski Bizans hanedanına mensup hâkimi Niccolo Gattilusio'yu idam ettirdi (Eylül 1462).

2. Batı'da Uzun Savaşlar Dönemi: Osmanlı-Venedik Çatışması

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı ve Venedik yönetimleri arasında karşılıklı antlaşma yapılmıştı, fakat Osmanlıların Balkan topraklarında izlediği genişleme siyasetine bağlı olarak bunun yürürlükte fazla kalmayacağı da açıktı. Venedikliler, Midilli'nin Osmanlıların eline geçişini, Ege Denizi'ndeki varlıklarına bir tehdit

---

8 Babinger, *Fatih Sultan Mehmed*, s. 150-153; S. Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Ankara 1953, s. 169-175.

olarak algıladılar. Nihayet, kentin Rum ahalisinin Argos Kalesi'nin kapılarını Osmanlılara açması, Venedik hükümetini savaş ilanı kararı almaya sürükledi (28 Temmuz 1463). Bu arada Sırp despotluk tahtı üzerinde hak iddia eden Bosna kralı, Macarlarla kurduğu ittifak ilişkisine dayanarak memleketinde bazı kalelere Macar birliklerini davet etti. II. Mehmed, Osmanlı genişlemesinin önüne set çekme amacını taşıyan bu işbirliğine Bosna'yı fethederek karşılık verdi, Bosna Kralı Stjepan Tomasevic idam edildi (1463). Bütün bu gelişmeler karşısında Venedikliler sessiz kalamazdı, aynı şey Macarlar için de geçerli görünüyordu. Bunlar papanın arabuluculuğu sayesinde Osmanlılara karşı ittifak yaptılar.

Müttefikler 1463 sonbaharında saldırıya geçtiler. Mora'da birçok kent Osmanlı yönetimine başkaldırarak Venediklilerle birleşti. Venedik kuvvetleri, Osmanlı Devleti'yle uzun süredir bir çekişme konusu olan Argos'u ele geçirip, Germe surunu yeniden yükselttiler. Venedik hücumu ilk anda Osmanlıları Mora Yarımadası'ndan tamamen atmayı başarmış görünüyordu. Aynı vakitlerde harekete geçen Macar birlikleri, Bosna Krallığı'nın geleneksel taht merkezi Yayça'yı zapt ettiler (16 Aralık 1463). Venedik donanması Çanakkale önlerine gelerek boğazı kapattı. Osmanlılar bu tarihte henüz Venedik deniz gücüyle baş edebilecek durumda değildi. Geçişleri kontrol altına almak için 1463-1464 kışında Çanakkale Boğazı'nın iki yakasında Sultaniye ve Kilitbahir hisarları inşa olundu ve Venedik gemilerinin İstanbul'a doğru ilerleme ihtimali ortadan kaldırıldı. Veziriazam Mahmud Paşa Mora'da kazandığı zaferlerle yarımadayı tekrar Osmanlı idaresi altına aldı. Padişah ise 1464 baharında Bosna'ya girerek Yayça'yı muhasara altına almasına rağmen başarılı olamadı. Mahmud Paşa idaresindeki kuvvetler, onun dönüşünden sonra Macar kralını Bosna'dan çıkarmaya muvaffak oldular. Osmanlılar savaşın açılış yıllarında müttefik hamlelerini başarıyla savuşturmuşlardı.

Savaş dönemi 1465'te başlayan barış görüşmeleriyle kesilir gibi oldu. Bosna arazisinin kime ait olacağı hususunda yaşanan belirsizlikten dolayı da bir neticeye ulaşmadı. Osmanlılar müttefiklerle dayanışma içinde olan İskender Bey'i ortadan kaldırmak için Ar-

navutluk'a yürüdü (1466 baharı). İskender Bey, Venediklilerden aldığı askerî yardımla daha önce bölgedeki Osmanlı beylerini dize getirmeyi başarmıştı. 1465'te Sancakbeyi Balaban'ı yenilgiye uğratmıştı. İsyancı lider, Fatih'in gelişiyle, Arnavutluk'un kuzeyindeki dağlık araziye sığındı. Bölgeyi daha sıkı denetleme arzusunda olan Osmanlılar düzlük bir alanda İlbasan Kalesi'ni yaptılar. İskender Bey ise Akçahisar kuşatmasını yapmakta olan Balaban'ı yeniden mağlup etmiş ve sonra da İlbasan'ı kuşatmıştı. Osmanlılar 1467'de tekrar Arnavutluk üzerine yürüdüler. Osmanlı-Venedik çatışmasının karada yürütülen ayağı, neredeyse tamamıyla Arnavutluk topraklarında vuku buluyordu. İskender Bey bütün faaliyetlerinde Venedik desteğini arkasına almış durumdaydı.[9]

Batı yakasında bu mücadeleler sürerken, Orta Anadolu'daki nüfuz mücadelesi de hız kazanmıştı. Bu bakımdan Osmanlılar, 1468 yılı boyunca Venedik ve Macar yönetimlerini barış müzakereleriyle oyalamayı denediler. Ertesi sene Eğriboz'dan yelken açan Venedik donanması, Rumeli sahillerini vurdu; Limni ve İmroz'u aldı; zengin bir ticaret merkezi olan Enez'i yaktı; Yeni Foça'yı yağmaladı ve Mora'da Vostitsa Kalesi'ni alıp sağlamlaştırdı. Fatih 1470'te karşı taarruza geçip karadan Eğriboz karşısına geldi. Osmanlı güçleri, anakarayla adayı birbirine bağlayan bir köprü inşa ederek, Eğriboz'a geçmeye başladılar. Bu arada Gelibolu Valisi Mahmud Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, Venedik gemilerini kıyıdan uzak tutarak harekâtı destekliyordu. Eğriboz Kalesi amansız bir hücumla ele geçirildi (11 Temmuz 1470).[10]

Fatih Sultan Mehmed, Eğriboz'u aldıktan sonra Anadolu'ya geçtiği sıralarda, yeni bir Haçlı müdahalesinin oluşmasını engellemek için Venedik'le barış görüşmelerini başlattı. Bununla birlikte, Fatih'in barış imzalanması için öne sürdüğü talepler Venedik Senatosu'nca kabul edilmediğinden, müzakereler bir kere daha akamete uğradı (Mart 1472). 1473 Akkoyunlu seferi esnasında Osmanlı idaresinde ilginç bir kriz yaşandı. II. Mehmed'in Uzun Hasan'la

9 H. İnalcık, "İskender Bey", *DİA*, c. XXII, s. 561-563.

10 W. Miller, *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204-1566)*, New York 1908, s. 470-479.

meşgul olduğu günlerde, Venedik donanmasının İstanbul'u hedef alan bir deniz seferine girişeceği istihbaratının alınması üzerine Edirne'ye İshak Paşa ve Şehzade Cem, İstanbul'a ise Karıştıran Süleyman Bey ve Nasuh Bey kaymakam tayin edilmişlerdi. Surlarının bir Venedik saldırısına karşı tahkim edildiği ve gergin bir bekleyişin hüküm sürdüğü başkente, Osmanlı ordusunun doğuda ağır bir hezimete uğradığı yolunda asılsız bir bilgi ulaştı. Bunun üzerine Süleyman Bey Edirne'deki Sultan Cem'e haber yollayarak Osmanlı saltanatının selameti açısından babasının hükümdarlık yetkilerini devralmasını önerdi. II. Mehmed İstanbul'a döndüğünde ilk iş olarak Süleyman ve Nasuh beyleri idam ettirdi.[11]

Anadolu'daki önemli bir meseleyi halleden Fatih Sultan Mehmed için Venedik ve müttefiklerine karşı daha rahat hareket etme imkânı belirmişti. Nitekim 1474-1478 arasında büyük bir askerî baskı gerçekleştirildi. 1474'te Mihaloğlu Ali Bey, kışın Varad'a kadar uzanan Macar arazisini tahrip etmeyi amaçlayan bir akın tertip etti. Öte taraftan Rumeli Valisi Hadım Süleyman Paşa, Arnavutluk'un en büyük kalesi İşkodra'yı bir buçuk aya yakın bir süre kuşatma altında tutmasına rağmen alamadı (15 Temmuz-28 Ağustos 1474). Macar kralı bu saldırılara, bölgedeki Osmanlı gücünü kuvvetlendirmek için Tuna üzerinde yapılan Böğürdelen (Sabaç) Kalesi'ni alarak cevap verdi (15 Şubat 1476). Fatih'in Boğdan seferiyle meşgul olmasından istifade etmek isteyen kral, ordusunu Semendire'ye doğru ilerletti. Osmanlı sultanı, askerlerinin yorgunluğuna aldırış etmeksizin kış ortasında Semendire önlerine yetişip Macar tehlikesini savuşturdu. Süleyman Paşa, güneyde Venedik'e ait İnebahtı (Lepanto) Kalesi'ni kuşatsa da, denizden ikmal edilen kent Osmanlı hücumlarına dayandı (1477). Bu tarihlerde sınır boylarında hüküm süren akıncı aileler ve Osmanlı idarecileri, Venedik arazisine yönelik giriştikleri yıkıcı yağma ve çapul seferleriyle Venedik hükümetinin savaşı devam ettirebilme iradesine önemli darbeler indirdiler. Evrenosoğlu Ahmed Bey, Arnavutluk'ta Akçahisar (Kruya) Kalesi'ni çember içine alarak dünyayla bağlantısını

11 H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 180.

koparırken, Bosna Beyi İskender Paşa, emrindeki birlikleri Kuzey İtalya topraklarına soktu. Osmanlı atlıları Venedik önlerine kadar inerek, kenti çevreleyen bereketli ovayı altüst ettiler. Ertesi yıl Osmanlı akınları Friuli'ye kadar uzandı (1478). Turahanoğlu Ömer Bey 1478-1479'da Mora'da Venediklilere ait olan yerleşimlere saldırılar düzenledi. Fatih 1478 baharında bizzat çıktığı Arnavutluk seferinde, Akçahisar'ı teslim almasına karşın (16 Haziran) çetin bir arazide kurulu epeyce müstahkem bir kale olan İşkodra'yı almayı Osmanlı topçusunun şiddetli hücumlarına rağmen başaramamıştı.

Osmanlılar ve Venedikliler arasındaki bu zorlu ve uzun mücadele artık her iki taraf için de sıkıcı ve yorucu bir hale gelmişti. Her iki taraf arasında barış temayülü bu defa açık bir şekilde benimsendi ve on altı yıllık mücadele, 25 Ocak 1479 tarihinde akdedilen bir antlaşmayla resmen sonlandırıldı. Venedik hükümeti, Akçahisar, Limni ve Eğriboz adaları ile Mora'daki Mayna bölgesiyle birlikte, Fatih'in çekilmesinden sonra Evrenosoğlu Ahmed Bey tarafından abluka altında tutulan İşkodra'yı Osmanlı güçlerine terk etmeyi kabul etti. Osmanlılar ise bunun karşılığında savaş süresince Arnavutluk, Dalmaçya ve Mora'da ele geçirdiği diğer yerleri iade ediyordu. Senato aynı zamanda Osmanlı hazinesine senelik 10.000 altın haraç ödemeyi taahhüt etmişti. Venedik tacirleri Osmanlı sularında serbestçe ticaret yapabilecekler; İstanbul'da ikamet edecek baylo (*bailo*), Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Venedik tebaasının hukukî işlerinde resmî yetkili vazifesi görecekti. Modon, Koron ve İnebahtı gibi belli başlı kaleler hâlâ Venediklilerin elindeydi; ama II. Mehmed, bu devlete karşı yürüttüğü mücadeleler sonunda Ege Denizi'nde mutlak bir hâkimiyet kurmayı başarmıştı.[12]

Aslında bu antlaşma Avrupa'da iyi karşılanmamıştı ve Osmanlılara karşı olan mücadele azmini zayıflattığı kanaati hâkimdi. Venedikliler ağır şartlar altında taviz vermekle suçlanıyorlardı. Antlaşma Hıristiyanlık davasına vurulmuş bir darbe idi. Ancak Venedik'in içinde bulunduğu zor durum, kısa bir süre sonra antlaşma

12 Anlaşmanın Rumca metni ve çevirisi: V. Mirmiroğlu, *Fatih Sultan Mehmed II Devrine Ait Tarihi Vesikalar*, İstanbul 1945, s. 19-24; Ayrıca F. Babinger, *Fatih Sultan Mehmed*, s. 317-320.

hakkında daha makul bir yoruma yol açacaktı. Papa IV. Sixtus, Signoria'nın (yani Venedik) ağır ve Hıristiyanlarca ayıplanacak şartları kabul etmesininin sebebini uzun süren korkunç acılarına bağlayacaktı. Müttefik Macarlar ise bu sakin yorumları içlerine sindirecek gibi gözükmüyorlardı. Macar Kralı Matthias Corvinus, Venedik'in devreden çıkmasıyla Osmanlıların şimdi doğrudan kendisini hedef alacaklarını düşünerek, Venedik'e fena halde kızıyordu. Kendisi iyi bir Hıristiyan olarak Türklerin barış tekliflerine daima olumsuz cevaplar vermişti, bu durumun diğer Hıristiyan hükümdarlara örnek olması gerektiğinden dem vuruyordu. Az sonra korktuğu başına geldi. 1479 yazında Osmanlı akıncıları Karniola (Cranja) bölgesine saldırmış ve Macar ovalarına girmişti. Hemen sonra da Erdel toprakları ünlü Osmanlı akıncı beyleri Mihaloğulları ile Evrenosoğulları kuvvetlerinin hedefi olmuştu. Bu akıncılar Maroş Nehri üzerindeki Kenyermezö'de 13 Ekim 1479'da Erdel Voyvodası Stephan Bathory ve Tımışvar Banı Pál Kinizsi karşısında dağılmışlar, bu durum Macar kralı tarafından büyük bir zafer olarak duyurulmuştu. Ancak bunun mevzi bir askerî harekât olması dışında önemi bulunmuyordu.[13] Ancak Macarlar daha önceki başarısız meydan savaşları sebebiyle bu dönemde doğrudan Osmanlı ordusuyla karşılaşmaktan çekiniyorlardı. Macar kralı küçük ve mevzi başarılar peşinde koşarak güçlü rakibini yıpratma stratejisini izliyordu.

3. Kuzey Ekseninde Osmanlı İlgisi: Başlangıç

Osmanlılar o vakte kadar Boğdan Voyvodalığı'nı vasal hale getirmenin dışında Karadeniz'in kuzeyindeki gelişmelerle pek ilgilenmemişlerdi. Ancak Fatih Sultan Mehmed, kuzey steplerinden Karadeniz'e inen tarihî ticaret yol ağının İstanbul'da nihayetlendiğinin farkında olduğu için, bu yolun denetimini sağlamak bakımından Karadeniz politikalarına ağırlık vermeyi de gündeme getirmişti. İstanbul'u bir imparatorluk başkenti haline getirme

13 Babinger, *Fatih Sultan Mehmed*, s. 322.

çabaları içinde Karadeniz hayati bir önem taşıyordu. Ne de olsa İstanbul konumu itibariyle Karadeniz'e giriş-çıkışı kontrol altına alabilecek tabii bir liman kenti konumundaydı. Osmanlıların şehri fethine kadar geçen süreçte Boğazlar'ın bu anlamda denetimi yapılamamıştı. Bizans İmparatorluğu'nun özellikle çöküş yıllarında Karadeniz'de ticareti ellerinde bulunduran İtalyan devletleri, Boğazlar üzerinde hissedilir bir hâkimiyet tesis etmiş bulunuyorlardı. İstanbul, Karadeniz bölgesinin kaynaklarının tek elde toplanmasını tasavvur eden hükümdarlar için çok elverişli bir yerdeydi. Ticareti buraya yeniden yönlendirmek, bu tarihî kenti eski parlak günlerine döndürebilecek önemdeydi. Karadeniz'in kuzeyindeki verimli geniş tahıl üretimi, Tuna boylarına doğru uzanan kesimdeki hayvancılık ve Kırım Yarımadası'ndaki tuz depoları ve esir ticareti, balık ürünleri ve kürk ticareti, yeni Osmanlı payitahtının nüfus kesafeti kazanmasında etkili olabilecek ekonomik faaliyetleri belirleyecekti.[14] Ucuz besin kaynaklarına ulaşmak, ileride daha da kalabalıklaşacak kent ahalisi için hayli önem arz ediyordu. Fatih Sultan Mehmed bütün bu gibi telakkilerle, Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlere boyun eğdirerek bölgenin en büyük siyasî gücü haline gelmeyi denedi. Bu arada, Karadeniz ticaretinde etkili Latin kolonilerini sıkıca denetim altına alarak, Bizans döneminde elde ettikleri imtiyazları zaman içinde ortadan kaldırmaya çalıştı. Sonuçta Karadeniz, onun hayal ettiği gibi, yabancı devletlerin ticaretine büyük ölçüde kapalı bir Osmanlı iç denizi haline gelecekti.

Bütün bu gerekçeler düşünüldüğünde, Karadeniz'e yönelik ilk askerî faaliyetin İstanbul'un fethinin ertesi yılına rastlaması hiç de şaşılacak bir durum değildi. 1454 yazında Osmanlı donanması Karadeniz'e çıkmıştı. Kırım Hanı I. Hacı Giray'la buluşan Osmanlı güçleri, Karadeniz'deki Ceneviz kolonilerinin merkezi Kefe'ye karşı ortaklaşa bir harekât düzenledi. Cenevizler, ticarî faaliyetlerini sürdürebilmek için, Osmanlı devleti ve Kırım hanlarına haraç ödemeyi kabul ettiler. Osmanlılar bununla da yetinmediler ve Ana-

14 Ticaretin boyutları için Kefe Sancağı gümrük defteri önemli bir fikir verir: H. İnalcık, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea I: The Customs Register of Caffa (1487-1490)*, Harvard 1995.

dolu'nun Karadeniz'e bakan kuzey kıyılarını tam olarak denetim alma harekâtını başlattılar. 1456'da Cenevizlerin elinden Amasra alındığı gibi, bunu 1461'de Sinop ve Trabzon'un fethi izleyecekti.

Bununla beraber bölgede bazı güçlü aktörler de mevcuttu. Karadeniz hâkimiyeti yolunda en büyük rakip, Litvanya-Lehistan'da hüküm süren Jagiellon (Yagellon) hanedanıydı. Doğu Avrupa'nın en güçlü devletinin başında bulunan Jagiellonlar, Kuzey Denizi'nden Karadeniz'e inen yolları kontrolleri altında tutuyor, Kırım ve Boğdan'da nüfuzlarını artırarak Karadeniz'in kuzey sahillerinde etkili olmak istiyorlardı. Bu bakımdan Bizans'a son veren bu büyük gücün, Kırım'a yönelik hâkimiyet politikaları izlemesinden endişe duymaları tabii idi. Bunu en yakın hisseden ise hiç şüphesiz Altınorda devletinin dağılmasından sonra Kırım'da hâkimiyet kuran Kırım hanlarıydı. Hatta Yakub Bey komutasındaki Osmanlı gemilerinin 1469'da Kefe'ye saldırısı Kırım hanı tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Fakat Jagiellonların Kırım hanına karşı Altınorda devletinin diğer bakiyeleriyle ittifak kurması, Kırımlıları Osmanlılara yaklaştıran başlıca faktör oldu. Bu arada Boğdan Voyvodası Ştefan, Jagiellonlara bağımlı hale gelerek 1455'ten beri Osmanlı sarayına ödediği haracı kesmişti. Bununla da iktifa etmeyerek, Osmanlı yandaşı Eflâk Beyi Radu'yu tahtından uzaklaştırıp Kili ve İbrail'i ele geçirmişti. Bunun üzerine Rumeli Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa, Boğdan'a girerek voyvodayı dize getirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı (Ocak 1475). Bunun için Kırım'da kuvvetli bir askerî gücün ikamesi özel bir önem kazanıyordu. Nitekim az sonra Kırım'da meydana gelen taht kavgaları Osmanlılar için önemli bir fırsat oldu.

Kırım Hanlığı'nda Eminek Mirza ve Mengli Giray arasında taht mücadelesi başlayınca, Boğdan voyvodası ve Osmanlılar derhal devreye girdiler. Mengli Giray çekilerek Kefe ve dolayında ticarî bir koloni kuran Cenevizlerin yanına sığındı. Osmanlılar kararlı bir şekilde hareket ettiler ve bizzat Gedik Ahmed Paşa, dört günlük bir kuşatmadan sonra Kefe'yi teslim aldı (6 Haziran 1475). Ahmed Paşa, Azak'ı ve Kırım sahillerindeki Ceneviz kolonilerini ele geçirdi. Boğdan voyvodasına bağlı kuvvetlerce savunulan Men-

güp Kalesi'ni de aldı. Mengli Giray, Suğdak'ta Cenevizlerin elinden kurtarıldıktan sonra Osmanlı egemenliğini kabul ettiğini gösteren bir belge imzalayarak Kırım tahtına oturdu. Böylece Osmanlılar Kırım üzerinde denetimi tam olarak sağladılar. Kırım Hanlığı Osmanlı himayesi altına girdi.[15] Bundan sonra han ailesinden tahta oturacaklar artık Osmanlı sultanının onayını almak zorunda idi. Mengli Giray'ın hanlığı hayli uzun sürdü; Kırım Hanlığı'nın statüsü tam olarak ancak Kanunî Sultan Süleyman zamanında kesinliğe kavuşacaktı. Öte yandan, Kefe Cenevizlerden alındığı için Osmanlılar burayı Kırım Hanlığı'na devretmediler. Aksine, daha önce belirtildiği üzere, burada bir askerî bölge oluşturdular. Kefe Sancağı, Azak Denizi ve kuzey ticaret yolu yanında Orta Asya'dan gelerek Kırım'a inen tarihî ipek yolununun bir diğer önemli kolunu, bir çıkış noktası olarak kontrol altına tutacak mevkide idi. Hatta buraya daha sonra önemine binaen Osmanlı hanedanına mensup şehzadeler idareci olarak atanacaklardı.[16]

4. Osmanlı Devleti'nin Doğu Komşuları: Orta Anadolu'da Hâkimiyet Mücadelesi

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldığında Osmanlı Devleti'nin doğu sınırları henüz Anadolu'nun tamamını kapsayacak bir genişlikte değildi. Üstelik hâkim olunan yerlerde eski Anadolu beyliklerinin topraklarında önemli idarî meselelerle karşı karşıya kalınmıştı. Bu bakımdan İstanbul'un fethi öncesi doğu sınırlarının emniyetine özel bir önem gösterilmişti. Ancak Osmanlı idaresi altında Anadolu'nun orta ve kuzeybatı taraflarına, ayrıca bu bölgelerde zuhur eden problemleri destekleyici tavırlarıyla ön plana çıkan sınırdaş devletlere yönelik yeni bir siyasetin izlenmesi zaruri hale gelmişti. İstanbul'un fethinden sonra, devleti yeniden şekillendir-

---

15 H. İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiiliğine Girmesi ve Ahidnâme Meselesi", *Belleten*, VIII/30 (1944), s. 185-229; M. Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*, Ankara 1989.

16 Kefe Sancağı için bkz. Y. Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Ankara 2000.

me çabaları ve bunun öngördüğü "imparatorluk" tasavvuru içinde Anadolu'da oluşturulacak yeni statü hayli önemliydi.

Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı iç meseleler itibariyle, kendilerinin himayesi altında bulunan ve gevşek idarî bağlarla bağlı olan üç beylik, Kastamonu-Sinop merkezli Candaroğulları, Konya merkezli Karamanoğulları ve Maraş-Elbistan merkezli Dulkadıroğulları beylikleri önemli siyasî tartışmaların kaynağı olabilecek durumdaydı. Bunlardan Karamanoğulları ve Dulkadıroğulları geri planda Kahire merkezli büyük bir devlet olan Memlük Sultanlığı'nı yakından ilgilendiren bir konuma sahipti. Daha sonra bu beyliklerle alakalı rekabete Diyarbakır'dan Erzincan'a uzanan bölgedeki Akkoyunlu devleti de katılacaktı. II. Mehmed tahta çıkar çıkmaz Karamanoğlu Beyliği ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Karamanoğulları hâlâ Selçuklu vârisi olma yolunda, Orta ve Batı Anadolu'da bağımsız idareler kurmuş olan, içlerinde Osmanlıların da yer aldığı beylikler üzerinde nüfuz oluşturma çabalarını canlı tutuyordu. Anadolu'daki eski statükonun muhafazası peşinde koşarak, Batı Anadolu'nun 13. ve 14. asırlardaki parçalanmış yapısını tekrar oluşturmaktan vazgeçmemişlerdi.

Osmanlılar İstanbul'un fethi hazırlıkları ile meşgulken, İbrahim Bey Konya'ya gelen Venedik elçisiyle anlaşma yapmayı ihmal etmemişti (Şubat 1453). Fetih sonrası ise Fatih'in güçlü bir konuma geldiğini, er-geç kendi hâkimiyetinin tehlikeye düşeceğini anladığından çeşitli tedbirler alma gereği duydu. 1455'te onu Memlük sultanına şikâyet etti. Fakat ertesi yıl Memlüklerle arası bozuldu. Tarsus, Adana ve Gülek Boğazı'na yönelik faaliyetleri ve Memlük topraklarına hücumu üzerine, Hoşkadem yönetimindeki Memlük ordusu Karaman iline girip tahribatta bulundu. İbrahim Bey bu durum karşısında tekrar Osmanlılara başvurdu. Yaptığı anlaşmalarla Osmanlı himayesini kabul etti ve Kastamonu-Trabzon seferi için Osmanlı ordusuna asker gönderdi. Onun vefatı (1464), Karamanoğulları arasında taht mücadelesine yol açtı. Oğulları arasındaki bu mücadele, Memlükler, Akkoyunlular, Dulkadırlılar ve Osmanlıları ilgilendiren ve bunların doğrudan müdahalelerine sebep olan gelişmeleri de beraberinde getirdi. Böylece doğudaki güç-

lü Akkoyunlu devletinin Orta Anadolu'ya yönelik siyaseti ağırlık kazanmaya başladı. Dulkadıroğlu Melik Aslan'ın Karaman iline akınlarda bulunması ve Karamanlıların Akkoyunlulardan yardım istemesi üzerine, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan 1464 sonbaharında Karaman iline girip Dulkadırlıları mağlubiyete uğrattı. Karaman Beyliği için Memlüklerin de tasvibini alarak İshak Bey'i destekledi. Bunun üzerine, aynı zamanda Fatih Sultan Mehmed'in halasının oğlu olan Pir Ahmed, ağabeyi İshak'a karşı muhalefet edip Osmanlılara sığındı.

Orta Anadolu'daki problemleri himaye yoluyla çözmek isteyen ve sert müdahalelerin Kahire'den Tebriz'e kadar uzanan coğrafyada yer alan siyasî oluşumlar üzerinde olumsuz tesirlere yol açacağını hesaplayan Fatih, Pir Ahmed'e destek verirken yine aynı endişeleri taşıyordu. Pir Ahmed kardeşi İshak'ı bertaraf edince Karaman'da Osmanlı nüfuzu yeniden tesis edilmiş oldu (1465). Fakat bu durum Fatih'in düşündüğü gibi gerek Memlükler gerekse Akkoyunlular tarafından hoş karşılanmadı. Osmanlı padişahı bu gelişmeler karşısında Pir Ahmed'i her iki devlete karşı da koruma kararı aldı. Karamanlılar ise Osmanlı himayesini kolaylıkla kabullenmiş değillerdi. Onlar her üç devletin arasında kendilerine göre bir denge siyaseti izlemek istemekteydiler. Osmanlıların Memlüklerle ilişkilerinde problem ortaya çıktığı sıralarda hemen Akkoyunlular ve Venedikliler ile işbirliği içine girdiler. Karşı bir ittifak çemberi ile sarılmakta olduğunu kavrayan Fatih, derhal Konya üzerine yürüdü. Buraya girdi ve Sadrazam Mahmud Paşa'yı Pir Ahmed'i yakalamakla görevlendirdi. Pir Ahmed Mahmud Paşa'nın elinden kurtuldu ve Memlük topraklarına sığındı. Konya merkezli Karaman ili tam olarak Osmanlı kontrolüne alındı, bir Osmanlı idarî bölgesi haline getirilip başına Şehzade Mustafa atandı (1468).[17]

Karamanoğulları yine de mücadeleden asla vazgeçmedi. Pir Ahmed, 1469'da Konya Ovası'nın doğusundaki Ereğli, Aksaray,

17 Ş. Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", *Tarih Dergisi*, sy. 17-18 (1963), s. 43-76; S. Nur Yıldız, "Razing Gevele and Fortifying Konya: The Beginning of the Ottoman Conquest of the Karamanid Principality in South Central Anadolia, 1468", *Proceeding of the British Academy*, sy. 156 (2009), s. 307-329.

Develi ve Niğde'yi ele geçirdi. Diğer Karamanoğlu Kasım Bey ise Osmanlıların 1471'deki Eğriboz seferinden istifade ederek Ankara havalisine kadar uzandı. Osmanlılar bölgeyi kat'i olarak kontrol altına almak için derhal harekete geçtiler. 1471 yılı baharında İshak Paşa idaresindeki kuvvetler Larende'yi alıp İç-il bölgesine kadar ilerledi. Niğde alındı, Kasım Bey ise Bulgar (Bolkar) Dağı'na, Türkmen aşiretlerine sığındı. Gedik Ahmed Paşa idaresindeki bir diğer Osmanlı birliği de Alaiye'yi almış, oradan iç kesimlere ilerleyerek önemli müstahkem yerleri ele geçirmişti (Mokan/Mervan Hisarı, Gorigos/Kızkalesi, Külek kesimi). Bu faaliyet Akkoyunluların devreye girmesine yol açtıysa da Osmanlılar Otlukbeli Savaşı'yla Uzun Hasan'ın Anadolu üzerindeki emellerine nihayet verip Karamanlıların son direnişlerini kırdılar. Pir Ahmed Larende civarında mağlup edildi ve Ermenek alındı; Silifke, Develi, Lülüve gibi kaleler Osmanlı kontrolü altına girdi (1476). Memlüklere sığınmış olan Kasım Bey Cem olayı sırasında tekrar sahneye çıkacak, bu bölgede etkisini hâlâ sürdürdüğünü gösterecek,[18] sonra da II. Bayezid ile anlaşarak ölümüne kadar İç-ilde bir bölgede emirlik yapacaktı. Bazı araştırmacılar, Kasım'ın ölümü ile Karamanlı Beyliği'nin kat'i olarak sona erdiğini belirtirler. Bununla birlikte Karaman ailesinin bazı mensuplarının bu bölgede çıkan çeşitli isyanlara katıldıkları bilinmektedir.

İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmed'in temel siyaseti, Karamanoğulları örneğinde olduğu gibi, Anadolu'da yeniden atası Yıldırım Bayezid'in izlemeye çalıştığı siyasete benzer şekilde doğrudan hükümranlık kurarak, "tavâif-i mülûk"u yani Anadolu beyliklerini doğrudan birer Osmanlı sancağı haline getirmek yanında, belki de bundan daha ön planda olmak üzere, eski Bizans topraklarının tamamını ele geçirme fikri üstüne bina edilmişti. Kadim Doğu Roma/Bizans'a son vermekle onun mülkî mirasçısı olarak kendisini görme

---

18 N. Vatin, *Sultan Djem*, Ankara 1997, s. 19, 136-144, 274-280, Ayrıca son Osmanlı-Karaman ilişkileri ve Kasım Bey ile oğulları hakkında Şikârî'de de bilgi vardır. Ancak buradaki bilgiler ihtiyatlı kullanılmalıdır (*Karamanoğulları Tarihi*, nşr. M. Koman, Konya 1946, s. 198-206; Şikarî, *Karamannâme: Zamanın Kahramanı Karamanîler Tarihi*, haz. M. Sözen ve N. Sakaoğlu, İstanbul 2005, s. 235-245).

hakkı kazandığı devrin tarihçileri tarafından açık şekilde belirtilen Fatih, Anadolu'da son Bizans bakiyesi olup ortaya çıkış macerası 1204'te Latin istilası sonrası gelişmelere dayanan Trabzon Rum Devleti üzerine yöneldi. İdarecileri Bizans imparatorluk hanedanlarından Komnenoslar olduğu için literatürde "imparatorluk" olarak belirtilen bu devlet Doğu Karadeniz kıyılarında ve kıyıya paralel uzanan dağlık alana sıkışmıştı ve etrafı 13. asırdan beri bu bölgeye yakın yaylalara gelen Türkmen gruplarıyla çevrili bulunuyordu. Bunlarla yaptığı mücadele sonucu hâkimiyeti sadece Trabzon ve civarını içine alacak derecede küçülmüş bir devlet haline gelmişti.[19] II. Mehmed'in İstanbul'u alışının ardından, Trabzon Rum Devleti Osmanlıların haraçgüzarı oldu ve onun hâkimiyetini tanıdı. Ancak Osmanlı tehlikesine karşı öteden beri ilişki içinde bulunduğu Akkoyunlular ile ittifak arayışını da ihmal etmedi. Hatta Komnenoslar, Uzun Hasan ile akrabalık bağı kurup Akkoyunlu korumasını temin etmişlerdi (1458). Öte yandan imparatorun kardeşi David Avrupa'ya giderek müttefik arayışına girişmişti. Fatih Sultan Mehmed, Kastamonu hattından Trabzon'a kadar uzanan yeni bir strateji yürürlüğe koydu. Hedef, yukarıda belirtildiği gibi, Karadeniz'i bir iç deniz haline getirme maksadı doğrultusunda Batı ve Doğu Karadeniz sahillerine hâkim olmak, Anadolu ile kuzey stepleri arasındaki hayli işlek ticarî yolların kontrolünü elde etmek idi.

Trabzon'a kadar uzanacak bu stratejinin ilk ayağını doğrudan Osmanlı kontrolü altında olmayan ve tâbilik bağları bulunan Kastamonu-Sinop merkezli Candaroğulları oluşturdu. Fatih Sultan Mehmed'in tahta cülusu Candaroğulları için de olumsuzlukların başlangıcını teşkil etti. Osmanlı tehdidine karşı bir taraftan Akkoyunlular ile diğer taraftan Trabzon Rum Devleti ile anlaşmalar yaptılar. Fatih Trabzon üzerine sefere çıkmak istediğinde, beyliğin başında bulunan İsfendiyaroğlu İsmail Bey'den antlaşma şartlarına göre asker talebinde bulundu. Daha sonra bir bahane ile Malı-

---

19 Komnenos hanedanının idaresindeki bu devletin tarihi için bkz. J. Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, çev. A.C. Eren, Ankara 2011; W. Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, çev. N. Süleymangil, İstanbul 2007; İ. Tellioğlu, *Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon 2009.

mud Paşa idaresindeki kuvvetleri Kastamonu'ya sevk etti. İsmail Bey Sinop'a kaçtı. Kastamonu, daha önce Bolu'da sancakbeyliği yapan ve aynı aileden gelen Kızıl Ahmed Bey'e verildi. Padişah ayrıca Trabzon seferi sırasında Sinop'a ordu göndererek kaleyi İsmail Bey'den teslim aldı.[20] Böylece Candarlı beylerini bir Osmanlı idarecisi haline getirdiği gibi, Kastamonu ve Sinop'u da doğrudan Osmanlı toprağı yapmış oldu (1461).

Osmanlıların Trabzon üzerine yürümesi sırasında batıda Giresun'dan doğuda Batum'a kadar uzanan kıyı şeridine sıkışmış olan Komnenoslar, kıyının iç kesimindeki dağlık alanlarda kalabalık Çepni Türkmenleri ile çevrilmiş ve bu Türkmen grupları bölgenin etnik yapısını oldukça değiştirmişlerdi.[21] Osmanlı kuvvetleri de Çepni gruplarının yoğun olarak yaşadığı kesimden Trabzon üzerine hareket etti. Ancak izledikleri yollar Akkoyunlu nüfuz sahası içinde kalıyordu. Kelkit Vadisi boyunca Koyulhisar-Erzincan yolundan sarp dağları aşarak Trabzon'a yönelen II. Mehmed, bir taraftan da donanmayı Trabzon önlerine sevk etti. Akkoyunlular bu harekâtın kendi üzerlerine olduğu zannına kapıldılarsa da hedefin Trabzon olduğu anlaşılınca diplomatik girişimlerde bulundular. Uzun Hasan'ın annesini göndererek Trabzon için yaptığı ricayı Fatih Sultan Mehmed büyük bir incelik ve nezaketle reddetti. Merkezleri karadan ve denizden kuşatılan Komnenoslara ise şehri teslim etmekten başka bir çare kalmadı. Trabzon ve yöresi bir Osmanlı sancağı haline getirildi (1461).[22]

II. Mehmed devrinde Anadolu'nun güneydoğu kesiminde tampon bir devlet olarak ön plana çıkan ve Karamanlılar gibi Akkoyunlu-Memlük ve Osmanlı devletleri arasındaki rekabette etkili rol oy-

---

20 Geniş bilgi için ayrıca bkz. Y. Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi. Çoban-oğulları ve Candar-oğulları Beylikleri*, Ankara 1980, s. 99-123.

21 F.M. Emecen, "Trabzon Eyaletinin Batı Sınırları", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 159-166.

22 K. İnan, "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Bildiriler, Trabzon 1999, s. 141-151; B.S. Baykal, "Fatih Sultan Mehmed Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3 (1964), s. 67-80; Ayrıca konuyla ilgili çeşitli makalelerin bir araya getirildiği derleme için bkz. İsmail Hacıfettahoğlu (haz.), *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Ankara 2001.

nayan Dulkadıroğulları, Maraş merkezli bir beylik durumundaydı. Bozok Türkmenlerine mensup olan Dulkadırlılar, Elbistan-Maraş yöresine hâkim olarak 1337'de beylik haline gelip Memlük Sultanlığı ile yöredeki diğer küçük beyliklerle zaman zaman mücadele, zaman zaman da dostluk ilişkileri içine girmişler ve varlıklarını sürdürmüşlerdi. Bununla birlikte daimî olarak Memlük Sultanlığı'nın baskısını üzerlerinde hissetmişler, ayrıca Orta Anadolu'ya yönelik birtakım girişimlerde de bulunmuşlardı. Osmanlı-Dulkadırlı ilişkileri bu çerçevede Karamanoğulları ve Memlüklerle olan münasebetlere bir ölçüde bağlı hale geldi. Osmanlılar Yıldırım Bayezid döneminde Dulkadırlılar ile doğrudan temasa geçtiler. Çelebi Mehmed'in saltanatı sırasında ilişkiler gelişme gösterdi. II. Murad zamanında Dulkadırlılar Karamanoğulları karşısında gerilemişler, Kayseri, Ürgüp, Karacahisar gibi yerleri kaybetmişlerdi. Ayrıca 1436'da bir Memlük ordusu Elbistan'ı yağmalamış, Dulkadırlı Mehmed Bey Osmanlılara sığınmak zorunda kalmıştı. Osmanlı desteğini alan Dulkadırlılar 1437'de Kayseri'ye yeniden hâkim oldular. Ancak bir taraftan da Akkoyunlu ve Memlükler ile ilişkilerini sıkılaştırdılar. Bu arada Dulkadırlı Süleyman Bey kızı Sitti Hatun'u Şehzade Mehmed'e (II) nikâhlamış (1450),[23] hem Osmanlılar ile hem de Memlükler ile kurduğu akrabalık vasıtasıyla Karaman, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerine karşı kendisini korumak istemişti. Süleyman Bey'in yerine geçen oğlu Melik Aslan babası gibi gerek Osmanlılarla gerekse Memlüklerle iyi ilişkileri sürdürmeye çalıştı (1454). Fakat Karamanoğulları karşısında geriledi, ayrıca Harput'u Akkoyunlulara terk etti. Beylik üzerinde giderek Memlük nüfuzu etkisini artırdı. Memlüklerin desteklediği Şahbudak, suikasta kurban giden kardeşinin yerine geçtiyse de diğer kardeşi Şehsuvar bunu kabullenmedi ve Osmanlılara sığındı. Böylece Dulkadır tahtı problemi Memlük ve Osmanlı siyasî çekişmesini su yüzüne çıkarmış oldu. Fatih'in desteklediği Şehsuvar Dulkadır Beyi olunca, Memlük Sultanı Hoşkadem'e tâbi olmayı

23 II. Mehmed'in ilk saltanatı sonrasında yeniden gönderildiği Manisa'da iken babası tarafından Edirne'ye çağrılarak yapılan bu düğün için bkz. Fr. Babinger, "Mehmeds II heirat mit Sitt-Chatun (1449)", *Aufsatze und handlungen zur Geschichte Südoseuropas und der Levante*, I (Münih 1962), s. 225-239.

reddetti. Memlüklerin karşısına çıkardığı amcası Rüstem'i bertaraf etti. Memlükler elindeki Besni, Gerger, Birecik ve Rumkale'yi aldı. Üzerine sevk edilen bir Memlük kuvvetini 1467'de bozguna uğrattı, ancak gönderilen yeni kuvvetler karşısında Kadirli'ye çekildi. 1471'de Memlük ordusuna yenildi. Bu arada Fatih'in Karaman seferine katılmadığı için Osmanlı desteğinden de yoksun kalmıştı, sonunda Memlükler tarafından yakalanıp Kahire'ye götürüldü ve idam edildi (1472). Memlükler onun yerine Şahbudak'ı getirdiler. Osmanlılar ise onların karşısına Alaüddevle'yi çıkardı. Alaüddevle de 1480'de Şahbudak'ı yenip Dulkadırlı Beyi oldu. Böylece beylik üzerindeki himaye ve kontrol çekişmesi, Fatih Sultan Mehmed'in etkili politikaları sonucu, Osmanlılar lehine sonuçlandı.[24]

5. Anadolu Üzerinde Rekabet: Memlükler ve Akkoyunlular

Anadolu'daki bu gelişmeler yanında Osmanlıların artık doğrudan sınırdaşı haline gelmiş olan iki büyük komşusu Memlükler ve Akkoyunlulara karşı izlenen siyaset, bu iki devletin bölgedeki dengeleri tayin edici vasıflarına son vermek amacını taşıması açısından önemlidir. Fatih Sultan Mehmed'in her iki devletin durumunu dikkatle takip ettirerek, siyasî kozlarını buna göre belirlediği anlaşılmaktadır. Nitekim bunlardan Memlükler, Karamanoğulları ve Dulkadıroğulları vesilesiyle onun uyguladığı stratejinin baş aktörleri haline geldi. Ancak bu problemler yanında Fatih, Ortadoğu'nun iki büyük Müslüman devleti olarak ileride Osmanlı-Memlük ilişkilerinin yönünü tayin edecek başka çekişme noktalarını da devreye sokmaktan çekinmedi. Memlük Sultanlığı en eski medeniyet merkezlerinden biri üzerinde yer alıyor, tarihî ticaret yollarını kontrol ediyor, İslam'ın mukaddes yerlerini himayesi altında bulundurmakla bütün diğer Müslüman devletlerin meşruiyet arayışlarında sürekli bir başvuru mercii olarak ön plana çıkıyordu. Başlangıçta gaza şöhreti ve Batı'ya karşı giriştiği fütuhatla bütün

---

24 R. Yinanç, *Dulkadır Beyliği*, Ankara 1989, s. 41-79; aynı yazar, "Dulkadıroğulları", *DİA*, c. IX, s. 553-555.

İslam dünyasında ve hususiyle Memlük sahasında dikkatleri üzerinde toplayan Osmanlıların İstanbul'un fethiyle Bizans İmparatorluğu'na son vermiş olması, onlara karşı olan genel sempatiyi daha da artırdı. Memlük sultanları Osmanlıların yükselişine temkinli yaklaşıyorlardı; onlar için Osmanlıların meşru temellerde bir devlet olarak ortaya çıkışı, kendilerinin hilafet makamının koruyucusu olmak sıfatlarıyla bağlantılı idi; yani onlar, siyasî meşruiyeti sağlamak isteyenler için yegâne müracaat mercii idiler.[25] 1453'te İstanbul'un fethine kadar bu durumda herhangi bir değişme olmadı. Osmanlı hükümdarları Memlük sultanına ve halifeye zaman zaman müracaat ederek diğer beyliklerle yapılan mücadelede manevî destek aramışlardı. Ancak fetih hadisesi klasikleşmiş Osmanlı-Memlük ilişkilerinin boyutunu giderek değiştirmekte gecikmedi.

1453'te İstanbul'un fethinin ardından Kahire'ye gönderilen Osmanlı elçisi, hem fetih haberini iletmek hem de yeni Memlük sultanı Seyfeddin Aynal'ın tahta cülusunu tebrik etmekle görevlendirilmişti. İstanbul'un alınışı Memlük şehirlerinde şenliklerle kutlandı. Bununla beraber Osmanlı padişahının gönderdiği mektuptaki vurgular, yeni Memlük sultanının dikkatinden de kaçmadı. Fatih, Memlük sultanına hac farizasını sağlamakta ve kolaylaştırmaktaki hizmetlerini ön plana çıkarıp övücü cümlelerle aynı zamanda bu görevin önemini hatırlatırken, kendisini gaza görevini üstlenmiş bir gazi sıfatıyla ulvî bir çerçevede takdim ediyordu.[26] Bununla beraber her iki devlet arasında dostluk tezahürleriyle belirli bir yakınlaşma olmuştu. Bunlar cereyan ederken, Memlük Sultanlığı Malatya dahil Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü ve Çukurova bölgesini elinde bulundurmaktaydı. Bu bakımdan Karamanoğulları meselesi ve Osmanlıların tehditkâr bir tarzda Orta Anadolu'dan güneye doğru inme faaliyetleri, Dulkadırlılar üzerinde nüfuz tesisi gayretleri, Memlükleri yakından ilgilendiriyordu. Problem özellikle her iki devletin Dulkadırlılar üzerinde yoğunlaşmasıyla iyice belirginleşti. Hatta Aynal[27] Trabzon seferi dolayısıyla

---

25 F.M. Emecen, *İlk Osmanlılar*, s. 47, 137, 141.

26 Fetihname için bkz. Feridun Bey, *Münşeatü's-selâtin*, c. I, İstanbul 1274, s. 235-238.

27 Bkz. Ş. Tekindağ, "Fatih'le Çağdaş bir Memlüklu Sultanı Aynal el-Ecrud", *Tarih Dergisi*, sy. 23 (1969), s. 35-50.

Fatih'i tebrik etmedi, Osmanlı hükümdarı da onun yerine tahta çıkan Hoşkadem'in sultanlığını sessizlikle karşıladı. Bu durum aradaki rekabetin alenen su yüzüne çıktığına işaret eder. Bunun açık tezahürü Hicaz suyollarının tamiri konusuyla bağlantılıdır.

1458 gibi erken bir tarihte, Osmanlı hacıları Hicaz'a giderken suyollarının bakımsızlığından dolayı çok sıkıntı çektiklerini bildirmişler, Fatih de bunların tamiri için ustalar göndermeye kalkışmış, fakat bu durum hac yolları ve mukaddes yerlerin koruyucusu ve hizmetçisi sıfatını taşıyan Memlük sultanı tarafından hoş karşılanmamıştı. Karamanoğulları da Memlük Sultanlığı'nın şüphelerini destekleyici yönde mektuplar göndererek, Osmanlı padişahının amacının siyasî olduğunu ve tamirin bir bahaneden ibaret bulunduğunu haber vermişlerdi. Fatih aslında suyolu meselesi dolayısıyla Memlük Sultanlığı'nın göstereceği tepkinin derecesini görmek istiyordu. Her iki devlet arasındaki rekabetin eninde sonunda sıcak bir savaş ortamına sürükleneceğini hesap etmişti. Bunda Karamanoğulları ve Dulkadıroğulları meseleleri belirleyici olacaktı. Nitekim yukarıda temas edildiği üzere, Dulkadırlı Melik Aslan'ın Memlüklerin desteklediği kardeşi Şahbudak tarafından öldürülmesi, Osmanlıların da ona karşı Şehsuvar Bey'i çıkarmaları iki devlet arasında bir güç gösterisine dönüştü. Şehsuvar 1466'da kardeşini yendi, ardından Antep civarında bir Memlük kuvvetini bozguna uğrattı (1468). Çukurova bölgesine indi. Böylece Osmanlıların eli kuvvetlendi. Ancak Fatih, Şehsuvar Bey'den Memlükler ile olan seri mücadelesini biraz durdurması talebinde bulundu, elçi göndererek Memlük Sultanlığı'nca da tanınması siyasetini benimsemesini istedi. Onun Memlüklerce tanınması beyliğini daha da güçlendirme yolunu açmış olacaktı.

Memlük Sultanı Kayıtbay Suriye bölgesindeki problemler ve Dulkadıroğulları'nın harekâtı karşısında zor durumda kalmış ve Osmanlılarla anlaşma yollarını aramaya başlamıştı. İki devlet arasındaki diplomatik girişimler pek de başarılı olmadığı gibi gerginliği daha da artırdı. Kayıtbay'ın öncelikli hedefi Şehsuvar Bey idi. 1469'da Malatya civarında yenilgiye uğrayan Şehsuvar ertesi sene Adana, Tarsus, Sis gibi yerleri yeniden ele geçirdi. Fakat 1471'de

Memlük ordusuna Antep'te mağlup oldu ve sığındığı Zamantı Kalesi'nde yakalanarak Kahire'ye götürülüp idam edildi (Ağustos 1472). Bu durum Osmanlı-Memlük gerginliğini yeniden tırmandırdı. Osmanlılar Dulkadır tahtı için Alaüddevle'yi devreye soktu. Yanında Osmanlı askerleri olduğu halde yaptığı mücadelede Alaüddevle yenilgiye uğradı. Esir alınan Osmanlı askerleri Kahire'ye götürüldü, bir bölümü idam edildi. Fatih bu durum karşısında 1480'de yeniden Alaüddevle'yi Dulkadır topraklarına gönderdi, ayrıca Memlüklere gözdağı vermeye yönelik birtakım hareketlere girişti.[28] Kayıtbay ise Osmanlıların Mısır üzerine yürüme ihtimaline karşı tedbirler almaya çalıştı. Osmanlı ordusunun ve donanmasının büyük bir sefere hazırlandığı haberleri ve padişahın da bizzat Anadolu yakasına geçişi onu oldukça telaşlandırdı. Fakat Fatih'in 1481'de Gebze yakınlarında vefatı, bütün bu iyice yıpratıcı hale gelmiş "soğuk savaş"a kısa bir ara verdi.[29] Böylece Memlük meselesi halledilmeksizin II. Bayezid dönemine taşınmış oldu.

Memlükler gibi doğuda Osmanlıların en güçlü komşusu şüphesiz Akkoyunlular olmuştur. Bir Türkmen konfederasyonu şeklinde kurulmuş olan bu devlet, Fırat ile Dicle arasındaki sahada ortaya çıkmıştır. Devletin temelini Bayındır Türkmenleri oluşturur. II. Mehmed'in saltanat makamına geçişi ve İstanbul'u alışı sırasında, Akkoyunlular Doğu Anadolu'da Erzincan, Urfa, Diyarbakır hattında Karakoyunlular ile mücadele içinde bulunuyorlardı. Ayrıca kendi içlerinde de taht rekabeti hız kazanmıştı. Uzun Hasan Bey faaliyetlerini Erzincan yöresinde sürdürmekteydi. Bir taraftan kardeşleri ile mücadele ederek diğer taraftan Urfa'yı ele geçirmiş, Karakoyunlu Cihanşah'ın Çağataylılar ile Irak-ı Acem bölgesinde meşguliyetinden yararlanarak Erzurum ve Bayburt civarına akınlarda bulunmuş, kardeşlerine kendi beyliğini kabul ettirmiş, 1457'de Dicle yakınlarındaki savaşta Karakoyunlu Cihanşah'ı

---

28 R. Yinanç, Dulkadır Beyliği, s. 62-79; Ş. Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memluklu Münasebetleri", *Tarih Dergisi*, sy. 30 (1976), s. 73-98.

29 Ş. Tekindağ, "Fatih'in Ölümü Meselesi", *Tarih Dergisi*, sy. 21 (1966), s. 95-108; F. Sümer, "Fatih'in Son Seferi Hangi Devlete Karşı idi", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 369-372.

yenerek durumunu iyice kuvvetlendirmişti.[30] Bundan sonra 1458-1461 yıllarında Gürcistan harekâtına girişerek faaliyet alanını genişletti. Bu arada kuzeyde komşusu olan Trabzon Rum Devleti ile iyi ilişkiler kurdu ve İmparator David'in yeğeni Theodora ile evlendi. Böylece Trabzon Komnenosları, Gürcü prenslikleri yanı sıra Orta Anadolu'da Karaman ve Batı Karadeniz'de Candaroğulları ile ilgilenerek, bir bakıma Anadolu'nun doğusunda Osmanlı karşıtı bir cephe oluşturdu. Venedikliler ve Batı ile de gizli diplomatik temasa geçerek kurduğu cepheyi genişletti.[31] Böylece bir bakıma Osmanlıları zor durumda bırakabilecek bir avantaj yakaladı.

Gürcüler üzerine yaptığı seferde kendisini bir "gazi" olarak Fatih ile eşdeğer bir konumda gören Uzun Hasan, vaktiyle Timur'un Anadolu'da oynadığı role benzer bir siyaset izleme düşüncesindeydi. Osmanlı padişahının buna cevabı 1461'de Candaroğulları topraklarını doğrudan kendi kontrolüne almak ve Trabzon üzerine yürümek oldu.[32] Akkoyunlu nüfuz sahası içinde bulunan Koyulhisar ve Şebinkarahisar bu sefer sırasında Osmanlı denetimine girdi. Trabzon ele geçirildi. Uzun Hasan Osmanlı kuvvetlerine müdahale edemedi, diplomatik girişimlerde bulundu. Doğu Karadeniz kıyılarının Osmanlı idaresi altına alınması Uzun Hasan'ın durumunu zorlaştırdı. Fakat onun için daha aciliyet kesbeden meseleler vardı. O muhtemelen Osmanlıları çeşitli cepheleşme ve diplomatik ataklar yoluyla meşgul ederken, asıl dikkatini rakibi Karakoyunlu Cihanşah'ın topraklarına yöneltmiş bulunuyordu. Bununla beraber Orta Anadolu'daki meseleleri de ihmal etmiyor, Karamanlı-Osmanlı, Dulkadırlı-Karamanlı, Osmanlı-Dulkadırlı ve nihayet Memlükler arasındaki çekişmelere müdahil oluyordu. 1464'te Ka-

---

30 Uzun Hasan için bkz. V. Minorsky, "Uzun Hasan", *İA*, c. XIII, s. 91-96; Akkoyunlular için müstakil bir çalışma: J. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, çev. S. Özbudun, İstanbul 1993.

31 Ş. Turan, "Fatih Sultan Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, III/4-5 (1967), s. 63 vd.

32 B.S. Baykal, "Fatih Sultan Mehmed Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", s. 67-80; Y. Yücel, "Fatih'in Trabzon'u Fethi Öncesinde Osmanlı-Trabzon-Akkoyunlu İlişkileri", *Belleten*, XLIX/194 (1985), s. 287-311; İ. Şahin, "Osmanlı-Akkoyunlu Nüfuz Mücadelesinde Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 153-157.

raman'a giren Akkoyunlu kuvvetleri taht değişikliğini de sağlamışlardı, fakat bu durum geçici olmuştu. Yine Dulkadırlı problemine karışıp 1465'te Dulkadır topraklarına yönelik harekâtta bulunan Uzun Hasan Harput'u ele geçirmişti. Daha önce de Gerger'i alıp Memlüklerin ne gibi bir tepki göstereceklerini görmek istemişti. Fakat onun öncelikli hedefi hâlâ Karakoyunlular idi.

Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah bir süre Timurlular ile olan savaşlar, içeride ise oğulları Hasan Ali ve Pir Budak'ın isyanı ile uğraşıp Akkoyunluları yatıştırma siyaseti izledi. 1466'da Bağdat'a yeniden hâkim olup iç meseleleri hallettikten sonra, Akkoyunlular ile hesaplaşma vakti geldiğine karar verdi. Hatta Uzun Hasan üzerine yürürken Fatih'e bir mektup gönderip diplomatik atakta da bulunmuş ve niyetini ona anlatma gereği hissetmişti.[33] Bununla beraber 1467 Kasım'ında Muş Ovası'nda uğradığı ani bir baskın sonucu Uzun Hasan'a mağlup oldu ve hayatını kaybetti. Bu başarı Uzun Hasan'a Karakoyunlu topraklarında denetimi sağlama fırsatı verdi. Bunun anlamı, Azerbaycan'dan Irak-ı Arap'a, Harran'dan Fars ve Kirman'a kadar geniş bir sahanın Akkoyunlu hâkimiyetine girmesi demekti. Elini oldukça güçlendiren Uzun Hasan için Osmanlı padişahı ile kozlarını paylaşma vakti gelmişti. Akkoyunlu merkezini Diyarbakır'dan Tebriz'e taşıyan Uzun Hasan bu şekilde yeni bir jeopolitik değişikliği de gündeme getirmiş oluyordu. Bu tavır dikkat çekici şekilde daha sonra Safevî devletini kuran Şah İsmail için iyi bir örnek oluşturmuştur. Uzun Hasan Karakoyunluları ortadan kaldırıp daha doğuda önemli rakibi olan Timurluları, Horasan ve Semerkand'a hâkim mahallî bir beylik konumuna getirdi. Onun bu muazzam başarılar dolayısıyla cihanşümul bir imparatorluk kurma yolunda ilerlediğine, kendisini Cengiz Han, Timur gibi büyük bir cihangir olarak görmeye başladığına dair kuvvetli deliller mevcuttur. Fatih'e yolladığı 1470 tarihli mektupta dindar ve meşru bir idareci olarak yerine getirdiği görevleri sıralar ve İslamî hassasiyetini vurgular. Sonunda yeniden baş gösteren Karaman meselesi onun için bir bahane oluşturacaktır. 1470'te Venedik ve papaya gönderdiği elçileri, Karakoyunlu Cihanşah ve

33 Feridun Bey, *Münşeat*, c. I, s. 273.

Timurlu Ebu Said karşısında kazanılan başarıları ileterek, tek engelin "Osmanlı beyi" Mehmed olduğunu bildirmişlerdi.[34] 1472'de gelen Venedik elçisi ise ona gerekli desteği vereceklerini, top ve tüfenk gibi ateşli silahlar sağlayacaklarını taahhüt etmişti. Bu şartlar altında Uzun Hasan 1472 yazında Karaman topraklarına karşı harekete geçti. Gönderdiği kuvvetlerde Karamanoğlu Pir Ahmed ve Kasım Beyler ile İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed bulunuyordu. Bu kuvvetler önce Tokat'a saldırıp şehirde büyük tahribat yaptılar, Sivas üzerinden Kayseri'ye indiler ve Karaman topraklarına girdiler. Buna Osmanlı tepkisi 1472 yaz sonlarında oldu. Akkoyunlu-Karaman müşterek kuvvetleri Şehzade Mustafa ve Gedik Ahmed Paşa birlikleri önünde ağır kayba uğradı ve tamamıyla dağıtıldı.

Uzun Hasan bu yenilgi ile pek ilgilenmemiş gözüktü. Birden Ekim 1472'de Memlük topraklarına girdi. Muhtemelen Osmanlılar ile nihaî hesaplaşmadan önce kendisini doğuda emniyete almak ve dinî-siyasî açıdan güçlü göstermek istiyordu. Kasım 1472'de hızla Malatya, Kahta, Gerger, Antep'i ele geçirdi ve Halep önlerine vardı. Stratejik önemi haiz bu bölgede denetim kurduktan sonra Osmanlı topraklarına yöneldi. Bu arada Osmanlılar aleyhine ittifak kurup anlaştığı Venedik, Napoli, Rodos, Papalık ve Kıbrıs Latinlerine ait kuvvetli bir filo, 1472 yazından beri Ege ve Akdeniz kıyılarında dolaşıyor, kıyı şehirlerine baskınlar düzenliyordu. Fatih süratle hareket ederek topladığı ordusunu harekete geçirdi. Uzun Hasan'ın bu müttefikleriyle irtibat kurmasına engel oldu. Akkoyunlular ise Erzincan'da toplanıyorlardı. İlerleyen Osmanlı ordusu Kelkit Vadisi'ni takiben Erzincan Ovası'na, oradan da Tercan'a ulaştı. Fatih, Uzun Hasan'ı kesin sonuçlu bir meydan muharebesine zorlayarak düğümü bir defada çözmek istiyordu. Buna karşın Akkoyunlu hükümdarı, Osmanlı kuvvetlerinin ana üslerinden çok uzaklaşmış olduklarını bildiğinden, yıpratma savaşına taraftardı. Rumeli Valisi Has Murad Paşa, Erzincan-Tercan arasında Fırat'ı geçmeye uğraşırken Uzun Hasan birliklerinin baskınına uğradı; Osmanlı öncü kuvvetleri ağır bir yenilgi alırken Osmanlı paşası hayatını kaybetti. Uzun Hasan en sonunda Otlukbeli'nde bir mey-

34 Bkz. Woods, *Akkoyunlular*, s. 192.

dan savaşını kabul ettiğinde, Osmanlı ordusunda yalnızca sekiz günlük yiyecek kalmıştı.

11 Ağustos 1473'te Otlukbeli mevkiinde (Başkent/Başköy) vuku bulan çarpışma Osmanlı ordusunun kat'i galibiyeti ile sonuçlandı.[35] Şehzade Mustafa komutasındaki Anadolu azapları etkili bir saldırı tertiplediler. Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel'in ölümü, muharebenin seyrini tamamen Osmanlıların lehine çevirdi; padişahın etrafında bulunan kapıkulu birliklerinin savaşa girmesine gerek bile kalmadı. Savaşın kaderini bir kere daha Osmanlıların ateşli silahları belirlemişti. Osmanlı kaynaklarında Otlukbeli Savaşı olarak geçen bu mücadele Akkoyunlu Uzun Hasan için bütün cihangirlik ümitlerinin sonunu teşkil etti. Osmanlılar savaşın sonunu getirmediler ve takibatta bulunmadılar, onların sulh tekliflerini kabul ettiler. Timur'a karşı uğranılan başarısızlıktan sonra doğuda, benzeri bir meydan muharebesinde kazanılan bu zafer büyük bir moral kaynağı da olmuştu ve 1402'deki Ankara Savaşı'nın hâlâ etkisini sürdüren askerî anlamdaki çekingenliğinin sonunu teşkil etmişti. II. Mehmed'in bu zafer ile ilgili yarlığında, Akkoyunlu ordusu içindeki Karakoyunlu ve Çağataylılara dokunmadığını bildirmiş olması dikkat çekicidir.[36] Savaş sonucunda Kelkit Vadisi'nde Akkoyunlu sınır karakolları ve Koyulhisar, Şebinkarahisar, Niksar dışındaki yerler eskisi gibi Akkoyunlu idaresinde kaldı. Yenilgi Uzun Hasan'ın kendisine vermek istediği ilahî misyonun sarsılması anlamına geliyordu. Akkoyunlular bundan sonra Osmanlılar ile yaptıkları antlaşmaya sadık kaldılar ve başka bir önemli çatışma cereyan etmedi. 1478'de Uzun Hasan vefat edince Akkoyunlu federasyonu için dağılma süreci başlamış oldu.[37] Onların temelinde

---

35 B.S. Baykal, "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Kat'i Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması", *Belleten*, XXI/ 82 (1957), s. 261-284.

36 R. Rahmeti Arat, "Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, VI (1939), s. 285-322. Uygur harfleriyle kaleme alınan ve bir fetihname özelliğini gösteren bu yarlık "Rum vilayeti"nin ileri gelenlerine, bu bölgede oturan Türk, Arap, Beluc, Kalaç, Karluk, Kürt ve Lur halkına hitaben kaleme alınmıştır.

37 Uzun Hasan'ın faaliyetleri için Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, çev. M. Öztürk, Ankara 2001, s. 222 vd.; Woods, *Akkoyunlular*, s. 178-203; Muhammed Hüseyin Emir Erduş, *Uzun Hasan Akkoyunlu ve Siyasethâ-yı Şarki ve Garbi*, Tahran 1381, s. 92-142.

yeni bir devlet olarak Safevîler, oldukça farklı bir dinî ideolojinin takipçileri olarak ortaya çıktılar.

Öte yandan Fatih Sultan Mehmed, Karakoyunlular ve Timurlular ile diplomatik ilişki kurarak izleyeceği cihanşümul siyasetin örneklerini sergiledi. Akkoyunluların Karakoyunlulara son vermesiyle münasebetler çok kısa bir zaman dilimine sıkışmıştı.[38] Öte yandan daha doğuda Timurlular ile ilk saltanatı sırasında irtibat kuran Fatih, Şahruh'a (ö. 1447) Macar seferi ile ilgili fetihname yollamıştır.[39] Ayrıca Şahruh'uh oğlu Baysungur Mirza ile de mektuplaşmış ve Baysungur onun cülusunu tebrik etmişti.[40] Şahruh'un ölümünden sonra Timurlular, 1450 yılı başlarında çeşitli sarsıntıların ardından nispeten toparlanma imkânı bulmuşlardı. Uluğ Bey'in ortaya çıkışı ve hâkimiyetini kurmaya çalıştığı bir dönemde oğlu Abdüllatif, Fatih'e Ağustos 1445 tarihli bir mektup göndermişti. Fatih'in Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Uzun Hasan'ın Venedikliler ve Batı ile yeniden ittifak kurma çabaları karşısında Timurluların en tanınmış şahsiyetlerinden Hüseyin Baykara ile mektuplaştığı ve Uzun Hasan üzerine iki taraftan harekete geçme teklifinde bulunduğu bilinmektedir.[41]

Fatih ayrıca ticarî bağlar dolayısıyla Müslüman Hind devletleriyle de irtibat kurmuştu. Hindistan'ın güneyindeki Behmenilerden Sultan III. Muhammed Şah, Osmanlı hükümdarına mektup göndererek onu tebrik etmiş ve iyi ilişkiler kurmak istediğini bildirmişti.[42] Bu mektuplaşmalarda Behmenilerin ünlü veziri Hoca Mahmud-ı Gavani'nin önemli rolü olmuştu. Mahmud-ı Gavani'nin ticarî temsilcileri bu sıralarda Bursa'da bir ticaret merkezi oluşturmuşlardı.

---

38 Feridun Bey, *Münşeat*, c. I, s. 223, 244, 251; İ. Aka, *İran'da Türkmen Hakimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, Ankara 2001, s. 67-72. M.H. Yinanç, "Cihan Şah", *İA*, c. III, s. 185.

39 Feridun Bey, *Münşeat*, c. I, s. 221.

40 Feridun Bey, *Münşeat*, c. I, s. 231.

41 Feridun Bey, *Münşeat*, I, s. 284.

42 Feridun Bey, *Münşeat*, c. I, s. 258.

6. Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi ve Yeni Reformlar

Fatih Sultan Mehmed, özellikle hayatının son on yılında cihan hâkimiyeti anlayışını gerçekleştirmeye yönelik çok ciddi askerî adımlar attığı gibi, düşündüğü imparatorluğun temellerini oluşturacak yeni reformlara da girişti. Öncelikle hedefini askerî bakımdan iki noktada teksif etmesi hayli önemlidir. Bunlardan ilki İtalya'ya, diğeri ise Akdeniz hâkimiyeti bakımından son derece önemli bir mevkide bulunan Rodos Adası'na yönelik askerî harekâtlardır. Aslında İtalyan şehir devletleri arasındaki ciddi problemler burayı savunmasız bir durumda bırakmaktaydı. Venedik Cumhuriyeti, Napoli ve Milano krallıkları arasında yaşanan rekabet, İtalya istilası için uygun bir siyasî ortam sağlamaktaydı. Bu yönde Osmanlı harekâtının komutası tecrübeli bir devlet adamı olan Gedik Ahmed Paşa'ya tevdi edilmişti. O da, 1479'da Ayamavra, Kefalonya ve Zenta adalarını alarak Adriyatik Denizi'ne girerken, ertesi yıl Mesih Paşa idaresinde yola çıkan Osmanlı donanması Rodos'u kuşattı (23 Mayıs 1480). Fatih Sultan Mehmed'in Rodos'a asker göndermesinin altında, İstanbul ile Mısır arasındaki yolun kontrolünü sağlamak isteği de öne çıkıyordu. Dönemin bazı tarihçileri onun Mısır'a yürüyerek bu ülkeyi fethetme niyetini ileri sürerken, Rodos'un fethinin bu işi kolaylaştıracağı fikrinde bulunduğunu da yazarlar. Osmanlı kuşatması yaklaşık üç ay sürdü. Rodos Kalesi'nin son derece dayanıklı surlarını aşmayı başaramayarak ağır kayıplar veren Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kaldı.[43] Bu arada Venedik, Osmanlı idaresini Napoli Krallığı'na karşı kışkırtıyordu. Avlonya'dan hareket eden Gedik Ahmed Paşa, İtalya Yarımadası'nın güney ucunda yer alan ve Napoli'den bir gün uzakta bulunan Otranto'yu iki hafta zarfında zapt etti. Osmanlılar Otranto'yu üs haline getirip Güney İtalya'ya akınlar yapmaya başladılar.[44] 1480 seferi, birçok tarihçiye göre, aslında Roma'nın fethi için ilk adımı oluşturuyordu. Bazı tarihçiler ise Fatih'in ertesi yıl doğuya son seferi için çıkmış olmasından hareketle, böyle bir niyet

---

43 K. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, c. II, Philedelphia 1978, s. 346 vd.

44 K. Setton, *The Papacy*, c. II, s. 340-345.

taşıdığı yolundaki kanaatleri şüphe ile karşılarlar. Fakat onun Roma'yı bir hedef olarak düşündüğü konusunda şüphe duymak için bu sonuncu görüş esaslı bir delil olamaz. Öyle anlaşılıyor ki Fatih Sultan Mehmed'in, Roma şehriyle birlikte Katolik inancının kalbi sayılan Papalığı ele geçirip tek tanrılı dinlerin tamamını kendi hâkimiyeti altında birleştirmeyi istediği yolundaki rivayetler daha döneminde yaygınlaşmıştı. Harekâtı sürdürmek için yeni birlikler temin etmek amacıyla ayrılarak Rumeli'ye geçen Gedik Ahmed Paşa, tam bu sırada Fatih Sultan Mehmed'in ölüm haberini aldı (3 Mayıs 1481). Yeni padişahın tavrının ne olacağı bilinmediğinden bir duraksama yaşandı ve sonra da II. Bayezid Gedik Ahmed Paşa'yı İstanbul'a çağırdı. Otranto Kalesi'nde mahsur kalan Osmanlı muhafızları, dışarıdan hiçbir askerî yardım almamalarına karşın dört buçuk ay direndiler. Napoli birlikleri, Osmanlıların kaleyi aldıktan sonra daha kalın ve alçak şekilde yeni baştan inşa ettikleri ve önlerine yığdıkları toprak siperlerle top ateşine karşı daha dayanıklı hale getirdikleri Otranto surlarını aşmakta büyük güçlük çektiler. Osmanlı askerleri bu müdafaada dünya askerî tarihinde ilk örnekleri görülen bazı savunma tedbirleri geliştirmişlerdi. Otranto garnizonu, Osmanlı topraklarından yardım gelme ihtimalinin kalmadığını görünce, 10 Eylül 1481'de diplomatik anlaşma yoluyla teslim oldu. Bu iki sefer bir bakıma başarıya ulaşmamış, aynı zamanda insan ve malzeme kaybına da yol açmıştı. Fakat belirlenen hedefler daha sonraki Osmanlı padişahları için yol gösterici olacaktı.

İstanbul'un fatihi yeni bir sefer için Anadolu yakasına geçtikten az sonra vefat etti. Onun bu son seferini (Mısır, Rodos?) nereye icra edeceği ise meçhul kaldı. Fakat geride bıraktığı yeni devlet tamamıyla onun eseriydi. Öncelikle, İstanbul'un bir merkez olarak Doğu Roma şehri olma özelliğine yeni sahiplerinin dinî ve kültürel bakımdan farklı bir damga vurması gerekiyordu. Fatih Sultan Mehmed bu anlamda bir taraftan İstanbul'un bir imparatorluk başkenti haline gelmesine çalışırken, aynı zamanda ele geçirilen toprakların muhafazası için yeni askerî güçlerin oluşturulması ve bunlar için hazinenin yeni kaynaklarla takviyesi konularında özel bir hassasiyet

gösteriyordu. İstanbul'un ihyası için girişilen imar faaliyetleri, vakıf kurumlarınca malî açıdan desteklenen inşaatlarla el ele gidiyordu. Birçok devlet idarecisi vakıflar tesisiyle şehrin imarında öne çıktılar, bunların adlarını taşıyan mahalleler bugün bile kentin topografyasını belirler. Bu büyük şehre Türk-İslam karekterini kazandırmak bütün bu imar faaliyetlerini yönlendiren temel amaç olmuştu. İnsanları kente çekmek için yollar açılıp köprüler yapılıyor, daha kalabalık bir nüfusu şehirde tutabilmek adına sukemerleri yükseltiliyordu. Yapımına 1455 kışında başlanan Büyük Bedesten (Kapalıçarşı), İstanbul'u önemli bir ticaret merkezi haline getirme amacını taşıyordu. Fatih, Osmanlı ailesinin imparatorluğun şanına yaraşır bir idare merkezine kavuşması için, Topkapı Sarayı'nın inşasını da başlatmıştı. 1451'deki yeniçeri isyanından sonra kapıkulu ocaklarını baştan düzenleyerek bu teşkilatın mensuplarını doğrudan şahsına bağlı bir hassa ordusu haline getirmeye çalıştı. Bu askerler içinde tüfekli birlikler teşekkül etti. Böylece 1450'li yıllarda ilk profesyonel maaşlı tüfekçi birlikleri yeniçeri grupları arasında yerlerini aldılar ve savaşlarda çok önemli roller oynadılar (ilk önemli başarıları: Otlukbeli Savaşı).[45] Sarayda hizmetli avcı bölükleri arasından sekban bölükleri teşkil edilerek yeniçeriler arasına yerleştirildi. Yeniçeri ağaları ve kumandanları, sekbanlar arasından seçilmeye başlandı. Yeniçerilerin mevcudu iki katına çıkarılarak 10.000 kişilik bir merkezî piyade gücü yaratıldı. Bu askerlerin bir kısmı zapt edilen kalelere garnizon tayin edilerek başkent dışında hizmet ediyorlardı. Kale garnizonları eyaletlerdeki yöneticilerden emir almayıp doğrudan merkezin talimatlarına uyduklarından, uç beyleri eski nüfuzlarını yitirip sıradan sancakbeyleri konumuna inmeye başladılar. Uç beylerinin gücü iyiden iyiye kırılmış, merkezî idare hayli güçlü hale getirilmiş görünüyordu. Bunda bir ölçüde merkezîleştirme anlayışına yönelik yeni kanunlar ve uygulamalar da etkili olmuştu. Kendi başına buyruk uç beylerini merkezî idarenin daha kavrayıcı kollarına teslim etme siyasetine özel bir önem verilmekteydi.

Öte yandan Osmanlı askerî sisteminin temel unsuru olan timarlı sipahilerin sayısını artırmak için, onlara yeni toprak tesisleri bul-

[45] F.M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 35-38.

mak gerekiyordu. Yeni fetihler bu anlamda bir genişlik sağlıyor, fakat daha fazla asker ihtiyacı, başka atıl kaynakların tespit edilmesine de yol açıyordu. Menşei meçhul, işlevi aksayan bazı vakıf ve mülk arazileri tespit edilerek bunlar timar toprağı haline getirildi. Bu şekilde 20.000 kadar vakıf ve mülke el konduğuna dair bilgiler bazı Osmanlı kaynaklarında da yer alır.[46] II. Bayezid döneminde el konulan vakıf ve mülk toprakların eski sahiplerine geri verildiğiyle ilgili bazı resmî kayıtlar, bu sayının hayli abartılı olduğuna işaret eder. Ancak bu durumun vakıfları ve mülkleri ellerinden giden kesimlerde derin bir memnuniyetsizliğe yol açtığına şüphe yoktur. Ulema sınıfı, şeyhler ve köklü Türk-Müslüman aileler, bu durumdan menfi yönde hayli etkilenmiş olmalıdırlar. Bununla beraber imparatorluğun yoğun askerî faaliyetleri için bütün bu bedeller göze alınmış görünüyordu. Ayrıca Rumeli topraklarında tutunabilmek için gerek savunma gerekse seferlere destek verecek askerî üs oluşturma çabalarının bir parçası olarak stratejik gerekçelerle kale ve hisarlar inşa ediliyordu. Tuna üzerinde Böğürdelen ve Arnavutluk'ta İlbasan kaleleri, Çanakkale Boğazı'nı koruyan iki hisar ve 1478 seferinde İşkodra'ya yardım gelmesini engellemek için Bojana Nehri'nin girişine inşa edilen iki hisar, bu tür yapıların bazılarıydı.

İmparatorluğun inşa edilme sürecinde ihtiyaç duyulan malî kaynakların bir araya getirilmesi için sıkı bir para politikası devreye sokulmuştu, bu da haliyle yeni vergilerin ihdası ve mevcutların da artırılması anlamına geliyordu. Esasında yeni akçe darbı, padişah cüluslarına mahsus bir durum olduğu halde, Fatih, 1451'de tahta geçişinde yaptığından ayrı 1460, 1470, 1475 ve 1481 tarihlerinde tedavüle yeni akçeler sokarak eskileri darphane adına toplattırdı. Bir öncekilere göre daha düşük gümüş oranına sahip akçelerin basılması, aslında servetin vergilendirilmesi uygulamasına dönüşmüştü. Dönemin tarihçileri eski akçelerin yasaklanması keyfiyetini dolaylı şekilde tenkit ederler.[47] Bu da alınan söz konusu malî tedbirin

---

46 Dönemin tarihçilerinden Tursun Bey bu rakamı zikreder: *Tarih-i Ebu'l-feth*, haz. M. Tulum, İstanbul 1977, s. 22. Ancak ileride, s. 197'de geri verilen vakıf ve mülk sayısını 1000 olarak gösterir.

47 Âşıkpaşazade, *Tarih*, s. 138.

genel bir huzursuzluğa sebebiyet verdiğini gösterir. Yine neredeyse her sene çıkılan seferlerde askeri cephede tutabilmek için tarımda çalışan kesimlerin ödediği çift resminin miktarı büyük oranda yükseltilmişti. Yine, 1471-1472'de, kalıcı hale getirilen İstanbul'daki emlak kiraları, hazineye yılda 100.000 akçe gibi muazzam bir gelir sağlasa da, gizli ve açık şikâyet konusu olmuştu.[48]

Devlet teşkilatının kaidelerini ve toplumsal yapının yerleşik kurallarını değiştirmeye yönelik bütün bu reformların tepkilere yol açması beklenen bir durumdu. Askerî kesimde sonu gelmez seferlerin bedenlerini tüketen yoruculuğundan şikâyetler giderek artıyordu; eski devirlerin imtiyazlı aileleri, devletin mülklerine el koymasından sızlanıyorlardı. Bu arada ilmiye sınıfı içinde bir zümre, Fatih'in reformlarına karşı cephe aldı. Ancak Fatih Sultan Mehmed onların bildiği ve tanıdığı bir Osmanlı hükümdarı değildi, çok daha farklı bir sultan tipini temsil ediyordu. Öyle ki İmparator sıfatıyla kendini ulvî bir statüye çıkararak iktidarını soyutlaştırıyor, Osmanlı hanedanına da klasik bir veçhe kazandırıyordu. Cemaatle namaz kılan ve saray kapısı önünde halkın şikâyetlerini dinleyen babasının aksine, camilerde hünkâr mahfili uygulamasına geçerek halk ve ulemanın önünde, onlardan ayrı namaz kılmaya başlamıştı. Padişahın yüzüne bakarak hitap etme ayrıcalığı çok az insana tanınır olmuştu; Fatih divan toplantılarına katılmıyor, arz odasında yalnızca belli başlı devlet erkânıyla görüşüyordu. Hazırlattığı teşkilat kanunnamesinde, devletin temel idarî kurumu vasfı taşıyan divan-ı hümayunu protokollerle yeniden düzenletti; vezirlerin görev alanları belirlendi, veziriazamlık makamı hükümdarın mutlak vekili niteliğiyle öne çıkarıldı. Üstelik divan bürokrasisi ve maliye sistemiyle ilgili kalemler (büro) artık görevleri belli birer kuruma dönüşüyordu. En yüksek bürokrat olarak nişancılar kilit rol oynar bir mevki kazandı. Divanın örfî kararlarının kontrolünde dinî vasıflarıyla kazaskerler etkiliydi, henüz şeyhülislamlık bir bürokratik müessese haline gelmemişti ve bunun için Kanunî Sultan Süleyman dönemini beklemek gerekecekti. Kâtipler zümresi güçlendirildi, defterdarlar artan hazine işlerine parelel olarak ayrı görevler üstlendi. Timar sisteminin temel vergi kaynaklarını tespit etmeye yönelik sayımlar artık daha

48 Âşıkpaşazade, *Tarih*, s. 193.

da detaylı olarak yapıldı ve muhtelif bölgelerin ayrıntılı tahrir defterleri hazırlandı. Bu kayıtlar devletin "nakdî" olmayan, ama "kâğıt üstündeki" varlıklarını gösteren yeni hazinesini oluşturacaktı. Güçlendirilmiş merkezî bürokrasi sağlam kayıtlar tutma ve bunları özenle "arşivleme" anlayışını beraberinde getiriyordu.[49]

Fatih Sultan Mehmed bu güçlü merkezîleşme siyasetini kanunnamesiyle duyururken, hanedanını tam anlamıyla her şeyin üstünde bir konuma getirmişti. Öyle ki vezir ailesi Çandarlıları iktidardan uzaklaştırdıktan sonra, Karamanî Mehmed hariç, bütün veziriazamlarını doğrudan kendine bağlı, köklerini neredeyse unutmuş, tek velînimetleri olarak sadece hükümdarı gören kulları arasından seçti. Kul sistemi onun iktidarı sırasında klasik Osmanlı devlet düzeninin ayrılmaz bir parçasını oluşturacaktı. Sadrazamın yetkileri artırılırken, ulema ve kazaskerlerin siyaset üzerindeki ağırlıkları azaltıldı. Bir keresinde Molla Gürânî, sadrazama danışmadan ilmiye atamaları yaptığı için istifaya zorlanmıştı. Babasıyla arası açık olan Amasya Valisi Şehzade Bayezid, Karamanî Mehmed Paşa sadaretinde uygulamaya konulan toprak reformunu yönettiği topraklarda uygulatmayacağını duyurup, bir hayli taraftar toplamıştı. Şehzade Bayezid'in bu tutumu, babasının vefatından sonra başlayan taht mücadelesinde, Fatih'in başlattığı reformları devam ettirme düşüncesinde olan kardeşi Cem'e karşı büyük bir kamuoyu desteği kazanmasını sağladı. II. Bayezid, tahta cülus etmeden evvel saltanatı boyunca bir kereden fazla akçe çıkarmayacağı sözünü bile vermişti.[50]

Fatih bütün bu uygulamalarını örfî hukuku sonuna kadar zorlayarak gerçekleştirmeye çalışıyordu. Çünkü bu hukuk ona bizzat kendi otoritesi dahilinde yeni kanun koyma yetkisi tanımaktaydı. Fatih'in tarihini kaleme alan dönemin çağdaş tarihçilerinden Tursun Bey'in eserinin daha girişinde örf hukukunu tarife yeltenmesi ve padişahın otoritesi konusunda uzun alıntılara başvurması bu anlamda hayli dikkat çekicidir.[51] "Cengizî" kanun koyma yetkisi, padişahın

---

49 F.M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, İstanbul 2011, s. 316-340.

50 Bunlar için bkz. H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 188.

51 Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-feth*, s. 12.

konumunu zaten öncekilere göre değiştirecek temel oluşturuyordu. Fatih Sultan Mehmed, çoğu geleneksel uygulamalarla bilinen kanunları yazılı hale getirip, değişmez kılmanın adımlarını da atmıştı. Teşkilat kanunnamesi yanında ceza kanunları, ziraat hukukuyla ilgili kanunlar ve ticarî yasakları öngören fermanlar dikkat çekicidir.[52] Yukarıda da belirtildiği üzere, Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi devletin bu anlamda kaidelerini belirlediği için büyük bir önem taşıyordu. Öyle ki devlet görevlilerinin hiyerarşik durumlarını ve teşrifatla ilgili hususları yazılı hale getiriyor, bu da ilerideki tatbikat için temel bir kalıcılık sağlıyordu. Osmanlı hukuk sisteminde İslam şeriatı esas kabul ediliyordu. Ancak 17. yüzyılın başlarına kadar padişahın kanun koyma yetkisi olduğu inancı, Fatih'in uygulamalarıyla Osmanlı toplumunda genel kabul görecekti. Teşkilat Kanunnamesi, "nizam-ı âlem" için kardeş katlini uygulanabilir hale getiriyordu. İlgili maddede, böyle bir duruma devletin selameti bakımından ulemanın bazılarının cevaz verdiğinin ifade edilmesi[53] belirli bir mutlak tatbikatı aslında öngörmüyordu. Bu haliyle söz konusu madde, ilerideki hükümdarlara ancak belirli ölçüler dahilinde, yani zor duruma düşüldüğünde, Fetret dönemi gibi büyük kaos yaşanması veya "huruç ale's-sultan" yani padişahın meşru hükümdarlığına karşı çıkma gibi durumlarda kısmî bir hareket imkânı sağlıyordu. Osmanlı veraset geleneğinde tahta kimin hangi sırayla geçeceğini belirleyen bir ilke yoktu. Türk geleneğine göre, bunu kut, yani Tanrı'nın iradesi belirlerdi. Bu nedenle veliaht tayin etmek ilahî iradeye saygısızlık kabul edilirdi. Taht mücadeleleri, bilhassa Fetret Devri'nde Osmanlı Devleti'ni parçalanmanın eşiğine getirmiş olduğundan, taht mücadelesini kazanan şehzadenin iktidarın bölünmezliği ilkesinden hareketle kardeşlerini ortadan kaldırması yerleşik bir uygulama halini aldı. Kısaca Fatih Sultan Mehmed'in torunlarına kalacak bu mirasıyla yahut yerleşik devlet düzeninin ikamesiyle bir bakıma "Osmanlı Klasik Çağı" başlamış oluyordu.

---

52 H. İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, XIII/2 (Ankara 1958), s. 102-126.

53 "Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi", *Tarih Dergisi*, nşr. A. Özcan, XXXIII (1982), s. 7-57.

IX

“Devr-i Sabık Yaratmak” veya Tepki Dönemi (1481-1512)

1. Reformların Olgunlaştırılması ve İç Meseleler

Fatih Sultan Mehmed döneminde İstanbul merkez olmak üzere Rumeli ve Anadolu topraklarında adeta yeni bir Osmanlı Devleti teşekkül etmişti. Merkezî sistemin güçlendirilme çabaları, devlet kurumlarının yeniden yapılandırılmasını beraberinde getirmişti ve bir ölçüde Fetret döneminin geride bıraktığı problemler nihaî çözüme kavuşturulmuştu. Ancak bu aşırı zorlamalar birçok gayri memnun kesimi yeni bir kurtarıcı aramaya da itmiş gözüküyordu. Özellikle Fatih'in son veziriazamı Karamanî Mehmed Paşa'nın bu alandaki uygulamalarından rahatsızlık duyanlar, yeni vergilerin ve alınan bazı sert tedbirlerin onun tarafından padişaha kabul ettirildiğini düşünüyorlardı. Ona karşı duyulan tepkilere ilginç bir şekilde kul asıllı zümreler de katıldı. Ulema ve tasavvuf ehlinin duyduğu rahatsızlık, şimdi bizzat Fatih'in dayandığı kul asıllı kesime de hâkim olmuştu. Bunlar Karaman asıllı bu veziriazamın kul menşeli

idarecileri iktidardan uzaklaştırdığını, Osmanlı Devleti'nin en büyük idarî organı olan divan-ı hümayuna ulema ve kâtip sınıfından kimseleri vezir olarak soktuğunu düşünüyorlardu. Bu durum reform taraftarı olan veya olmayanlar arasında ilginç bir elbirliğine yol açmış, gerginlik had safhaya çıkmıştı. İshak Paşa ve Gedik Ahmed Paşa gibi kul asıllı vezirler, Karamanî Mehmed Paşa'ya karşı bir nefret beslemekteydiler. Fatih Sultan Mehmed son seferi için askerleriyle İstanbul'dan ayrılırken, bu gerginliği de frenlemek ve belki de ötelemek istemişti. Fakat ani vefatı her şeyi değiştirdi; iki grup arasındaki mücadele İstanbul'da meydana gelen bir isyanla birlikte büyük bir hesaplaşmaya dönüştü.

Karamanî Mehmed Paşa'ya karşı birleşen hizipler, saltanat makamına kimin geçeceği konusunda tekrar yollarını ayırdılar. Fatih Sultan Mehmed'in iki oğlundan büyük olanı Şehzade Bayezid Amasya'da, küçük olanı Şehzade Cem ise Konya'da sancakbeyi olarak bulunuyordu. Karamanî Mehmed Paşa'nın da dahil olduğu ileri gelen vezirler, Babüssaade kapıcılarından Mustafa Çavuş'u derhal Amasya'ya Bayezid'in yanına gönderip, şehzadeyi İstanbul'a davet ettiler. Bununla birlikte kaynaklarda, Karamanî Mehmed Paşa'nın el altından Cem Sultan'a da haber gönderip onu İstanbul'a çağırdığı belirtilir. Karamanî Mehmed Paşa, kendisinin de taraftar olduğu reformları sürdürecek isim olarak Şehzade Cem'i görüyordu. Aslında Fatih'in de, vefatından önce, kendisinden sonra tahta geçecek isim olarak Cem'i tercih ettiğine dair haberler yayılmıştı. Ancak verasetin güçlü olan şehzadeye ait olduğu bir rejimde, babaların yerlerine aday göstermeleri herhangi bir anlam taşımıyordu. Bayezid'in büyük oğul oluşu onu kısmen avantajlı kılmaktaydı; üstelik oğlu Korkut da dedesinin yanında İstanbul'da bulunuyordu. Bayezid'in bir başka avantajı, daha babasının sağlığında görev yaptığı Amasya'nın reformlara muhalif isimlerin sığınağı haline gelmiş bulunmasıydı. Yani Bayezid daha şehzade iken, yanına babasının reformlarından dolayı mağdur olmuş muhalifleri toplamıştı. Bu da zaten daha sonra taht etrafında çıkacak bir çatışmanın habercisi niteliğindeydi. Esasında Bayezid'in babasıyla arası öteden beri açıktı, şehzadeliği sırasında saltanata istekli bir tavır

sergilemiyor, günlerini hareketsiz geçirmeyi tercih ediyordu. Halbuki bulunduğu Amasya, doğu sınırlarında çok önemli bir şehir hüviyetine sahipti. Burada bulunan şehzadeler hem siyasî hem de askerî yönden iyi bir tecrübe kazanabilecek bir pozisyon alabiliyorlardı. Bununla beraber Bayezid sakin tabiatı ile farklı bir kişilik sergiliyordu, yemeye içmeye düşkünlüğü babasının dahi kulağına gitmişti. Hatta babasına gönderdiği mektupta, keyif verici maddeler kullanmadığını, şişmanlaması sebebiyle iştah kesmek için bazı ferahlatıcı nesneler içtiğini yazarak, kendisini müdafaa etmek zorunda bile kalmıştı. Ancak onun şansı, babasının reformlarından rahatsızlık duyan kesimlerin ümit kaynağı haline gelişi olacaktı. Amasya sarayı adeta İstanbul'a karşı hizip oluşturacak bir merkez vasfı kazanmıştı. Rivayete nazaran, Bayezid vakıf ve mülklere el konulmasıyla ilgili kararları uygulamakta ağır davranmış, İstanbul'a yollanmaları istenen bazı tacirleri de himayesi altına almıştı. Buna karşılık Konya'da bulunan Şehzade Cem ise babasının karakterine yakın bir tavır sergiliyor, keza babasının onu bir taht vârisi gibi gördüğünü de biliyordu. Kuvvetli bir aday olarak, etkisiz bir tavır içindeki ağabeyinin durumunu pek de önemsemiyordu. Ancak siyasî hizipleşmeler durumu değiştirdi, muhalif grupların bu kadar etkili olacağı da hiç hesaba katılmamıştı.[1]

Her şeyi İstanbul'daki gelişmeler belirledi. Şehzadelere gönderilen haberciler yola çıktığında, İstanbul Muhafızı İshak Paşa el altından İstanbul'da padişahın öldüğünü duyurdu ve bu durum ciddi karışıklıklara neden oldu. Bayezid'in kızlarıyla evli olan Hersekzade Ahmed Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, yeniçeri ağaları Kasım ve Rüstem ağalar ile İshak Paşa nefret ettikleri ve rekabet içine girdikleri Karamanî Mehmed Paşa aleyhine yeniçerileri tahrik ettiler. Bu gelişme üzerine yeniçeriler ayaklanarak İstanbul'da ortamı Bayezid'in lehine çevirdiler. Bayezid'in sultan olması için nümayiş yapan yeniçeriler Karamanî Mehmed Paşa'nın evini basıp onu katlettiler. Bununla da yetinmeyip, ticaret yerlerine yönelik bazı yağma hareketlerinde bulundular. Osmanlı tarihçisi

1 F.M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları*, İstanbul 2011, s. 19-21.

Neşrî'ye göre, bu yağma hareketleri on altı gün sürmüştür. Sonunda yeniçeriler İshak Paşa tarafından sakinleştirilirken, o esnada Cem Sultan'ın oğlu Oğuz Han gibi İstanbul'da bulunan Bayezid'in oğlu Korkut babasına vekaleten tahta oturtuldu. 7 Mayıs 1481'de Mustafa Çavuş'tan babasının ölüm haberini ve İstanbul'a davet mektubunu alan Şehzade Bayezid, önce bunun bir hile olduğunu sandı. İshak Paşa birbiri peşi sıra haberciler yollayarak onu iknaya çalıştı; sonunda üç gün süren bir hazırlığın ardından, lalası Ayas Bey, Hamzabeyoğlu Mustafa ve oldukça kalabalık bir maiyet ve 4000 atlı askerle, dokuz gün süren bir seyahatin ardından Üsküdar'a ulaştı. Henüz saraya girmeden önce yeniçeriler tarafından önü kesilen Bayezid, onların talepleri doğrultusunda, İstanbul'da ortaya çıkan karışıklıklar dolayısıyla mesul tutulmayacakları garantisini verdi. Öte yandan yine İshak Paşa'nın yeniçerileri bir kez daha tahriki ve onların talepleri üzerine, İshak Paşa ile siyasî bir rekabeti olan Hamzabeyoğlu Mustafa Paşa'yı da geri gönderttı.[2] Bu karışık ortamda yeni padişah 21 Mayıs 1481 tarihinde saraya girebildi. 22 Mayıs 1481'de toplanan divanda oğlu Korkut'tan saltanatı resmen teslim alan yeni sultanın yaptığı ilk iş, babasının artık bozulmaya yüz tutmuş naaşını törenle defnettirmek olmuştur.[3] Ayrıca dönemin tarihçilerinden İbn Kemal'e göre, yeniçeriler ve kapıkulu askerine, tahta çıkışı münasebetiyle cülus bahşişi dağıttırmış ve onların maaşlarında artırıma gitmiştir. Hatta yine bu vesileyle yeniçerilerin çoğu atlı bölüklere dağıtılmış, Fatih tarafından bozulan bazı vakıflar sahiplerine iade edilmiş ve vezirlere istedikleri yerler temlik edilmiştir. İbn Kemal'in yararlandığı çağdaş kaynak olarak Tursun Bey, yeni padişahın ilk işinin 1000 kadar vakıf ve mülkü eski sahiplerine iade etmek olduğunu açık şekilde bildirir. Bunu daha sonra, Fatih'in aşırıya kaçtığı düşünülen ve şer'î uygulamalara aykırı görülen diğer malî ve idarî uygulamala-

---

2 II. Bayezid'in bu ilk dönemlerde etrafındaki adamları için bkz. H. Reindl, *II. Bayezid ve Çevresi: Hükümdarın Adamları*, çev. A. Suat Ürgüplü, İstanbul 2014, s. 176-186, 221-227.

3 Ş. Tekindağ, "Bayezid II.'nin Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", *Tarih Dergisi*, sy. 14 (1959), s. 85-96.

rına yönelik değişiklikler takip edecekti. Yani bir bakıma "devr-i sabık"ın sorgulandığı yeni bir dönem başlıyordu. Bu dönem, duyulan tepkileri dengelemeye yönelik yeni bir anlayışın yerleşmesine yol açtı. Devr-i sabık yaratmak, yani eskiden hesap sormak gerektiği, iktidara gelen muhaliflerin ana meselesi gibi görünüyordu. Fakat muhtemelen bu anlamda teşebbüse girişilirken, Fatih'in kurduğu yeni sistemin özüne dokunulmamış, bununla beraber bazı ağır mükellefiyetler yumuşatılmış, vaz edilen örfî kanunlar yeniden ele alınmış ve vergi sistemi tekrar gözden geçirilmişti. O yıllardan kalma resmî belge ve defterlere göz atıldığında, kanunlaştırma sisteminin yerelleştirildiği, sancak kanunlarının ilk nüvelerinin ortaya çıktığı, divan teşkilatının daha düzenli kayıtlarının tutulmaya başlandığı görülür.[4] Hulasa, II. Bayezid'in saltanatı döneminin en karekteristik özelliği, Fatih'in hızlı reformları ve askerî harekâtlarına bir tepki teşkil etmesinin yanı sıra, bunların daha sakin ve mutedil bir alıştırma devresi içinde uygulanması olmuştur.

2. Taht Rekabeti: Cem Sultan Olayı

II. Bayezid'in tahta çıkışından itibaren ilk yılları kardeşi Cem ile olan mücadelelerle geçti. Cem Sultan, babasının kendisine karşı olan teveccühünü ve meylini bildiği için, bir taht iddiacısı olarak meşru bir dayanağa sahip olduğunu düşünüyordu. İstanbul'daki yandaşları tarafından babasının vefatı üzerine aceleyle payitahta çağrılmış olması da ondan bazı beklentileri bulunanların varlığına işaret ediyordu. Ancak en büyük destekçisi olan Karamanî Mehmed Paşa'nın yeniçeriler tarafından öldürülmesi beklenmedik bir olaydı ve taraftarları için önemli bir desteğin ortadan kalkması anlamına geliyordu. Cem Sultan 8 Mayıs 1481 tarihinde Konya'dan Bursa'ya doğru yola çıktı. Esasen İstanbul'a, ağabeyi Bayezid'den daha yakın bir konumda bulunmasına rağmen, özellikle İshak Paşa'nın rolüyle ve II. Bayezid lehine ağırlığını koymasıyla hızlı ha-

4 *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, nşr. İ. Şahin ve F.M. Emecen, İstanbul 1994, giriş kısmı.

reket edememiş ve ayrıca istihbarat eksikliği de yaşamıştı. Bayezid ise, kardeşinin Bursa'ya geçme ihtimaline karşı, Saruhan sancakbeyi olan oğlu Abdullah'a haber yollamış ve Bursa'ya gidip orada beklemesini istemişti. Bununla da yetinmeyerek, özellikle yeniçeriler üzerinde kuvvetli etkisi olduğunu bildiği Gedik Ahmed Paşa'yı Avlonya'da Otranto'daki kuvvetlerine yardım yollamaya çalışırken geri çağırınayı da ihmal etmemişti. Aldığı bir başka tedbir, Bursa'daki kuvvetleri 2000 yeniçeriyle takviye etmek olmuştu. Bu birlikler Bursa halkından da destek gördüğü anlaşılan Cem Sultan tarafından bozguna uğratıldı.

Bu şekilde saltanatının daha başında II. Bayezid önemli bir tehlikeyle karşı karşıya kaldı. Bizzat kardeşinin üzerine yürüyerek onu Yenişehir Ovası'nda mağlubiyete uğrattı. Her ne kadar Cem'in savaştan önce II. Bayezid'e bir heyet yolladığı, bu heyet aracılığıyla devletin ikiye bölünmesini ve Anadolu tarafının sultanlığının kendisine verilmesini istediği yolunda rivayetler çıkmışsa da böyle bir teklifin yapılmış olma ihtimali oldukça zayıf görünmektedir. Kaynaklarda atıf yapılan bu teklifi, aslında Cem Sultan'ın ağabeyinin saltanatını kabul karşılığında Anadolu taraflarında serbestçe davranabileceği bir idarî bölge talep etmesi şeklinde değerlendirmek daha doğrudur. 20 Haziran 1481 tarihindeki bu savaştan hemen önce, Avlonya'dan geri çağrılan Gedik Ahmed Paşa İznik'te II. Bayezid tarafından huzura kabul edildi ve yanındaki çok az sayıda askerle savaş alanından kaçarak Konya'ya doğru çekilen Cem Sultan'ı takip etmekle görevlendirildi. Fakat ne Gedik Ahmed Paşa ne de Cem Sultan'ın gideceği yolları kesmesi için haber gönderilen Dulkadıroğlu Alaüddevle Bey onu bulabildi. Cem Sultan da önce Adana'ya, oradan da Halep'e geçerek Memlük Sultanlığı'na sığındı. Bu durum II. Bayezid'in tahtını sağlamlaştırırken, meseleyi tam olarak çözüme kavuşturmadı, sadece geçici bir rahatlama sağladı. Bununla beraber, artık Cem Sultan'ın taht mücadelesini kaybettiği genel bir kanaat haline gelecekti.

Mısır'a giden ve Memlüklere sığınan Cem Sultan iktidar mücadelesini bırakmak niyetinde değildi. Kahire'de kaldığı sırada hacca giderek, hanedanın üyelerinin hiçbirisine nasip olmayan bu

şartı yerine getirmiş bir mümin olarak kendisinin daha bir heyecanla kabul göreceğini ümit ediyordu. Oysa hacca gitmek Türk geleneğine göre dünyevî işlerden el ayak çekip kendini tamamen dine vermenin başlangıcı gibi telakki edildiğinden, bu durum bir bakıma kendisi için olumsuz bir imaj haline geldi. Nitekim ağabeyi ile olan mektuplaşmalarından birinde, II. Bayezid ona hacı olması dolayısıyla dünya işlerine niçin bu kadar düşkün olduğunu sormayı ihmal etmemişti.[5] Cem Sultan Mısır'da kalmayı ve münzevî bir hayat yaşamayı düşünürken, Karaman'daki taraftarlarının ve bazı Osmanlı ümerasının da tahrikiyle yeniden Anadolu'ya döndü. Yaklaşık 20.000 asker topladı ve Konya'ya doğru yöneldi. Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri ile karşılaşan Cem Sultan'a Karamanoğlu Kasım Bey de yardımcı oluyordu. Cem Sultan, Gedik Ahmed Paşa kuvvetlerini dağıttıktan sonra, Konya'yı kuşattıysa da başarılı olamadı (Haziran 1482). Bu kuşatma üzerine bizzat II. Bayezid Anadolu'ya yeni bir sefer daha düzenledi. Konya'ya yöneldi, Ankara yakınlarında iken Cem'in Ankara'yı kuşattığını işitti. Cem'i orada bulamayınca, takibi için İskender Paşa'yı görevlendirdi; kendisi ise Larende'ye geçti. Bu esnada İskender Paşa ve Alaüddevle Bey, Cem Sultan'ın izine rastlayamadıklarından gelip padişaha katıldılar. Bu arada iki kardeş arasında diplomatik görüşmeler başladı. Bayezid Cem Sultan'a elçiler gönderdiyse de yapılan müzakerelerden iki taraf da tatmin olmadı. Bayezid ona Anadolu'dan uzaklaşıp Mekke'de oturmasını ve her türlü ihtiyacının karşılanacağını yazmış, Cem Sultan ise bunu reddetmişti. Bunun üzerine Hersekzade Ahmed Paşa Cem Sultan üzerine hareket etti. Her ne kadar iki taraf arasında bir çatışma vuku bulmasa da, Cem Sultan bu baskılar karşısında dayanamayarak Temmuz ayında Rodos Şövalyeleri'ne sığındı.[6] Cem Sultan'ın Rodos Şövalyeleri'ne sığınması II. Bayezid devrinde yeni bir safhanın başlangıcı oldu. Önce yeniçeriler üzerinde büyük bir nüfuzu olan Gedik Ahmed Paşa, Cem Sultan taraftarı olduğu gerekçesiyle idam

5 F.M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları*, s. 48.

6 N. Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş Diplomasisi ve Korsanlık 1480-1522*, çev. T. Altınova, İstanbul 2004, s. 152 vd.

edildi;[7] daha sonra ise onun kayınpederi olup II. Bayezid'in tahta geçiş sürecinde öne çıkan İshak Paşa emekliye ayrıldı. Böylece bir bakıma artık devleti kendi tekeline alacak ve tek söz sahibi olacak bir konuma gelmiş oluyordu.

Cem Sultan konusu giderek bir Avrupa meselesi haline gelmeye aday gibi görünüyordu. Nitekim az sonra onun Fransa'ya ve ardından İtalya'ya gidişiyle, Avrupa tarihinde ilginç bir diplomatik hareketlilik baş gösterecekti. Uzunca yıllar süren diplomatik faaliyetler, ne II. Bayezid'in istediği gibi neticelendi ne de Cem Sultan'ın bir gün Osmanlı tahtına oturma hayalini gerçekleştirecek şekilde sonuç verdi. Bayezid bu nazik dönemde ustaca bir dış politika yürüttü. Ayrıca gizli bir istihbarat ağı da kurdu. Papaya her yıl Cem Sultan için yüklü paralar gönderdi.[8] Cem Sultan dolayısıyla Avrupa'daki güçlü devletlerin gündemi de değişmişti. Fransızlar ve Macarlar onun şahsında Osmanlı Devleti aleyhine yeni planlar yapacakları bir fırsatı yakalamışlardı. Fakat II. Bayezid'in ustaca uyguladığı dış siyaset, Cem'in de bu emellere alet olmama yönündeki ciddi temayülü söz konusu niyetleri boşa çıkardı. On üç yıl süren bir sürgün hayatının ardından Cem Sultan, 25 Şubat 1495'te Napoli'de öldü.[9] Cem'in ölümü Osmanlı tarihinde önemli bir safhanın da sonu oldu. Bu tarihe kadar olan dönemde, II. Bayezid dış politikada özellikle Venedik ve Macarlara karşı itidalli davranmak durumundaydı; kendisine karşı Cem Sultan kozunun kullanılabileceğini biliyordu ve diplomasinin bütün imkânlarından faydalanma yolunu tercih etmişti. Bununla birlikte, bu süre zarfında babasından kendisine tevarüs eden birçok iç meseleyle yüzleşmek zorunda kaldı. Bu tarihten sonra da dış politikada daha atak bir siyaset izlemeye başladı.

7 İ.H. Uzunçarşılı, "Değerli Vezir Gedik Ahmed Paşa II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi", *Belleten*, XXIX/114 (1965), s. 355-361.

8 H. Pfeffermann, *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*, çev. K. Beydilli, İstanbul 2003, s. 77-112. H. İnalcık, "A Case Study in Renaissance Diplomacy: The Agreement Between Innocent VIII and Bayezid II on the Djem Sultan", *Journal of Turkish Studies*, III (1979), s. 209-230.

9 Cem Sultan için bkz. İ.H. Ertaylan, *Sultan Cem*, İstanbul 1955; C. Baysun, "Cem", *İA*, c. III, s. 69-81; N. Vatin, *Sultan Djem*, Ankara 1997; M.O. Meriç, *Sultan Cem*, Ankara 2006; Cem Sultan kronolojisi: M. Ak ve K. Akalan, *Sultan Cem*, İstanbul 2011.

3. Karadeniz Hâkimiyeti İçin Yeni Mücadele ve Boğdan Meselesi

Cem Sultan olayının ilk safhası sona erdiğinde, tahta çıkan her Osmanlı padişahı gibi II. Bayezid de ilerideki saltanatını meşru temellere oturtacak ve kendisinin hükümdarlığını tebaasına tanıtacak bir sefere ihtiyaç duymuştu. Kendisine tahtı sağlayıp üzerinde nüfuz kurmaya çalışan devlet adamlarını uzaklaştırdıktan sonra kendi iradesiyle hareket etmeye başladığını da gösterıneyi düşünüyordu. Üstelik ilginç şekilde önceki "devr-i sâbıkda" dışlanan Çandarlı ailesinden İbrahim Paşa'yı divana vezir olarak almıştı. Öte yandan merkezdeki hizipleşmenin taraftarı konumundaki yeniçerilerin meşgul edilmesi de önemliydi. Yeniçeriler çok sevdikleri Gedik Ahmed Paşa'nın katlinden dolayı hayli rahatsızdılar. Onları yatıştırmak için yeni bir gaza yapmak gerektiği ortadaydı. Yeniçeri ileri gelenleri bunun kendilerini yok etmek için yapılmış bir manevra olduğunu ileri sürmüşler, bizzat II. Bayezid onlarla konuşarak durumu izah etmek mecburiyetinde kalmıştı. Esasında seçilecek kolay ama önemli bir hedef, taht mücadelesinden çıkmış yeni sultanın otoritesini ikamede büyük bir adım olacaktı. Bütün bu mülahazalarla Fatih'in bir bakıma yarım bıraktığı meselelerden biri olarak görülen Boğdan öne çıktı. Daha önce Fatih Sultan Mehmed Eflâk (Romanya) ve Boğdan'da (Moldovya) Osmanlı nüfuzunu tesis etmiş ve Eflâk gibi Boğdan da Osmanlı haraçgüzarı olmuştu. Fakat Boğdan Voyvodası Ştefan cel Mare, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan da istifade ile Eflâk sınırını aşarak, 8 Temmuz 1481'de Bükreş'e girmiş, daha sonra da Tuna'yı geçmek suretiyle Osmanlı topraklarına tecavüz etmişti. Onun Eflâk'a da sahip olarak kuzeyden Karadeniz limanlarına inen önemli ticaret yolunun da geçtiği bu kesimde güçlü bir konuma gelmesi, Osmanlılar tarafından kabul edilebilir bir durum değildi. Bunun üzerine II. Bayezid bir yandan sefer hazırlıklarına başlarken, diğer yandan Mihaloğlu Ali Bey ve kardeşi İskender Bey gibi akıncılar Boğdan topraklarına akınlar düzenleyerek bir savaş için gerekli zemini oluşturmaya çalışıyorlardı. Bayezid, Macar Krallığı'ndan

gelebilecek bir tehlikeyi de hesaplayarak, Macar sınırındaki ve Morava Nehri üzerindeki kaleleri sağlamlaştırdı. 1 Mayıs 1484 tarihinde de haracını göndermeyip isyan ettiği gerekçesiyle Boğdan üzerine sefer ilan etti.[10]

Başında II. Bayezid'in bulunduğu Osmanlı kara ordusu, 27 Haziran 1484'te İsakçı iskelesinden Tuna'yı geçerek, Eflâk askerleriyle buluştu. Boğdan birlikleri ortada görünmeyince, ordu Tuna ağzında stratejik önemdeki Kili'ye yöneldi ve kale kuşatıldı (6 Temmuz 1484). Yoğun topçu ateşinin neticesinde kale 15 Temmuz'da teslim oldu. Burası II. Bayezid'in bizzat fethettiği ilk yerdi. Padişah buranın ardından önemli bir ticaret merkezi olup karadan ve denizden surlarla çevrili Akkirman'a yürüdü. Bu kale de 3 Ağustos tarihinde eman ile teslim alındı. Kale halkının bir kısmı İstanbul'a ve Biga'ya sürgün edildi. Bayezid'in bu seferi zaferle neticelenirken, iktidarını daha da pekiştiriyordu. Kili ve Akkirman gibi kuzey ülkelerinin Akdeniz'le olan ticaretlerinde önemli iki antreponun doğrudan Osmanlılar eline geçmesi iktisadî olarak da büyük bir kazançtı. Böylece Karadeniz'in iç deniz olma sürecinde sondan bir önceki en önemli adım atılmış oluyordu. Kili ve Akkirman Osmanlıların hem Karadeniz ticaretinde hem de kuzeye yönelik stratejileri içinde çok önemli bir yer haline gelecekti. İstanbul gibi doymak bilmez bir büyük kentin yiyecek ihtiyacı bakımından bu limanların ele geçirilmesi mühim bir gelişme olmuştu.[11] II. Bayezid'in sefere çıkarken Edirne'de temellerini attırdığı imaret de bu zaferin bir nişanesi olmuştur.

Boğdan seferi sonrası Osmanlılar, II. Bayezid'in serinkanlı siyasetiyle Batı'da durgun bir askerî döneme girdiler. Bununla beraber diplomatik hareketlilik hiç eksilmemişti. Sefer dönüşü padişah Edirne'de Fas'tan, Akkoyunlulardan, Hazar Denizi kıyılarındaki Şirvan şahından ve Macaristan'dan cülus tebriki için gelen elçileri kabul etmişti. Fakat doğuda olaylar pek durulacak gibi değildi. Maraş bölgesindeki Dulkadıroğulları, Osmanlıları ve Memlükleri

---

10 N. Beldiceanu, "1484 Osmanlı Seferi Hazırlıkları ve Kronolojisi", *Belleten*, çev. Z. Arıkan, XLVII/186 (1983), s. 587-598.

11 Ticari önemi için bkz. H. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I (1300-1600)*, çev. H. Berktay, İstanbul 2000, s. 227, 349-354.

karşı karşıya getirecek fitili ateşleyeceklerdi. Bunu fırsat bilen Ştefan da Boğdan'daki kayıplarını telafiye çabalayacaktı. Bayezid'in Ştefan üzerine Hadım Ali Paşa'yı göndermesi ve onun da 19 Eylül 1485'te Boğdan'ın merkezi olan Suceava'ya kadar girmesi ile Ştefan'a geri adım attırıldı, o da iki yıldır ödemediği haracını ödeyerek Osmanlı hâkimiyetini yeniden tanıdı. Bu arada, Osmanlıların 1490 tarihinde bir antlaşma imzaladıkları Lehistan Kralı IV. Kazimierz Jagiellończyk'in ölümü (7 Haziran 1492) ve yerine I. Jan Olbracht'ın geçişi üzerine, her iki taraf arasındaki barış üç yıllığına yenilenmişti (1493). Fakat sonra kuzeyde yeniden hareketlilik başladı ve Lehliler Boğdan'ı işgal etmeye teşebbüs etti (1497). Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri Boğdan'a giren Leh kuvvetlerini geri püskürttü. Osmanlılara, vasal statüsünde olan Voyvoda Ştefan'ın kuvvetleri de destek veriyordu. Bu birlikler Lehistan içlerine, Lviv'e kadar ilerledi (Mayıs 1498). Ardından da Silistre Sancakbeyi Malkoçoğlu Bali Bey komutasındaki akıncılar Lehistan'a iki büyük akın daha düzenledi ve Lehlilere büyük zararlar verdirdi. Bu durum da Lehistan'ı Osmanlı Devleti ile barışa zorlamakta gecikmedi. Osmanlılar kuzey siyasetinde Lehistan faktörünü bundan sonra daima göz önüne alacakları yeni bir anlayışı da yerleştireceklerdi.

4. Memlüklerle Çukurova Savaşları ve Safevî Tehdidinin Doğuşu

Cem olayı dolayısıyla Batı'ya karşı itidalli bir politika izlenirken, Doğu kesiminde birçok nedenden ötürü Osmanlı-Memlük ilişkileri iyice bozulmuştu. Fatih Sultan Mehmed döneminde başlayan gerginlik tam olarak giderilmiş değildi. Ancak her iki taraf arasında itidal ön plandaydı. Memlük toprakları Adana bölgesini de içine alarak Suriye'ye kadar uzanıyor, bu haliyle Osmanlı sınırdaş devleti konumunda bulunuyor ve hudut hattındaki problemler zaman zaman her iki devleti karşı karşıya getirebiliyordu. Özellikle Cem Sultan olayında Memlüklerin tutumu, Karamanoğulları'nın Toroslar'daki bakiyelerinin gerginliği tırmandırıcı faaliyetleri ve Dulkadıroğulları üzerindeki nüfuz mücadeleleri iki taraf arasında-

ki ilişkileri yeniden germeye başladı. Eylül 1484'te Dulkadıroğlu Alaüddevle'nin yanındaki Osmanlı kuvvetleri ile birlikte Memlüklere karşı Elbistan'da kazandığı zafer yeni problemlerin başlangıcı oldu. Bu esnada gelen bir Memlük elçilik heyeti Bayezid'in tahta çıkışını tebrik ve Osmanlı Devleti'nin elinde olan topraklardaki hükümranlığını tasdik etmekteydi. Ayrıca halife tarafından gönderilen bir sultanlık menşuruyla iki taraf arasındaki husumetin sona ermesini arzuladığını belirtiyordu. Bu husus, Osmanlı Devleti üzerinde Memlük vesayetini kabul etmek anlamına geleceğinden II. Bayezid tarafından hoş karşılanmadı ve özellikle de Hindistan'dan cülus tebriki için gönderilen heyetin yanındaki hediyelerin Memlükler tarafından gaspı, özürlerinin samimi olmadığını düşündürdü.

Memlük elçisi ülkesine dönmeden önce, Karaman Beylerbeyi Karagöz Paşa idaresindeki bir ordu Adana ve Tarsus'u Memlüklerin elinden aldı ve Çukurova'da yeni bir mücadele böylece başlamış oldu. 1486'da Osmanlı birlikleri Memlükler karşısında mağlup oldu ve daha önce ele geçirilen yerler kaybedildi. II. Bayezid, Memlüklerin üzerine bu defa Hersekzade Ahmed Paşa'yı gönderdiyse de o da başarısız olup esir düştü. Bu başarısızlıklar II. Bayezid'i orduda birtakım reformlar yapmaya, hafif ateşli silahlarla mücehhez kuvvetler oluşturmaya ve donanımayı takviye etmeye itti. 1488'de Hadım Ali Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu 16 Ağustos'ta karşılaştığı Memlük ordusu karşısında tutunamayıp mağlup oldu. Adana elden çıktı ve Memlükler Kayseri'ye kadar ilerlemeyi başardılar. II. Bayezid bu gelişmeler üzerine bizzat bir sefer niyeti izhar etse de, dönemin önde gelen devlet adamları ve ulemanın itirazıyla bu olay gerçekleşmedi. Osmanlı uleması iki Sünnî devletin birbiriyle çarpışmasına şiddetle karşı çıkmıştı. Memlük sultanının içerideki birtakım karışıklıklar nedeniyle barış arzusunda olması ve gönderdiği elçi ile özür dilemesi üzerine, iki taraf arasında statükoyu korumak şartıyla 1491 senesinde bir antlaşma imzalandı.[12] Anahatları itibariyle Çukurova üzerindeki bu

12 Ş. Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi: İlk Osmanlı Memluklu Savaşları (1485-1491)", *Belleten*, XXXI/123 (1967), s. 345-373. Ayrıca bu savaşlar için bkz. Shai Har-El, *Struggle for Domination in the Middle East: The Ottoman-Mamluk War 1485-91*, Leiden 1995.

mücadele dolayısıyla Osmanlı Devleti bir prestij kaybına uğradığı gibi, hiçbir kazanç elde edememişti. Bu durum ayrıca padişahın otoritesi üzerinde de sarsıcı etkilere yol açmıştı. Savaşların sebep olduğu karışıklıklar içerisinde, özellikle Karaman bölgesinde birtakım olaylar patlak verdi; bölgede huzursuzluk çıkaran ve Osmanlı otoritesine başkaldıran Turgutlu ve Varsak aşiretleri ile Karamanoğulları'na bağlı gruplar ve aşiretlerle mücadeleye girişildi. Olaylar, Karamanoğulları'nın son vârisi kabul edilen Mustafa Bey'in kaçarak Memlüklere sığınması ile neticelenir gibi göründüyse de Turgutlu ve Varsak aşiretlerinin sebep olduğu istikrarsızlık, çok geçmeden dinî bir veçheye bürünerek ciddi bir isyan hareketinin temellerini hazırlayacaktı.

Bundan sonraki dönemde Osmanlılar ve Memlükler arasında zaman zaman gerginlikler ve küçük çaplı çatışmalar olsa da, İran'da ortaya çıkan Safevîlerin oluşturduğu tehlike, iki tarafı birbirine yaklaştıracaktı. Safevîlerin kurucusu Şah İsmail'in Osmanlılara karşı birleşme tekliflerine olumsuz cevap veren Memlükler ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler o kadar düzelmişti ki, Osmanlılar Memlüklere silah ve malzeme yardımında dahi bulunmuşlardı. Hiç umulmadık bir yönden, yani Hind Denizi ve Kızıldeniz'den yaklaşan Portekiz tehlikesi de Osmanlıların Memlüklere destek olmasına neden olmuştu. II. Bayezid döneminde Memlüklerle yapılan bu mücadele, netice itibariyle sonuçsuz kalmıştı ve gerçek hesaplaşma, tıpkı doğuda Osmanlı sistemine karşı en büyük tehdidi oluşturan Safevîler gibi, Yavuz Sultan Selim dönemine intikal edecekti.

Osmanlı-Venedik savaşları sırasında Anadolu'da dinî ve sosyal vasıflı yeni bir hareket ortaya çıkıyordu. Özellikle Şah İsmail'in önayak olduğu bu yeni dinî/siyasî anlayış Anadolu'daki Türkmen boyları arasında oldukça rağbet görmekteydi. Şah İsmail onlara İslamiyet'i algılayış biçimleriyle hitap ediyordu. Bu grupların geleneklerinden gelen öğelerle karıştırdıkları İslamî anlayış ve uygulamaları Şah İsmail ile birlikte yeni bir siyasî özelliğe büründü. Osmanlı iskân uygulamalarından, tahrir sisteminden, vergilerden rahatsızlık duyan ve yerel yöneticilerin baskılarından bunalan,

özellikle de Karamanoğulları'nın etkisi altındaki dağlık alanlarda yaşayan bu kabileler Şah İsmail'in etkisi altına girmeye başladı. Bu esnada Mora'da savaş halinde olan II. Bayezid, Toroslar'dan ve Karaman bölgesinden, Sivas-Amasya ve Samsun-Trabzon arasındaki dağlık alanlara uzanan kesimdeki Türkmenlerin Şah İsmail'le olan irtibatını kesmeye çalıştı. Yakalanan elebaşları şiddetle cezalandırıldı, buradaki nüfusun bir kısmı Mora'da yeni fethedilen yerlerin iskânı için sürgün edildi.[13] Bu önlemler, Şah İsmail'in ihtilal hareketi için merkez olarak düşündüğü Konya'dan vazgeçip Tebriz'e yönelmesine neden oldu. Temmuz 1501'de Nahcıvan yakınlarında Akkoyunlu Elvend Mirza'yı yenerek Tebriz merkezli yeni bir devlet kurdu ve Anadolu'daki Türkmenler üzerinde bir propaganda başlattı.[14] Osmanlılar ile Safevîler arasında bir gerginlik sürse de, sıcak çatışmalar yaşanmadı. II. Bayezid yükselen bu tehlikenin farkındaydı. Fakat iyice yaşlanması ve sağlık problemleri dolayısıyla büyük bir hareket başlatmadı. Aynı zamanda artık sultanın yaşlanması ve iş göremezliği dolayısıyla oğulları arasında iktidar kavgası da başlamıştı.

1509 Ağustos'unda İstanbul'da, Osmanlı tarihlerinde "küçük kıyamet" olarak adlandırılan bir zelzele meydana geldiğinde, bunun sosyal bir olayı da tetikleyeceği hiç düşünülmemişti. Yaşanan korku ortamında huzursuzluklar hayli yüksek seviyeye erişmişti. Böyle bir atmosferde, Antalya yöresinde bir tekke şeyhi olan ve II. Bayezid'in öldüğü yolunda çıkan şayialardan etkilenerek harekete geçen Şahkulu Baba Tekeli'nin mehdilik hatta peygamberlik iddiasıyla başlattığı bir isyan baş gösterdi. Onun asıl amacı, ilahî bir emir aldığı gerekçesiyle Osmanlı saltanatına son vermekti. Her ne kadar aralarında organik bir bağa rastlanmasa da, eldeki kayıtlardan Şah İsmail'le Teke bölgesindeki taraftarları arasında yoğun bir hareketlilik olduğu göze çarpar. Ayrıca kıyamet beklentisi de hem Şahkulu Baba Tekeli'nin taraftar bulmasına yol açmış hem de gerek halktan gerekse de timarlı sipahilerden mukavemet gör-

---

13 *II. Bayezid Dönemine Ait Ahkâm Defteri*, s. 8, 21, 92, 125,

14 F.M. Emecen, "Şark Meselesinin Doğuşu: Osmanlı Devletinin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 321-337.

memesinde etkili olmuştur. Şahkulu, Burdur'da Karagöz Paşa'nın ordusunu dağıtmayı başardı ve onu öldürttü; ardından da Şehzade Korkut'un kuvvetlerini bozguna uğrattı. Bursa'ya doğru hareketlendiğinde ise II. Bayezid'in hayatta olduğunu öğrendi ve kendisinin üzerine geleceği korkusuyla sığınabileceği bir hisar aramaya başladı. Geri çekilirken en son Sivas yakınlarındaki Çubuk'ta yapılan ve Veziriazam Hadım Ali Paşa'nın öldürüldüğü savaşta görüldü ve muhtemelen bu savaşta öldü; taraftarları da Şah İsmail'e sığındı. İsyanı bastırması için Hadım Ali Paşa ile birlikte görevlendirilen Şehzade Ahmed'in bu vazifedeki başarısızlığı, iktidar mücadelesinde ibreyi Şehzade Selim'den yana çevirdi.[15]

5. Batı'da Savaşların Yeniden Hızlanması: Macarlar ve Venediklilerle Mücadele

Osmanlılar, Cem Sultan'ın Avrupa'da oluşu sebebiyle, Macarlar ve Venediklilerle uzun süre barışçı bir politika izlemişler ve antlaşmaları yenilemişlerdi. Bu sırada Fransa kralının İtalya üzerindeki emelleri, ortaya çıkan savaşlar Osmanlılar için ferahlatıcı olmuştu. Hatta Fransa Kralı VIII. Charles'ın baskıları karşısında, Papalık, Venedik ve Napoli ile Osmanlılar arasında bir yakınlaşma dahi olmuştu. Zaten Memlüklerle olan yıpratıcı savaş dönemi 1491'e kadar Osmanlıları Batı'ya karşı dikkatli olmaya zorlayan sebeplerin başında geliyordu. 1490 yılında Macar Kralı Mátyás'ın (Matthias Corvinus-Hunyadi) ölümü üzerine Macaristan'da bir karışıklık baş gösterince, Osmanlılar gelişmeleri dikkatle takip etmeye başladı. Hatta önce sefer hazırlığı yapılması düşünüldüyse de sonra, Mihaloğlu Ali Bey kumandasında bir akıncı birliğinin sevkiyle iktifa edildi. II. Bayezid Mart 1492'de ordusuyla harekete geçti. Sofya ve Manastır üzerinden Tepedelen'e geçti. Yol üzerinde, uzun zamandır isyan halinde olan Arnavutların liderleri cezalandırıldı ve

---

15 İsyan hakkında yeni bilgiler için bkz. F. Emecen, "Şahkulu Baba Tekeli", *DİA*, c. XXXVIII, s. 284-286; aynı yazar, "İhtilalci Bir Mehdilik Hareketi mi? Şahkulu Baba Tekeli İsyanı Üzerine Yeni Yaklaşımlar", *Ötekilerin Peşinde: Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, haz. M. Öz ve F. Yeşil, İstanbul 2015, s. 523-534.

bölgede on yıllardır süren isyanlar kontrol altına alındı. Bu başarılar üzerine geri dönen II. Bayezid, Manastır'dan Pirlepe'ye doğru giderken konaklama esnasında bir Kalenderî dervişin suikastına maruz kaldı. Bu suikasttan İskender Paşa sayesinde kurtulunca, Balkanlar'daki sufi temayüllü grupların (*ışık taifesi*) Anadolu'ya sürülmelerini emretti. Suikastta, o sıralarda henüz kendini göstermeye başlayan Şah İsmail fedailerinin rolü olduğu iddia edilmişse de bu doğru değildir. Batı kaynaklarında bu şahsın Zeta Beyi Crnojević'in bir fedaisi olduğu ve derviş kılığına girerek padişahı öldürmeye çalıştığına dair bilgiler vardır.[16] Bu olayın II. Bayezid üzerindeki etkileri büyüktür; bundan dolayı padişahın daha da dindarlaştığı ve sufi hayata olan temayülünün arttığı ifade edilmektedir. Hicrî takvime göre 900 (1494) yılındaki kıyamet beklentileri de önde gelen kesimlerin psikolojisi üzerinde derin bir etki yapmıştır. Halkta ve aydın kesimde bu korku hâkimken, İstanbul'da bir de veba salgınının baş göstermesi durumu daha da güçleştirmiş, padişah da bunun üzerine yeniden Edirne'ye dönmüştür.[17]

II. Bayezid'in Arnavutluk seferi bir taraftan icra edilirken, bazı Osmanlı birlikleri Macaristan'a yönelmişti. Oraya yollanan birliklerin bir kısmı Belgrad Kalesi'ni kuşatırken, diğer bir kısmı ise Erdel'e doğru hareket etmişti. Erdel'deki başarısızlık Belgrad'dakilerin de geri çekilmesine neden oldu. Bu sefer esnasında bir akıncı birliğinin İstria üzerinden Leibach'a gitmesi ve orada pusuya düşürülmesi neticesinde II. Bayezid, Mihaloğlu Ali Bey'i Macaristan üzerine yolladı. Ali Bey idaresindeki Osmanlı birlikleri 1493 yılında Tuna'yı geçerek Macar topraklarını tahrip ettiyseler de dönüş yolunda Macar kuvvetlerinin baskınına uğrayarak ağır kayıplar verdiler. Aynı zamanda Bosna beylerbeyi olan Yakub Paşa da 8000 kişilik bir kuvvetle İstria'ya girmiş, Hırvat bölgesinde bazı yerleri yağmalamıştı. Kırbova (Krbava) kesiminde Hırvat Banı Emerik Derenčin'i (ö. 1493: Mirko/İmre Derencsény, Osmanlı kaynaklarında Drencil Ban) yenip esir almıştı. Yine Macar sınırlarında Pál

16 N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, çev. N. Epçeli, İstanbul 2005, s. 243.
17 F.M. Emecen, *Osmanlı Sultanları*, s. 34-35.

Kinizsi idaresindeki Macar birlikleri Semendire'ye saldırı düzenlemişlerdi. Buna Osmanlı akıncıları mukabil taarruzla cevap vermişlerdi. Bu karşılıklı çatışmalar neticesinde iki taraf da mütarekeden yana tavır göstermiş ve 1494'ten itibaren elçi değiştokuşları ile birlikte üç yıllık bir mütareke yapılmıştı. Her ne kadar daha sonra zaman zaman ilişkiler gerilse de II. Bayezid Venedik meselesi dolayısıyla da Macarlarla yapılan antlaşmalara sadık kalacaktı.[18]

Osmanlılar Cem Sultan'ın vefatı üzerine Batı politikalarına daha da ağırlık vermeye başladılar. Artık dışarıdan Cem Sultan ile bağlantılı bir tehdit ihtimali kalmadığı gibi, 1494 yılındaki kıyamet beklentilerinin boşa çıkmasından kaynaklanan bir rahatlık da mevcuttu. Yaklaşık on beş yıllık dönemde, II. Bayezid babasınınkine benzer bir askerî harekete girişmemişti. Bu esnada Venedik'le yaşanan gerginlikler, böyle büyük bir askerî harekât için zemin hazırlamakta gecikmedi. Venedik'le Osmanlılar arasında 1479 yılında yapılan antlaşmadan bu yana münasebetler dostane bir şekilde devam etmekteydi. Her ne kadar II. Mehmed'in ölümü üzerine bazı akıncılar, yapılan antlaşmanın hükmünün geçersizliğinden dem vurarak, Dalmaçya'da Venedik'e ait topraklara akın etmişlerse de Venedik, bir düşmanlıktan ziyade yeni bir antlaşma yaparak ticarî imtiyazlarını muhafaza etme çabası içerisine girmişti. Cem Sultan meselesinin sıcaklığı da Osmanlı tarafını bu antlaşmanın yenilenmesi noktasında etkilemişti. Böyle bir atmosferde 1482 yılı başında yeni bir antlaşma imzalanmış ve iki taraf arasındaki ilişkiler normalleşmişti. Fakat bu durum uzun sürmedi. 1487'de Osmanlıların Famagusta Limanı'nı Memlüklerle yapılan mücadelede kullanmak istemesi ve Venediklilerin buna müsaade etmemesi, iki taraf arasındaki ilk pürüz noktası oldu. 1491'de Venedik baylosu/elçisi Marcello'nun şifreli mektuplarının yakalanması büyük bir diplomatik krize yol açtı. Baylosun İstanbul'u terk etmesi istendi. Bu gelişme üzerine yapılan diplomatik girişimlerle mevzu halledilmeye çalışılsa da bu durum yakınlaşan bir savaşın habercisi gibiydi. Aslında iki taraf arasındaki ilk ciddi kriz, Venedik himayesinde

18 S. Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul 1966, s. 155-165.

bulunan Karadağ meselesi ile ilgili olarak çıktı. İskenderiye beyi olan Firuz Bey idaresindeki Türk birlikleri Karadağ'ı işgale başlayınca, Karadağ/Zeta Beyi Georg (Đurađ) Crnojević Venedik'e sığınmıştı. Bu hususta iki taraf arasında yapılan müzakerelerden ise bir netice alınamamıştı. Venedik bölgenin kendi idaresinde olduğunu iddia ederken, Osmanlılar da geri adım atmayarak, burasının kendilerine ait olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu gerginlik denizlere de sıçramış, iki taraf karşılıklı olarak birbirlerinin gemilerine saldırmışlardı.[19]

Venedik ile mücadelenin deniz güçlerinin takviyesine bağlı olduğu gerçeği açıktı. Fatih Sultan Mehmed dönemindeki savaşlarda Venedik donanması karşısında etkili bir mücadele sergilemek mümkün olmamıştı. Bu bakımdan II. Bayezid deniz gücünü esaslı şekilde takviye ettiği gibi, yeni tip gemiler dahi yaptırmıştı. Akdeniz'deki korsan menşeli denizcilerin donanmada istihdamının önü de açılmış görünüyordu. Venedik ile muhtemel bir savaş Osmanlı deniz kuvvetlerinin gücünün sınanması bakımından da şüphesiz son derece mühim olacaktı. Ayrıca Venedik'e öteden beri düşmanlık besleyen diğer İtalyan şehir devletleriyle yakın ilişki kurma yolları da aranıyordu. Milano Dükalığı, Floransa Cumhuriyeti, Napoli Krallığı ve Papalık ile kurulan ilişkilerin temel sebebi Venedik'i yalnızlaştırmaktı. Ancak bu devletler de Fransa-Venedik ittifakına karşı zaten Osmanlı desteği peşinde koşuyorlardı. Eğer Osmanlılar Venedik'e savaş açarlarsa 50.000 duka vermeyi bile taahhüt etmişlerdi (1497). Bununla beraber, Osmanlılarla savaşı göze alamayan Venedik, diplomatik yollarla çözüm bulmaya çalışıyordu. Venedik Senatosu, Andrea Zancani'yi 1498 Kasım'ında İstanbul'a yolladı. Zancani hem Avrupa'daki gelişmelerden Osmanlıları haberdar etmek hem de Split, Şibenik gibi Venedik idaresinde olan yerlere Osmanlı sancakbeyleri tarafından yapılan saldırıları şikâyet etmek niyetindeydi. Ayrıca Kefalonya ve Kotor bölgeleri için de 3000 duka teklif edecekti. Fakat elçi 1499 Şubat'ında İstanbul'a geldiğinde, sefer hazırlıklarına şahit oldu. 4 Mart'ta bizzat II.

---

19 S.N. Fisher, *Sultan Bayezid Han 1481-1512*, çev. Hazal Yalın, İstanbul 2014, s. 59-80.

Bayezid tarafından kabul edildi. Yapılan diplomatik görüşmelerde elçi Osmanlıların tavizsiz tutumuyla karşılaştı; fakat II. Bayezid Venedik'le antlaşmanın yenileneceğini de ifade etmişti. Osmanlılar savaşçı bir tutum sergilerken Floransa ile güçlü bir ittifaka da güveniyorlardı.[20]

Hayli güçlendirilmiş Osmanlı donanması tam da bu sıralarda Ege'de hareket halindeydi. Bir rapora göre Osmanlı filosu 78 kadırga, 25 kalyata ve yeni yapılmış iki büyük "göke"den oluşuyordu. Bu gökeler o dönemin en büyük gemileri durumundaydı. Donanma 30 Mayıs'ta Çanakkale'den çıktı. Hedef Mora Yarımadası'ydı. Burası her ne kadar Osmanlı hâkimiyetinde olsa da Modon, Koron ve İnebahtı gibi hem stratejik hem de ticarî önemi olan limanlar Venedik idaresi altındaydı. II. Bayezid kara ordusuyla Mora'ya doğru ilerlerken, denizde de donanma ilerliyordu. Venediklilerle ilk sıcak temas Prodane (Barak) Adası önünde yaşandı, burada Burak Reis'in büyük gemisi yandı ve kendisi hayatını kaybetti. Kemal Reis ise yoğun top ateşinden kurtulmayı başardı. Buna rağmen Venedikliler Osmanlı donanmasını durduramadılar. Karadan ve denizden bağlantılı bir biçimde ilerleyen Osmanlı ordusu 28 Ağustos 1499'da İnebahtı'yı ele geçirdi. İtalyan şehir devletlerinin desteğini kazanan II. Bayezid, Venedik'in müttefiki olan Fransa kralı tarafından yollanan bir elçi aracılığıyla yaptığı savaş tehdidini ciddiye almayarak, ertesi sene yeniden sefere çıktı.[21] Venedikliler yeni bir Haçlı seferi düzenlemeye çalışarak tehlikeyi bertaraf etme niyetiyle hareket etmeye başladılar. Papa da bu yönde faaliyete geçmişti, fakat diğer İtalyan devletleri II. Bayezid'i gizlice teşvik ediyorlardı. Bundan cesaret alan II. Bayezid de Napoli kralına yolladığı mektupta, Otranto'nun kendisine terk edilmesi karşılığında 25.000 kişilik askerî yardım vaadinde bulunmuştu. 7 Nisan 1500'de Edirne'den hareket eden Osmanlı ordusu, Serez, Anabolu ve Leontarion üzerinden Modon'a geldi. Önden yollanan ve Modon'u kuşatan Ali Paşa ve Sinan Paşa'nın harekâtı, padişa-

20 H. İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, İstanbul 2009, s. 132-133.

21 K. Setton, *The Papacy*, c. II, s. 507 vd.

hın gelişi ile daha da şiddetlendi. Aynı zamanda donanma da Modon önüne gelerek denizden kuşatmayı başlattı. Burada yapılan deniz savaşını Osmanlı filosu kazanırken, Osmanlı kara birlikleri 10 Ağustos'ta Modon'u ele geçirmeyi başardı.[22] Modon'un ardından, dayanamayacaklarını anlayan Navarin ve Koron kaleleri de teslim oldu. Mora'da oldukça stratejik bir konumu olan Anabolu Kalesi'ne yönelik bir kuşatma yapılamadan, kış mevsiminin gelmesi dolayısıyla padişah Edirne'ye döndü. Bunda biraz da alınan haberler etkili olmuştu. Zira Venedikliler Macarları ikna ederek Sırbistan'a saldırtmayı temin etmişlerdi. Ertesi sene, kaybedilmiş olan Navarin Kalesi'ni Mora Valisi Ali Paşa yeniden ele geçirdi. Bu arada Bayezid'in iyi ilişki kurduğu Milano ve Napoli Fransızlar ve İspanyollar tarafından işgal edilmişti. Yardım için Epir'de bekleyen Osmanlı kuvvetleri denizi geçmeye cesaret edemedi. Anadolu sahillerine yönelen ve İzmir civarını yağmalayan Venedik ve Fransız donanınası ise Midilli'yi kuşattı, fakat başarılı olamayıp geri püskürtüldü (Kasım 1501). Ayrıca Osmanlılar ani bir baskınla Adriyatik'teki önemli bir ticarî üs olan Draç'ı ele geçirmişlerdi. Venedik üst üste gelen başarısızlıklar ve savaşın maliye üzerine yükü dolayısıyla barış isterken, Osmanlılar da doğuda giderek ciddileşen Safevî meselesi dolayısıyla savaşa son vermeye hazırdılar. Macar kralının tavassutu ile iki taraf arasında Aralık 1502'de görüşmeler başladı ve mutabakata varıldı; buna göre Kefalonya Venediklilerde kalıyor, Modon, Koron, İnebahtı ve Draç Osmanlılara bırakılıyordu. Padişah 20 Mart 1503'te antlaşmayı onayladı.[23] Bu sırada aynı yıl Macaristan ve diğer Hıristiyan devletlerle Buda'da (Budin/Budapeşte) bir başka antlaşma daha yapıldı.[24] Bu, Osmanlılar

22 F.F. Lanza, "1500'de Türklerin Modon'u Kuşatması ve İşgali", *Türkler ve Deniz*, ed. Ö. Kumrular, İstanbul 2007, s. 201-229.

23 S.N. Fisher, *Sultan Bayezid*, s. 59-109; M. Pia Pedani, *Osmanlı Padişahının Adına, İstanbul'un Fethinden Girit Savaşına Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, çev. E. Yıldırım, Ankara 2011, s. 100-101; M. Şakiroğlu, "1503 Tarihli Türk-Venedik Anlaşması", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler III*, Ankara 1983, s. 1559-1669.

24 T. Gökbilgin, "Korvin Mathias (Matyas)'ın II. Bayezid'e Mektupları, Tercümeleri ve 1503 (909) Osmanlı-Macar Muahedesinin Türkçe Metni", *Belleten*, XXII/87 (1958), s. 269-390. Türkçe metin 22 Ağustos 1503, karşılaştırıldıktan sonra onaylanan diğer Türkçe metin 5 Kasım 1503 tarihlidir.

için önemli bir başarıydı. İtalyan savaşlarının ilk merhalesinde, Osmanlılar güç dengesini belirleyen bir rol oynamışlar ve Avrupa meselelerine bir bakıma müdahil olmuşlardı. İtalya üzerindeki çekişmenin ileriki safhalarında ise, Osmanlılar bu defa Fransızlara destek vereceklerdir. Osmanlılar artık Akdeniz'de fark edilir ölçüde bir deniz gücü haline de gelmişlerdir. Bunun hemen sonrasında, Kızıldeniz'de Portekizlilerle başlayacak mücadele de bu yeni siyasetin bir yansıması olacaktır. Memlük Sultanlığı'na II. Bayezid gemi malzemeleri, denizciler, ateşli silahlar yollayarak onların bir filo oluşturmalarına destek vermeyi de ihmal etmeyecekti. Üstelik 1492'de İspanya'dan kovulan Müslümanlar Osmanlılardan yardım istemiş, Kemal Reis idaresindeki bir donanma Batı Akdeniz'e giderek onların Kuzey Afrika sahillerine taşınmasına yardımcı olmuştur. Bu sıralarda Yahudiler de padişahın himayesine kavuşarak Osmanlı ülkesine kabul edilmiş; İstanbul, Selânik, Safed gibi ticarî merkezler yanında, Mora, bazı Balkan şehirleri ile Batı Anadolu kentlerine de yerleştirilmişlerdir.[25]

6. İktidar Mücadelesinin Yeniden Başlaması ve II. Bayezid Devrine Genel Bir Bakış

Osmanlılar Venediklilere karşı kazanılan başarının bedelini az sonra Anadolu'daki geniş çaplı sosyal hareketlenmelerle ödemek zorunda kaldılar. Zira, 1499-1502 devresinde doğudaki yeni gelişmeler karşısında ciddi bazı tedbirler almış olmakla birlikte, bunu genelleştirmeyi başaramamışlardı. Safevî tehdidi, Anadolu'daki dinî-sosyal patlama, artık yaşı hayli ilerlemiş II. Bayezid'in saltanatını tehlikeye düşürecek şekilde tırmanma eğilimi gösteriyordu. Özellikle tahta göz diken, hepsi de bulundukları bölgede etkili birer idareci olarak görev yapan oğulları arasında rekabet artık kaçınılmaz hale geliyordu. II. Bayezid'in hayattaki dört oğlundan en büyük olanı Şehzade Ahmed Amasya'da, Şehzade Korkut Ma-

25 Yahudi göçlerinin tarihi hakkında bkz. F.M. Emecen, "Manisa Yahudi/Seferad Cemaatinin Oluşum Süreci (XV-XVII. Yüzyıllar)", *Tarih İçinde Manisa*, Manisa 2006, s. 115-126.

Harita 4. II. Mehmed ve II. Bayezid döneminde Osmanlı İmparatorluğu

nisa'da, Şehinşah Konya'da ve Selim Trabzon'da sancakbeyi olarak bulunmaktaydı. Osmanlı gelenekleri uyarınca saltanata yakın aday, en büyük şehzade olan Ahmed idi. Fakat saltanat arzusuyla Kefe'ye gidip, oradan babasıyla görüşmek için Edirne'ye gideceğini belirten Selim ile aslında daha çok bir kültür adamı olan, vaktiyle saltanat vekilliğinde bulunan Korkut da şanslarını deneme niyetindeydiler. Şehinşah ise vefat ettiği için yarıştan biraz erken çekilecekti. II. Bayezid üç oğlu arasında iktidarını paylaştırmak istemiyor, kimsenin lehine de tahttan çekilmek gibi bir niyet taşımıyordu. Büyük atası II. Murad dışında, Osmanlı padişahları ölene kadar saltanat makamında kalmışlardı. O da asla tahttan vazgeçme arzusunda değildi. Belki oğullarından biri lehine ağırlığını koyabilirdi, ama bu ancak düşündüğü adayın durumunu takviye etmek şeklinde olabilirdi.

Safevîlerin doğudaki fütursuz hareketleri, 1507'de Osmanlı topraklarından geçerek Dulkadırlılar üzerine yürünmesi, özellikle Trabzon'da uzun zamandır Şah İsmail'in hareketlerini yakından takip eden Şehzade Selim'i hayli endişelendiriyor, yaşlanmış babasının yerini alırsa bu tehlikeyi bertaraf etmekle uğraşacağının sinyallerini kamuoyuna vermeye çalışıyordu. Bu amaçla kardeşi Ahmed ile daha babasının sağlığında taht için rekabeti açık bir oyuna döndürdü. Kefe'ye izinsiz gidişi tam da Şahkulu Baba Tekeli isyanıyla sarsılan payitahtta bomba etkisi yapmıştı. Selim'e nasihatçiler gönderildiyse de onun bunları dinleyecek bir durumu yoktu. Babasının elini öpme arzusunda olduğunu bildiriyor ve yine kendisine izin verilmediği halde, yanındakilerle birlikte Edirne'ye hareket etmiş bulunuyordu. Bu durum II. Bayezid'i ve diğer devlet adamlarını hayli telaşlandırdı. Padişah, onun görüşme teklifini reddetmesine rağmen, yerleşik âdetlerin dışına çıkarak Rumeli'de bir sancak vermeyi kabul etti. Zira Fetret dönemindeki karışıklıklar sebebiyle, şehzadelere Rumeli kesiminde sancak verilmemesi önemli bir prensip haline getirilmişti. Bu sayede oğlunu yatıştıracağını ve meselenin sona ereceğini düşünüyordu. Bununla tatmin olmayan Selim, ağabeyi Ahmed'in İstanbul'a davet edileceği yönünde bir duyum da alınca Çorlu'ya kadar geldi. Burada II. Ba-

yezid'in kuvvetleri Selim'in kuvvetlerini dağıttı ve Selim Kefe'ye dönmek zorunda kaldı. Şehzade Ahmed ise Bursa'ya kadar giderek babasından taht için kendisini vâris göstermesini istedi; ona bazı önemli devlet adamları da destek verdi. Fakat Ahmed'in Şahkulu Baba Tekeli isyanındaki başarısızlığı ve bölgedeki Safevî yanlısı hareketler karşısındaki acizliği elini zayıflattı. Ayrıca oğlu Murad'ın da Safevî hareketine sempatisi biliniyordu. Böyle olunca da yeniçerilerin desteğiyle birden her şey Selim'in lehine döndü.

II. Bayezid İstanbul'a döndükten sonra art arda hem Hadım Ali Paşa'nın hem de oğlu Şehinşah'ın ölüm haberlerini aldı; böylece sıhhati daha da bozuldu. Başta yeni sadrazam Hersekzade Ahmed Paşa olmak üzere, Şehzade Ahmed taraftarları da tahttan çekilmesi yolunda baskı yapmaya başladılar. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Ahmed de babasının elini öpmek arzusuyla İstanbul'a gelmek için ısrar etti. Bu gelişmeler üzerine toplanan divanda taht meselesi uzun uzadıya tartışıldı ve Ahmed'e davetiye gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu haberi alan Ahmed Üsküdar'a geldiyse de yeniçeriler, Hasan Paşa, Mustafa Paşa, Kazasker Abdurrahman ve Nişancı Cafer Çelebi'nin evlerini yağmalayarak Ahmed'in İstanbul'a gelişinden memnun olmadıklarını gösterdiler ve yolladıkları bir mektupla da onun hemen dönmesini talep ettiler; bu sayede kendi adaylarının Şehzade Selim olduğunu da ortaya koydular. II. Bayezid bu isyan karşısında mutedil davranarak yeniçerilerin taleplerini kabul etti. Bunu haber alan Ahmed de Gebze'ye çekilmek zorunda kaldı. Selim'in gücü karşısında bir şey yapamayacağını anlayan II. Bayezid, yapılması düşünülen sefer için askerin başına Şehzade Selim'in serasker olarak geçmesine onay verdi. Durum hemen Kefe'deki Selim'e bildirildi. O da babasına itaat edeceği ve İstanbul'a geleceği cevabını verdi. II. Bayezid de 27 Mart 1512 tarihinde Şehzade Selim'i serdar olarak atadığını resmen duyurdu. Bu esnada durumu geriden izleyen Şehzade Korkut da gizlice Manisa'dan İstanbul'a gelerek yeniçerilere misafir oldu ve onların Selim'e olan meylini anladı. II. Bayezid tarafından kabul edilen Korkut, babasına kardeşi Ahmed'in kendisini tehdit ettiğini söyledi. Selim'in İstanbul'a gelişi de bu sırada gerçekleşti. Şehre giren

Selim babasının huzuruna çıktıysa da saltanat meselesi konuşulmadı. Bu esnada yeniçeriler Selim'e biat edince, devlet erkânının da tavsiyeleri ile II. Bayezid tahttan oğlu lehine çekilmeye mecbur kaldı. Daha sonra ise Dimetoka'ya gitme arzusuyla yolda iken, 10 Haziran 1512'de vefat etti.[26]

II. Bayezid'in otuz bir yıllık saltanat dönemi, genel olarak bir önceki devre kıyasla, gazanın durduğu sakin bir zaman dilimini oluşturur. Kardeşi Cem Sultan'la giriştiği saltanat mücadelesini galip bitirmekle birlikte, onun 1495 yılındaki vefatına kadar olan dönemde Batı'ya karşı daha barışçıl bir siyaset takip etmiş ve diplomasiye ağırlık vermiştir. Öte yandan, gerekli olduğu durumlarda II. Bayezid sefere çıkmaktan çekinmemiş ve Boğdan'a yönelik düzenlenen sefer bu dönemde cereyan etmiştir. Arnavutluk, Macaristan ve Lehistan'la olan mücadele de devrinin askerî gelişmelerindendir. Venedik ile başlatılan savaş, II. Bayezid devrinde oluşturulan Akdeniz stratejisinin ilginç bir örneği olarak mütalaa edilebilir. Aslında bu siyasetin Fatih'in takip ettiğinden çok büyük bir farkı yoktur. Dikkatle takip edildiğinde II. Bayezid'in de babasının askerî faaliyet alanlarını izlediği ve bunları gerçekleştirmeye çalıştığı hemen fark edilir. Kili-Akkirman ile Mora'daki fetihler ve Arnavutluk meseleleri Fatih'in Batı'da yarım bıraktığı konulardır. Keza doğuda Memlüklerle kozların paylaşılması da Fatih devrinin bir mirası olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan, onu fütuhatçı siyasetten ayrılmakla silik bir devrin hükümdarı şeklinde tavsif etmek, aslında pek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Onun fetihleri Osmanlı Devleti'nin sonraki siyasî zemini bakımından çok dikkat çekici hassas noktalara yönelik olmuştur. Akdeniz'de gerek diplomasi alanında gerekse de deniz gücü olarak önemli bir aktör vasfının kazanılması da kritik önemi haizdir. Aynı şekilde yine bu dönemde, Anadolu'da ortaya çıkan yeni bir dinî/toplumsal harekete karşı almış olduğu tavırla, Osmanlı Devleti'nin Sünnî dünyanın da bir müdafii olarak tanınacağı bir altyapının belirsiz de olsa temelleri atılmıştır.

---

26 Taht mücadelesi için bkz. Ç. Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu", *Sancaktan Saraya: Seçme Yazılar*, haz. S. Koz ve H. Şahin, İstanbul 2012, s. 39-100. Ayrıca S. Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, s. 241-310; F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2010, s. 45-64.

Genel olarak onun döneminin Fatih zamanındaki çeşitli cereyanlara, hızlı reformlara tepkiyi de simgelediği üzerinde durulur. II. Mehmed döneminin hızlı reformları ve durmaksızın devam eden seferleri Osmanlı tebaası için gerek maddî, gerekse de psikolojik olarak ciddi bir yorgunluk kaynağı olmuştu. Buna karşılık II. Bayezid'in babasının reformlarını dengelemesi, bürokrasiyi güçlendirip kanunları yeniden tanzim ettirmesi ve kültürel faaliyetleri desteklemesi gibi tutumları, Osmanlı tebaası ve elitleri nezdinde bir rahatlama vesilesi olarak değerlendirilebilir. Bu yüzden kaynaklarda genel olarak barışsever, tebaasının haklarını korumaya özen gösteren ve halkın işlerini görmeyi esas kabul eden bir padişah olarak tanınır. Öte yandan denizcilik ve askerî alanda da birtakım reformlar yapılmıştır. Özellikle yeniçeri sayısının artırılması, ağa bölüklerinin oluşturulması ve ateşli silahların askeriye içerisindeki etkin kullanımına yönelik faaliyetler önemli modernizasyon hamleleri olup, onun askerî vizyonunun bir göstergesidir.

II. Bayezid dönemi Osmanlı klasik kültürünün yerleşmesi bakımından da çok önemlidir. Müeyyedzade Abrurrahman, Molla Lutfi, İdris-i Bitlisî, Kemalpaşazade, Tacizade Cafer ve Sadi çelebiler, Zembilli Ali Efendi, Necati, Zatî, Firdevsî gibi âlim, şair ve sanatkârlar II. Bayezid döneminin önde gelen isimlerindendir. Kemalpaşazade ve İdris-i Bitlisî'ye özel olarak tarih kaleme aldırmıştır.[27] Dönemin atmosferinin bir yansıması olarak, İslam'ın Sünnî yorumu dışındaki yorumlara karşı sert bir tutum takındığı ileri sürülür, Molla Lutfi'nin idamı meselesindeki tavrı buna örnek olarak gösterilir. Aslında devletin sosyal ve dinî tabanını derinden etkileyeceğini düşündüğü Safevî hareketine karşı fikrî ve dinî hazırlığın ilginç akisleri, serbest düşüncelerin aleni halde sürdürülmesine ket vurmuş olmalıdır. Ayrıca bu dönemde yapılan kanunlaşma hareketleri ile şer'î hukuk alanı, önceki uygulamaların aksine olarak, genişletilmiştir. Bu döneme ait kanunnamelerin metinleri sadece merkezî teşkilatı, vergi sistemini ve halkın mükellefiyetle-

27 Özellikle İdris-i Bitlisî'nin eseri II. Bayezid'in misyonu bakımından dikkat çekicidir: V. Genç, *Acem'den Rum'a: İdris-i Bitlisî'nin Hayatı ve Heşt Bihişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2014.

rini, hukukî cezaları değil, aynı zamanda esnaf örgütlenmelerini de nizama alan, bir ölçüde "mal standartlarını" belirleyen bir özellik gösterir. Üstelik tahriri yapılan taşradaki idarî birimlerin (sancakların) defterlerinin başında bu dönemden itibaren müstakil mahallî kanunnameler yer almaya başlamış, böylece "kanun" uygulamaları yaygınlık kazanmış görünmektedir.[28] II. Bayezid dindar ve perhizkâr bir hükümdar olarak halk arasında bilhassa son yıllarında "velî" olarak anılmıştır. Hatta İbnül'-Uleyf (ö. 1520) adlı Mekkeli bir şair, 1505'te yazdığı bir medhiyede, bu dinî tutumuna açık vurgular yaparken bağışlayıcılığı ve cömertliğini ortaya koyar, onu klasik İslam hükümdarları arasında zikreder.[29] Sünnî akaide aykırı cereyanlara karşı ilk ciddi tedbirlerin II. Bayezid'in son on yılında alınmaya başlanması, tamamen Doğu'da beliren siyasî-dinî tehdidin bir sonucudur. Öte yandan ilginç şekilde, Batı'daki sanat hareketlerinin gözden kaçırılmadığı da söylenebilir. Bazı tarihçiler, Fatih'in Batı'ya karşı olan ilgisinin aksine, onun Doğu kültürüne has unsurları öne çıkardığı ve babasının getirttiği danışmanları, ressamları ve bunların ürettiği eserleri saraydan çıkarttığı, dolayısıyla çok tutucu bir tavır sergilediği kanaatindedirler. Halbuki böyle bir hareket görülse bile, onun Batı'daki kültürel gelişmelerin uzağında durmadığı örnekleriyle bellidir. İtalyan Rönesansı'nın en önemli temsilcilerinden Leonardo da Vinci, II. Bayezid'e yazdığı bir mektupta, Haliç ve Boğaziçi'nde bir köprü yapma talebinde bulunmuştur. Michelangelo'nun da yine benzeri şekilde bazı projelerle İstanbul'a gelmeye niyet ettiği, keza Amerika kâşifi olarak tanınacak olan Kolomb'un daha önce ona başvurduğu rivayet edilir. Bu dönemde, II. Mehmed devrine nispetle, Doğu ve Batı kültürünün dengelendiği ve özellikle Doğu'nun kendisine has kültürel birikiminin ve terkibin daha çok ön plana çıkarıldığı söylenebilir. Kısaca kültürel açıdan bu dönem adeta "Doğu Rönesansı"nın ilginç ve dikkat çekici bir denemesini teşkil eder.[30]

---

28 Bu döneme ait kanunnameler için bkz. A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, 2. Kitap: II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul 1990.

29 Saad F. Oumar, *Ahmed bin el-Hüseyin bin Muhammed bin el-Uleyf'in Kitâbü'd-Dürri'l-Manzûm fî Menâkıbi's-Sultan Bâyezid Melîkü'r-Rum Adlı Eserinin Çeviri ve Değerlendirmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, İzmir 2010.

30 F.M. Emecen, *Osmanlı Sultanları*, s. 45-48.

X

Osmanlıların Şark Meselesinin Doğuşu ve Osmanlı Hilafeti

24 Nisan 1512'de resmen Osmanlı tahtına çıkan Sultan Selim'in sekiz yıl gibi kısa süren saltanatı, Osmanlı tarihinin en ilginç devresini oluşturur. Özellikle İran'a ve Mısır'a yönelik seferler sonucu, Osmanlı İmparatorluğu sadece batıda Orta Avrupa'ya değil, aynı zamanda Ortadoğu'ya hâkim bir siyasî güç haline gelmiştir. Özellikle Suriye-Mısır ve Arabistan üzerinde kurulan hâkimiyetin Osmanlı vizyonunu Akdeniz'den uzak denizlere, yani Hind Denizi'ne taşıyan, aynı zamanda bu iki denizi birleştiren bir yönü olduğu unutulmamalıdır. Bunun dışında, Safevîlere karşı yapılan mücadelenin de Osmanlı dinî anlayışının ideolojik boyutta şekillenmesi yanında, ilerideki devlet yapısının fikrî temellerini atmak bakımından mühim rolü olduğu açıktır. Bütün bu Doğu'ya yönelik niyetlerin, "Yavuz" sıfatıyla anılan Sultan Selim'in kendi şahsi tasavvurundan ortaya çıktığı düşünülmemelidir. Esasen bu, Fatih Sultan Mehmed döneminden beri izlenen siyasetin ve belki de Yıldırım Bayezid zamanında ilk belirtileri görülen büyük Osmanlı

stratejisinin çarpıcı bir neticesidir. Ancak Sultan Selim'in öncelikle halletmesi gereken en mühim iş, bir Osmanlı Şark meselesi haline gelecek olan Safevîler olacaktır.

Sultan Selim büyük bir askerî mücadelenin kapılarını aralamadan evvel, iktidarını sağlamlaştırmak için taht ümidi besleyen kardeşlerini ortadan kaldırma yoluna gitti. Babası II. Bayezid'in 10 Haziran 1512'de Dimetoka'ya giderken Abalar köyünde vefat edişinin ardından, kardeşlerinden kurtulmak için bir dizi operasyon düzenledi. Zira daha önce de belirtildiği gibi, hayattaki kardeşleri de tahta çıkma hakkını kendilerinde görüyorlardı ve bu iddialarını her an fiiliyata geçirebilecek bir konuma sahiptiler. En büyük tehdit, tahta geçme yolunda kendisiyle yarışan, yarışı kaybettikten sonra da hâlâ önemli bir rakip olarak duran ağabeyi Şehzade Ahmed'den gelebilirdi. Ahmed, Selim'in saltanata geçişini kabullenecek bir durumda değildi, Konya'ya yerleşmiş ve adeta bir hükümdar gibi davranmaya başlamıştı. Bu arada asker toplamakla da meşgul olduğu yolunda haberler payitahta ulaşmış bulunuyordu. I. Selim kardeşinin üzerine hareket ederek onu baskı altında tuttu, Ahmed de Amasya'ya çekilmek zorunda kaldı. Kışı geçirmek için Bursa'ya giden Selim, burada hanedanın diğer mensuplarından daha önce vefat etmiş olan kardeşi Şehzade Mahmud'un oğulları Musa, Orhan ve Emir'i, Şehzade Alemşah'ın oğlu Osman'ı ve Şehzade Şehinşah'ın oğlu Mehmed'i ortadan kaldırdı; Şehzade Ahmed'le yazıştığı gerekçesiyle de Veziriazam Koca Mustafa Paşa'yı idam ettirdi. Manisa'da bulunan diğer kardeşi Korkut da aynı akıbete uğradı. Şehzade Ahmed ise topladığı adamlarla Amasya'dan Bursa'ya doğru hareket etti. Esasen taht yolunda başka bir geleceği kalmadığının farkındaydı, son bir mücadele ile bu yıpratıcı meseleye olumlu veya olumsuz bir son vermek istiyordu. Bir yandan kendisini teşvik eden mektuplar alıyor, bunlarda askerin kendisine büyük bir destek vereceği bildiriliyordu. Ama daha önceki tecrübelerinden bu haberlerin sahte olduğunu hemen anlamıştı. Buna rağmen yine de kardeşinin üzerine hareket ederek bir ölüm-kalım mücadelesini tercih etti. Onun Cem Sultan'ın düştüğü durumu da göz önüne aldığı düşünülebilir. Sonunda Yenişehir

Ovası'nda 15 Nisan 1513 tarihinde yapılan savaşta bozguna uğratıldı ve yakalanarak öldürüldü. Bundan sonra I. Selim, taht için tehlike olabilecek bütün rakiplerini ortadan kaldırmış bir sultan olarak, rahatlıkla düşündüğü büyük askerî harekâtları gerçekleştirebilirdi. Bütün dikkatini Trabzon'daki şehzadeliği döneminde faaliyetlerini yakından takip etme fırsatı bulduğu ve nasıl bir dinî ideolojiye sahip olduklarının farkına vardığı Safevî problemi üzerine yoğunlaştırdı. Ayrıca Şah İsmail'e katılmış olan Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'ın varlığı da onu hayli rahatsız ediyordu.[1]

1. Şark Meselesinin Halli Yolunda İlk Adım: Çaldıran 1514

Şah İsmail'in ortaya çıkışı, Tebriz'i ele geçirişi, Anadolu'daki yandaşları üzerindeki derin etkisi, Orta Anadolu ve Teke-ili yörelerindeki isyanlar, bunu izleyen göçler Osmanlılar için giderek adeta hayat-memat meselesi halini almaya başlamıştı. Şah İsmail, başlangıçta Sünnî bir tarikat olarak bilinen, sonradan Şeyh Cüneyd ve Haydar zamanlarında On İki İmam Şiîliği'ni benimseyen Erdebilli bir şeyh ailesine mensuptu. Dedesi Şeyh Cüneyd'in Orta Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu kesimlerindeki faaliyetleriyle, bu yörede yaşayan çoğu konargöçer hayat tarzı içinde olan Türkmen boyları, Erdebil ocağı mensuplarını iyice benimsemişlerdi. Osmanlı Devleti'nin sıkı iktisadî ve sosyal baskısı altındaki konargöçer gruplar, bu uygulamalardan büyük bir rahatsızlık duyarak, adeta bir kurtarıcı beklemeye başlamışlardı. Bu kurtarıcı ise kendilerine öz dilleri ve Şamanist öğelerle yoğurdukları İslamî anlayışlarıyla seslenen Şah İsmail olacaktı. O, bu inançları siyasî bir kılıfa sokarak, yeni bir devletin temellerini atma yolunda ilerliyordu. Etrafında bulunan Anadolu'dan gelme aşiret liderlerinin etkisiyle de asıl ihtilalini Orta Anadolu'da gerçekleştirmek istemiş, ancak II. Bayezid'in etkili engelleme siyasetiyle daha sonra yönünü Tebriz'e çevirerek, Akkoyunlu mirası üzerinde Safevî devletini kurmuştu.

---

1 F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 45-92.

Bunun ardından da kendi dinî düşüncesini kan ve şiddetle yerleştirmeye çalışmış, kendisini kurtarıcı gibi gören Anadolu menşeli Türkmen boylarının bir bölümü yerlerini terk ederek ona katılmışlardı. Daha şehzadeliği döneminde bu duruma şahit olan I. Selim, durumun aciliyetini kavrayarak bu meseleye kesin bir çözüm bulmak için harekete geçti. Böylece uzun yıllar devam edecek bir Osmanlı "Şark Meselesi" ortaya çıkmış oluyordu.[2]

Bu noktada öncelikle ülke içindeki Safevî yandaşları ve destekçilerinin tespiti önem kazanıyordu. Özellikle Şah İsmail lehine çalışan, propaganda yapan ve "halife" adı verilen şahıslar yanında, devlet görevlisi oldukları halde gizlice bu harekete sempati besleyip, dinî anlayışı yaymaya çalışanların da tespiti gerekiyordu. Bilhassa Orta Anadolu kesiminde yapılan teftişler sonucu, bunların bir bölümü sert şekilde cezalandırıldı, bir bölümü sürgüne yollandı. Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere göre, bu tespitler daha çok Şehzade Ahmed isyanına destek veren veya vermeyenlerle, Safevîlerle irtibatı olan Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'ın yanına gidenler üzerinde yoğunlaşmıştı. Bununla beraber ilgili literatürde zikredildiği üzere, bu teftişler dolayısıyla Anadolu'da 40.000 "Alevi"nin öldürüldüğü yönündeki bilgiler gerçeği yansıtmamaktadır. Bu insanların bir kısmı sürgüne gönderildiği gibi, bir kısmı da köylerini boşaltıp Şah İsmail'e katılmışlardı. Bu durumu, dönemin resmî belgeleri olan Osmanlı tahrir defterlerindeki kayıtlardan takip etmek mümkündür. Ayrıca tahrir kayıtlarında, daha sonra bu kişilerin yerlerine dönmeleri durumunda vergiden muaf tutulacakları ve iskânlarının sağlanacağı yönünde de hükümlere dahi yer verilmiştir. Öte yandan, Şah İsmail'in de idaresi altındaki bölgelerde kendi dinî görüşünü paylaşmayanlara karşı hayli sert davrandığı Safevî kaynaklarının çoğunda belirtilir. Onun İsfahan, Fars, Yezd, Kirman, hatta Horasan bölgelerindeki yoğun Sünnî nüfusa mezhebî kimlikleriyle yaşama hakkı tanımadığı açık şekilde kaydedilir.[3]

---

2 F.M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 321-337.

3 Dönemin tarihçilerinden: Kazvinî, *Lübbü't-Tevârih*, Tahran 1340, s. 244-250; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, nşr. Seddon, Tahran 1968, s. 79-88; Ayrıca değerlendirmeler için bkz. F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 94-96.

Öyle anlaşılıyor ki, Şah İsmail yeni bir dinî-siyasî devletin temellerini atarken, idaresini kabul ettirebilmek için hayli sert ve kanlı bir politika izlemişti ve onun uygulamaları II. Bayezid'in ya da I. Selim'in aldırdığı önlemlerden daha katıydı. Böylelikle, Safevîlerin hâkim oldukları coğrafyada yaşayan halkın inancı neredeyse tamamıyla Şah İsmail'in yeni dinî ideolojisine dönüştürülürken, Osmanlı topraklarında çok sonraları "Alevi" olarak adlandırılacak zümreler, içlerine kapansalar da varlıklarını zamanımıza kadar sürdürebilmişlerdir.

Sultan Selim bu ciddi tehdit ve tehlikeyi askerî yollarla çözmeye kararlı bir tavır sergiledi. Bazı devlet adamları, Anadolu'daki durumun karışık olmasından hareketle, askerî bir operasyona sıcak bakmazlarken, padişahın da dahil olduğu diğerleri, acil askerî müdahaleden yanaydı. Muhalefet edenlerin bir başka ilginç gerekçeleri, Rumeli ve Anadolu'daki timarlı sipahilerin Şah İsmail ile savaşmakta isteksiz davranabilecekleri idi. Muhtemelen akıllara Timur karşısında saf değiştiren askerler geliyordu. Zira Şah İsmail lehine yapılan propaganda, Anadolu'da timarlı sipahiler üzerinde etkili olmuştu. Ancak Osmanlı padişahı, "rafizî" olarak nitelediği Şah İsmail ve taraftarlarına karşı savaşmanın dinî bir vecibe olduğuna dair fetvalar alarak, bir kamuoyu yaratmayı başardı. Bu arada yeni bir Haçlı seferi düzenlemek için gayret sarf eden Papa II. Julius'un çağrılarına rağmen, I. Selim'in cülusunu tebrik eden Macarlar ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun barış yanlısı tutumları bu uzun sefer için Osmanlılara zaman kazandırdı.

Osmanlı birlikleri geniş çaplı bir operasyona hazırlanırken I. Selim, birtakım iktisadî tedbirleri devreye sokarak Safevîleri zor durumda bırakmaya çalıştı. Dinî ve askerî tedbirlerin iktisadî boyutun eklenmesiyle daha sağlam bir başarıyı getireceğine inanıyordu. Bu anlamda öncelikle Safevîler için önemli bir gelir kaynağı olan ipek ticaretinin engellenmesi düşünüldü. Sınırlar kapatıldı ve Acem tüccarının ülke içine girişi yasaklandı; uymayanlar çok sert şekilde cezalandırıldı. Bu durum ayrıca iki devlet arasındaki gerilimin sadece dinî ve toplumsal gerekçelerle izah edilemeyeceğini, iktisadî unsurların da göz önüne alınması gerektiğini açık şekilde

gösterir. Hayli hareketli olan ve büyük gelir getiren ipek yolunun önemli bir kısmının Safevîlerin idaresinde oluşu, ticarî yollar üzerindeki hâkimiyetlerini Suriye ve Irak'a kadar genişletme arzuları, iki devlet arasındaki çatışmayı tetikleyen bir başka önemli âmil olmuştu. Bununla beraber bu ambargo, ileride Osmanlı-Memlük ilişkilerini de olumsuz etkileyecek faktörler arasında yer alır.

Gönderdiği mektupla Şah İsmail'i "sünnet-i seniyyeyi" kabule ve tövbeye davet eden I. Selim, sefer esnasında yolda önemli âlimlerin, sufilerin ve din büyüklerinin mezarlarını ziyaret ederek ve halka da bol bol bahşişler dağıtarak, çıktığı seferin dinî ve ideolojik gerekçesini halka göstermeye önem veriyordu. Askerini son kez sayım yaptırıp Safevî hudutlarına hareket etmeye hazırlandığı Sivas'ta, Safevîlerin faaliyetlerini ve durumunu öğrenmeye çalıştı. Safevî birlikleri yol hattı boyunca tahribat yaparak Osmanlı ordusunun iaşe hatlarını kesmeye çabalıyordu. Osmanlı ordusu Erzincan'a geldiğinde burayı savaşmaksızın teslim aldı; ayrıca Şah İsmail'in cevabî mektubu da ordugâha bu sırada ulaştı. Buna göre Şah İsmail, her ne kadar yumuşak bir üslupla da olsa, savaşmaya hazır olduğunu beyan ediyordu. Osmanlı ordusunun Safevî sınırına girdikten sonraki yürüyüşü hayli zorlu geçti. Güzergâhın önceden tahrip edilmiş olması dolayısıyla ciddi erzak sıkıntıları yaşandı. Geri dönüş için baskılar artınca, Sultan Selim buna aracı olan –çok değer verdiği– Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'yı idam ettirerek cevap verdi. Sonunda Makü ve Hoy arasında yer alan ve etrafı dağlarla çevrili bulunan Çaldıran'da iki taraf karşı karşıya geldi. Osmanlı ordusunun muharip kısmının mevcudiyeti 50.000 civarında iken, Safevî ordusu 40.000'i ancak buluyordu. Osmanlı askerlerinin bir bölümü herhangi bir saldırı ihtimaline karşı Tokat ve Sivas taraflarına sevk edilmişti. Osmanlı ordusunun sağ kolunda Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, sol kolunda Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa beraberlerindeki atlı eyalet askerleri ile birlikte bulunmaktaydı. Padişah ise merkezde, vezirleri Hersekzade Ahmed, Dukakinzade Ahmed ve Mustafa paşalar ile mevzi almıştı. Merkezdeki asıl güç, 150 civarında sahra topu ve şakaloz denilen küçük çaplı toplarla çevrilmişti ve 2000 civarında da tüfekli yeniçeri

top arabalarının arkasında yerleşmişti. Onların ardında kargılarıyla koruyucu piyadeler yer almıştı. Şah İsmail'in ordusu ise ikiye ayrılmış durumdaydı: Sağ kolda Şamlu Türkmenlerinden Durmuş Han, sol kolda ise Ustacalu Türkmenlerinden Muhammed Han mevzilenmişti. Şah İsmail'in kendisi ise duruma göre Osmanlı merkezini hedefleyecek şekilde fırsat bekleyecekti.

Çarpışmalar 23 Ağustos 1514'te Osmanlı topçusunun ağır salvo ateşiyle başladı. Onları seri tüfek atışları izledi. Safevîler ise merkeze yönelik göstermelik hücumlar yaparken asıl kanatlara ağırlık verdiler ve Osmanlı ana merkezini çevirmeye çalıştılar. Amaçları Osmanlı ordusunun kanatlarını bozmak, daha sonra merkeze yönelerek sonuca ulaşmaktı. Bununla beraber Osmanlı ordusu bu saldırılar karşısında zorlu bir savunma mücadelesine girişti. Anadolu kolu başarısız olsa da, Osmanlı ordusunun Rumeli kolu Safevîleri geri püskürtmeyi başardı. Bu esnada Şah İsmail bu karışık durumdan istifade ile Osmanlı merkezine doğru başında bulunduğu birliklerle harekete geçti. Birkaç kez merkeze yönelik saldırı düzenlediyse de Osmanlı tüfekçilerinin yoğun ateşi karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Ordusu dağılınca, yanında bulunan az sayıdaki adamıyla savaş meydanından çıkmaya çalıştı. Böylece cereyan eden savaşta Osmanlı ordusu kesin bir üstünlük kazanmış oldu.

Her ne kadar bazı modern tarihçiler savaşı Osmanlı tarafının kazanmadığını, aksine zor durumda kalıp, ağır kayıplar verdiğini iddia etseler de Osmanlı ordusunun sol kolunun Safevî hücumu karşısında dağılma emareleri göstermesi dışında, bütün savaş tamamıyla Osmanlı kontrolü altında vuku bulmuştur. Osmanlı savaş anlayışı kanat güçleriyle değil, merkezin devreye girmesiyle kazanabilecek bir sistemi öngörmekteydi. Oldukça hareketli olan sağ ve sol kolların görevi, düşman ordusunu oldukça sıkı korunan ve ateşli silahlarla donatılmış merkeze çekmekti. Asıl öldürücü darbe merkez tarafından vurulmaktaydı. Ayrıca Osmanlı ordusunun Safevî başkenti olan Tebriz'e kadar hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerleyerek şehre girmesi, savaştaki Osmanlı üstünlüğünün açık bir kanıtı olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan Çaldıran Savaşı,

yukarıda bahsedilen askerî taktiğin başarıyla uygulandığı bir savaş olma özelliği gösterir. Süvarilerin tali, tüfekli piyadelerin ana rolü üstlendikleri bu savaş, bu özelliği ile askerî tarih açısından önemlidir. Avrupa'da yapılan savaşlarda tüfekli askerlerin ilk ciddi başarısının 1525 yılında V. Karl ve I. François arasındaki Pavia Savaşı'nda görülmesi, Çaldıran Savaşı'nın bu anlamdaki yerini anlamamıza yardımcı olur.[4]

Çaldıran'da kazanılan başarı aslında ne Safevîlere son verebildi ne de Osmanlı-Safevî sınırlarında çok etkili bir değişime yol açtı. Sultan Selim Tebriz'e kadar gidip şehre girdiyse de ana harekât alanının çok dışına çıktığı için, stratejik mecburiyetlerin de zorlamasıyla, harekâtını sürdürmedi ve geri döndü. Bununla beraber, bu zaferin dinî ve sosyo-psikolojik tesirleri çok büyük oldu. Osmanlılar böylece mezhebî/ideolojik açıdan üstünlüklerini bütün İslam dünyasına gösterdiler. Batı'da Hıristiyan güçlere karşı gaza yapmakla sivrilen Osmanlılar, şimdi bu misyonlarına Sünnî inancın koruyucusu sıfatını da eklemiş oluyorlardı. Sünnî İslam olarak adlandırılabilecek Osmanlı ideolojisi, bunun muarızı olarak ortaya çıkan Safevî ideolojisi karşısında tam anlamıyla dengeleyici bir konum kazanmıştı. Osmanlıların biraz da siyasî şartların çizdiği doğrultuda üstlenmiş oldukları bu dinî görev, daha sonra idarî ve siyasî alanda da etkili olacak ve giderek daha katı sayılabilecek bir Sünnî inanış yerleştirilmeye çalışılacaktı. Buna karşılık, Şah İsmail'in heterodoks karakterli dinî-siyasî ideolojisi oğlu Tahmasb tarafından devam ettirilmeyecek ve daha mutedil bir Şiîlik yorumu ortaya çıkacaktı. Osmanlı hâkimiyetinde kalan bölgelerde yer alan ve Şah İsmail yanlısı Türkmen grupları ise, kendi içlerine kapanarak, kendi dinî inanç ritüellerini sürdüreceklerdi. Savaşın bir başka sonucu da Şah İsmail'in imajını tamamıyla sarsması oldu. Osmanlı kaynaklarında Sufi/Sofi diye adlandırılan Şah İsmail, taraftarları arasında yenilmez, kılıç işlemez, ulvî bir aziz mertebesindeydi. Bu yenilgisi ciddi anlamda ona ümit bağlayanlar arasında derin bir

4 Savaş için ayrıntılı tahliller: F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 100-158. Ayrıca bkz. *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)*, haz. V. Genç, sunuş: F.M. Emecen, İstanbul 2011.

travmaya yol açmıştı. Kendisi de bu durumun farkındaydı. Bundan sonraki faaliyetlerindeki durgunluk, çok açık şekilde bu yenilginin ağır yükünü üzerinden atamadığını gösterir. Osmanlılar açısından ise her şey yeni başlıyor gibiydi. Zira Sultan Selim, Şah İsmail'i yakalamayı ve gücünü tamamıyla kırmayı başaramamıştı; ama herkesin gözü önünde onu hayli geriletmişti. Osmanlılar, Safevîleri ortadan kaldırmayı dinî bir görev telakki ettiklerinden, mücadeleyi bu anlamda ısrarla sürdürmeyi ana politikalarının bir parçası olarak benimseyeceklerdi. Hatta mesele Kanunî Sultan Süleyman dönemine dahi taşınacaktı.

2. Doğu Anadolu'da Hâkimiyetin Tesisi

Sultan Selim, daha işini tam olarak bitirmediğini açık şekilde belli edercesine, o kışı Amasya'da geçirmeyi tercih etti. Niyeti kendi sınırlarıyla Safevîler arasında kalan Doğu Anadolu üzerinde hâkimiyet kurarak bir ölçüde bu kesimi tampon bir bölge haline getirmekti. Öncelikle bu siyasetini, aynı zamanda Memlüklerle de bağı olan Dulkadıroğulları Beyliği üzerine çevirdi. 19 Nisan 1515'te Safevîlerin idaresindeki Kemah'ı ele geçirdikten ve Safevî akıncı kollarını başarısızlığa uğrattıktan sonra, Safevîlerle işbirliği yaptığına inandığı, anne tarafından dedesi olan Dulkadıroğlu Alaüddevle Bey'e yöneldi. Alaüddevle Bey 1480'de Fatih Sultan Mehmed sayesinde Dulkadıroğulları tahtını ele geçirmişti. Merkezi Maraş olan bu beylik, Osmanlılar ile Memlükler arasında sıkışmış ve bir nüfuz mücadelesi alanına dönüşmüştü. Safevîlerin ortaya çıkışıyla da bu defa üçüncü bir aktör olarak onlar devreye girmişti. Alaüddevle Bey, kızından torunu olan Sultan Selim'e babasını tahttan indiren bir oğul olarak pek iyi gözle bakmıyor, ne yapacağı belli olmayan bir hükümdar olarak tanımlıyordu. Bu sebeple Memlüklere daha da yakınlaşmıştı, ama Osmanlı, Safevî ve Memlük çatışmalarında doğrudan taraf olmak niyetinde değildi. Bu yüzden Çaldıran seferi sırasında Selim'in taleplerini savsaklamış, hatta onun Osmanlılara karşı Safevîlerle ittifak yaptığı gibi asılsız şayialar da çıkmıştı. Ayrıca Sultan Selim Alaüddevle'nin rakibi Şehsuvaroğlu Ali Bey'i

destekliyordu ve onu Çaldıran seferine de götürmüştü. Kendisine Dulkadırlı topraklarını verdiği ve Kayseri'ye yolladığı Şehsuvaroğlu Ali Bey, önce Bozok bölgesini ele geçirmiş, buradaki mücadelede mağlup ettiği Alaüddevle Bey'in oğlu Süleyman Bey'in kesik başını ordugâha yollamıştı. Alaüddevle Bey bu durumu hemen Memlüklere bildirmiş, Memlükler de yolladıkları bir elçiyle bu durumun sebebini Osmanlılardan sormuştu. Bu durumu kendi hükümranlığına bir müdahale olarak gören Sultan Selim, Rumeli Beylerbeyi Hadım Sinan Paşa idaresindeki bir orduyu, bölgeyi çok iyi tanıyan Şehsuvaroğlu Ali Bey'in rehberliğinde, Alaüddevle Bey üzerine sevk etti. Turnadağı mevkiinde yapılan savaşı Osmanlı kuvvetleri kazanırken, Alaüddevle Bey hayatını kaybetti. Böylece Dulkadırlı topraklarında Osmanlı nüfuzu tam anlamıyla tesis edilmiş oldu.[5]

Sultan Selim'in ikinci önemli adımı Doğu Anadolu'da hâkimiyet alanını genişletmek oldu. Bunun için aralarında çekişme ve gerginliğin eksik olmadığı Kürt beylerini Osmanlı tâbiyeti altına alma yolunda ciddi propaganda faaliyetlerinde bulundu. Sünnîliğin Şafii mezhebine bağlı olan bu beylerin çoğu, Safevîlerce temsil edilen yeni dinî harekete sıcak bakmıyorlardı. Bundan istifade ile Kürt beylerinin âdet ve geleneklerini çok iyi bilen tarihçi ve münşi İdris-i Bitlisî Osmanlı lehine bölgede taraftar toplamak üzere görevlendirildi. İdris-i Bitlisî, öncelikle Urmiye'ye giderek, burada padişahın zaferini bildiren fetihname ve mektupları Kürt beylerine dağıttı. Bıradost aşiretiyle görüştü, Soran Meliki Emir Seyyid b. Şah Ali'ye mesajını iletti ve kendisini Erbil'i zapt etmesi için teşvik etti. Ardından da Bohti beylerinin sultanın otoritesini kabul etmesini sağladı. Bu bölgelerdeki aşiretleri Osmanlılara ısındıran İdris-i Bitlisî, daha sonra Hasankeyf, Siirt, Bitlis ve Hizan taraflarına giderek propagandasını devam ettirdi. Osmanlıların teklifini kabul ettiklerini bildiren bölgedeki beyler, kendi aralarında eşit konumda bulunduklarından başlarına bir Osmanlı beyinin tayin edilmesini talep ettiler. Bu propagandanın da bir neticesi olarak Osmanlılara bağlılık arz eden Kürt aşiretleri bölgelerindeki Safevîleri uzaklaştırmayı başardılar.

---

5 F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 159-163.

Osmanlıların bölgedeki ana hedefini, stratejik önemi en yüksek yer olan ve vaktiyle Akkoyunluların da merkezi durumunda bulunan Diyarbakır (o dönemde şehir Âmid, bölge ise Diyarbekir adıyla kaynaklarda geçer) teşkil ediyordu. Burası tarihî ticaret yollarının bir kavşağı olmakla da tarih boyunca önemini korumuştu. Siyasî olarak Azerbaycan'a uzanan coğrafyaya hâkim olmanın yolu da Diyarbakır'dan geçiyordu. Burası Selçuklulardan sonra Doğu Anadolu'da kurulmuş birçok Türk devletinin beşiği ve merkezi olmuş; bölgedeki kalabalık Türkmen boyları siyasî hâkimiyette belirleyici bir rol üstlenmişlerdi. Şah İsmail'in hareketi sırasında bunların çoğu ona destek verip yurtlarını terk ederken, onların yerini Osmanlı saflarında yer alan Kürt aşiretleri almaya başlayacaktı.[6]

Sultan Selim Safevîlerin eline düşen Diyarbakır'ı alma görevini Akkoyunlulardan Sultan Murad'a verdiyse de bu harekât başarısızlıkla neticelendi. Bunun üzerine yeniden devreye sokulan İdris-i Bitlisî'nin faaliyetleri neticesinde, Diyarbakır halkı Safevîleri şehirden kovdu ve Osmanlı hâkimiyetini kabule hazır olduklarını bildirdi. Bu gelişme üzerine Şah İsmail bölgeye Ustacaoğlu Muhammed Han'ın kardeşi Karahan'ı gönderdi. Safevî kuvvetlerine, Urfa, Mardin, Hasankeyf, Harput ve Ergani'de bulunan birliklerden de destek geldi. Müşterek kuvvetler tarafından Diyarbakır Kalesi kuşatıldıysa da kale teslim olmadı. Kuşatılanlara yardım için Bayburt'ta bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa'ya emir yollandı. O da hemen harekete geçerek, İdris-i Bitlisî'nin örgütlediği Çemişkezek, Palu, Çapakçur, Bitlis, Hizan, Hasankeyf, Cizre ve Sason beylerinin kuvvetleriyle birleşti ve bu müşterek kuvvetler Diyarbakır'a yürüdü. Bunun üzerine Karahan kuşatmayı sonlandırarak Mardin'e döndü, Osmanlılar ise savaşmaksızın şehre girdi (Eylül 1515). Ancak Safevî muhafızlarının canla başla savundukları iç kale kısmı ele geçirilememişti. Bu arada Mardin'e giden Osmanlı birliklerine, Mardin halkı şehrin kapılarını açtı, içerideki Safevî birlikleri ise iç kaleye çekildi. Kalenin kuşatılması hususunda Bı-

---

6 F. Demirtaş (Sümer), "Bozulus Hakkında", *AÜDTCFD*, VII/10 (1949), s. 29-60; H. İnalcık, "Türkler (Osmanlılar)", *İA*, c. XII/1, s. 300-301.

yıklı Mehmed Paşa ile Amasya-Sivas Beylerbeyi Şadi Paşa arasındaki baş gösteren anlaşmazlık neticesinde, Bıyıklı Mehmed Paşa bölgeden çekilmek zorunda kalınca, Safevî kuvvetleri de yeniden Mardin'de hâkimiyet kurdu (Ekim 1515).[7] Bu kesimdeki kesin hâkimiyet, Karahan'ın yeni faaliyetleri sonrasında Sultan Selim'in Mısır seferi arifesinde sağlanacaktır. Nitekim Karahan Mardin, Diyarbakır ve Hasankeyf arasındaki bölgedeki Kerh (Üçtepe) kesimine kadar olan yöreyi elinde tutmayı başarmıştı. Hatta bir kısım Osmanlı birlikleri Safevîlerce bozguna dahi uğratılmıştı. Diyarbakır'daki bu gelişmeler merkezde adeta bomba etkisi yaptı, derhal bölgeye takviye güçleri yollandı. Bunların desteğiyle Bıyıklı Mehmed Paşa Karahan üzerine yürüyüp onu ağır bir yenilgiye uğrattığı gibi, Karahan da savaşta hayatını kaybetti. Böylece 1516 bahar ayında bölgedeki Safevî etkisi kırılmıştı.

Osmanlı hâkimiyetinin Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmında tesisi, sadece stratejik ve askerî bakımdan değil, ticarî açıdan da özel bir anlam ifade etmekteydi. Bu sayede Tebriz-Halep ve Tebriz-Bursa ipek yolunun kontrolü tamamen sağlanmış oluyordu. Bu iki yol üzerindeki zengin ticaret ve sanayi şehirleri, özellikle o zaman Mezopotamya ile İran, Anadolu ve Halep ticaret yollarının birleştikleri Diyarbakır'ın ele geçirilmesi, Osmanlı hazinesi için büyük bir gelir kaynağı oldu. Osmanlılar bu bölgeyi hâkimiyetlerine aldıklarında, farklı bir idarî yapı tesis ettiler. Devlet burada kendi sancak teşkilatını kurmakla beraber, aşiretleri özel bir idareye tâbi tuttu. Buradaki sekiz Kürt aşiret beyi, irsi olarak kendi kabileleri üzerinde ve bölgede sancakbeyi olarak tayin edildi. Daha küçük olanlar ise Osmanlı timar sisteminin orta limitteki bir birimi olan zeamet statüsünde sayılmıştı. Bu sancaklarda beylerin kabile ve toprak üzerindeki hakları babadan oğula devredildiğinden, bunlara yurtluk ve ocaklık denmekteydi.[8] Öte yandan, buradaki beş Kürt aşireti de hükümet adı altında örgütlenmişlerdi. Bütün bu

7 F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 166-170.

8 Yurtluk ve ocaklık arasında bir farkın olduğunu belirtmeliyiz: Bunun için bkz. N. Göyünç, "Yurtluk ve Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 269-277; O. Kılıç, "Ocaklık" *DİA*, XXXIII, 317-318.

kabile beyleri, savaş zamanlarında, Diyarbakır beylerbeyinin emri altında asker göndermekle mükelleftiler; öte yandan vergilerden muaf tutulmaktaydılar. Bu bakımdan Osmanlı terminolojisinde geçen Kürdistan eyaleti tabiri, aslında Diyarbakır merkezli beylerbeylik kısımlarını değil, coğrafî bir bütünlük göstermeyen aşiretleri ifade etmekteydi. Kanunî dönemine ait Osmanlı idarî teşkilatını gösteren bir defterde açık şekilde Kürdistan eyaleti başlığı altında, bu aşiret bölgeleri ayrı ayrı "eyalet" tanımlamasıyla zikredilmiş, bunlar Diyarbakır Beylerbeyliği bölümü altında yer almıştır. Yani bunlar Diyarbakır Beylerbeyliği'ne tâbi, dağınık, sağa sola serpiştirilmiş, coğrafî bütünlüğü olmayan küçük idarî birimler halinde teşkilatlandırılmıştır.[9]

3. Doğu Meselesinin İkinci Safhası: Mısır Seferi

Osmanlıların Doğu Anadolu hâkimiyetini perçinleme niyetleri, az sonra çok da inceden inceye tasarlanmamış büyük bir askerî harekâtın başlangıcını oluşturur. Şah İsmail'in yeni Osmanlı sınırlarına doğru hareket ettiği yolundaki şayialar, Karahan'ın Osmanlı birlikleriyle olan mücadelesi Sultan Selim'i bizzat yeniden harekete sevk eden temel saiklerin başında gelir. Gerçekten de İran seferi dönüşü İstanbul'da bulunan padişah, Edirne'ye hareket etmeden önce bir divan toplamış, burada yeni sefer fikrini tartışmaya açmış ve bölgeden gelen kararları değerlendirmeye almıştı. Edirne'ye gittiğindeyse Doğu'ya yapacağı yeni seferin hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyordu. Edirne'de bulunduğu sürede Macarlarla barış görüşmelerinde bulunduğu gibi, ayrıca İran'dan gelen bir heyeti de kabul ederek bazı diplomatik girişimler yapmıştı. Dönemin kaynaklarından anlaşıldığına göre, Sultan Selim'in zihninde Memlükler üzerine yürüme fikri de hâkimdi. Zira II. Bayezid zamanında Çukurova'da yaşananlar ve Osmanlıların başarısızlığının izleri hâlâ silinmemişti. Üstelik Dulkadır Beyliği ile ilgili meseleler zaman zaman her iki devleti ciddi bir şekilde karşı karşıya getirmekteydi.

---

9 F.M. Emecen ve İ. Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri", *Belgeler*, Ankara 1999, s. 56, 85.

Ancak muhtemelen padişah yeni bir seferi Memlükler üzerine değil, Doğu Anadolu'daki gelişmeleri de nazarı itibara alıp Safevîlere yönelik olarak açmak istiyordu. Bu arada da Memlüklerin tepkilerini ölçmek niyetindeydi; iki devlet arasındaki ilişkilerin mahiyetini bu yeni durum çok açık şekilde belirleyecekti. Öte yandan, Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan'a ulaşan Portekizliler, Hind Denizi sularında Arap tacirlerin ticaretine darbe vurup Akdeniz ticaretini engellemeye, ayrıca Kızıldeniz'e harekât düzenleyerek Mekke-Medine'yi bile tehdide başlamışlardı. Hatta Memlükler onlara karşı koyabilmek için daha II. Bayezid döneminde Osmanlılardan yardım istemişlerdi. Arap Yarımadası'nın Portekizlilerce adeta tecrit edilmiş olması, yerli halkı ve bazı idarecileri Memlük idaresi yerine, güçlü Osmanlı hâkimiyetini talep etmeye dahi sevk etmişti. Muhtemelen Sultan Selim görünüşte Safevîleri hedef alan böyle bir seferi düşünürken, söz konusu durumu da dikkate almıştı.

Aslında Dulkadıroğulları meselesi Osmanlı-Memlük ilişkilerinde yeni bir sayfa açacak önemdeydi. Memlük sultanı, Alaüddevle'nin katlini ve yerine Şehsuvaroğlu Ali'nin getirilmesini kendileri için uygun bir durum olarak görmüyordu. Osmanlıların Memlük sınırlarındaki faaliyetleri ve mevcut statükoyu bozmaları Memlükleri endişelendiren bir başka konuydu. Sultan Selim de zihninde tasarladığı bir sefer için bazı teşebbüslerle Memlük Sultanlığı'nın nasıl bir tavır takınacağını test ediyor, tepkilerini anlamaya çalışıyordu. Ancak bu sıralarda, Edirne'den İstanbul'a geldiğinde topladığı divanda Diyarbakır'dan bozgun haberini alması üzerine, Doğu Anadolu'da tam bir hâkimiyet tesis etmek için Şah İsmail'i hedef alan yeni bir seferi aleni olarak gündeme getirdi. Hatta Memlük sultanına da iki elçi göndererek, Memlük devletinin sınırlarına düzenlenecek yeni seferin hedefinin sadece Rafizîleri cezalandırmak olduğunu ifade etti ve iki taraf arasındaki dostluğa vurgu yaptı. Bununla birlikte Memlük Sultanı Kanısav Gavri sınırlarında olup bitenler hakkında hayli endişe duyuyordu. Şah İsmail ile de aralarındaki ilişki aslında pek iyi değildi. Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki şehirlerinin emniyetini sağlamayı ön plana almış görünüyordu. Veziriazam Sinan Paşa'nın orduyla harekete

geçtiğini duyunca, o da ordusuyla sınırlarını muhafaza etmek amacıyla Suriye'ye doğru yöneldi. Dönemin Arap tarihçilerinden biri, Kanısav Gavri'nin Şah İsmail'in Osmanlılara karşı ittifak teklifinin görüşüldüğü mecliste, Osmanlı ordusunun kendi topraklarından geçmesine izin vermeyeceğine dair beyanına temas eder. Bu da onun Sultan Selim'e karşı güvensizliğinin eseri olmalıdır. Fakat o zaman bu hareketinin doğrudan kendisini hedef alan bir savaşın meşru sebebi olarak takdim edileceğini ve duyurulacağını hiç düşünmemişti.[10]

Sultan Selim İstanbul'un muhafazasını Piri Mehmed Paşa'ya bıraktıktan sonra, Şah İsmail üzerine yürüdüğünü ilan ettiği yeni seferine çıktığında, Memlük sultanının da ordusuyla hareket halinde olduğunu haber aldı. Yaptırttığı istihbarat sonucu, Memlük Sultanı Gavri'nin yanında Şehzade Ahmed'in oğlu Kasım'ın da bulunduğunu ve Gavri'nin Osmanlıları kendi topraklarından geçirmek niyetinde olmadığını öğrendi. Buna karşılık Memlük sultanı Suriye'ye gelişini, Şah İsmail ile Sultan Selim'in arasını bulmak ve onları barıştırmak olarak ilan etmişti. Gavri'nin kalabalık ordusuyla Halep'e inmesi, sıcak çatışmayla sonuçlanacak gelişmelerin ana sebebi olmakta gecikmedi. Bu durum Sultan Selim'in bütün planlarının değişmesine yol açtı. Gavri'nin sınır hattına hareketi ciddi bir taktik hatasıydı. Ancak o da belki muhtemel bir Osmanlı tehdidinin önünü bir an önce almak istiyordu ve bu şekilde Osmanlılara karşı gücünü göstermek düşüncesindeydi. Osmanlılar üzerinde caydırıcı bir etki yapacağını düşündüğü bu hareketini, Sultan Selim ile Şah İsmail arasında aracılık yapma niyetiyle bağdaştırmaktaydı.

Gavri'nin bu tavrı Sultan Selim tarafından düşmanlık olarak telakki edildi, üstelik Şah İsmail üzerine yürürken Memlük sultanı onun kendi topraklarından geçmesine izin vermeyeceğini kat'i surette elçilere bildirmişti. Sultan Selim bunu, onun Şah İsmail'le birlikte hareket ettiğinin açık bir göstergesi şeklinde yorumladı. Hatta bu gerekçeyle İstanbul'dan fetva istedi. Gelen fetvada Kızılbaşlarla ortak hareket edenlerin durumunun onlarla aynı olduğu

10 F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 171-194.

belirtildi. Bu da Sünnî bir güce karşı yapılacak askerî operasyonun dinî gerekçesini teşkil etmiş oldu. Bununla beraber, eldeki kayıtlara göre, böyle kat'i ve aleni bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Ayrıca Şah İsmail'in Osmanlılar ile Memlükler savaş halindeyken bu duruma müdahale etmemesi ve tarafsız kalması da bu ittifak iddialarının gerçek olmadığını gösterir. Aslında Osmanlıların vurguladığı husus da Memlüklerin "dolaylı olarak" Safevîlerle işbirliği yaptığı noktasında toplanmıştı. Sünnî başka bir güce karşı yapmış oldukları böyle bir savaşı meşrulaştırma girişimleri açısından önemli olan fetvada, Memlükler, İslam inanışı dışında sayılan Safevîlere karşı girişilen seferi önleyen ve bu şekilde onlara yardım etmiş kabul edilen bir konumda değerlendiriliyordu. Sultan Selim'in Doğu Anadolu üzerine yürümesini bölgeden yazdığı mektuplarla teşvik ettiği anlaşılan tarihçi İdris-i Bitlisî, seferin asıl hedefinin İran topraklarına girip Safevîlerin kökünü kazımak olduğunu, ancak Memlüklerin böyle dinî bir görevle yola çıkmış olan Osmanlı ordusunun yolunu keserek, bu önemli vazifeyi engellediğini, bu yüzden de bu "nifak ehlini" ortadan kaldırmak üzere Gavri'nin üzerine yüründüğünü açık şekilde belirtir.[11]

Sonunda 6 Ağustos 1516'da Malatya Ovası'ndan ayrılan Osmanlı ordusu, bu defa doğrudan Memlüklerin bulunduğu Halep'e yöneldi. 24 Ağustos'ta iki taraf Mercidabık Ovası'nda karşı karşıya geldi. İki taraf orduları sayıca birbirine denk durumdaydı. Osmanlı ordusu 12.000 civarında kapıkulu askeri, 40.000 civarında Anadolu ve Rumeli timarlı sipahileri ve 8-10.000 civarında da mahallî beylerin kuvvetleri olmak üzere, toplam 60.000 kadardı. Memlük ordusu ise aşağı yukarı aynı büyüklükteydi. Memlük ordusunun tamamı atlı birliklerden oluşurken, orduda ateşli silahlar bulunmuyordu. Osmanlı ordusunda 150 kadar top ve 5000 civarında tüfekçi yeniçeri vardı. Başlangıçta taraflar savaş düzeni alarak birbirlerinin durumunu anlamaya çalıştılar. Memlük ordusu, Osmanlı ordusundaki ateşli silah mevcudiyetinden haberdar olduğu için, hızlı süvarileriyle kanatlara doğru saldırdı. Osmanlı ordusunun sağ kanadında yoğun çarpışmalar vuku buldu. Ancak

---

11 Fetvalar ve yorumları için bkz. F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 194-211.

tüfekli yeniçeri ve yaya askeri ansızın Memlükler üzerine yürüyüşe geçti. Kanatlarda bozulma emareleri gösteren Memlük ordusu, yoğun top ve tüfek ateşi karşısında dayanamayarak üç saat gibi kısa bir sürede tamamen dağıldı. Birçok Memlük emiri savaş meydanında hayatını kaybetti; Sultan Kanısav Gavri'nin de geri çekilirken öldüğü anlaşıldı. Sultan Selim onu Halep'te düzenlediği bir törenle defnettirdi. Bu savaşın ardından 28 Ağustos'ta Halep'e giren padişah, burada savaş esnasında Memlük ordusunda bulunan ve Osmanlıların eline esir düşen, Abbasi soyundan gelen Halife Mütevekkil ile buluştu. Onu taltif etti ve kendi adına hutbe okuttu, daha sonra bir meşveret toplayarak savaş sonrası stratejisini burada tartıştı. Burada dağılmış olan Memlük emirlerinin Şam'da bir araya geldiklerini ve yeni sultan olarak Gavri'nin oğlu Muhammed ismi üzerinde uzlaşmak üzere olduklarını öğrenince, Şam üzerine yürüme kararı aldı. Her ne kadar bu hususta birtakım tereddütleri olsa da stratejik nedenlerle onun Halep'te kalamayacağı âşikârdı. Daha merkezî bir yer olan Şam'a gidip, burada İstanbul'dan Suriye kıyılarına hareket eden donanmayla da buluşma imkânına sahip olabilmek ordunun takviyesi anlamında çok daha kolay olacaktı.[12]

Sultan Selim Memlük ordusuna esaslı bir darbe vurduğu için, yanındaki birliklerin bir bölümünü, özellikle de timarlı sipahilerin çoğunu, Şah İsmail'den gelebilecek bir tehlikeye karşı Diyarbakır yöresine gönderdikten sonra, 12.000 kişi ile 27 Eylül tarihinde Şam'a ulaştı. Hemen şehre girmeyerek güvenliğin sağlanmasını bekledi. Burada yaptığı divan toplantısında, sonraki harekât planları üzerinde durdu. Mısır'dan Memlüklerin vaziyeti ile ilgili olarak gelen bilgiler, aynı zamanda Osmanlıların doğu sınırında yaşanan gelişmeler divan toplantısında ayrıntılarıyla tartışıldı. Kahire'de toplanan Memlük emirlerinin Tomanbay ismi üzerinde uzlaştıkları ve onu sultan olarak seçtikleri haberi alınınca, Tomanbay'a bir mektup gönderilerek Osmanlı idaresini kabul etmesi, böyle olduğu takdirde Mısır'dan Şam'a kadar olan bölgenin idaresinin kendisine bırakılacağı vaadinde bulunuldu. Fakat elçilik heyetinde bulunanlar Memlükler tarafından öldürüldü ve bu diplomatik

---

12 F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 216-229.

hamle sonuçsuz kaldı. Memlüklerin eski Halep valisi olan Hayır Bey, Şehsuvaroğlu Ali Bey ve İdris-i Bitlisî'nin teşvikleri de devam edince, Kahire üzerine yürümekte tereddüt eden padişah sefer için hazırlıkları başlattı. Öyle anlaşılıyor ki Sultan Selim Halep ve Şam'ın fethiyle yetinmek arzusundaydı, onun gibi düşünen başka vezirler de vardı. Çünkü buradan Mısır'a yürümek, zorlu çöl yollarını geçmek suretiyle mümkün olabilirdi. Böyle bir harekât ise kalabalık bir orduyla yapılmazdı. Kuvvetleri azaltarak tüfekçi ve topçu birlikleri ekseninde hafif piyade gücünü devreye sokmak ve harekât kabiliyeti yüksek atlı birliklerle yola koyulmak daha uygun görüldü.

Osmanlı öncü birlikleri Memlük Sultanı Tomanbay tarafından görevlendirilen Şam Valisi Canberdi Gazali'nin beraberindeki 5000 kişilik kuvveti, Gazze yakınlarında bozguna uğrattı (15 Aralık 1516) ve böylece Kahire yolu açılmış oldu. Bu esnada Şah İsmail'in Tebriz'de bulunduğu ve Macarlarla olan barışın yenilendiği haberleri Şam'a ulaşmış, bu da büyük bir rahatlama sağlamıştı. Her ne kadar padişah İstanbul'dan bir donanma ile erzak, mühimmat ve askerî teçhizat talebinde bulunmuş olsa da, bu talep İstanbul'da kışın çok ağır geçmesi dolayısıyla yerine getirilememişti. Kahire üzerine yürüme hazırlıkları sırasında Sultan Selim Kudüs'ü de ziyaret edip kutsal mekânları görmüştü. Kudüs ziyaretinin ardından ordugâha dönen Sultan Selim, Gazze'de Sinan Paşa ile buluştu. Mısır yürüyüşünü başlatmadan önce yeni bir müşavere toplantısı tertip etti; burada yine gidiş yolunun zorluğu ve asker sayısının yetersizliği gibi gerekçelerle sıkı bir muhalefetle karşı karşıya kaldıysa da muhalefetin önemli isimlerinden Hüseyin Paşa'yı idam ettirerek kararlılığını göstermiş oldu. Ordu Gazze'den sonra bir hafta zarfında Ariş ve Salihiye'ye ulaştı. Tomanbay Osmanlı ordusuna çölün nihayete eriş noktası olan Salihiye'de, onların en zayıf olduğu anda saldırmayı düşünüyordu. Ama emirler Osmanlı ordusunun savunma savaşında çok iyi olmasından hareketle, bu sefer saldıran taraf değil, savunma durumunda olan taraf olmayı tercih etmişlerdi. Osmanlıların aldığı istihbarat, Memlüklerin Kahire surları önünde Mukattam Dağı'ndan Nil Nehri'ne kadar bir

hendek kazdırıp buraya toplar koyarak savunma için yerleştikleri şeklindeydi. Hayır Bey'in adamları vasıtasıyla Memlük ordusunun stratejisi öğrenilince, Mukattam Dağı'nın yanından dolaşılması ve Memlük toplarının etkisiz hale getirilmesi kararlaştırıldı. Memlük ordusu savunma savaşına alışık olmadığından ve Osmanlı ordusunun bu harekâtını hiç beklemediklerinden, Mukattam Dağı'na yönelik bir önlem almamışlardı. Her iki tarafın kuvvetleri ise 20.000 civarında idi.

İki taraf arasındaki savaş Ridaniye denilen, bugün Kahire şehrinin sınırları içinde kalan yerde cereyan etti. Burada uygulanan Osmanlı harekât planı, hayli ilginç bir şekilde tatbik edildi. Memlük süvari birliklerinin yaptıkları akınlarla Osmanlıları üzerlerine çekme girişimlerine, Osmanlı ordusu düzenli bir biçimde ilerleyerek cevap verdi. Fakat Osmanlı kolları, top menziline girmeden birden Mukattam Dağı'na doğru yönelerek Memlük stratejisini altüst etti. Memlük ordusu yeniden düzen almaya çalıştıysa da topları devre dışı kalmıştı. Osmanlı piyadelerinin top ve tüfek atışları neticesinde Memlük ordusu yoğun bir ateş altında kaldı. Tüfekçilerin yürüyüşe geçmesi ile birlikte, öncelikle Memlük ordusunun sol kanadı etkisiz hale getirildi. Tomanbay'ın Osmanlı sağ kanadına yönelik tazyiki, bu kanadı muhafazaya çalışan Veziriazam Sinan Paşa'nın ölümüne sebebiyet verse de, Osmanlı kuvvetleri Tomanbay'ı geri püskürtmeyi başardı. Yaklaşık yedi-sekiz saat süren savaşın sonunda Memlük ordusu tamamen dağıldı ve Tomanbay da yanındaki adamlarıyla kaçmak zorunda kaldı (22 Ocak 1517). Böylece Kahire'nin kapıları Osmanlılara açıldı. 24 Ocak'ta Osmanlı orduları Kahire'ye girdi. Ancak Memlük direnişi burada daha da şiddetli oldu. Şehir içinde iki-üç gün boyunca kanlı çarpışmalar vuku buldu. Osmanlı birlikleri neredeyse Kahire'yi sokak sokak ele geçirdi ve büyük direnişi kırmayı başardı. Cesurca mücadele eden Tomanbay ise yanındaki bazı adamlarıyla şehirden çekildi. Sultan Selim 15 Şubat 1517'de Kahire'ye büyük bir törenle girip Mısır tahtına oturdu. Burada yayımladığı emannamelerle halka güvence verdi ve adına hutbe okuttu. Bu esnada aralarında Canberdi Gazali'nin, eski sultan Kanısav Gavri oğlu Muhammed'in de bulunduğu muh-

telif Memlük beyleri Osmanlılara bağlılık bildirdi. Bunların çoğu affedildi ve kendilerine görevler verildi.[13]

Sultan Selim kahramanlığını ve cesaretini takdir ettiği Tomanbay'a hitaben bir af mektubu yolladı, kendisine bağlılık bildirmesi durumunda Mısır'ın idaresini ona bırakacağını beyan etti. Fakat Tomanbay bu vaade inanmadı. Bunun üzerine yapılan bir askerî harekât sonucu Tomanbay ele geçirildi. Yaklaşık iki hafta boyunca, vakur davranışları yanında, Kahire'den gelebilecek muhtelif tepkiler dolayısıyla kendisine dokunulmadı; bununla beraber Hayır Bey'in telkinleri neticesinde biraz da halka gözdağı verilmesi ve Kahire halkının kesin şekilde Osmanlı idaresine bağlanması amacıyla 13 Nisan'da idam edildi. Şehrin idaresi önce Yunus Paşa'ya bırakıldıysa da daha sonra bu görev Hayır Bey'e tevcih edilecekti. Artık "Yusuf'un tahtına" oturan Sultan Selim, idaresini üstlendiği Memlük topraklarında otoritesini tanıtmak ve bazı idarî düzenlemelerde bulunmak için bir süre daha Kahire'de kaldı. 6 Temmuz'da Mekke Şerifi Berekat'ın oğlu Ebu Nümey'i kabul etti. Ebu Nümey, ona birtakım hediyeler, mukaddes emanetler ve Kâbe'nin anahtarlarını sunmuştu. Böylece Haremeyn'in himayesi Osmanlı Devleti tarafından resmen üstlenilmiş oluyordu, bununla birlikte oradaki idarî yapıda ciddi bir değişikliğe gidilmedi. Padişah Mekke ve Medine'nin statüsünün Memlükler devrinde olduğu gibi kalmasını arzu etmişti. Kendisini de bu sebeple Haremeyn'in hizmetçisi olarak nitelendirmişti (hâdimü'l-Haremeyn).

Osmanlılar için, Mısır'da kurulacak idarî düzenin nasıl olması gerektiği önemli bir mesele olarak gündemde duruyordu. Yapılan istişareler sonucu Kahire'nin mevcut statüsüne dokunulmadı ve dört mezhep kadıları yerinde bırakıldı. Mısır'ın gelir kaynakları tespit edildi, ekilen araziler ve bu arazilerin kimlerin elinde olduğu belirlendi. Bu sırada yapılan bazı uygulamalar, yoğun tepkilerle karşılanmıştı. Bu yüzden Osmanlılar burada Memlük beylerinin toplum içerisindeki nüfuzlarını da dikkate almak suretiyle, farklı

---

13 Ridaniye Savaşı ve Kahire çarpışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 241-287; ayrıca aynı yazar, "Ridaniye", *DİA*, c. XXXV (2008), s. 87-88.

bir sistem kurmayı tercih ettiler. Osmanlı Mısır'ı bu dönemdeki ilk tedbirler sayesinde nispeten farklı bir kimliğe bürünme yoluna girdi. Zamanla burada kesif bir Osmanlı kültürel etkisi hâkim olmaya başladı. 16. asır ortalarında Kahire'yi gören bir seyyah, buradaki yaygın dilin Türkçe olduğuna işaret eder.[14]

Eylül ayına kadar Mısır'da kalan Sultan Selim, İstanbul'a dönüş yolunda iken de Şam bölgesinde yeni idarî düzenlemeleri sürdürdü, Beyrut ve Sayda civarlarındaki Dürzîlerin lideri olan, önceleri Memlük safındayken Şam yürüyüşü sırasında Osmanlılara bağlılık gösteren Nasırüddin Muhammed İbnü'l-Haneş isyanı ile ilgilendi. Bu isyanı bastırarak, Şam bölgesinin beylerbeyliğini Canberdi Gazali'ye tevcih etti. Halep'e vardığında Şah İsmail üzerine yeni bir sefer hazırlığı yapmayı düşündüyse de, yeniçerilerin baskısı dolayısıyla İstanbul'a dönme kararı aldı. 25 Temmuz'da iki yıldan fazla bir zaman ayrı kaldığı başşehrine döndü.

4. Hilafetin Devri Meselesi ve İslam Dünyasında Osmanlı Hâkimiyetinin Niteliği

Sultan Selim İstanbul'a hareket etmeden önce, daha Kahire'deyken Abbasi halifesini ve Mısır'ın bazı önemli âlimlerini, sanatkârlarını mukaddes emanetler de dahil olmak üzere deniz yoluyla payitahtına göndermişti. Onun amacı aslında bu şekilde İstanbul'u bir hilafet merkezi yapmaktı. Tıpkı Memlük Sultanlığı'nda olduğu gibi, halife ve sultanın dinî ve idarî yetkilerini birbirinden ayırmayı düşünmüştü. Bununla beraber literatürde, padişahın başkente döndüğünde, daha önce İstanbul'a gönderdiği halife tarafından karşılandığı ve Ayasofya'da düzenlenen bir törenle hilafetin kendisine devredildiği yönünde yerleşmiş bilgiler bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere, Kanısav Gavri ile birlikte Mercidabık Savaşı'na iştirak eden halife, savaşın ardından Osmanlılara esir düşmüş, Sultan Selim Kahire'ye doğru ilerlerken nüfuzundan faydalanabileceği

---

[14] J. Chesneau, *D'Aramon Seyahatnamesi: Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu*, Mezopotamya, çev. I. Elverdi, İstanbul 2012, s. 80.

düşüncesiyle onu beraberinde götürmüştü. Halifenin bu nüfuzunun farkında olan Tomanbay da bu esnada onun babasını hilafete getirmişti. Sultan Selim Memlük beylerini itaat altına almada halifenin önemli rol oynayacağı inancındaydı, ancak onun Tomanbay'la gizlice haberleştiği yönünde bilgiler kulağına gelince, hilafet merkezini İstanbul'a taşıyarak ciddi bir strateji değişikliğine gitmeyi hedeflemiş, bu amaçla da halifeyi İstanbul'a yollamıştı. Sultan Selim Kahire'deyken, Kalatü'l-Cebel'de Mısır tahtına oturmakla bir bakıma Memlük Sultanlığı'nın vârisi olduğunu göstermek istemişti. Halifelik ile ilgili herhangi bir tasarrufta bulunmamıştı. Onun için Haremeyn'in koruyucusu olmak hilafetten daha değerli bir vasıftı.

Bununla birlikte hilafetin İstanbul'da kendisine devredildiği yolundaki bilgiler, zamanında değil, çok sonraları Osmanlıların İslam dünyasındaki hâkimiyet iddialarının bir neticesi olarak ortaya çıkacaktı. Zira Sultan Selim dönemine ait kaynakların hiçbirinde böyle bir devir teslimin yapıldığından söz edilmemektedir. Eğer böyle bir tören yapılmış olsaydı, döneminde bizzat Sultan Selim adına yazılmış *Selimname* adı verilen tarih literatüründe ve resmî belgelerde bundan mutlaka bahsedilirdi. Böyle bir değinmenin bile bulunmaması, bir devir teslimin olmadığını açık şekilde gösterir.[15] Aslında devir meselesi, 18. yüzyılda cereyan eden Osmanlı-İran savaşları esnasında, Osmanlıların İran'a siyasî üstünlüklerini kabul ettirme çabaları neticesinde hilafet mevzuunun yeniden gündeme gelmesiyle alakalı bir gelişme gibi görünmektedir. Safevîlerin ortadan kalkması ve İran'a Sünnî bir idareci olarak Afganlı Eşref Han'ın hâkim olması, sınırdaş iki ayrı Sünnî devletin varlığını ortaya koyunca, Osmanlı idarecileri İslam'ın tek bir idarecisi olacağı tezinden hareketle, kendilerinin bu anlamda hilafeti üstlenmiş bulunduklarını ispatlama gayreti içine girdiler. İşte bu sıralarda Sultan Selim'in halifeliği meselesi ortaya atıldı. Hatta Osmanlı hanedanının Abbasi hilafetinin bir devamı olduğunu göstermek için, Osmanlıların Kureyş'e mensup oldukları bile iddia edildi. Bunun zayıf bir ihtimal olduğunu düşünenler ise, Halife Mütevekkil'in

15 F. Sümer, "Yavuz Sultan Selim Halifeliği Devraldı mı?", *Belleten*, LVI/217 (1992), s. 675-701.

kendi rızası ile hilafeti Sultan Selim'e bıraktığı/devrettiği tezini ileri sürerek, Osmanlı hilafetini meşrulaştırmaya çalıştı.[16] Özellikle bu ikinci tez hayli yaygınlık kazanarak, hem o dönem yazarlarınca benimsendi hem de güncel literatürde yerleşti.

Son Memlük tarihçisi İbn Iyas'ın verdiği bilgilere göre, Halife Mütevekkil bir süre İstanbul'da yaşamışsa da buradaki yaşam tarzını beğenmeyen Sultan Selim tarafından Yedikule zindanına atılmıştı. Kanunî Sultan Süleyman tahta geçince, bir süre sonra onu serbest bıraktı. Mısır'a giden Mütevekkil burada 1543 yılına kadar yaşadı; onun vefatıyla birlikte "itibarî Abbasi hilafeti" kendiliğinden sona ermiş oldu. Bununla beraber klasik anlamda hilafeti ilk defa benimseyerek, konu hakkında âlimlerin görüşüne başvuran Osmanlı hükümdarının Kanunî Sultan Süleyman olduğu bilinmektedir. Hilafet meselesi, bütün Müslüman dünyanın koruyucusu olmak ve Hıristiyan dünyasına karşı gaza yapmakla şöhret kazanan Osmanlılar için daha sonra büyük önem kazanacaktır.

Suriye ve Mısır seferleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemine kadar sürecek olan Arap dünyası üzerindeki hâkimiyet başlıyordu. Bu hâkimiyet, 19. yüzyıldaki Avrupa menşeli olumsuz propagandalar sebebiyle, Arap tarihçiliğinde karanlık bir devir olarak anılırsa da Osmanlı idaresi altında Arap şehirlerinde büyük gelişmelerin olduğu, ticarî hayatın büyük bir canlılık kazandığı, İstanbul merkezli bir kültürel yapının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan incelemeler, bu devrin karanlık bir dönem olarak nitelendirilmesinin ne kadar yanlış olduğunu açık şekilde göstermiştir. Ayrıca Mısır'ın Osmanlı topraklarına katılmasıyla Osmanlı dünyasında bir Arap tesiri olduğu ve bunun dinî hayatı etkilediği yolundaki görüşler de doğru değildir. Osmanlıların dinî açıdan katılaşmasının ardında yatan en büyük sebep, Safevîlere karşı olan siyasetten kaynaklanmaktadır.[17] Öte yandan Sultan Selim, özellikle

---

16 Bununla ilgili yeni tespitler için bkz. F.M. Emecen, "Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifaî ve Şehrizâde Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar", *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, haz. F.M. Emecen, İ. Keskin ve A. Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2013, s. 561-574.

17 F.M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 321-328.

Mısır'da yeni düzenin kurucusu olarak, Arap dünyasında farklı bir yer edinecektir. Onun adeta beklenen bir mesih gibi algılandığına dair vurgular vardır. Zira iki yüz elli yıldır alışılmış Memlük idaresini kökünden değiştirmiş olmakla, Mısır vekayinamelerinde tarihin akışını etkileyen kahramanlardan biri gibi gösterilmiştir. Hatta yeni "Baybars" (ünlü Memlük Sultanı) olarak dahi tanımlanmış, onun şahsında Memlük gücünün yeniden dirilmiş olduğu farz edilmiştir. Bazı tarihçiler Osmanlı idaresini Mısır-Memlüklerin bir devamı gibi de göstermişlerdir. Onlara göre Memlük sultanları zaten dışarıdan gelme olup köken itibariyle farklı kimliklere mensuptular, dolayısıyla şimdi yine onlara benzer şekilde Selim bu idareyi devralmıştır. Açıkca anlaşılacağı üzere, Mısır'daki Osmanlı idaresi, daha sonraki reformlarla yerli âdetlerin özüne pek dokunmaksızın uyumlu bir şekil arz ederken, Suriye, Filistin hattında klasik Osmanlı timar sisteminin hâkim kılındığı eyaletlere bölünecektir.

Mısır'ın Osmanlı idaresine geçmesinin yankıları bütün İslam dünyasında Osmanlı üstünlüğünün bir göstergesi haline gelirken, Batı'da özellikle ticarî açıdan birtakım endişelerin de kaynağını oluşturmuştur. Özellikle Batı'da Osmanlıların Doğu meseleleriyle ilgilenmesinden faydalanan Papa X. Leo bir Haçlı ittifakı oluşturmaya çalışmış ise de Macar Krallığı ve Venedik nezdindeki girişimlerden bir sonuç alamamıştı. Zira Macaristan büyük köylü isyanlarıyla meşguldü; Venedik daha 1513 yılında antlaşmalarını yenilemiş, Suriye ve Mısır'ın fethinden sonra ise Kıbrıs dolayısıyla Memlüklere ödediği haracı Osmanlılara ödemeyi kabul ettiğini bildirmişti. X. Leo, V. Lateran Konsili'nde Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi kararı aldırınayı başardı. Bunun üzerine Fransa kralına ve Habsburg imparatoruna yapılan çağrılardan olumlu cevaplar geldi. Fakat iki taraf arasındaki gerginlikler bu cevaplara da yansımıştı. 14 Mart 1518'de Santa Maria Minerva Kilisesi'nde düzenlediği bir ayinde Haçlı seferi ilanını yapan X. Leo'nun bu kararı hayatiyet bulamadı. İmparator Maximilian'ın Ocak 1519'da ölümüyle başlayan imparatorluk mücadelesi ise bu projenin rafa kalkmasına neden oldu.

İslam'ın koruyuculuğu misyonunu üstlenmiş olarak, payitahtta Batı'daki gelişmeleri dikkatle takip eden Sultan Selim ise, önceliği

donanma işlerine verdi. Kadırgalar için kürekçi temin ettirdiği gibi, yeni toplar da döktürdü. Burada hedefin Rodos olduğu bilinmektedir. Suriye ve Mısır'ın ele geçirilmesinin ardından, bu yerlerin İstanbul'la olan deniz bağlantılarının önündeki en önemli engel Rodos'tu. Ayrıca bu ada ticarî seyr ü sefer için de oldukça önemliydi. Mevsimin donanmanın sefere çıkması için geç olması ve sultanın topladığı meşveret meclisinden bu yönde bir karar çıkaramaması üzerine, buraya düzenlenmesi planlanan sefer iptal oldu. Bu meşveret meclisinden Doğu Anadolu'daki karışıklıkların müsebbibi olarak görülen Şah İsmail üzerine sefere çıkılması yönünde bir fetva çıktı. Dönemin ulemasının ümmet içerisindeki fitnenin ortadan kaldırılmasının gazadan evla olduğu yönündeki görüşü, bu seferin İran'a yönelik yapılması gerektiği şeklinde bir kanaate yol açmıştı. Denizcilik alanında yaptığı yatırımların semeresini görmek Sultan Selim'e nasip olmadı. 22 Eylül 1520'de vefat ettiğinde, oğluna miras olarak sınırları uzak denizlere açılmaya müsait hale gelmiş bir imparatorluk devretti.

Tarihçi İbn Kemal'in şiirindeki gibi "ikindi güneşine" benzeyen kısa saltanatının gölgesi uzun olmuştu. Bu sekiz yıllık zaman diliminde imparatorluk tarihinin en önemli işleri gerçekleştirilmişti. Onun şehzadeliğinden itibaren dikkatle gözlemlediği Doğu problemlerini ele alış biçimi, imparatorluğunun dinî ve siyasî formasyonunun belirlenmesinde hayatî bir rol oynadı. Osmanlılar katı bir Sünnî yorumu benimseyerek, Safevîlerin aleyhine olmak üzere Sünnî dünyanın sınırlarını genişlettiler. İslam dünyasını birleştirme yönünde çok önemli adımlar attılar. Ayrıca imparatorluk siyasî atmosfere uygun şekilde, yeni idarî ve ekonomik düzenlemelerden de geçmişti. İran ve Mısır'a yönelik olarak konulan ticarî ambargo, sadece Mısır ve İran tüccarını değil, Osmanlı tüccarını da doğrudan etkilemişti. Öte yandan Mısır'ın ele geçirilmesi ile birlikte önemli bir ticaret merkezi üzerinde kurulan Osmanlı kontrolü, birçok maddî fırsatı da beraberinde getirmişti. Geleneksel ticaret yollarının Akdeniz'le buluşma noktaları olan Doğu Akdeniz limanları sayesinde, hatırı sayılır bir gelir elde edilmişti.[18]

---

18 Akdeniz'in bu anlamdaki konumu ve oluşturulan politikalar için bkz. P. Brummet, *Osmanlı Deniz Gücü*, çev. N. Pişkin, İstanbul 2009.

Bu yıllarda, Hind Denizi'ne ulaşan Portekizlilerin yol açtığı tehlikeye karşı bir askerî operasyona girişilmese de bu kabil bir politikayı yürütebilecek altyapılar hazırlanmıştı. Nitekim Galata'dan Kâğıthane Deresi'ne kadar uzanan bir sahada tersane inşa edildi (1515). Bu tersane, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar donanmanın inşaî ve idarî merkez üssü olma vaziyetini korudu. Donanmada yeni inşa faaliyetleri başladı. Yaklaşık 150 kadar gemi bu yeni yapılan tersanede yelken açmaya hazır hale getirildi. Böylece Sultan Selim'in Doğu eksenli global siyaseti ve stratejisi sürdürülebilir bir ortama kavuşmuştu; bunun "realize" edilmesi ise oğlu Kanunî Sultan Süleyman'a nasip olacaktı.

XI

Büyük Stratejinin Oluşması: Yeni Bir Cihan Devleti ve Osmanlı "Altın Çağı"

16. asra girildiğinde, Osmanlılar bulundukları coğrafyada yepyeni meselelerle karşı karşıya kalmışlardı. Doğuda baş gösteren ve devletin temel sistemine yönelik tehdidin bertaraf edilmesi, iç problemlerin ve karışıklıkların yatıştırılması, hemen ardından bu iki hadisenin sosyal ve ekonomik bakımdan meydana getirdiği sarsıntıları telafi etmeyi amaçlayan Mısır'ın fethi, yeni bir devrin başlayacağını adeta müjdelemekteydi. 1520'ye kadar geçen kısa süre içinde, Çaldıran'da Safevî zihniyetinin ötelenmesi, Kahire'nin, dolayısıyla Arap dünyasının kalbinin idare altına alınması gerçekleştirilmiş, bütün bu faaliyetler de Osmanlı Devleti'ne yeni bir vasıf kazandırmıştı: İslam dünyasının hamisi olma. Aslında Safevî tehlikesi bir süre için geriye atılmış, fakat tam anlamıyla ortadan kalkmamıştı. Bununla beraber Doğu Anadolu'ya hâkim olunarak Azerbaycan ile İran kesimlerine doğru yayılma ve ticarî yolları kontrol altına alma fırsatı yakalanmıştı. Suriye ve Mısır seferleriyle de Hind Denizi'nden Basra Körfezi ve Kızıldeniz vasıtasıyla Mı-

sır'ın Akdeniz sahillerine uzanan yolların tam anlamıyla kontrolü şansı doğmuştu. Akdeniz yeniden ticarî canlılığı elde edebilirdi. Memlük Sultanlığı'nın sona erişi de 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar sürecek olan Arap dünyasının hâkimiyetini sağlayacaktı. Böylece Osmanlılar mukaddes yerlerin koruyuculuğunu üstlenecekleri bu yeni ve çok önemli vazifeyi, Hıristiyan dünyasına karşı gaza yapmakla kazandıkları şöhretleriyle birleştireceklerdi. Hatta Osmanlı hilafeti de Abbasi halifesinin mirasçısı değil, tamamen İslam'ın ve mukaddes yerlerin koruyucusu, hizmetçisi (hâdimi) olmak şekline dönüşmüştü. 16. yüzyılın yirmili yıllarına gelindiğinde, Osmanlılar yeni bir misyona sahip, doğudaki meselelerini önemli ölçüde halletmiş bir durumdaydılar. Artık batıda, Fatih Sultan Mehmed döneminde oluştuğu anlaşılan "büyük oyun planının" peşinden koşmanın vakti gelmişti. Bu büyük oyun, gelişigüzel, gündelik siyasî ihtiyaçlar tahtında şekillenerek sahneye konulmuş değildi. Osmanlıların Balkanlar'a geçişiyle başlayan, önce Tuna, ardından da Tuna ötesi toprakları hedefleyen genel bir eğilim gösteriyordu. Üstelik buna bağlı olarak sınır hatlarını ilgilendiren, gözden ırak, vahşi uç hatları da yeniden şekillendiren farklı bir siyaset de devreye sokulmuştu. Osmanlıların bu büyük planları geleneksel olarak doğu-batı istikametinde değil, ayrıca kuzey-güney yönünde deniz hâkimiyetini (Akdeniz, Karadeniz ve Hind Denizi) kapsayacak bir vüs'ate doğru dönüşüyordu. Artık yeni bir "emperyal sisteme" geçmenin adımları atılmıştı. Bununla beraber bu büyük plan, siyasî iç krizler ve Atlantik ötesine doğru kayan rakip dünya karşısında, zamanın şartlarını göz önüne alan daha gerçekçi bir çizgiye oturtulmadığı için akamete uğrayacaktı. Ancak bunun için henüz erkendi, 16. yüzyıl Osmanlı gücünün yönlendirici siyasî aktör olarak öne çıktığı bir dönemdi. Bu yüzyıla damgasını vuran şahıs ise 46 yıllık saltanatı ile Kanunî Sultan Süleyman'dı.

Babasından sonra Osmanlı tahtına problemsiz olarak geçen Kanunî Sultan Süleyman'ın 1520'den 1566'ya kadar sürecek uzun saltanatı, imparatorluğun en ihtişamlı dönemi olarak hafızalarda sarsılmaz bir yer edinmiştir. Batılı çağdaş tarihçilerin "Muhteşem", "Büyük Türk" lakaplarıyla andıkları Sultan Süleyman kendi za-

manının yazarlarınca değil, 18. yüzyılda yine bir Batı kaynağında kanun yapıcılığı sıfatıyla tarif edilmiş ve bu sıfat muhtemelen 19. yüzyılda Osmanlı tarihçilerince benimsenerek yaygınlık kazanmıştır. Bugün de kullanılan "Kanunî" sıfatı onun kendisi için takındığı veya döneminde nitelendiği bir unvan değildir.[1] Ancak modern literatürde, gerçekleştirilen reformlar, adalet prensibinin ön plana çıkarılarak uygulanmasında gösterilen hassasiyet sebebiyle "Kanunî" sıfatı yaygın olarak kullanılmıştır. Gerçekten onun yoğun askerî ve siyasî faaliyetleriyle Osmanlılar, Avrupa'nın cihanşümul anlayışına sahip imparatorluklarından biri olmuş ve Avrupa devletler sistemi içinde ağırlıklı bir yer edinmiştir. İç reformlar, kanunların yeniden organizasyonu yapılmış ve uygulamalarda gösterilen hassasiyet, devlet teşkilatında, bürokraside yeni gelişmeler, sağlam bir hukuk anlayışını hâkim kılma çabaları, hem doğuda Safevîlere hem de batıda büyük Hıristiyan güçlere karşı "ilahî" bir misyonun üstlenilmesi, toplum yapısı, ekonomik ve ticarî zihniyetteki gelişme bir bakıma yarım asra varan uzun saltanatının da katkısıyla 16. yüzyılı "Sultan Süleyman Çağı" haline getirmiştir. Onun şahsında temsil edilen bütün bu gelişmeler, özellikle askerî-siyasî başarıların parlak görüntüsü, hükümdarlığının Osmanlı İmparatorluğu'nun zirve dönemi olarak mütalaa edilmesine yol açmıştır. Hatta bu dönem, daha 16. yüzyılın sonlarından itibaren dünyadaki mühim ekonomik gelişmelerin farkında olmayan veya farkına varıp da yeni vaziyet karşısında mensup oldukları muhtelif zümrelerin tepkilerini dile getirmek isteyen, kendi dönemlerine mesaj vermeyi amaçlayan Osmanlı entelektüellerince "altın çağ" olarak nitelendirilmiş ve örnek alınması gereken adeta bir "asr-ı saadet" devri şeklinde takdim edilmiştir.[2] Öyle ki bu husus, 18. yüzyıl sonlarında geniş ölçüde Avrupa tesirinin hâkim olacağı zamana kadar, sürekli idealize edilmiş halde "gelenekçi" Osmanlı düşüncesinin temelini oluşturmuş, çareyi kendi iç dinamiklerinde arayan ve ör-

---

1 F.M. Emecen, "XVI. Asırda Hukuk: Kanunî'nin Kanunnâmeleri ve Bir Mitin Doğuşu", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, s. 253-269.

2 C. Kafadar, "The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the post-Süleymanic Era", *Süleyman the Second and His Time*, İstanbul 1994, s. 37-48.

nek bir devir bulma endişesinde olanlarca desteklenen Batı karşıtı fikriyatın da başlıca dayanağını teşkil etmiştir.

Yakın arkadaşı ve ileride adeta ikinci bir padişah gibi hareket edecek olan İbrahim Paşa da dahil, diğer birçok bürokratı daha Manisa'da şehzade iken yakın adamları arasına alan ve bu kadrolarla birlikte İstanbul'a giden Sultan Süleyman,[3] daha saltanatının başında Batı'ya karşı kuvvetli bir siyaset izleyeceğini gösterdi. Zaten Avrupa'da siyasî bakımdan o sıralarda Osmanlılar açısından oldukça uygun sayılabilecek gelişmeler cereyan etmekteydi. Sultan Süleyman 30 Eylül 1520 tarihinde tahta oturduktan hemen sonra, önce kendi tebaasına yönelik bir icraat yaparak Tebriz'den ve Kahire'den getirilen 600-800 kadar sanatkâr, ümerâ ve benzerlerinin memleketlerine dönmelerine izin vermekle işe başlamış, İran'la yapılan ipek ticareti üzerindeki yasağı kaldırmış, bu ticaret dolayısıyla malları müsadere edilen tüccarın zararlarını karşılamış, zulümle meşhur, halka baskıda bulunan idareci ve askerleri cezalandırmıştı. Devrin kroniklerinde tafsîl edilen bu ilk icraatlar şüphesiz hanedanın tek vârisi de olsa yeni padişahın devrini meşru zeminlerde destekleme ve adalet prensibine sıkı sıkıya bağlı olduğunu gösterme gibi bir amaca da hizmet etmiş olmalıdır. Bütün bunlar ulemâ, asker ve idarî zümreler ile halk nezdinde yeni padişahın eskisine göre nasıl bir tavır sergileyeceğinin göstergesi olarak devrin kaynaklarının hemen hemen hepsinde vurgulanmıştır. Fakat saltanata geçişinin ikinci ayı dolmadan, babası zamanında Şam beylerbeyliğine getirtilen eski bir Memlük beyi olan Canberdi Gazali'nin isyanıyla karşılaştı.[4] Yeni ele geçirildiği için henüz Osmanlı idaresinin tam anlamıyla yerleşmediği Suriye bölgesinde çıkan ve Sultan Selim'in vefatıyla eski Memlük devletini yeniden canlandırmanın amaçlandığı bu isyan, Safevîlerin de devreye girme ihtimaline karşı büyük endişeye yol açmış, sonunda Ocak 1521'de bastırılmıştı. Böylece gerek içeride çeşitli muhalefet gruplarının susturulması, gerekse

---

3 Yanındaki hizmetlilerin listesi için bkz. Çağatay Uluçay, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Ailesi İle İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 227-257.

4 F. Emecen, "Canberdi Gazali", *DİA*, c. VII, s. 141-143.

saltanatının başlangıcında gaza yaparak büyük bir başarı gösterme amacı, öteden beri başarısız birkaç fetih teşebbüsünün yapıldığı iki önemli kilit noktasını ana hedef olarak ön plana çıkarmış görünüyordu. Bu şekilde Batı'ya karşı gaza yeniden hızlandırılırken, içeride Canberdi Gazali hadisesinde olduğu gibi Osmanlı idaresinin henüz tam anlamıyla yerleşmediği Mısır'da vali olarak merkezden gönderilen Ahmed Paşa'nın sebep olduğu karışıklıklar[5] ciddi boyutlara ulaşmıştı. İsyanın bastırılmasının ardından (Ağustos 1524) Mısır'ı bir Osmanlı eyaleti yapacak ıslahat, süratle ve bizzat Veziriazam İbrahim Paşa'nın Kahire'ye gitmesiyle gerçekleştirilmişti. Örneğine Osmanlı tarihinde az rastlanan bu hareket, Akdeniz siyasetine önem veren ve Hind Denizi'yle bağlantısını tamamıyla kontrol altında tutmayı hedefleyen Osmanlıların bu topraklardaki kalıcılığını ve uzun yıllar sürecek hâkimiyetini sağlamlaştırmıştı.[6] Böylece İstanbul merkezli bir kültürel hayat anlayışı Kahire'de de etkisini göstermiş ve silinmez izler bırakmıştır.

1. Batıda Uzun Seferler Döneminin Başlaması: Belgrad'dan Viyana'ya (1521-1529)

16. yüzyılın yirmili yıllarına doğru İspanya'ya da hâkim olarak Osmanlıların en büyük rakibi haline gelecek olan Habsburg İmparatorluğu (Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu) karşı karşıya kaldığı problemlerle boğuşuyor, İngiltere-Fransa gibi monarşilerle çekişmeler giderek artıyor, içeride ise yeni bir dinî akım toplumu ve idarecileri sarsmaya başlıyordu. Ortam Osmanlılara Avrupa ile doğrudan ilgilenilebilecek bir kolaylık sağlamaktaydı. Sultan Süleyman büyük atası Fatih Sultan Mehmed'in yolundan giderek, onun vaktiyle hedeflediği, fakat ele geçiremediği, biri Orta Avru-

5 Celalzâde, *Tabakatü'l-memâlik*, neşr. P. Kappert, Wiesbaden 1980, vr. 110a-115b; Side Emre, "Anatomy of a Rebellion in Sixteenth-Century Egypt: A case study of Ahmed Pasha's governership, revolt, sultanate and critique of the Ottoman imperial enterprise", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 46 (2105), s. 77-130.

6 Mısır ıslahatı ve kanunnamesi için bkz. S. Muhammed es-Seyyid, *XVII. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul 1990, s. 48, 97 vd.; ayrıca bkz. F. Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebu Nümey", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14 (1994), s. 87-120.

pa'nın kilidi, diğeri Akdeniz hâkimiyetinin anahtarı olan Belgrad ve Rodos'u almak istemekteydi. İstanbul'un fatihinin başaramadığını yeni padişahın ilk anda elde etmesi, ona hem saltanatının önünü açma hem de atalarının kazandığı şöhreti daha da şanlı bir şekilde takınma fırsatı verecekti. Dönemin kaynakları bu tür vurguları satır aralarında açık bir şekilde yaparlar ve onun Batı'ya karşı ilgisini tebarüz ettirirler.

Bu sırada Alman prensleri, aldıkları çeşitli vaatlerle büyük destek verdikleri Habsburg hanedanına mensup V. Karl'ı imparator seçmişlerdi. Burgundiya Dükü I. Felipe ile Kastilya Kraliçesi I. Juana'ın (Çılgın Juhanna) oğlu olan Karl (1500-1558; İspanya Kralı olarak I. Carlos, Charles-Quint/Şarlken), 1506'da babasının ölümü üzerine Felemenk'in idaresini üstlenmiş, anne tarafından dedesi II. Fernando'nun ölümünden sonra da (1516) annesi Juana ile birlikte İspanya hükümdarı ilan edilmiş, 1519'da dedesi Kutsal Roma-Germen İmparatoru I. Maximilian'ın ölümüyle boşalan imparatorluğa, büyük bölümünü güçlü banker ailesi Fugger'lerden sağladığı paralarla oylarını satın aldığı Alman prensleri sayesinde, rakibi Fransa Kralı I. François'yı (1494-1547) alt ederek seçilmişti. Sultan Süleyman'ın Osmanlı tahtına çıkmasından bir ay sonra, 1520 Ekim'inde, Aachen'da Alman krallık tacını (Römischer-Deutscher König) giydi ve aynı tarih içinde de "seçilmiş imparator" unvanını aldı. Papa VII. Clemens'in elinden Bologna'da imparator tacı giymesi ise bundan on yıl sonra gerçekleşecekti. 1530'daki bu olay, en büyük rakibi olmaya aday Kanunî Sultan Süleyman'ı da harekete geçirmiş, o da gerçek Roma kayseri/imparatoru olduğunu göstermek istercesine Venedik'e sipariş edilen taç görünümlü miğferi, bunun bir sembolü olarak 1532'de Alaman Seferi sırasında takmıştı.[7] Kısaca, V. Karl imparator olurken, Doğu'da kendisi gibi cihan hâkimiyeti fikrini atalarından miras alan Süleyman'la kader-

---

7 Dört tacın üst üste konmasıyla oluşturulan bu tuhaf miğfer Niş'te orduya ulaşmış, bunu gören yabancı elçiler ise bir anlam veremeyerek bunu bir imparatorluk tacı zannetmişlerdi. G. Necipoğlu, "Süleyman the Magnificent and Represantation of Power in the Context of Ottoman-Habsburg-Papal Rivalry", *Süleyman the Second and his Time*, ed. H. İnalcık ve C. Kafadar, İstanbul 1993, s. 195-216.

lerinin çok kısa süre sonra kesişeceğini o sıralarda hiç düşünmemişti. Kutsal Roma-Germen imparatoru olarak saltanatı boyunca gerçekleştirmeye çalışacağı "evrensel monarşiyi", Hıristiyan Avrupa birliğini hayal ediyordu. Fakat dönemin değiştiğinin farkına varmamıştı; İngiltere, Fransa gibi millî monarşiler ve öte yandan Protestanlık hareketi ve nihayet Osmanlıların Orta Avrupa'ya yönelik harekâtı bütün bu hayallerin sönmesiyle sonuçlanacaktı. Karl 23 Ağustos 1556'da üstlendiği görevin ağırlığı altında ezilmiş olarak tahtından feragat edecek ve manastıra çekilecekti.

Sultan Süleyman Belgrad seferine karar verip sefer hazırlıklarına başladığında, V. Karl ile Fransa Kralı I. François görünüşte Milano Dükalığı meselesi dolayısıyla, aslında ise daha derinde yatan hanedanlar arası zıddiyet, eski çekişmeler ve imparatorluk topraklarının çepeçevre Fransa'yı kuşatmakta olması, Fransa'nın millî bilincinin etkisiyle imparatorluk hegamonyasını kabullenmemesi gibi sebeplerle, 1521 Mart'ında savaşa giriştiler. Bu sırada Osmanlı kuvvetleri, bizzat padişah başta olduğu halde, Mayıs 1521'de Belgrad üzerine yürüdü. Belgrad imparatorluğa bağlı olan Macar Krallığı'nın elindeydi. Mátyás'ın 1490'da ölümünden sonra, Macar tahtı nüfuzlu soylular tarafından Bohemya Kralı II. Vladislav'a verilmiş, İmparator I. Maximilian 1515'teki antlaşmayla Macaristan üzerindeki üstünlüğünü kabul ettirmişti.[8] Yapılan antlaşma karşılıklı evliliklerle kurulan akrabalık bağları dolayısıyla, Vladislav'ın oğlu Lajos'un vâris bırakmama durumunda Macar tahtının Maximilian'ın torunu (V. Karl'ın da kardeşi) Ferdinand'a geçeceğini kanuna bağlıyordu. Ancak bu durum 1505'te yabancı bir kral seçmeme kararını almış olan Macar soylularının bir kısmı tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Onlar daha sonra adı daha sık geçecek olan Transilvanya/Erdel Beyi Janos Zapolya'yı destekliyordu. Vladislav'ın 1516'da ölümü üzerine Macar tahtı henüz 9 yaşındaki oğlu II. Layoş'a geçti. Osmanlılar Belgrad'a gelip şehri

---

8 Bu sıralardaki Osmanlı-Macar münasebetlerindeki gelişmeler için bkz. P. Fodor ve G. David, "Hungarian-Ottoman Peace Negotiations in 1512-1514", *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Budapeşte 1994, s. 9-45.

kuşatma altına aldıklarında, II. Layoş'un henüz "hükümdarlık yaşına" geldiği ilan edilmemişti. Ferdinand 1521'de Layoş'un kız kardeşi Anna ile evlendi, Ocak 1522'de de genç kral, Ferdinand'ın kız kardeşi Maria ile nikâhlandı. Böylece vaktiyle planlanan akrabalık bağı kurulmuş oldu. Bu evlilikten doğan hukuk ise Ferdinand'ın Osmanlı fethi sonrasında Macaristan'da hak iddia etmesine yol açacaktı.

Osmanlı kuvvetleri önce 7 Temmuz 1521'de Böğürdelen'i aldılar. Bu, Kanunî'nin ilk fethi anlamını taşıyordu. Daha sonra Sirem bölgesine geçilerek bu yöredeki kaleler zapt edildi. Ağustos sonunda da Belgrad Kalesi teslim oldu. Böylece Orta Avrupa'nın bu önemli kilidi açılmış oluyordu.[9] Eylül ayında bütün imparatorluğa fetihnameler yollandı ve şenlikler yapılması istendi. Artık genç padişah ataları gibi çok parlak bir zaferin sahibiydi. Fatih Sultan Mehmed'in alamadığı bu muazzam kale onun tarafından ele geçirilmişti. Belgrad'ın düşüşü Avrupa'da büyük bir heyecana yol açtı. Fakat hem imparator hem de Macaristan'ın genç kralı bu duruma karşı hareket edebilecek bir ortam içinde değillerdi.

İkinci önemli hedefi, ertesi yıl, Osmanlı topraklarına doğru bir nevi Hıristiyan ileri karakolu durumundaki Rodos teşkil etti. Burası da vaktiyle Fatih Sultan Mehmed'in başarısız olduğu yerdi ve Akdeniz'in bir bakıma anahtarı özelliğini taşıyan son derece güçlü askerî istihkâma sahip bir üs konumundaydı. Osmanlılar bu sıralarda denizciliğe çok önem vermişler, Akdeniz'deki Türk akıncı filolarını desteklemişlerdi. Fakat denizciliği ciddi bir devlet siyaseti haline henüz getirememişlerdi. 1515'te Sultan Selim'in İstanbul'da büyük bir tersane yaptırmaya başlaması, denize yönelik bir faaliyetin habercisiydi. Nitekim bu kabil hazırlıklar, ilk defa Rodos'ta denendi; Osmanlı deniz gücünün durumu bir kuşatma sırasında etraflı bir şekilde anlaşılmış oldu. Rodos'ta muhtelif milletlerden

---

9 Kuşatma için ilgili kaynaklar; F. Emecen, "Bir Göçün Tarihçesi: Gelibolu'da Sirem Sürgünleri", *Osmanlı Araştırmaları*, X (1990), s. 161-179; Ayrıca Macar kaynaklarının tahlili: Ferenc Szakaly, "Nandorfehervar, 1521: The Beginning of the End of Medieval Hungarian Kingdom", *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificient*, s. 47-76.

şövalyeleri kendi bayrağı altında toplamış olan Philippe Villiers de l'Isle Adam, Osmanlı tehdidine karşı papadan ve Fransa'dan yardım talebinde bulunmuştu. Doğu sularının tanıdık siması olan İtalyan denizci devletlerinin güçlü temsilcisi Venediklilerden pek bir ses çıkmadı. Çünkü onlar 1 Aralık 1521'de yeni bir ahidname alarak ticarî bakımdan eski imtiyazlarını yenilemişlerdi. Osmanlıların denizden ve karadan gerçekleştirdikleri harekât sonucu, son derece müstahkem olan ve aynı zamanda çok iyi müdafaa edilen Rodos 21 Aralık 1522'de antlaşma yoluyla teslim oldu. Şövalyeler antlaşma gereği 1/2 Ocak'ta burayı terk ettiler.[10] Ayrıca Bodrum, Aydos, Tahtalı kaleleriyle, Leros, Sömbeki, Kalimnos gibi adalar da Osmanlı kontrolü altına girdi. Böylece Mısır ile İstanbul yolu üzerindeki bir önemli engel ortadan kalkmış oluyordu. Ticaret yolu canlandığı gibi tam olarak kontrol de sağlanmıştı. Her şeyden önemlisi, buranın alınmasıyla Akdeniz'e yönelik harekâtlar için yeni bir dönem başlıyordu. Şövalyeler ise Malta ve Trablus'a yerleşeceklerdi.

Rodos deniz seferleri için önemli bir üs durumuna gelirken, Osmanlıların asıl ehemmiyet verdikleri kara seferleri için Belgrad daha sonraki yıllarda da süreklilik kazanacak bir askerî merkez ittihaz edilecekti. Bu arada Avrupa'daki savaş ortamı iyice kızışmış, I. François, V. Karl'ın hizmetine giren Bourbon Dükü Charles'ın başında bulunduğu imparatorluk ordusunu Marsilya yakınlarında durdurmuşsa da, kuzeyden İngilizlerle birlikte hareket eden Alman ordusu karşısında 1525'te Pavia'da yenilip esir düşmüştü. İşte bu gelişme, birdenbire Osmanlıları Avrupa meseleleriyle karşı karşıya getirdi. Fransa kralının annesi Luise (Louise de Savoie) Osmanlı padişahına başvurarak oğlunun kurtarılması talebinde bulunmuş, Sultan Süleyman da mukabil cevabında fiilî yardımda bulunacağı sözünü vermişti.[11] I. François'yı mağlup eden V. Karl, aslında imparator seçilmeden önce 1519'da I. Selim'e elçi yollayarak, Hıristi-

---

10 H.G. Yurdaydın, *Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, Ankara 1961, s. 15-45; Ş. Turan, "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanunî Armağanı*, s. 57-72.

11 Genel olarak bkz. D.L. Jensen, "XVI. Yüzyıl Fransız Diplomasisinde Türkler", *Tarih Dergisi*, çev. A. Kılıç, sy. 51 (2011), s. 165-190.

yan hacıların Kudüs'ü ziyaretleri ve Kutsal Kabir Kilisesi'yle alakalı ayrıcalıkları devam ettirmek istemişti. Şimdi, görünüşte Kudüs'teki Hıristiyanların haklarını koruma amaçlı bir ittifak yaptığını ileri süren I. François'yı Osmanlılarla işbirliği yapmakla suçluyordu. İmparatorluk yarışını kaybetseydi muhtemelen kendisi de Sultan Süleyman'ın ittifakına talepkâr bulunacağı açık olan V. Karl, bir bakıma Fransızlardan önce "kâfir" diye nitelendikleri Osmanlılarla bir bağ kurmuştu. Ancak şimdi Pavia'da Fransız kralını esir aldığında, Hıristiyan dünyasında barışı temin ile bütün güçlerini kâfire, yani Türklere yöneltme arzusunu dile getirmişti.[12]

Bu sırada Macaristan'da da durum iyi değildi. II. Layoş'un yönetimi tepki çekiyordu, Macar asıllı soylular onun seçiminden duyulan memnuniyetsizliklerini ifade ediyorlar, muhalifler Janos Zapolya'nın yanında toplanmış bulunuyorlardı. Ağır vergiler altında ezilen köylüler de isyanlarıyla bu muhalefet cephesine destek vermekteydiler. Osmanlılar bütün bu müsait durumdan istifade ettiler. Avrupa siyasetinde bir denge haline geliyorlardı. Fransızlar Osmanlıların karadan ve denizden saldırıya geçmesini, eğer bu yapılmazsa imparatorun Fransa'yı da ele geçirerek güçleneceğini ısrarla belirtmekteydiler. Osmanlılar derhal sefer kararı aldılar, hedef aslında doğrudan doğruya böyle bir hareket için son derece müsait bir durumda bulunan Macaristan'dı. Osmanlı kaynakları, seferin hedefini Fransa'ya yardım etme olarak açık ifadelerle takdim ederler.[13] Muhtemelen Osmanlılar Macaristan'ı bütünüyle alıp Habsburglara karşı bir üs olarak kullanmak istemekteydiler. Sebep her ne olursa olsun 1526'da çıkılan Macaristan seferi, Mohaç Ovası'nda hiçbir yerden yardım alamayan ve kendi kuvvetleriyle büyük Osmanlı ordusunu karşılayan II. Layoş'un ve ordusunun kısa sürede imhasıyla sonuçlandı (29 Ağustos 1526).

Bu önemli savaşta, Osmanlı ordusunun sayıca üstünlüğü yanında taktik anlayışı kat'i bir başarı getirmiş; araziyi iyi tanıyan ve en

---

12 C. Isom-Verhaaren, *Kâfirle İttifak: 16. Yüzyılda Osmanlı-Fransız Anlaşması*, çev. A. Ortaç, İstanbul 2015, s. 46-47.

13 Mesela dönemin ulema asıllı tarihçisi Kemalpaşazade'nin beyanı için bkz. *Tevârih-i Âl-i Osman, X. Defter*, haz. Ş. Severcan, Ankara 1996, s. 218-341.

müsait yeri önceden tutmuş olan Macar kuvvetleri, coğrafî konumu iyi olmayan Osmanlı ordusuna kısım kısım saldırarak neticeye ulaşmaya çalışmışsa da kısa sürede çember içine alınarak bozguna uğratılmış, Macar kralı diğer bir bölüm askerle çekilirken bataklığa saplanmış ve hayatını kaybetmişti.[14] Bu arada Osmanlı kuvvetleri Mohaç'a ulaşmadan önce Petervaradin, İlok, Ösek (Eszek) gibi önemli kaleleri ele geçirmişti. Mohaç Savaşı'ndan sonra ise Osmanlı ordusu doğru Budin'e yürüdü, 10 Eylül 1526'da şehre girdi. Padişah bir süre burada kaldı. Ancak Budin'i doğrudan doğruya Osmanlı idaresine bağlamadı. Daha önce Macar soylularının da desteklediği Janos Zapolya'nın Macar Krallığı'nı (10 Kasım 1526) tanıyıp onu himayeleri altına aldılar. Ancak Macar kralının ölümü yeni bir veraset meselesini ortaya çıkarmıştı. Osmanlılar Macar topraklarını kılıç hakkı olarak kendilerine bağlı gördüklerinden müdahil bir konuma sahip oldular. Alman taraftarları, Macar tacı için eski kralın akrabası olan ve daha önceki antlaşmayla hakların kendisine ait olduğunu iddia eden V. Karl'ın kardeşi Arşidük Ferdinand'ı desteklemişlerdi. Ferdinand da 23 Eylül 1527'de Zapolya'yı Budin'den çıkarmıştı. Zapolya, tâbi olmak şartıyla yardım talebinde bulununca Osmanlılar ona destek verdiler (Şubat 1528). Hatta 1529'daki Viyana seferi, esas itibariyle, Macar tahtının korunması amacını taşıyordu.

Osmanlıların Viyana'yı alarak hem Habsburgları hem de Macarları dize getirmek niyetinde oldukları iddiası, aslında görünüşe dayalı bir yorumdur. Osmanlılar Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmekteydiler ve bu şartlar altında ana hedef Macar toprakları idi. Viyana kuşatmasıyla sonuçlanacak olan bu 1529 seferiyle, Budin'in kurtarılması ve korunmasının temini düşünülmüş olmalıdır. Mayıs 1529'da İstanbul'dan hareket eden Sultan Süleyman, Eylül ayı başlarında Budin önlerine geldi. Şehir teslim oldu ve daha önce kendisi ile antlaşma yapılan Zapolya Macar tahtına oturtuldu. 7 Eylül'de şehre giren ve altı gün burada kalan padişah, daha sonra Budin'deki himayesini kuvvetlendirmek için Viyana yönüne

14 F.M. Emecen, "Büyük Türke Pannonia Düzlüklerini Açan Savaş: Mohaç 1526", *Muhteşem Süleyman*, İstanbul 2007, s. 45-92.

doğru ilerledi. İmparatorluğun Alman kanadını idare eden Ferdinand ise Viyana'dan uzakta bir yerdeydi; topladığı kuvvetlerle kuşatmanın seyrini izlemekle yetindi. İyi tahkim edilmiş olan Viyana önlerine gelen Osmanlı ordusu 27 Eylül'de muhasaraya başladı. Bu kadar geç bir mevsimde kuşatma yapmak pek alışıldık bir savaş yöntemi gibi görünmüyordu; hatta gerekli malzemeler de getirilmemişti. Aslında Osmanlı ordusu Budin'e karşı hareket etmek üzere toplanan Ferdinand idaresindeki orduyla karşılaşmak istemekteydi, hazırlıklarını buna göre yapmıştı. Stratejileri muhtemelen Viyana kuşatmasıyla bu orduyu kendi üzerlerine çekmek noktasında toplanmıştı. Buna rağmen Ferdinand'ın kuvvetleri yerlerinden hareket etmedi. Osmanlı ordusunun ise daha fazla ilerlemesi riskli görüldü. Aslında savaşın, destek alınabilecek bir askerî üs niteliğindeki Budin'e daha yakın Viyana önlerinde yapılması düşünülmüştü. Kuşatma bu şartlar altında başarıya ulaşmadı; ordu Ekim ayının ortalarına kadar burada kaldı ve ardından mevsim ilerlediği için Budin'e döndü.[15]

Osmanlı ordusunun Viyana önlerinde görülmesi Avrupa'da büyük heyecana sebep olmuştu. Avrupa'daki genel hava, Hıristiyanlığın büyük bir tehlike altında bulunduğu şeklindeydi. Hatta Protestan hareketinin lideri Luther başlangıçta Türklere olumlu bakarken, bu tarihten sonra onları Hıristiyanlığın düşmanı olarak ilan etti. Fakat imparatorluğa karşı bu Türk baskısı, Protestan hareketine dolaylı da olsa yardımcı olmuştu.[16] Hatta Osmanlı desteği isteyen ve onların seferleri sonucu Habsburg baskısından kurtulan Fransa bile Hıristiyanlığın tehdit altında olduğu gerekçesiyle oluşturulan ittifaka katılmaya mecbur kaldı, Osmanlılarla ilişkilerini zahirî olarak inkâr etti. Ancak Osmanlılarla bağını hiç kesmedi, o dönemde bu "kâfirle ittifak" ilişkisi rakipleri tarafından da biliniyordu, Fransızlar bunu ilerleyen dönemlerde hiç de yadırgamaksızın belirttiler. Ancak zamanla Habsburg bakış açısından kaleme alınan eserlerdeki karşıt görüşler daha çok öne çıktı ve işin ilginci

---

15 Viyana sefer ruznâmesi, Feridun Bey, *Münşe'âtü's-Selâtîn*, c. I, s. 566-577'de yer alır.

16 Bunun hayli etkin şekilde yardımcı olduğu hakkında bkz. S.S. Fisher-Galati, *Ottoman Imperialism and German Protestanism 1511-1555*, Cambridge 1959.

bunlar Osmanlıların çözülme çağında Fransız kaynaklarında da benzeri argümanlarla zikredildi. Bu ittifakın değerlendirilmeside, "gerçek siyaset" algısının dışında Hıristiyanlık hissiyatı hâkim oldu ve utandırıcı bir dille eleştirildi, hatta modern literatürde görmezlikten gelinmeye başlandı.[17] Bununla beraber bu sefer öncelikle Budin'deki Zapolya'nın durumunu kuvvetlendirmişti. Ayrıca Protestanlara –her ne kadar Türk aleyhtarı haline gelseler de– kendilerini tanıtmak ve Hıristiyan birliği içinde meşru bir zemine oturmak için önemli fırsat vermişti. Osmanlılar aslında uzaktan da olsa Luther'in faaliyetlerini yakından takip etmekteydiler. Osmanlı merkezine ulaşan bir rapor, Luther'in Alman sınırında ortaya çıkıp kendisinden bir din peyda ederek İspanya'nın "bâtıl dinine" karşı geldiği ve onlarla savaştığını bildirmekteydi.[18]

Osmanlılar Budin'de kendi temsilcileri olarak 1523'te Venedik docu olan ve II. Bayezid döneminde İstanbul'da baylos olarak vazife yapan Andrea Gritti'nin Osmanlı hizmetindeki oğlu Luigi Gritti'yi bir yeniçeri birliğiyle birlikte bıraktılar. Zapolya yıllık bir haraç verecekti ve himaye görecekti. Fransa kralı ise Osmanlı orduları Macaristan'dayken imparatorla antlaşma imzalamış (Cambrai Sulhü, 13 Ağustos 1529) ve bu haber tam sefer ortasında iken padişaha ulaşmış ve onu çok kızdırmıştı. Fakat buna rağmen Fransızlarla ilişkilerini sürdürdü. Osmanlılar onlardan gerek siyasî gerekse haber alma bakımından önemli ölçüde istifade ederken, Fransa da Habsburg baskısından kurtuluyordu. Macaristan ise fiilen üçe parçalanmış bir durumdaydı. Zapolya'nın idaresindeki Budin merkezli, Osmanlı himayesinde tampon bir devlet ortaya çıkmıştı. Tuna ile Sava arasındaki Sirem bir sancak halinde Osmanlıların elindeydi. Diğer batı tarafı Bohemya ve Macar tacını taşıdığını iddia eden Ferdinand'ın tasarrufundaydı. Osmanlıların sonraki ana hedefleri, 1541'e kadar hem himaye altındaki Budin merkezli Zapolya'ya bırakılan toprakları korumak hem de Ferdi-

---

17 C. Isom-Verhaaren, *Kâfirle İttifak*, s. 17-62.

18 C. Isom-Verhaaren, "An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challange to the Power of Charles V", *Turcica*, c. XXVIII (1996), s. 299-318.

nand'ın elinde kalan kısmı almaya çalışmak olacaktı.[19] Osmanlıların bu himaye politikası, muhtemelen bir zorunluluğun değil, takip edilmek istenen denge anlayışının sonucudur. Bu yaklaşım tarzı, Osmanlıların eskiden beri takip ettikleri alışılmış bir uygulamaydı. Osmanlı fetih metotlarından biri, ani fethin ortaya koyabileceği tepkilerin dozunu dengelemeye çalışmak, yavaş yavaş idareye ısındırılan yeri son kertede tamamen ilhak etmekti.

2. "Garp Meselesi" Macaristan: Habsburglar-Osmanlılar (1533-1562)

Viyana seferinin akisleri yatışmaya yüz tutunca, Fransa yeniden Osmanlı kartını oyuna sürmek üzere diplomatik atağa geçmekte gecikmemiş, Osmanlılar ise Avrupa devletleri arasındaki dengeleyici rollerinin önemini yakından kavramışlardı. Öte yandan Ferdinand Macar tacı için mücadeleyi sürdürmeye kararlıydı ve ilk hedefini Osmanlılar değil, Budin'deki Zapolya teşkil ediyordu. Hatta bu yolda Osmanlılarla anlaşma zeminini de yoklamaktan geri kalmamış, 1530 sonbaharında Nicolas Jurischitz ve Joseph von Lamberg'in nezaretindeki elçilik heyeti Macaristan meselesini gündeme getirmişti.[20] Fakat Osmanlılar Macar tahtının Habsburgların eline geçmesini istemiyorlardı. 1531'den itibaren Fransa özellikle mücadeleyi Akdeniz'e çekmek istedi ve Osmanlıları Güney İtalya'ya sefer yapmaya teşvik etti. Bu şekilde Fransa öteden beri elde etmeyi düşündüğü Milano ve Cenova'yı kolaylıkla ele geçirebilecekti. Fakat bu sırada Ferdinand Budin üzerine yürüyüp burayı kuşatma altına alınca (1531), Zapolya'ya yardım seferi ön plana çıkmış oldu. Bu defa görünüş itibariyle Osmanlılar bu seferin İmparator V. Karl üzerine olduğunu ilan ettiler. Hedef Viyana'ya doğru ilerlemek ve imparatoru bir meydan muharebesine mecbur bırakmaktı. Ayrıca

---

19 Bu dönemlerdeki Osmanlı politikası için bkz. Pal Fodor, "Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541", *Acta Orientalia*, 45 / 2-3 (1981), s. 271-345 (çev. Ö. Kolçak, *Tarih Dergisi*, sy. 40, İstanbul 2004, s. 11-86).

20 Elçilerin faaliyetleri ile ilgili günlük yayımlanmıştır: *1530 Yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan Üzerinden İstanbul'a Giden Joseph von Lamberg ile Nicolas Jurischitz'in Elçilik Günlüğü*, çev. Özdemir Nutku, Ankara 1977.

bunun için etrafın yakılıp yıkılıp tahrip edilmesi de düşünülmüştü. Osmanlı tarihlerinde doğrudan V. Karl'ın hedeflendiği bu sefere "Alaman Seferi" adı da verilir. Osmanlı ordusu Macaristan'a girerek Ferdinand'a ait topraklarda ilerledi, fakat imparatorluk ordusundan herhangi bir iz görülmedi. Viyana'ya 60 mil mesafedeki Güns (Köszeg) önlerinde üç hafta kadar bekleyen ve burayı ele geçiren Osmanlı ordusu (Ağustos 1532), sonra Sopron'a ilerledi, Viyana'nın kuşatma altına alınacağı zannedilirken bu yapılmadı ve Gratz'a yönelindi, oradan Hırvatistan'a girildi; gerek Slovenya gerekse Hırvatistan'daki bazı şehir ve kasabalar ele geçirildi. Bu arada Zagreb de alınmıştı.[21]

Alaman Seferi (1532) aslında Viyana'yı doğrudan hedefleyen bir askerî harekât olmaktan çok, gözdağı verme ve Macar topraklarındaki hâkimiyeti sağlamlaştırma amacını taşıyordu. Fakat bu sefer Alman tarafında önemli gelişmelere ve Osmanlıların, imparatoru hedef aldıklarının ilanı da büyük bir telaşa yol açtı.[22] Nitekim V. Karl bir taraftan Viyana'yı savunmak için hazırlandığı gibi, yardımlarına muhtaç olduğu Protestan Alman prensleriyle de anlaşmıştı (23 Temmuz 1532, Nürnberg). Aşağı Saksonya mıntıka komutanı olarak seçilen Brandenburg prensi (Seçici-prens, Elektör/Kurfürst) de imparatorluk ordusuna katılmış, ayrıca toplanan orduda İspanyol, İtalyan, Hollanda, Çek, Slovakya, Macar, Sloven ve Almanca konuşan bütün ülke askerleri bulunmakta olup, bu ordu Viyana yakınlarında Brigittenau'da beklemeye başlamıştı. Bu hayli renkli ve mevcudunun 100.000'e ulaştığı belirtilen ordu, Viyana ve sonra da Güns'te bekleyen Osmanlılar üzerine yürümedi. Aslında kimse Ferdinand'ın Macaristan üzerindeki hesaplarını desteklemek, para ve asker kullanmak istemiyor, savunma için toplanmış bulunuyordu. Her iki taraf da bulundukları yerde birbirini beklemekteydi.[23] Venedik kaynakları, tıpkı Sultan Süleyman gibi,

---

21 Sefer ruznâmçesi, *Feridun Bey*, Münşe'âtü's-Selâtîn, c. I, s. 577-584.

22 İspanyol kaynaklarında sefer ile ilgili olarak imparatorluğun durumu hakkında bkz. Ö. Kumrular, "İspanyol Kaynakları Işığında Kanunî'nin Alaman Seferi", *Tarih ve Toplum*, XXXVI/216 (Aralık 2001), s. 27-31.

23 Klaus Schwarz, "XV ve XVI. Asırlarda Berlin, Brandenburg ve Türkler", *Tarih ve Toplum*, IX/50, (1988), s. 35-40.

V. Karl'ın da bizzat savaşa girme istekliliğinden söz ederler, fakat bunun mahzurlarını ifade eden etrafındakiler ona engel olmuşlardır. Osmanlılar, imparatorluk ordusunu kendi şartları altında bir savaşa mecbur etmek gibi aslında akıllıca bir taktik izliyordu. Sultan Süleyman'ın beklemekte olan imparatorluk ordusu üzerine yürümemesinin bir korkaklık ve çekingenlik mahsulü olarak yorumlanması doğru değildir. Arazi şartlarının imparatorluk kuvvetleri lehine olduğu bilinmeyen bir yöne yürüyüp karşı tarafın müsait şartlarını kabullenme gibi bir zaafa düşülmemesi ve bunun yerine imparatorluk ordusunu kendi üzerlerine çekmenin düşünülmesi bir taktik anlayışın sonucudur. Nitekim, Kasım voyvoda idaresindeki Osmanlı akıncılarının Alpler'i aşıp Linz'e kadar ilerledikten sonra geri dönüş sırasında Brandenburg prensi tarafından pusuya düşürülüp dağıtılması, bu kabil bir taktik anlayışın doğruluğunu ortaya koyar. Osmanlı ordusunun bu akıncıların mağlubiyeti sonrasında geri çekildikleri, dolayısıyla seferin başarısız olduğu yolunda bazı modern tarihçilerin yorumları doğru değildir. Bu, akın ile ilgili haber veren Alman tarafına ait kaynağın abartmasına dayanır. Gerçekte 5000'den az mevcutlu bir akıncı birliğinin önemsiz bir kaybı niteliğini taşıyan bu hareket, Brandenburg prensinin kahramanlığının ve başarısının abartılmasına vesile olmuş ve neredeyse bütün bir seferin en önemli olayı olarak aktarılmıştır.[24] Aslında bu harekâtın hedefi olan yağma, tahrip ve gerekirse V. Karl ile savaşma isteği gibi açılardan bakıldığında, bunun hiç de sönük bir sefer olmadığı ortaya çıkar.

Öte yandan karadaki mücadele denizlere de taşınmıştı. Yani hem karada hem de denizlerde iki taraf savaş düzeni almıştı. İmparatorluğun hizmetine giren Andrea Doria komutasındaki filo, Mora Yarımadası'ndaki Koron'u almış, Patras ve İnebahtı'yı ele geçirmişti. Osmanlı deniz gücünün başarısızlığı onları deniz güçlerini yeniden organize etmek için acil bir faaliyete sevk etmiş; sonunda Akdeniz dünyasının şöhretli denizcisi Barbaros lakaplı Hayreddin Reis'in Osmanlı donanmasının başına getirilmesiyle bu

24 K. Schwarz, "Berlin, Brandenburg ve Türkler", s. 35-40.

problem halledilmişti. V. Karl, Mora Yarımadası'ndaki bu faaliyeti bir koz olarak Sultan Süleyman'a karşı kullanmak istedi. Hatta 1533'te İstanbul'a gelen elçi Cornelius, buraların terki karşılığında bazı isteklerde bulunmuştu. O sıralarda İran meselesi aciliyet kazandığından, Osmanlı padişahı Habsburg elçilik heyetine bir ateşkese rıza gösterdiğini bildirdi. Fakat bu antlaşma V. Karl'ı değil, Ferdinand'ı kapsıyordu. Kâğıda dökülmemiş olduğu anlaşılan, bu sebeple hakkında bazı tereddütler doğan bu ilk ateşkes antlaşmasına göre, Osmanlılar Macaristan üzerindeki haklarından vazgeçmemişler, büyük bir iltifat olarak Ferdinand'ı Macar Krallığı'nın bir parçasının hükümdarı olarak tanımışlardı (1533).

Osmanlılar Habsburglarla mücadeleyi sürdürürken, Fransa'nın da bunda önemli bir payı olduğunu belirtmek gerekir. 1532-1541 devresinde Osmanlı-Fransız ilişkilerinin seyri, müşterek düşman olarak tanımlanan Habsburglara karşı hem siyasî hem de askerî yönden tam bir dayanışma içinde bulunulduğunu gösterir. Fakat Fransa Osmanlıları V. Karl'a karşı Akdeniz'e çekmek istemekteydi. Zira kara seferleri Avrupa'da genel Hıristiyan dünyasında büyük endişeye yol açtığı gibi, Fransa'yı da zaman zaman zor durumda bırakabiliyordu. Sultan Süleyman Fransa ile ilişkilere çok dikkat ediyordu. Hatta imparator aleyhine İngiltere ve Protestan prenslerle yeni bir birlik kurması için 100.000 altın göndermişti. 1532'den beri de Fransa ile resmî ittifak görüşmelerinde oldukça mesafe kat edilmişti. 1535'te İstanbul'a gelen Jean de La Forest, Osmanlıların bir sonraki sene bütün kuvvetleriyle karadan ve denizden Habsburglara karşı saldırıya geçmesini ve kralına bir milyon duka altın yardım edilmesini istemişti.[25] Bu sıralarda denizde de mücadele devam ediyordu. Osmanlılar İran seferi dönüşünde İtalya'ya saldırı işini de ele aldılar. Osmanlı kuvvetleri Arnavutluk'tan İtalya'ya çıkacaktı. Fransızlar da Lombardia'ya gireceklerdi. Bu ittifak görüşmeleri sırasında, 1536'da Fransa'ya ticarî haklar tanıyan ilk kapitülasyonların verildiği iddia edilir. Dönemin veziriazamı İbrahim Paşa ile Fransız elçisi arasında yapılan görüşmeler sonucu hazırla-

---

25 Genel olarak bkz. De Lamar Jensen, " XVI. Yüzyıl Fransız Diplomasisinde Türkler", s. 165-190.

nan ticaret anlaşmasının onaylanıp onaylanmadığı veya uygulanıp uygulanmadığı konusu tartışmalıdır.[26]

Habsburglara karşı harekâtın ilk planı 1537-1538'de uygulamaya konuldu. Osmanlıların Korfu Adası'na yönelik seferi (Körfez Seferi), daha çok İtalya'nın istilasını hedefleyen bir hazırlık idi. Vaktiyle Fatih Sultan Mehmed dönemindeki tasavvuru böylece yeniden gündeme getirip gerçekleştirmek mümkün olabilecekti. İtalya hedefi Osmanlılar için şimdi yakın bir müttefikle birlikte daha rahat elde edilebilir gözüküyordu. Gerçekten de bu sefer ile ilk defa Fransa ve Osmanlı askerleri müşterek bir harekât yapıyorlardı. Karadan ve denizden gerçekleştirilen bu sefere Fransız donanması da gelerek destek vermişti. Bizzat padişahın da ordunun başında katıldığı harekâtta herhangi bir başarı elde edilememişti (Kasım 1537).[27] Sultan Süleyman'ın ani karar değişikliğinin sebebi muhtemelen konjonktürel bir zemine ve şartların değişmesine dayanıyordu.

Osmanlılar İran seferi ile meşgulken, Habsburgların mütarekeyi bozmamaları takdirle karşılanmıştı. Fakat Korfu seferi sonrasında sınır boylarında önemli hareketlenmeler olmuştu. Özellikle Slovenya ve Dalmaçya sınırlarında bazı problemler yaşanmış, Alman kuvvetleri sınırlı bir askerî faaliyete girişerek Eszeg'e saldırmışlar, fakat başarısızlığa uğrayarak geri çekilmişlerdi (Aralık 1537). Bu sırada Osmanlıların müttefiki Fransa, imparatorla 1538 Temmuz'unda (Aigues-mortes) antlaşma yaptığı gibi, bir Haçlı ittifakına katılmayı da kabul etmiş bulunuyordu. Macar cephesinde ise, Osmanlı himayesindeki Zapolya amansız rakibi Ferdinand ile gizli bir antlaşma aktetmişti (1538). Ferdinand, Zapolya'yı Macar kralı olarak tanıyor, onun vefatı halinde ise Macar tahtı üzerinde kendi hükümranlığını kabul ettiriyordu. İstanbul'daki elçi Hieronymus Laski, antlaşmanın muhtevasından Osmanlıları haberdar etti. Zapolya'nın, oğlu Sigismund'un doğumundan birkaç gün sonra an-

---

26 J. Matuz anlaşmanın uygulandığını iki belgeye dayanarak iddia eder: "Á propos de la validité des capitulations de 1536 entre l'empire ottoman et la France", *Turcica*, sy. 24 (1992), s. 183-192; ayrıca anlaşmanın resmiyete girmediği hakkında bkz. Halil İnalcık, "İmtiyazât", *DİA*, c. XXII, s. 248.

27 Lütfî Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, nşr. Âli Bey, İstanbul 1341, s. 359 vd.

sızın ölümü (20 Temmuz 1540), Macar tahtı veraseti konusunu yeniden gündeme getirdi. Ferdinand derhal bütün Macaristan'ı, daha önceki antlaşma şartlarını öne sürerek, ilhak etmek üzere harekete geçti. Elçi Laski, bu hareketin Osmanlılara karşı olmadığını belirtmişse de bu sonuncu durum padişahın Macar meselesine kat'i bir sonuç verme kararını almasına yol açtı. Osmanlılar artık Habsburglarla olan sınırın Balkanlar değil, Budin'in batısı ve kuzeyi olması gerektiği görüşündeydiler. Elde edilecek bölge de doğrudan bir askerî üs vasfına haiz Osmanlı beylerbeyliği haline gelmeliydi.

Ferdinand 1541 Mayıs'ında Budin'i kuşatma altına aldı. Osmanlılar ise Haziran ortalarında sefere çıktılar.[28] Böylece dördüncü Macar seferi (bazı Osmanlı tarihlerinde İstabur Seferi) başlamış oldu. Osmanlı ordusunun öncü kuvvetleri Budin üzerine ulaştı. Ardından gelen büyük kuvvetlerin baskısı sonucu Alman kuvvetleri geri çekildi, ani baskınla da dağıtıldılar. Bu galibiyet sonrası Budin kurtarıldı. Padişah da şehre girerek küçük kral Janos Sigismund, annesi Isabella Jagiellon ve Piskopos Martinuzzi tarafından karşılandı. Sultan Süleyman onları Erdel'e gönderdi ve Budin'in bir beylerbeylik merkezi olduğunu ilan etti. Burası derhal beylerbeylik teşkilatı gereği sancaklara ayrıldı. Böylece Macaristan'ın kalbi Tisza Nehri'ne kadar, Tuna'nın sağ ve sol kısımlarındaki Orta Macaristan bir Osmanlı sınır eyaleti haline gelirken, Tisza ötesindeki bölge olan (Transilvanya) Erdel'de idaresi Janos Sigismund'a bırakılan yeni bir voyvodalık ortaya çıkmış bulunuyordu. Osmanlıların bundan sonraki hedefleri, Ferdinand'ın elindeki kuzey-kuzeybatı kesiminin ele geçirilerek Budin eyaletinin genişletilmesi olacaktı. Ferdinand'ın elçilerinin, Budin'in kendilerine terk edilmesine karşılık haraç verme teklifleri kabul edilmedi. Aksine Ferdinand'ın elinde bulunan Macar toprakları için vergi istendi. Estergon, Tata, Vişegrad gibi şehirlerin iadesi şart koşuldu.

Budin'in doğrudan Osmanlı idaresine girişi Avrupa'da genel bir tepkiye yol açtı. Sultan Süleyman bunu bir fetih olarak ülkesine duyururken, himayesi altındaki bir devletten devralınmasını değil,

28 Sefer için bkz. Celalzâde, *Tabakat*, vr. 341a-344b.

Ferdinand'ın kuvvetlerinin Budin önlerindeki yenilgisini kastetmekteydi. Avrupa'daki tepkiler özellikle imparatorluk içinde kendisini gösterdiği gibi, Protestan prenslerce de Türk tehdidi endişe verici olarak karşılanmaktaydı. Brandenburg Elektör Prensi II. Joachim kendine tâbi yerlerde reformasyonu gerçekleştirdikten sonra, Saksonya Elektörü Johann, Hessen Kontu Philip ve diğer Protestan prenslerle Naumburg'da buluşup, "Türk vergisi" toplanması işini tartıştı. Hedef Macaristan'ın geri alınmasıydı. Osmanlıların daha da ileri giderek Moravya, Silezya ve Saksonya'ya ilerleyeceğinden korkuluyordu. 1542'de Speyer Meclisi'nde (Reichstag) yardım toplama, asker sevk etme konusundaki kanun hayata geçiriliyordu. Bu, 1532'de Augsburg'da kararlaştırılmış, ama icra edilememişti. Bu mecliste, Protestan prensler imparator tarafından tanınmış ve Türk tehdidine karşı yardım vaadi alınmıştı. Şimdi imparator Protestan prenslerin doğrudan desteğini sağlamış oluyordu. Regensburg Reichstag'ında (Mayıs 1541) ilan edilen belgede, Macaristan "kraliyet tahtının kilidi, ocak yeri, Alman milletinin serhat suru" olarak tanımlanmış ve Türklerin elinden geri alınması gerektiği duyurulmuştu. Osmanlılar sayesinde varlıklarını imparatorluğa kabul ettirmiş olan Protestan prensler, şimdi Osmanlı tehdidini ön plana almış bulunuyorlardı. Hatta Brandenburg prensi, Luther'den dua istimdadında bulunmuş, o da dört büyük düşman içinde Türkleri de sayarak (Türkler, Şeytan, Günah ve Tanrı'nın gazabı) manevî desteği sağlamıştı. Vaktiyle Türklere karşı harekete geçmenin aleyhinde bulunan ve bunun Almanların işledikleri günahların ve Hıristiyanlık düşmanı papanın kötülüklerinin cezası olduğunu söyleyen Luther, özellikle Viyana kuşatmasının ardından bu görüşlerini tamamıyla değiştirmiş, karşı bir tavır almıştı.[29]

Brandenburg Elektör/Seçici Prensi II. Joachim, askerî yetenekleriyle öne çıkmaktan çok, Protestanlarla aracılık rolü üstlenebilecek bir şahsiyet olduğundan imparatorluk ordularının başına getirilmiş; hatta imparatorluk Protestanlara müsait davranarak onlarla barış dönemini beş yıl uzatmıştı. İmparatorluk ordusu ağır ilerle-

29 Geniş bilgi için bkz. K. Schwarz, "Berlin, Brandenburg ve Türkler", s. 35-40.

mekle birlikte, 20 Ağustos'ta Estergon, 7 Eylül'de Vişegrad'a ulaşmış, Tuna'yı aşarak 28 Eylül'de Budin karşısındaki Peşte önlerine gelmişti. Bu sırada yardımcı Osmanlı kuvvetlerinin yetişmesi üzerine, ancak yedi günlük bir kuşatmanın ardından bozguna uğrayarak geri çekilmişlerdi. Bununla beraber Peşte kuşatması padişahı harekete geçirdi. Sultan Süleyman 1543 Nisan'ında yeni bir Macaristan seferine çıktı. Osmanlılar daha önce de talep edilen önemli kaleleri ele geçirdiler. Valpo (22 Haziran), Şikloş (6 Temmuz), Pécs (Peçuy: 28 Haziran) teslim alındı. Oradan Estergon'a yüründü. Tuna kenarında önemli bir stratejik mevki olan bu kale 10 Ağustos'ta düştü. Tata (15 Ağustos) ve İstolni Belgrad (3 Eylül) alındı. Böylece Osmanlılar daha önce barış şartı olarak öne sürdükleri yerleri kolayca ele geçirdiler.[30] Bu şekilde Budin Beylerbeyliği'nin etrafı genişletilmişti. Bundan sonra Habsburgların kontrolündeki Macar toprakları daha esaslı şekilde tazyik edilebilirdi. Ertesi sene 1544 baharında Bosna ve Budin beylerbeyleri, Novigrad, Hatvan, Dombavar, Dobrekoz, Şimontorna, Ozara kalelerini aldılar; Bosna ve Hırvat sınırında askerî harekâtta bulunuldu.

Bu askerî faaliyetler sulh yolunu da açtı. Ferdinand'ın gönderdiği elçilik heyetiyle başlayan görüşmeler önce bir mütarekeyle (Kasım 1545) sonuçlandı. Ardından 18 Haziran 1547'de antlaşma kararlaştırıldı.[31] Beş yıllık bu ilk antlaşma V. Karl'ı da içine alıyordu. Karl, 1 Ağustos 1547'de Augsburg'da, Ferdinand ise 26 Ağustos'ta Prag'da antlaşmayı tasdik etti. Antlaşma Habsburgları Osmanlı baskısından kurtarıyordu. Osmanlılar ise yeni bir İran seferini düşündüklerinden, Batı'dan emin olmak istemekteydiler. Bu ilk antlaşma gerek muhtevası gerekse sonuçları itibariyle oldukça önemlidir. Osmanlı-Habsburg ilişkilerinde bir dönüm noktası sayılır. Bu antlaşmayla Macaristan'ın Ferdinand'ın elinde kalan yerleri

---

30 Bu sefer müstakil bir esere konu oldu; (Sinan Çavuş'a atfedilen eserin Matrakçı Nasuh'a ait olduğu ifade edilir) *Tarih-i Feth-i Şikloş Estergon ve İstoni Belgrad*, tıpkı basım, İstanbul 1987; ayrıca sefer ruznâmçesi için bkz. Mehmet İpçioğlu, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Estergon (Esztergon) Seferi, Osmanlı Araştırmaları, X (1990), s. 137-159.

31 Bu vesileyle Divan'da elçiye büyük bir ziyafet çekildi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), *Kamil Kepeci* (=KK), Ruus, nr. 208, s. 121.

için 30.000 altın haraç alınması kararlaştırılmıştı. Osmanlı tarafı bunu alışıldık bir hukukî prosedür içerisinde "haraç" olarak telakki ederken, Alman tarafı daha çok bir "iltizam", ödenmesi gereken bir arazi vergisi gibi görmekteydi. Osmanlılar haraç telakkisi içinde bu toprakların zımnen kendilerine ait olup, antlaşma şartlarıyla karşı tarafa devredildiğini, dolayısıyla ödenen paranın bunun karşılığı olduğunu düşünmekteydiler. Ferdinand ise bunu daha farklı algılıyordu. Ancak antlaşma Ferdinand için müsait oldu, çünkü elinde bulundurduğu toprakların sınır kesiminde bir kale zinciri, savunma hattı (*militärgrenze*) meydana getirdi. Hem bu tedbirin hem de ısrarla Macaristan üzerindeki iddiasını sürdürmesinin semeresi yüz elli yıl sonra görülebildi.

Antlaşma beş yıllık olmasına rağmen sınır problemlerine bir çözüm getirmiyordu. Fakat denizde donanma faaliyeti 1550'ye kadar durdu. Erdel meselesi Osmanlı-Habsburg mücadelesinin yeniden sıcak hale gelmesine yol açtı. Özellikle Erdel Krallığı kendisine verilen Janos Sigismund'un vâsisi durumundaki Martinuzzi'nin (Frater György, Türk kaynaklarında Barata) çevirdiği entrikalar, Ferdinand ile küçük kralın annesi Isabella arasında gizli antlaşma yaptırması, hatta 1551'de Ferdinand ile mektuplaşmasını temin etmesi ortalığı karıştırdı. Öte yandan Ferdinand göndermekte olduğu haracın ödenmesini de geciktirmişti. Osmanlılar Macaristan'ın bir bakıma anahtarı durumunda olan Erdel'in korunmasını, bu topraklardaki gelecekleri açısından stratejik önemde görmekteydiler.[32] Almanların Erdel'de nüfuzlarının artması, Osmanlı idaresindeki Budin'in kaybına yol açacak gelişmelerin başlangıcı olabilirdi. 1551 Temmuz'unda hareket eden bir Osmanlı kuvveti, Becs, Beçkerek, Çanad gibi kaleleri ele geçirdi. Lipva alındı ve Tımışvar kuşatıldı. Habsburg ordusu ise karşı taarruzla Lipva'yı kuşatıp aldı; Segedin'e hücum ettiyse de geri püskürtüldü. İkinci Vezir Ahmed Paşa Erdel üzerine yollandı. 1552'de Tımışvar alındı. Bu arada Budin Beylerbeyi Hadım Ali Paşa da[33] Seçen, Drégely

32 Erdel meselesi hakkında genel olarak bkz. A. Decei ve T. Gökbilgin, "Erdel", *İA*, c. IV, s. 298-299.

33 F. Emecen, "Hadım Ali Paşa", *DİA*, c. XV, s. 4-5.

gibi önemli kaleleri zapt etmiş, Palast Ovası'nda Alman kuvvetlerini bozmuş, ardından Kara Ahmed Paşa ile birleşip Solnok'u ele geçirmişti. Böylece Osmanlı sınırı Slovakya'yı içine alacak derecede genişlemiş ve Tımışvar'da bir beylerbeylik kurularak Erdel gözetim altına alınmıştı. Ancak Budin'e 137 kilometre mesafedeki stratejik öneme sahip Eğri (Eger) alınamadı. Sınır boylarındaki mücadele, Nahcıvan seferiyle biraz yavaşladı. 1556'da ikinci defa Budin'e vali olan Ali Paşa'nın Sziget kuşatması başarılı olamadı. Olaylar sırasında Lehistan'a kaçmış olan kraliçe ve oğlu, Osmanlıların da muvafakatıyla döndüler. Janos Sigismund 1559-1571 yılları arasında krallık yaptı. Artık Macar meselesi iki taraf arasında Erdel ile geniş ölçüde sınırlanan bir döneme giriyordu. 1 Haziran 1562'deki Osmanlı-Habsburg antlaşması sekiz yıllıktı ve Ferdinand'ın Erdel üzerindeki iddialarına son veriyordu. 30.000 duka altın verme konusu yine antlaşmada yer alıyordu.

Karadaki bu mücadele dönemi sırasında, en batı uçta esaslı bir hareket üssü olarak Budin Beylerbeyliği kurulmuştu ve Osmanlılar aslında kalıcı olarak genişlemelerinin son sınırına vardıklarını hissetmişlerdi. Budin'in etrafı emniyet şeridiyle çevrilmeye çalışıldı. Erdel'in teşkili ardından da, Eflâk ve Boğdan dahil bu üç tâbi beyliğin korunması ve Habsburglarla irtibatının kesilmesi esas hedef haline geldi. Buraları koruma amaçlı Tımışvar Beylerbeyliği, Budin ile birlikte, 16. asrın ikinci yarısında sınır boylarının emniyet ve tarassudu açısından son derece önemli bir fonksiyon icra edecekti.

3. Akdeniz'de Yeni Mücadeleler: İspanyol-Osmanlı Çekişmesi

16. yüzyılın ilk yarısının ortalarında, karadaki mücadele yanında, rekabet denizlere de taşındı. Karada imparatorluğun Alman kanadıyla karşı karşıya gelinirken, denizlerde İspanyol kanadıyla Akdeniz hâkimiyetinin yanında, onların Kuzey Afrika siyasetlerinin geleceğini adeta tayin eden bir çatışma içine girildi. Bazen kara ve deniz seferleri aynı anda yapıldı. Bazen yine aynı anda hem iç deniz hem de deniz aşırı seferler icra edildi. Hayli masraflı

ve kara seferlerine göre oldukça farklı imkânlara ihtiyaç gösteren, sürdürülmesi zor olan deniz seferleri, her şeye rağmen özellikle 16. yüzyılın ilk yarısına damgasını vurmuştur. 15. yüzyılın sonlarında bir kısmı müstakil, bir kısmı da Osmanlılara bağlı olarak faaliyet göstererek gaza, cihat ve ganimet peşinde koşan Türk deniz akıncıları Osmanlı deniz gücünün etkili bir hale gelmesinde rol oynadı. Özellikle Barbaros Hayreddin Paşa'nın donanmayı yeniden düzenlemesinin ardından, Habsburgların deniz gücüne karşı, Fransa'nın da desteğiyle ilginç bir mücadeleye girişildi. Fransa, Osmanlıları İspanyollara karşı özellikle İtalya kıyılarına çekmek isterken, Osmanlılar bu arada ağırlıklarını Kuzey Afrika sahillerine vermeyi tercih ettiler. Aslında söz konusu bu deniz siyaseti, Akdeniz tarihi açısından önemli sayılabilecek gelişmelerin de başlangıcını oluşturdu. 16. yüzyılın ikinci yarısının son on yılına kadar Akdeniz'in batı kesimi ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı-İspanyol mücadelesi, bu iki devletin tarihî gelişiminde ilginç paralelliklerin ve açılımların da bir bakıma belirleyicisi olmuştur. Batı'da büyük askerî harekâta girişen Osmanlılar ile Avrupa'daki rakipleriyle yıpratıcı mücadele sürdüren ve Atlantik ötesindeki topraklarında koloniler kurmaya çalışan İspanyolların Akdeniz'deki dengeyi kendi lehlerine çevirme mücadeleleri, 1580'e kadar katı bir şekilde devam etmiş, sonunda Osmanlılar İspanyolların Kuzey Afrika'da tutunmalarını önlemiş ve Akdeniz'den çekilmelerine, bütün ağırlıklarını kolonilere vermelerine sebep olmuştur.[34]

Denizlerde öncekilerden oldukça farklı yeni bir dönemin başlamasında Rodos'un alınması, ardından Habsburgların yeni deniz politikaları sebebiyle Barbaros'un Osmanlı hizmetine girmesi önemli bir rol oynamıştır. Kardeşleriyle birlikte Kuzey Afrika sahillerinde ün kazanan Barbaros Hayreddin, 1532 seferi sırasında Andrea Doria idaresindeki donanmanın Mora'yı vurması üzerine acil olarak Osmanlı deniz kuvvetlerinin başına geçmek üzere İstanbul'a davet edildi. Yanında kendisi gibi çekirdekten yetişme usta denizcilerle 1533 yılı sonbaharında Osmanlı payitahtına gelen

---

[34] Akdeniz'deki gelişmelerle ilgili genel olarak bkz. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M.A. Kılıçbay, İstanbul 1981, I-II.

ve ardından o sırada Irakeyn seferi dolayısıyla Halep'te bulunan Veziriazam İbrahim Paşa'nın yanına gönderilip, 1534 Şubat'ında kendisine beylerbeylik verilen Barbaros Hayreddin Paşa süratle donanmayı yeniden düzenledi. Aynı yılın Haziran'ında Akdeniz'e açılarak, Andrea Doria'nın Mora seferine bir karşılık olmak üzere İtalya sahillerine gitti ve oradan da Tunus'a yönelip burayı ele geçirdi (Ağustos 1534) ve bir deniz üssü haline getirdi. Tunus'un beklenmedik bir şekilde Osmanlı hâkimiyetine girişi V. Karl'ı oldukça şaşırttı. Bizzat kendisinin başında olduğu ve Doria'nın idare ettiği donanma ile 1535 Temmuz'unda Halkulvad ve Tunus'u aldı. Barbaros ise Cezayir tarafına çekilmiş, karşı bir saldırı ile Balear Adaları'na baskın düzenlemişti. 1537'deki Korfu seferine katılan Osmanlı donanması geniş ölçüde Fransızlarla işbirliği içinde olmuştu. Fakat sonra imparator ile anlaşmışlardı. Bundan iki ay sonra 28 Eylül 1538'de iki taraf Akdeniz tarihi için önemli bir deniz savaşı yaptılar.

Korfu seferine çıkılırken ve oradan dönülürken, Barbaros Ege adalarını teker teker Osmanlı idaresine almıştı. Korfu seferi sonrası Mora'nın güneyindeki Çuha ve Egina alınmış, ardından yine Venedik kontrolü altındaki Kiklat adalar grubu zapt edilmiş, 1538'de ikinci adalar seferinde de adaların fethi tamamlanmıştı.[35] Sporat ve Kiklat adalarındaki faaliyet sonunda, Girit'teki bazı mevkileri vuran Barbaros'un idaresindeki donanma Akdeniz'de özellikle Venedik'in çabalarıyla oluşturulan ve bir Haçlı donanması niteliği taşıyan Doria idaresindeki büyük filoyu karşılamak üzere Preveze önlerine geldi. Burada Akdeniz hâkimiyeti bakımından son derece önemli olan bir mücadele yapıldı.[36] Bu mücadele kanlı bir savaştan çok bir taktik muharebesi şeklinde cereyan etti. Osmanlı donanmasının ustaca manevrası Doria'nın harp meydanından çekilmesiyle sonuçlandı. Bu şekilde Akdeniz'de Osmanlı üstünlüğü başlamış oluyordu.

---

35 F. Emecen, *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, ed. C. Küçük, Ankara 2001, s. 5.

36 Afif Büyüktuğrul, "Preveze Muharebesine İlişkin Belgeler", *Belleten*, XLII/168, (1978), s. 629-665.

Preveze'yi müteakip Doria'nın ele geçirmiş olduğu Kastelnova alındığı (Ağustos 1539) gibi, Venedikliler de Osmanlılarla anlaşmak zorunda kaldı. Zira Haçlı ittifakı Venediklilere doğuda çok kan kaybettirmişti. 1540'ta Osmanlılarla bir antlaşma yaptılar ve Dalmaçya ile Ege'de ele geçirilmiş yerlerin Osmanlı idaresinde olduğunu kabul ettiler. Ticarî imtiyazlarını ise sürdüreceklerdi.[37] Bu sırada Milano'yu barış yolu ile alamayacağını gören François, padişaha tekrar müracaat ederek işbirliğini sürdürmeyi tercih etti ve bu, Osmanlılar tarafından uygun karşılandı. Hatta Sultan Süleyman Venedik'e, Fransa'nın hatırı için böyle bir antlaşmayı bağışladığını bildirmişti.

1541'de Osmanlı ordusu Macaristan üzerine yürürken, Osmanlı donanması da Adriyatik sahillerinin muhafazasıyla görevlendirilmişti. V. Karl, biraz da kardeşi Ferdinand'ın teşvikiyle, Osmanlıların kara harekâtı sırasında denizden harekete geçerek önemli bir Osmanlı üssü olan Cezayir'e saldırdı. Tunus'tan sonra Cezayir'in ele geçirilmesi imparatorluğa Akdeniz hâkimiyeti bakımından büyük avantaj sağlayacaktı. Ekim 1541'de büyük İspanyol armadası Cezayir sahillerinde görüldü. 70.000'e yakın bir kuvvet Cezayir'i kuşattı. Fakat gerek şiddetli direniş gerekse hava şartlarının elverişsizliği yüzünden İspanyollar büyük bir bozguna uğradılar. İmparator güçlükle İspanya'ya dönebildi.[38] Bu bozgunun ardından I. François ile V. Karl arasında 1542'de yeniden savaş başlamış, Perpignan'ı muhasara eden Fransızlar geri çekilmek zorunda kalmışlar, V. Karl da İngiltere ile bir anlaşma zemini bularak Fransa'yı yeniden kıskaca almıştı. Fransızlar elçi Paulin vasıtasıyla yardım istediler, Osmanlı donanması ile Fransız donanmasının müşterek bir harekât yapması kararlaştırıldı. 1543'te karadan Macaristan üzerine gidilirken, 110 kadırgalık büyük bir Osmanlı donanması da Marsilya önlerine geldi. 50 gemilik Fransa donanmasıyla birleşince, Savoie Dükü Charles'ın malikânesi olan Nice şehri kuşatıl-

37 Anlaşma metni: Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivi'ndeki Vesikalar Külliyatında Kanunî Sultan Süleyman Belgeleri", *Belgeler*, I/2 (1964), s. 121-128.

38 Osmanlı kaynakları içinde sadece Lütfi Paşa bu olayı nispeten ayrıntılı tasvir eder: *Tarih*, s. 381-412.

dı. Kuşatma, Fransızların yeterli desteği sağlayamaması yüzünden, tam bir başarıya ulaşamadı. Ertesi bahar harekete geçilmek için Osmanlı donanınası Fransa'nın Toulon Limanı'nda kışladı.

1550'den itibaren Fransa-Osmanlı işbirliği özellikle denizde yeniden canlandı. 1547'de babasının ölümü üzerine Fransa tahtına çıkan II. Henri, önce biraz tereddüt ettiyse de, sonra babasının siyasetine dönmek ve Osmanlılarla ittifak içine girmek zorunda kaldı. Bu arada Rodos'tan çıkarılmış ve Malta'ya yerleşmiş bulunan şövalyeler aynı zamanda Trablusgarb'ı da ellerinde bulunduruyorlardı. Doğu ile Batı Akdeniz'i birbirine bağlayan Trablusgarb 14 Ağustos 1551'de Osmanlı donanması tarafından alınmıştı.[39] Hemen ertesi sene de Fransa ile müşterek bir harekâtın hazırlıkları yapıldı. Fransız donanınası ile buluşan Osmanlı donanması Sakız'da kışladıktan sonra,[40] 1553'te İtalya sahillerini vurmuş ve bu müşterek kuvvetler Korsika Adası'nın merkezi Bastia'yı zapt etmişlerdi (17 Ağustos). Ada böylece Fransa'ya kazandırılmış oldu. Bu mücadelelerde Turgut Reis önemli rol oynamıştı. Hatta bu zaferin ardından Cezayir beylerbeyliğine getirilmişti.

Osmanlı donanması 1556'da Fransa'ya yardım için yeniden denize açıldı. Bu arada Turgut Reis Cezayir'in mühim şehirlerinden Oran'ı (Vahran) almıştı. Denizlerde bu mücadele sürerken V. Karl tahttan feragat etmiş, imparatorluğu kardeşi Ferdinand ile oğlu Philippe arasında paylaştırmıştı. Bu uzun mücadele dönemi ardından, Karl'ın cihanşümul dünya hâkimiyeti siyaseti iflas etmiş oluyordu. Hayli kırgın bir şekilde inzivaya çekilerek oğlunun mücadelesini izledi. Kardeşi Roma-Germen İmparatoru unvanını almıştı ama İspanya bunun içinde değildi. İspanya ve zengin sömürgeleri II. Philippe'e aitti. Dolayısıyla Akdeniz siyasetini de o üstlenmiş bulunuyordu. Fransa açısından değişen pek bir şey olmadı. Fransızlar Saint Quentin'de mağlubiyete uğradılar ve yeniden Osmanlı-

39 F. Braudel, *Akdeniz*, c. II, s. 185-187.

40 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, *Mühimme Defteri*, nr. 888, vr. 167a, 211a, 276a-b, 448b; ayrıca Gilles Veinstein, "Les préparatifs de la campagne navale Franco-Turque de 1552 à travers les ordres du divan Ottoman", *Revue de l'occident musulman et de la Méditerranée*, XXXIX (1985), s. 35-67.

lara müracaatta bulundular. 1558 baharında Osmanlı donanması Balear Adaları'na gelmiş, Mayorka ve Minorka adalarını tazyik etmiş, ardından Fransa donanmasına ait gemilerle Sakız'da kışlamışlardı.[41] 1559'da Cateau-Cambrésis Antlaşması Avrupa'daki büyük mücadeleye İspanya lehine son vermişti. II. Philippe'in giderek gücü artıyordu.

Trablusgarb'ın alınmasından sonra, Osmanlılar Doğu Akdeniz'in ardından Orta Akdeniz'e de kesin olarak yerleşmişlerdi. Mücadele Batı Akdeniz'de şiddetlenmişti. Malta Şövalyeleri'nin gayretleri Trablusgarb'ın yeniden zabtı için II. Philippe ve papanın desteğini sağlamalarına ve yeni bir Haçlı donanması tertibine yol açtı. İttifaka geniş bir katılım oldu. Venedik ve Fransa bile ittifaka gizli olarak destek verdiler. Müttefik donanması 1560 Mart'ında hedefleri olan Cerbe'ye yöneldi. Burayı zahmetsizce ele geçirdi. Bunun üzerine Osmanlı donanması buraya hareket etti. Mayıs ayında Cerbe önlerinde görülen Osmanlı gemileri müttefik donanmayı bozguna uğrattı. Kaleyi kuşatıp Temmuz ayında ele geçirdi.[42] Bu başarı Osmanlıların Kuzey Afrika'daki kalıcı yerleşmesini sağladığı gibi, İspanyolların bu sahillerdeki geleceklerinin pek de iyi olmayacağını açıkça gösterecekti.

Cerbe'deki zafer, Osmanlıları şövalyelerin ana üssü Malta'ya yöneltti. Aslında bu bir bakıma Cerbe'ye karşı yapılan saldırının etkili bir cevabı olarak düşünülmüştü. Bundan da önemlisi, Malta Batı Akdeniz'in kilidi durumundaydı ve Cezayir yolu üzerinde bulunuyordu. Malta ve Tunus önlerindeki Halkulvad, Hıristiyanlığın iki önemli uç karakolu durumuna gelmişlerdi. Türklerin er geç bu iki hedefe yönelecekleri tahmin edilmekteydi. Sonunda hedefin Malta olduğu anlaşıldı. Büyük bir Osmanlı gücü Malta'yı kuşattı. 18 Mayıs-8 Eylül 1564 arasında şiddetli hücumlar, son derece müstahkem Malta surlarını aşamadı. Tecrübeli denizci Turgut Reis Malta'da, Sant Elmo burçları önünde hayatını kaybetti.[43]

---

41 BA, *KK*, Ruus, nr. 216, s. 27.

42 Zekeriyazâde, *Ferah (Cerbe) Savaşı*, sad. O.Ş. Gökyay, İstanbul 1980; F. Braudel, *Akdeniz*, c. II, s. 221-230.

43 Kuşatma için bkz. İ. Bostan, A. Cassola ve T. Sheben, *The 1565 Ottoman Malta Campaign Register*, Malta 1998.

Osmanlı kuvvetleri büyük kayıplar verdi. Başarısızlık Akdeniz'deki bazı hassas dengeleri değiştirdiyse de esaslı bir sonuç sağlamadı. Osmanlılar yeni bir kara harekâtına karar vermişlerdi. Bu arada Sakız'daki son Ceneviz kolonisini ortadan kaldırdılar[44] ve Akdeniz'deki mücadeleyi bir süre için yavaşlattılar (1566). Ancak dört-beş yıl kadar sonraki Kıbrıs seferiyle Akdeniz'de yeni bir dönem başlayacaktı.

4. Osmanlıların "Şark Meselesi"nin İkinci Safhası: Safevîlerle Mücadelelerin Yeniden Başlaması

Batı'ya yönelik hızlı ve aktif faaliyetler, Osmanlılara doğudaki gelişmeleri unutturmadı. Yavuz Sultan Selim döneminde bir süre için yatışmış görünen meseleler, bu defa Osmanlıların Batı'daki meşguliyet yıllarında Anadolu'yu tehdit altında bulunduracak boyutlara ulaşıyordu. Osmanlılar Batı'ya karşı gazayı hızlandırırken, Doğu'daki yeni hareketlenmeler dolayısıyla İslam dünyasının en önde gelen temsilcisi sıfatıyla Şiî temayüllü bir dünyaya karşı Sünnîliğin koruyucusu olarak ortaya çıktılar. Doğu'ya yönelik seferler oldukça zor şartlar altında gerçekleşmesine rağmen, hem kendi topraklarının emniyeti hem de mensubu oldukları dünyanın ideolojik altyapısı sebebiyle, Safevî tehlikesini ön plana aldılar.[45] Safevîlerin dinî propagandası Anadolu'daki Türkmen boyları üzerinde oldukça etkili oluyordu. Daha önce de temas edildiği gibi, bir kısım Türkmenlerin kabilevî hetorodoks İslamı, Şiî motifler ihtiva eden Hz. Ali ve On İki İ mam kültleri, Kerbela matemi vb. gibi temel inançlarla karışarak, şüphesiz asıl On İki İmam doktrininden farklı bir hüviyete (çok sonraları Alevilik) dönüşmüştü. Bir bakıma Safevî sufiliğine göre teşkilatlanmış kabilevî halk Müslümanlığı

---

44 Şerafettin Turan, "Sakız'ın Türk Hakimiyetine Alınması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/6-7, Ankara 1966, s. 175-193.

45 Osmanlıların Doğu politikası için bkz. Rhoads Murphey, "Suleyman's Eastern Policy", *Süleyman the Second and his Time*, ed. H. İnalcık ve C. Kafadar, İstanbul 1993, s. 229-248; keza J.L. Bacque Grammont, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safevîler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 205-219.

bu inanç sisteminin temeliydi. Safevîlerin propagandaları, Anadolu'daki benzeri inançlarla mücehhez Türkmen topluluklarını kendisine çekmeye başlamıştı. Böylece bu topluluklara 16. asırdan itibaren farklı bir sosyal teşkilatlandırma kazandıran Safevîler, ayrıca bu şekilde Sünnî kesim ile tam bir kopuşu da sağlamış oldular. Anadolu'daki gruplar kendilerini bulundukları sosyal tabakadan tecrit edip gözlerini Safevîlere çevirdiler. Zamanla Anadolu'daki bu siyasî çekişme bittikten sonra da bu zümreler içe kapanıp uzaklaşmayı sürdürdüler. Hatta İran'da Caferilik katı kurallarıyla yerleşip Kızılbaş zümreleri kendi potasında eritirken, Osmanlı Sünnî anlayışın katılığı, Anadolu'daki bu zümrelerin kendi içlerine kapanıp varlıklarını, inanç sistemlerini korumalarıyla sonuçlanmıştır.[46]

Safevî propagandasıyla inanç farklılığının ciddi boyutlara çıkışı ve siyasî emellere alet edilişi, Osmanlıları kendi hâkimiyet ve dinî telakkilerini koruma yolunda sadece askerî değil, fikrî zeminde de tebdir ve hazırlık yapmaya itmiştir. Sünnî akaide sarılmak, ulemayı harekete geçirmek ve karşı propaganda yapmak gibi metotlar, devletin sonraki ana görüşünü dahi tayin edecek gelişmelere zemin hazırlamıştır. Özellikle Osmanlıların Mısır'ı fethi, mukaddes yerlerin koruyuculuğunu üstlenmeleri, dinî hedefleri bakımından belirleyici olmuştur. Sultan Süleyman döneminde bu durum ulemanın desteğiyle daha da belirgin hale gelmiştir. Başlangıçta yönünü batıya çeviren padişah, Macar meselesini belli bir düzeye getirmeye çalıştığı bir sırada içeride, Bozok bölgesinde büyük bir isyan patlak verdi. İsyanın görünür sebebi yoğun Safevî propagandasıydı. Aslında bunun altında ekonomik ve sosyal sebepler yatıyordu ve Safevî propagandası bu huzursuz zümreler üzerinde oldukça etkili olmuş, patlamaya hazır grupları harekete sevk etmişti.

Bozok bölgesindeki isyan, beyleri Şehsuvaroğlu Ali Bey'in ölümü dolayısıyla muğber olan Dulkadır Türkmenlerinin katılımıyla büyümüş, bunlar zorlukla dağıtılabilmişlerdi. Hemen ardından

---

46 H. Sohrweide, "Der Sieg der Safeviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert", *Der Islam*, 41 (1965), s. 95-223; A. Yaşar Ocak, "Din", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. II (İstanbul 1998), s. 141-144.

1527'de Karaman'dan Maraş'a kadar uzanan bölgede büyük bir isyan patladı. Hacı Bektaş zaviyesi postnişini Kalender, yanına topladığı gayri memnun Türkmenler ile ortalığı altüst etti. 1527 Haziran'ında zorlukla bastırılan bu isyanda Safevîlerin parmağı olduğu hususu, Şah'ın mektupları ve paralarla yakalanan Safevî ajanları dolayısıyla genel bir kanaata yol açtı. Bu faaliyetler Safevîlerin üzerine gidilmesi ve meseleye kesin bir çözüm getirilmesi yolunda Osmanlıları harekete geçirdi. Bu isyan hareketlerinin ardından sınır boylarındaki gelişmeler de emniyeti sarstı. O sıralarda Şah İsmail'in ölümü (1524) ve çocuk yaştaki Tahmasb'ın tahta çıkması İran'da karışıklıklara yol açmış, Gilan hâkimi ve Sünnî ulema Osmanlılardan yardım istemişti. Hudutta ise yeni olaylar cereyan etmiş, Bağdat'ı ele geçiren Zülfikar Bey, Osmanlılara müracaat ederek şehrin anahtarlarını göndermiş, fakat Safevîler burayı ele geçirmişlerdi. Bu durum zımnen Osmanlı toprağı haline gelen bir yerin saldırıya uğraması anlamına geliyordu. Öte yandan ileri gelen Safevî ümerâsından Ulama Han Osmanlılara, Bitlis Hâkimi Şeref Han ise Safevîlere sığınmıştı. Bu sonuncu olay Osmanlı-Safevî sınır boylarında karşılıklı tecavüzlere yol açarak seferi çabuklaştırırken, Bağdat meselesi askerî hedefler arasına buranın da alınmasını gerekli kılmıştı.

1533'te Habsburglarla yapılan barışla Avrupa'daki meselelere belirli bir çözüm getiren padişah, İran meselesine son vermek amacıyla sefer hazırlıklarına hız verdi. Kendisine geniş yetkiler verdiği veziriazamı İbrahim Paşa önden İran'a yürüdü (Ekim 1533). İbrahim Paşa daha önce kararlaştırıldığı gibi Bağdat üzerine hareket edecekti. Fakat Ulama Han'ın tesiriyle ve Şah Tahmasb'ın Horasan'da olmasından faydalanarak Tebriz'e yöneldi. 6 Ağustos 1534'te küçük bir çarpışmanın ardından boşaltılmış olan Tebriz'e kolayca girdi. 14 Haziran 1534'te İstanbul'dan hareket eden Padişah 28 Eylül'de Tebriz'de İbrahim Paşa ile buluştu. Oradan Sultaniye'de olan Şah Tahmasb'ın üzerine yürüdüyse de Tahmasb bir nevi gerilla taktiğine başvurarak ani baskınlar, Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri tahrip etmek gibi hareketlerle tacizde bulun-

mak dışında doğrudan Osmanlıların karşısına çıkmadı.[47] Osmanlı ordusu Irak-ı Acem denilen ıssız sarp arazide, çok zor şartlar altında Sultaniye'ye ulaştı, oradan Bağdat'a yöneldi. Bağdat'taki Safevî muhafızı Tekeli Mehmed Han şehri terk etti. Bağdat kolayca alınmış oldu (28 Kasım 1534). Padişah şehirde dört ay kaldı. Burada iken Basra Hâkimi Raşid ibn Magamiz itaat arz etti. Sonra Tebriz'e yönelik Safevî saldırıları üzerine Bağdat'tan tekrar Tebriz'e hareket edildi (1 Nisan 1535). Şah Tahmasb Osmanlı ordusunun yeniden harekete geçtiğini haber alınca, kuşattığı Van'dan geri çekildi. Osmanlı ordusu 30 Haziran'da Tebriz yakınındaki Sadabad'a ulaştı. 3 Temmuz'da padişah ikinci defa Tebriz'e girdi. O sırada İsfahan'a çekilen ve buradan Sultaniye'ye gelen Şah Tahmasb'ın üzerine hareket edildiyse de izine rastlanmadığından Tebriz'e geri dönüldü (20 Ağustos). Orada yedi gün kalan padişah Tebriz'den ayrılıp Ahlat'a geldi. Tebriz'in boşaltıldığını haber alan Şah Tahmasb ise süratle şehre girdiği gibi, Van'a kadar da ilerledi. Bu bölgeyi yeniden ele geçirdi.[48]

Osmanlı tarihinin bu en ilginç ve en uzun askerî harekâtının neticeleri bakımından tek faydası, Bağdat ve civarında Osmanlı hâkimiyetinin başlaması, doğu sınırında Erzurum, Kemah, Bayburt yöresini içine alan yeni bir beylerbeyliğin kurulup sınır boylarının takviye edilmesidir. Bu harekât, İran'da kurulan hâkimiyetin geçici olacağını, Safevîlerin ortadan kaldırılamayacağını açık olarak Osmanlılara göstermiş, bundan sonraki asıl hedef onları belirli bir sınır bölgesinde tutmak olmuştur. İki Irak'a (Irak-ı Acem, Irak-ı Arab) girildiği için Irakeyn seferi denilen bu mücadele sonunda, Basra-Bağdat-Halep ticaret yolu kontrol altına alınmış oldu. Ayrıca ipek ticaretinin ana merkezleri Gilan ve Şirvan hâkimleri Osmanlı padişahını metbu tanımışlardı. Bağdat Beylerbeyliği teşkil

---

47 Şah Tahmasb'ın bu taktiği kendi hatıralarında açık bir şekilde yer alır (*Tezkire, Şah Tahmasb-i Safevi*, çev. Hicabi Kırlangıç, İstanbul 2001, s. 39). Ayrıca Tahmasb padişah aleyhine en ufak bir sert söz söylemez. Onu "hazret-i hundkâr" diye anar, asıl düşmanının onu kendi aleyhinde kışkırtan İbrahim Paşa ve Ulama olduğunu yazar. Hatta gaza yapan bir padişaha saldırılamayacağını da belirtir (*Tezkire*, s. 32).

48 Geniş bilgi, kronoloji ve ilgili kaynaklar için bkz. F. Emecen, "Irakeyn Seferi", *DİA*, c. XIX, s. 116-117.

edilerek ticaret yolları emniyet altına alınmış, Basra'da ise giderek Osmanlı merkezî idaresi ağırlığını hissettirmeye başlamıştı.

Irakeyn seferi Osmanlıların Şark meselesine bir çözüm getirmemişti. İlkinden on iki yıl sonra yeniden bu mesele Osmanlı merkezî idaresinin gündemine gelmişti. Bu süre zarfında Avrupa ve Akdeniz'deki mücadele ortamı doğu sınırlarının ister istemez biraz göz ardı edilmesine yol açmıştı. Fakat Safevîlerin iç işlerinde ortaya çıkan problemler, Osmanlılara bu meseleye bir nihayet verme fırsatı doğduğu şeklinde kuvvetli bir izlenim vermişti. Nitekim bir yandan Safevîlerin dayandığı Türkmen gruplarının sebep olduğu çekişme ve karışıklıklar, öte yandan hanedan üyeleri arasındaki tefrika, ortamı müsait hale getirmekteydi. Şah'ın kardeşi Elkas Mirza'nın onunla anlaşmazlığa düşerek Osmanlılara sığınması[49] ve yeni bir sefer için durumun son derece uygun olduğu yolunda Osmanlı idarecilerini ikna etmesi, ikinci defa Safevîlere savaş açılmasına yol açtı. Aslında Şah Tahmasb'ın Şirvan'ı sıkıştırması, Sünnî halkın müracaatları, Özbeklerin yardım istekleri ve yarım kalan Safevî meselesini tam anlamıyla halletme düşüncesi de bunda etkili olmuştu. Elkas'ın tahriki ile savaş kararı kesinleşti. 1547'de Habsburglarla yapılan antlaşma dolayısıyla batı cephesinden emin olunarak harekete geçildi. Elkas Mirza önden İran'a gönderildi. Hemen ardından bizzat padişah 29 Mart 1548'de İstanbul'dan ayrıldı.

Elkas Mirza'nın Osmanlıların yardımıyla Safevî tahtına oturacağından büyük endişe duyan Tahmasb, Osmanlı ordusunun karşısına çıkmadı. Osmanlı kuvvetleri herhangi bir mücadele ile karşılaşmaksızın Tebriz'e girdi. Padişah ise Van önlerine gelmiş ve buranın alınması işini Rüstem Paşa'ya havale etmişti. Van 24 Ağustos'ta ele geçirildi ve bir beylerbeylik haline getirildi. Padişahın kışı geçirmek için Diyarbakır'a gittiğini öğrenen Tahmasb, Er-

---

49 Elkas Mirza'nın Osmanlılara sığınma sebepleri hakkında Şah Tahmasb uzun izahlarda bulunur (*Tezkire*, s. 52-58); ayrıca bkz. J.R. Walsh, "The Revolt of Elkas Mirza", *WZKM*, 68 (1976), s. 61-78; BA, *Maliye Defterleri* (=MAD), nr. 7118; BA, *KK*, Ruus, nr. 208, s. 138; W. Posch, *Osmanisch-safevidische Beziehungen 1545-1550: Der Fall Alkas Mirzâ*, c. I-II, Viyana 2013.

ciş, Ahlat, Adilcevaz yöresini yağmaladı. Kars Kalesi'ni inşa eden işçi ve muhafızları öldürtüp, burayı yerle bir etti. Erzincan'ı ateşe verdi. Bunun üzerine, Elkas Mirza mukabele olarak Kum ve Kâşan taraflarını yağmalamaya yollandı. Vezir Ahmed Paşa ise Erzincan'a, Şah'ın üstüne gönderildi, Tahmasb geri çekilerek Karabağ'a gitti. Padişah kışı Halep'te geçirdi. Elkas Mirza, Kum, Kâşan, İsfahan taraflarına ilerleyip, Şiraz'a kadar olan yerleri tahrip etti. Van Beylerbeyi İskender Paşa ise Hoy'u ele geçirdi. 1548 Temmuz'unda Gürcistan üzerine sefer emri alan Erzurum Beyi Tekeli Mehmed Paşa'nın ele geçirdiği yerler yeniden kaybedilmişti. Bunun üzerine, Ahmed Paşa Gürcistan harekâtına memur edilmiş, Tortum Çayı boyları alınmış ve ele geçirilen yerler bir sancak haline getirilmişti.[50] Bu ikinci İran seferi yine sonuçsuz kaldı ve Tebriz'de tutunmak mümkün olmadı. Ancak Safevî tehdidine set çekebilmek için onları belirli bir sınır hattında tutabilmek amacı tam anlamıyla şekillendi ve Hakkari'yi de içine alan Van Beylerbeyliği oluşturulduğu gibi, Gürcistan'da nüfuz bölgeleri teşkil edildi.

Şah Tahmasb, Osmanlı ordusu çekildikten sonra, 1550 yılı başlarında Şirvan'ı yeniden ele geçirmiş, Şeki ülkesini zapt etmişti. Erzurum beylerbeyliğine getirilen İskender Paşa 1551'de Ardanuç'u almış, bunun ardından Şah Tahmasb ordusunu dört kola ayırarak Osmanlı topraklarına girip Ahlat, Van civarını yakıp yıkmış, Ahlat'ı, Erciş'i, Bargiri'yi zapt etmişti. Böylece 1553 baharına kadar Doğu Anadolu'da yağma ve tahribatta bulunmuştu. Öte yandan Bağdat da tehdit altındaydı. Bu gelişmeler Osmanlıların yeniden doğuya dönmelerine yol açtı. Bu defa padişah İran'a girme niyetinde değildi, yapılan tahribata aynı şekilde karşılık ve gözdağı vermeyi hedefliyordu. 8 Kasım 1553'te Halep'e giren padişah, 1554 Mayıs'ında Diyarbakır'a geçti ve oradan Erzurum'da toplanılması kararlaştırıldı. Tahmasb pasif savunmasını sürdürdü. Osmanlılar da Safevî topraklarına girerek tahribatta bulunuyorlardı. Padişah 18 Temmuz'da Revan'a, daha sonra da Nahcıvan'a ulaştı. Bu arada sulh için mektuplaşmalar yapılıyor, Tahmasb Osmanlı ordusuy-

---

50 Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 183-203.

la karşılaşmayacağını belirtiyordu. Padişah kışı Amasya'da geçirdi. Bahar ayında Safevî elçisi barış ile ilgili talimatla Amasya'ya geldi. 1 Haziran 1555'te Amasya'da yapılan antlaşma ilk Osmanlı-Safevî antlaşması olma özelliğine sahiptir.[51] Bu antlaşma Osmanlı-Safevî dinî zıtlaşmasını makul bir seviyeye indirdi ve daha sonraki antlaşmaların da temelini oluşturdu. Antlaşma ile Safevîler Bağdat bölgesi, Kars ve Atabegler yurdu üzerinde Osmanlı hâkimiyetini kabul ediyorlardı. Antlaşma yaklaşık yirmi beş yıl kadar Osmanlıların Şark problemini uykuya yatıracaktı.

5. Kuzey Steplerinden Hind Denizi'ne: Kuzey-Güney Ekseni

16. yüzyılın ikinci yarısında doğuda ve batıda hızlanan askerî faaliyetler yanında, kuzey-güney ekseni boyunca da önemli meselelerle meşgul olunması Osmanlı siyasî vizyonu açısından önemlidir. Öyle ki bu durum, Rusya bozkırlarından güneyde Hind Denizi ve Kuzey Afrika sahilleri gibi dikkatlerden kaçan, unutulmuş sınır boylarında dahi etkisini kuvvetle hissettirmiştir. Karadeniz'in kuzey sahilleri, özellikle kuzeybatı kıyılarındaki limanları kontrol altına aldıktan sonra bu kesimin emniyetini sağlamaya yönelik siyaset izlenmiş; tam karşı istikamette güneyde Hind Denizi ticaretini yeniden Akdeniz'e yönlendirecek bir anlayışın takipçisi olunmuş, Afrika kıyılarının hem kuzey hem de Doğu Kızıldeniz sahillerinde olabildiğince genişlemeye çalışılarak, iç bölgelere kadar nüfuz etme gayreti içinde bulunulmuştur. Kuzey Afrika'da Mısır'dan itibaren Trablusgarb, Cezayir, Tunus ve Fas'a kadar nüfuz bölgeleri oluşturulup, buradaki İspanyol kolonileri bertaraf edilerek İspanyolların "*conquista*"sı başarısızlığa uğratılmış, diğer taraftan hem Mısır'ın yukarı kesimlerinden hem de Kızıldeniz yönünden Afrika içlerine uzanılmış, bu kıtanın kuzey ve kendi coğrafyasına yakın doğu kıyılarında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Bu sonuncu siyaset, aynı

---

51 Celalzâde, *Tabakat*, vr. 484a-497a; A. Ekber Diyanet, *İlk Osmanlı-İran Anlaşması, 1555 Amasya Musalahası*, İstanbul 1971, s. 1-9.

zamanda Kızıldeniz ve Basra Körfezi kontrolü sebebiyle Hindistan'ın güneybatı sahillerine kadar etki alanı oluşturma gayretinin bir sonucu olarak mütalaa edilebilir. Bazı araştırmalarda Osmanlıların ilgilerini bu uç noktalardaki sınır hatlarına teksif etme çabalarının, öncelikleri iyi düşünüp nerelerde uzun vadeli çıkar sağlayacaklarını tam olarak ölçüp biçmemelerinden kaynaklanan problemlere yol açtığı, imparatorluğun muazzam kaynaklarının anlamsız hedefler uğruna feda edildiği ileri sürülmektedir. Yeni fethedilen bölgeler dolayısıyla Osmanlıların bir "uyum/oryantasyon" problemi yaşadıkları ve bunun da Sultan Süleyman döneminde başladığı dahi iddia edilmektedir. Ancak bu görüşler, zamanımıza ait uzaktan bir bakış sonucu ortaya çıkan değerlendirme şeklinde düşünülebilir. Bugünkü devletler arası münasebetlerde bile uzun vadeli planlamaların sağlıklı olarak sürdürülmesi pek mümkün değildir. Her an ortaya çıkması muhtemel küçük arızî hadiseler, ana politikaları derinden etkileyip, pratik çözümlerin gündeme gelmesine yol açabilir. Bundan dolayı uzak sınırlarla ilgilenerek faydasız hatalı tercihler ve yönelişlerin imparatorluğu sarstığı fikrinin dönemi için hiçbir anlam ifade etmediğini belirtmek gerekir. Aksine bu çok cepheli alakanın Osmanlıların kendilerine biçtikleri vazifenin ikamesinde önemli bir yeri olduğu unutulmamalıdır.[52]

Sultan Süleyman'ın saltanatının yirminci yılı dolmadan hemen önce, Karadeniz'in ticarî önemi büyük kuzeybatı limanlarını koruma altına almak gayesi ile yapılan sefer, ileride kuzey stepleriyle Osmanlıların da doğrudan ilgilenebileceği bir adımın atılmasına yol açtı. 1538'de çıkılan Kara Boğdan seferi[53] Karadeniz'in bir Türk gölü haline gelmesini sağladı. Bugünkü Moldavya'ya yönelen bu askerî harekât, Voyvoda Petro Rareş'i hedef almıştı. Osmanlı ordusu Boğdan voyvodasının merkezi Suceava'yı aldı (Eylül 1538), Prut ile Özü Nehri arasındaki bölge ele geçirildi. Bender fethedildi ve burası daha sonra kurulacak sancağın bir kazası haline

---

52 Bunlar için bkz. F. Emecen, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devletinin Doğu ve Batı Siyaseti", *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, s. 125-154.

53 Mihail Guboğlu, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, L/198 (1987), s. 727-805.

getirildi.[54] Bölgedeki askerî istihkâm artırıldı. Böylece bir yandan Akkirman'dan Lviv'e uzanan Boğdan yolu emniyete alındığı gibi, Kiev'den inen yolların kontrolü sağlandı.[55] Ayrıca Kırım Hanlığı'nın yanı başında Osmanlı kontrol noktaları ortaya çıkmış oldu. Bütün bu gelişmeler sonraki yüzyıllarda bu bölgenin önemini çok artıracaktı.

Kuzeye duyulan ilgi Osmanlıların himayesi altındaki Kırım Hanlığı'nı ve onun ezeli hasmı Moskova Knezliği'ni dolaylı da olsa etkilemeye başlamıştı. Osmanlılar 1530'lara kadar Moskova'yı büyük bir tehlike olarak görmediler. Hatta 15. asırda Altınorda Hanlığı'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan siyasî birlikler arasındaki bloklaşmada, Osmanlılar Kırım-Moskova cephesini desteklemişler, II. Bayezid III. İvan'a ticaret serbestisi dahi vermişti (1496). Fakat Altınorda Hanlığı'nın mirası Kazan ve Astarhan dolayısıyla, Kırım ile knezlik arasında başlayan çekişmeye taraf oldular. Özellikle Sahib Giray Han Osmanlıların da desteğini alarak Kazan Hanlığı'nı elinde tutmaya çalıştı. Daha sonra da 1538'de Kırım hanı oldu.[56] Sahib Giray Han kabile aristokrasisine karşı Kırım'da Osmanlı modeline göre bir sistem yerleştirmeye çalışıyor, Moskova, Litvanya, Lehistan ve Boğdan ile güçlü ticarî ilişkiler içerisine giriyor ve giderek durumunu kuvvetlendiriyordu. Osmanlılar Karadeniz'e ağırlık vermeye başladıklarında, himayelerindeki hanlıkla karşı karşıya gelmiş oldular. Kırım üzerindeki kontrolü kaybetmek istemeyen ve Boğdan seferi sonrasında buraya yakın kesimleri ele geçirip doğrudan merkezî idareyi kuran Osmanlılar, himaye siyasetini daha da sıkı hale getirdiler. Sahib Giray bertaraf edilerek yerine İstanbul'dan Devlet Giray'ın hanlığa getirilmesi, Kırım Hanlığı üzerindeki merkezî otoritenin tam anlamıyla tesisi manasına geliyordu. Ancak Moskova Knezliği'nin gücü giderek

---

54 F. Emecen, "Osmanlılar ve Kuzey Karadeniz Stepleri", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 239-255.

55 H. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, çev. Halil Berktay, c. I, İstanbul 2000, s. 327-359.

56 Hayatı ve faaliyetleri için Remmal Hoca, *Tarih-i Sahib Giray Han*, nşr. Ö. Gökbilgin, Ankara 1973, s. 19-150; F. Emecen, "Sahip Giray", *DİA*, c. XXXV, s. 519-520.

artmaktaydı. Çar unvanını alan IV. İvan (Korkunç İvan),[57] kısa süre sonra 1552'de Kazan'ı, 1554-1556 devresinde Astarhan'ı ele geçirdi. Böylece Hazar'ın kuzeyinden geçen ve Kırım'a inen yolları kontrol altına almayı başarmış oldu. 1559'da da Rus Kazakları ilk defa Azak'a ve Kırım sahillerine saldırdılar. Orta Asya ile irtibatlanan tarihî ticaret yollarının ve hac güzergâhının kesintiye uğraması, birçok şikâyetin Osmanlı merkezine ulaşmasına yol açıyordu. Kafkasya'da Rus tehlikesi açık olarak hissedilmeye başlamıştı. Özellikle Kazan ve Astarhan'ın düşüşünün ardından, Osmanlılar kuzeyde yeni bir rakiplerinin ortaya çıktığını anlamış oldular. Astarhan'a yönelik sefer hazırlıklarına başlandığında ise Sultan Süleyman artık tahtta değildi.

Güneyde belki de en mühim gelişme Hind Denizi'ne kadar ulaşılmasıdır. 1538'de Osmanlı ordusu kuzeyde Boğdan'a sefer yapar ve Akdeniz'deki donanma Preveze'de müttefik güçlere karşı zafer kazanırken, aynı yıl bir başka Osmanlı filosunun Hind Denizi'ne açılması, bir rastlantıdan öte, Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaştığı gücün önemli bir göstergesidir. Mısır'ın Osmanlı idaresine girmesinden sonra baharatın kaynağına ulaşıp eski yolları kesen ve ticareti uzak denizlere yönlendiren Portekizlilere karşı[58] mücadele içine girildi. 1525'te Süveyş'te Mısır Kaptanlığı kuruldu ve inşa edilecek donanma ile Kızıldeniz'in kontrolü düşünüldü. Buradaki 19 gemilik donanma Selman Reis'in idaresinde Yemen'e gönderildi.[59] Onun Kamaran'ı merkez yapmak üzere hazırlıklara başladığı sırada, bir iç çekişme sonucu öldürülmesi üzerine, yeğeni Emir Mustafa Yemen'e hâkim olup kendi başına Hindistan'a gitmişti. Diu'ya yerleşen Mustafa Portekiz saldırısını püskürtmeyi başarmıştı (1531). Fakat mahallî hanedanla Babürlüler arasındaki çekişmeler sonrası, Portekizliler Diu'da kale yapma hakkı elde

---

57 İlber Ortaylı, "Süleyman ve İvan: Doğu Avrupa XVI. Yüzyılın İki Hükümdarı", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim*, Makaleler I, Ankara 2000, s. 369-376; İsabel de Madariaga, *Korkunç İvan*, çev. E. Tanrıyar, İstanbul 2012.

58 Charles Boxer, *The Portuguese Seaborn Empire 1415-1825*, Londra 1969, s. 17-19.

59 Cengiz Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", *Tarih Dergisi*, XVI (1962), s. 1-10.

ettiler. Buna izin veren Gücerat Hükümdarı Bahadır, sonra fikrini değiştirip Osmanlılardan yardım istedi. Bu arada da Portekizliler tarafından öldürüldü (1537).[60]

Mısır beylerbeyliğine getirtilen Süleyman Paşa Gücerat ve Kaliküt'teki Müslümanlara yardım etmek, eski ticaret yollarını canlandırmak ve Portekizlileri bu sulardan kovmak, böylece aynı zamanda mukaddes yerler üzerindeki tehdidi ortadan kaldırmak için 22 Haziran 1538'de yetmiş parçadan fazla gemi ile Kızıldeniz'e açıldı. Aden'i ele geçiren Süleyman Paşa on dokuz gün sonra Hindistan sahillerine ulaştı. Gogala ve Kat kaleleri alındı. Fakat Portekizlilerin müstahkem bir üs haline getirdikleri Diu çok sıkıştırıldıysa da ele geçirilemedi. Bu ilk ve son geniş çaplı Hind seferinde başarı kazanılamamış, Portekizliler bu sahillerden atılamamışlardı. Ama Portekizliler rahat bırakılmadı, sürekli taciz edici faaliyetler başlatıldı. Özellikle Aden ve Zebid'in ele geçirilmiş olması güney ticaretinin kontrolünü sağlayabilirdi. Osmanlılar bundan sonra gerek Basra Körfezi gerekse Kızıldeniz'e giriş yerlerine hâkim olmaya çalıştı. Aden ve Zebid'in alınmasının ardından Yemen'de hâkimiyet sahası genişletildi.[61] Taiz ele geçirildi (1545). Özdemir Paşa ise San'a'yı aldı (1547). Çerkes asıllı olan Özdemir Paşa Habeş seferiyle görevlendirildi. Mısır'dan asker toplayan Özdemir Paşa, 1555'te harekete geçerek Nil Nehri'nden güneye ilerledi. Eski Mısır'ın şaşaasının gölgesindeki bu seferinde, Said'de Şallal mevkiine geldi. İkinci harekâtı deniz yoluyla yapmayı düşündü ve İstanbul'a giderek burada 5 Temmuz 1555'te Habeş beylerbeyliğine tayin edildi. Mısır'a dönünce Savakin'e, oradan Massava'ya gelip, 1557'de burayı aldı. Arkiko ve iç kesimlerdeki Tigre'ye kadar ilerledi. 1558'de burası zapt edildi. Böylece Osmanlılar bir bakıma Afrika'da kendileri için en uç sınırlara ulaşmış bulunuyorlardı. Eritre ile Habeşistan'ın kuzeybatı bölgesi Osmanlı idaresine girmiş oluyordu.[62]

---

60 Yakub Mugul, *Kanunî Devri*, Ankara 1987, s. 198-200.

61 Yemen'deki gelişmeler için bkz. Hulusi Yavuz, *Kabe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti 1517-1571*, İstanbul 1984; F.M. Emecen, "Yemen'de İlk Osmanlı İdari Yapısı", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 381-387.

62 C. Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974, s. 23-30.

Diğer tarafta Basra Körfezi'nde de önemli gelişmeler oldu. Osmanlılar Portekiz'le mücadele için Süveyş'te olduğu gibi burada da bir tersane meydana getirdiler. Körfezin girişini kontrol altına almaya çalıştılar. Katif 1550'de, Bahreyn ise 1554'te alındı. Bu arada Osmanlılar körfezdeki önemli bir askerî üs olan Hürmüz'ü ele geçirmek istediler. 1552 Nisan'ında Süveyş'ten hareket eden donanma, Aden'den Maskat'a gelip burayı altı günlük bir kuşatma sonrası zapt etti. 19 Eylül 1552'de Hürmüz kuşatıldı. Fakat Portekizlilerin büyük bir donanmayla geldikleri haberi üzerine muhasara kaldırıldı. Harekâtı idare eden meşhur Osmanlı denizcisi ve haritacısı Piri Reis Basra Körfezi'nin ağzını kapatan Portekiz donanması arasından geçip Mısır'a ulaştıysa da başarısızlık töhmetiyle idam edildi.[63] Onun Basra'da bıraktığı donanmayı çıkarmak için Seydi Ali Reis buraya geldi. Donanma Katif'ten Hürmüz'e, oradan da Hind Denizi'ne açıldı. 10 Ağustos 1553'te Portekiz donanmasıyla karşılaşıldı. Portekizliler geri çekilmek zorunda kaldılar. Seydi Ali Reis 26 Ağustos'ta bir başka donanmayla daha mücadele etti, şiddetli fırtına onu Kirman sahillerine sürükledi. Sonra Gücerat'a ulaştı ve Surat'ta karaya çıktı. Oradan kara yoluyla İstanbul'a ulaştı.[64] 1563'te Malezya adalarındaki küçük hükümetler, Molaka ve Sumatra hâkimi, Açe Hükümdarı Alaeddin Osmanlılardan Portekizlilere karşı yardım talebinde bulunmuştu. Süveyş donanması bu işle görevlendirildi. Fakat Yemen isyanları bu harekâtı önledi. Ancak II. Selim zamanında buraya asker ve malzeme gönderilebildi.

Osmanlılar bütün bu faaliyetlerinde büyük bir başarı kazanıp Portekizlileri uzaklaştıramadılar. Önemli stratejik hatalar da yaptılar, merkezî planlamaları çoğu kez mahallî gerçeklerle uyum sağlamadı. Bununla beraber orada varlıklarını hissettirmeleri bile önemliydi. Öte yandan ısrarla mücadeleyi sürdürmeleri, Portekizlilerin ticaretlerine darbe vurduğu gibi eski tarihî ticaret yolları yeniden mallarına ve baharatlarına kavuşmuş görünüyordu. En azın-

---

63 C. Orhonlu, "Hind Kaptanlığı ve Piri Reis", *Belleten*, XXXIV/134 (1970), s. 235, 254.

64 C. Orhonlu "Seydî Ali Reis", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, I (1970), s. 39-56.

dan Portekizliler bu sularda rahat hareket edemediler. 1540'lı yıllardan itibaren Kızıldeniz ve Basra'nın mühim noktalarına hâkim olunarak ticaret canlandı, Akdeniz ticareti yeniden hareketlendi, Bağdat, Halep, Trablusşam, İskenderiye, Kahire gibi liman ve şehirler gittikçe gelişti. Baharat ticaretinin yeniden Akdeniz'i canlandırmasına karşılık, Portekizliler 1554-1559 devresinde buna mâni olmak istedilerse de başarılı olamadılar. Kızıldeniz limanlarına bu devrede 20-40 bin kantar baharat taşınmıştı.[65] Osmanlılar, bu ticareti daha da akışkan hale getirmek yanında, Portekizlilerin İslam'ın mukaddes yerlerini hedef alan dinî amaçlarına da engel olmuşlardır. Basra, Yemen'de ve Habeşistan'ın kuzeybatı kesiminde beylerbeylikler kurularak, hem Basra'nın hem de Kızıldeniz'in giriş kapıları emniyet altına alınmış oldu. Osmanlıların Hind sularındaki etkileri, 16. yüzyılın sonlarında Portekizlilerin devre dışı kalıp, onların yerlerini Hollanda ve İngilizlerin almasıyla zayıflamaya başlamıştır.

6. İç Gelişmeler: Şehzadeler Arasındaki Mücadeleler

16. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğu doğuda ve batıdaki fütuhatıyla ilerlemeler sağlamış, Akdeniz ve Hind Denizi arasındaki bağı yeniden kurmuş, büyük maddî imkânları, askerî gücü, kuvvetli merkezî yapısı ile hem Doğu hem de Batı'daki devletler nezdinde önemli bir yer ve itibar temin etmişti. İçeride ise padişahın şahsında hak ve adaletin yaygınlaştırıldığı yeni bir düzenin başladığı inancı kuvvetlenmişti. Osmanlı aydın kesimi artık ebedî devletin (devlet-i ebed-müddet) oluştuğunu düşünüyordu. Genel olarak sosyal tabakalar yüzyıl ortalarında önceki asırlara göre daha sakin bir dönem yaşamışlar, üretim ve nüfus oranlarında çok önemli değişme olmamıştı. Fakat asrın yirmili yıllarında çıkılacak batı seferleri için kaynak temin etme amaçlı genel tah-

---

65 Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *Tarih Dergisi*, XXXI (1978), s. 131-141; keza genel olarak bkz. aynı yazar, *Umman'da Kapışan İmparatorluklar: Osmanlı ve Portekiz*, İstanbul 2013.

rirlerin yapılması,[66] bazı bölgelerde yer yer meselelere de yol açtı. Özellikle Orta Anadolu, Dulkadır-Maraş kesimlerindeki Türkmen toplulukları yapılan tahriri ve vergi tespitlerini tepkiyle karşıladılar. Bunlar beylerinin idamı sebebiyle merkezî hükümete muğber olan kesimlerce desteklenmekteydi. Ferhad Paşa'nın rolüyle idam edilen Şehsuvaroğlu Ali Bey'in adamlarının timarları hazineye aktarılmış ve bu durum bölgede genel bir huzursuzluğa sebep olmuştu. Bunların bir bölümü, Mısır ıslahatından dönüşü sırasında uğradığı Maraş'tan Kayseri'ye giderken durumdan haberdar olan İbrahim Paşa'nın aldığı tedbirlerle yatıştırılmıştı. Fakat bir kısmı, Dulkadır etkisini taşıyan Bozok bölgesinde Mohaç seferi sırasında çıkan isyanlara katıldılar. Tahrirler, nispeten serbest yaşamaya alışmış Türkmen boylarına yeni mükellefiyetler getiriyor, merkezî idarenin bir icabı olarak onların boy yapılarını parçalayıp cemaatler haline dönüştürüyor ve yerlerini, yaylak-kışlaklarını tayin edip defterlere kaydetme, malî ve idarî yükümlülük altına alma faaliyeti de büyük huzursuzluklara yol açıyordu. Bu tepkilerin zaman içinde giderek yatıştığı söylenebilir. Öte yandan bu zümreler üzerindeki Safevî propagandası da söz konusu tepkilerden önemli ölçüde yararlanarak etkili olmuştu. Bu huzursuzluk, ulema arasında daha farklı bir dinî zeminde kendisini gösterecekti. 1520'de Bozoklu Celal (Şah Veli), 1526-1527'de Şah Kalender tıpkı daha önceki Şahkulu gibi, dinî ve mistik karizmaları sayesinde huzursuz kitleleri arkalarından sürükleyebilmişlerdi. Söz konusu isyanlara sadece Şiî temayüllü gruplar değil, Sünnî köylüler ve timarlı sipahiler de katılmışlardı. Anadolu'daki bu hareket aslında halk içinde bir mezhep mücadelesinden çok, giderek daha da merkezîleşen sosyoekonomik yapıya ve halkı zorlamaya başlayan ve bir bakıma şer'îleşen vergi sistemine karşı bir tepkidir.

Benzer tepkilerin 16. asırda sufi çevrelerde ortaya çıkması da ilginçtir. Sultan Süleyman devrinde yaşanan genel sosyal değişim,

---

66 Bu genel tahrirleri bir araya toplayan icmal türü defterler 1530'da hazırlanmıştır. Bunlara temel olan tahrirlerin 1520-1528 aralığında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bunların icmal sonuçlarını ihtiva eden defterler bütünüyle Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından yayımlanmıştır.

siyasî ve ekonomik tedbirlerin sertliği, merkeze karşı muhalefette sufi grupları ön plana çıkarmış olmalıdır.[67] Bilhassa Bayramî Melâmîlerin sosyal sisteme ciddi ölçüde muhalif bir tavır takınmış olmaları, bunun halk arasında da destek görmesi dikkate değer gelişmelere yol açmıştır. Mesela hem siyasî hem de ilahî misyonla donatılmış bir şahsiyet olarak görülen İsmail Maşukî (Oğlan Şeyh), Bayramî Melâmîliği entelektüel çevrelere taşımış ve taşra tarikatından şehir tarikatına dönüşmesini sağlamıştır.[68] Buna benzer şekilde 1560'larda Bosna'da yaşayan Hamza Bali, Osmanlı idaresine karşı siyasî bir kimlikle ortaya çıkmıştı.[69] Bunlardan Oğlan Şeyh, dönemin şeyhülislamı Çivizade Mehmed Efendi'nin fetvasıyla katledildi (1539); Hamza Bali ise Ebussuud Efendi fetvasıyla idam edildi (1572?). Fakat Hamzavî hareketi uzun süre Rumeli'de etkili oldu. İbrahim Gülşenî, Muhyiddin Karamanî gibi şeyhler de ilhad-zındıklıkla suçlanarak takibata uğramışlardı. Molla Kabız ise Hz. İsa'nın üstünlüğü görüşünü savunduğundan sorgulandı ve idam edildi. Benzeri şekilde Sultan Süleyman döneminde üç ayrı olay daha cereyan etti. 1527-1560 aralığındaki bu gibi hassasiyetlerin, tamamıyla merkezî hükümetin Safevî tehdidi karşısında Sünnî akâidi her bakımdan korumak amacına bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Sultan Süleyman'ın uzun saltanat yıllarının, zaman geçtikçe hem halk hem de devlet kademeleri arasında tekdüzelikten kaynaklanan, içten içe terennüm edilen ama aleni hale getirilmeyen bir

---

67 A. Yaşar Ocak, "Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddin-i Karamanî", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 473-484.

68 A. Yaşar Ocak, "Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı Resmî Düşüncesine karşı bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmail Maşukî", *Osmanlı Araştırmaları*, X (1990), s. 49-58; İ. Erünsal, "Abdurrahman el-Askerî's Mir'âtü'l-ışk: A new Source for the Melami Movement in the Ottoman Empire During in the 15th and 16th Centuries", *WZKM*, 83 (1993), s. 95-115; aynı yazar, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, İstanbul 2014, s. 329-371.

69 Tayyip Okiç, "Quelques documents inédits concernant les Hamzawites", *Proceedings of the Twenty-second Congress of Orientalists*, c. II, Leiden 1957, s. 279-286; Nihat Azamat, "Hamza Bali", *DİA*, c. XV, s. 503-505.

bıkkınlığa yol açtığı âşikârdır. Yakın arkadaşı ve daha sonra çok büyük yetkilerle veziriazam yaptığı İbrahim Paşa'yı ansızın idam ettirmesi,[70] hanedan içinde ailevî problemlerin bir yansıması olarak mütalaa edilebilir. İbrahim Paşa ile Sultan Süleyman'ın birlikte çıktıkları yol, daha çok imparatorluğa yeni bir siyasi şekil vermeye yönelikti. Düğünler ve törenlerle oluşturulan satvet ve ihtişam görüntüsü,[71] sonraki dönemler için de belirleyici olacaktı. Yaptıkları planlarla Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa tarihinin temel aktörü haline getirmişlerdi. Fakat şimdi onun gözden çıkarılması, hanedan içinde farklı bir sisteme dönüş ve güç odağının değişmesi anlamına geliyordu. Öte yandan Hürrem Sultan'ın, oğullarına taht yolunu açmak için giriştiği gizli çabalar, büyük bir iktidar mücadelesinin kaynaklara pek yansımayan sebeplerinin başında gelir. Hürrem Sultan'ın oluşturduğu ekip, özellikle Şehzade Mustafa'nın idamıyla birlikte, iktidar ortağı haline gelmekte gecikmeyecektir. Fakat Hürrem Sultan'ın ömrü, bu iktidarın Sultan Süleyman olmaksızın ne derecelere ulaştığını görmeye yetmeyecektir.

Hürrem Sultan, damadı Rüstem Paşa ile birlikte ilk önemli başarısını, büyük Şehzade Mustafa'nın idamını bir bakıma sağlamakla kazanmış oldu. Nahcıvan seferine gidilirken, 1553 Ekim'i başında, babasının otağına çağrılan Mustafa burada idam edildi. İdam sebebi, babasının artık yaşlandığı, sefere katılmaya gücü olmadığı yolunda propaganda yaparak tahta geçmek istemesine bağlanır. Mustafa, gerçekten büyük şehzade olarak bu hakkı kendisinde görmekteydi. Babasının artık yaşlandığı, tıpkı dedesi Yavuz Sultan Selim'in II. Bayezid'e yaptığı gibi, babasının tahtı kendisine bırakması gerektiği fikrindeydi. Bu yolda kendisini teşvik edenlerin arkasında ise, onun bu şekilde hareketini el altından teşvik edip babasının gözünden düşürmek isteyen Rüstem Paşa'nın oldu-

70 Bkz. F. Emecen, "İbrahim Paşa, Makbul", *DİA*, c. XXI, s. 333-335; H.D. Jenkins, *Kanuni'nin Veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa*, çev. N. Epçeli, İstanbul 2011.

71 Z. Yelçe, "Evaluating Three Imperial Festivals: 1524, 1530 and 1539", *Celebration Entertaintment and Theatre in the Ottoman World*, ed. S. Faroqhi ve A. Öztürkmen, Kalküta 2014, s. 71-109.

ğu ifade edilir.[72] Entelektüel bir kimliğe sahip olan Mustafa idam edildiğinde, geride Amasya'daki sarayında yapılan bir sayıma göre dört büyük sandık dolusu kitap bırakmıştı.[73] Padişah, oğlunu feda ettikten sonra vaki olabilecek tepkileri dengelemek için, Rüstem Paşa'yı veziriazamlıktan azletti. Fakat yerine getirdiği Kara Ahmed Paşa'yı da yine hiçbir sebep yokken idam ettirdi.[74] Dönemin şairleri Şehzade Mustafa'nın idamında çok açık olarak Rüstem Paşa-Hürrem Sultan ikilisini suçlarlar.[75]

Fakat tepkiler bir isyan olayıyla da halk tabanında etkisini gösterdi. Nitekim Şehzade Mustafa olduğunu iddia eden bir şahıs, Selânik ve Yenişehir taraflarında ortaya çıkarak, hususiyle Silistre ve Niğbolu bölgelerinde Simavna softa ve dervişlerinden de taraftar bulmuştu. Muhtemelen bunların daha önce sözünü ettiğimiz Hamzavî hareketiyle ilgileri vardı. Saltanatını ilan eden ve kendisine bir vezir, iki kazasker tayin eden Mustafa, 10.000 dolayında adam toplayıp çiftlikleri yağmalamış, yağmaladığı malları fakir halka dağıtarak şöhret kazanmıştı. Bu hadise bazı kaynaklarda Hamza Bali olayıyla birleştirilmiş ve Mustafa'ya atfedilen saltanat ilanı Hamza Bali'ye yüklenmiştir. Fakat bu hareket Niğbolu sancakbeyi tarafından kolaylıkla bastırılmış ve Mustafa yakalanarak İstanbul'a yollanmış, idamından sonra cesedi halka gösterilerek, asıl Şehzade Mustafa olmadığı belirtilmek istenmişti.[76] Bu hareket Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden dolayı halk arasında ve özellikle sufi çevrelerin önayak olduğu tepkilerin bir yansıması olarak mütalaa edilebilir.

---

72 T. Gökbilgin, "Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar", *Tarih Dergisi*, VIII/11-12 (1956), s. 38; Ayrıca Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Y. Öner, Ankara 1987, s. 82, 86, 187-188. Ayrıca Rüstem Paşa hakkında bkz. M. Zahit Atcıl, *State and Government in the Mid-sixteenth Century Ottoman Empire: The Grand Vizierates of Rüstem Pasha (1544-1561)*, The University of Chicago (Doktora Tezi), Chicago 2015.

73 TSMA, nr. D. 11573.

74 F. Emecen, "Kara Ahmed Paşa", *DİA*, c. XXIV, s. 357-358.

75 Mehmet Çavuşoğlu, "Şehzâde Mustafa Mersiyeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII (1982), s. 641-686.

76 Celalzâde, *Tabakat*, vr. 497b, 499a.

1550'li yıllardan itibaren sadece merkezde iktidar çekişmeleri değil, aynı zamanda taşrada bilhassa medrese talebelerinin hareketlendikleri ve birlikler oluşturup asayişi bozdukları görülmektedir. Batı Anadolu'daki bu suhte hareketinin, giderek sosyal ve ekonomik baskıların taşradaki etkilerinin bir sonucu olduğu kadar, genç ve işsiz nüfustaki artıştan da beslendiği ileri sürülür. Giderek toprakların daha da parçalanması ve ziraata açılan toprakların artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemesinin, uzun vadede ortaya çıkacak sosyal bir krizin başlangıcını oluşturduğu da genel olarak kabul edilir. Öte yandan 60'lı yıllarını yaşayan padişahın giderek etkisizleştiği kanaati toplumun çeşitli kesimlerinde yaygınlaşmıştı. Tam bu sırada patlak veren şehzadeler mücadelesi söz konusu gelişmelerin adeta tuzu biberi oldu. Nitekim şehzadeler mücadelesinin yoğunlaştığı 1558-1559 devresinde suhte grupları ortalığı altüst ettiler; Orta Anadolu'dan Rumeli'ye uzanan kesimde padişahın vefat yılına kadar etkili olmayı sürdürdüler.[77]

Padişahın ileri bir yaşta bulunması, taht vârisinin kim olacağı meselesini düşünen ve bunun için her türlü entrikaya girmeye hazır çevrelerin oluşmasına yol açmıştı. 1550'li yılların ortalarında taht adayı olabilecek iki vâris kalmıştı. Bunlardan her ikisi de Hürrem Sultan'dan olmaydı. Daha büyük olanı Selim, babasının yanında Nahcıvan seferine iştirak etmiş, uysal haliyle dikkat çekmişti. Hürrem Sultan'ın[78] ise, iktidarının önünü açtığı bu iki oğlundan daha çok küçük olan Bayezid'e kol kanat gerdiği belirtilmektedir. Bayezid'in 1558'de Konya'dan iktidar merkezine daha yakın olan Kütahya'ya sancakbeyi olarak atanmasında onun rolü üzerinde durulur. Selim, babası ve İstanbul'un fatihi büyük dedesi gibi Manisa'da bulunuyordu. Bayezid'in Kütahya'ya gelmesi, İstanbul'a yakınlık itibariyle ona büyük avantaj vermek anlamına geliyordu. Fakat Hürrem Sultan'ın vefatı, iki kardeşi karşı karşıya getiren olayların başlangıcını teşkil etti. Çok değer verdiği, hatta teamüllerin dışına

77 Bkz. Mustafa Akdağ, *Celali İsyanları*, İstanbul 1995, s. 163-176.

78 Hürrem Sultan ve siyasî etkileri için bkz. Leslie Pierce, *Harem-i Hümâyûn, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, İstanbul 1996, s. 75-120.

çıkarak nikâhına aldığı hanımının vefatından dolayı büyük üzüntü duyan padişah ise muhtemelen bu hislerin tesiriyle tarafsız bir tavır almayı tercih edip, oğullarına herhangi bir müdahalede bulunmamıştı. Hadiseye müdahale ettiğinde ise artık vakit geçmiş, Bayezid'in doğrudan kendisini hedef alan suçlamalarına maruz kalmıştı.

İki kardeş arasındaki gizli iktidar çekişmesi, Selim'in ve Bayezid'in sancak yerlerinin değiştirilmesine yol açtı. Padişah her iki oğluna da eşit mesafede olmak için onları bulundukları yerden daha iç bölgelere gönderdi. Selim Konya'ya, Bayezid ise Amasya'ya yollandı. Bu durum Selim'den çok Bayezid'i etkiledi. Kütahya'ya gelişini taht için kendisinin tercih edildiğine yoran Bayezid, şimdi Amasya gibi neredeyse İran serhaddine yakın bir sancağa yollanmasından büyük bir tedirginlik duymuş, bu inkisarını babasına bir mektupla bildirmişse de herhangi bir sonuç alamamıştı. Padişah oğullarının bu durumu karşısında onlara birer nasihatçi gönderdi. Bayezid'in yanına giden dördüncü vezir Pertev Paşa, şehzadeyi yatıştıramadı, aksine Bayezid babasına ağır, tehdit dolu bir mektup yolladı.[79] Selim ise yanında bulunan üçüncü vezir Sokollu Mehmed Paşa'nın sözlerine uyuyor, herhangi bir tepki göstermiyordu. Nihayet Bayezid babasının tamamen Selim'e meylettiği kanaatinde olarak asker toplamaya başladı. "Yevmlü" (yevmiyeli) denilen bu tüfekli askerlerin sayısının 20.000'e ulaştığı rivayet edilir. Buna karşı Selim de daha çok babasının direktifleriyle askerî hazırlığa başlamıştır. Bayezid, bazı sancakbeylerinin kendisine katılmasıyla, Ankara istikametine doğru harekete geçti (14 Nisan 1559). Oradan Konya üzerine yöneldi. Konya yakınlarında 30 Mayıs'ta meydana gelen çarpışmada bozguna uğrayıp Amasya'ya çekildi. Daha sonra da İran'a iltica etti. Bayezid ve oğulları iki buçuk yıl kadar İran'da kaldılar. Sonunda onları teslim almaya gelen Osmanlı elçilik heyetine verildiler. Bayezid 23 Temmuz 1562'de teslim alınır alınmaz dört oğlu ile birlikte idam edildi.[80]

---

79 Ş. Turan, "Şehzâde Bayezid'in babası Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği Mektuplar", *Tarih Vesikaları*, I/16 (1955), s. 118-127.

80 Olayın ayrıntıları için bkz. Ş. Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vakası*, Ankara 1961.

Böylece geride taht vârisi olarak sadece Selim ve onun oğulları kalmıştı. Artık iyice yaşlanmış olan padişah yine de tahtını tek vârisine teslim etmek ve bir köşeye çekilmek niyetinde değildi. Hâlâ büyük bir cihangir olduğunu ispatlamak için, 1553'ten beri, on altı yıldır çıkmadığı yeni ve uzun bir sefere bizzat ordusunun başında hareket etmekten çekinmedi.

7. Son Sefer ve Bir "Çağ"ın Kapanışı

Yetmiş yaşının içindeki Sultan Süleyman'ı yeniden bir sefere çıkmaya zorlayan sebepler, 1565'te uğranılan Malta bozgunu sonrası, buna karadan bir cevap vermek yanında, tebaasına hâlâ iktidarın ve gücün eskisi gibi elinde bulunduğunu göstermek arzusuydu. Oğulları arasındaki mücadelenin kötü izleri, Malta bozgunu ile birleşince, sufi çevrelerin de etkilediği muhalif düşünceler önemli ölçüde bir imaj zedelenmesine yol açmıştı. Bu sadece padişahın şahsını değil, doğrudan hanedanın kendisini hedef alacak boyutlara ulaşabilirdi.

1562 Osmanlı-Habsburg antlaşması eski taahhütleri yeniliyordu, ama sınır boylarındaki karışıklıklara herhangi bir çözüm getirmemişti. Habsburglara bağlı güçler Osmanlı idaresindeki Macar topraklarına saldırırken, Budin ve Tımışvar beylerbeyleri karşı akınlarda bulunmuşlardı. Bununla beraber aradaki bu akınların mevcut barışa halel getirmeyeceği varsayılıyordu. Küçük Savaş (*Klein Krieg*) gaza adına sürmeliydi. 1564'te Ferdinand ölüp yerine II. Maximilian geçince, 1562 antlaşması hükümsüz hale geldi. Yeni imparatorun antlaşmayı yenilemesi gerekiyordu; zaman geçiyor ve Habsburglardan bir ses çıkmıyordu, diplomatik teşebbüslerde Osmanlılara ödenmesi gereken haraç konusunda bir ilerleme de sağlanamamıştı. Bu arada Erdel'de olaylar arttı. Mücadele Tokaj ve Pankota kaleleri üzerinde yoğunlaştı. 1565 Haziran'ında sulhün uzatılması görüşmeleriyle ilgili diplomatik teşebbüsler yeniden başladı. Ancak Osmanlı kuvvetleri Erdel problemi sebebiyle, Bosna tarafından harekete geçerek Krupa ve Novi'yi ele geçirmiş, 1566'da İstanbul'a gelen elçi, Krupa'nın iadesini isterken vergi borcunu da ödemiş, Osmanlıların Tokaj'ın terki isteğine müspet bir cevap vermemişti. Bu olaylar yeni

seferin siyasî ve görünür sebeplerini oluşturdu. Erdel Osmanlılar için vazgeçilmez bir önemdeydi. Padişah bu seferle Habsburglara iyi bir ders vermek istiyor, onları son bir hesaplaşmaya mecbur bırakmak amacını taşıyordu. Böylece Malta bozgununun karşılığı karada daha ağır bir şekilde verilebilecekti. Planlar öncelikle Sigetvar ve Eğri üzerine yapılmıştı. İkinci Vezir Pertev Paşa Göle'nin (Gyula) zaptıyla görevlendirildi. Seri bir harekâtla Habsburg kuvvetleri Viyana'ya doğru çekilmeye zorlanacaktı. 1566 Mayıs'ında padişah İstanbul'dan hareket etti. Doğrudan Sigetvar üzerine yüründü. Kaleyi savunan Zrinyi Miklos canla başla müdafaada bulundu. Hücumlar sürerken yaşlı padişahın vefatı vuku buldu (6-7 Eylül). Vefatının ertesi günü Sigetvar düştü.[81] Ordu seferi kesip geri dönme kararı aldı. Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa, yeni padişah gelene kadar, Sultan Süleyman'ın vefat ettiği haberini gizledi. Bu arada Göle ve Yanova da ele geçirilmişti. Dönüş yolunda, Selim'in Belgrad'da ordugâha gelişiyle vefat haberi resmen duyuruldu.

Sultan Süleyman'ın 46 yıllık saltanat dönemi harp sahasında gazi sultan lafzına yaraşır bir şekilde ölümüyle sona ermişse de o hiçbir zaman unutulmadı, aksine şahsında Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak devrini yaşadığı kanaati daha torunu tahtta iken genelleşti ve dönemi idealize edildi. Bu durum sonraki kriz devrelerinde daha da belirgin hale gelmiş; zamanla "altın çağ" kavramı, bu 46 yıllık saltanat yıllarını nitelemek üzere yaygın şekilde kullanılmıştır. Özellikle 19. yüzyılda, tarihteki birtakım dönemleri idealleştirme eğilimini Avrupa'daki nakilci anlatıcı meslektaşlarından öğrenmiş olan Osmanlı tarihçileri, bunalım zamanlarının ıslahat risalelerini yazan entelektüellerin fikirlerinin de etkisi altında kalarak "Kanunî Çağı"nı ön plana çıkarmışlardır.[82]

Kanunî sıfatı çevresinde oluşturulan "mit"in ortaya çıkışı, Sultan Süleyman dönemini adeta sarıp sarmalamış olması, serinkanlı yaklaşımları gölgede bırakmıştır. Sultan Süleyman çağı her şeyden önce dinî ve siyasî misyonların berraklaştığı, çerçevesinin

81 Sefer hakkında tafsilat için bkz. T. Gökbilgin, "Kanunî Süleyman'ın 1566 Sigetvar Seferi Sebepleri ve Hazırlıkları", *Tarih Dergisi*, XVI/21 (1966), s. 1-14.

82 F. Emecen, "Kanunî'nin Kanunnâmeleri ve Bir Mitin Doğuşu", *Tarih ve Medeniyet*, XIV (Nisan 1995), s. 42-45.

belirlendiği bir kavşak noktasını teşkil eder. Özellikle Safevîlerin dinî-siyasî karşıt anlayışının menfî etkilerine, Sünnî dünyasının temsilcisi olma ve bu vasfı yaygınlaştırma ile karşılık verilmiş; hukuk sisteminde dahi bunun etkileri açık olarak görülmüştür. Sünnî akâid içinde Hanefî fıkhının bütün Osmanlı ülkesine teşmiline de teşebbüs edilmesi, devletin üst yapılanmasını ve siyasetini derinden etkileyecek ve toplumun çeşitli kesimlerinin tepkilerine yol açacak bir tutuculuğa ve katılaşmaya sebep olmuştur.

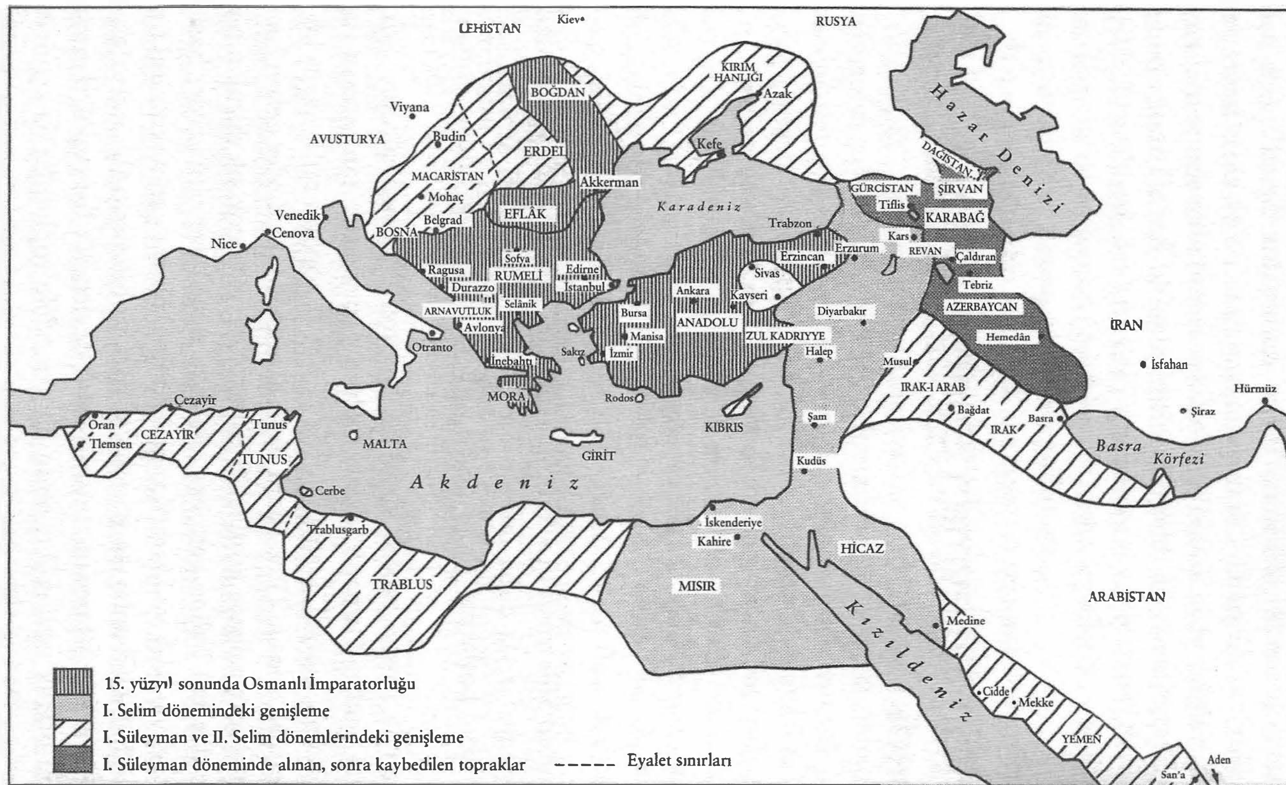
İmparatorluğun bu ideolojik altyapısının sonraki dönemler için dahi belirleyici olması, bir bakıma bu çağa duyulan hasretin de bir yansıması olarak mütalaa edilebilir. Her ne olursa olsun, kendisini "Altın Çağ" havasına kaptırmayan bir araştırıcı bile Sultan Süleyman'ın yarım asra yaklaşan saltanatının 16. yüzyıla damgasını vurduğunu göz ardı edemez. Sosyal yapıların imparatorluk ideolojisi içinde muayyenleştiği bir dönemde, Osmanlılar siyasî bakımdan Avrupa devletler muvazenesinde belirleyici bir rol üstlendikleri gibi, modern Avrupa'nın oluşumunda da müessir olmuşlardır. Hatta bu Osmanlı etkisi unutulmuş sınırlarda, gözden ırak bozkır ile çöllerde ve uzak denizlerde dahi ağırlıklı olarak bu dönemde başlamıştır. Kanunî çağı bir ölçüde Osmanlıların Batı dünyasına yönelen emperyal hedeflerinin belirlendiği dönem olmuştur. Emperyal hâkimiyetin Batı'yı da içine alacak derecelerde düşünüldüğü sistematik yeni bir siyasetin devreye sokulduğu, planlandığı, bürokrasinin de bu açılardan geliştirildiği söylenebilir. Bunun açık izlerini çağdaş Batılı gözlemcilerin beyanları yanında, dönemin Osmanlı tarihçilerinin kaleme aldıkları "Süleymanname" literatürü içinde, gerçek anlamda dünya hâkimi sıfatı olan "sahib-kıran" unvanıyla andıkları Sultan Süleyman'a biçtikleri rollerde de görmek mümkündür. Sultan Süleyman ise çağdaşı I. François, V. Karl, I. Ferdinand, VIII. Henry, IV. İvan gibi imparator ve krallar, Doğu'da ise Şah Tahmasb, Babürlü Hümayun gibi hükümdarlar içinde, onlarla kıyaslanmayacak ölçüde bir yer edinmiş, onun vefatıyla benzeri bir daha görülmeyecek, Osmanlı entelektüellerince daima hasreti çekilecek uzun bir dönem kapanmıştır.[83]

83 Bütün bu bölüm F.M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 145-194'ten alınmıştır.

XII

Sultan Süleyman Sonrası Çağı: Ebedî Devlet

Sultan Süleyman'ın vefatının ardından, Osmanlı İmparatorluğu geniş sınırlarıyla daha durgun bir yeni devreye adım atmaktaydı. 17. yüzyıl başlarına kadar geçen kırk yıllık süre zarfında, Osmanlı İmparatorluğu gücünü muhafaza edebilecek ve klasik çağı tam anlamıyla ikame edecek siyasî ve kültürel çerçeveyi sürdürebildi. Sosyal açıdan Osmanlı klasik toplum yapısı artık tam anlamıyla şekillenmiş gibiydi. Osmanlılarda devlet ve toplum anlayışının kökenlerinin, klasik Türk-İslam veya Bizans-Sasanî devlet geleneğine bağlı olarak gelişme gösterdiği konusu üzerinde çok sık durulan bir "paradigma" haline gelmiştir. Aslında sosyal yapı itibariyle, basit bir ifadeyle halk ve idareciler gibi iki ana ayrımı yapmak mümkün görünür. Genel anlayışa göre halk, ülke ve hükümranlık unsurlarının bir araya gelmesini zorunlu kılan devlet, bir üst teşkilatlanma biçimi olarak tarif edilir; onun bünyesindeki topluluğu da cemiyet oluşturur. Tek gruba dayalı gelişen ve zamanla bünyesine çeşitli grupları alarak teşkilatını ona göre ayarlama durumunda bulunan

Harita 5. 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu

devletin içtimaî yapı anlayışı, dinî referanslarla ifade edilir. Mesela asırlar boyunca geliştirilen anlayışların etkisi altında kalan, 15. yüzyıl sonlarında yaşayan Osmanlı tarihçisi Tursun Bey'in cemiyet hayatına bakışı, genel anlamıyla devlet ve toplumun nasıl anlaşılması gerektiğini ihsas ettirir.[1] İçtimaî nizamı sağlayan devlet idaresidir, gücünü hükümdar otoritesi ve hâkimiyeti yanında şer'î hükümlerle sağlar. Cemiyet hayatında uyum önemlidir ve her fert kabiliyetine göre belirlenmiş yerini muhafaza etmelidir; devlet de bunu gerçekleştirmelidir. Tursun Bey'de İslamî temel anlayış ile önceki İslam imparatorluklarında geliştirilen telakkiler birbirleriyle imtizaç içinde sunulur. Bu ifadeler, II. Mehmed çağının özelliği göz önünde tutulursa, yerli yerine oturmakta, Osmanlı devlet ve toplum anlayışının formülasyonunu yapmaktadır. Bütün bu çerçevede İslamî temel anlayışın ötesinde mutlak bir hükümdar tipinin tezahürü ve bunun ön plana çıkarılması, söz konusu formülasyonun hiyerarşik bir silsile halinde sunulmasına müncer olmuştur. Padişahın toplum düzenliliği için gerekliliği ve onun, şer'î uygulamalar dışında olarak görülmekle birlikte, esasen buna bağlı olarak kanun ve nizamları vaz'ı, hep toplum ve padişah ile özdeşleşen devletin sağlıklı yürümesi, adaletin tevzii ve refahın teminine bağlanmıştır. Ana tema, padişah veya onun namına örfî ve şer'î uygulamaları yürüten idareci zümre ile idare edilenlerin görev ve mesuliyetlerini ortaya koyma çabasında şekillenir. Kökleri Sasanîlere inen; çeşitli siyasetname ve nasihatnamelerde tekrarlanagelen ve sonradan "daire-i adliyye" diye nitelendirilen anlayış, formel olarak "adalet, devlet, şeriat, hükümranlık, ordu, servet, halk" şeklinde birbirine bağlı halkalardan oluşan bir sistemi ortaya koyar. Bu nazarî yapıda veya formülasyonda, padişah için halk (reaya), Allah'ın emaneti (vedi'a) olarak görülür, dolayısıyla söz konusu halkaların sağlıklı bir şekilde durmaları gerekir, bu da hükümdarın mutlak otoritesine muhtaçtır.[2]

Osmanlılarda içtimaî bünye esas olarak iki ana gruba bölünmüş görünmektedir. Bunlardan ilki padişahın yetki tanıdığı dinî

---

1 *Tarih-i Ebu'l-feth*, s. 10 vd.

2 H. İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1969, s. 259-275.

ve mülkî idareciler, saray memurları ve ulemayı içine alırken, diğeri vergi ödeyen, idareye katılmayan, hangi soy ve dine mensup olursa olsun üretim yapan tabandan oluşuyordu. Bunlar içinde de belirli gruplar vardı. Mesela tebaa, farklı statüde gruplardan meydana geliyordu. Bunlar "Müslim-gayrimüslim", "şehirli-köylü-konargöçer" gibi belirli vergi farklılığı içindeki muayyenleşmiş veya devletin bir iktisadî benzerlik bağı ile çerçevesini çizdiği, tanıdığı teşekküllerdi. Hatta içlerinde birtakım devlete ait mükellefiyetler karşılığı bazı tür vergilerden muaf zümreler dahi vardı ve bunlar idareci kategorisinin dahil bulunduğu "askerî" grup içinde mütalaa edilmişlerdi.[3] İdareci sınıf ise başta saray halkı olmak üzere seyfiye, kalemiye ve ilmiyeden müteşekkildi. Bu gruplardan müteşekkil idarecilerle halk arasındaki münasebetlerin mahiyetinde, adalet sistemine daima vurgu yapılmaktaydı. Bütün siyasetname türü eserlerde ve hatta resmî belgelerde temel olarak sürekli işlenen konu, halkın korunması ve adaletle hükmedilmesinde düğümleniyordu. Adalet fikri genel olarak toplumun düzenliliğinde başta yer alıyor, idareci zümrenin mağduriyetine uğramak ihtimali açısından, halk kesiminin nazarında bir teminat olarak mütalaa ediliyor; bunların yanında, devletin geleceğinin de garantisi şeklinde düşünülüyordu. Dinî kurallar ve hükümler yanında, padişahın bu yolda çıkardığı emir ve fermanlarda temel prensibin hep tebaanın sıyaneti ve düzenin muhafazası olarak duyurulması şaşırtıcı değildir. Hükümdarın adaletle özdeşleştirilmesi, devlet için de bir meşruiyet anlamı taşıyor, halk nazarındaki yerini tayin ediyordu. Adaletin tevziinde ise, halkla doğrudan muhatap olan kesim, bir bakıma padişahın şer'î vekili olan kadı idi. Vazifeleri itibariyle halk ile devlet arasında bir köprü durumundaydı. Zira mutlak hükümdarı sınırlayan, her şeyin üstünde yer alan Kuran'ın hükümleri idi. Toplumun selameti için hükümdara gerek duyulması gibi bir formülasyonun tezahürü beraberinde, onun hareketlerinin kutsal kitaba uygunluğunun kontrolünü getiriyordu; dolayısıyla, bu açıdan Kuran'ı yorumlama doğrudan padişaha değil, onun namına ule-

3 H. Sahillioğlu, "Askeri", *DİA*, c. III, s. 488-489.

maya havale edilmiş veya böyle bir mekanizma geliştirilmişti. Bu bakımdan, ulemanın mutlak hâkimi bu açıdan kontrol etmek gibi bir vazifesi vardı. Ancak tatbikatta bunun örnekleri az görülmektedir ve ulema seyfiyeye pek direnememekle birlikte, böyle bir dinî veçheye dayanan emniyet anlayışının halk için yine de rahatlatıcı olduğu söylenebilir.

Öte yandan toplum nizamı için geliştirilen organlardan olan mahkeme, haddi zatında halk için ayrı bir önemi haizdi. Sadece kendi aralarındaki sivil davalar değil, idarecilerle olan devlete ait türlü meseleler dava konusu olarak buralarda görülmek mecburiyetinde idi. Kadı ve mahkeme şeklî açıdan bağımsız çalışan bir kurum niteliğindeydi. Kadı, doğrudan merkezle muhatap mahallî otoritelerden bağımsız, mülkî ve malî meselelerde aynı derecede sorumlu idi. Aynı zamanda mahallî bir temsilci hüviyetini de taşıyordu. Sivil davalar yanında cezaî davalara da bakar, asayiş, denetleme, belediye, noterlik vb. birçok iş görür, müfettişlik, iltizam ile ilgili işlerle de merkezden görevlendirilebilirdi. Çok geniş mahallî yetki dairesi, onun tarafından tutulmuş sicil defterlerine de yansımakta, dolayısıyla bunlar sosyal tarih kaynağı olarak sessiz büyük tabanın dili vasfını taşımaktadır. Bunlarda devleti ve halkı karşılıklı olarak ilgilendiren birçok kaydın yer alması tabiidir. Burada devlet namına idarecilerle halk arasındaki ihtilafın çözümü önemlidir. Bu açıdan bakıldığında, genellikle haksız malî uygulamalar ve vergi konuları başta yer alır. Mahallî idarecilerin herhangi bir suiistimaline karşı halkın kadıya, hatta doğrudan bir nevi temyiz mahkemesi özelliği taşıyan divana başvurabildiği malumdur. Divan teşkilatının bürokratik temellendirilmesinde, Kanunî Sultan Süleyman dönemindeki yeni anlayışın rolü olduğu muhakkaktır. Özellikle yazdığı *Tabakatü'l-memâlik* adlı eserle Sultan Süleyman Çağı'na farklı bir anlam yüklemeye çalışan Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'nin[4] bürokrasinin baş mesulü olarak bulunduğu yıllarda (1534-1553), divan kayıtlarına yeni bir şekil verildiği açıktır. Bu kayıtların sonradan mühimme adı verilecek defter serileri

---

4 K. Şahin, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar: Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası*, çev. A. Tunç Şen, İstanbul 2014.

halinde toplanması, muhtemelen bu dönemlerin icadı gibidir. İlginç şekilde, 1540'lı yıllar itibariyle divanın temel kayıtları olan mühimme, ruus defterleri ile kadı tayinlerinin tutulduğu ruznamçe defterleri şekil benzerlikleriyle ortaya çıkmış görünmektedir.[5]

Divanda tutulan kayıtları havi defterlere bakıldığında, irili ufaklı pek çok şikâyet ile ilgili genellikle mahallî mahkemeye müteveccih talimata rastlanır. Hatta bazı kayıtların üzerinde, hükmün "falanca karye ahalisinden falan şahıslara" verildiğine dair şerhler düşülmesi manidardır. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren şikâyetlere yönelik kayıtların mühimme defterleri dışında, ayrı bir kalemde toplanıp, vilayetlere ait Ahkâm defterlerinin ve Ahkâm-ı Şikâyet türü defterlerin ortaya çıkması dikkat çekici bir gelişme olarak mütalaa edilebilir. Muhtemelen bu durum mahallî olarak artık meselelerin çözümünün tıkanması ve çarenin hükümet merkezinden aranmaya başlanmasından meydana gelmiştir. İdarecilerle ilgili şikâyetlerin yoğun olarak hükümet merkezine aksettirilmesi, bu devreden itibaren halkın genel bir temayülü haline gelmiştir, denilebilir. Bütün bu durum merkez bürokrasisinin daha fazla teşkilatlanma sürecine girmesinin bir başka sebebi olarak mütalaa edilebilir. Dolayısıyla bu da merkezî güçlenmenin 16. yüzyıl sonrasında mı, yoksa öncesinde mi daha etkili olarak uygulandığı yolundaki, belki de gereksiz, tartışmalar açısından manidar olabilir. Kısaca ebedî devlet kavramının ana zemini, sosyal yapının bu temel görünüşü dahilinde telakki edilebilinir. Osmanlı okumuş takımı bütün bu yapıyı idealize ederken, siyasî ve askerî alandaki büyük başarıları göz önüne alıp Sultan Süleyman çağını medhe girişmişlerdir. Ondan sonraki dönem ebedî devletin olgunluk dönemi gibi mütalaa edilmiş görünmektedir.

Diğer taraftan Süleyman sonrası çağın gelişim süreçlerine siyasî açıdan bakıldığında ise, ilgi odağının başlangıçta imparatorluğun uç noktalarına doğru kayma eğilimi göstermeye başladığı dikkati çeker. Bu anlamda Sokollu Mehmed Paşa bu politikaları belirleyen bir siyaset adamı olarak öne çıkarılmıştır. Ondan sonraki dönem

---

5 F.M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, s. 116-121.

ise iki cepheli büyük çaplı savaş halinin hâkim olduğu bir özelliğe sahip olacaktır. Bu bakımdan Sultan Süleyman sonrası çağı, dış politikalar itibariyle bu iki ana bölüme ayrılabilecek bir durum arz eder. Bunun dışında iç problemler ve sosyal hareketlenmeler, devletin idarî anlayış değişikliği yanında, hanedanın hanım üyelerinin devreye girdiği, kudretli vezirlerle birlikte devletin siyasetinde etkili olmaya başladığı yeni gelişmeler de bu döneme damgasını vurmuştur. Bunun etkileri sonraki yüzyılda kendisini daha açık şekilde gösterecektir. Bununla birlikte Osmanlı entelektüelleri, artık imparatorluklarının "ebedî bir devlet" haline geldiği düşüncesini taşıyorlardı. O kadar ki Hicrî 1000 yılında dünyanın son saatinin geleceği şeklindeki beklentiler, bazı kesimlerde artık ebedî devletin oluştuğuna kuvvetle vurgu yapılmasına yol açıyordu. Ne de olsa bu çağın son müceddidi Sultan Süleyman idi, şimdi onun ahfadı için yapacak çok da bir şey kalmamıştı. Son saatte ebedî devletin mührü Mehdi'ye teslim edilecekti. Sultan Süleyman hakkında bu gibi kanaatlerin öne çıkışı daha 1530'larda açıkça belirmiş gözüküyordu.[6]

Yine de daha realist siyasetlerle ilgilenen devlet adamları için bu fikirlerin bir değeri bulunmuyordu. Onlar devletin kudret ve satvetinin daimî olarak süreceği beklentisiyle "ebedî devlet" kavramını yorumluyorlardı. Hakikatte genel Osmanlı tarihi seyri içerisinde 16. yüzyılın bu son dilimi, klasik devlet modelinin oturduğu, buna mümasil kültürel hareketlerin hayli arttığı, dünya meselelerine duyulan ilgilerin yoğunlaştığı bir dönemi müjdelemekteydi. Dönemi Osmanlı tarihçilerince daima hasretle anılan Sultan Süleyman'ın halefleri, başta oğlu II. Selim olmak üzere, torunu III. Murad alışılmış Osmanlı geleneklerine aykırı olarak ordularının başında yer almamışlar ve ömürlerini saraylarında geçirmişlerdi, fakat buna ihtiyaç duyulacak bir askerî planlama da yapılmamıştı. Başta Sokollu'nun imparatorluğun ana mihverinden uzak uç noktalara yönelen siyasetinin ardından, III. Murad döneminde açılan

---

6 C.H. Fleischer, "Gölgelerin Gölgeleri: 1530'larda İstanbul'da Siyasette Kehanet", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu, Norman Itzkowitz Armağanı*, der. B. Tezcan ve K.K. Barbir, çev. Z.N. Yelçe, İstanbul 2012, s. 65-78.

Şark seferi ise diğer Osmanlı askerî harekâtlarından çok farklı bir mahiyet arz etmişti. Bununla beraber III. Mehmed'in, en azından Osmanlı-Habsburg savaşları vesilesiyle ordunun başına geçmesi, geleneğin uzun bir aradan sonra yeniden canlanması anlamına geliyordu, ama bunun sürdürülebilirliği kendisinden sonraki çocuk yaşta tahta çıkan ahfadı dolayısıyla sık sık kesintiye uğrayacaktı. Hattı zatında böyle bir durumun o dönemin hüküm süren şartları muvacehesinde sembolik olmaktan öte pratik bir sonucu da yoktu. Artık zamanın şartları başka elemanların devreye sokulmasını gerektiyordu. Yeni oluşan bu durum, güçlü vezirler çağına da adım atılması anlamına gelecekti. Artık ebedî devlet sadece padişahın tekil şahsiyetine bağlı değil, vezirlerin ve hanedanın güçlü hanım mensuplarının hep birlikte idare ettikleri farklı bir modele doğru dönüşüyordu. Bununla beraber söz konusu dönüşümün klasik çağın mecrasını keskin ve dramatik bir şekilde değiştirdiği de söylenemez. Bunun için iki asrı aşkın bir zamanın geçmesi gerekecekti. Klasik dönemin mecrasındaki bu dönüşümün ilk emareleri tam da Sultan Süleyman Çağı'ndan itibaren başlayan dönemde şekillendi, ama asıl ivmesini 17. yüzyılda kazandı.

1. Osmanlı Sınırlarında Yeni Siyaset ve Sokollu Mehmed Paşa

a) Astarhan Seferi ve Kanal Meselesi

Babası Kanunî Sultan Süleyman'ın yerine geçen II. Selim, saltanatının başından itibaren devlet işlerinin planlanmasını veziriazamı Sokollu Mehmed Paşa'ya bırakmıştı. Saltanatı boyunca da fiilî olarak onun işlerine çok az müdahale etti. Sokollu ise kendi adamlarından oluşan bir ekiple, ana meseleler yerine daha çok uçlarda gelişen olaylarla ilgilenmeye taraftar gözüküyordu.[7] İlk ele aldığı

---

[7] Sokollu Mehmed Paşa hakkında bkz. T. Gökbilgin, "Mehmed Paşa", İA, c. VII, s. 595-605; E. Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", *DİA*, c. XXXVII, s. 354-357; R. Smarcic, *Dünyayı Avucunun İçinde Tutan Adam: Sokollu Mehmed Paşa*, çev. M. Gaspıralı, İstanbul 1995.

işin bir önceki devirden miras kalan ve Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyinde etkili bir politika oluşturma niyetlerinin ciddi bir adımı olan Astarhan meselesi olması hayli manidardır. Onu hemen hemen aynı sıralarda Hind Denizi'ne yönelik yeni bir siyaseti devreye sokacak olan Süveyş Kanalı konusu izleyecektir.

Osmanlıların Altınorda devletinin mirası üzerine yönelik müdahale niyetleriyle de ilgili gibi gözüken Astarhan meselesinin, bir bakıma Hazar ötesindeki Türk-Müslüman dünyasıyla da irtibatı bulunuyordu. Altınorda devleti parçalanınca Kazan, Kırım, Astarhan ve hatta Moskova Knezliği onun mirası üzerinde güç yarışına girmişlerdi. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesine girmesinin ardından, mesele dolaylı da olsa Osmanlı gündemine de intikal etmiş görünüyordu. Moskova'nın Korkunç İvan diye bilinen IV. İvan döneminde yükselişe geçmesi ve özellikle bunun bir sonucu olarak 1552'de Kazan'ı ardından da 1556'da Hazar Denizi'nin kuzeybatı kıyılarındaki Astarhan'ı (Astrahan/Esterhan/Ejderhan şeklinde de kaynaklarda geçer) ele geçirmesi, mevcut dengeleri sarsacak kadar önemli neticelere yol açtı.[8] Başlangıçta İdil-Ural bölgesindeki işleri, tıpkı Moskova ve Polonya meselelerinde olduğu gibi Kırım Hanlığı'na bırakmış gözüken Osmanlılar, şimdi bu gelişmelere kayıtsız kalamazlardı. Coğrafyanın uzaklığına rağmen, batı ve doğudaki yıpratıcı mücadele giderek yavaşlayınca, Sokollu'nun da devreye girişiyle Osmanlı siyasetinde değişme meydana geldi. Aslında daha 1563'te Osmanlı payitahtına ulaşan şikâyetlerin de etkisiyle, Astarhan'a yönelik bir askerî harekâtın planlanmasına başlanmıştı. Şikâyetler, Rus ve Kazak hücumları sebebiyle hayli sıkıntıya düçar olduklarını belirten Kazan, Astarhan halkından ve Çerkeslerden gelmişti. Hatta Orta Asya cihetindeki Türk-Müslüman halk da Kazan ve Astarhan'ın Rusların eline geçmesinden sonra, kuzeydeki hac ve aynı zamanda tarihî ticaret yolunu kullanamamaktan dolayı Osmanlı payitahtına müracaatta bulunmuşlardı. Özellikle kuzeyden Karadeniz-Kırım limanlarına inen, oradan deniz yoluyla İstanbul'a yahut Kuzey Anadolu limanlarına ulaşan hayli faal

8 H. İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, XII/46 (1948), s. 349-402.

yolların açık bulundurulması, Sünnî Müslüman dünyanın hamisi sıfatını daima öne çıkaran Osmanlılar için sadece ticarî değil, dinî bir vecibe haline gelmişti.[9]

Bütün bu gerekçeler, Osmanlı divanından 1568 yılı ilk aylarında çıktığı anlaşılan bir kararda açık şekilde vurgulanmıştı. Hive/Harezm Hanı Hacı Muhammed'e yollanan mektupta, hac yolunun kapalı olması meselesinin kısa sürede çözüleceği bildirilmişti.[10] 1563'ten bu yana Osmanlı planları, gerçekleşmesi güç ve kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm büyük bir projeyi de öngörüyordu. Astarhan'a yapılacak sefer sırasında, Don ve Volga nehirlerinin birbirine en çok yaklaştıkları yerde bu iki nehri birbirine bağlayacak bir "hark/kanal" kazılması düşünülmüştü. Sonra Astarhan yakınlarında bir kale yapılarak bütün bölgenin kontrolü sağlanacak, Kazak ve Rus akınları önlenecekti. Böyle bir sefer için her şeyden önce Kırım Hanlığı'nın desteği önemli olacaktı. Kırım hanı da aslında böyle bir sefer için istekliydi, zira Kazan ve Astarhan hanlıklarıyla organik bağları bulunuyordu; buraların kontrolünün Moskova'nın eline geçmesinden dolayı ciddi bir endişe hâkimdi. Osmanlılar Kırım Hanlığı'nı devre dışı bırakmak niyetinde değildiler, ama seferin idare ve idamesini de onlara vermediler. Kırım Hanı Devlet Giray, kendisine yapılacak bir yeniçeri kuvveti desteğiyle Astarhan'a yürüyüp burada kendi kontrolünü oluşturmayı beklerken, Osmanlılar Kefe'yi bir beylerbeylik haline getirip başına tayin ettikleri Kasım Paşa komutasında, çoğu Karadeniz'e yakın sancaklardan talep edilen sipahilerinden oluşan 10.000 kişilik bir kuvvet topladılar. Devlet Giray'a yollanan emirde onun Kasım Paşa'ya her türlü desteği vermesi istendi.[11] Ancak kısa zaman içinde, Kırım Hanı'nın Osmanlı hâkimiyetine güç verecek böyle bir girişimin karşısında olduğu ve yeterli destek vermediği görülecekti. Rusların da sessiz kalmadıkları ve olaya engelleyici tarzdan ellerinden geldiğince müdahalede bulundukları da vakidir.

---

9 A. Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara 1966, s. 93-96.

10 A.N. Kurat, *a.g.e.*, s. Ek. 03-04. Mektubu götüren Haydar Mirza'nın dönüş emri 9 Şubat 1568 tarihini taşır (M. Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu*, s. 48, not 246).

11 M. Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu*, s. 47-52.

Osmanlıların bu sefer dolayısıyla bir taşla iki kuş vurma amaçları olduğuna dair yorumlar da vardır. Asıl niyetin, zor durumda kalan Orta Asya Müslümanlarına yardım etmek, hac ve ticaret yollarını açık tutmak olduğu, ancak bu arada Osmanlıların kadim rakibi Safevîleri bu defa kuzey cihetinden sıkıştırma, Aşağı Volga boyununun kontrolünü sağladıktan sonra Safevî İranı üzerine yürüme gibi gizli bir gündemin daha bulunduğu ileri sürülür.[12] Şüphesiz Astarhan'ın alınmasının Safevîler açısından da önemli bir sonucu olacaktı. Fakat bu muhtemelen baştan düşünülen bir strateji haline inkılap etmemişti. Astarhan'ı hedef alan bu ilginç sefer, coğrafî şartlar hakkındaki yanıltıcı bilgilerin de etkisiyle başarılı olamadı. Bunda Kırım hanının kendi işlerine Osmanlıların müdahil olmasını benimsememesi ve işi ağırdan alması da etkili olmuş gözükür. 15 Ağustos 1569'da Don ile Volga'nın birbirine yakınlaştığı yere gelen Osmanlı kuvvetleri, aradaki mesafenin hiç de söylendiği gibi yakın olmadığını görünce, kanal açma gibi bir teşebbüse hiç yeltenmediler. Malzemeleri ve cephaneyi yükledikleri kayıkları bu iki nehir arasında eskiden beri kullanılan sahadan Volga'ya çekmek için arazinin tesviyesine giriştiler. Ancak bu işin çok daha fazla insan gücüne ihtiyaç göstermesi sebebiyle başarılamayacağı hemen anlaşıldı. Tek çare, mevsim şartları da düşünülerek, hızlı hareket etmek için kayıkların ve ayrıca malzemelerin önemli bir kısmının bırakılıp, Volga boyundan süratle Astarhan'a yürümekti. Kasım Paşa 16 Eylül'de Astarhan'ın eski şehir mevkiine geldi, malzeme eksikliği, top sayısının azlığı gibi sebeplerle on gün kadar burada kalındığı halde esaslı bir hücum gerçekleştirilemedi. Kale etrafına bir hendek/lağım kazıldıysa da su basması sebebiyle bu iş bitirilemedi, sonunda büyük zorluklarla Azak'a geri dönüldü.

Üç-dört ay süren bu ilginç sefer sırasında Rus çarı Litvanya ve Polonya'ya karşı Livonya Savaşı'yla meşguldü, yeni bir cephe açmayı ise düşünmediği için hiçbir şey olmamış gibi Osmanlı payitahtına bir elçi yollamıştı. Novosiltsy adlı bu elçi İstanbul'da kabul

12 H. İnalcık, "Osmanlı Rus rekabeti", s. 372; A. Bennigsen, "L'expédition turque contre Astrakhan en 1569 d'après les registres des affaires importantes des archives ottomanes", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, sy. 8 (1967), s. 441-442.

edilmiş ve kendisine divandan verilen mektupta, Rusların Terek boyunda yaptıkları kaleyi yıkmaları, Astarhan yolunu Müslüman hacılara açmaları istenmiş;[13] bilahare Çar İvan da 1571'de bu talepleri kabul ettiğini bildiren elçiyi tekrar İstanbul'a yollamıştı. Osmanlılar bir daha İdil-Ural boyuyla doğrudan ilgilenmediler. Ancak 1578'de Safevîlere açtıkları uzun soluklu mücadele sırasında, Orta Asya hacılarının hac yollarını ve ticareti açık tutmak için Hazar kıyılarına yeniden geleceklerdi. Kırım Hanı Devlet Giray ise bu kesimdeki meselelerin kendisinden sorulacağını adeta Osmanlı payitahtına göstermek üzere, Moskova üzerine büyük bir yağma ve tahrip seferine çıkacak, 1571 Mayıs'ında ulaştığı Moskova'nın etrafını ateşe verecek, Moskova'yı terk ederek geri çekilen İvan'dan Kazan ve Astarhan'ı geri vermesini talep edecek, ancak onun menfi cevabı üzerine 1572'de tekrar Moskova önlerinde görünecek, bu defa Lopasni Nehri kıyısında General Mikhail Voroținskiy'nin ordusu tarafından bozguna uğratılacaktı.[14]

b) Süveyş Kanalı ve Yeniden Hindistan Siyaseti

Osmanlıların Hindistan yolunda Kızıldeniz ve Basra Körfezi kesimlerinde hâkimiyetlerini koruma düşünceleri giderek daha belirgin bir hale gelmeye başladı. Esasen bir ucu Mısır'a çıkan ve Hind Denizi'yle Akdeniz arasındaki yoğun ticareti yönlendiren Kızıldeniz kıyılarında tam bir hâkimiyet tesis etme çalışmaları, Yemen Beylerbeyliği ile Habeş Beylerbeyliği'nin kurulması sonucu belirli bir aşamaya getirilmişti. Kızıldeniz'in girişinin kontrolü bakımından bu iki beylerbeylikte istikrarın temini gerekiyordu. Fakat Yemen'de olaylar durulacak gibi değildi. Aynı durum Basra Körfezi için de geçerli görünüyordu. Bu kesimde Safevîlerin etkisi altındaki Şiî temayüllü aşiretler, Osmanlı idaresini benimsemiş görünmüyordu. Özellikle Ulyanzade adlı birinin çıkardığı isyan Os-

---

13 Rus elçisinin konuyla ilgili raporu, Malytsev'inkiyle birlikte yayımlanmıştır: İ. Kamalov, *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, Ankara 2011, s. 29-70 ve 73-82; diğer raporlar için ayrıca bkz. A.N. Kurat, *a.g.e.*, ekler kısmı.

14 A.N. Kurat, *a.g.e.*, s. 154 vd.

manlı divanını da hayli uğraştırmıştı.[15] 1568'de bu hareket Bağdat Valisi İskender Paşa vasıtasıyla bastırıldıysa da problemler devam etti. Bu tip, imparatorluğun uzak sınırlarında çıkan isyanların, Osmanlı ana bölgelerinde uygulanan alışılmış sistemin dışındaki idarî davranışlara bir tepki olarak nitelemek durumu tam olarak yansıtmaz. Bu noktada sadece vergi ve ekonomik gerekçeler değil, sınır boylarının kendisine has özelliklerini, komşu devletlerle olan siyasî münasebetlerin niteliğini de hesaba katmak lazımdır. Öte yandan benzeri şekilde Yemen'de karşı karşıya kalınan durum ise daha aciliyet kazanıyordu. Osmanlı idarecileri Yemen'deki aşiretleri dizginlemek için bazı idarî tedbirler almışlar, fakat bu durum aleyhte sonuçlanacak olaylara sebebiyet vermişti. Mahmud Paşa Yemen'i birinin merkezi San'a, diğerinin ise Zebid olmak üzere iki beylerbeylik haline getirmişti.[16] Osmanlı uygulamaları Yemen'de birbirine hasım olan Zeydîler ile İsmailîlerin birleşmesine yol açtı. Yeni San'a Beylerbeyi Rıdvan Paşa'nın, Zeydî imamı Mutahhar'ın imtiyazlarını kaldırıp merkezî idareyi güçlendirmeye çalışması, isyanın kıvılcımlarını oluşturan sebeplerden biriydi. İmam Mutahhar Osmanlı güçlerini ciddi bir şekilde geriletmeyi başardı. Soyu Hz. Ali'ye indiği için, Yemen'de halk üzerinde büyük etki sahibiydi. 1567'de giderek büyüyen isyanın bir sonucu olarak, Mutahhar Taiz, Aden, Moha gibi stratejik önemi büyük merkezleri birer birer ele geçirdi.[17]

Osmanlılar bu defa Kızıldeniz'in emniyetine bağlı Hind siyasetinde ciddi bir krize sürüklendiler. Nitekim, tam da bu sırada, Osmanlı divanında Astarhan seferi ile ilgili kararlar alınırken, aynı zamanda Hind Denizi'ne yönelik niyetlerin bir parçasını oluşturan Yemen ve Habeş beylerbeyliklerini de yakından alakadar eden

---

15 İsyan için bkz. A. Sağırlı, "Cezayir-i Irak-ı Arab veya Şattü'l-Arab'ın Fethi: Ulyanoğlu Seferi 1565-1571", *Tarih Dergisi*, sy. 41 (2005), s. 43-94; İ. Metin Kunt, "An Ottoman Imperial Campaign: Suppressing the Marsh Arabs, Central power and peripheral rebellion in the 1560s", *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII (2014), s. 1-18.

16 J.R. Blackburn, "Two Documents on the Division of Ottoman Yemen into two Beglerbegiliks (973/1565)", *Turcica*, XXVII (1995), s. 223-236.

17 J.R. Blackburn, "The collapse of Ottoman Authority in Yemen: 698-976/1560-1568", *Die Welt des Islams*, XIX/1-4 (1980), s. 55-100.

yeni bir karara daha imza atıldı: Süveyş Kanalı'nın açılması. 15 Ocak 1568 tarihli bu kararda, "Hindistan'ın küffârın elinden kurtarılması, Haremeyn'in etrafının sapmışlardan temizlenmesi için büyük bir donanınaya ihtiyaç duyulduğu, bundan dolayı denizden Süveyş deryasını geçmek için bir hark kesilmek gerektiği" belirtiliyor, Akdeniz ile Süveyş arasında gerekli keşfin yapılıp kanal kazılmaya müsait yerlerin tespit ve kazdırılmaya başlanması isteniyor, böylece Haremeyn'in himayesinin ve Hindistan'ın da Portekiz tasallutundan kurtarılmasını kolaylaştıracak bir tedbirin alınacağı ifade ediliyordu.[18] Bu emir muhtemelen hiç uygulanmadı ve kâğıt üzerinde kaldı, fakat en azından Osmanlıların coğrafya hâkimiyeti, dünyaya bakış açısı ve ileri görüşlülüğünün mahiyetini göstermek bakımından son derece dikkate değer bir parlak fikrin yansımasıydı. Vaktiyle, sözlü olarak, bu kabil uzun soluklu strateji hedefleri mutlaka gündeme gelmişti. Ama şimdi bu iki yazılı/resmî kayda dayanan örneklerin, Osmanlıların bu gibi büyük stratejiler peşinde koşmadığı kanaatinde olarak, onların savruk politikalar takip ettiklerini düşünenler için söz konusu tereddütleri nispeten zail edecek derecede ayrı bir önem taşıdığına şüphe yoktur.

Yemen'deki isyanlar, Habeş'ten Yemen beylerbeyliğine nakledilen Özdemiroğlu Osman Paşa'nın etkili askerî harekâtıyla sakinleşmeye başladı. İstanbul'dan bölgeye gönderilen Sinan Paşa'nın da devreye girişiyle, Taiz'de kontrol sağlandı (Ocak 1569). Mayıs 1569'da denizden ve karadan abluka altına alınan Aden, Temmuz ayında da San'a yeniden Osmanlı idaresine alındı. Yemen'in önemli müstahkem kalelerinden Kevkeban ise 1570 Mayıs'ında teslim oldu. San'a üzerinde çarpışmalar yeniden yoğunlaşırken, İmam Mutahhar ile yapılan antlaşma sonucu Osmanlılar güçlerini tekrar ikame ettiler. Mutahhar kendisine bırakılan topraklar üzerinde Osmanlılara bağlı kalmak şartıyla hükümran olabilecekti. Hutbe padişah adına okunacaktı (21 Mayıs 1570). Böylelikle Yemen gibi Kızıldeniz ve Hind Denizi yolunda önemli bir bölgenin denetimi yeniden sağlanmış oldu.[19]

18 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 7 Numaralı Mühimme Defteri*, c. I, Ankara 1998, s. 351, hük. 721.

19 H. Yavuz, *Kabe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti*, s. 88-125.

Osmanlılar, bütün bu olaylar gelişirken, Portekizlilere karşı kendilerinden yardım talep eden Hind Müslümanlarının talepleriyle de karşı karşıya kalmışlardı. Özellikle Sumatra Adası'ndaki Açe Hâkimi Sultan Alaeddin, Portekiz baskılarına karşılık İstanbul'a elçi yollamış, top, tüfek, bunları imal edecek ve kullanacak usta ve asker talep etmişti. Elçi, Kanunî'nin Sigetvar seferine çıkışı sırasında İstanbul'a ulaşmıştı. II. Selim'in tahta çıkışından sonra Sokollu Mehmed Paşa onlara gereken yardımı yapmış, Yemen isyanları sebebiyle aksayan bu yardım durumun sakinleşmesinden sonra ulaştırılabilmişti. Bütün bu bahisteki gelişmelere dikkat edildiğinde, Osmanlıların Hindistan ticaret ve hac yolunu açık tutmak için verdiği uğraşın mahiyetinin dağınık ve olayların gelişine göre sürüklenen bir yönü olmadığı, birbirine bağlı şekilde cereyan ettiği açık şekilde anlaşılır.[20]

İşin bir başka ilginç yönü, tıpkı Hind Müslümanlarına olduğu gibi, aynı yıllarda İspanya'daki Müslümanların durumunun da Osmanlı merkezinde takip edilmekte bulunmasıdır. Aslında Endülüs'te ağır İspanyol baskısındaki Müslümanlara olan ilgi, Kanunî çağında oluşturulan Akdeniz siyasetinde farklı bir yere sahip olmuştu. Osmanlılar zaman zaman onlara destek vermiş, bazen de gemiler yollayarak onların Kuzey Afrika sahillerine yerleşmelerini sağlamışlardı. 1568'de Endülüs'te İspanyollara karşı büyük bir hareketlenme söz konusu oldu. Bunda Kuzey Afrika'daki Cezayir Beylerbeyliği'nin ve Kuzey Afrika'ya göç etmiş Endülüslü Müslümanların desteği de etkili olmuştu. Osmanlılar için Akdeniz sularının iyice ısındığı bir devrede patlayan isyan hareketi, İspanyolların meşgul tutulması bakımından da önemliydi. Muhammed Mansur'un "Morisko İsyanı" İspanya'yı zor duruma düşürdüyse de sürdürülebilir bir durum değildi. Osmanlılar isyanın sona ermesinden sonra kaçan birçok Endülüslü Müslümanı sadece Kuzey

20 Safvet Bey, "Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi", *TOEM*, I (İstanbul 1327), s. 604-614, 678-683; A. Reid, "Batı Endonezya'da XVI. Yüzyıl Türk Tesiri I-II", *Türk Yurdu*, çev. İ.H. Göksoy, XVI/112-113 (Aralık 1996-Ocak 1997), s. 42-48, 49-53; İ.H. Göksoy, "Güneydoğu Asya İslam Ülkelerinde Türk İzleri", *Türkler*, IX (2002), s. 618-622.

Afrika'ya değil, Adana, Tarsus, Sis, Trablusşam gibi yerlere de getirip yerleştirmişlerdi.[21]

c) Lehistan Krallık Seçimlerine Osmanlı Müdahalesi

Sokollu Mehmed Paşa'nın uç/sınır bölgelere yönelik siyaset halkasını tamamlayan bir diğer gelişme ise Lehistan'da ortaya çıkan siyasî karışıklıklar vesilesiyle zuhur edecekti. Osmanlı siyasetinin Orta Avrupa'daki etkisi zaten bilinen ve kabul edilen bir durumdu. Öte yandan bugünkü sınırlarından tamamen farklı olan, bir ucu Baltık Denizi'ne, diğeri Karadeniz yakınlarına kadar uzanan Polonya'nın Osmanlı vasalı olan Boğdan Voyvodalığı ve Kırım Hanlığı dolayısıyla ve özellikle bu kesimde çeşitli yönlere ayrılan ticaret yolları sebebiyle zaten öteden beri Osmanlı siyasetinde hayli önemli bir yeri olmuştu. 7 Temmuz 1572'de Jagiellon hanedanında II. Sigismund'un geride bir vâris bırakmaksızın vefatı, hanedanın inkırazına yol açmış ve aynı zamanda Lehistan'ı ciddi bir krizin içine sürüklemişti. Sokollu Mehmed Paşa, Kıbrıs'ın fethi ve akabinde İnebahtı kaybının derin izlerini bir ölçüde dağıtmak ve Osmanlı Macaristanı'nı, Eflâk ve Boğdan'ı korumak amacıyla Lehistan siyasetine özel bir dikkat sarf etmeyi uygun buldu. Lehistan'ın ticarî önemi bir tarafa, Osmanlılar için ileriki yüzyıllarda da devam edecek en büyük endişe kaynağı, seçilecek kralın Habsburg veya Rusya hanedan üyelerinden biri ve yandaşı olmasıydı. Her iki devlet arasında Osmanlı taraftarı bir tampon büyük ülkenin varlığı, Osmanlıların bölge hâkimiyetine yönelik politikalarının selameti bakımından gerekliydi. Bu durum sadece Osmanlı toprakları üzerinden uzanan hayli hareketli ticaret yollarının açık tutulması bakımından değil, siyaseten de Osmanlı müdahalesini gerektirecek bir ehemmiyet arz ediyordu. Gerçi Lehistan kuzey steplerinde bir ölçüde Osmanlı hinterlandı içindeydi, Kırım Hanlığı'na vergi vermekte olması da bu ilgiyi destekleyen bir başka unsurdu. Öte

21 Morisko isyanı: A. Hess, *Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdenizi'nde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, çev. Ö. Kolçak, İstanbul 2010, s. 210-220; M. Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", *Türkler*, IX, s. 399-402.

yandan, 1560'lı yıllardan itibaren, Akkirman-Bender-Özü dolaylarına yönelik olarak Lehistan Kazaklarının baskınları büyük bir ivme kazanmaya da başlamıştı. Tatarların Lehistan'a, Kazakların da Osmanlı topraklarına yönelik karşılıklı saldırıları zaman zaman ciddi bir tırmanma eğilimi dahi gösteriyordu. Bu yıllarda Osmanlı divanına ulaşan şikâyetler ve buradan çıkan kararlar, Boğdan'ı ve Kırım Hanlığı'nı da yakından ilgilendirdiği gibi, Lehistan'da söz konusu sınır çatışmalarını engelleyebilecek sağlam bir idarenin önemini ortaya koyuyordu.[22] İleride bu durumun Osmanlı-Leh savaşına yol açtığı ve Ukrayna ile Podolya topraklarının fethiyle sonuçlandığı bilinmektedir (1672, 1676).

Lehistan'da, bu dönemde içişlerinin yönetimi açısından, önde gelen yerli ailelerin birinden bir kral adayının çıkmasına iyi gözle bakılmaz ve böyle bir adaylık, büyük aileler (magnat) arasındaki mevcut eşitliği zedeleyici bir girişim olarak kabul edilir, hatta "vatana hıyanet" sayılırdı. Bundan dolayı, Lehistan tarihinde mesela Michael Korybut (1669-1673) ve Jan Sobieski (1674-1696) gibi bazı örnekler hariç, yerli bir kral seçildiği vaki değildi. Bunlar da Köprülü Ahmed Paşa zamanındaki Türk savaşlarında gösterdikleri başarılar sebebiyle kabul görmüşlerdi. Taht için asilzadeler arasındaki dengeler, hükümdarlık hukuku anayasal çerçevede kısıtlanmış ve simgesel hale getirilmiş olan yabancı adayların şansını artırmaktaydı. Lehistan'da ana kuvvet ve iktidar büyük asil ailelerin elindeydi, kral ise bunlar içinde sadece eşitler arasında birinci hükmünde bir statüyü haiz görünüyordu. Şüphesiz yabancı adayların seçilmesi, o adayın arkasında ona destek veren devletin gücüne bağlı bir durum da arz ediyordu. Adayın başarılı olması hem böylesine bir siyasî ve askerî güç hem de mali imkânlarıyla doğrudan bağlantılı idi.

Böylesine bir veraset anlayışı içinde şimdi Leh kralının ölümü, yeni bir tartışmayı beraberinde getirecek, ayrıca komşu ülkelerin

22 Bölgede artan, Lehistan'a bağlı Kazakların faaliyetleri ve kargaşa ortamı için bkz. Y. Öztürk, *Özü'den Tuna'ya: Kazaklar*, İstanbul 2004, s. 258-302.

müdahalesinin kapılarını aralayacak bir ortam vaat ediyordu. Habsburglar, Ruslar, İsveçliler yanında Fransızlar da hükümdarların bizzat kendilerini veya hanedan içinden önde gelen bir prensi kral adayı olarak öne çıkarmakta aceleci davrandılar. Fakat unutulan bir başka müessir gücün varlığını pek hesaba katmamış görünüyorlardı. Osmanlılar adına Sokollu Mehmed Paşa Lehistan krallık seçimi meselesine derhal müdahil oldu. Osmanlı tarafı Leh asilzadeleri içinden kral seçilmesi yönünde görüş bildirmekteydi. Sokollu'nun şahsen de tanıdığı ve desteklediği adayın (Osmanlı sınırlarında yer alan Ruś/Reussen voyvodası Jerzy Jaslowieski) aslında Lehistan tarafından kabul edilme şansı dile getirilen sebepten ötürü pek yoktu. Bunun farkına varan Osmanlı diplomasisi, Kıbrıs'ın alınması ve ardından da İnebahtı bozgunu (1571) sebebiyle Akdeniz'de oluşacak yeni siyasî gelişmeleri dikkate alarak Fransa'ya yakınlaşma niyetiyle, Fransa adayı olan Kral IX. Charles'ın kardeşi Henri de Valois'yı desteklemeyi daha uygun buldu. Ne de olsa Fransa diğer ülkelere göre öteden beri Osmanlılarla ilişkilerini zaman zaman ittifaklar yaparak daima sıcak tutmuş bir devlet konumundaydı. İnebahtı sonrasında oluşan durum Fransa'nın dostluğuna biraz daha önem kazandırmış görünüyordu. Osmanlılar Fransız aday lehine çalışmaya başladıkları gibi, Avusturya ve Rusların kuvvet göndererek kendi adaylarını biraz da zor kullanmak suretiyle seçtirme niyetleri karşısında, sınır sancakbeylerine, Kırım Hanlığı'na, Eflâk ve Boğdan voyvodalarına ve akıncı beylerine emirler yollanmış, böyle bir askerî harekâtın önlenmesi ve Lehistan'ın baskı altında tutulması istenmişti. Sürdürülen diplomatik girişimler ve de alınan askerî tedbirler sayesinde Osmanlılar seçimlerde belirleyici bir rol oynamaya başladılar. Bu konuda Leh beylerine ve başpiskoposlarına ikaz mektupları yollandı. Sokollu Mehmed Paşa'nın Budin beylerbeyi olan yeğeni Mustafa Paşa kumandasındaki Rumeli kuvvetlerinin askerî hazırlıklarının haber alınması, Leh seçmenlerini Fransız adaya yöneltti, sonunda Henri kral seçildi (11 Mayıs 1573). Osmanlılar, Aziz Bartelemeos yortu gününde (24 Ağustos 1572) Protestanlara (Huguenot) karşı icra

edilen kanlı katliam sebebiyle Alman topraklarından güven içinde geçmesi tehlike altına giren kralın selametle Lehistan'a ulaştırılması işini dahi üstlenmeye hazırdılar ve bunun için Osmanlı topraklarından geçmek üzere iki ayrı güzergâh bile teklif ettiler. Ancak daha sonraki gelişmeler buna ihtiyaç göstermeyecekti.

Leh krallık seçimlerindeki belirleyici rollerinin farkında olan Osmanlılar, 15 Şubat 1574'te Polonya'ya gelmesinden dört ay kadar sonra Henri'nin ölen kardeşinin yerini almak üzere Fransa'ya dönmesinin (19 Haziran 1574) ardından patlak veren yeni kral seçim krizini de idare ettiler. Bu defa Sokollu Mehmed Paşa aday olarak ortaya, Osmanlı Devleti'ne bağlı Erdel Voyvodası Stephan Bathory'yi çıkardı. Osmanlıların alınan geniş askerî önlemlerle işi çok sıkı tutmaları üzerine Bathory Lehistan kralı seçildi (1 Şubat 1575). Böylece Lehistan, vaktiyle bir Osmanlı vasalı olan yeni kralına kavuşmuş oluyor ve Osmanlı etkisini üzerinde daha müessir şekilde hissetmeye başlıyordu.[23] Bu durum Orta Avrupa meseleleri için açık bir Osmanlı diplomatik zaferiydi. Bununla birlikte Bathory özellikle Habsburglar ve kilise tarafından Osmanlı kuklası olarak gösterilecek, o da böylesine bir dışlanmadan duyduğu endişeyi bertaraf edecek bazı siyasî girişimlerin peşinde koşacak, İngiltere ve Osmanlılar arasındaki siyasî ittifak arayışlarını destekleyecekti. Böylelikle bir bakıma Sokollu Mehmed Paşa'nın Lehistan diplomasisi, Osmanlıların Avrupa meselelerinde göz ardı edilemez bir konuma sahip olduğunu gözler önüne sermişti. Osmanlıların Lehistan hassasiyeti, bu "zadegân cumhuru"nun yükselen Rusya ve Avusturya arasında bir tampon olarak muhafazasına matuf halde, bu devletin bölünmeler (1772, 1793) ve nihayet tamamen ortadan kalkma aşamalarına (1795) kadar sürecek ve bu dönemlerdeki Osmanlı-Rus savaşlarının da ana sebepleri arasında yer alacaktır.

---

23 Bkz. K. Beydilli, *Die Polnischen Konigswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte Osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der Osmanischen Machtpolitik*, Münih 1976; Ahmed Refik, "Sokollu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihabatı", *TTEM*, VI/35 (1331), s. 663-687.

2. Kıbrıs'ın Fethi ve İnebahtı Mağlubiyeti Sonrası Akdeniz'deki Gelişmeler

a) Kıbrıs Seferi

16. yüzyılda cihanşümul bir karaktere bürünmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu, sadece karada değil, aynı zamanda denizlerde de ağırlıklı bir güç haline gelmeye başlayınca, eski dünyanın bir bakıma ana ticarî eksenini oluşturan Akdeniz artık giderek Avrupa'daki siyasî gelişmeler tahtında Osmanlı gücünün daha etkili bir rol oynadığı arena haline gelmişti. Bilhassa Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirmesiyle Anadolu'nun güney kıyıları, Suriye ve Lübnan sahilleri ve Afrika'nın kuzeydoğu kıyı şeridi üzerinde başlayan hâkimiyet, Doğu Akdeniz'in kaderini değiştirecek yeni bir siyasetin ve buna bağlı bir stratejinin uygulanmasını mecburi kılmıştı. Özellikle Ege'yi Akdeniz'e bağlayan ve artık bir Osmanlı eyaleti haline gelen Mısır'a yönelen deniz yolu üzerindeki Rodos'un 1522'de fethinin ardından, bu istikamette tek engel Kıbrıs olarak belirmişti. İstanbul-İskenderiye yolunun sağlıklı bir şekilde işlemesi ve emniyet altına alınması, bu dönemde Doğu Akdeniz'in uzak denizlere, özellikle Hind Denizi'ne eklemlenen coğrafyasında tek hâkim devlet olma yolunda, Osmanlılar için vazgeçilmez bir gereklilik olarak gündeme gelmişti. Doğu Akdeniz bakımından Rodos'un fethi şüphesiz ilk önemli adımdı, bundan yaklaşık yarım asır sonra Kıbrıs'ın fethi, takip edilen genel siyasî stratejilerin bir bakıma nihaî sonucuydu; fakat bunun aynı zamanda yeni bir başlangıç olduğu da açıktı. Nitekim bu ikinci adımı, 1660'lı yıllarda tamamlanacak olan Girit'in zaptı ile üçüncüsü izleyecekti. Böylece bir bakıma Doğu Akdeniz bütünüyle, hem suları hem de bu sulardaki kara parçalarıyla Osmanlı gölüne dönüşmüş durumdaydı.

Akdeniz dünyasının bu doğu parçası üzerine ikame edilen uzun soluklu bir stratejinin var olup olmadığını ortaya koyan gelişmeler çerçevesinde de Kıbrıs'ın şüphe yok ki özel bir önemi bulunmak-

tadır.[24] Anadolu-Mısır arasındaki hayli hareketli deniz ve hac yolu trafiği, etrafı sularla çevrili Akdeniz'in bu üçüncü büyük adasının fethinde Osmanlı stratejilerinin mahiyetini anlamak bakımından dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır. Genel olarak Doğu Akdeniz'de 16. asır başlarından itibaren takip edilen bu Osmanlı stratejisinin içerisinde Kıbrıs'ın yeri ve aynı zamanda da bu fethe karşı çıktığı belirtilen dönemin veziriazamı Sokollu Mehmed Paşa'nın uçlara yönelik siyaseti içinde, bunun nasıl anlaşılması gerektiği hususu özel bir önem kazanmaktadır. Öncelikle Kıbrıs'ın fethine duyulan gerekliliğin, 1517'de Mısır'ın tam anlamıyla Osmanlı idaresine girmesiyle aciliyet kazandığını söylemek yanlış olmaz. Bununla beraber buraya yönelik bir seferin neden çok geciktiği ve 1570'e kadar yapılmadığı suali karşımıza çıkar. Buna, Mısır'ın alınışından sonra, Venedik ile yapılan antlaşma şartları muvacehesinde, tıpkı Memlük dönemindeki gibi bu defa Kıbrıs için Osmanlılara haraç vermeyi kabul etmiş olmaları ve antlaşmalarla her iki devletin bu durumu teminat altına almasının yol açtığı gelişmeler şeklinde bir cevap verilebilir. Esasen Kanunî döneminde ilişkilerin zaman zaman bozulmasına rağmen, Kıbrıs'a yönelik herhangi bir askerî seferin gündeme gelmemesi ise muhtemelen o sıralarda Osmanlıların doğuda ve batıda geniş çaplı askerî harekâtlarıyla ilgili bir durumdur. Aslında hukukî olarak bir yerin "haraçgüzar" statüde olması, zımnen o yer üzerinde haraç alan tarafın hâkimiyet ve üstünlüğünün kabulü anlamını taşıyordu.[25] Osmanlılar muhtemelen burayı antlaşma şartlarıyla karşı tarafa bırakılmış kendi toprakları gibi görmekteydiler. Bununla beraber, Doğu Akdeniz hâkimiyeti önündeki bu son engeli tam anlamıyla kaldırmayı zihinlerinin bir kenarında muhafaza etmişler ve muhtemelen de uzun soluklu bir strateji oluşturmuşlardı. Fakat bunun için uygun zamanın sabırla beklenmesi gerekiyordu ki, Kanunî döneminde bunun örnekleri

24 Akdeniz'deki Osmanlı stratejisi için: Maria Pia-Pedani, "Some Remarks upon the Ottoman Geo-political Vision of Mediterranean in the period of the Cyprus War (1570-1573)", *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, ed. C. Imber ve K. Kiyotaki, II (2005), s. 23-35.

25 F. Emecen, "Haraçgüzar", *DİA*, c. XVI, s. 90-92.

vardır. Mesela Budin eyaletinin teşkili ile ilgili siyasî gerekçeler ve takip edilen strateji bu tip siyasî hedefler bakımından oldukça dikkat çekicidir.[26] Benzeri bir durumun Kıbrıs için de geçerli olduğunu düşünmemek için bir sebep yoktur.

İkinci olarak, bu stratejinin birden değişerek aradaki antlaşmalara rağmen Osmanlıların Kıbrıs'a ansızın yönelmelerinin altında yatan sebeplerin neler olduğu önemli bir meseledir: Dönemin Osmanlı tarihçilerinin bir bölümü, seferin sebebini II. Selim'in daha şehzade iken Mısır'dan getirtmek istediği eşya, şeker, baharat, pirinç, at almak için gönderdiği adamların aradaki sulha rağmen Kıbrıs'ta yakalanmasının ve mallarına el konulmasının onda uyandırdığı nefrete bağlar ve Kıbrıs'ın alınması hususunda padişahın özel bir gayret gösterdiği tezini öne sürer.[27] Bazıları ise, Osmanlı stratejisini bir ölçüde açığa vuran başka hususlar üzerinde durarak, adanın coğrafî bakımdan Suriye kıyılarına ve Anadolu kıyılarına doğrudan bağlı olduğunu vurgular. Üstelik Mısır'a yönelen gemiler buranın yakınından geçer ve fakat çoğu saldırıya uğrar ve yağmalanır. Osmanlı tarafı bunun sebebini sorduğunda da bunu kendilerinin değil, Messina ve Malta'dan gelen korsan gemilerinin yaptıklarını iddia ederler.[28] Burada açık şekilde stratejik sebeplere temel olabilecek argümanlar ileri sürüldüğü hemen fark edilebilir. Bunun ardından dinî gerekçelere yer verildiği de dikkat çeker: Kıbrıs, Hz. Ömer zamanında Müslümanların ayağının değdiği yerdir, üstelik burada bulunan Ömer Camii'nin domuz mezbahanesi yapıldığı şüyu bulmuştur. Böylece seferin meşru zemini açısından dinî bir hassasiyetin bulunduğu tezini daha sonraki tarihçiler de tekrarlarlar. Ayrıca Osmanlı devlet adamlarından Lala Mustafa Paşa'nın Kıbrıs'ı almayı çok önceden planlamış olduğu yolunda iddialara da yer verirler.[29] Hülasa dönemin Osmanlı tarihçileri de-

26 F. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 221-238.

27 Selânikî, *Tarih*, nşr. M. İpşirli, c. I (Ankara 1999), s. 77.

28 Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, haz. F. Çerçi, c. II (Kayseri 2000), s. 66-67. Mehmed b. Mehmed de Mısır'a giden gemilerin yağmalanması konusuna temas eder: *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr*, haz. A. Sağırlı, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 330.

29 Peçuylu, *Târih*, c. I (İstanbul 1283), s. 486-487.

rin bir strateji tahlili yapmaksızın, Batı literatüründe oluşan naif sebeplere benzer bir açıklamayı tercih ederler.

Batı literatüründe ise sebepler daha çok, Selim'in daha şehzade iken tanıştığı Yasef Nasi'nin tasavvurları ve Selim'i adanın fethi için teşviki konularında toplanmış görünmektedir. 19. yüzyılda bir Osmanlı tarihi kaleme alan Hammer'den bu yana, II. Selim'in bu seferin gerçekleşmesinde adanın nefis şaraplarına olan düşkünlüğünün rol oynadığı, Nasi'nin Kıbrıs kralı olma hülyalarıyla padişahın bu arzularını teşvik ettiği bazı modern tarihçiler tarafından da benimsenmiş gibidir.[30] Özellikle Nasi'nin rolü, ticaret şebekesi kurma ve Doğu Akdeniz'deki bu ticarî trafiği kontrol altına alma bağlamında belki önemli bir argüman olarak düşünülebilir. Fakat meselenin bu kadar basit gerekçeleri olmadığı da âşikârdır. Aslında Kıbrıs'ın stratejik konumu ve Doğu Akdeniz ticarî seyrüseferindeki yeri, Osmanlı devlet adamlarının uzun soluklu planlamalarının haricinde kalamayacak kadar büyük bir öneme sahipti. II. Selim tahta çıktığında, 1567-1570 arasındaki üç yıl boyunca büyük bir sefer icra etmemişti. Bu üç yıla bir taraftan Yemen isyanı, öte yandan Astarhan seferi, Irak-Basra kesiminde Ulyanoğlu isyanı gibi bazı iç ve sınır meseleleri damgasını vurmuştu. Tam da bu sırada Endülüs'te Müslümanların ayaklanması ve İstanbul'a başvurmaları, bu iç meselelere bir dış boyut da kazandırmıştı.[31] Batı sınırlarında ise Osmanlılar bir taraftan Dalmaçya'da Venedik sınırında küçük çaplı akınlar yaparak nabız yoklarken, öte yandan kuzeyde Lehistan'daki gelişmeleri de dikkatle izliyorlardı. Bütün bu dağınık gibi gözüken olaylar zinciri aslında belirli bir bilinçlilik taşıyordu ve daha Kanunî döneminde gündeme kuvvetle gelmiş olan Kıbrıs konusunu perdeliyordu. Bu gelişmelerden, Yemen'i kontrol altına alma çabaları ile Endülüs'e yardım etme istekliliği tam da Kıbrıs'ı ilgilendiren bir uç açılım sağlamaktaydı. Yemen'in, Hind Denizi

30 Hammer'in kanaatleri Batı literatüründe etkili olmuştur: *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. M. Ata, c. VI, s. 241. Keza Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I (1971), s. 392: Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/1, s. 11; M.D. Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Seferadın Uzun Yolculuğu*, çev. M. Uluengin, İstanbul 2007, s. 118-119.

31 F. Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M.A. Kılıçbay, c. II (İstanbul 1990), s. 277 vd.

ticaretinde yeniden canlanan eski deniz yolunun işlerliğini teminde önemli bir yeri vardı. Burasının Kızıldeniz ve oradan Akdeniz'e açıldığı düşünülürse, olayların seyrinin önemli bir anlamı olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Üstelik Sumatra'ya yardım etmek için hazırlık yapılması da tam bu döneme rastlar. Hatırlanacağı gibi, yine Osmanlı divanından çıkan Süveyş Kanalı projesiyle ilgili karar bütün bu resmi tamamlayan bir başka unsurdur.[32] Yani bir bakıma bu olaylar zincirinde en önemli eksik halka Kıbrıs oluyordu. Bu durum söz konusu şaşırtıcı ve karmaşık siyasetin –uzun soluklu strateji olarak nitelendirilebilecek– belirli bir mantık akışı içinde takip edildiğini açıklar.

Bütün bu genel manzara içinde, Sokollu Mehmed Paşa'nın Kıbrıs'ın alınmasına karşı çıktığı yolundaki bilgi ilginç bir tezat oluşturmaktadır. Osmanlı kaynaklarında müspet veya menfi olarak II. Selim'in bu güçlü veziriazamının Kıbrıs seferindeki rolü konusunda hiçbir bilgiye yer verilmez. Fakat daha çok Venedik bayloslarının raporlarını kullanan tarihçiler, bunlardaki bilgileri hiçbir kritiğe tâbi tutmaksızın aynen benimseyerek, gerçekte Sokollu'nun aradaki barışın bozulmasını istemediği için Venedik'e karşı böyle bir seferin lüzumsuzluğunu dile getirmiş olduğunu belirtirler. Bu bilgilerin temel dayanaklarından birisi, Batılı mihraklara kendisini hoş gösteren Sokollu'nun izlediği ince siyasetin kendisi olmalıdır. Dubrovnikli diplomat Frano Gunduliç'in raporuna göre, Kıbrıs işi için padişahın da hazır bulunduğu bir divan toplantısı sırasında, Sokollu Mehmed Paşa böyle bir savaşa karşı çıkmıştır. Gerekçeleri o sırada dünyadaki siyasî vaziyettir. Şayet Venedik'e karşı bir savaş açılırsa bu ülkenin güçlü deniz kuvvetleri devreye girecek, ayrıca İspanya'yı da bu durum cesaretlendirecek, bir Haçlı gücünün oluşması kolaylaşacaktı. Çünkü Kanunî Sultan Süleyman Venediklilerle savaşmış ve bu da böyle bir ittifaka yol açmıştı. Böyle bir saldırı Venedik'in de ekmeğine yağ sürecek, çünkü bu sayede kendini mağdur gösterip Osmanlı ülkesine karşı Batı'da büyük bir toplanınayı gerçekleştirebilecek, bu ise Osmanlıların zor duruma

32 Bütün bunlar için ayrıca bkz. F. Emecen, "Selim II", *DİA*, c. XXXVI, s. 417; N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. N. Epçeli, c. III, İstanbul 2005, s. 145-150.

düşmesine yol açabilecekti. Ayrıca Gırnata'da Müslümanlar yardım talebinde bulunmuşlardı ve mesaiyi bu yardım üzerinde teksif etmek daha yararlı olacaktı. Böyle bir yardım seferi yapılırsa, İspanya kralı yalnız kalırdı.[33]

Genel olarak Sokollu'nun karşı çıkış gerekçeleri, bu raporlardan hareketle, modern tarihçiler tarafından da benimsendi ve çok da sorgulanmaksızın kabul edildi.[34] Batılı literatürde de Sokollu'nun esasen Osmanlı ilgisini sınırlara kaydırarak ve merkezî politikaları tercih etmeyerek, sadece kendi iktidarını korumak amacıyla hareket ettiği kanaati dahi oluştu. Ancak Akdeniz tarihçisi Braudel'in de ima ettiği gibi, bunun hazırlanmış olan planın diplomatik açıdan bir başka yüzü olma ihtimali yüksektir. Yani Sokollu Mehmed Paşa, Batılı diplomatlarla yaptığı görüşmelerde, usta şekilde barışçı bir görünüş sergileyerek onların endişelerini yatıştırmayı, oyalamayı ve yapılan hazırlıkların mahiyetini onlardan gizlemeyi düşünmüş olmalıdır. Zira öncelikle onun böyle bir sefere karşı çıkmasının bir anlamı yoktu; kendisine rakip olan Lala Mustafa Paşa, Sinan Paşa ve Nasi'nin eline koz vermek şüphesiz istemeyecekti. Yeni padişahın güvenini kazanmak da gerekiyordu. Üstelik Osmanlı geleneğinde yeni tahta çıkan bir sultanın büyük bir sefer ile işe başlaması, onun saltanatı açısından önemliydi ve bunu inceden inceye tasarlamak lazımdı. Bu anlamda Kıbrıs'ın tercihi en kolay yol olacaktı. Sokollu'nun Endülüs'e yardım için ısrarcı olmasının, askerî harekât anlamında hayalci bir yönü de vardı. Fakat siyaset çok ustalıkla uygulanmıştı: Osmanlılar sanki İspanya'ya veya Malta'ya yönelecekmiş gibi bir tavır sergileyerek, Fransa ile olan kadim ittifakı canlandırmaya teşebbüs etmişlerdi. Daha önce olduğu gibi, Toulon Limanı'nı donanma için üs şeklinde kullanma talebinde dahi bulunmuşlardı. Bunlar Sokollu'nun Batılı diplomatlarla olan görüşmelerdeki tavırlarıyla uygun bir çerçeve arz ediyordu.[35]

---

33 R. Smarcic, *Sokollu Mehmed Paşa*, s. 247.

34 *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. III, s. 1221.

35 F. Braudel, *Akdeniz*, c. II, s. 283-287.

Bütün bu durum dikkate alındığında, asıl olarak Sokollu'nun Kıbrıs seferine karşı çıktığı düşüncesinin bir yanıltma harekâtı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Hem sefer sırasında ve hem de sonrasında makamını korumuş olması, böyle bir savaşı hararetle isteyen ve kazanılacak başarının kendilerine iktidar yolunu sağlayacağını düşünen dişli rakipleriyle bu meselede benzeri bir düşünceye sahip olduğunun göstergesi olarak da mütalaa edilebilir. Esasen Dubrovnik kaynakları, daha 1563'te Kıbrıs'a yönelik sefer planlarının görüşüldüğünü gösterir. Bu planlamalar yapılırken Sokollu Mehmed Paşa da yönetimde etkin bir konumdaydı ve sonra veziriazamlık makamına gelmişti. Dolayısıyla Kıbrıs işinin planlamasında baştan beri önemli rol oynamış olduğu düşünülebilir. Böylece Sokollu'yu Kıbrıs seferi stratejisinin ince bir tasarımcısı olarak görmek yanlış bir düşünüş olmasa gerektir. Onun ustalıkla uyguladığı siyaset, "yapbozun gizlenen parçasını" dikkatlerden uzak tutmuştur. Kısaca Osmanlı kurmayları, Doğu Akdeniz politikaları dahilinde Kıbrıs'ın vazgeçilmez konumunun farkındaydılar. Burası onlar için elde ettikleri kara coğrafyasının mütemmim bir cüzü durumundaydı. Osmanlı idarecileri jeopolitik olarak Kıbrıs'ın stratejik mevkiini, Anadolu ile olan bağını ve Suriye sahilleri ile Mısır kıyılarını içine alan bir "çevrevî bütünlüğü" olduğunu da biliyorlardı. Hatta Kıbrıs'ın ilk idarî teşkilatına bakıldığında, fetih sebeplerinin hangi jeopolitik gerekçeler tahtında tebarüz ettiğini ispatlayacak bir başka karineye daha rastlanır. Bir Beylerbeylik/Eyalet haline getirilen Kıbrıs merkezli bu idarî teşkilata, merkezle "kara bütünlüğü" olmayan idarî birimler, sancaklar eklenmiştir. Daha Magosa kuşatması sürerken, Güney Anadolu sahillerinden Anadolu eyaletine tâbi Alaiye yani Alanya, Karaman eyaletine bağlı İç-il ve Dulkadır eyaletine bağlı Sis sancaklarıyla Halep eyaletine bağlı Tarsus Sancağı'nın, Suriye sahillerindeki Trablus Sancağı'yla birlikte, buraya bağlandığı dikkati çeker.[36] Bu ilk planlamada daha sonra bazı değişiklikler yapılmıştır, ama bu durumun bir anlamı olduğu açıktır. Kıbrıs'ın fetih gerekçeleri üzerinde durulurken bu stratejik

36 F.M. Emecen, "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, İstanbul 2001, s. 47-58.

gerçeğin Osmanlı idarecilerinin zihin dünyalarında yerleşmiş olduğunu ve bunun uzun soluklu bir siyaseti gösterdiğini belirtmek gerekir. Bu durum Osmanlılar için genellikle ifade edilmeye çalışılan, "günlük pragmatik siyasetlerle hareket eden, fırsatlar tahtında siyaset oluşturan" bir anlayışa sahip olmaktan ziyade, uzun soluklu, ince düşünülmüş stratejik planlamalarla da hareket ettiklerine iyi bir örnek oluşturur. Öte yandan, Kıbrıs merkezli Doğu Akdeniz'in, uzak denizlerden imparatorluk payitahtına kadar geniş coğrafî mekânı ilgilendiren bir özelliğe sahip olduğu gerçeğinin farkında bulunulduğu da açıktır. 17. yüzyılda hayli hareketlenen Doğu-Batı ticaretinin okyanuslara açılan geniş penceresinde, büyük ticarî hacimlere ulaşan liman şehirleriyle birlikte bu bölgenin mühim bir kavşak noktası olduğuna şüphe yoktur.

Kıbrıs'ın fethi kararlaştırıldığında, Osmanlılar büyük bir hazırlık içine girdiler. Ebussuud Efendi'nin, eski bir İslam ülkesi olarak Kıbrıs'ın Müslümanların elinde bulunması gerektiği konusundaki fetvasıyla, Venediklilerle olan antlaşma şer'î açıdan da geçersiz hale getirildi.[37] Venedikliler ise savaş hazırlıklarından haberdar olunca derhal müttefik arayışı içine girdi. Papalık, Habsburglar ve Fransa nezdindeki yoğun diplomatik çalışmalar, yavaş yavaş yeni bir Haçlı deniz gücünün oluşturulmasına vesile olacak zemini sağlamakta gecikmedi. Osmanlı ordularının başına bizzat padişah geçmedi, yetkiler sadrazama da verilmedi. Vezir Lala Mustafa Paşa serdarlıkla ordunun sevk ve idaresinden mesul oldu, Piyale Paşa ise donanma kumandanlığını üstlendi. Bu büyük Kıbrıs çıkarması, Osmanlıların daha önceki tecrübelerinin ışığı altında, büyük bir düzen içinde gerçekleşti. 200'den fazla gemi, 40-50.000'e ulaşan asker sayısıyla Osmanlı tarihinde ender görülen askerî harekâtlardan biri yapıldı. Limasol Koyu'na çıkan birlikler (2 Temmuz 1570), buradaki kaleyi zahmetsizce ele geçirdi. Donanma oradan Tuzla'ya (Larnaka) geldi, burada Serdar Lala Mustafa Paşa'nın emriyle bütün askerler karaya çıktı. Adanın ana savunma hattında

37 H. Algül, "Osmanlı Devrinde Kıbrıs Seferinin Manevi Cephesi ve Ebussuud Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/2 (1987), s. 37-42. Buradaki yorumlar problemlidir.

en önemli merkezler olan Lefkoşa ile Magosa kuşatma altına alındı. İki aydan az bir süre içinde Lefkoşa zapt edildi (9 Eylül), buranın düşmesinin ertesi günü haber gönderilen Girne ve Baf kaleleri savaşmaksızın teslim oldu. Ardından tek önemli merkez olarak Magosa kuşatmasına ağırlık verildi. Venedikliler bütün güçleriyle burada direnişlerini sürdürüyorlardı. Üstelik kaleye mühimmat ve asker desteği de sağlayabilmişlerdi. Hayli zor ve uzun süren kuşatma, 1 Ağustos 1571'de kaledekilerin teslim bayrağı çekmeleriyle başarıyla sonuçlanmış oldu. Kale muhafızlarının sağ salim şehri terk etmelerine izin verildi. Fakat Magosa muhafızı antlaşma şartlarına uymadığı gerekçesiyle tutuklanıp idam edildi.[38] Magosa bir yıla yaklaşan bu zorlu mücadelenin ardından, hatırı sayılır kayıplara rağmen ele geçirilmişti ve böylece Kıbrıs Adası'nda Osmanlı hâkimiyeti tam anlamıyla tesis edilmiş oluyordu. Osmanlılar burayı idarî açıdan bir beylerbeylik haline getirdiler. Ada, Baf, Magosa ve Girne adıyla üç sancağa bölünürken, buranın Anadolu ile irtibatını temin etmek için Alanya, İçel, Tarsus ile Trablusşam sancakları beylerbeyliğe bağlandı. Adanın nüfus bakımından desteklenmesi için sistemli bir iskân siyaseti uygulandı. Niğde, Kayseri, Antalya, Manavgat, Alanya, İçel, Bozok gibi yerlerden Türk nüfus sevk edildi; Adana ve Kozan'dan da nakiller yapıldı. Hatta Anadolu'dan mücrimler için de burası sürgün yeri haline getirildi.[39] Venediklilere karşı Osmanlıları desteklediği anlaşılan yerli Rumların hukuku garanti altına alındı, adanın iktisadî üniteleri, özellikle şeker, tuz, güherçile ve bağ ürünleri istihsali yeni bir düzene kavuşturuldu. Kıbrıs'ın Osmanlıların eline geçmesi Doğu Akdeniz'deki dengeleri tamamen değiştirecek kadar önemliydi, Batı dünyasının

---

38 Kıbrıs çıkarması ve kronolojisi için bkz. İ. Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, s. 11-38.

39 C. Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi, 1570-1580", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri*, Ankara 1971, s. 91-98; M.A. Erdoğru, "Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI (İzmir 1996), s. 9-66; T. Gökçe, "1572 Yılında İç-il Sancağından Sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler", *E.Ü. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, II (İzmir 1998), s. 1-78.

buna ses çıkarmaması ise beklenemezdi. Nitekim Venedik'in harekete geçirdiği Hıristiyan ittifakı buna askerî bakımdan İnebahtı'da cevap verecekti.

b) İnebahtı Hezimeti ve Osmanlıların Cevabı: Tunus'un Fethi

Kıbrıs'ın düşüşü Batı'da hayli büyük bir tepkiyle karşılandı. Aslında Osmanlılar adaya ilk çıktıklarında, Venedik, Papalık ve İspanya aralarında mukaddes ittifak kurmuşlar ve Osmanlılara karşı Hıristiyan dünyasını topyekûn harekete geçirmek üzere birtakım faaliyetlere dahi girişmişlerdi. Kurulan ittifaka Malta Şövalyeleri ve bazı İtalyan devletleri asker ve gemiyle katılmayı taahhüt etmişlerdi. Müttefikler karşı bir sefer için yavaş yavaş toplanmaya başladılar, amaçlarını Türkleri Avrupa'dan atmak olarak ilan ettiler (Haçlı ittifakı: 20 Mayıs 1571). Ancak onlar gerekli teşebbüsleri yapıp pek de acele etmeksizin bir araya gelmeye çalışırken, Osmanlılar Magosa kuşatmasını şiddetlendirmişler, Osmanlı donanması ise gelmesi muhtemel bir yardımı önlemek için daha yoğun bir faaliyet içine girmişti. Bir ara hazırlıklarını ikmal için İstanbul'a dönen donanma, sonra yardım filosunun toplanma haberleri geldiği için hazırlıkları tam bitirıneden denize tekrar açılmıştı (16 Mart 1571). Magosa kuşatması için gereken ateşli silah, barut ve mühimmatı karaya nakleden 103 kadırgadan ibaret donanma, 20 kadar gemiyi orada bırakıp Rodos sularında müttefik güçlerin gemilerinin yolunu kesmek için bu yöne doğru hareket etti. Bu sırada Pertev Paşa, beraberindeki 124 gemiyle 4 Mayıs 1571'de İstanbul'dan Akdeniz'e yelken açmıştı. Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa da gemileriyle donanımaya katılacaktı. İstanbul'dan hareket eden donanma Eğriboz'a yöneldi. Burada bir hafta kaldıktan sonra, Müezzinzade Ali Paşa'nın Kıbrıs'tan dönen filosuyla buluştu. Venedik donanmasının Girit'te olduğu haberinin gelmesiyle bu yöne hareket edildi. Fakat burada az sayıda Venedik gemisi olduğu anlaşıldı, Suda ve Hanya'ya göstermelik bir taarruz düzenlendikten sonra Yunan anakarasında Adriyatik cihetinde Venedik'e ait bazı askerî üsler de vuruldu. Osmanlı donanmasının bu harekâtı üze-

rine, Korfu'da bulunan küçük bir Venedik filosu Messina'ya doğru geri çekildi. Bir kısım Osmanlı gemileri Adriyatik'te Dalmaçya kıyılarını vurarak Venedik cihetine kadar ilerleyip gözdağı verdi. Ancak müttefik donanmasının güçlü bir şekilde hazırlandığı ve harekete geçtiği haberleri duyulunca, Osmanlı kaptanıderyası Müezzinzade Ali Paşa Kastelnova'ya çekildi ve sonra da Korfu'ya hücumda bulundu. Donanma 22 Eylül'de İnebahtı'daydı, 3 Ekim'de İnebahtı karşısındaki Patras (Balyabadra) dolayında bulunuyordu.

Bütün bu faaliyetlerin sebebi, aslında hızla süren Magosa muhasarası sırasında gelmesi beklenen Venedik yardımını önlemekti. Yapılan manevralar müttefik donanmasını Adriyatik'ten çıkarmama prensibine dayanıyordu. Ali Paşa'nın söz konusu harekâtı, muhtemelen bir deniz savaşı arzu etmekten çok, karşı harekâtı Kıbrıs için tehlikeli olabilecek yerlerden uzaktaki bu sularda durdurma gayesi taşıyordu. Magosa'nın düştüğü haberi ulaşınca da donanma bakımını tamamlamak için İnebahtı'ya çekilmeye başlamıştı. Hatta donanmanın Adriyatik'te kışlaması uygun görülmüş ve 150 geminin Kotor Limanı'nda üslenmesi kararlaştırılmıştı. Aralarındaki türlü anlaşmazlıkları sonunda halleden müttefikler ise V. Karl'ın gayri meşru oğlu Don Juan d'Autriche kumandasında, 16 Eylül'de Messina'dan Korfu'ya hareket etmiş ve 27 Eylül'de buraya ulaşmıştı. Yapılan tartışmalardan sonra doğrudan Osmanlı donanmasının üzerine yürünmesine karar verildi. İnebahtı'ya doğru ilerlendiğinde, Osmanlı donanmasının açıkta değil, kıyıya paralel bir şekilde mevki aldığı görüldü. Kaynaklarda, hem savaşa girilmemesi hem de donanmanın mevzilenmesi hakkında görüşler ileri süren Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa'nın ikazlarının dikkate alınmadığı yolunda birtakım bilgiler mevcuttur. Müezzinzade Ali Paşa ve Pertev Paşa'nın karaya yakın mevzilenmeyi tercih etmeleri ise arkadan kara desteği alabilme ümidine bağlanır. Bütün bu gerekçelerin doğru olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi söylenememekle birlikte, bu tür yorumların savaşın kaybından sonra yapılmış olması, "bahane icat etmek" anlamında hayli manidardır. Bununla birlikte eğer açıkta karşı karşıya kalınmış olsaydı bile Osmanlı donanmasının başarılı olma ihtimali, hazırlıksız yakalanmış

oldukları için güç görünmektedir. Ancak böyle bir ihtimalde uğranılan kayıpların çok düşük kalacağına şüphe yoktur.

Osmanlı tarihinin ilk büyük çaplı deniz savaşı olarak nitelendirilebilecek olan mücadele, Korint Körfezi'nin en dar yerini teşkil eden İnebahtı/Lepanto boğazının batı tarafında cereyan etti. İki tarafın gemi sayısı 200'ü geçiyordu (Osmanlı donanması 230, müttefik donanması ise 243 gemi). Kayıtlara inanmak lazım gelirse, Osmanlı gemilerinde 25.000, müttefiklerinkinde ise 37.000 savaşçı mevcuttu. Yarım ay şeklinde açıktan tertip alan müttefikler, hareket kabiliyeti kısıtlı bir yerde sıkışan Osmanlı donanmasını tam anlamıyla imha ettiler. Müezzinzade Ali Paşa çarpışmalar sırasında hayatını kaybetti. Uluç Ali Paşa ise kendi gemilerini savaş alanından çıkarmayı bir şekilde başardı ve 30 kadar gemiyle İstanbul'a yelken açtı (7 Temmuz 1571). Osmanlı kayıpları hayli ağırdı, sadece gemi değil, insan kaybı da çoktu. 190 gemi batmış veya ele geçirilmiş, 20.000 kayıp verilmişti. Müttefiklerin kaybı 8000 kişi ve büyük bölümü tahrip olmuş gemileri içinde 15'i sulara gömülmüştü.[40] Bu bakımdan müttefik donanması bunların peşine düşmeye yeltenmedi. Bununla beraber İstanbul'a gelen haberler bu büyük mağlubiyetin ağır izlerini hiç taşımıyordu. Divan kayıtlarında İnebahtı'da şehit düşen veya yaralananlar ile ilgili timar ve caize kayıtları, tam bir bozgun havasını hiç yansıtmaz. Bunda muhtemelen ertesi sene denize çıkarılan yeni Osmanlı donanmasının bıraktığı güçlü etkinin rolü vardır.

Sonraki Osmanlı kaynaklarında "sıngın" olarak nitelendirilen[41] bu savaşta kazanılan başarı, Avrupa kamuoyunda büyük ve tarifsiz bir sevince yol açtı. Öyle ki artık Osmanlı sularını ve payitahtını koruyacak ciddi bir deniz gücü kalmamış görünüyordu, müttefikler ellerini kollarını sallayarak rahatlıkla İstanbul'a kadar ulaşabi-

---

40 Kronoloji ve olaylar için bkz. İ. Bostan, "İnebahtı Deniz Savaşı", *DİA*, c. XXII, s. 278-289. Ayrıca savaş hakkında: H. İnalcık, "Lepanto in the Ottoman Documents", *Il Mediterraneo nella seconda meta del 500 alla luca di Lepanto*, Firenze 1974, s. 185-192; S. Soucek, "İnebahtı Savaşı (1571) Hakkında Bazı Mülahazalar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, IV-V (1974), s. 35-48.

41 Safvet, "Sıngın Donanma Harbi Üzerine Bazı Vesikalar", *TOEM*, II (1326), s. 558-562.

leceklerini düşünüyorlardı. Fakat bu hayli iyimser hava az sonra dağıldı. Zira Sokollu Mehmed Paşa, donanmanın süratle yeniden ihyası için derhal gereken hazırlıkları başlatmış, kaptanıderyalığa getirilen Uluç/Kılıç Ali Paşa'nın da desteğiyle, o dönemin imkânlarına göre kolay kolay başarılamayacak bir iş gerçekleştirilmişti. Sokollu Mehmed Paşa'ya atfedilen "kol-sakal" benzetmesi sanki gerçek olmuştu. Osmanlı teknik ve insan gücü hayret edilecek bir düzeyde olduğunu kısa sürede ispatlamıştı. Bu döneme ait divan kayıtlarında, yapılan hazırlıklar hakkında bol miktarda bilgi vardır. Gemilerin yapımında, İstanbul tersanesi başta olmak üzere, İzmit, Gemlik, Biga, Gelibolu, Edremit, Rodos, Alanya ve Antalya'nın yanı sıra, Sinop, Amasra, Midye, Varna, Ahyolu, Burgaz, Bartın, Samsun gibi Karadeniz iskelelerindeki tezgâhlar dahi devreye sokulmuştu. Bütün bu faaliyetlerin sonucu, 1572 Haziran'ında 250 kadar kadırga yeniden Akdeniz'e açılmak üzere hazır hale getirilmişti.[42] Nitekim bu donanma Akdeniz'e açılarak, Adriyatik'e doğru hareket etti, Don Juan idaresindeki müttefikler ile açık denizde karşı karşıya dahi geldi, ama bu kadar kısa sürede böylesine büyük bir donanımayı beklemeyen müttefikler büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaşadılar. Daha bir yıl önce mahvettikleri Osmanlı donanması, büyük bir heybetle karşılarında duruyordu. Şaşkınlık dağıldıktan sonra, Mora kıyılarında iki donanma arasında adeta bir köşe kapmaca mücadelesi baş gösterdi. Müttefik donanmasının baskılarına Osmanlı gemileri ustaca karşı koyuyordu. Çerigo yakınlarındaki ilk çarpışmalar, müttefiklerin Zenta Adası'na çekilmesine yol açmıştı. Don Juan Korfu'da donanmasını yeniden toplamaya çalıştı ve Osmanlı donanınası üzerine yürüdü. Kılıç Ali Paşa çekilme taktikleriyle müttefikleri zor duruma düşürüyordu. 16 Eylül 1572'de Kılıç Ali Paşa müttefiklerle savaşa girdi ve arkasını dayadığı Modon Kalesi'nden atılan topların desteğiyle gün batarken geri çekildi. Don Juan ise Modon önlerinde birkaç gün daha oyalandıktan sonra geri döndü. 18 Ekim'de Korfu'ya demirledi. Mora harekâtı ve yeni Türk donanmasının ortadan kaldırılması başarı-

---

42 C. Imber, "The Reconstruction of the Ottoman Fleet After the Battle of Lepanto 1571-1572", *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul 1996, s. 85-101.

lamamıştı.[43] Burada Osmanlılar ağır gemilerle mücehhez müttefik donanmasını hayli yıpratarak, neredeyse İnebahtı'nın intikamını almıştı. Gerçekte Osmanlı gemilerinin durumu hızlı inşaat, kullanılan malzeme ve ehil mürettebat eksikliği gibi sebeplerle pek de iyi değildi ve acil bakıma ihtiyaç göstermekteydi. Bütün bunlara rağmen, Batılılar için sonuçsuz bir zafer olan İnebahtı hezimetinin sıcaklığı hâlâ Avrupa'da etkisini koruyordu: Hıristiyan dünyası artık Türklerin yenilmez olduğu efsanesini rafa kaldırabilirdi.

Osmanlılar İnebahtı'nın kayıplarını teknik bakımdan telafi edebildi, ama yetişmiş insan zayiatı daha sonraki dönemlerde ciddi bir problem teşkil etti. Dünyadaki yeni trende benzer olarak, gemilerde ateşli silah kullanan piyade askerlerinin daimî şekilde istihdamı gereklilik haline geldi. Osmanlılar yeni donanmalarıyla müttefiklerin ümitlerini boşa çıkarırken, ittifak da dağılmaya başladı. İspanyollar türlü sebeplerden dolayı donanımalarını çektiler. Ticarî bakımdan rakibi durumundaki Osmanlı vasalı Dubrovnik'in ticarî faaliyetlerini artırması Venedik'in endişe kaynağı olmuştu, ayrıca askerî çabalarıyla ve keza İspanya'nın müdahalesiyle Doğu Akdeniz'deki durumu lehlerine çeviremeyeceklerinin de farkına varmışlardı. Bu saiklerle antlaşma yapmayı uygun buldular (7 Mart 1573). Fransız elçisinin tavassutu bunda hayli etkili rol oynadı. Osmanlılar da Fransız adayını Lehistan krallık seçimleri için destekleyeceklerdi. Osmanlı divanına ait kayıt defteri olan mühimme defterinde yer alan 18 Nisan 1573 tarihli bir belge, Osmanlı-Venedik antlaşmasını açık şekilde ortaya koyar. Yedi madde üzerine tanzim edilen antlaşma büyük bozguna rağmen Osmanlı lehine izler taşır. Venedikliler antlaşmayla Kıbrıs seferi tazminatı olarak yüklü miktarda filori vermeyi (üç senede 300.000 filori) kabul ettikleri gibi, Dalmaçya'daki Sopot'u da Osmanlılara veriyorlardı. Dalmaçya kıyılarında savaş öncesi durum geçerli oluyordu. Kıbrıs'ın Osmanlı idaresinde olduğu da yine Venedik tarafından kabul edilmişti, ancak artık burası karşılığında vaktiyle verdiği 8000 altından kurtuluyordu.[44]

---

43 F. Braudel, *Akdeniz Dünyası*, c. II, s. 313-317.

44 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, *Mühimme Defteri*, nr. 21, s. 165.

Açık şekilde anlaşılacağı üzere İnebahtı Osmanlılar için büyük bir hezimet olmuştu, ama kısa süre içinde bu hava kaybolmaya yüz tutmuştu. Avrupa'da oluşan iyimser atmosfer tamamıyla dağılmıştı, Türk tehdidi hâlâ müessir bir şekilde ortadaydı. Akdeniz'in kozmopolit dünyasında Osmanlılar önemli bir aktör olarak faaliyetlerine kesintisiz devam ediyorlardı. İttifakın dağılması ve Venedik'in kayıplarını kabul eden bir antlaşmaya imza atması, bu büyük hezimetin izlerini silmişti. Diplomatik zafer yine de Osmanlılar için tatminkâr gibi gözükmüyordu. Masa başındaki zaferi meydanlara taşıyacak bir başka askerî başarının peşinde koşmak gerekiyordu. Bunu temin edecek yer ise, stratejik bakımdan İspanyolların Kuzey Afrika'daki en önemli üslerinin olduğu Tunus'tan başkası değildi. Osmanlı kurmayları İnebahtı için cevaplarını Tunus'u hedef alarak vermeyi planlamışlardı.

Batı Akdeniz'de, Kuzey Afrika kıyılarında stratejik önemi yüksek bir mevkide yer alan Tunus şehri, 1534'te Barbaros Hayreddin Paşa tarafından alınmış, ancak buradaki hâkimiyet uzun sürmemişti. Tunus'un yakınındaki müstahkem Halkulvad (Gouletta/Goletta) ise önemli bir İspanyol ileri karakolu vasfı taşıyordu. Beni Hafs hanedanına mensup Tunus'un yerli hanedanı, Osmanlı ve İspanyol rekabetinde kendi iktidarlarını idame ettirecek tarafa meyledici bir siyaset izlemekteydi. Özellikle Osmanlıların Cezayir beylerbeyleri, Tunus konusunda hayli farklı bir siyasetin taraftarı olabiliyorlardı. Uluç Ali Paşa, 1569'da Cezayir beylerbeyi iken, Tunus'a girerek Mevlay Ahmed'in Halkulvad'a, İspanyollara sığınmasına vesile olmuştu. Akdeniz'deki savaş ortamı Cezayir ve Tunus meselelerini yavaş yavaş yeniden hem İspanyolların hem de Osmanlıların gündemine getirdi. Cezayir Beylerbeyi Arab Mehmed Paşa 1572'de İnebahtı'tan sonra Cezayir'in tahkimatını artırırken, ertesi sene Don Juan idaresindeki İspanyol donanması Tunus'a çıkarma yapmış, şehirdeki kontrolü eline geçirmiş ve idaresini de Mevlay Ahmed'in kardeşi Mevlay Muhammed'e vermişti.[45] Ancak II. Felipe ile Don Juan arasında Tunus Kalesi'nin takviyesi

---

[45] A. Hess, *Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdenizi'nde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, çev. Ö. Kolçak, İstanbul 2010, s. 131 vd.

konusunda ihtilaf çıkmıştı. Sonunda Don Juan özellikle Goletta'da yeni bir istihkâm yapılmasını ve kente 8000 kişilik bir muhafız konulmasını sağlamıştı. Şimdi yeni Osmanlı donanmasının başına geçen ve "Uluç" lakabı Kılıç'a çevrilen, aslen Kalabriyalı bir mühtedi olan Ali Paşa'nın donanmanın bakımını yaptırdıktan sonraki ilk önemli hedefini, vaktiyle idareciliğini yaptığı bölgenin teşkil etmiş olması aslında pek de şaşırtıcı bir gelişme değildi. Akdeniz'in iki ucunun efendileri olan Osmanlılar ile İspanyollar, bu denizin orta kesiminde, Tunus ve Halkulvad askerî üssü vesilesiyle son kez hesaplaşacaklardı. Bu harekât Osmanlılar için İnebahtı'nın bir rövanşı gibi de gözükürken, İspanyollar için Kuzey Afrika'daki gelecekleri için adeta bir hayat-memat meselesi teşkil ediyordu.

Tunus üzerine yapılan harekât yine hayli dikkatli şekilde merkezden planlandı. Osmanlı filosunu Kılıç Ali Paşa idare ederken, seferin serdarlığına Yemen fatihi olarak şöhret kazanmış Sinan Paşa getirildi. 15 Mayıs 1574'te İstanbul'dan ayrılan donanma, 22 Temmuz'da öncelikli hedef olarak Halkulvad'a çıkarma yaptı. Yine burayı koruyan, Tunus Gölü ile Tunus şehri arasında yer alan ve bir başka müstahkem İspanyol üssü olup yeni oluşturulan Bastiyon da muhasara edilecekti. Halkulvad bir ayı biraz geçen bir kuşatmanın ardından 24 Ağustos'ta ele geçirildi. Sinan Paşa, bir daha burada bir üs teşkil edilmemesi için bu kaleyi de yerle bir ettirdi. Bunu İspanyolların yeni yaptıkları Bastiyon'un alınması izledi. Böylece İspanyollar Tunus'tan tamamen çıkarılmış oldular. İspanyol donanması ise üslerinin yardımına gelemedi. Zira İspanya hazinesi ciddi anlamda bir kriz içindeydi. 1571-1576 yılları arasında "Alçak Ülkeler"de (Felemenk) çıkan isyanı bastırmak için büyük miktarda paralar harcanmıştı. Sarraflar artık İspanyol hazinesine borç vermeyeceklerini ilan etmişti. 1575'ten sonra İspanyolların Akdeniz'de düzenli bir donanma bulundurması pek mümkün değildi.[46] Böylece fethi yeni tamamlanan Tunus ise bir Osmanlı beylerbeyliği oldu, başına da Ramazan Paşa atandı.

---

46 Braudel, *Akdeniz Dünyası*, c. II, s. 323-329; A. Hess, *Unutulmuş Sınırlar*, s. 135-136.

c) Akdeniz'de Yeni Statüko ve Değişen Aktörler

İspanyolların Tunus'tan çıkarılması, uzun yıllardır sürdürdükleri Kuzey Afrika fetih politikasının iflası anlamına geliyordu. İspanya Kralı II. Felipe, Kuzey Afrika kıyılarından artık vazgeçmişe benziyordu. Osmanlılar ise bu askerî harekât sonucu, Kuzey Afrika'da kilit vasfı taşıyan bir yere hâkim olmuş, Batı Akdeniz'deki mücadelede üstün bir mevki kazanmış oluyorlardı. Üstelik İnebahtı hezimetine başarılı bir askerî karşılık da verilmişti. Her iki imparatorluk burada son kozlarını oynamışlar, İspanyollar Fas dışında Kuzey Afrika'nın hayati önem taşıyan kıyı merkezlerinden çekilmeye maddî sebeplerin de rolüyle (1575 iflası) bir ölçüde mecbur olmuşlardı. Akdeniz tarihçisi Braudel'den beri hâkim olan paradigma, İspanyolların bu mücadeleden sonra artık Akdeniz politikaları yerine ağırlığı sömürgelerine vermeye başladıkları, yeni bir değişikliğe gittikleri yönündedir. Akdeniz'in tek hâkim gücü gibi görünen Osmanlılar ise az sonra Safevîler ile uzun soluklu bir savaş içine sürüklenecekleri için, onlar da ilgilerini Akdeniz'den bu yöne çevireceklerdir.[47] Bu görüşler genel olarak bakıldığında doğru gibi görünür. Bununla birlikte unutulmaması gereken nokta, Akdeniz'in mücadele ortamının hiç eksilmemiş bulunduğudur. Hakikaten büyük çaplı askerî harekât niteliği taşıyan bir mücadele olmadığı doğrudur; ama onun kadar yıpratıcı olabilecek yeni ve farklı bir statükonun belirdiğini de göz ardı etmemek lazımdır. Akdeniz'in kozmopolit ortamı, büyük güçlerin baskısı dışında kendisine has farklı bir dünyayı daha hâkim kılan bir ivme kazanmıştı. Kaçınılmaz olarak korsanlık faaliyetleri her iki taraf için hayli meselelere yol açan yeni bir olgu haline geldi. Çoğu defa kendi başlarına hareket etmeyi tercih eden grupların sebep olduğu diplomatik meseleler, merkezî devletler için elçilerin daha sıklıkla devreye girdiği bir dönemin habercisiydi. Zira bu korsanlar akın ve yağma faaliyetlerini bir devletin resmî bayrağı altında yapar görünüyorlardı, ama onları yönlendiren husus, iki tarafın dinî hassasi-

47 Braudel, *Akdeniz Dünyası*, c. II, s. 279-359; A. Hess, *Unutulmuş Sınırlar*, s. 142.

yetlerinden çok, menfaat temin etmekte toplanmış mahiyetteydi.[48] Osmanlı kaynakları ve resmî belgeleri ilginç şekilde bu dönemdeki deniz akınlarını, dini yücelten cihat/gaza terminolojisiyle açıklamayı tercih eden bir tavır sergilemeye başlamıştı. Korsanlık yapan ve kolayca taraf değiştirebilen denizcilerin varlığı, dinî vecibelerle açıklanacak bir durum sergilememekle beraber, Osmanlı merkezî idaresi yürüttüğü fetih siyasetini formel olarak meşru kılacak bir zeminde yorumlamaya her zamankinden daha çok önem veriyordu. Bunun sebebi sadece siyasî değil, sosyal ve psikolojik bir alt zemine sahipti.

Tunus'un Osmanlı hâkimiyetine geçişinden sonra, Akdeniz'deki dengeleri kökünden sarsacak bir başka önemli hadise Fas'ta cereyan etti. Bu olay Akdeniz'deki siyaset sahnesinin aktörlerini değiştirecek boyutta yeni sonuçları doğurdu. Fas Kuzey Afrika'nın en ucunda, Atlas Okyanusu'na da kıyıları olan, ayrıca İber Yarımadası'ndan dar bir boğazla ayrıldığı için Avrupa'nın Afrika'ya en fazla yakınlaştığı yerde önemli bir noktada bulunan, bundan dolayı da Portekiz ve İspanyolların öteden beri ilgi gösterdikleri bir ülke durumundaydı. Portekizliler keşifler çağının başlangıcında Fas'a adım atmışlar, bazı stratejik yerleri ellerine geçirmişler ve Hindistan'a ulaşma yolundaki faaliyetlerini buradan başlatmışlardı. Portekiz etkisi zaman içinde İspanya'dan daha öne çıkmıştı, ama Kuzey Afrika boyunca genişlemeye başlayan Osmanlı nüfuzu, bu üç devleti Fas'ta karşı karşıya getirecek sürecin habercisi olmuştu. Fas'taki yerli hanedanlar Sa'dî ve Merinîler arasındaki mücadeleler de dış müdahalelere açık bir hale bürünmüştü. Osmanlılar daha 1550'li yılların başında Telemsan dolayısıyla Sa'dîler ile çatışmaya girmiş, Barbaros Hayreddin Paşa'nın oğulluğu Cezayir Beylerbeyi Hasan Paşa Fas'a yürümüştü. Bundan sonra Sa'dî şerifleri Fas'ta mahallî güçlerini artırırken, Osmanlıların aleyhine olmak üzere İspanyol siyasetinin taraftarı olmuştu. 1557'de Osmanlılarla yaptığı savaşta hayatını kaybeden Fas Hâkimi Muhammed'in mirası üzerindeki çekişmeler, Osmanlı ilgisinin Fas'ta iyice artmasına yol aç-

48 E.S. Gürkan, "Batı Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi", *Kebikeç*, sy. 33 (2012), s. 173-204.

mış, Osmanlılar Cebelitarık'a kadar ilerlemişler, hatta Hasan Paşa Vehran'ın doğusunda İspanyollara ağır bir darbe vurmuştu. Aradan uzunca bir süre geçtikten sonra, Fas tahtı üzerindeki mücadele giderek tırmanış gösterdi. Tunus'un zaptı sırasında Sa'dî sultanı Abdullah'ın vefatıyla yerine geçen oğlu Ebu Abdullah Muhammed Mütevekkil, amcaları Abdülmelik ve Ahmed ile iktidar mücadelesine girişip üstünlük sağlayınca, Abdülmelik Osmanlı payitahtına başvurarak hakkı olan hükümdarlığın kardeşinin oğlu tarafından gasp edildiğini bildirdi. Bunun üzerine Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa devreye sokuldu. Fas şehri yakınlarında (er-Rükn) yapılan savaşta Mütevekkil mağlup edildi, bunda Mütevekkil'in ordusundaki Endülüslü Müslümanların Osmanlı tarafına geçmeleri de rol oynamıştı. Abdülmelik 9 Mart 1576'da Fas tahtına oturdu. Abdülmelik İstanbul'a da gittiği ve orada bir süre yaşadığı için, Osmanlı âdetlerine aşina olmuş, hükümdarlığı sırasında da Osmanlı benzeri bir idare şeklini tatbik etmeye başlamıştı. Ancak yeğeninin iktidar mücadelesinden vazgeçmeye niyeti yoktu. Mütevekkil Portekizlilerden ve İspanyollardan yardım istedi. İspanyollar biraz soğuk baksalar da genç Portekiz Kralı II. Sebastian (Don Sebastião) heyecanla ittifaka katıldı, bizzat kuvvetlerinin başına geçti. Abdülmelik ise İspanyollar ile ilişkilerini iyice yumuşatmaya yönelik yeni bir siyaset izlemeye başlamıştı.

II. Felipe Portekizlilerin yardım taleplerine Hıristiyanlık heyecanıyla sıcak bakıyordu, ama ilginç şekilde aynı sıralarda İstanbul'a yolladığı elçisi Diego de Acuña vasıtasıyla barış yolları arıyordu. II. Felipe İstanbul'daki diplomatik görüşmelerde Portekiz tarafının da temsil edilebileceğini söylüyordu, yine de Portekiz kralı ondan gemi ve asker yardımı istemekten geri durmamıştı. Sonunda aceleci davranan Sebastian kumandasındaki Hıristiyan birlikleri Fas'a çıktı ve Mütevekkil'in askerleriyle birleşti. Öte yandan Abdülmelik, Osmanlı askerî desteğini de alarak onlarla 4 Ağustos 1578'de Vadi's-Seyl yahut El-Kasrü'l-kebir (Mehazin) denilen yerde karşı karşıya geldi. Çok kısa süren ve Fas-Osmanlı müşterek birliklerinin galibiyetiyle biten savaş dramatik bir sonuçla da noktalandı: Çarpışmalar sırasında genç Portekiz kralı ile Mütevekkil hayatını

kaybetti, Abdülmelik de hasta halde çadırında vefat etti.[49] Böylece savaşın tarafı üç hükümdar bu ilginç mücadelenin neticesini görememişti. Bu bakımdan bu savaşa Avrupa literatüründe Üç Kral Savaşı adı da verilir.

Savaşın bu sürpriz sonucu, Portekiz tarihi bakımından yeni bir dönemin başlaması anlamına geldi. Sebastian vârisi olmaksızın hayatını kaybettiği için Portekiz İspanya'nın kontrolüne girdi. Abdülmelik'in yerine geçen Ahmed ise Osmanlı nüfuzunu üzerinde daha etkili bir şekilde hissetti. Böylece bir bakıma Osmanlılar okyanusa açılabilecek bir fırsatı yakalamış oluyorlardı.[50] Ancak bunu değerlendirebilecek siyasî ortamı bulamadılar. Çünkü o sıralarda yıpratıcı bir savaş doğu sınırlarında başlamıştı. Böyle olmasa dahi uzak denizlere bu yönde ilgi gösterecekleri hayli şüpheli idi. Çünkü asıl coğrafyalarının uzağındaki bir yerde böylesine sistemli bir hareketin sürdürülmesi imkânsız gibiydi. Hindistan yolu üzerindeki tecrübeler bunun çok açık bir göstergesi olarak hemen hatıra getirilebilir. Ancak Akdeniz tarihi için bu gelişmelerin ayrı bir önemi olduğu da muhakkaktı.

1574 Tunus'un fethi ve ardından 1578'deki Fas olayı, İspanya'nın yeni bir diplomatik teşebbüsle Akdeniz'deki taciz edici siyasetini durdurmasına yol açmakta gecikmedi. Akdeniz'de Fransızların siyasî ve ekonomik ağırlığı giderek artarken, İngilizler açık denizlerde İspanya'ya en büyük rakip olmaya aday bir siyaseti devreye sokmuşlardı. 1572-1575'te Osmanlı-Fransız ilişkileri, Venedik ile antlaşma yapılmasını da temin etmiş olan elçi François de Noaille'in çabaları sonucu, Polonya krallık seçimlerinin oluşturduğu iyi havanın da etkisiyle, daha önce hiç olmadığı kadar mükemmel bir görünüm kazanmıştı. Fransızlar Akdeniz'de yeni konsolosluklar kurarak ticarî etkinliklerini artırmaya başlamışlardı. Bu anlamda Marsilya şehri giderek öne çıkıyor ve Akdeniz ti-

49 İlgili gelişmeler için bkz. A. Hess, *Unutulmuş Sınırlar*, s. 138-139.

50 Braudel, *Akdeniz Dünyası*, c. II, s. 354-357; A. Hamdani, "Ottoman Response to Discovery of American and New Route to India", *Journal of The American Oriental Society*, 101/3 (1981), s. 323-330, A. Hess, *Unutulmuş Sınırlar*, s. 180.

caretinin ana üssü olmaya aday konuma yükseliyordu. Fransa'nın kazandığı bu itibar İspanyolları da harekete geçirdi ve aradaki savaş halinin resmî bir sonlandırması olmaksızın gayri resmî yollar devreye sokuldu. Onlar da Osmanlılar ile ticarî anlaşma yapma yolları aramaya başladı. 1577'de Fransa ile ticarî rekabet içine giren II. Felipe, aynı yılın sonlarında, Milanolu Giovanni Margliani'yi bir mütareke görüşmesi için İstanbul'a yollamıştı. İran ile yeni bir mücadelenin kapılarını açan Osmanlılar, 1578'de başlayan görüşmeler sonrası kararlaştırılan üç yıllık ateşkesi 1581'de kabul etti; mütareke 1584'te ve 1587'de yenilendi.[51] Bu durum açıkça İspanyolların Akdeniz'deki mücadele ısrarının iflası anlamına geliyordu.

Akdeniz'de İspanya'nın boşluğunu doldurmaya hevesli başka adaylar eksik değildi. Fransa öne çıkmış görünüyordu, ama İngilizler de Osmanlılar nezdinde yeni aktör olarak sivrilmeye başlamıştı. Zira Osmanlılar savaş ortamı dolayısıyla İngiltere'den ihtiyaçları olan savaş malzemeleri almak niyetindeydiler, özellikle top dökümü için kalay hayati önemdeydi. O sıralarda Fransa iç karışıklıklarla sarsıldığı için Osmanlıların isteklerine cevap verebilecek durumda değildi. Birden İngiliz politikaları öne çıktı. İngiliz elçisi Horborne Osmanlılarla ticaret anlaşması yapmayı başardı.[52] Artık Akdeniz'de, Fransa yanında, İngiltere de önemli bir konuma gelmişti. İspanyollar İngilizlerle savaş ortamı içine sürüklenince, İngiliz-Fransız yakınlaşması oldu, işin içine Osmanlılar da dahil edildi. İspanyolların Yenilmez Armadası (1588) İngilizler karşısında sulara gömülürken, İspanya'nın Akdeniz'deki Osmanlı korkusu da dolaylı olarak bunda rol oynamıştı. Üstelik Osmanlılar içten içe kaynayan Fransa'nın iç işlerine müdahele edecek bir pozisyon da yakalamıştı. Protestan bir kral olan IV. Henri, kendisine karşı çıkıp

---

51 Margliani'nin gizli görüşmeleri için bkz. S. Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, ed. K. Beydilli, çev. T. Noyan, İstanbul 2006, s. 741-743; J.M. Floristan Imizcoz, "II. Felipe Döneminde İspanya Siyaseti: Sabotaj ve Utanç Verici Ateşkes", *İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk*, çev. P.B. Çarum, İstanbul 2006, s. 191-216.

52 A.N. Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara 1953, s. 64-73.

Katolik ittifakına katılan Marsilya'ya Osmanlı tehdidi sayesinde hâkim olarak kontrolü sağlayabilmişti.[53]

Osmanlılar 1590'da Safevîlerle anlaşıp uzun mücadeleyi bitirdikten sonra, gözlerini tamamen Batı'daki gelişmelere çevirmişlerdi; Fransa'daki iç savaş, İspanya-İngiltere mücadelesi dikkatle takip edilir olmuştu. 1590'da hız kazanan diplomatik teşebbüslerin siyasî yönü, Fransa'nın içine düştüğü zor duruma odaklanmış vaziyetteydi. Bu sıralarda III. Murad ile I. Elizabeth arasındaki yazışmalarda temel konu İspanyol tasallutuydu. O kadar ki Osmanlı divanında İspanya'ya karşı ciddi bir askerî harekât dahi görüşülmüş, yeni bir deniz seferi planları yapılmıştı.[54] Fakat Osmanlıların bunu büyük bir askerî harekâta dönüştürme niyetleri pek yoktu. Aslında bütün bunlar, Akdeniz'de karşı tarafı daima tehdit altında tutucu bir gözdağı politikasının yansımalarıydı. Bir ölçüde Osmanlı siyaseti, Kuzey Afrika'daki denizcileri ve askerî varlığı sayesinde, Batı Akdeniz'deki İspanyol gücünü fiilî harekâtlarla taciz etmek ve onları büyük bir askerî sefer beklentisi ve tehdidi altında bırakmak şeklinde tecelli ediyordu. Bu tehdit durumu bile Akdeniz'deki diğer aktörler olarak İngiliz ve Fransızların elini hayli rahatlatmaktaydı. Yine de Fransa'nın Avrupa kamuoyunda Türklerle ittifakı açıklamakta zorlandığının işaretleri vardır. IV. Henri bunu yazışmalarına da yansıtmış, ittifakı saklamaya çalışmış, belki de bu yüzden birleşik Avrupa ideali çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yönelik çalışmalara destek verir dahi gözükmüştür.[55] Ancak hava daha sonra süratle değişecekti. 1593'te başlayan Osmanlı-Habsburg savaşı sırasında, Fransa ile İspanya'nın mücadele halinde oluşu Osmanlıların işine de yaramıştı. Osmanlı kurmayları İspanya ve Almanya gibi iki güçlü rakibi karşısında muktedir bir Fransa'nın mevcudiyetine siyasî bakımdan büyük önem veriyorlardı. Bu anlamda Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasının belirleyici ro-

53 F.M. Emecen, "16. Asır Sonlarında Batı Akdeniz'de Siyaset Sahnesi", *Osmanlılar-Fransızlar-İspanyollar Kanuni'den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri*, İstanbul 2012, s. 77-84.

54 A.N. Kurat, *Türk İngiliz Münasebetleri,* s. 150-151.

55 F. Bilici, *XIV. Louis ve İstanbul'un Fetih Tasarısı*, Ankara 2004, s. 65.

lüne de işaret etmek yerinde olur. Marsilya'nın Katolik liginden ayrılıp IV. Henri'ye itaat etmesi yönündeki baskılarla alakalı Osmanlı yazışmaları hayli ilginçtir. Haziran 1596'da İngiltere kraliçesi Elizabeth'e yollanan mektupta, Fransa ile İspanya arasındaki savaş halinin sona ermiş olduğundan bahisle, bunların birleşerek İngiltere'ye karşı harekete geçme ihtimaline mukabil İngiltere'ye gerekli desteğin sağlanacağı bildirilmişti. 1596'da İspanya'nın baskısı altındaki Marsilya'nın IV. Henri'ye itaat etmesi, Akdeniz'deki baş döndürücü politik faaliyeti bir süre için sakinleştirmiş oldu.[56]

Bu dönemde Osmanlılar 16. yüzyılın ortalarında Habeşistan'a yönelik olarak Afrika'nın doğu kıyılarından içlere doğru ilerlerlerken, çok daha batıda Fas'ta buranın güneyine sarkan ticaret güzergâhıyla da ilgilenmişlerdi. Sahra'nın güneyindeki kıymetli madenleri Akdeniz'e taşıyan ticaret yolları bu anlamda önemli bir hedef olmuştu. 1552'de Cezayir'den içerilere giden Osmanlı askerleri Verikle'yi ve 1584'te de Figik'i ele geçirmişlerdi. Tunus'un yeniden fethinden sonra ise Mahmud Bey liderliğindeki Osmanlı birlikleri Bornu Krallığı'na doğru Kafsa'nın güneyine erişmişlerdi.[57] Afrika'nın içlerine giden bu yolların denize kavuştuğu noktalar, Kuzey Afrika'nın önemli ticarî ve askerî üsleri olarak başlıca mücadele alanını teşkil etmişti. Bu durumun, Osmanlıların Akdeniz politikalarını belirleyen farklı bir yönünü ortaya koyduğuna şüphe yoktur.

---

56 M. Emecen, "16. Asır Sonlarında Batı Akdeniz'de Siyaset Sahnesi", s. 88-93.

57 C. Orhonlu, "Osmanlı-Bornu Münasebetine Ait Belgeler", *Tarih Dergisi*, sy. 23 (1969), s. 111-130; B.G. Martin, "Mai İdris of Bornu and the Ottoman Turks, 1576-78", *IJMES*, IV/3 (1972), s. 470-490.

XIII

Doğuda Uzun Savaşlar: Osmanlı-Safevî Mücadelesi

Osmanlılar 16. asrın ikinci yarısında Batı'ya karşı olan askerî faaliyetlerini giderek azaltmaya, mücadeleyi denizlere ve imparatorluğun uç kesimlerine doğru yaymaya başladıkları bir yeni süreç yaşamışlardı. İmparatorluğun ana ekseni olan batı ve doğu yönleri istikametindeki büyük çaplı seferlerin icra edilmemesinde, muhtemelen Sokollu Mehmed Paşa'nın iktidar yılları boyunca dikkatli şekilde takip ettiği farklı bir siyasî anlayış hayli etkili olmuştu. Fakat II. Selim'in vefatının ardından, 1574'te Osmanlı tahtına oğlu III. Murad'ın geçişiyle bu siyasetlerin değişeceği açıktı. Her yeni padişah gibi III. Murad da bizzat başına geçeceği bir orduyla büyük bir askerî başarı sağlayacağı ve böylece meşru bir sultan olarak halk nezdinde iktidarını sağlamlaştıracağını düşünüyordu. Murad'ın tahta çıkışı ve dedesinden kalma veziriazamı Sokollu'yu makamında tutması, hatırlara Fatih ve Çandarlı Halil arasındaki durumu getiriyordu. Murad'ın etrafındakiler, Sokollu'nun ana mihverin dışına çıkan siyasî faaliyetlerinden pek de memnun değil-

lerdi. Onun yerini hevesle doldurmak isteyen vezirler, III. Murad nezdinde giderek etkili olmaya başlamıştı. İç dinamikler, kendilerine kaymasını bekledikleri iktidarı padişahı öne sürerek sağlamaya yönelik siyasetlerinde, amaçlarını vezirazamın hiç arzulamadığı büyük çaplı bir askerî harekât sayesinde elde edeceklerine inanmışlardı. Osmanlıların 1578'de geniş çaplı olarak büyük bir askerî harekâtı başlatmalarının altında yatan sebepleri ortaya koyarken, merkezdeki bu iktidar odaklarının çekişmelerini göz ardı etmemek gerekir.

III. Murad cülusundan sonra tamamen Sokollu Mehmed Paşa'ya karşı olan grubun etkisi altına girmiş durumdaydı. Fakat ilginç şekilde, bu güçlü vezirazama yönelik ani ve fevri hareketten de dikkatlice kaçınmıştı. Bunun sebebi tam olarak belli değildir. Muhtemelen iç odaklar arasındaki dengeleri gözetmek veyahut olgun bir zamanı beklemek istiyordu. Başlangıçta babası gibi bütün ipleri veziriazamına bırakmak niyetinde görünmüyordu. Tıpkı ataları gibi saltanatı tam anlamıyla kendi kudretli avuçları içine almak arzusundaydı. Özellikle musahibi konumundaki Şemsi Ahmed Paşa ve Darüssaade Ağası Gazanfer Ağa onu bu yolda teşvik ediyordu.[1] Sokollu'nun tecrübesi ve bilgisi ile yakın adamlarının onun aleyhindeki propagandaları arasında hayli tereddüt yaşayan III. Murad, veziriazamının gücünü zayıflatmak ve onu etkisiz hale getirmek yolunda aceleci davranmadı. Sokollu Mehmed Paşa bu ilk yıllarda sınırlara yönelik siyasî faaliyetleri ağırlıklı olarak sürdürdüyse de giderek yeni padişahın gücünü göstereceği bir büyük sefer açılması yönündeki fikirler ağırlık kazandı. Sokollu'nun rakipleri böyle bir seferin getireceği başarının, bu yaşlı veziriazamın görevden uzaklaştırılıp kendi iktidarlarının kapılarını aralayacağına emindiler. Bizzat padişahın iradesi de böyle bir seferin açılması yönündeydi. Sefer için hevesli olan iki vezirden Lala Mustafa Paşa, Kıbrıs fatihi olarak şöhret kazanmıştı.[2] Koca lakabıyla tanınacak olan Sinan Paşa ise Yemen ve Tunus fatihi sıfatlarıyla öne çıkmak-

1 B. Kütükoğlu, "Murad III", *DİA*, c. XXXI, s. 172.

2 B. Kütükoğlu, "Lala Mustafa Paşa", *DİA*, c. XXVII, s. 73-74.

taydı.[3] Her ikisinin de iktidar yarışı içinde oldukları açıktı. Bu hızlı yarış karşısında, III. Murad'ın Sokollu'yu görevde bırakması, yukarıda değinilen denge siyasetinin en mühim göstergesi olarak da mütalaa edilebilir. Etrafındaki adamları görevlerinden bir bir alınıp yalnızlaştırılan ve gücü hayli zayıflatılan Sokollu Mehmed Paşa, belki de bu dengelerin bir sonucu olarak, 1579'da görev başında uğradığı suikast sonucu hayatını kaybedene kadar, III. Murad'ın saltanatının ilk beş yılı boyunca vazifesini sürdürebilecektir. Öyle ki padişah, Sokollu'nun ölümünden sonra bu iki vezir arasında bir tercih yapmayacak ve kısa süre için de olsa veziriazamlık makamını boşta tutacaktır.

Bu sıralarda Safevî tahtında yeni bazı gelişmeler olmuş, özellikle Şah Tahmasb'a karşı bir muhalefet baş göstermişti. İki yıl boyunca karışıklıklarla çalkalanan Safevîler, hanedan üyeleri ve devlet ricali arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu ağır bir krizin içine girmişlerdi. Bu karışıklıklar sırasında Şah Tahmasb'ın zehirlenerek ölümü (1576), durumu daha da kötüleştirmişti. II. İsmail'in babasının yerine tahta çıkışıyla, İran'da kanlı olaylar hız kesmeksizin devam etti. Altı kardeşini, kardeşlerinin oğullarını, önemli devlet adamlarını ortadan kaldıran, üstelik Şiîliğe karşı bazı tutumlar içine dahi giren II. İsmail'in idaresine karşı derinleşen hoşnutsuzluk yeni karışıklıklara meydan vermişti. İsmail ilginç bir şekilde Sünnîliğe yakın mesajlar veriyor, Hz. Ayşe'ye ve Hz. Ali dışındaki üç halifeye yönelik kötüleme ve küfre (teberraîlik) karşı çıkıyor, temel mezhebî düşünceyi sarsan bu tavırlarıyla da büyük tepki çekiyordu.[4] İronik bir şekilde, yine onun kısa saltanatı sırasında, Anadolu'da Kızılbaş propagandasının hayli hız kazandığına yönelik Osmanlı resmî kayıtları mevcuttur. Bu yöndeki yoğun şikâyetler ve merkezden bu gibi olayların görüldüğü yerlere yollanan emirlerin fazlalığı,[5] Osmanlıların İran'a yönelik yeni askerî harekâtlarının altyapısını oluşturması bakımından müessir bir rol oynamışa ben-

---

3 M. İpşirli, "Koca Sinan Paşa", *DİA*, c. XXVI, s. 137-139.

4 B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, 1578-1610*, İstanbul 1993, s. 17, not 57'de bu yönde Safevî kaynaklarından bazı alıntılara yer verilmiştir.

5 Divanda alınan ilgili kararlar için bkz. B. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 8-14.

zemektedir. II. İsmail'in dengesiz davranışları sonucu iyice karışan İran, sefer arayışı içindeki Osmanlı kurmayları için adeta "biçilmiş kaftan" mesabesinde idi. O sırada hudut boylarında meydana gelen yeni karışıklıklar ve karşılıklı ilticalar, Safevîler üzerine açılacak seferin görünür sebeplerini oluşturacaktı. Osmanlı tarafı için II. İsmail, sulha aykırı hareket ederek aradaki barışı bozmuş bir hükümdardı.

Sınır olaylarının kahramanları, Van Kalesi'ne hapsedilen ve sonra kaçarak Safevîlere sığınan Şahkuluoğlu Gazi ile yine kardeşi İmadiye Beyi Kubad Bey ile geçinemeyip Tebriz'e giden Sultan Hüseyin Beyoğlu Behram Bey idi. Bu ikisinin İran'a geçişi sınır hattında Osmanlı idarecilerini meşgul eden karışıklıklara yol açmıştı. Osmanlılar bu iki firarinin aradaki antlaşma gereği iadesini istemiş, olumlu bir cevap alamamıştı. II. İsmail'in Osmanlı sınırlarındaki faaliyetleri savaş sebebi sayılacaktı. Hem bu karışıklıklar hem de az sonra İran'ın II. İsmail'in ölümüyle yeniden karışması, tasarlanan sefer için Osmanlılara açık bir fırsat tanımış oldu. Aslında Amasya Antlaşması'ndan bu yana, İran sınır hattındaki aşiretler arasında karışıklıklar hiç kesilmemişti. Savaş için bu olaylar her vakit birer bahane olarak kullanılabilecek olgunlukta görünüyordu. Osmanlı kurmayları için de aynı durum geçerli olacaktı. Hem Kızılbaş propagandasının huzursuz ettiği yerler hem de hudut hadiseleri savaşın ana gerekçesi olarak öne çıkarıldı. Fakat aslında altta daha derin sebepler yumağı vardı. Yukarıda temas edildiği gibi, paşalar arasındaki iç rekabetin yansıması bir tarafa, Osmanlıların Kanunî çağından beri takındıkları misyon ve Sünnî İslam dünyasının lideri olarak yarım kalmış hesabın kapatılması düşüncesi gibi hafızalarda yer tutan anlayış, silinmez bir iz durumunda canlılığını koruyordu. Üstelik tam da bu sırada Sünnî Şirvan halkından gelen istekler ve imdat çağrıları Osmanlılara yeniden bu dinî misyonlarını hatırlatan unsur olmuştu. Eğer III. Murad bunlara müspet bakar ve böylesine dinî bir vecibeyle yola çıkıp hayli zor durumda olduğu haber alınan Safevîleri ortadan kaldırırsa, atalarının Yavuz Sultan Selim'den beri sürdürdüğü Şark politikasını nihayete erdiren, dedesi Sultan Süleyman'ın başaramadığı muazzam işi halleden padişah olarak adını parlak harflerle tarihe yazdırabilirdi.

Dağıstan, Şirvan, Gilan gibi Sünnî ülkelerin yanı sıra, Kartli, Kaheti gibi Doğu Gürcistan Hıristiyan beyleri Kanunî döneminden beri sürekli şekilde Osmanlılardan yardım dileğinde bulunuyorlardı. Rusların Hazar kıyılarına inip tarihî ticaret ve hac yolunun denetimini ele geçirmeleri, Safevîlerin zaten kapattıkları yollar ve Sünnîlere ağır baskı uygulamalarıyla birleşince, bu kesimlerdeki şikâyetler daha da artış göstermişti. II. Selim döneminde Şirvanşahlı Sultan Burhaneddin yardım talebiyle İstanbul'a gelmişti. Ödedikleri ağır "Sünnî vergisi"yle Tahmasb zamanındaki baskılara katlanan Şirvanlılar, II. İsmail dönemindeki karışıklıkları fırsat ittihaz edip ayaklanmışlardı. 1577 baharındaki bu ayaklanma haberi Kırım Hanlığı vasıtasıyla İstanbul'a ulaştığında, Osmanlıların sefer kararlılığı zaten taayyün etmiş bulunuyordu. Benzeri şekilde Gürcistan'dan gelen talepler de Osmanlılar için harekâtın yönü itibariyle belirleyici olacaktı. Tiflis'teki Davud Han, 1576'da II. İsmail tarafından ağabeyinin kendi yerine kral olarak tanınmasına içerlemiş ve padişaha mektup göndermişti. Osmanlılar sefer sırasında Doğu Gürcistan'ın Osmanlılara bağlılığından söz ederek buradan geçme sebeplerini izah edeceklerdi.[6]

1. 1578-1590 Harekâtı ve Osmanlıların Hazar Kıyılarına Ulaşması

Sefer hazırlık ve planlarını yapmakta olan Osmanlılar, II. İsmail'in ölümü üzerine yerine geçen ve kör olduğu için kardeşinin hışmından kurtulan Muhammed Hudabende'ye rağmen, savaşın bütün suçunu II. İsmail'in üzerine yıktılar ve gönderdikleri emirlerde de bu durumu açık şekilde dile getirdiler. Düşünülen seferin planlaması, Kanunî dönemindeki üç seferin tecrübesinden de yararlanılarak inceden inceye belirlendi. Muhtemelen Sokollu Mehmed Paşa'nın etkisiyle, seferin yönü Gürcistan üzerinden Şirvan olarak ilan edildi. Osmanlı kaynaklarından bazılarına göre Sokol-

6 F. Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri'ni Fethi, 1451-1590*, Ankara 1976, s. 260-266.

lu Mehmed Paşa, İran'a yönelik seferlerin bir fayda getirmeyeceği kanaatini taşıyordu. Sultan Süleyman zamanındaki seferler hem çok masraflı olmuş hem de bunlardan hiçbir netice çıkmamıştı. Peçuylu İbrahim onun karşı gerekçelerini şöyle açıklar: Hazinenin yükü artar, masraflar çoğalır; masrafları karşılamak üzere konulan vergiler dolayısıyla halk perişan olur; Acem diyarı fethedilse bile buradakiler Osmanlı hâkimiyetini kabullenmez, yapılan masraflar buradan karşılanamaz; Sultan Süleyman döneminde çekilenler ortadadır; bu seferi isteyenler "at ve davardan ayrılıp öküze binmeyenlerdir."[7]

Gerçekten Sokollu'nun bu şekilde sefere kat'i bir muhalefet içinde bulunduğu tam olarak belli değildir. Peçuylu, olayın sonuçlarını gören bir 17. yüzyıl tarihçisi olarak, Osmanlı-İran mücadelesinin kendi zamanındaki durumunu da göz önüne alarak böyle bir argümanı ileri sürmüş olabilir. Bununla beraber seferin yönü dikkate alındığında, bu noktada Sokollu'nun uç politikalarına yönelik uygulamalarının yansımalarını görmek mümkündür. Yani Sokollu Mehmed Paşa aslında böyle bir mücadeleye doğrudan karşı çıkmıyordu; onun derdi daha çok çıkılacak sefer için hedefin iyi tayin edilmesi noktasında toplanıyordu. Nitekim Osmanlıların Gürcistan üzerinden Şirvan'a doğru yürümek olarak ilan ettikleri hedef, bu anlamda stratejik bir değişimin habercisiydi. Kafkaslar'a ve Hazar Denizi'ne doğru yönelecek bu hareket, ulaşılan sonuçlara göre Safevîlerin ana topraklarına doğru kaydırılabilirdi. Seferin bu hedefi, Sokollu'nun başarısız Astarhan seferiyle de bağlantılı bir veçhe gösteriyordu. Osmanlılar, Gürcistan üzerinden Şirvan'ın fethi projesiyle, bir bakıma bu başarısızlığı büyük ölçüde telafi edebileceklerdi. Bu noktada bütün söz konusu gelişmelere bakarak, seferin serdarlığında birbirleriyle yarışan Mustafa ve Sinan paşalara rağmen, oluşturulan stratejilerin gerçek planlayıcısının Sokollu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Sokollu Mehmed Paşa, ölümünden evvel 1579 Haziran'ında Özdemiroğlu Osman Paşa'ya

7 Peçuylu, Târih, c. II, s. 33-37.

yolladığı bir cevabî mektupta, "Şirvan vilayetinin fethedilmesindeki maksadın yeteri kadar gemi tedarik ederek Hazar'a indirmek ve etrafında olan memleketleri ele geçirmek" olduğunu açık şekilde yazmaktaydı.[8]

Çıkılacak seferin serdarlığı konusunda, Lala Mustafa Paşa ile Koca Sinan Paşa arasında müthiş bir rekabet baş gösterdi. Sonunda anlaşmazlık, Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum yönünden yürüyecek orduya, Sinan Paşa'nın da Bağdat taraflarından ilerleyecek kuvvetlere serdar olması kararıyla halledildi. Fakat bu durum, iki cepheli bir savaş halini öngörüyor ve bu tarz bir harekât planlara uygun gözükmüyordu. Fakat muhtemelen Sokollu'nun da ağırlığını koymasıyla, seferin tek serdarı olarak Lala Mustafa Paşa tayin edildi. Onun planlara uygun şekilde Anadolu'nun kuzeyinden hareket etmesi için gereken tedarikin yapılması sınır boylarındaki beylere emredildi. Kendisine verilen emirde Şirvan ve Gürcistan'ın fethine memur edildiği bildirilen Lala Mustafa Paşa'nın harekete geçmesiyle bu uzun seferin ilk safhası başlamış oluyordu.

Sefer güzergâhı Anadolu'nun kuzeyi olduğundan, Karadeniz limanları içinde özellikle Trabzon ve Batum önemli bir depo haline getirildi. Asker sevkıyatı yanında, İstanbul'dan ve diğer yerlerden getirilen malzemeler buraya yağıldı ve oradan savaş alanına yollandı. Deniz yolunun kullanılması, gereken mühimmat ve iaşe maddelerinin çok daha hızlı bir şekilde orduya yetiştirilmesini sağladı. Kılıç Ali Paşa'nın kumandasındaki donanma da çeşitli görevler için Karadeniz'e çıkarıldı. Ordu Gürcistan'dan geçeceği için stratejik planlamada askerin ganimet alabilme durumu da düşünülmüştü. Zira geçilecek Hıristiyan topraklarında askeri şevke getirebilecek imkânlar mevcuttu. Osmanlı kurmayları, daha önceki Şark seferlerinde askerin bu anlamda isteksizliğini bildiklerinden, bu defa en azından bu durumu bertaraf edecek böyle bir tedbiri de hesaplamış oluyorlardı. Osmanlı ordusu Erzurum'da toplanmaya başladı. Bu arada, daha hazırlıklar sürerken, 9 Mart 1578'de Van beylerbeyinin yolladığı bir mektupta, Hoy, Urumi ve Selmas'ın ele geçirildiği,

8 Safvet, "Hazar denizinde Osmanlı Sancağı", *TOEM*, 3 (1328), s. 860-61'de yayımlanan divan kaydı: BA, *Mühimme Defteri*, nr. XXXVIII, s. 380.

etrafının yağma edildiği bilgisi ulaşmıştı. Bu durum Osmanlı ordusunun geçeceği yerlerin önceden temizlenmesi anlamına geliyordu. Hoy, Urumi ve Selmas'ın kurtarılması için Safevîlerin Tebriz Beyi Türkmen Emir Han birlikleriyle karşı taarruza geçtiyse de bir şey elde edemeden Tebriz'e döndü. Bu durum Safevî serhatlerinin tam anlamıyla çöküşü demekti.

5 Nisan 1578'de İstanbul'dan ayrılan Osmanlı ordusunun[9] serdarı Lala Mustafa Paşa, Erzurum üzerinden Ardahan'a ulaştı (5 Ağustos). Oradan Gürcü topraklarına girildi ve güzergâh üzerindeki kaleler (Vale, Yenikale/Ahıska, Tümük, Hırtız, Çıldır, Ahılkelek) ele geçirilmeye çalışıldı. Tam bu sırada Osmanlı ordusunun yolunu kesmeye çalışan Safevîlerin, Çukur Saad ve Karabağ valilerinin Karahan'ın komutasındaki müşterek birlikleriyle Çıldır Gölü civarında önemli bir çarpışma vuku buldu. Önden yollanan Özdemiroğlu Osman Paşa, sabahın geç saatlerinde başlayıp yatsı vaktine kadar süren mücadelede Safevî birliklerini kat'i bir yenilgiye uğrattı (9 Ağustos). Bu zafer Osmanlılara Gürcistan'ın kapılarını açtığı gibi, Gürcistan'daki Meshiye atabeyi II. Keyhüsrev'in oğlu Menuçihr beş-altı bin adamıyla Osmanlılara itaat etti; kendisine Azgur, kardeşi Gorgor'a Oltu Sancağı tevcih edildi. Menuçihr, bundan sonra Osmanlı ordusunun kılavuzluğunu üstlendi. Osmanlı ordusu 24 Ağustos'ta Tiflis'e girdi. Ordu gelmeden önce, Şah Tahmasb'ın kaynı olup İslamiyet'i kabul etmiş bulunan Kartli/Tiflis Hanı Davud Han şehirden ayrılmıştı. Tiflis hemen bir Osmanlı beylerbeyliği yapıldı ve başına da Kastamonu Beyi Solak Ferhad Beyoğlu Mehmed Bey/Paşa getirildi. Daha sonra Osmanlılar yürüyüşlerini sürdürüp Gori Kalesi'ne geldiğinde, Başaçuk/İmereti Meliki Görgi'nin kardeşi ile Göril melikinin kardeşi; onların ardından da Kaheti Prensi Aleksandr Han, Lala Mustafa Paşa ile buluştu (1 Eylül). Buradan itibaren zahire sıkıntısı çekmeye başlayan Osmanlı ordusu Kabur ile Kanak çayları arasında konakladığında, Safevîlerin Tebriz Beylerbeyi Emir Han'ın ani bir baskını meydana geldi. Kür Nehri üzerinde Koyungeçidi denilen yerde

---

9 Ordu yola çıkarken divandan bir nevi savaş ilanı kararı çıkmıştı. Burada Osmanlıların dinî bakımdan iddialarına açık vurgular vardır: BA, *Mühimme Defteri*, nr. XXXII, s. 293'teki kayıt için bkz. Kırzıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 281-282.

yapılan çarpışmada, Safevîler yeniden ağır bir yenilgiye uğratıldı, önemli miktarda kayıp veren Emir Han geri çekildi (9 Eylül 1578). Ertesi günü de Şeki'nin ele geçirildiği müjdesi ulaştı. Böylece kazanılan bu ikinci zafer, Safevî direnişinin tamamen kırılması ve Şirvan'ın kapılarının açılması anlamına geliyordu. Hatta Safevîlerin Şirvan Valisi Rumlu Aras Han da Osmanlıları engelleme görevini başaramayıp süratle geri çekilmişti. Osmanlı ordusu nihaî hedefi olan Ereş'e kolaylıkla girdi (15 Eylül). Ardından Şirvan'ın merkezi Şemahı, Kabala, Bakü, Şaburan, Salyan ve Demirkapı/Derbent kalelerinde hâkimiyet kuruldu. Artık Hazar Denizi'ne kadar olan bütün Şirvan ülkesi Osmanlı idaresine geçmiş oluyordu. Bu durum, Osmanlıların başlangıçtaki planlarını başarıyla tamamladıklarına işaret etmekteydi. Şirvan muhafazasına Özdemiroğlu Osman Paşa tayin edildi. Ereş ise Erzurum beylerbeyi olan Kaytas Paşa'ya bağlandı. Bu ele geçirilen yerlerde Osmanlı sistemi ikame edildi.

2. Şirvan Kesiminde Tutunma Çabaları ve Tebriz'in Fethi

Osmanlılar, bu ilk başarılı seferin ardından, bölgede kalıcı bir yerleşmeyi sağlamak ve Safevîleri daha da sıkıştırmak üzere ertesi yaz ikinci büyük askerî harekâtı başlattılar. Böylece bu uzun mücadelenin Şirvan ve Şemahı'da tam anlamıyla tutunmayı öngören ikinci safhası açılmış oluyordu. Erzurum'da kışı geçiren Lala Mustafa Paşa 26 Temmuz 1579'da yeniden harekete geçti. Bu defa sınır hattını kuvvetlendirmeyi de amaçlamıştı. Bu gayeyle Kars'a gelip kalenin esaslı bir şekilde tamirine girişti. Muhtemelen yürütülecek seferler için burayı büyük bir askerî üs haline getirmek istemekteydi. İnşaat sırasında Safevîlerin baskınları önlenmeye çalışılırken, 3 Ekim'de bir Osmanlı birliği Revan taraflarına akına yollanmış; Çukur Saad Valisi Tokmak Han'ın kışa kadar Osmanlılarca bir taarruz yapılmaması yolundaki sulh teklifi kabul edilmemişti. Kale inşaatı tamamlandıktan sonra, Lala Mustafa Paşa tekrar Erzurum'a döndü. Fakat Sokollu Mehmed Paşa'nın vefatının ardından arz edilerek İstanbul'a çağrıldı (9 Ocak 1580).

1578-1579 kışı boyunca, Şirvan'da muhafazadaki Osmanlı güçleri büyük sıkıntı çekmiş; Safevîlerin taciz edici akınları sebebiyle hayli zor durumda kalmıştı. Zahire yokluğu had safhadaydı. Özdemiroğlu Osman Paşa yine de Şirvan Hâkimi Aras Han'ın taarruzlarını önlemeye muvaffak olmuştu. Fakat hiçbir destek alınamadığı için durum gittikçe kötüleşiyordu. Özdemiroğlu Osman Paşa Şemahı'da güçlerini toplayıp direnmeyi düşünüyordu. Bu arada Aras Han Ereş'i yerle bir edip halkını kılıçtan geçirdi. Kaytas Paşa bunlara karşı koyamamış ve hayatını kaybetmişti. Aras Han'ın hedefi Şemahı oldu (Kasım 1578). Buranın önlerinde yapılan ilk savaşta, Kalgay Adil Giray kumandasındaki Tatar birliklerinin yetişmesiyle başarı kazanılmış, Aras Han da esir alınmıştı. Fakat bu iyimser hava uzun sürmedi. Safevî saltanat naibi Hamza Mirza ile veziri Selman Han, 24 Kasım'da Şemahı'yı kuşattı. Adil Giray'ın Kırım birliklerinden yardım talep eden Osman Paşa, Safevîlerin muhasarayı bırakıp Adil Giray üzerine yürümeleri üzerine rahatladı. Adil Giray kalabalık Safevîler karşısında dayanamadı ve esir düştü. Osman Paşa ise artık Şemahı'da duramayacağını anladığı için Demirkapı'ya çekilmeyi uygun gördü. Bu arada Tiflis'e saldıran Safevîler de geri püskürtülmüştü (Nisan 1579). Osman Paşa Demirkapı'da iken, Kırım Hanı Mehmed Giray destek sağlamak için 10 Ekim'de buraya ulaştı. Osman Paşa ve Mehmed Giray 23 Ekim'de Şemahı'ya girerek, Şirvan bölgesindeki kaleleri Bakü dahil geri aldılar. Ancak Lala Mustafa Paşa'nın Kars'tan gelmeyeceği anlaşılınca, Osman Paşa Safevîlere karşı ileri harekâta girişmekte tereddüt gösterdi. Safevîler ise Şirvan ve Demirkapı'nın zaptından vazgeçerek Tebriz'e dönmüşlerdi.[10]

1580'de İstanbul'dan Şark seferi için yeni bir serdar tayin edildi: Koca Sinan Paşa. Lala Mustafa Paşa'nın başta gelen rakibi olarak nihayet çok arzuladığı seferin başına getirilen Sinan Paşa, Erzurum'a geldikten sonra Tiflis'e ulaştı. Buraya gelirken de veziriazamlığa tayin edildiği haberiyle sadaret mührü kendisine ulaşmış bulunuyordu. Bu bakımdan fazla bir iş yapmaksızın, 9 Kasım'da

10 B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 83-108.

Erzurum'a geri döndü. Bu sırada yapılan barış görüşmelerinden ise bir sonuç çıkmayacaktı. Zaten bu teşebbüsler yapılırken, Sinan Paşa yeni bir seferi tehir ederek 16 Temmuz 1581'de İstanbul'a vasıl olacaktı. İstanbul'daki yoğun diplomatik teşebbüslerden bir sonuç çıkmayınca, Safevîler Gürcistan kesiminde tekrar faaliyete giriştiler. Bu arada Şirvan'a da ağırlık vererek bütün bölgeyi yeniden tasarrufları altına aldılar. Osman Paşa ise bunlara mukavemet edemeyeceğini çok iyi bildiğinden yeniden Demirkapı'ya çekilmişti. Zor durumda kalınca da vaziyeti İstanbul'a bildirmiş, acil yardım talebinde bulunmuştu. Sulh görüşmeleri devam ederken gelen bu haberler üzerine, Şirvan kesiminde kat'i olarak hâkim olunma kararı alındı.

Meş'ale Savaşı'yla başlayıp Tebriz'in fethiyle sonuçlanacak bu üçüncü safhada, Osmanlılar Şirvan'daki hâkimiyetlerini tam anlamıyla sağlamlaştıracaklardı. Şirvan'ın kat'i surette elde tutulması ve Safevî üstünlüğünü sona erdirme kararı, her şeyden önce Demirkapı'daki Osman Paşa'nın yeni birliklerce takviyesi ile mümkün olacaktı. İstanbul'dan 3000 yeniçeri ile Rumeli ve Anadolu'dan yeni kuvvetlerin sevki planlandı. Kefe'ye sevk edilen birlikler buradan Demirkapı'ya ulaştı. Osman Paşa bu takviye birliklerle birlikte Şirvan'ın yeniden zaptıyla vazifelendirildi. Safevîler İmamkulu Han komutasında bir orduyu Şemahı'ya yollamıştı. Oradan Demirkapı'ya doğru hareket eden bu birliklerle Osman Paşa'nın kuvvetleri arasında, Samur Nehri civarında Baştepe mevkiinde büyük bir çarpışma vuku buldu. Gece de devam eden ve üç gün süren savaş Osmanlıların kat'i galibiyetiyle sona erdi (8 Mayıs-11 Mayıs 1583). Askerler geceleyin ellerinde meşalelerle savaştıkları için Meş'ale Savaşı olarak bilinen bu mücadele, Şirvan'daki Osmanlı hâkimiyetini kesinleştirdi. Şemahı'yı takviye eden Osman Paşa, Kefe yoluyla İstanbul'a döndü ve başarılarından dolayı veziriazamlık makamına getirildi.[11]

Şirvan kesiminde bu olaylar vuku bulurken, 1582'de Şark seferi serdarlığına tayin edilen Ferhad Paşa, 1583'te Revan Kalesi'nin

11 Özdemiroğlu hakkında bkz. K. Çiçek, "Osman Paşa, Özdemiroğlu", *DİA*, c. XXXIII, s. 471-473.

zaptıyla görevlendirilmişti. Böylece Osmanlılar sadece Şirvan değil, Revan'da da yeni bir cephe oluşturmak amacı taşıyorlardı. Burası Tebriz'e uzanacak hâkimiyetin tesisi bakımından kilit önemde görülmüştü. Ferhad Paşa 1583'te Revan'a ulaştığında şehri terk edilmiş buldu ve burayı derhal tahkim ettirdi. Beylerbeyliğine Hızır Paşa atandı. Safevîler Osmanlıların Azerbaycan'a yönelmelerini önlemek üzere askerî hazırlıklara giriştiler. Safevî şahı askerlerini toplayarak Azerbaycan'a geldi, Tebriz'de savunmaya yönelik tedbirler alındı. 1584'te Ferhad Paşa bu defa Gürcistan yönüne doğru ilerledi. Lori ve Tomonis kalelerinin tamirini gerçekleştirdi. Huzuruna gelen Gürcü beylerine payeler dağıttı. Bunlar arasında Davud Han da vardı. Ertesi sene Veziriazam Özdemiroğlu Osman Paşa doğrudan Tebriz'in fethiyle görevlendirildi. Erzurum, Pasin, Hoy, Sufiyan üzerinden Tebriz'e gelen Osman Paşa 22-23 Eylül 1585'te şehre girdi. Tebriz sokak çarpışmalarıyla ele geçirilmiş, halk Osmanlı askerlerine direniş göstermişti. Bu yüzden şehir hayli tahribata uğradı. Osman Paşa burada bir kale inşası başlattıysa da 18 Ekim'de hastalandı ve Tebriz dışında Şenb-Gazan mevkiinde 29-30 Ekim'de vefat etti. Az sonra Safevîler Tebriz'i kuşattı ve abluka altına aldı. Bu abluka 11 ay kadar sürdü, Ferhad Paşa'nın 1586'da yeniden ordunun başına geçip Tebriz'e ulaşmasıyla Safevîler dağıldı (30 Ağustos 1586). Bu savaşlar sırasında Bağdat ve Kuzey Irak kesiminde olaylar çıkmış, Cığalazade Sinan Paşa buraya yönlendirilmiş ve Nihavend ile Luristan taraflarında önemli başarılar kazanmıştı.[12]

3. Gence'nin Zabtı ve Osmanlı-Safevî Sulhü: 1590

Bütün bu mücadeleler sırasında sulh temasları giderek artmaya başlamıştı. Aslında ciddi bir iç çekişme yaşayan Safevîler, mücadeleyi devam ettirecek durumda değillerdi; büyük bir kriz kapıya dayanmıştı. Safevî Şahı Muhammed Hudabende adeta kukla durumundaydı ve oğulları iktidar boşluğunu doldurmak üzere ortaya

12 B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 181-186.

çıkmışlardı.[13] Safevî tahtı için, küçük yaştaki Şehzade Abbas'ın yanındakilerle Hamza Mirza arasında, 1586'da çarpışmalar olmuştu. Özbekler Herat'a girmiş ve Horasan yöresine doğru ilerlemeye başlamıştı. Ancak Hamza Mirza'nın katlinin ardından saltanatı babasından devralmış olarak 1587 Mayıs'ında Kazvin'de tahta çıkan Abbas Mirza (Şah Abbas), yanındakilerin tahrikiyle sulh içini askıya aldı. Bunun üzerine Ferhad Paşa Gürcistan tarafına, Gürcülerle Safevîler arasındaki irtibatı kesmek için yeniden Erzurum'dan hareket etti. Gori'den Tiflis'e kadar gidilip bazı tedbirler alındıktan sonra geri dönüldü. Abbas Mirza'nın tahta çıkarak sınır boylarına doğru hareket etme niyeti karşısında Temmuz 1588'de yeniden Erzurum'dan hareket eden Ferhad Paşa, Kazvin'e yürüme emri aldı. Bu sırada Abbas Özbekler üzerine hareket etmiş bulunuyordu. Kazvin'e gitmenin çok zor bir iş olacağı anlaşıldığından, Ferhad Paşa'ya Gence ve Karabağ'a yürümesi yolunda emir yollandı. Ferhad Paşa bir direnişle karşılaşmaksızın 1 Eylül 1588'de boşaltılmış olan Gence'ye girdi. Burası derhal tahkim edildi ve sur inşaatı başlatıldı. Kırk üç günde kale inşaatı bitirildi. Bir taraftan Özbeklerle uğraşan Şah Abbas, Gence harekâtı üzerine bir sefaret heyetini İstanbul'a yolladı.[14]

Bu uzun mücadele nihayet sona ermek üzereydi. Aslında her iki taraf da bu savaşlar ve her yıl yapılan seferler dolayısıyla hayli yıpranmıştı. Osmanlılar her şeye rağmen on yıl boyunca hemen hemen her sene uzun soluklu seferler yaparak, Kuzey ve Güney Azerbaycan'da kontrolü tamamen ele geçirmiş ve Hazar kıyılarına kadar ulaşmış bulunuyorlardı. Ama bu uzak çaplı harekât, batıda Macaristan'dakine hiç benzemiyordu. Kanunî dönemindeki seferlerde, Safevîleri belirli bir hudut noktasında tutma gibi akılcı bir siyasetten ders alınmamıştı. Ama Azerbaycan ve Hazar kıyılarına hâkim olmak gibi bir hedef her şeye rağmen gerçekleştirilmişti. Önemli olan, burada uzun süre kalıcı bir hâkimiyet kurma yollarını devreye sokmaktı. Bununla beraber muhafazada bırakılan

13 Olayların şahidi Oruç Bey'in verdiği bilgiler için bkz. Oruç Bey Bayat/İranlı Don Juan, *İlişkiler: Bir Şiî/Katolik*, çev. Tufan Gündüz, İstanbul 2014, s. 135-172.

14 B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 194-200.

Osmanlı askerî gücü kalelere haps olunmuş bir durumda kalacaktı. Bunlara ödenecek maaşlar, mahallinden çok az gelir elde dildiğinden, hazineyi ciddi anlamda zora sokacak gibi görünüyordu. Her ne kadar Tebriz bölgesi bir beylerbeylik yapılmış, tahriri gerçekleştirilerek timar sistemi kurulmuştu, ama vergi elde edebilecek ve bu sistemi besleyecek kaynaklar yoktu. Hazinenin desteğinin de nereye kadar devam edeceği hayli şüpheliydi. Bütün bunların görülmesi için vakit henüz erkendi. Özellikle şimdi bu uzun savaşlara bir son vermek ve yeniden toparlanmak gerekiyordu. Zira Anadolu'da sosyal ve iktisadî hayatta giderek dengesizlik ortaya çıkmıştı. Osmanlı tarafı üstün konumda olduğu ve hedeflerine de eriştiği için barışı arzu edebilecek konumdaydı. Bu yıpratıcı mücadele de onlara Safevîlerin kökünden temizlenmesinin mümkün olamayacağı gerçeğini açık şekilde göstermiş bulunuyordu.

Safevîler açısından barış şimdi daha da acil bir durum arz etmişti. Şah Abbas, henüz küçük yaşta olmasına ve öncelikle ülkesinin en önemli parçasını kaybetmiş olmasına rağmen, çift taraflı tehdit altından kurtulmak niyetindeydi. Zira doğudan Horasan bölgesinde Sünnî Özbeklerin açık baskısıyla karşı karşıya kalmıştı. Özbekler Herat'ı ve Meşhed'i ele geçirmişlerdi. Üstelik dahilî karışıklıkları kontrol etmek gerekiyordu. Şah Abbas önceliği en güçlü düşmanı olan Osmanlılara vererek, onlarla barış yapmanın işleri düzeltene kadar işine çok iyi yarayacağını hesap etmişti. Nasılsa her şeyi yoluna koyduktan sonra, ülkesinin en değerli "tacını" yeniden eline geçirebilirdi. Zira devasa Osmanlı İmparatorluğu batıda her an yeni bir askerî maceraya sürüklenebilirdi. Bunun için Batı'dan müttefikler bulmak da, daha önceki dönemlerde sıklıkla yapıldığı gibi, kolayca mümkün olabilirdi. Şah Abbas'ın planları hayli gerçekçiydi. Kudretli bir hükümdar olacağını da bu kıvrak manevralarla daha şimdiden herkese göstermişti.[15]

İki tarafın sulh için isteklilikleri İstanbul'daki görüşmeler sırasında açık şekilde belli oldu. Yapılan müzakereler sonucu, meşhur

---

15 R.M. Savory, "Abbas I", *Encyclopaedia Iranica*, I (Londra 1985), s. 71-75; H.R. Roemer, "The Safavid Period Abbas I", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1976, s. 147-158.

Osmanlı âlimi ve tarihçisi Hoca Saadeddin Efendi'nin kaleminden çıkan antlaşma metni hazır hale getirildi. Buradaki ilk maddelerin her iki taraf arasındaki dinî-mezhebî tezada yönelik olması şaşırtıcı değildi. Osmanlılar daha Amasya Antlaşması sırasında ilk olarak dinî maddeleri öne sürmüşlerdi. Sünnîleri derinden yaralayan ve Safevîlerce bir merasim haline getirilen "teberraîlik" meselesinin yasaklanması ön şart durumundaydı. Hz. Peygamber'in ashabına, Hz. Ayşe'ye, Hz. Ali hariç diğer üç halifeye yönelik ağır küfrün ve bunun merasim halinde tekrarlanması ritüelinin, yani teberraîliğin men edilmesi gerekiyordu. Vaktiyle Amasya Antlaşması'nı ihtiva eden Kanunî'nin name-i hümayununda, teberraîlik konusunun yasaklanmasının ümit edildiği gibi yumuşak bir ifade mevcuttu; şimdi bu antlaşmada, çok açık şekilde yasaklanması karşı tarafa kabul ettirilmişti. Sünnîlere karşı nefret telkin edici söylemlerin önlenmesi de bu cümlede mündemiçti. Antlaşmanın ikinci maddesi ise sınır konularıyla ilgiliydi. Mart 1590'a kadar her iki tarafın halihazır durumu taraflarca kabul ediliyordu. Bu ise Osmanlıların bu tarihe kadar ele geçirmiş oldukları bütün yerler üzerinde kesin hâkimiyetlerinin Safevîlerce tanınması anlamına geliyordu. Yani Tebriz, Karacadağ, Gence, Karabağ, Şirvan, Gürcistan, Nihavend, Luristan ve Şehrizol ile mülhakatının Osmanlıların elinde olduğu kabul ediliyordu. Bu bölgelere yönelik herhangi bir tehdit ve saldırı olmadıkça, Osmanlı tarafı da mukabil bir harekete girişmeyecek, Safevîlere ait topraklara saldırmayacaktı. Her iki tarafa sığınabilecek asilerin korunmaması ve iadesi de yine metne eklenmişti.[16]

Antlaşmanın akdinin ardından, her iki taraf müşterek olarak sınırların tespitini yapacaktı. Harp esirleri de karşılıklı olarak iade edilecekti. Safevîler için olumsuz görünen bütün bu maddelerin geçersiz olması için çok fazla zaman geçmesi gerekmedi. Şah Abbas Özbekleri geri püskürtüp iç meselelere çözüm bulduktan sonra, Osmanlılara terk ettiği topraklara yönelecekti. Bunun için 1600 yılını beklemek gerekecekti. Bu süre zarfında Şah Abbas, daimî bir ordu tesisine önem vermiş, Türkmen asıllı hanların çoğu defa

16 Feridun Bey, *Münşeatü's-Selatin*, II, s. 249-252'de yer alan antlaşma.

problem haline gelen süvari tedariki yerine kendisine bağlı bir birlik oluşturmaya çalışmış, "şahsevenlik" umdesi altında, Kızılbaş Türkmenler yanında diğer gayri mütecanis grupların da katılımıyla, diğer Türkmen asabiyetine karşı yeni bir teşekkül meydana getirmişti.[17] Şahseven ruhunu canlandırmak suretiyle artık iyice kökleşmiş Kızılbaş askerî sistemini tam olarak değiştiremeyeceğinin idrakinde olarak, ateşli silahlarla mücehhez yeni bir ordu teşkiline, Avrupa'dan gördüğü destekle girişmişti. Tüfenkçi yaya ve süvarileriyle, topçu birlikleriyle Safevî ordusunda ciddi bir değişimi gerçekleştirmiş; ardından da Batı'da uzun bir savaşın içine giren, dahilî buhranlarla sarsılmaya başlayan Osmanlıların idaresinden eski topraklarını geri alma fırsatını yakalamıştı.

Osmanlılar 1590'dan itibaren, Şah Abbas'ın karşı harekâta geçtiği 1603 yılına kadar, Hazar kıyılarına kadar olan coğrafyada tutunmaya çalıştılar. Bütün bölgeyi eyaletlere ve sancaklara taksim ederek klasik timar sistemini uygulama yolunda tahrirler yaptılar.[18] Fakat Osmanlı askerleri burada ciddi bir uyum/oryantasyon problemi yaşadı. Kalelerde kapalı, halktan uzak bu hâkimiyetin kalıcı olması beklenemezdi. Belki Şirvan kesiminde, Sünnî halkın yaşadığı yerlerde sürdürülebilir bir hâkimiyet beklentisi ümit edilebilirdi. Ama çözülme bir yerden başlayınca bu kesimlere kadar rahatlıkla sirayet edebilirdi. Nitekim Tebriz'in Şah Abbas tarafından alınışının ardından, çok kısa sürede Şirvan dolaylarındaki hâkimiyetin izleri de kayboldu. Yine de Sünnî topraklar üzerindeki Osmanlı nüfuzu, daha sonraki dönemlerde bile izlerini korudu. Osmanlılar geçici de olsa Hazar Denizi'nde bir filo bile oluşturmuşlardı. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın kurduğu Bahr-i Kulzüm kapudanlığı vasıtasıyla, Bakü Limanı faal hale getirilmişti. Hatta filo Hazar Denizi doğusundaki Yaka Türkmenleri ve Özbeklere silah ve mühimmat yardımı yapmıştı. Geçici de olsa haç yolu ve ticarî seyrüsefer sağlanmış görünüyordu.[19] Yani Hazar'ın Karadeniz'e bağlanması mümkün olabilmişti; belki eski ticaret yolları

17 R.L. Tapper, "Şahseven", *DİA*, c. XXXVIII, s. 295-297.

18 Bunlarla ilgili bkz. F. Kırzıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 391-392.

19 F. Kırzıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 272, 316.

daha da canlandırılabilirdi. Ama 1590 sulhünün akdinden sonra Osmanlı ilgisinin batıya yönelmesi ve içerideki hizipleşmeler yanında, Anadolu'da baş gösteren sosyal kaynaşmalar; hemen sonra da İran'da üçüncü bir cephenin açılması, ne kadar güçlü olursa olsun bir devlet için sürdürülebilir ve kontrol altında tutulabilir bir vasat sağlamıyordu. Bunların hiçbiri kalıcı olmadı, fakat Osmanlılar Karadeniz'in Kafkasya sahilleri-kıyı şeridinin önemini kavrayıp, Batum'dan itibaren Kırım'a uzanan kesime özel bir ilgi gösterdiler; ileride çok önem kazanacak olan –mesela Faş Kalesi– askerî istihkâmlar vücuda getirdiler.[20] Buradaki Karadeniz filosunun görevi de kıyıların emniyetini sağlamaktı. Batum bu filonun ana hareket üssü konumundaydı. En azından Osmanlılar Karadeniz'in bu kıyılarında etkili olabilecek bir altyapıyı sağlamca atmışlardı.

20 F. Kırzıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 11-12, 328-329.

XIV

Batıda Uzun Savaşlar: Osmanlı-Habsburg Mücadelesi

Osmanlı-Habsburg siyasî ilişkileri, Kanunî Sultan Süleyman'ın son seferi olan Sigetvar'dan beri sükûnetini muhafaza ediyordu. II. Selim tahta çıktığında, Habsburg elçileri vaktiyle 1562'de akdedilen antlaşmaya benzer bir şekilde, yeni bir antlaşmanın tasdikini 1568'de sağlamış bulunuyorlardı. Sekiz yıl için geçerli olan ve birkaç defa uzatılan (1574, 1583) bu antlaşma, Kanunî Sultan Süleyman döneminden beri süre gelen geniş çaplı savaş ortamına son verdi; 1590'lara kadar bir barış dönemi yaşandı. Bununla birlikte sınır kesiminde küçük çaplı karşılıklı çarpışmalar hiç kesilmedi, fakat iki taraf da bunu bir sıcak savaşa yol açacak ölçüde mesele haline getirmemeye itina etti. Şüphesiz bunda sadece Habsburgların değil, Osmanlıların da siyasî ilgilerinin farklı yönlere kaymış bulunması etkili rol oynamıştı. Bu arada Osmanlılar Macaristan sınırlarını çoğu yeni yapılmış istihkâm ve kale zincirleriyle korunur

bir hale getirmiş bulunuyorlardı.[1] Aynı durum Ferdinand için de geçerliydi.[2] Onun meydana getirdiği savunma zinciri ise bir bakıma, 150 yıl kadar sonra Osmanlıların Macaristan'dan çıkarılmalarının başlangıcını teşkil edecekti.

Öte yandan İspanya'da yetişmiş koyu bir Katolik olan II. Rudolf'un (ö. 1612) Habsburg imparatoru oluşuyla (1576) Doğu politikasında dikkat çekici bir gelişme yaşanacağı açıktı. Onun başlıca üç amacı uzun saltanat dönemine damgasını vuracaktı. Bunlar Batı'da dinî ihtilafa bir son vermek, Avrupa'yı Türklerden kurtarmak ve sanatkâr hamiliği yapmak idi. Prag'ı payitaht edinerek burada hüküm sürdü. Yukarı ve Aşağı Avusturya'yı kardeşi Arşidük Ernst (ö. 1595) idare etti. Ernst hem sınır boylarında Türklere karşı durma hem de Katolik karşı-reformunu sürdürme gibi zor görevlerle boğuşmak zorunda kalmıştı. Sınır hatlarında hareketlilik çok artmış, akıncıların faaliyetlerine, Uskok denilen askerî gruplarla mukabele edilmeye başlanmıştı. Macaristan sınırlarının korunması şimdi her zamankinden daha da aciliyet kazanmış görünüyordu.[3]

16. yüzyılın son çeyreğinde devasa Osmanlı İmparatorluğu, daha önce böylesine bir boyutta hiç yaşanmayan dış ve iç gelişmelere sahne olmaktaydı. 1578'de Safevîlerle başlayan yıpratıcı savaş yılları sonunda imzalanan 1590 antlaşması, Doğu problemine belirli/geçici bir çözüm teşkil etmişti. Osmanlılar Kafkaslar'da Hazar Denizi'ne kadar dayanan coğrafyada hâkim hale gelmişlerdi. Fakat söz konusu antlaşmanın daha mürekkebi bile kurumadan, batıda yeni bir mücadele içine girişilmesi kaçınılmaz olacaktı. 1591'de

---

1 C. Hegyi, "The Ottoman Military Force in Hungary", *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations*, s. 131-148; G. Ágoston, "Ottoman Conquest and the Ottoman Military Frontier in Hungary", s. 85-100.

2 G.E. Rothenburg, *The Austrian Military Border in Croatia 1522-1747*, Urbana 1960, s. 40 vd.; G. Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defence System Against Ottoman Empire in Hungary", *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe*, ed. G. Dávid ve P. Fodor, Leiden 2000, s. 3-69.

3 B. Michael Buchmann, *Österreich und das Osmanischen Reich. Eine Bilaterale Geschichte*, Viyana 1999, s. 114-115.

Bosna hududundaki karşılıklı çatışmalarla parlayan kıvılcımlar, iki sene sonra alevlenerek Habsburglarla resmî bir genel savaşa dönüştü ve bu sürerken de bir taraftan içeride geniş çaplı isyanlar patlak verdi; diğer taraftan doğuda 1603'te Safevîlerle yeniden harbe girildi. Habsburglarla baş gösteren zorlu çatışmaların son safhalarında Osmanlı İmparatorluğu, Celalîlerle yapılan mücadele de hesaba katılırsa, üç cepheli bir savaş veriyordu. Bu durum imparatorluğun sadece askerî tarihinde değil, iç dinamiklerinde de daha önce hiç rastlanmayan yeni gelişmeleri beraberinde getirdi. İmparatorluğun iç bünyesinde ve kurumlarında önemli değişimlerin yaşanmasına vesile olduğu gibi, entelektüel kesimde Osmanlı idaresinin sorgulandığı yeni bir süreci de başlattı.

Bütün bu üç yönlü savaş ortamı içerisinde bilhassa batı cephesindeki gelişmeler, iki buçuk asırdan bu yana hedefini Balkanlar ve Orta Avrupa'ya yöneltmiş olan imparatorluğun bundan sonraki geleceğinin mahiyetini de belirledi. Avrupa tarihinde Uzun Türk Savaşları yahut On Beş Yıl Savaşları denilen bu yıpratıcı mücadele, neredeyse her sene tekrarlanan askerî seferler, kanlı çarpışmalar ve kuşatmalarla sürerken, Osmanlı gücünün niteliği hakkında Batı'da yeni kanaatlerin oluşmasına yol açacak yeni bilgi birikimini sağladı.[4] Osmanlı tarafında ise Batı'daki yeni askerî teknik ve yapısının şaşırtıcı değişiminin fark edilmesine vesile oldu.[5] Bir ölçüde Osmanlılar doğudaki mücadeleler sırasında geniş cepheli savaş alışkanlığını elde etmiş görünüyorlardı. Öyle ki her sene tekrarlanan seferler ordunun pratik tecrübesini destekleyen yeni uygulamaları beraberinde getirmişti. Savaşacak düzenli birliklerin temini ihtiyacı bu anlamda kendiliğinden oluşan bir gereklilik halini

---

4 Savaşlar ile ilgili genel bilgiler için bkz. A. Löebl, *Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593-1606*, c. I-II (Prag 1899-1904); detaylı son bir çalışma: J.P. Niederkron, *Die europäische Mächte und der Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II, 1593-1606*, Viyana 1993; ayrıca bkz. T. Sándor Lászlo, *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háboru*, Szeged 2000.

5 Mesela silah teknolojisi ile ilgili olarak, Osmanlı tarafının durumu hakkında dönemin yazarlarından Akhisarî'nin yazdıkları dikkat çekicidir: "Usûlü'l-hikem fî Nizâmi'l-âlem", *Târih Enstitüsü Dergisi*, nşr. M. İpşirli, X-XI (1981), s. 239-278. Ayrıca H. İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), s. 283-337.

almıştı. Osmanlılar Batı'daki hasımlarının askerî düzenlerini taklit etmekten çok, bu uzun mücadelenin gerekli kıldığı asker ihtiyacını temin etmek için mahallî güçleri devreye sokmuş görünüyorlardı. Bu meyli Osmanlı-Habsburg savaşları sırasında da sürdürdüler. Sipahi/atlı asker ve yaya asker dengelerinin oluşumunda, Osmanlıların uzun doğu mücadelesinin rolünü hatırdan çıkarmamak gerekir. Bunun ardından batıda açılan yeni cephe ve Uzun Savaşlar dönemi, Osmanlı kaynaklarındaki algılanışı yönüyle sonraki tarih yazımını çok etkilemiş, 1578-1590 seferini neredeyse unutturmuştur. Osmanlı-Habsburg Uzun Savaşları'nın çağdaş müverrihlerin kalemiyle anlatımı, doğrudan savaş tarihi silsilesi içinde iç yansımalar itibariyle de mühimdir ve onların bakış açıları, genel olarak Osmanlı entelektüel dünyasındaki düşünüş ve algılayışı da ortaya koymak bakımından dikkat çekici ipuçları sağlar.

1. Uzun Savaş'ın Başlaması (1593-1606)

Dönemin çağdaşı Osmanlı kroniklerinde savaşın başlama sebebi, Bosna sınırında Beylerbeyi Hasan Paşa'nın faaliyetleri ve Hırvat güçlerinin mukabil saldırıları sonucu meydana gelen mücadelelere bağlanır. Gelişmeler bu temelde ele alınır, ancak anlatım ve bakış açılarında farklılıklar dikkati çeker. Öncelikle Osmanlı sarayı, idarî kurumları ve sosyal yapısı hakkında acı tenkitleriyle de dikkati çeken iki tarihçiden biri olan Selânikî (ö. 1600?), Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa'nın sınırdaki fütuhatından övgüyle söz ederek, bu şekilde "Beç vilayetine doğru yol açılacağı ve Budin'den dolaşmaya ihtiyaç kalmayacağını" söylerken aradaki sulhün bozulma keyfiyetini hiç göz önüne almamış ve sanki zaten her iki ülke arasında savaş hali devam ediyormuş gibi bir anlatımı benimsemiştir.[6] Hemen ardından da bazı ileri görüşlü kişilerin Habsburglarla olan sulhün bozulmasına vesile olacağı endişesi içinde olduklarına yorumsuz şekilde temas etmiştir. Üstelik Gyula (Gula/Göle) sancakbeyinin Eğri (Eger) Kalesi üstüne akın yapıp pek çok

6 *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, ed. M. İpşirli, c. I (Ankara 1999), s. 285-286.

esir aldığına ve bu sebeple herkesin sefer için tedarik görmesi gerektiğine işaret etmiş; Alman elçisinin barışın bozulması sebebiyle bundan sonra hediye vermeyeceklerini ve bunun sebebini buna yol açan beylerbeylere sormaları gerektiğini bildirdiğini yazmıştır. Bu konu ile ilgili yorumunda ise, Sigetvar seferinden sonra, Sokollu Mehmed Paşa'nın da vasıtasıyla, sınır hattında asayişin sağlandığı, fakat şimdiki halde idarecilerin ehliyetsiz kimseler olduğu, bu yüzden türlü olumsuzlukların meydana geldiği tenkidinde bulunmuştur. Ardından Hasan Paşa'nın Sisak'ta yenilgisi ve hayatını kaybetmesi olayını vererek, Sinan Paşa'nın Macar seferine çıkışını rutin ifadelerle anlatmıştır. Bu bilgiler, Selânikî'nin aradaki sulhün varlığını hiç nazarı itibara almaksızın yeni bir mücadele kapısının aralanmasını benimser bir tavır sergilediğini, bu şekilde sarayda oluşan havayı yansıtmakla birlikte, hadisenin gerçek detaylarına vakıf olmadığını da göstermektedir. Fakat çağdaşı olan diğer tarihçi Âli (ö. 1600), onunla aynı fikirde değildir.

Âlî, esas itibariyle seferi açan Veziriazam Koca Sinan Paşa'nın muhalifi olarak, bütün kurgusunu bu çerçeve içine adeta hapsetmiştir. Bunun dışında sulhün bozulması ile ilgili yaklaşımında son derece isabetli görüşler ileri sürer. Ona göre bu, her iki taraf için de istenmeyen bir durumdur. Eskiden beri serhat ahvalinde gizli ve gayri resmî çatışma halinin varlığı malumdur. Her iki taraf da bunun farkındadır, ancak bunu büyütüp bir mesele haline getirmez. Karşılıklı tecavüzler şikâyet konusu olduğunda ise sınırları koruma bahanesi ileri sürülür ve böylece resmî bir çatışma veya savaşa yol açılmaz. Bu "sınırlı mücadele" [*klein krieg*] eğer doğrudan resmî unvanlı idarecilerce aleni şekle dönüştürülürse, o vakit derhal merkezî idare devreye girer ve o görevlileri azledip başkalarını buraya atar. Yani Âlî'ye göre, genel savaş hali her iki tarafın "mücadeleyi başlatma" azmi ve isteğiyle doğru orantılıdır. Bir tarafın sulhü bozabilmesi için bütün barış yollarının kapanması gerekir. Nitekim burada savaşın başlaması, taraflardan birinin istekliliği ile ilgilidir. Ona göre Hasan Paşa'nın faaliyetleri bu bakımdan belirleyici olmuş ve her şeyden önemlisi, Osmanlı merkezî idaresi, onun hakkındaki türlü şikâyetlere rağmen Hasan Paşa'yı görevden

almamış, zımnen savaşı başlatan taraf durumuna düşmüştür. Nitekim Hasan Paşa'nın Sisak'ta mağlubiyeti ve ölümü üzerine Koca Sinan Paşa bu olayı kendi şahsi ihtirasları için kullanmıştır. Kısaca Âlî bu gereksiz savaşın başlamasındaki kabahati Sinan Paşa'ya yüklemiş ve bütün faturayı ona çıkarmıştır. Bununla birlikte ilginç olan yön, savaşın gidişinde Osmanlı tarafının büyük zorluklar yaşayacağını fark etmesi, karşı tarafın gücünün bilincinde olmasıdır.[7] Hatta bunu oldukça mübalağalı bir dille anlatır. Ona göre, güya esaretten kurtulan Murad Çavuş, Habsburgların âdil hükümdarlar oldukları, halkına adaletle davrandıkları, zahirelerinin fazla olduğu, hazinelerinin bol, askerinin sayısız ve üstün teçhizatlı bulunduğu haberini getirmiştir.[8] Osmanlı entelektüel kesimlerinin çok büyük önem verdiği "adalet" temasını maksatlı olarak ön plana çıkardığı anlaşılan Âlî, kendi memleketindeki olumsuzlukları tenkit için Habsburg idaresini idealleştirmektedir[9] ve bu yönüyle bir bakıma tıpkı 16. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Batılı seyyah ve elçilerin hâleti ruhiyesini tekrarlamaktadır.[10] Aynı yıllarda Alman elçisi Hans Ungnad da Osmanlı divan sistemini övüyor, kendi meclisleri ile karşılaştırıyordu.[11]

Savaşın başlama sebebini Sinan Paşa'ya yükleyenler arasında Peçuylu İbrahim de vardır. Peçuylu da tıpkı Âlî gibi, belki de ondan mülhem olarak, Bosna Valisi Hasan Paşa'nın –sınır hattında hangi düşüncelerle hareket ettiğine bakmayarak– rolüne temas eder.[12] Fakat seferin açılması Sinan Paşa'nın bu olayı kullanmak istemesinden dolayı gerçekleşmiştir. Zira Sinan Paşa amansız rakibi Ferhad Paşa'nın doğuda kazandığı başarıları, batıda bizzat tekrarlayarak,

---

7 *Künhü'l-ahbâr*, nşr. F. Çerçi, c. III (Kayseri 2000), s. 570-579.

8 *Künhü'l-ahbâr*, c. III, s. 591-593.

9 Beç kralının adaletine bir örnek veren müellif, haksız yere bir köylü kadından tavuk alıp parasını vermeyen ve onu kötü niyetle çadırına davet eden bir kumandanı nasıl cezalandırdığını anlatır (*Künhü'l-ahbâr*, c. III, s. 592).

10 Burada elçi Busbecque'in Osmanlılarla ilgili yazdıkları hemen hatırlanabilir.

11 Ayrıca örnekler için bkz. Karl Vocelka, "Avusturya-Osmanlı Çekişmesinin Dahili Etkileri", *Tarih Dergisi*, XXXI (1978), s. 23.

12 Peçuylu, *Târih*, c. II, s. 124, 127-130.

ondan daha büyük şöhret sahibi olmak istemiştir.[13] Çünkü batıda elde edilecek başarı "gaza ve cihat" faktörlerinin de etkisiyle ona büyük prestij kazandıracaktır. İstanbul'da padişah katında yapılan savaş kararı ile ilgili toplantıda, Sinan Paşa intikam alınması gerektiği üzerinde dururken, Hoca Saadeddin Efendi, Şeyhülislam Bostanzade Mehmed, İran seferlerinde askerin çektiği sıkıntıları belirterek böyle bir sefere karşı çıkıp, bu hadisenin "suhuletle" halledilebileceğini bildirmişler, fakat Sinan Paşa'yı kararından vazgeçirememişlerdir. Peçuylu, savaşı bütünüyle yaşamış ve sonraki gelişmelere de şahit olmuş tarihçi olarak, bu gereksiz savaşın bütün suçunun Sinan Paşa'da olduğunu vurgulamış, Macaristan'daki faaliyetlerinin yerli halkın Osmanlı idaresinden soğumasına ve önemli bir kısmının da "haydut" olup karşı tarafa katılmasına yol açtığını belirtmiştir. Şüphesiz Peçuylu'nun da Sinan Paşa'nın muhalifi olan efendisi Lala Mehmed Paşa'nın hizmetinde bulunması dolayısıyla, bütün hadisata bu gözle bakmakta olduğu unutulmamalıdır. Ancak onun belirttiği dikkatlerden kaçan önemli bir unsur ise, uzun yıllar doğuda savaşıldığı için "ganimet"ten yoksun kalan kesimlerin şimdi batıdaki bu yeni sefere karşı duydukları iştiyaktır. Ganimet için gelen asker sayısı çok fazladır ve bütün Macar sınırları kalabalık askerlerle adeta dolmuştur. Bu durumun tabii bir neticesi ise yağma ve tahribata maruz kalan yerli halk ile ilişkilerin kopmasıdır.

Söz konusu noktada belki de en ayrıntılı bilgiyi Cafer Iyanî verir. Ona göre, 993 (1585) senesine kadar Budin'e tâbi sınır sancaklarındaki (Peçuy/Pécs, Sigetvar, Mohaç/Mohács, Seksar/Szekszárd) ahali, rahatça hareket etmekte ve bunlara karşı hiçbir baskı olmaz iken, bu son tarihte Budin valilerinin mezalimi sebebiyle dağılıp Avusturyalılara sığınmak zorunda kalmışlardır. Sınır ahalisi uzun zamandır Osmanlıların âdil idaresinde rahatça yaşarlarken, artık buna imkân kalmamıştır. Onların Osmanlı idarecilerince fazla vergi talep edildiği yolundaki şikâyetleri olduğunu duyan İmparator II. Rudolf, bundan yararlanarak sınırdaki Vesprim (Veszprém),

13 Peçuylu, *Târih*, c. II, s. 132-133.

Palota, Yanıkkale (Győr, Raab), Tata gibi kalelerdeki adamlarına haber gönderip, bu gibi gerekçelerle bulundukları yerleri terk edenlere, "*haydut/hayduk*" (Macarca *hajdú*) denilen Macar/Hırvat akıncıları ve askerler koşulmasını istemiştir. Ayrıca bunlardan çeteler oluşturulacak, böylece Osmanlı sınır köylüleri kendi yanlarına çekilmeye ve isyana teşvike çalışılacaktır. Bundan dolayı, firar eden sınır ahalisi bu çetelere kılavuzluk yapmaya başlamış, yollar emniyetsiz hale gelmiş, özellikle Sigetvar, Peçuy, Seksar, Sekçuy (Szekcő) yöresi güzergâhı bu saldırılardan en çok etkilenen yerler olmuştur. Hatta Seksar varoşunda da büyük isyan patlak vermiştir. Bunun üzerine Budin Beylerbeyi Yusuf Paşa, İstolni Belgrad (Székesfehérvár) Sancakbeyi Kara Ali Bey'i askerlerle buraya yollamış; ancak onun gelişini haber alan 5000-6000 kişilik bir kuvvet, pusuya yatarak bunları karşılamış, 700-800 Osmanlı askerini öldürmüş, Ali Bey güçlükle Budin'e dönebilmiştir.[14] Sınır boylarındaki gelişmeleri bu şekilde sıralayan ve yaşanan çarpışmaları aktaran Cafer Iyanî, savaşın başlamasının ana sebebini ise sınırdaki Osmanlı beylerinin Hıristiyan halk üzerindeki baskıları ve haksız taleplerine bağlamaktadır. Fakat Habsburgların da bunu bir fırsat olarak telakki etmiş oldukları fikrindedir. Nitekim sıraladığı sınır olayları bunun açık bir göstergesidir. Bu hadiseler dolayısıyla da aradaki barışın bozulması mukadderdir. Cafer Iyanî, diğer kaynaklarda rastlanmayacak teferruatla, savaşa yol açan şu sınır çatışmalarını nakleder:

Mart 1586'da Nádasdy 3000 kişiyle Kopan (Koppány) varoşunu basmış, Sancakbeyi Receb Bey dahil, 300 Müslümanı çoluk çocuk esir almıştır. Hemen ardından 3000-4000 Alman ve Macar askeri Budin salhrasında Osmanlı çadırlarına baskın düzenlemiştir. Ağustos-Eylül 1587'de Sigetvar Sancakbeyi Şehsuvar Bey, isyan eden köylere karşı harekete geçerek, 6000-7000 kişilik kuvvetle Zrínyi oğlunun memleketine girmiş, kendilerine karşı koyan 7000-8000 kişilik kuvvet karşısında 1200 esir ve 700 şehit vererek geri çekilmiştir. Özellikle bu son hadise İstanbul'da infial uyandırmış,

---

14 M.K. Kirişçioğlu (haz.), *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Târihi, 1585-1595)*, İstanbul 2001, s. 5-7.

padişah imparatora bir mektup yollayarak bütün bunların aradaki ahdin bozulması anlamını taşıdığını belirtmiştir. Ayrıca esirlerin derhal serbest bırakılmasını ve haracın da yollanmasını istemiştir. Bu mektup ulaştığında, aradaki barışın devamı için istenilenlere müspet cevap verilmiş, esir durumdaki Receb Bey serbest bırakılıp haraç ile Mart 1590'da Budin'e ulaşmıştır. Fakat bir taraftan da gizlice savaş hazırlıklarını başlatmayı ihmal etmemişler, özellikle sınırda Nádasdy, Batthyány ve Zrínyi güçleri tecavüzlerini sürdürmüşlerdir. 1000 (1591) tarihine kadar Ösek kasabasına dek olan varoş ve köyler tamamıyla Osmanlı kontrolünden çıkmış, ayrıca diğer sınır varoşlarında da faaliyetler hızlanmıştır. Bunun üzerine Bosna serhaddindeki Beylerbeyi Gazi Hasan Paşa, padişah tarafından Hırvat diyarına göz kulak olmak ve gerekirse akında bulunmakla görevlendirilmiştir. O daha gelmeden, Hırvat sınırında Pojega Sancağı'nda Muslovina palankasının yakıldığı haberi ulaşmış, bunun üzerine paşa da hemen Krupa Suyu'nun ötesine geçerek 1000 esir alıp dönmüştür. Daha sonra faaliyetlerini hızlandırmış, bundan rahatsızlık duyan imparator padişaha şikâyet mektubu yollamış; mektubu getiren elçilere isteklerine uygun cevaplar verilmiş, ancak bu görünüşte yapılmış (Kefere ile mudârâ eylemek için), el altında kapıcılar ile Hasan Paşa'ya emir yollanarak "bu kadar zamandır ehl-i İslam'a yaptıklarının öcünün alınması için", fırsat düştükçe saldırıdan geri kalmaması tembih edilmiştir.[15] Açıkça anlaşılıyor ki, tarihçi savaşın açılma sebebini paşalara bağlamaktan ziyade, sınır çatışmalarının kaçınılmaz bir sonucu gibi açıklamak eğilimini tercih etmiştir. Ancak bu arada halka karşı Osmanlı sınır beylerinin davranışlarını uygunsuz bulduğu noktasını öne çıkarmaktan da çekinmemiştir.

Osmanlı bürokrasisinden yetişme olup, daha sonra veziriazam olacak İbrahim Paşa'nın hizmetinde bulunan Hasan Beyzade ise Âlî ve Peçuylu gibi Sinan Paşa'yı savaşın sebebi olarak gösterir. Fakat başlangıçta aradaki sulhün bozulmasında karşı tarafın da bazı faaliyetlerinin etkili olduğunu yazar. Ona göre Viyana'dan ge-

---

15 *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs*, s. 7-14.

len haraç aksamıştır. Bosna hududunda sadece Hasan Paşa değil, onun karşısındaki Hırvat güçleri de türlü tecavüzlerde ve saldırılarda bulunmaktadır. Sinan Paşa ise Ferhad Paşa ile olan çekişmesi sebebiyle onun gibi memleket fethetme şöhretini batıda kazanmak istemektedir. Bosna olayları ona bu fırsatı vermiş, barışı bozarak, "ahitnameye mugayir" sefere çıkmıştır.[16] Bu noktada Hasan Beyzade'nin vurguladığı en önemli husus, sınır hattında Osmanlı tarafının başıboşluğuna rağmen, karşı tarafın son derece kuvvetli koruma güçleri oluşturmasıdır.

Sınırların bu durumu bir başka tarihçinin daha dikkatini çekmiştir. Olayları kimseye bağlı olmaksızın, içeriden bir savaşçının gözüyle nakleden Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Âlî gibi hudut boylarında "sınırlı mücadele" halinin sürdüğünü, ama her iki tarafın da "*tabur*" çekerek, yani nizamî ordularla sınır tecavüzünde bulunmadıklarını, fakat Bosna serhaddinde Hırvat güçlerinin aleni şekilde barışı zedeleyecek faaliyetlere giriştiklerini, hatta "*tabur*" olup tehditkâr şekilde dururken Hasan Paşa'nın onlara karşı asker topladığını, ilk saldırıların karşı taraftan yapıldığını, Hasan Paşa'nın bunu önleyici hareketlerde bulunurken hayatını kaybettiğini bildirir. Ayrıca bu durumun aleni savaş sebebi olarak algılandığını, casuslardan gelen haberlerin de bunu doğruladığını, "Nemçe kralının ihanetinin ortaya çıkması" sebebiyle barışın bozulup seferin açıldığını belirtir.[17] Anlaşılacağı üzere, açık şekilde karşı tarafın barışı bozduğunu yazan muasır kaynak durumundaki Topçular Kâtibi, bu tavrıyla diğerlerinden ayrılır. Fakat o bu bakımdan yalnız değildir. I. Ahmed'in şahsi tarihçisi durumundaki Sâfî Mustafa Efendi, Bosna ve Macar serhaddindeki Avusturya birliklerinin barışı bozduklarını çok açık şekilde belirtir ve Hasan Paşa'nın hareketini bunların tecavüz ve saldırılarına bağlar.[18] Daha sonra onlara meşhur Osmanlı tarihçisi Kâtib Çelebi de katılacak-

---

16 N. Aykut (haz.), *Hasan Bey-zâde Târihi*, c. II (Ankara 2003), s. 383-384, 388.

17 Z. Yılmazer (haz.), *Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi Târihi*, c. I (Ankara 2003), s. 7-9.

18 İ.H. Çuhadar (haz.), *Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-tevârihi*, c. I (Ankara 2003), s. 241-242.

tır.[19] Bütün bu durum, Osmanlı çağdaş tarihçilerinin mensup oldukları muhitin etkisi altında olaylara baktıklarını, ancak birbirlerini tekrarlamayıp farklı bilgilerle hadiseye açılım getirdiklerini gösterir ve bu bakımdan da muasır Batılı kaynaklar yanında Osmanlı tarafının nokta-i nazarını ortaya koyup, karşılaştırma imkânı tanıdıkları söylenebilir.

Aslında Batılı tarih literatüründe de savaşın başlama sebepleri arasında ön plana alınan olayın Hasan Paşa'nın askerî harekâtı ve Koca Sinan Paşa'nın savaşa olan istekliliği olduğu bilinmektedir. Zinkeisen, sınır çatışmalarının öneminden söz ederek, 1584'ten itibaren imparatorun sınır valilerinin (Thurn Kontu Josef, Slavonya ve Hırvat Banı Tamás Erdődy) Osmanlı sınır güçleriyle çarpıştıklarını, bazen de Osmanlı sınırlarını aşarak saldırıda bulunduklarını, bu zaferlerin Prag ve Viyana'da büyük bir hoşnutlukla karşılanmakta olduğunu belirtir. Bu durumun karşılıklı bir hal aldığını, her iki tarafın da söz konusu ihlallerden dolayı birbirlerini suçladıklarını da yazar. Ancak barışın sürdürülmesi için gösterilen çabaların Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa'nın faaliyetleri dolayısıyla krize girdiğini bildirir.[20]

1591'de Friedrich von Krekwitz başkanlığında bir elçilik heyetinin İstanbul'a gelerek, sekiz yıllık barışın devamı için çalıştığı da bilinmektedir. Elçilik heyetinde bulunan Baron Wratislaw, Sinan Paşa'nın veziriazam oluşuyla barış çabalarının başarısızlığa mahkûm olduğunu belirterek, Bosna'dan gelen haberlerin de etkisiyle Sinan Paşa'nın savaş için kararlılığını vurgular. Sinan Paşa'yı tebrik için ziyaret eden elçi, paşa tarafından azarlanmış; Paşa ona, "... Sen bu işe pek mi sevindin, yok yok sevinmemelisin, çünkü ben sana ve bütün gâvurlara zarar verecek adamım..." demişti.[21] Bu görüşme, Hasan Paşa'nın Haziran 1593'te Sisak/Sisek'te mağ-

19 *Fezleke*, c. I, İstanbul 1286, s. 10-11 (eserin dikkatli bir edisyonu, Z. Aycibin tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır: *Kâtib Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, basılmamış doktora tezi, s. 10-11).

20 J.W. Zinkeisen, *GOR*, c. III (Gotha 1855), s. 582-590.

21 *Baron Wratislaw'ın Anıları*, çev. S. Dilmen, İstanbul 1996, s. 88.

lup olup ölümü haberinin İstanbul'a ulaşmasının hemen akabinde gerçekleşmişti. Nitekim o vakte kadar sarayda artık tam anlamıyla sefere karar verildiğini ve hazırlıkların başladığını haber almış olan elçi, haracın takdiminin gecikme sebebinin Türkler olup barışı zedelediklerini, alınan yerler iade edilirse haracın gecikmeden geleceğini söyleyince, Hasan Paşa olayını hatırlatan Sinan Paşa, "... siz de Macaristan'da milletiniz tarafından boğazlanan bunca ve hele onlar arasında bulunan ve bütün gâvurlara bedel olan bir kahramanı geri verin bakalım..." diyerek, kat'i savaş kararını muhatabına iletmişti.[22]

Osmanlı tarafının savaş istekliliğinin bir ölçüde konjonktürel olduğu yorumu, bugün özellikle modern araştırmacılar tarafından paylaşılmaktadır.[23] Askere para yetiştiremeyen ve hayli zorlanan Osmanlı maliyesi savaş arifesinde açık vermeye başlamıştı. Bosna ve Budin gibi asker sayısının fazla olduğu sınır eyaletlerde ciddi bir ödenek sıkıntısı yaşanıyor, zahire temini gittikçe zora giriyordu; timarlı kale muhafızları bu durumdan hayli etkilenmiş gibiydi. Huzursuzluklar, hazinece yeni vergilerle telafi edilmeye çalışılmıştı. Bütün bu kötü gidişi engellemek ancak "savaş ekonomisini" devreye sokmakla mümkün olabilirdi. Hasan Paşa'nın sınır boylarındaki askerî faaliyetleri bu anlamda savaş taraftarı kesimlerin işine gelmiş görünüyordu. Açılacak bir Macaristan seferinin bu anlamda hem gaza ruhunu canlandıracağı hem de yeni fütuhatla kayıpları tekrar kazandıracağı düşünülmüştü.

Savaş kararı alınması ve Veziriazam Koca Sinan Paşa'nın ordunun başında Temmuz 1593'te bizzat sefere çıkmasıyla, 1606'ya kadar sürecek olan Uzun Savaşlar'ın ilk perdesi açılmış oluyordu. Bu ani ve seri Osmanlı tepkisi, ordu organizasyonunun mahiyeti bakımından son derece dikkat çekicidir. Uzun ve yorucu İran savaşlarından sonraki bu hızlı yapılanma, Osmanlı insan gücü kaynakları yanında, maddî dayanakların mevcudiyetiyle birlikte bir anlam kazanır. O sırada Avrupa'da Habsburglar sınır meselelerinin

---

22 *Baron Wratislaw'ın Anıları*, s. 88.

23 Ana hatlarıyla bkz. P. Fodor, "Osmanlı-Avusturya Savaşları Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1593-1606)", *Osmanlı*, c. I, s. 452-455.

bu noktaya kadar geleceğini hesaplamış gözükmektedirler. Zaten sınır boylarındaki sürekli çatışma hali, savaş için gerekli hazırlığı canlı tutmuş bulunuyordu. 1592'nin Ağustos başlarında Prag'da toplanan harp şurası, Türklerle sınır çatışmalarına katılmış Macar, Alman, Hırvat soylulardan oluşuyordu. Türklere karşı ne icap ediyorsa yapılması ve hazırlıklara başlanması kararlaştırılmıştı. Alman prenslere ve soylulara acil yardım talebi iletilmişti. Pek çoğu hem para hem de asker yardımına hazır olduklarını bildirmişlerdi. Bu arada "Türk vergisi" uygulaması yeniden canlandırılmıştı. Hırvat kesiminde soylular, 1592'de Arşidük Ernst'in Slovenya bölgesinde komutanlığı üstlenmesinin ardından toplanan konseyde, uygun kararları alıp vergi tahsilini ve asker tahsisini gerçekleştirmişlerdi. Ocak 1593'te Macarlar, Arşidük Matthias'ın başkanlığında Pozsony'da (Pressburg, bugün Bratislava) yapılan toplantıda, Türklere karşı desteklerini ortaya koymuşlardı. Yardım talebini de Mart ayında onaylamışlardı. Batı'daki diğer devletler nezdinde bu yönde teşebbüsler yapılmışsa da bunlardan bir sonuç çıkmamıştı.[24] Üstelik imparatorluk kendi iç çekişme ve meselelerinin dış tehdit karşısında bertaraf olacağı ve umumî bir bağlılığın tesis edilebileceği düşüncesiyle, savaş kararından bir bakıma hoşnut kalmıştı. Zira haraç konusundaki isteksizlik ve sınırlarda karışıklıkları tırmandırma eğilimi bunun açık bir göstergesi idi. Ayrıca Osmanlılara tâbi olan haraçgüzar Eflâk, Boğdan ve Erdel'in saf değiştirme beklentisi son derece güçlenmişti. Bu Habsburglar için çok önemli bir gelişme olacaktı.

İmparator, ordusunu Raab'da toplamaya çalışırken, Sinan Paşa 1593 yılı Temmuz ayı sonunda İstanbul'dan 12.000 yeniçeriyle hareket etti. Macaristan'a girerek Vesprim, Palota kalelerini aldı. Buna karşılık Nádasdy, Pálffy, Zrínyi ve Hardegg idaresindeki kuvvetler İstolni Belgrad'da Budin beylerbeyini mağlubiyete uğrattı. Öte yandan Macaristan'ın kuzeyinde Fülek Kalesi Osmanlıların elinden çıktı. Christoph von Teuffenbach ayrıca Kanunî döneminde alınmış diğer kaleleri (Kékkő, Hollókő, Somoskő, Divény/Dívin, Buják, Szécsény, Drégely, Ajnácskő ve Nógrád) direniş görmeden

24 Zinkeisen, *GOR*, c. III, s. 591-595.

zapt etti. Yukarı Macaristan'daki bu başarılar, Eflâk, Boğdan ve Erdel için cesaret verici oldu ve bunlar ertesi yıl taraf değiştirdiler. Bu arada Habsburglar, Osmanlılara karşı şaşırtıcı ölçüde yeni müttefik arayışlarını sürdürüyorlardı. Kazaklar, bir kısım Lehliler, hatta Kafkasya'da Çerkesler ve Mingreller, ayrıca Rus Çarlığı bunlar arasında yer almaktaydı.[25] 1594'te Almanya'dan gelen birliklerle takviye edilen Habsburg ordusu, Arşidük Matthias komutasında, kışı geçirmek için Belgrad'da bulunan Sinan Paşa'dan önce harekete geçti. Estergon'a (Esztergom) yöneldi. Fakat başarı kazanamadı (1 Haziran), Teuffenbach da Hatvan Kalesi'ni alamadı (4 Mayıs). Sinan Paşa ise buna Temmuz ayında önce Tata Kalesi'ni, ardından da Hardegg'in koruduğu Raab'ı (Yanıkkale) kuşatıp ele geçirerek cevap verdi (27 Eylül). Pápa Kalesi teslim alındı, Komárom/Komorn kuşatması kış dolayısıyla bırakıldı. Osmanlıların avantajlı duruma geçmeleri, Eflâk, Boğdan ve Erdel'in mukaddes ittifaka girip, buradaki Osmanlı güçlerine saldırmalarıyla değişmeye başladı.[26] Eflâk Voyvodası Mihai Viteazul (Cesur Mihai) Yergöğü, İbrail ve Silistre gibi Osmanlı idaresindeki kalelere saldırarak katliam yapmış; Boğdan Voyvodası Aron Yaş'ta benzeri harekete girişmiş; Erdel Voyvodası Sigismund da Habsburg siyasetinin taraftarı olmuştu. Tam bu sıralarda III. Murad vefat etmiş ve yerine oğlu III. Mehmed tahta çıkmıştı (16 Ocak 1595).[27]

2. III. Mehmed'in Sefere Çıkışı ve Eğri Kalesi'nin Fethi

Yeni padişah saltanatının hemen başında Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmeye başladı. Önce Eflâk cephesinde başarısız sonuçlar alan Veziriazam Koca Sinan Paşa'yı azletti (Şubat 1595). Yerine getirdiği Ferhad Paşa ile Sinan Paşa arasındaki büyük çekişme, Ferhad Paşa'nın da Eflâk'ta başarılı olamaması, eski

---

25 Geniş bilgi için bkz. N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. III, s. 251-56. Niederkorn, *a.g.e.*, tür.yer.

26 N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. III, s. 258-59.

27 Biyografisi için bkz. F. Emecen, "Mehmed III", *DİA*, c. XXVIII, s. 407-412.

veziriazam Sinan Paşa'ya yeniden iktidar yolunu açtı (7 Temmuz 1595). Ferhad Paşa'nın Eflâk seferi sırasında, Eflâk ve Boğdan'ın bir Osmanlı eyaleti haline getirilme planları da yapıldı, buralara birer Osmanlı beylerbeyi atandıysa da bu plan kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdu. Eflâk voyvodası ise Rusçuk, Ziştova, Silistre, İbrail, Kili, İsakçı, Akkirman boyunca her tarafı yağmalamakla meşguldü. Koca Sinan Paşa, dördüncü sadrazamlığında, yine Eflâk'ı hedef aldı. Bu arada Osmanlıların Macaristan'da sınır hattında çok önem verdikleri Estergon Kalesi Habsburg orduları tarafından kuşatma altına alınmıştı. Sinan Paşa ise Yergöğü mevkiinden Tuna'yı geçerek Bükreş'e hareket etti. Buraya yakın Kalugeran mevkiindeki savaş, bataklık sahada, hayli zor şartlar altında cereyan etti (24 Ağustos 1595). Mihai geri çekilerek Erdel'e kaçarken Sinan Paşa Bükreş'e girdi (1 Eylül). Tırgovişte de Osmanlıların eline geçti. Buralarda askerî istihkâm oluşturuldu. Fakat Mihai yeniden kuvvet toplayarak önce Tırgovişte'ye, sonra da Osmanlı ordusunun çekilmesinin ardından Bükreş'e girecekti. Sinan Paşa'nın kuvvetleri dönüş sırasında Tuna Nehri geçidinde Eflâklerin baskınına uğrayarak ağır kayıplar verdi. Eflâk harekâtı sırasında kuşatma altındaki Estergon'un düşüşü, savaşların gidişini etkileyecek önemdeydi (2 Eylül 1595). Sinan Paşa bu defa özellikle Estergon'un düşüşü ile cephedeki durumun nezaket kazanmasını göz önüne alarak, padişahın bizzat sefere çıkması gerektiği düşüncesiyle faaliyete geçmişti. Muhtemelen sorumluluğu tek başına üstlenmek istemiyordu. Padişahın ataları gibi sefere gitmesi konusu, halka da mal olacak derecede yaygınlık kazandı. Hatta bir Cuma günü hutbe sırasında, ulemadan birçok kimse ayağa kalkıp padişahın ve erkânın niçin sefere gitmediklerini sormuşlar, derhal umumî seferberlik ilanını talep etmişlerdi. Öte yandan yeniçeriler veziriazam veya serdarların idare edeceği bir sefere katılmayacaklarını açık şekilde dile getirmeye başlamışlardı. Padişah da yavaş yavaş bu havaya kendisini kaptırmış görünüyordu. Nitekim Ayasofya vaizi Muhyiddin Efendi, kalelerin düşman eline geçmesi sebebiyle "memleket-i islamın pâymâl" olduğunu söylemiş, bunu duyan padişah gözyaşı dökerek bizzat sefere çıkacağını beyan et-

miştı.[28] Hemen ardından cephelerdeki başarısızlıklar dolayısıyla, Sinan Paşa'yı yeniden görevden alıp yerine çok takdir ettiği ve sözünü dinlediği tecrübeli vezirlerden Lala Mehmed Paşa'yı tayin etti (19 Kasım 1595). Bir bakıma böyle davranarak siyasî ortama tam anlamıyla hâkim olduğu izlenimini vermek istemekteydi. Nitekim tarihçi Mustafa Âlî, Lala Mehmed Paşa'nın teamüle pek uygun olmaksızın veziriazam yapılmasının altında yatan sebebi, padişahın idareyi bütünüyle kendi eline alma ve annesi Safiye Sultan ile damatları olan vezirleri, harem ağalarını saraydan sürme niyetine bağlar.[29] Bununla beraber, hasta olan Lala Mehmed Paşa'nın ani ölümü üzerine yeniden Sinan Paşa'ya yöneldi. Bu arada da sefere çıkma isteği giderek artmış bulunuyordu. Sinan Paşa, bir bakıma uğradığı başarısızlıkları örtmek için padişahı bütün gücüyle sefere çıkması için teşvik ediyordu. Fakat çok arzuladığı bu işin gerçekleştiğini göremeden vefatı vuku buldu (4 Nisan 1596). Padişah çaresiz kalarak, annesinin ekibinin önde gelen siması Damad İbrahim Paşa'yı iş başına getirmeye mecbur oldu. Böylece babası III. Murad'ın damatlarının nüfuzu zirveye çıkmış oluyordu.

Safiye Sultan, seferde kazanacağı başarı sebebiyle kendi kontrolünden çıkacağını zannettiği oğlunun ordunun başına geçmesini hiç istemiyordu. Baron Wratislaw'ın naklettiğine göre, o sırada dolaşan dedikodu, Safiye Sultan'ın oğlunun sefere çıkmaması için çabaladığı, saltanatının ilk yılında payitahtı terk etmesinin uygun olmayacağını, padişahı ve ülkeyi koruma görevinin vezirlere ait bulunduğunu söylediği yolundaydı. Hatta Sinan Paşa yeniçerileri ve askeri alttan alta teşvik ederek, buna karşı propaganda faaliyeti içine girmişti.[30] Padişah, Sinan Paşa'nın vefatına ve annesinin siyasetini destekleyen yeni veziriazamı İbrahim Paşa'ya rağmen, sefere bizzat gitmek için kararlılık gösterdi. En güvendiği damadının oğlunun yanında bulunmasından dolayı Safiye Sultan'ın gönlü rahatladı ve istemeye istemeye de olsa durumu kabullendi. III. Mehmed ise çıkacağı sefer öncesi sık sık hocası ünlü tarihçi Hoca Saadeddin

---

28 Selânikî, c. II, s. 532.

29 *Âlî, Künhü'l-ahbâr*, c. III, s. 695.

30 *Baron Wratislaw'ın Anıları*, s. 148-149.

Efendi ile görüşüyordu. Hocası onu tıpkı ataları gibi davranması için teşvik ediyordu. Padişah bir taraftan sınır boylarındaki gelişmeler hakkında bilgi alıyor, diğer taraftan büyük dedesi Kanunî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferiyle ilgili takip ettiği strateji hakkında malumat sahibi olmak istiyordu.[31]

Padişah nihayet hedefini Beç, yani Viyana olarak ilan ettiği sefere gitmek üzere 20 Haziran 1596'da büyük bir merasimle İstanbul'dan yola çıktı. Annesi onu Halkalı'ya kadar gelerek uğurladı. Böylece Osmanlı tarihinde Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra ilk defa bir padişah atalarının geleneğini sürdürüyordu. Bu durum İstanbul halkında çok büyük bir memnuniyet uyandırmış, yeni yeni ümitler doğurmuştu.

Hedef vaktiyle Kanunî Sultan Süleyman'ın ele geçiremediği Viyana olarak belirtilmişti ama bu sembolik bir anlam taşıyordu. Gerçekte harekâtın ne yöne olacağı konusunda tam bir karar alınmamıştı. Padişahın bizzat ordunun başında bulunması sebebiyle onun şanına yakışır, eski fetihleri hatırlatacak bir harekâtın yapılması düşünülüyordu. Eflâk, Komorn ve Eğri hedefleri tartışıldı ve sonunda Eğri öne çıktı. Burası vaktiyle Osmanlıların ele geçiremediği son derece güçlü bir kale olup, aynı zamanda stratejik önemi bulunan bir mevkide yer alıyordu. 2 Muharrem 1005/26 Ağustos 1596'da Salankamen'de (Slankemen) yapılan harp meclisinde alınan bu karar uyarınca Eğri'ye doğru harekete geçildi. Bu sırada 5-6 Eylül'de büyük bir Alman ordusu 15 Ağustos'tan beri kuşatma altında bulundurduğu Hatvan Kalesi'ni ele geçirmiş, içindeki Müslümanlar hiçbir ayrım yapılmaksızın tamamıyla katledilmişlerdi.[32] Yapılan katliam ile ilgili gelen haberler Osmanlı ordusunda büyük infial uyandırmıştı. 21 Eylül'de padişah Eğri Kalesi önlerine gelerek ordugâh kurdurup derhal kuşatmayı başlattı. Ertesi günü sabaha karşı Eğri'nin varoş kesimi işgal edildi ve dönemin yeni usulüne göre tahkim edilip yenilenmiş olan güçlü kale, 24 Eylül'de

---

31 Selânikî, c. II, s. 559, 568.

32 N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. III, s. 272'de Nikolas Gabelmann tarafından tutulan rapora dayanarak olayı anlatır. Ayrıca Hatvan'da şehit düşen 18 sipahinin timarlarının tevcihi ile ilgili kayıtlar: BA, *KK*, nr. 344, s. 426-442.

teslim teklifine verilen ret cevabı üzerine, şiddetli top ateşine tutuldu. Kale kumandanı Pál Nyáry adlı Macar asilzadesi idi. Yardımcılığını Claudio Cogonara adlı bir İtalyan mühendis yapıyordu. Muhafız sayısı 3400 dolayındaydı. Osmanlılar sur duvarları altına tüneller kazarak, ağır top ateşine tutarak üç hafta boyunca kuşatmayı sürdürdüler.

Kuşatmaya şahit olan ve Osmanlı ordusunda bulunan İngiliz elçisi Edward Barton, muhasara başladığı sırada varoş kısmındaki ahalinin burayı ateşe verip, duvarla korunan bu kısmın savunmasından vazgeçerek kale içine çekildiklerini, Osmanlı askerlerinin kazdıkları tünellere barut yığıp ateşlediklerini, fakat arzu ettikleri sonucu alamadıklarını, hatta bazı Türk askerlerin büyük bir cesaretle bu açılan gedikten içeri girdiğini, ancak geri püskürtüldüklerini yazar. Türklerin hücumlarını yoğunlaştırdıkları bir sırada kale içinde bulunan bir kadının yanlışlıkla bir barut fıçısını havaya uçurması üzerine, kale içine uzanan lağımın patladığını sanan muhafızların korkuyla yerlerini terk ettiklerini, Türklerin bu kısma saldırıp birbiri ardınca açtıkları tüneller ve karşı tünellerle burayı yıprattıklarını; bunun sonucu kale içindekilerin artık mukavemet etmeye takatlarının kalmadığını belirtir.[33] Bunun üzerine kale muhafızları eman talebinde bulunarak teslim olmuş ve böylece bu müstahkem kale ele geçirilmiştir (19 Safer/12 Ekim). Kaledeki Macarlardan kalmak isteyenlere izin verilmiş, Macar muhafızlar da serbest bırakılmıştı. Alman maaşlı askerleri (Vallonlar) ise daha önce Hatvan'da yaptıkları katliamdan dolayı, aynı harekete maruz kalmışlardı.

Eğri Kalesi'nin alınmasından önce Osmanlı ordusunun hareketini takip etmekte olan Arşidük Maximilian askerî hazırlıklarını hızlandırmış ve Eğri kuşatması sırasında da toplayabildiği kuvvetlerle buranın imdadına yetişmek için harekete geçmeye karar vermişti. Maximilian, bizzat kendi ifadesine göre, yaptığı çağrılar sonucu 75.000 kişilik bir kuvvet toplayacağını ümit etmiş, ancak 40.000 kişiyi bir araya getirebilmişti. Beyanına göre, bunlardan 5000'i atlı, 7000'i yaya Alman ile 3000 atlı, 4000 yaya Macar

---

33 *Barton'un Sanderson'a yazdığı mektup: Purchas his Pilgrimes*, I (Londra 1625), s. 1358. Eğri hakkında ayrıca bkz. Geza David, "Eğri", *DİA*, c. X, s. 489.

askeri, yanlarında 22 sahra topu bulunduğu halde kendi güçlerini oluşturuyordu. Erdel kuvvetleri Silezyalılarla birlikte 500 atlı ve 5000 yaya ile 40 topa sahipti. Teuffenbach'ın Yukarı Macaristan birlikleri ise 5000 atlı, 5000 yaya, 35 topla gelmişti.[34] Ancak bunların dışında yabancı yardımcı kuvvetlerin ve diğer perakende birliklerin de orduya katılmış olması mümkündür. Nitekim savaş sırasında toplam askerin, 10-15.000 kişilik hizmetliler grubu hariç, 50.000'i bulduğu anlaşılmaktadır. Bunun 20.000 kadarı süvari, 27.000'i ise piyade idi. Bunların içinde, tüfekli piyadeler dışında, 500 de tüfekli süvari askeri yer alıyordu. Alman süvari sayısı 10.200 kişiye ulaşıyordu. Yabancı güçlerin çoğu ise piyade idi ve sayıları 17.000'i buluyordu.[35]

III. Mehmed'in ordunun başında hareket ettiği duyulunca, çeşitli milletlerden oluşan imparatorluk ordusuna kimin başkumandan olacağı konusu önem kazanmış, bu vazife imparator tarafından bizzat kardeşine verilmişti. Ancak Maximilian'ın harp tecrübesi yoktu ve alınacak kararlarda bu karışık askerlerden oluşan birliklerin kumandanlarına iş düşüyordu. Padişahın hangi yöne gideceği bilinmediği için bir süre güçlerini bölüp beklemişlerdi. Kassa (Kosiče) kumandanı Teuffenbach Yukarı Macaristan'a, Miklós Pálffy ile Adolph Schwarzenberg Budin civarına göz kulak olacaktı. Arşidük Magyaróvár civarında, Erdelliler ise merkezde toplanmışlardı. İyi hazırlandığı anlaşılan Hıristiyan ordusunun planı, Osmanlı idaresindeki Hatvan'ı almak ve ardından da Solnok (Szolnok) kuşatmasıyla Osmanlı güçlerini kendilerine ait kısımda tutabilmekti. Ancak bu plan pek başarılı olamadı. 15 Ağustos'ta Hıristiyan birlikleri Hatvan'ı kuşatma altına alıp sıkıştırınca, Osmanlı seferinin yönü de belirlenmiş oldu. Yukarıda belirtildiği gibi, Salankamen'de 26 Ağustos'ta alınan karar Eğri hedefini öne çıkarmıştı. Bu durum Osmanlı stratejik planlaması açısından dikkat çekicidir. Eğri'nin fethiyle Erdel ve Macaristan arasındaki bağ zayıflatılabilirdi.

---

34 Maximilian'ın Latince momerandumu: "Miksa Főherczeg emlékirata az 1596 évi Mezőkeresztesi csatáról", *Történelmi Tár*, I (Budapeşte 1900), s. 560-561.

35 Kelenik József, "A mezőkeresztesi csata", *Fegyvert s vitézt. A Magyar hadtörténet nagy csatái*, ed. Róbert Hermann, Budapeşte 2003, s. 128.

Arşidük Hatvan'ı ele geçirdikten sonra, buraya yönelebilecek herhangi bir Türk saldırısına karşı kaleyi tamamen yıktırıp Vác'a (Waitzen) çekildi (9 Eylül). Hareket halindeki Osmanlı ordusunun Viyana üzerine yürüyeceğini zannediyordu. 15 Eylül'de Arşidük yaya ve atlılarıyla Budin'deki Osmanlı birliklerini basmak için ileri harekâta karar verdi, fakat şiddetli yağmur ve sel sebebiyle ilerleyemedi ve alınan esirlerden padişahın Eğri'ye yöneldiğini öğrendi. 22 Eylül'de Estergon'a gidip kendisine katılacak kuvvetleri bekledi. Alınan haberler Türklerin Eğri'yi muhasara altına aldıkları yolundaydı. 24 Eylül'de bütün ordugâha duyuruda bulunuldu, askerî hazırlıklar hızlandırıldı. Alman ve Vallon birlikleri savaş için çok istekli görünüyorlardı. 25 Eylül'de Pálffy'nin Macar süvarileri (4000 kişi), yayaları (6000 kişi), hayduk (500 kişi) ve çete kuvvetleri (300 kişi) Eğri'ye doğru harekete geçtiler.[36] Diğer Hıristiyan birlikleri 1 Ekim'de kalenin yardımına gitmek üzere hazırlıkları tamamladı. Havanın sürekli yağışlı olması yolları bozmuş, hareketi güç hale getirmişti. Yük hayvanlarının sayısı yetersizdi. Mevcut olanlar da yorgun düştüğü için çadırlarını, bir kısım toplarını ve levazımatı Fülek (Fil'akovo) Kalesi'nde bırakmışlardı. Eğri kuşatmasını kaldırmaya giden üç Hıristiyan ordusu 18 Ekim'de Sajóvámos'ta birleşti. Bu sırada durum şöyle idi: Tuna ötesi ve Aşağı Macaristan kuvvetleri kumandanlığı Miklós Pálffy ile Schwarzenberg'de, Yukarı Macaristan ordusu kumandanlığı Christoph von Teuffenbach'ta, Erdel ordusu da Erdel prensi adına Albert Király idaresinde idi. Ordunun planlarının yürütülmesi, strateji ve taktik belirleme işleri sorumlusu, Avrupa'daki çeşitli savaşlarda tecrübe kazanmış olan Schwarzenberg'di.[37] Hıristiyan ordusu Sajóvámos'ta topladıkları harp meclisinde, Haçovası'na (Mezőkeresztes) doğru ilerleme kararı aldı. Kasabayı terk ederken burayı ateşe verdi. Zira ağır malzemeleri olan bir ordu için Macaristan istikametine en uygun yol bu kasabadan geçiyordu. Haçovası Hıristiyan

36 Hieronymus Ortelius Augustanus, *Chronologia oder Historischen Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Sibenbürgen von 1395*, Nürnberg 1602 (tekrar baskı Budapeşte 2002), *Chronologia*, s. 117-118.

37 Kelenik, "A mezőkeresztesi csata", s. 113-115.

güçler tarafından savaş için uygun görülmüştü. Tahminî 9,5 kilometrekarelik alana yayılmış olan bu ova, kuzeyde ormanlar ve Bükk Tepeleri, batıda Lator Çayı, güneyde Kácsi Deresi, doğuda Csincse'nin bataklıkları ile çevrili durumdaydı. Hıristiyan ordusu 20 Ekim'de Miskolc'ta durdu. 21'i 22 Ekim'e bağlayan gece Mályi ve Nyék civarındaydı. Burada kısa bir dinlenmenin ardından, herhangi bir baskın tehlikesine karşı dört kolda sıralanıp yürüyüşe geçtiler. Sol kol Hejő Çayı'yla paralel ilerledi. Tepelerle korunan sağ kolda süvarilerle Macar piyadeleri yürüyordu. Ortada değişik Batılı milletlerden gelen piyadeler, Arşidük Maximilian, Lüneburg ve Anhalt prenslerinin ağır süvarileriyle birlikteydi. Birbiriyle parelel yürüyen üç kolu iki yandan toplar, arkada 4000 Macar haydukun sürdüğü arabalar koruyordu. 50.000 (bazı kaynaklarda 32.000 zırhlı süvari, 28.000 piyade olmak üzere 60.000)[38] asker, 97 top, 8000 at arabası ve 10-15.000 kişilik ordu hizmet kıt'asını, bu düzene rağmen intizam halinde yürütmek çok zordu. Bu yüzden istenilen şekilde hareket edilemiyordu. Hıristiyan öncüler sahrada Türk öncülerini ancak öğlenin geç bir vaktinde görebildi.[39] Arşidük Maximilian, kardeşi İmparator II. Rudolf'a, savaş sonrası Kassa'ya ulaştığında yazdığı ve olayları anlattığı 28 Ekim tarihli mektubunda, 22 Ekim gecesine kadar "üç mil" mesafede Keresztes köyüne ulaştıklarını, orada iken yanmış, harap bir köyle burası arasında ordugâh kurduklarını, onun yanında bir dere ve bunun meydana getirdiği bataklığın mevcut olduğunu, buranın bir geçit sağladığını, oraya ulaşıldığında Türk kuvvetlerinin öncülerinin birkaç bin kişiyle geçit yeri önünde durduklarını belirtir.[40] Bu sırada esir düşen ve önemli bir askerî görevde bulunan bir Türkten alınan haberlerde, padişahın sefer sırasında 3000 kişilik bir kaybı olduğu, bunların çoğunun Eğri muhasarasında hayatını kaybettiği öğrenilmişti. Bu esir ayrıca padişahın vezirleri ve İngiliz elçisiyle birlikte yaptığı müşaverede savaşa girip girmeme konusunda bazı

38 Ortelius, *Chronologia*, s. 118. Top sayısını 120 olarak verir.

39 Kelenik, *a.g.m.*, s. 115-116.

40 Mektubun Macarca tercümesi: "Miksa főherczeg jelentése Rudolf császár és magyar királyhoz a mezőkeresztesi csatáról", *Hadtörténelmi Közlemények*, V (1892), s. 394.

tereddütler yaşadığını, İngiliz elçisinin savaşa girilmeyip barış için aracılık yapmayı teklif ettiğini, ancak Sinan Paşa oğlu Mehmed Paşa gibi bazı önde gelen kumandanların buna şiddetle karşı çıkıp padişahı ikna ettiklerini de bildirmişti.[41]

Osmanlı ordusu ise Eğri'nin fethinden sonra bir süre kalenin işleriyle uğraşıp buraya muhafızlar tayin etmiş, 18 Ekim'de ilk Cuma namazı kılınarak fetih ananesi yerine getirilmiş, ardından da yardıma geldikleri haber alınan Habsburg ordusunun durumu ve nasıl davranılacağı konusu ana gündemi oluşturmuştu. Seferde bizzat bulunan Osmanlı tarihçileri Peçuylu, Hasan Beyzade, Topçular Kâtibi, Andelib, Talikizâde Mehmed ile savaşta bulunmayan diğer çağdaş Osmanlı kronik yazarları, Gelibolulu Âlî, Selânikî, Mehmed b. Mehmed, Mustafa Sâfî ve olayların güzel bir kompilasyonunu vücuda getiren Kâtib Çelebi, Osmanlı ordusu Eğri Kalesi altındayken, çok sayıdaki müttefik Hıristiyan birliklerinin burayı kurtarmak üzere harekete geçip, baskın (bazılarında şebihun/gece baskını) vermek amacıyla Eğri'ye üç menzil kadar yaklaştığı haberlerinin alındığını belirtirler. Onlara göre sayısı 100.000-300.000 arasında değişen muazzam bir Hıristiyan ordusu, Alman, Macar, Hırvat, Leh, Çek, Frenk, İspanyol vb. milletlerden oluşuyor, yedi büyük kralın kuvvetleri toplanmış bulunuyordu. Şüphesiz burada asker sayısıyla ilgili verilen rakamlar tamamıyla abartılıdır. Ancak Maximilian'ın ordusunun Eğri'ye yardım için geldiği yolundaki bilginin doğru olduğu ve bu konuda iyi haber alındığı ise açıktır. O sırada Osmanlı askerinin mevcudu en fazla 80.000 dolayındaydı. Bazı Osmanlı kaynaklarında, sefere iştirak eden yeniçeri sayısının 10.000'i ancak bulduğu belirtilir.[42] Ordunun ağırlıklı kısmını Anadolu ve Rumeli timarlı birlikleri oluşturuyordu. Kapıkulu ve yeniçeri piyadeleri alışıldığı üzere padişahın yanında yer alıyordu. Yeniçerilerin çoğu tüfeklerle donatılmıştı. Ancak süvarilerde tüfek bulunmuyordu. Orduda top sayısı irili ufaklı 150 kadardı.

---

41 "További adelékok a mezőkeresztesi csata történetéhez", *Hadtörténelmi Közlemények*, V, s. 547-549.

42 *Kitâb-ı Müstetâb*, nşr. Y. Yücel (*Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, Ankara 1989, içinde), s. 38.

3. Haçovası Meydan Savaşı: Sonucu Olmayan Zafer (1596)

Keşif görevi alan Cafer Paşa'nın kuvvetleri, kapıkulu bölüklerinden tayin edilen silahdar, sol ulufeci, müteferrikalar ile bir kısım timarlı süvarilerden oluşuyordu. Bunların yanında 30 top da bulunuyordu. Cafer Paşa önceden yaptırttığı bir keşif sonucu, Hıristiyan güçlerin çok kalabalık halde bulunduklarını öğrenmiş ve kendisine tahsis edilen az sayıdaki askerle böyle bir harekâtı gerçekleştirmenin mümkün olamayacağını bildirmişti.[43] Bu mektup ordugâha ulaştığında tepki çekti. Zira Osmanlı kumanda heyeti, bunun Cafer Paşa'nın gitmemek için bir bahanesi olduğu kanaatine varmıştı, gelen haberlere de itimat edilmiyordu. Bununla beraber Cafer Paşa'nın kuvvetleri takviye edildi. Rumeli askeri ile Beylerbeyi Veli Paşa, 30 miyane topu da dahil olmak üzere onun yanında görevlendirildi. Fakat Veli Paşa ile Cafer Paşa arasında çıkan anlaşmazlık sonucu gelen takviye birlikleri geri çekildi. Cafer Paşa iki-üç bin askerle kaldı.[44] Az sayıdaki kuvvetiyle Cafer Paşa için tek tercih ve kurtuluş yolu, geçidi ve yarı yıkılmış bir köprüyü savunarak gece yarısına kadar dayanmak ve sonra da karanlıktan istifade ederek buradan çekilmekti. Üstelik sayısı 50-30 arasında verilen hafif sahra toplarının ve az sayıdaki tüfekli askerin ateş gücü bunu sağlayabilirdi. Bu durum karşısında, Albert Király'nin idaresindeki tüfekli, ancak zırh ve miğfer taşımayan Macar piyadeleri yıkık köprüye yöneldi, Osmanlılar bunları top ateşiyle karşıladı. Durdurulan ve dağılan Macarlar, buradaki yıkık köy yerinin harabe duvarlarına sipere girdiler. Ateşe başladılar. Ardından sayı olarak daha fazla bir Macar piyade birliği Schwarzenberg'in gön-

---

43 Hasanbeyzâde Ahmed, *Tarih*, haz. N. Aykut, c. III (Ankara 2004), s. 506; Peçuylu, c. II, s. 195.

44 Talikizâde, *Şâhnâme*, TSMK, Hazine, nr. 1609, vr. 33a; Âlî, "Künhü'l-ahbâr, III. Mehmed Bölümü 1003-1005 (Ocak 1595-Ekim 1596)", sad. Atsız (Âlî Bibliyografyası içinde), İstanbul 1968, s. 99; Abdurrahman Sağırlı (haz.), Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr*'ı ve *Târih-i Âl-i Osman*'ı, İ.Ü. Sosyal bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul 2000, s. 515; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 82; krş. *Fezleke (Aycibin)*, s. 91.

derdiği altı top ile birlikte bunları takviye etti. Böylece çatışmanın dengesi Hıristiyan güçler lehine bozuldu.[45] Erdel askerlerinin de aşağı kesimden çaydan geçerek yandan yaptıkları saldırı üzerine, Cafer Paşa'nın çekilmekten başka çaresi kalmadı ve Osmanlı piyadeleri iki ateş arasında kalmamak için koşarak uzaklaştı. Bunların peşinden yollanan Macar süvarileri karanlık çöktüğünden herhangi bir pusuya düşme ihtimaline karşı geri döndü. Ordugâhta durum müzâkere edildiğinde, bizzat padişahın bütün askerle ileri gitmesi durumunda bir sonuç alınabileceği fikri ağırlık kazandı.[46]

23 Ekim sabahı yapılan müşaverede, durum enine boyuna tartışıldı. Bazıları Eğri Kalesi'nin alınmasıyla büyük bir işin başarıldığını, bundan sonra ilerlemenin tehlikeli olacağını söyleyip, savaştan vazgeçilerek dönülmesi görüşünü öne sürdüler. Buna karşı olanlar ise bu âna kadar padişahların gazadan asla yüz çevirmediklerini, düşmana sırt dönmenin hiç vaki olmadığını, padişahın gaza ve cihat için yola çıktığını, şimdi bu niyetin gerçekleşmek üzere olduğunu, hazır fırsat ayağa gelmişken bunun derhal değerlendirilmesi gerektiğini, eğer geri dönülürse o vakit takibata uğrayıp daha da perişan olunacağını, üstelik elde edilen kalelerin yeniden düşmana geçeceğini söylediler.[47] Veziriazam İbrahim Paşa, durum bu merkezde iken geri dönmeyi doğru bulmadı ve Hoca Efendi de aynı fikirdeydi. Sonunda derhal yürüyüş hazırlıklarına başlanması emri verildi.[48]

Burada alınan karar Osmanlı savaş stratejisi için son derece belirleyici olmuştur. Cafer Paşa tarafından oyalandığı ve daha fazla ilerlemelerinin önlendiği düşünülen Hıristiyan güçlerini, bulundukları geniş ovada hazırlıksız yakalayabilme fırsatının ortaya çıktığı da hesaplanmıştı. Osmanlı ordusu Eğri Kalesi'nin aşağısında savaş için uygun görmediği düzlükte Habsburg ordusuna yakalanmayı arzu etmemekteydi. Çünkü bu durumda hem yeni alınmış kaleyi

---

45 Kelenik, *a.g.m.*, s. 116.

46 *Târih-i Feth-i Üngürüs*, vr. 34b.

47 *Zübdetü't-tevârih*, c. I, s. 244.

48 *Târih*, c. III, s. 512; Peçuylu, *Târih*, c. II, s. 197'de aynı görüşleri belirtir. Keza Kâtib Çelebi, *Fezleke*, c. II, s. 84; krş. *Fezleke (Aycibin)*, s. 92-93.

korumak hem de karşı saldırılara cevap verebilmek gerekecekti. Bu da birliklerin bir arada tutulmasını zorlaştırabilirdi. Üstelik karşı saldırıyı tepelerden aşağıya doğru yapma imkânına Habsburg ordusu kavuşacaktı. Bu durum bir dezavantaj olarak görülüyordu. Muhtemelen burada alınacak en iyi karar, doğrudan müttefik ordusuna karşı yürümekti. Ancak Osmanlı ordugâhında tereddütler henüz tam anlamıyla dağılmamıştı. Özellikle müttefiklerin çok büyük kuvvetlere sahip bulundukları bilgisi, Cafer Paşa'nın yenilgisi ve tutunamaması sonucu oluşan moral bozukluğuyla birleşince, ciddi sıkıntılar tezahür etmişti. Padişahın isteksizliği biraz da bundan kaynaklanıyordu. Hatta kendisi bizzat gitmeyip, önce Hasan Paşa'yı, sonra da İbrahim Paşa'yı ordunun başında ileri yollamak istemesinin altında yatan en önemli sebep de bu belirsizlik durumuydu. Nitekim ilerleme kararı alınmış olmasına rağmen, karşı tarafın vaziyetini öğrenebilmek için Tatarlara esir almaları emredilmiş, onlar da 60 kadar zırhlı asker yakalayıp ordugâha getirmişler, bunlar ayrı ayrı sorguya alınmışlar ve hepsinin söyledikleri birbiriyle mutabık bulununca, artık içinde bulunulan vaziyet tam anlamıyla ortaya çıkmıştı. Esirler müttefiklerin kalabalık birlikler halinde Eğri'ye yaklaştığını ve buraya yürümekte olduklarını bildirmişlerdi.[49] Bu durum savaşı geri dönülmeyecek bir noktaya getirmiş oluyordu.

Yürüyüş kararı alınınca Eğri Kalesi'ne toplar konuldu, muhafızlar yerleştirildi. Ordu 24 Ekim Perşembe günü öğleyin bir menzil ileri giderek, Cafer Paşa'nın daha önce durduğu yere ulaştı. İbrahim Paşa biraz ileride tepelere çıkıp Hıristiyan müttefiklerin durumuna göz atıp döndü ve ertesi günü savaşa girilebileceği düşüncesiyle akşam vakti ordugâha geldi. Tam bu sırada Hasan Beyzade, efendisine ulaşan bir mektubun onu nasıl sıkıntılı bir duruma düşürdüğünü olayın yakın şâhidi olarak anlatır. Olayın tek kaynağı olarak Hasan Beyzade, bunun padişahtan gelen bir hatt-ı hümayun olduğunu ve burada İbrahim Paşa'ya hitaben, "Sizi serasker edip alıkosam ve ben bu menzilden İstanbul'a gitsem olmaz mı?" diye

49 Peçuylu, *Târih*, c. II, s. 197.

yazıldığını bildirir. Şaşıran İbrahim Paşa derhal Hasan Beyzade'yi çağırtıp hattı ona göstermiş ve bir cevap yazdırmaya başlamış, fakat bu cevap henüz gönderilmeden önce padişahtan bir haberci gelip onu otağa davet etmiş. İbrahim Paşa derhal otağa gitmiş, içeri girmeden önce de Kapıağası Gazanfer Ağa ile bir süre konuşmuş. Ardından huzura girince cevabî olarak yazdıklarını şifahî şekilde padişaha söyleme imkânı bulmuş ve bunun uygun olmayacağını ifade etmiş. Onlar içeride iken, Tatar hanının kardeşi Fethi Giray'ın aldığı bazı esirler konuşturuluyormuş. Onlardan Hıristiyan ordusunun durumu hakkında tekrar bilgi alınmış, Erdel beyinin de bu orduya katıldığı öğrenilmiş.[50] Böylesine kritik anda bu şekilde bir durumun vuku bulma ihtimali şüpheli gibi gözükmekte ve Hasan Beyzade'yi doğrulayacak başka bir kaynak bulunmamaktadır. Bu bilgi daha sonraki tarihçiler Kâtib Çelebi ve Naima'nın eserlerine de geçerek yaygın hale gelmiştir. Söz konusu kayıt, Hasan Beyzade'nin daha sonraki siyasî gelişmeler dolayısıyla efendisi İbrahim Paşa'nın rolünü öne çıkarma gayreti olarak yorumlansa bile, Osmanlı ordugâhındaki durum açısından dikkat çekicidir. Daha önce zikredilen tartışmalarla bağlantılı bir durum arz eder.

İki taraf arasında ilk çarpışmalar 25 Ekim'de küçük gruplar arasında başladı. Asıl savaş ise ertesi gün 26 Ekim'de vuku bulacaktı. Osmanlı ordusu klasik savaş düzenini almıştı. Padişah sancak önünde yer aldı. Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa, Temeşvar, Bosna beylerbeyleri sağ kanattaydı. Anadolu Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa, Karaman, Halep, Sivas, Maraş beylerbeyleri sol kanatta bulunuyordu. Diyarbakır Beylerbeyi Murad Paşa ve Şam yeniçerileri tali güç olarak ayrıldı. Cığalazade Sinan Paşa çarhacılara serdar oldu. Tatar askerî de talia askerine yakın yerde mevzi aldı. Padişahın bir tarafında vezirler, diğer tarafında Hoca Efendi ile kadıaskerler bulunuyordu. Yeniçeri alayları saflar halinde padişahın önünde yer almışlardı ve zincirle bağlanmış toplar buraya dizilmişti.[51] İlk çatışmalar, öncü birliklerin Habsburg taburlarına doğru

50 *Târih*, c. III, s. 517-519.

51 Hasanbeyzâde, *Târih*, c. III, s. 522-23; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, c. I, s. 85-86; krş. *Fezleke (Aycibin)*, s. 94.

yol açtıkları kilise harabeleri civarında meydana geldi. İki tarafı ayıran küçük çayın etrafında karşılıklı top atışları başladı. Habsburg birlikleri buradaki Osmanlı kuvvetlerini dağıttı ve bu geçit yerinin kontrolünü eline geçirdi. Daha sonra Hıristiyan güçler yarım daire şeklinde duran Osmanlı saflarını dik açıdan vurmak için düzen almaya başladı. Osmanlı birlikleri bu geçitleri zorladıysa da bir sonuç alamadı. Mücadele bu geçit yerlerinde tam bir çıkmaza girdi, akşam olduğunda da her iki taraf geri çekildi. Böylece her iki tarafın da birkaç yüz kişilik cüz'i kayıplarla atlattıkları ilk gün mücadelesi tamamlanmış oluyordu. Osmanlı kuvvetlerinin hemen savaşa girme istekliliğine rağmen, müttefik Hıristiyan ordusu hazırlıklarını tam anlamıyla bitirebilmek ve birliklerini bir arada tutabilmek, ayrıca Osmanlı ordusunun durumunu görmek ve stratejik bir üstünlük kazanmak için geçit yerlerinde mevzilenmek amacıyla doğrudan savaşa girmemişti. Bu ilk günkü öncü birliklerin çarpışma ve manevraları, her iki tarafa birbirinin gücünü sınama ve tanıma imkânı vermiş olmalıdır. Ayrıca ertesi günkü taktik ve stratejinin belirlenmesinde de etkili olacaktır.

İlk gün savaşının gecesi her iki taraf da ertesi gün asıl büyük çarpışmanın yapılacağının bilincindeydi. Osmanlı kuvvetleri Habsburg ordusuna nispetle daha yorgun bir durumdaydı. Zira gün boyu süren çatışmalar, Osmanlı merkezini, Habsburg merkez ordugâhından çok daha fazla rahatsız etmişti. Bütün gece at üzerinde beklemek zorunda kalan ve sabah erkenden sahraya gelindiğinde de yine ağırlıkların konmasına, çadırların kurulmasına izin verilmeyen askerlerin, öğle üzeri başlayıp gece karanlık çökene kadar devam eden kısmi çarpışmaların getirdiği teyakkuz durumu sebebiyle, yorgunlukları had safhaya ulaşmıştı. Yağan yağmur çeşitli lojistik sıkıntıları beraberinde getirmiş, pek çok asker bütün gece ya kendi çadırını bulamamış ya da karanlıkta çamur, balçık üzerine çadır kurmaya çabalamıştı. Kendisi ve hayvanı aç süvariler bütün geceyi bu şekilde geçirdi.[52] Ertesi sabah muharebe için dü-

52 Andelib, *Târih-i Feth-i Üngürüs*, vr. 40b.

zen kurmaya çalışırken, bu yorgunluk ve sıkıntıların etkisi asker üzerinden hâlâ silinmemişti. O gece arşidük yanındaki kumanda heyetiyle toplandı. Harp meclisinde ertesi günü bütün ordunun savaşa girmesi fikri benimsendi. Arşidük'ün raporuna göre, burada Hıristiyan ordusunun benimsediği strateji, birliklerin tamamını bir arada tutmak, bölünmeyi ve dağılmayı önlemek idi. Arşidük şayet orduyu bir bütün halinde saldırıya geçirebilirse Osmanlılara ağır bir darbe vurabileceğini ve zaferi kazanabileceğini düşünüyordu. Orduyu her iki geçide doğru iki bölük halinde ayırmanın getireceği muhtemel tehlikeyi düşünerek, geçit yerini bile boş koymuş, bütün kuvvetlerini bir araya getirmişti.[53] Hıristiyan ordu kurmayları, kalabalık Osmanlı ordusu karşısında en uygun mevkii almış olduklarını ve onları daha dar bir sahaya sıkıştırdıklarını düşünüyorlardı.

Osmanlı ordusunun sabah erkenden savaş tertibatı aldığında bulunduğu alan, Haçovası sahrasının güneyinde olan kilise harabesine yakındı. Sabahleyin Osmanlı birlikleri çayı geçerek, Habsburg ordusunun düzenini bozmaya çalıştı. Ancak Habsburg birlikleri bu taciz saldırılarına karşı yerinden ayrılmadı, sonra birden öğle vakti bütün halinde ilerlemeye başladı. Osmanlı birlikleri derenin öte tarafına doğru sürüldü. Müttefik güçler dağılan Osmanlı atlılarına bir daha toparlanma imkânı tanımadı. Osmanlı ana ordugâhı tehdit altına girdi. Buraya yapılan üç kol halindeki saldırı, çok iyi berkitilmiş olan ve bir kale gibi duran ordugâhı korumak amacıyla mevzilenen 2000 kadar tüfekli yeniçerinin başlayan yaylım ateşiyle sarsıldı. Ancak bazı Hıristiyan askerler çadırlara ulaştı ve bunları yağmalamaya başladı. III. Mehmed'in bulunduğu yer büyük bir tehlike altına girdi. Veziriazam İbrahim Paşa padişahı savaş alanından geriye çekmek için bazı tedbirler aldıysa da Hoca Saadeddin Efendi, padişahın savaş alanında durmasının dağılan askerlerin toplanmasına vesile olacağını, zaten Habsburg birliklerinin karşı ateş sonucu dağılmaya başladıklarının gözlendiğini belirterek, III. Mehmed'in ayrılmamasını temin etti. Yağmaya dalan Habsburg askerleri kolayca püskürtüldü, tekrar toplanan atlı askerlerin karşı hücuma geçmeleri Habsburg ordusunu tamamen sarstı, mütte-

53 *Hadtörténelmi Közlemények*, c. V, s. 396.

fikler panik halinde kaçmaya başladılar. Böylece burada kesin bir zafer elde edilmiş oluyordu.[54] İki tarafın kayıpları konusunda bazı tahminler mevcuttur. Osmanlı kaynakları, zaferi abartmak için, Hıristiyan ölü sayısı konusunda inanılmayacak derecede büyük rakamlar verirler (100.000-200.000). Ancak kayıpları Hıristiyan birlikleri için 10.000 dolayına indirmek mümkündür. Osmanlı kaybının ise bunun yarısından az olduğu açıktır. Zira süvariler hareketli şekilde vur-kaçlarla kendilerini ezdirmemişlerdi. Savaş sonrası yapılan timar yoklama ve tevcihat kayıtları, tabur savaşında şehit düşen eyalet askerleri hakkında bazı müteferrik bilgiler ihtiva eder. Bunlar üzerinde kabaca yapılan bir tarama, hayatını kaybeden sipahi sayısının az olduğunu gösterir.[55]

Bu arada savaşın kazanıldığı sırada otağa ulaşan Cığalazade, başarının kendisi sayesinde geldiğini ifade edince, veziriazamlık mührünün ona verilmesi kararlaştırıldı ve ciddi bir kriz doğdu; uzun tartışmalar sonucu ertesi gün mühür İbrahim Paşa'dan alınarak ona verildi. Sinan Paşa gerekli teftişi yaptıktan sonra, derhal askerin genel bir yoklamasına girişti, kaçanların dirlikleri kesildi. Osmanlı kaynaklarında kaçan ve dirlikleri kesilen asker sayısının 30.000 olarak gösterilmesi abartılı olmalıdır.[56] Nitekim Rumeli askerleriyle ilgili bir yoklama defterinde, kaçtıkları için timarlarına el konulan sipahi sayısı 650 dolayındadır.[57] Anadolu ve diğer eyaletlerinden de en az bu kadar firar edenler olabileceği hesaplanırsa, toplam sayının 1500 civarında olabileceği anlaşılır. Kapıkulu hakkında tam bir liste bulunmamakla birlikte, yeniçeriler dışındaki altı bölük halkından (silahdar, sipahi, sağ ve sol ulufeci, sağ ve sol garibler) firar edip, daha sonra yeniden kendilerine dirlikleri tevcih

54 Savaş için bkz. F.M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul 2010, s. 225-236.

55 BA, *KK*, nr. 343, vr. 60b vd.; *KK*, nr. 345; Ayrıca BA, *Timar ve Zeamet Tevcih Defterleri*, nr. 185-198 arasındaki 1005/1596 tarihli defterler.

56 Hasanbeyzâde, *Târih*, c. III, s. 541.

57 4 Rebiülevvel 1005 (26 Ekim 1596) tarihli Tabur cenginde firar edenlerin defteri: BA, *KK*, nr. 347. En fazla firar edenlerin Rumeli'nin Paşa Sancağı'ndan (71 kişi) olduğu görülür. Bu defter Osmanlı Devleti'nin bütün Avrupa'daki sancaklarının tamamını ihtiva eder.

edilenlerin sayısı 186 olarak tespit edilmiştir. Diğer hizmet kıtalarından, mesela topçu ve top arabacıları içinde firar edenlerin 100 civarında olduğuna dair kayıtlar mevcuttur.[58] Diğerleriyle birlikte kapıkulu için esas alınabilecek rakam 500 dolayında olmalıdır. Bu durumda çok abartılan Haçovası firarilerinin 2000'i biraz geçmiş olduğu ileri sürülebilir. Öte yandan Haçovası firarisi olup tımarları ve dirlikleri kesilenlerin Celalî isyanlarına vücut verdikleri keyfiyeti, Osmanlı tarihinin en popüler tartışmalarından birini oluşturur. Bunun Celalî isyanlarının patlak vermesinde başrol oynadığı tezi artık taraftar bulmamaktadır.[59]

Haçovası Meydan Savaşı, Osmanlı kroniklerinin çoğunda Mohaç ve Çaldıran ile karşılaştırılırsa da onlardan çok farklı bir mahiyet arz eder. Her şeyden önce Mohaç Savaşı'ndan bu yana Hıristiyan ordularının geçirdiği önemli değişimin ilk habercisi özelliğini taşır. Aradan geçen zaman zarfında ateşli silah kullanan piyadelerin sayısının artırılması ve etkili bir ateş gücü, Osmanlılar açısından beklenmedik bir gelişmeydi. Hâlâ önemli ölçüde atlı birlikler kullanan ordunun bu yeni durum karşısında ilk dikkat çekici tecrübeyi Haçovası'nda yaşadığı, savaşa bizzat katılan Osmanlı kronik yazarlarının ifadelerinden rahatlıkla anlaşılabilir. Osmanlılara şaşırtıcı gelen durum, kalabalık tüfekli piyadelerin harp sahasına intikal ettirilme biçimleri, dikdörtgen şeklinde "*contre-marsh*" taktiğiyle hücuma geçme şekilleriydi. Hatta atlı tüfekçi birlikleri de buna eklenebilir.[60] Öte yandan yeni geliştirilen toplar (dönen bir platforma yerleştirilmiş) yanında, kendi toplarına nispetle daha uzun menzile ulaşan atışlar da Osmanlı kumanda heyeti için şaşırtıcı olmuştur. Bununla birlikte, dünya savaş sanatında en önemli unsuru oluşturan askerî disiplin ve iyi kumanda, burada gerek sayı (Osmanlı tarafı) ve gerekse ateş gücüne (Habsburg tarafı) bir kere daha üstünlük sağlamıştır. Hıristiyan kumanda heyetince de bilinen Os-

---

58 BA, *KK*, nr. 254, s. 92-93, 106.

59 Konu hakkındaki tartışma için bkz. M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları, İstanbul 1975, s. 369-376. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611*, çev. Ü. Tansel, İstanbul 2000, s. 14-17.

60 Habsburg ordularındaki değişim için bkz. J. Kelenik, "The Military Revolution in Hungary", *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs*, s. 117-159.

manlı savaş taktiklerinin, süvarilerin başarısından ziyade tüfekli piyadeler ve toplar üzerine kurgulanmış olması, bir paradoks gibi anlaşılmamalıdır. Burada mesele iki tarafın piyade gücünü nasıl kullandıklarında düğümlenmektedir. Osmanlı piyadeleri az sayıda ama son derece profesyonel savaşçılar iken, kalabalık Alman piyadeleri aynı durumda değildi. Nitekim savaşın sonucunu tayin eden kırılma noktası, süvarilerin hareketli oyunlarıyla Osmanlı ordugâhına doğru çekilen Hıristiyan birliklerinin ilk yeniçeri direnişini atlattıktan sonra, padişahın otağına yakın kurulmuş ikinci ateş hattında dağıtılmaları olmuştur. Bunu ordugâh gerisinde yeniden toparlanan Osmanlı süvari birlikleriyle ihtiyat birliklerinin ani saldırısı izlemiştir. Haçovası Savaşı üzerinde son iddialar,[61] bunun 16. asırdaki en büyük askerî başarısızlık olarak görülmesine karşı çıkar. Askerî tarih, kötü başlayıp zaferle biten mücadelelerle doludur. Önemli olan, savaş bittiğinde harp alanında hangi tarafın kaldığı, hangi tarafın çekildiğidir. Savaşın tabiatında olan zorluklar safha safha bir tarafın aleyhine imiş gibi bir etki yapabilir, fakat burada dikkat edilmesi gereken husus sonuçtur. Üstelik hatalar olmasa kimin galip, kimin mağlup olduğu nasıl açıklanacaktır? Hiç şüphesiz savaş meydanında hata, zaferle değil yenilgiyle özdeşleşen bir tanımlamadır. Haçovası Savaşı siyasî açıdan değil, Osmanlı savaş tarihi açısından son derece önemli bir yere sahiptir ve belirli bir askerî değişimin ilk önemli habercisidir. Bununla birlikte, bu önemli başarının daha yıllarca sürecek olan Osmanlı-Habsburg mücadelesinin seyrine hiçbir siyasî katkısı olmayacaktır.

4. Haçovası Sonrası Zitvatorok Antlaşması'na Kadar Cephedeki Gelişmeler

Haçovası Meydan Savaşı'ndan sonraki çatışmalar genellikle Osmanlıların yine her sene çıktıkları seferler, kale kuşatmaları ve sınırlı küçük çarpışmalarla sürüp gitti. Bir daha bu kadar büyük

---

61 Kelenik, *a.g.m.*, s. 126-127; ayrıca modern Macar tarihçiliğinde savaş ile ilgili fikirler için bkz. Tòth Sándor Lászlo, *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háboru*, Szeged 2000.

ordular karşı karşıya gelmedi. Haçovası'nda yaşanan yenilgi Hıristiyan âlemine çabucak yayılmıştı. Habsburg imparatoru bu savaşın telafi edilebilmesi ve kayıpların da yerine konabilmesi için hazırlıkları başlatmakta gecikmedi. 1597'de Arşidük Maximilian Pápa Kalesi'ni alırken, bir başka kol da Hırvatistan'da Osmanlı kalelerine saldırmıştı. Habsburg birlikleri Yanıkkale'yi kuşattılarsa da kayıp vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu sırada da Osmanlı ordusu, Satırcı Mehmed Paşa serdarlığında, yeni bir Macaristan seferine hareket etmiş bulunuyordu. Ordu hareket halindeyken az evvel elden çıkmış olan Tata Kalesi'ne yeniden hâkim olunduğu haberi gelmişti. Satırcı Mehmed Paşa'nın hedefi Peşte'ye 37 km. mesafade bulunan Vaç (Vác/Waitzen) oldu. Fakat burada başarılı olamayınca acilen geri çekilmek zorunda kaldı. Maroş Nehri kenarındaki bazı kaleler elden çıkarken, Erdel prensinin Tımışvar kuşatması ise geri püskürtülmüştü. Satırcı Mehmed Paşa Belgrad'da iken, Habsburglar Yanıkkale'yi ele geçirdi (29 Mart 1597), hemen sonra da Satırcı Mehmed Paşa yeniden sefere çıktı (1598). Bu defa hedefi Erdel bölgesindeki Varad olacaktı (Gross Wardain). Erdel kesiminde kontrolü sağlamak, Eflâk ve Boğdan yanında Macaristan kalelerinin durumu bakımından da önem arz ediyordu. Böylece Habsburglar ile Eflâk ve Boğdan arasındaki irtibatın kesilmesi düşünülmüştü. Bunda kilit öneme sahip Tımışvar'a yönelik taarruzlar da etkili olmuşa benzemekteydi. Kırım Hanı Gazi Giray ile birlikte hareket eden Satırcı Mehmed Paşa, aslında ağırlığın Estergon'a verilmesine taraftardı. Gazi Giray ise Erdel'e yönelmenin daha uygun olacağı yolunda bastırıyordu. Erdel yolu üzerinde kuvvetli bir istihkâm olarak da Varad Kalesi'nin geride bırakılmaması gerekiyordu. Bu bakımdan Osmanlı ordusu yol üzerindeki Çanad (8 Eylül) ve iki gün sonra Arad'ı alıp Varad'a ulaşarak burayı kuşatırken, Habsburgların Budin'i muhasara ettikleri, Eflâk voyvodasının ise Niğbolu'da bir Osmanlı birliğini hileyle baskın yaparak bozguna uğrattığı haberleri ulaşmıştı. Habsburglar Budin muhasarasında başarılı olamayarak geri çekilirken, Satırcı Mehmed Paşa da Vaç'ı alamamış ve kuşatmayı kaldırmıştı.[62]

62 F.M. Emecen, "Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 237-277.

Ertesi yıl Osmanlılar Anadolu'daki Celalî karışıklıkları ile uğraşırken, bir taraftan da Macar cephesini boş bırakmamaya çalıştılar. Veziriazam İbrahim Paşa 1599 Mayıs'ında Uyvar'a (Ujvar/ Ersek Ujvar) yöneldi. Karayazıcı Abdülhalim'in Urfa yöresindeki büyük isyanının gölgesi altındaki Macar seferi böylece başlamış oldu. Habsburg kuvvetleri Estergon karşısında Ciğerdelen (Parkany) Kalesi tarafından beklerken, Budin'e ulaşan Osmanlılar onların üzerine doğru harekete geçti. Ancak bu sırada Ciğerdelen'de iki taraf arasında sulh müzakereleri de yapılıyordu. Habsburglar Estergon'a karşı Eğri'nin kendilerine teslim edilmesini isteyince görüşmeler tıkandı. Habsburg birlikleri Komorn'a çekilirken, Osmanlılar Uyvar civarına ilerledi. Ancak mevsim kış olduğundan Peşte'ye geri döndü. Bu arada Pápa Kalesi'ndeki Fransız ve Vallon yardımcı birlikleri, paralarını alamadıkları için isyan etmişler ve bunların bir bölümü kaçarak Osmanlılara sığınmıştı. Bu Fransız paralı tüfekçi grupları uzun süre Osmanlı ordusunda hizmet edecek, doğu cephesine de gönderileceklerdir.[63] Bu olaylar sırasında Erdel ve Eflâk voyvodaları çıkar çatışması içine düşmüş, Erdel Voyvodası Bathory Osmanlılara müracaatta bulunmuştu. Eflâk voyvodası ise durumdan istifadeyle Erdel'e hâkim olmuştu. Oradan da Boğdan'ı hedef almıştı. Bunu başaran Mihai, Eflâk, Boğdan ve Erdel hükümdarı olarak bu üç voyvodalığı birleştirmişti. Bu durumunu Osmanlılara kabul ettirmek için de onlara müracaat ederek durumunu sağlamlaştırmayı düşünmüş, hatta haraç göndermişti. Fakat az sonra ihtirasının kurbanı olarak Habsburglar tarafından tasfiye edilecekti (19 Ağustos 1601).

Veziriazam İbrahim Paşa'nın 1600 yılındaki yeni seferinin hedefi ise Kanije oldu. Aslında Osmanlılar Estergon'un kaybını hiç hazmedememişlerdi. Sefer de bir bakıma Estergon düşünülerek açılmıştı. Ancak yapılan müşaverede seferin yönü Kanije'ye çevrildi. Babofça Kalesi'nin alınmasının ardından kuşatılan Kanije 22 Ekim 1600'de teslim bayrağını çekti. Kaleyi teslim eden kumandan Georg Paradeiser ise Habsburglar tarafından ihanetle suçlanıp

63 C. Finkel, "French Mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593-1606", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* sy. 55 (1992), s. 451-71.

idam edildi. Osmanlılar 1596'dan sonra belki de ilk defa önemli bir başarıya imza atmışlardı. Kanije kesimini hemen bir beylerbeylik haline getirdiler. Bu başarıları kazanan İbrahim Paşa döndüğü Belgrad'da vefat edince, yerini alan Yemişçi Hasan Paşa, Kanije'yi geri almak için kuşatan Habsburgların üzerine yöneldi (1601). O sırada 30.000 dolayındaki bir Habsburg ordusu Loren Dükü Mercoeur kumandasında Kanije'yi sıkı bir şekilde kuşatma altına almıştı. Kaledeki Tiryaki Hasan Paşa 9000 civarındaki askerle bu kuşatma karşısında büyük bir direniş gösterdi. İstolni Belgrad'ı alıp içindeki Osmanlı muhafızlarını katleden Habsburg ordusu bu direniş karşısında başarısızlığa uğradı ve geri çekilmek zorunda kaldı (18 Ekim 1601). Arşidük Ferdinand en iyi birlikleriyle yedi hafta boyunca kalenin önlerinde beklemiş ve kışın ani bastırmasından çok, veziriazamın da buraya yönelmesi üzerine alelacele çekilirken geride çok sayıda mühimmat, top, silah, erzak bırakmış, kendisini takip eden Osmanlı kıtalarının baskını dolayısıyla da 6000 askerini kaybetmişti. Osmanlılar bu başarıyı uzun süre unutmadılar, Tiryaki Hasan Paşa'nın direnişi birçok hikâyeye konu teşkil etti.

Osmanlılar artık cephelerde daha başarılı askerî harekât yapmaya başlamışlardı. Kanije olayının ardından, belki de oradan da daha stratejik bir yere sahip olan İstolni Belgrad Kalesi, Rumeli Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa tarafından geri alındı (6 Ağustos 1602). Cephelerdeki geri çekilme karşısında Habsburglar kötü gidişin izlerini silmek için Peşte'ye yöneldi. Yemişçi Hasan Paşa İstolni Belgrad'ın alınmasının ardından Peşte'ye gelmiş, oradan Erdel yönüne sefer icra etmek istemişti. Zira Habsburg generali Basta'ya karşı Osmanlılarca desteklendiği anlaşılan ve Erdel voyvodalığı iddiasında bulunan Móses-Székely yardım talep etmişti. Yemişçi Hasan Paşa daha sonra orduyu burada tutmanın güçlüğü sebebiyle Belgrad'a dönerken, Habsburg ordusu Peşte'ye girerek burayı aldıktan başka, Budin Kalesi'ni de kuşatmıştı. Kalede muhafazada bırakılan Lala Mehmed Paşa ve Budin Kadısı Habil Efendi'nin büyük gayretiyle Arşidük Matthias'ın taarruzları bir neticeye ulaşmadı ve Habsburg ordusu geri çekilmek zorunda kaldı (18 Kasım

1602). Ancak Habsburglar Peşte Kalesi'ni ellerinde tutmayı başarmışlardı. Burası iki sene kadar onların tasarrufunda kalacaktı.

Macaristan'daki bu çatışma ortamı sırasında merkezde karışıklıkların sonu gelmiyordu. Bir taraftan iktidar çekişmesinin doğurduğu karmaşa, diğer taraftan kapıkullarının isyankâr tavırları Osmanlı merkezî idaresini zor durumda bırakırken, Anadolu'daki Celalîlere karşı da askerî hazırlıklar ve faaliyetler icra edilmeye çalışılıyordu. Bütün bu zorluklara rağmen, 1603 yılı sefer zamanı geldiğinde ordunun başına geçen Lala Mehmed Paşa, Peşte'yi almayı hedeflemişti. Ancak Peşte civarında Osmanlı ordusu başarısızlığa uğrayarak Belgrad'a geri çekilmişti (Eylül 1603). Artık her iki taraf için de usandırıcı bir şekle bürünmekte olan anlamsız çatışmalara son verme isteği yavaş yavaş daha da öne çıkmaya başladı. Büyük miktardaki masraflar ve insan kayıpları her iki tarafı artık iyice verimsizleşen bu savaşı bitirme yolunda teşebbüslere sevk etmekte gecikmedi. Osmanlılar III. Mehmed'in vefatıyla yerine geçen, henüz delikanlılık çağına yeni girmiş I. Ahmed'in saltanatının ilk yıllarında gerek Celalî problemleri gerekse tam da bu sırada başlayan Safevî saldırıları karşısında üç cephede birden ayakta durmanın güçlüğünü biliyorlardı. Osmanlı ordusu Belgrad'a dönerken Tebriz düşmüş, Osmanlı birlikleri Sufiyan mevkiinde Safevîler karşısında darmadağın olmuş, Tebriz Beylerbeyi Ali Paşa da esir düşmüştü. Bunu Nahcıvan'ın tahliyesi, Erivan'ın da kaybı izleyecekti. Bütün bu olaylar karşısında, Cığalazade Sinan Paşa Şark seferi için imdada yollanırken, Veziriazam Malkoç Ali Paşa da Macaristan'a yönelmişti (1604). Onun Belgrad'da ölümü bile seferi durdurmadı, yerine getirilen Lala Mehmed Paşa, bir önceki sene başaramadığı Peşte'nin kurtarılması işini ele aldı. Lala Mehmed Paşa bu defaki askerî harekâtında önemli başarılar kazandı. Önce Peşte'ye hâkim oldu, onun baskısı karşısında Habsburglar Hatvan ve Vaç kalelerini de boşalttılar. Osmanlıların ana hedefi olan Estergon'da ise bir başarı kazanılamadı (Ekim 1604).

Ertesi sene Osmanlılar, Erdel tahtına geçen Macar soylusu İstvan Bocskay'ın şahsında, esaslı bir müttefik kazandılar. Bocskay Erdel'de kontrolü sağlayıp Habsburgların yolladığı General Bas-

ta'nın karşı faaliyetlerini önledikten sonra, Lala Mehmed Paşa ile irtibat kurarak Osmanlılar tarafından Macar kralı ve Erdel hâkimi unvanıyla tanınmıştı.[64] 1605'te Osmanlılar batı cephesinde ellerini hayli güçlendirmiş konumdaydı. Şimdi bu ittifak, dengeleri değiştirebilecek ve Osmanlılara kaybettikleri avantajı tekrar kazandırabilecek önemdeydi. Lala Mehmed Paşa bu defa doğrudan Estergon'a yürüdü. Daha önce yapılan barış görüşmelerinde de Estergon daima Osmanlılarca öne sürülen ve kayıtsız şartsız teslimi istenen bir yerdi. Osmanlı ordusu burayı sıkı bir şekilde kuşatırken Ciğerdelen, Vişegrad'ı ele geçirmiş, Estergon yakınındaki Saint Thomas/Tepedelen Kalesi'ni de almıştı. Eylül sonunda varoş kısmı zapt edilen Estergon, nihayet 3 Ekim 1605'te Osmanlı hâkimiyetine girdi. Tiryaki Hasan Paşa da Vesprim/Veszprém ve Palota kalelerini mukavemetsiz bir şekilde ele geçirdi. Bu sırada İbrahim Paşa'nın kumandasındaki Tatar ve Macar akıncıları Hırvatistan sınırında Styrie/İstirya içlerine kadar ilerleyerek tahribatta bulunmuş; Bocskay ise Uyvar Kalesi'ni ele geçirmişti. Lala Mehmed Paşa bu başarıları kazanan Bocskay'ı Rakos sahrasında karşıladı ve ona İstanbul'da yaptırılmış Macar tacını resmen giydirerek, Macaristan ve Erdel kralı ilan etti (29 Ekim 1605).[65]

Osmanlılar doğu cephesinde hayli sarsıcı ve başarısız bir mücadeleyi sürdürürken, batıda bunun tam tersi olarak kayıplarını telafi etmiş, ciddi başarılar kazanmış görünüyordu. Estergon'un alınmasından sonra artık daha rahat bir şekilde barış için pazarlık masasına oturulabilirdi. Önemli başarılar kazanmış olan Lala Mehmed Paşa'nın ani vefatı (21 Haziran 1606) üzerine yeni serdar olarak tayin edilen Kuyucu Murad Paşa aynı zamanda barış görüşmelerini de yürütecekti. Bunun en önemli sebebi hiç şüphesiz ağırlığın Safevîlere karşı yürütülen savaşa verilmek istenmesiydi. Osmanlı hükümeti Bocskay'ı da bir baskı unsuru olarak devreye sokmuş ve elini daha da güçlendirmiş bulunuyordu. Habsburg ta-

64 Bocskay hakkında bkz. *Einigkeit und Frieden Sollen auf Seiten Jeder Partei Sein. Die Friedensschlüsse von Wien (23. 06. 1606) und Zsitvatorok (15. 11. 1606), Zum 400. Jahrestag des Bocskai-Freiheitskampfes*, Debrecen 2007.

65 Zinkeisen, c. III, s. 437-439.

rafı 1601'de barış meselesi gündeme geldiğinde, barış esnasında fethedilen yerlerin geri verilmesi, savaş tazminatı ödenmesi, Kanije'nin iadesi, Osmanlıların Erdel üzerindeki himayeden feragati gibi kabul edilemeyecek istekler ileri sürmüşlerdi. Daha o dönemde müzakereleri yürüten Kuyucu Murad Paşa bunu barışa isteklilik değil, savaşı körüklemek olarak nitelemişti. Bundan sonraki müzakereler ve teşebbüsler de hiçbir sonuç vermedi.

5. Uzun Savaş'ın Sonu ve Zitvatorok Antlaşması

Osmanlıların Bocskay ile ittifakı ve 1605'teki askerî kazanımları, önceki ağır istekleri konusunda Habsburgları da derin bir endişeye düşürdü. Osmanlılar Bocskay ile yaptıkları antlaşmada, eğer Habsburglarla bir barış yapılacaksa bunun müşterek olarak akdini de kararlaştırmışlardı. Artık Habsburglar eski taleplerini tekrarlamak şöyle dursun, Osmanlıları barışa razı etme yolunda onların isteklerini kabule mütemayil bir konuma gelmişlerdi. Arşidük Matthias öncelikle imparatordan Bocskay ile anlaşma zemini oluşturma yolunda izin aldı. Böyle bir durum Osmanlılarla askıda duran antlaşmayı devam ettirme imkânı da sağlayacaktı. Bocskay da kendisinin Macar Krallığı'nın tanınması için Habsburglar nezdinde önemli bir avantaj yakalamıştı. Bu bakımdan kolay şekilde uzlaşmaya meyletti. Bununla ilgili metin Erdel ve Habsburg vekillerince 23 Haziran 1606'da Viyana'da akdedildi. İmparator Rudolf ise bunu 6 Ağustos'ta Prag'da onaylayacaktı. Uzlaşmada Bocskay, Macar tacından feragat ediyordu. Bununla birlikte hem kendisi hem de mirasçıları için Macaristan'dan bazı yerler ile Erdel'i tasarrufunda bulunduracaktı. Matthias Macar valisi sıfatını sürdürüyordu, şimdi sıra Osmanlılarla yapılacak antlaşmanın temellerini atmaya gelmişti. Bu noktada, dönemin Osmanlı kaynaklarının Osmanlı diplomasi tarihinde bir dönüm noktası olan antlaşma ile ilgili verdikleri bilgilere bakmak, nasıl bir atmosferin mevcut olduğunu anlamak bakımından önemlidir. Antlaşmanın dönemin Osmanlı tarihçilerince nasıl anlaşıldığı konusu Osmanlı genel kamuoyunun ve entelektüel kesiminin zihin dünyaları bakımından belirleyici olacaktır.

Osmanlı tarihçilerinden Sâfî, Hasan Beyzade, Peçuylu ve Topçular Kâtibi bu Uzun Savaşlar'ın sona erişi ve sonunda imzalanan antlaşma konusunu farklı bakış açılarıyla ele alırlar. Bu farklılık barışa uzanan yoldaki gelişmelerle sınırlı gözükmekte, genel olarak sonuçları itibariyle bir değerlendirme yapılmadığı dikkati çekmektedir. Belki de her iki taraf için ciddi bir toprak kaybının söz konusu olmaması, Osmanlı tarihçilerinin Uzun Savaşlar ile ilgili neticeye müteallik bilgilerinin mahiyetini de belirlemiş gözükmektedir. Bunun bir başka önemli sebebi, Anadolu'nun büyük karışıklıklar içerisinde çalkalanması ve kötüye giden doğu cephesi olmalıdır. Uzun Savaşlar'a son veren antlaşma, Osmanlı tarafında bu çok vahim siyasî ve askerî gelişmelerin gölgesinde kalmıştır. Nitekim söz konusu muasır kaynakların hiçbirinde, antlaşma metnine yer verilmez. Antlaşmanın Osmanlı diplomasi tarihi için son derece önemli olan kritik noktaları tamamıyla bu tarihçilerin ilgisi dışında kalır. Bazıları mesela Hasan Beyzade şaşırtıcı şekilde bir antlaşma yapıldığından bile hiç söz etmez, tarihçi bütün dikkatini o sırada yaşanan iç çekişmelere odaklar. Söz konusu kroniklerin bir kısmı Osmanlı tarafını barışa zorlayan gelişmelere ve daha doğrusu Habsburgların barış isteklerine ağırlık verirken, antlaşmayla ilgili sadece haraç meselesini öne çıkarır. Antlaşmanın hazırlık safhaları ve nerede, nasıl yapıldığı gibi teknik ayrıntılar sadece kısmen Peçuylu tarafından kaydedilmiştir. I. Ahmed'in imamı ve şahsi tarihçisi Mustafa Sâfî, barışın başlangıç noktasını Erdel Kralı Bocskay'ın Osmanlı tarafına geçmesine, Avusturyalılar ile savaşıp onların birçok kalesini almasına bağlar. Ona göre barışı, Prag'da oturan "Nemçe" kralının (II. Rudolf) kardeşi olup "Beç vilayetinin valisi" olan Hersek Matyaş (Matthias) istemiştir. Zor durumda kaldığı için o sırada seferi idare eden Vezirazam Lala Mehmed Paşa'ya adam göndermiştir. Sâfî, bunun sebebini onun Osmanlı askerinin kudretini görmesi, giderek kendi askerlerinin durumunun kötüleşmesi olarak açıklar. Hersek Matyaş'ın bu barış teklifini kardeşi olan krala kabul ettirmek için uğraşması ve bununla ilgili gelişmeler konusunda ilginç bir hikâye de nakleder. Bu hikâyeyi benzeri şekilde Mehmed b. Mehmed de eserinde biraz daha ka-

rıştırarak nakletmiştir. Gerçek olmadığı bilinen bu hikâyeye göre, barış teklifini alan kral durumu papaya bildirir. Fakat papa buna karşı çıkıp, barış görüşmelerini durdurması için kardeşine baskı yapmasını kraldan ister. Hatta bu işten vazgeçmezse kardeşini ortadan kaldırması gerekeceğini de bildirir. Kral bu mektubu kardeşi Matyaş'a iletir, fakat Matyaş barıştan dönmeyeceğini beyan eder. Hatta kardeşi ile çarpışmayı göze alır ve muhalif Macarlar ile ittifak eder. Yanına Erdel'den ve Osmanlı tarafından asker toplar, Prag'a yürümek için hazırlık yapar. Bu sırada kral eceli ile ölür, yerine kimin geçeceğini papa tayin edecektir. Onunla anlaşamayan ve mezhebine karşı olan Matyaş'ın bu durumda şansı yoktur. Diğer kardeşi Maximilian ise Haçovası'ndaki (1596) yenilgi dolayısıyla kendisini manastıra kapatmış, dünya işlerinden el etek çekmiştir. Papa onu ortaya çıkarır, kral tayin edip gönderir. Matyaş bu durumu kabullenir. İki kardeş anlaşır, Maximilian krallığı kardeşine bırakır. Matyaş Prag'a gider ve yerini, yani Beç vilayetini Maximilian'a verip sulh işini ona havale eder. Maximilian da barışı sonuçlandırır.[66] Hikâyeyi küçük farklılıklarla tekrar eden Mehmed b. Mehmed, Matyaş'ın sulha rıza göstermesini, on üç yıl boyunca 100.000 kişiyi harplerde kaybetmesine, Eğri, Kanije gibi kalelerinin elden çıkmasına bağlamaktadır.[67] Söz konusu senaryonun nereden duyulduğu ve kaynağı konusunda bilgi yoktur. Fakat bunun okuyucuyu yönlendirme, akdedilen ancak eskiden yapılanlara benzemeyen bu antlaşmayı entelektüel kesimde meşru kılma amacına matuf olması mümkündür. Sâfî, şer'î zeminde antlaşmayı Hz. Muhammed'in Hudeybiye Antlaşması'na[68] benzeterek farklı bir yorum da getirir. Çünkü İran sınırında karışıklıklar vardır, Kızılbaşların ortadan kaldırılması daha acil bir meseledir. Bu yüzden sulha rıza gösterilmiştir. Sâfî antlaşma şartını iki noktada toplar:

66 *Zübdetü't-tevârih*, c. II, s. 28-29. Burada mezhep farklılıklarından bahsedilmesi de ilginçtir. Özellikle Matyaş ile ittifak yapan Macarların farklı mezhebine işaret eder. Yazarın eserini kaleme aldığı sırada Habsburg tahtında Matthias bulunuyordu. Anlatılan hikâyedeki karışıklıklar muhtemelen bu duruma dayanır.

67 *Nuhbetü't-tevârih*, s. 653-656.

68 M. Hamidullah, "Hudaybiye Anlaşması", *DİA*, c. XVIII, s. 297-299.

Bunlardan ilki, barışın yapıldığı sene 200.000 kuruş verilecek ve antlaşma yirmi yıl geçerli olacaktır. İkinci olarak, üç yıl geçtikten sonra Avusturya tarafı her yıl hediye getirecek ve bağlılık arz edecektir.[69] Mehmed b. Mehmed de barış şartları ile ilgili aynı bilgiyi tekrar eder.[70] Sulh teşebbüsleri konusunda çoğu resmî belgelerle bağdaşan bilgiler veren Peçuylu ise barış şartları ve maddelerinden bahsetmez, hiçbir yorum da getirmez. Ona göre antlaşma görüşmeleri daha İbrahim Paşa'nın serdarlığı döneminde başlamıştır. Tatar hanı ve beylerbeyler, barışı Eğri ile Estergon'un değiştokuşu esasına göre yapmayı planlamışlardır. Zira Estergon Budin'in muhafazası için çok önemlidir, Eğri ise Budin'den uzaktır, yani tolere edilebilir bir mevkide ve önemdedir. Peçuylu "Nemçe" hersekleriyle bu yolda yapılan görüşmelerin tutanaklarını İstanbul'a götürdüğünü, fakat Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin buna şiddetle karşı çıkması yüzünden ilgili telhisi vermeyip geri döndüğünü belirtir.[71]

Aslında Estergon'a bedel Eğri'nin verilmesi ile ilgili görüşmeler Ekim 1599'da yapılmıştı. Sunullah Efendi Eğri'nin bir Müslüman şehri haline gelip, Cuma kılınan camileri olduğunu belirterek böyle bir teklifin hatıra bile getirilmemesini söylemişti. Sulh teşebbüsleri ile ilgili olarak İbrahim Paşa zamanında 1600 yılında padişaha gönderilen telhiste, İngiltere'nin aracılığı ile bazı tekliflerin ortaya atıldığı dikkati çeker. Sulh şartları arasında, sınırların savaştan önceki duruma dönmesi, Osmanlılardan alınan kalelerin iadesi talebine karşılık Avusturya tarafı Yanık ve Eğri kalelerini istemiş, Eflâk ve Boğdan voyvodalarının daima Hıristiyan beyler idaresinde olması teklifini getirmiş ve bunlar kabul görmemiştir.[72] Daha sonraki ciddi bir görüşme 1602'de yapılmıştır. Bu defa aracı Fransa kralıdır. Osmanlılar İstolni Belgrad'ı alıp Budin'e yapılan saldırıyı püskürtünce Almanlar barış istemişti. İki taraf şu şartlar-

---

69 *Zübdetü't-tevârih*, c. II, s. 29, 40, 46. Antlaşmanın Lala Mehmed Paşa döneminde kararlaştırıldığı, ancak resmî olarak Murad Paşa tarafından akdedildiği, bu arada Estergon'un alınışının da bunda payı olduğu belirtilir.

70 *Nuhbetü't-tevârih*, s. 656.

71 Peçuylu, *Târih*, c. II, s. 296-97.

72 *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler: Telhisler (1597-1607)*, yay. C. Orhonlu, İstanbul 1970, s. 70-71.

da mutabık kaldı: Estergon'un Osmanlılara teslimi, sulh akdi gününden önce verilen haracın yıllık olarak gönderilmesinin devamı, Erdel'in Beç kralının elinde kalması. Ancak bununla ilgili telhise padişahın cevabı Erdel meselesi dışında müspetti. Padişah Erdel'in Habsburglara bırakılması durumunda kavganın eksik olmayacağını ileri sürerek Erdel'e kendi içlerinden birinin kral tayini ile bu meselenin çözülebileceğini belirtiyordu.[73]

Peçuylu'nun yazdıklarına tekrar bakılırsa, daha sonraki gelişmelerin iki tarafı giderek bir anlaşma zeminine çektiğini yazan tarihçi, Nemçelilerin en yüksek seviyedeki Macar beyini bile horladıklarını ve onları en alçak seviyedeki Almandan daha da aşağı tuttuklarını, Erdel'de Macarlara sert davranıp zulümde bulunduklarını, bu yüzden Erdel'de onlara karşı hareket başladığını, Bocskay'ın ortaya çıkarak Osmanlı tarafına geçmesi ve kendisine taç giydirilmesinin Habsburgları zor durumda bıraktığını, bunun onları barışa icbar ettiğini anlatır. Barışın, Estergon'u ele geçiren Mehmed Paşa'nın Şark seferi için çağrılmasından sonra Macaristan serdarlığına atanan Murad Paşa tarafından, daha önceki mütareke sonucu alınan kararlar gereği, Komorn ile Estergon arasında Jidve boğazında iki taraf arasındaki görüşmeler sonucu akdedildiğini yazar; başka bir ayrıntı vermez.[74] Topçular Kâtibi de Estergon'un alınışının, Erdel kralının Osmanlı tarafına itaat edişinin barış talebine yol açtığını, haraç göndermek üzere antlaşmanın akdedildiğini belirterek başka bir ayrıntıdan söz etmez.[75]

Bütün bunlardan çıkan sonuç, dönemin şahidi Osmanlı kronik yazarlarının Uzun Savaşlar'a son veren barışı Erdel Kralı Bocskay'ın Osmanlı tarafına geçişine ve Estergon'un alınışına endekslediklerdir.[76] Bununla birlikte, Osmanlıların barışa taraftar olmaları-

73 *Telhisler*, s. 80-81.

74 Peçuylu, *Târih*, c. II, s. 323. Kadızade Ali Paşa'nın diplomatik faaliyetleri için bkz. G. Bayerle (ed.), *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604-1616*, Budapeşte 1991, s. 36-77.

75 Topçular Kâtibi, *Târih*, c. I, s. 454, 459, 468.

76 Bu iki konu resmî Osmanlı belgeleriyle de örtüşür. Özellikle Lala Mehmed Paşa'nın padişaha yolladığı telhislerinde dikkat çekici bilgiler mevcuttur ve Osmanlıların siyaseten resmî olarak meseleye nasıl baktıklarını gösterir (*Telhisler*, s. 103-104, 113-114, 121-124).

nın da gerekçelerini belirtme lüzumu hissetmişlerdir. Barış talebinin ise Habsburglardan geldiğini özellikle vurgulamışlardır. Bunun dışında, antlaşma şartları içerisinde onları ilgilendiren tek konu haraç meselesi olmuştur. Daha hassas olan ve Osmanlı kamuoyunda farklı algılanabilecek maddelere hiç temas edilmemiş, herhangi bir yorum getirilmemiştir. Bununla ilgili farkına varma ve tartışmalar için daha sonraki tarihçilerin yazdıklarına bakmak gerekecektir. Antlaşma metnini karşı tarafın taslağı halinde veren Kâtib Çelebi,[77] daha sonraki tarihçilere bu hususta önemli bir yol açmıştır. Zitvatorok ile ilgili çağdaş kaynakların ilgisiz tavırları, onların bunun daha önceki antlaşmalara benzemediğinin farkında bulunmadıkları şeklinde yorumlanmamalıdır. Burada ustalıklı bir gözden kaçırma ve önemsizleştirme söz konusudur. Çünkü ne de olsa dönemin tarihçileri ve aydın kesiminin zihin dünyasında hâlâ Osmanlı devasa gücünün görüntüsü sürmektedir[78] ve bu telafi edilebilir bir durumdur.

Zitvatorok Antlaşması karşılıklı diplomatik girişimler ve yazışmalar sonucu, her iki tarafın kararlı adımlarıyla nihayet kesinleşti. Her iki tarafın temsilcileri Ekim ayının ikinci yarısında Komorn'un biraz aşağısında, Zsitva Suyu'nun Tuna'ya döküldüğü noktadaki tarafsız bir sahada buluştular. Buradaki görüşmelere Osmanlı tarafından Budin Beylerbeyi Kadızade Ali Paşa, Budin Kadısı Habil Efendi (Ali Paşa'nın babası), paşanın kethüdası Ahmed veya Âdem Efendi ve Nasrüddinzade Mustafa Efendi katıldı. Habsburgları, Komorn Muhafızı Baron Mollart, General Adolf Althan ve diğer dört kişi; Bocskay'ı ise Stefan Illeshazy, Pál Nyáry, Mihail Czobar temsil etmekteydi. Müzakereler hemen hemen üç hafta sürdü, sonunda 11 Kasım 1606'da on yedi maddeden ibaret bir antlaşmanın akdedilmesine karar verildi. Antlaşma maddelerinin ilki hükümdarlık hukuku ile alakalıydı. Her iki hükümdar resmî

---

77 Antlaşma metni: *Fezleke*, c. II, s. 279-281. Metinler hakkında bkz. G. Bayerle, "The Compromise at Zsitvatorok", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), s. 5-53 (burada *Fezleke*'deki metinden bahis yoktur).

78 Türlü problemlere rağmen temelde ıslahat layihalarındaki argümanlar dahi bu büyük görüntünün devamı için çareler üretmek amacıyla kaleme alınmıştır (bunlar için genel olarak bkz. M. İpşirli, "Islahat", *DİA*, c. XIX, s. 172-174).

yazışmalarda birbirine eşit olarak hitap edecekti. Osmanlı tarafı Habsburg imparatoruna kral demeyip, "Roma çasarı" diyecekti. Habsburglar bir defaya mahsus olmak üzere hediye namında 200.000 kuruş (değer itibarıyla altına eş gümüş para/gulden) vereceklerdi. İki taraf birbirinin arazisine tecavüz etmeyecek, vaki olacak zararlar karşılanacaktı. Sınır hattındaki ihtilaflarda Osmanlılar adına Budin beylerbeyi, Habsburglar adına ise Yanıkkale (Raab) kumandanı müdahil/hakem olacaktı. İspanya kralı barışa katılmak isterse buna itiraz edilmeyecekti. Macaristan'da eskiden beri ona ait eyaletlerde ve başka krallık, bölge ve vilayetlerde, denizde olduğu kadar karada da barış olacak, Habsburg hanedanına katılmış veya bağlı ülkeler de yine barışa dahil bulunacaktı. Diğer maddeleri ise esirlerin iadesi, elçi teatisi, Vaç'ın Habsburglara ait olduğu, bu kaleyle Habsburg idaresine geçen köylerin artık haraç ödemeyeceği, Eğri Kalesi ve civarındaki köylerin Osmanlılara tâbi olduğu; Estergon yöresinde, Hıristiyanlar bu bölgeyi aldıklarında Türklere tâbi olan köylerin yine onlara ait olacağı, Kanije'ye bağlı köylerin ise yeniden iki taraf arasında tahrir edilip tespit edileceği ve bunlardan alınacak vergilerin nizamı oluşturuyordu. Antlaşma yirmi yıllıktı, Habsburg imparatorunun halefleri, yasal vârislerini de kapsıyordu. Aynı durum Osmanlı tarafı için de geçerliydi.

Bu antlaşma aslında her iki taraf için de ayrı anlamlar ifade etti. Antlaşmanın diplomatik açıdan iki hükümdarın hukukunu eşit hale getirdiği ilk maddesi üzerindeki tartışmalar Osmanlı kançilaryasında çok sonraları akis bulacak, Osmanlı idaresi altındaki Hıristiyan topluluklar için bir mana ifade eden Çasar/Kayser unvanı, Batı'da anlamı olan ama Osmanlı nüfuzundaki topluluklarca içi boş bulunan İmparator'a tahvil edilecek;[79] haraç bahsi de sık sık iki taraf arasında ilerleyen yıllarda çeşitli problemlere yol açacaktı. Yani Osmanlı tarafı haraç bahsini bir defaya mahsus olarak algılamıyordu. Üstelik "çasar/kayser" unvanını kullanmaya da pek heveskâr görünmüyordu. Bunun yerine buldukları "imparator" formülü kamuoyu açısından hayli rahatlatıcı olabilirdi. Ne

79 M. Köhbach, "Çasar veya İmparator: Jitvatorok Antlaşmasından (1606) Sonra Roma Kayserlerinin Osmanlılar Tarafından Telakkubu Hakkında", *Tarih Dergisi*, çev. Y.A. Aydın, XXXVII (2002), s. 159-169.

de olsa imparator unvanı mensup bulunduğu dünya için derin bir anlam taşımıyordu. Kayser unvanı ise Roma'yı çağrıştırdığı gibi, Osmanlı sultanlarının kendileri için kullandıkları önemli atıfları bulunan bir özelliğe sahipti. Bulundukları topraklardaki hâkimiyet iddiaları açısından çok şey ifade eden bir unvandı. İleride metinler tasdik edilirken, antlaşmanın maddelerinin farklı ifade edildiği de görüldü. Osmanlı tarafının tasdik için yolladığı metin, Viyana'da tercüme edilince bunun Avusturya tarafının elindekine uymadığı anlaşılmıştı. Bu bakımdan Zitvatorok Antlaşması'nın metni üzerindeki tartışma ve algılayışlar, bundan sonraki ilişkilerin mahiyetini belirleyecek ölçüde diplomatik faaliyetlere yol açtı.

Yine de bu antlaşma Osmanlı tarafı için bir ilki oluşturuyordu. Çünkü o vakte kadar tek taraflı bir boyut kazanan antlaşma mutabakatı, iki tarafın sınırda yaptıkları görüşme sonucu tespit edildikten sonra onaylanmak üzere payitahtlarına gelmişti. Karşılıklı heyetlerin görüşmesi ve bunun tasdiki konusundaki teamüller bundan sonra esas ittihaz edilecekti. Antlaşmanın maddeleri açısından önemli olan cihet, Osmanlıların önemli bir toprak kaybı olmamasına rağmen haraç konusundaki itirazları ve zaman zaman bunu sorgulamaları idi. Osmanlı tarafı Habsburgların bir defaya mahsus "hediye" diye niteledikleri meblağı haraç olarak tanımlıyordu. Zımni bir kabul tabii ki söz konusuydu. Aslında bu durum, Osmanlıların Habsburg elindeki Macar topraklarının hukukundan vazgeçtiği anlamına gelebilirdi. Bundan dolayı zaten fiilî olan bu statüko, bir bakıma haraç bahsindeki itirazlara ve yanlış anlamalara rağmen, artık Osmanlılarca sessizce tasdik edilmiş görünüyordu. Zitvatorok Antlaşması Osmanlı diplomasisindeki yeni bir kırılmayı oluşturuyordu, ama buna benzer antlaşma yapma ameliyesinin önceleri de vaki olduğu açıktı. Yine de bundan böyle bu tür bir teamülün yerleşmesi gerçekleşti, karşılıklı tarafsız bölgede, protokol kurallarına kat'i bağlılıkla yapılan barış müzakereleri fikrine alışıldı. Bir başka deyişle "devir müdara devridir" zaruretiyle değişen şartlara uygun davranışlar içine girilmesi dönemi başladı. Antlaşmanın tartışmalı bir tarafı ise buna Erdel'in de dahil edilmiş olmasındaki belirsizlikti. Bu durum 17. yüzyılın ikinci yarısını geçerken çıkan siyasî problemler açısından belirleyici olacaktır.

XV

Değişimin Eşiğinde Bir İmparatorluk: İç Olaylar ve Sosyal Bunalım

Osmanlıların 16. asrın son çeyreğinde yeniden ana eksenlerine yönelik giriştiği uzun soluklu savaş halinin devletin müesseselerinde, idare ve maliyede, hatta sosyal hayatta önemli değişikliklere yol açmamış olması, işin tabiatına aykırı bir durumdu. Yaşanan ve daha önce karşı karşıya kalınmayan yeni meseleler, sadece siyasî ve askerî alanda değil, toplumun genel dinamiklerini etkileyecek bir vasfa bürünmüştü. Bütün bu gelişmelere bakan dönemin tarihçileri ve okumuşlarının gördükleri manzara, bir önceki dönemde yaşayanların naklettiklerine nispetle hayli farklı bir çerçeve arz ediyordu. Bu sebeple onların yazdıklarını da okumuş olarak dönemin çağdaş müellifleri, bu yeni meseleler karşısında soğukkanlı bir yaklaşımı benimseyemediler. Eski fetihlerin hülyası, belki de şahit oldukları daha büyük başarılara rağmen zihinlerinde hayli abartılı bir yer edinmiş gibiydi. Bu bakımdan, önceki dönemlerin sosyal karışıklık ve sıkıntılarını adeta görmezden gelerek, zamanlarındaki benzeri olumsuzlukları daha büyütücü bir dille nakletmeye,

biraz da kendi dönemlerine yönelik mesaj vermek amacıyla dört elle sarıldılar. 16. yüzyılın sonlarında yaşayan bu entelektüellerin çoğu son elli yılın hadisatını esas alan bir "tegayyür ve fesad" devri yaşandığına kani idiler. Bunda en önemli faktör, Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra yerine geçen II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed'in saltanatları sırasında, bu padişahların şahısları hakkında kamuoyunda oluşan kanaatlerdi. Onların saraya kapanıp, hayli ilerlemiş yaşına rağmen at üstünde sefere gitmekten çekinmeyen büyük ataları Kanunî'nin gölgesinde kalmayı tercih etmeleri, oluşan kanaatler bakımından belirleyici olmuştu. Her şeyi buna bağlı bir zincirleme reaksiyon olarak görme meyli giderek zihinleri esir almaya başlamıştı. Padişahın otoritesinin sarsıldığı, niteliksiz devlet adamlarının işbaşına geldiği ve iktidar çekişmesi içine girdikleri, devşirme sisteminin bozulduğu, yeniçeriliğin eski nizamının dışında uygulamalarla asabiyetini kaybettiği, masrafların artarak hazinenin boşaldığı gibi zaaflar herkesçe tekrarlanan, hatta 17. yüzyılın ıslahat yazarlarını da etkileyen bir "paradigma"ya dönüştü. Öyle ki bazıları bunu Kanunî döneminin son yıllarındaki bazı uygulamalara kadar götürdü. Ama çoğunluk II. Selim ile başlayan dönemi işaret etti. Yine de bu ileri sürülen gerekçeler, neredeyse bütün Osmanlı tarihini tesiri altına aldı, modern tarihçileri dahi sarıp sarmaladı; o kadar ki bazıları bu ileri sürülenleri aynen kabul edip söylemi devam ettirirken, bir kısım revizyonist araştırmacılar, bunun bir değişik şeklini benimseyerek bu yazılanlarda muazzam bir farklılaşmanın izlerini aradılar.[1]

Gerçekte ne olmuştu? Neden Osmanlı sisteminin sarsıldığı imajı hâkim bir paradigmaya dönüşmüştü? Bu sualin cevabı, bu bahiste konu edinilen ve Osmanlı merkezî idaresinin ilk defa karşı karşıya kaldığı çok cepheli, uzun soluklu askerî ve siyasî meselelerin yanında, dış dünyadaki bazı gelişmelerde de aranmalıdır. Bu komplike yapının Avrupa ve Asya ülkelerinin değişim süreçleriyle bağlantılı bir özellik arz etmekte olduğu açıktır. Üç kıtaya yayılmış, Akdeniz,

1 Tartışmalar ve yorumlar için genel olarak bkz. R. Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. O. Özel ve C. Şahin, Ankara 2000, s. 51-92; B. Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, New York 2010.

Karadeniz gibi büyük iç denizlerin kontrolünü elinde tutan, üstelik bunları deniz aşırı bölgelere taşıyan mahreçlere sahip bulunan bir büyük imparatorluğun dünyanın geçirdiği tabii süreçlerden etkilenmemesi herhalde beklenemez. Bütün bu durumu dışarıdaki önemli değişimin farkına varmaksızın sadece iç dinamiklerle açıklama eğilimi,[2] doğru bir manzaraya bakmayı hayli zorlaştırır. Osmanlıların Batı'daki yeni gelişmelerle olan irtibatının zayıf kaldığı ve ona yetişmekte geciktiği yolundaki kanaatler, ayrı dünyaların tekamül süreçlerini hesaba katmaksızın oluşturulmuş bir fikriyatı yansıtır. Bu zaten Osmanlıların klasik sisteminin ve geliştirdikleri devlet anlayışının ruhuna aykırı bir alanı işaret eder. Yani mensup oldukları dünyanın sistemi ve bu çerçevede sınırlarını belirledikleri devlet anlayışlarının gereği, zaten böyle bir durum mümkün olamazdı. Avrupa'nın hızla gelişimini sağlayan maddiyata dayalı moral değerleri, sömürgecilik telakkisine bağlı iktisadî sistemleri ve merkantilizmi ile bütünleşmeleri ve bu modeli benimsemeleri zaten beklenemezdi. Osmanlıların dünyaya sundukları model de bir ölçüde Batılılarca –ilgili gözlemcilerin hatırat ve seyahatnamelerinde daha 14. yüzyıldan bu yana işaret ettikleri gibi– kendi gelişiminin bir parçası haline getirilmiş görünüyordu, ama aynı şeyi tersinden düşünüşle Osmanlılar için söylemek mümkün değildi. Bunun için klasik dönemin tamamıyla kapanmasını beklemek gerekecekti. Osmanlılar geleneksel sistemlerinden çok sonraları vazgeçeceklerdi. Aslında Osmanlı klasik sistemi, bu anlamda bazı sivri dönemeçlerine rağmen, Tanzimat'ı hazırlayan II. Mahmud dönemindeki "devrimci dönüşüm"e kadar etkisini sürdürmüştü.

1. Klasik Dönem Osmanlı Toplum Düzeni

13. ve 14. asır Anadolu'sunun sosyal şartlarını sürdüren Osmanlı Beyliği, tarihî ananeye göre önceleri yaylak-kışlak hareketliliği yaşayan, ancak yerleşik hayata daha yakın bir özellik gösteren

2 R. Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, s. 93. Ayrıca dış gelişmelerle ilgili bkz. H. İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *Journal of Economic History*, sy. 39/1 (1969), s. 97-140.

siyasî bir teşekkül olarak ortaya çıkmıştı. İlk Osmanlıların bulundukları bölgedeki kadim şehir ve kasabalarla köyleri ve buralarda yaşayanları hemen hiç yadırgamadan kabullenmiş olmaları bir yana, kısa süre sonra buraları inşa ettirdikleri cami, medrese, mescid, han, hamam vb. gibi yapılarla takviye etmeleri, çarşı-pazar gibi basit üretim sistemlerini bilmeleri, onların yerleşik hayatın hiç de yabancısı olmadıklarını, şehir hayatına ve hepsinden de önemlisi "çiftçiliğe", toprağa bağlanmaya karşı çıkmadıklarını düşündürmektedir. En azından onların çiftçilik ve konargöçerliği birbiriyle kaynaştırmayı ve aralarındaki imtizacı sağlamayı başardıkları söylenebilir. Bu bakımdan ilk Osmanlıların konargöçer mi, yoksa çiftçi bir toplum mu olduğu yolundaki ciddi tartışmaların gereksizliğini belirtmek yanlış olmamalıdır.

Osmanlı Beyliği'nin devlet haline geliş sürecinde, ilk yerleşik cemiyetin, idareciler, dinî liderler, ulema, esnaf grupları dışında asıl geniş kitlesini, yani "sessiz tabanını" şehirlerde üretim faaliyetlerine katılan "şehirliler" ve köy denilen, şehirlerden ayrı bir statüye sahip olduğu anlaşılan küçük iskân birimlerindeki "çiftçi-köylüler" teşkil etmekteydi. Bu geniş kitlenin sessizliği, aslında tarihî kaynakların yetersiz bilgilerinden neş'et etmektedir. Hanedan mensupları, idareciler, ulema, hatta esnaf birlikleri hakkındaki bilgiler daha detaylı olduğu halde, özellikle "köylü" denilen ve yerleşik ekonomik hayatın ana temelini oluşturan insanların faaliyetleri, yaşayış tarzları, kaynakların sessizliğinin esiri olmuştur. Hele ilk dönem Osmanlı cemiyetinin kısmı azâmını oluşturan köylü-çiftçiler hakkındaki sessizlik daha barizdir. Fakat Osmanlı Devleti gelişip genişledikçe, malî ihtiyaçların baskısı karşısında yeni bürokratik anlayışlar yerleşmiş; girişilen tahrirler ve vergi sayımlarına ait defterler, kadı sicilleri ve devlet merkezinde alınan kararların kaydedildiği mühimme defterleri, özellikle 15. yüzyıldan itibaren çoğalmış ve bütün bu kaynaklar, resmî bir zaviyeden olsa da, söz konusu tabanın sessiz tarihini aydınlatmaya yardımcı olan bir külliyât olarak bugüne ulaşmıştır.

Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren klasik sosyal yapının şekillendiği söylenebilir. Osmanlı cemiyeti etnik bakımdan çok

çeşitli unsurları bünyesinde barındıran, ancak etnik temele değil dinî telakkiye bağlı yapılanma ve bununla ilgili ihtiyaçlar çerçevesinde bir şekillenmeyle klasik görüntüsüne kavuşmuştur. İmparatorluğun klasik dönemi denilen 15. ve 16. yüzyıllar boyunca, bu toplum yapısının mükemmel olduğu yolundaki fikirler, daha sonra idealize edilmiş, bir "mit" haline dönüştürülmüş; bu yaygın kanaat bugünün tarihçi kesimini de etkisi altına almıştır. İdealize edilmek istenen bu döneme duyulan hayranlık ve hasret, döneminin kaynaklarında değil, kendi zamanlarında sistemin zaaf içine düştüğü kanaatinde bulunan 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı münevver kesiminin, 19. yüzyıldan itibaren çareyi Avrupa'da arayacağı döneme kadar, etkileri zamanımıza ulaşan temel karakterini teşkil etmiştir. Bunlar askerî ve idarî konularda yoğunlaşmışlarsa da genel sosyal düzenin buna paralel olarak bozulma sürecine girdiği, muasır ıslahat yazarlarının eserlerine istinaden hemen hemen hiç kritik edilmeksizin aktarılmakta, toplumun genel yapısının ve iç dinamiklerinin özelliklerinin aslında pek büyük bir değişikliğe uğramadığı gerçeği gözden kaçırılmaktadır.

Osmanlılarda şehir ve kasabalarda yaşayanlar, kır iskân birimleri olan köylerde geçimlerini tarımla sağlayan çiftçi-köylülere göre devlet nazarında farklı bir statüde bulunuyorlardı. Yerleşik hayatta sosyal yapının temel unsurunu şehirliler ve köylüler oluşturuyordu. Şehirlilerin farklı statüleri kanunnamelerle tespit edilmişti. Bu statü devlete karşı olan mükellefiyetler çerçevesinde şekillenmişti, ancak onların sosyal kademeleşmedeki yerini tayin edici bir özellik taşıyordu. Şehirliler toprak sahibi olmadıkça birtakım şahsi vergi ve mükellefiyetlerden muaf bulunurlardı. Ancak avarız denilen ve genellikle fevkalade durumlarda alınan vergileri devlete verirlerdi. Bu arada şehirlilik ve köylülük arasında çok katı bir çerçevenin olmadığı da belirtilmelidir. Gerçi devlet, gelir kaynaklarının devamı, timar sisteminin bekası açılarından böyle bir statü geçişine mâni olucu kanunlar çıkarıyordu; fakat bu konuda çok katı bir uygulama yapılamıyordu. Herhangi bir vesile ile çiftini çubuğunu, köyünü terk edip, yani raiyyetlikten çıkıp şehre göç edenlere, hatta devlet görevi alanlara, askerî zümreye katılanlara rastlanmaktaydı. Bu

gibilerin şehirli sayılmalarının resmî ve kanunî bir vasıf kazanması için aynı şehirde on-on beş yıl kadar ikamet prensibi getirilmişti. Bu süreyi dolduranlar kanun nazarında şehirli sayılıyorlardı. Bunun dışında, köylülerin "raiyyetlikten" çıkışlarının bir kanunî yolu daha vardı ki bu da ilmî gayelerle şehir ve kasabalara gidip, oradaki medreselerde tahsil görmek ve neticede "ulema" arasına girmekti. 16. asrın ikinci yarısında bu kabil gençlerin sayılarının –bu yüzyılda genel olarak Akdeniz havzasında husule gelen nüfus artışları olduğu bilinmektedir– fazlalaştığı ve bunun medreseli bunalımına yol açtığı, Celalî isyanları denilen büyük çalkantılara da dolaylı şekilde önayak oldukları ileri sürülmektedir

Şehir halkı sosyal yapılaşmanın gereği olarak mahalle adı verilen iskân ünitelerine bağlıydılar ve mahalleler sosyal birlik bakımından idarecilerle halk arasındaki münasebetlerde belirleyici bir rol oynuyorlardı. Osmanlı merkezî idaresinin giriştiği tahrirler sırasında, şehir halkı deftere kaydedilirken, vergiye esas olabilecek hane sahibi aile reisi ve bunun erkek evlatlarının adları yazılırdı. Fakat şehir halkının Osmanlı idarecilerinin gözünde defterlerdeki kayıt sistemine göre veya onun tabirleriyle görülüp görülmediği ayrı bir problemdir.[3] Bugün yapılan modern araştırmalarda, bu konu daima defterlerdeki kayıtların sistematiği dahilinde izah edilmektedir. Geniş tabanın gerçek sosyal yapısının unsurlarını tespit, eldeki kaynakların farklı gözlerle değerlendirilmesinde yatmaktadır. Bu konuda eldeki en önemli kaynak ise şüphesiz tahrir defterleri ve kısmen mahkeme sicilleridir. Nitekim bunlardan tahrir defterlerinde müslim ve gayrimüslim gruplar şehirlerde mahalle taksimatını veren listeler kısmında ayrı ayrı belirtilmişlerdir. Kabaca bu kaynaklara bakanlar, bunların her birinin ayrı ayrı mahallelerde oturdukları kanaatine sahip olurlar. Ancak bu şekilde kaydedilmiş olsalar da birçok şehirde bu kabil bir kompartımanlaşma mevcut değildir. Muhtemelen iş muhiti olan mahalle birimlerinde müslim ve gayrimüslimler müşterek oturmaktaydılar.[4] Hatta bazen aynı

3 F.M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, Bildiriler, İstanbul 1991, s. 143-156.

4 Mesela Manisa örneği için bak. F.M. Emecen, *Unutulmuş Bir Cemaat. Manisa Yahudileri*, İstanbul 1997, s. 64.

adlı mahallenin müslim ve gayrimüslim sıfatları eklenerek defterin ayrı ayrı yerlerine kaydedildiği de vaki idi. Bu durum sadece iki grubu statü itibariyle ve malî bakımdan birbirinden ayrı yazmaya meyilli tahrir memurunun bir tasarrufuydu, yoksa bu mahalle iki ayrı birim değil tek bir yerleşme alanından ibaretti. Gayrimüslim nüfusun fazla olduğu Balkanlar'daki bazı şehirlerde bu durum daha bariz olarak görülmektedir. Öte yandan, gayrimüslim unsurların kale dışında uzakta bir mahallede ikamet etmek mecburiyetinde oldukları yolundaki kanaat de genelleştirilecek bir özellik taşımamaktadır. Zira bunların bazen kale içinde de oturdukları görülmektedir (Edirne ve Giresun örnekleri).

Şehir ve kasabalarda mahalle denilen birimlerin temsilcisi, genellikle o mahallenin çekirdeğini oluşturan cami veya mescidin imamı idi. Gayrimüslimlerle meskûn mahallelerde böyle bir çekirdek görevi yapan kilise ve bunun rahibinin ne ölçüde etkili olduğunu cevaplandırmak güçtür. Ancak onlarda topluluğun malî temsili önem kazanmaktaydı. İmam şahitlik, kefillik, vergi meselelerinde mahalle halkı ile kadılık arasında önemli bir köprü vazifesi görmekteydi. Şehirde oturanların çoğu, genel olarak daha varlıklı kesimler olup, kendilerine ait iki katlı ve bahçeli evlerde oturuyorlardı.[5] Yapılan tespitlere göre varlıklı ailelerle, fakirler aynı mahallede yan yana evlerde mukim olabiliyorlardı. Genel olarak şehirlerde sadece zengin kesime ayrılmış mahalle birimleri mevcut değildi, en azından kaynaklarda bu yolda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. En muteber mahalleler çarşıya yakın olanlardı ve buralarda dahi her türlü maddî yapıdaki insan ikamet edebilmekteydi. Nitekim olağanüstü hallerde alınırken daha sonra rutin hale gelen "avarız" vergisi münasebetiyle yapılan sayımlarda, mahalle esası itibarınca halkın maddî durumlarına göre üç gruba ayrıldığı, her üç grubun da hemen her mahallede bulunduğu tespit edilebilmektedir. Şehir halkı arasında "köle" menşeli kimselerin bulunuşu da ayrıca dikkat çekicidir. Tahrir defterlerine akseden kayıtlardan, bu gibilerin çoğunun bilahare sahipleri tarafından azat edilip şehir halkı arasında ve ce-

5 S. Faroqhi, *Men of Modest Substance. House Owners and House Property in Seventeenth Century*, Cambridge 1987.

miyette kolayca kendilerine yer bulabildikleri ve hiç yadırganmadıkları anlaşılmaktadır. Özellikle mahkeme kayıtlarında çok miktarda kölenin belirli şartlar sonrası azat edildiklerine dair bilgilere sıklıkla rastlanması, zaman içerisinde bunların hür insanlar olarak topluma karıştığı düşünülecek olursa, toplum yapısının tarihî oluşumu açısından ilginç ve aynı zamanda da pek farkına varılmayan veya sessiz geçiştirilen bir olgusunu ortaya koyar.

Şehirlerde askerî ve adlî görevliler dışında imam, hatip, müezzin, şeyh, derviş gibi dinî zümre mensupları, mütevelli, muhassıl, mültezim gibi vergi toplayıcıları, müderris, ases, subaşı gibi diğer kamu görevlileri muhtemelen önde gelen grubu oluşturuyordu. Sivil topluluk içinde esnaf zümreleri, ticaret ehli, sosyal yapıdaki kademeleşmede ön sırayı almaktaydılar. Zira bunların içinde oldukça varlıklı kimseler vardı. Resmî kayıtlara aksetmemiş olmakla birlikte, muhtemelen şehrin ekonomik hayatını yönlendirmede bunlar mühim bir fonksiyon icra ediyorlardı. Sözü edilen üretici esnaf hemen hemen bütün şehirlerde, tekstil, dericilik, âlet yapımı ve gıda mâmulüyle ilgili iş kollarında toplanmıştı. Talebeler ise özellikle 16. asırda ilim tahsil eden (muhassıl) zümreler olarak, tahrir defterlerindeki kayıtlarda kalabalık sayıda yer almaya başlamışlardı. Şehir halkının bir bölümü de kır kesimiyle doğrudan ilgiliydi; şehirde ikamet etmekle birlikte, yakın köylerde toprak sahibi durumundaydılar. Bu haliyle Osmanlı şehri ziraî yanı oldukça ağır basan bir yapı göstermekteydi. Böylece şehirliler ile köylüler arasındaki irtibatın kesin çizgilerle ayrılmadığı, bunun da köyden şehre vaki olan yerleşmelerde önemli bir unsur olduğu söylenebilir. 15. ve 16. asırda genel olarak toplum hayatının durgunluğu ve düzenliliği, şehir hayatında kendisini göstermiş olmalıdır. Bu sakinlik ve durgunluk hiç şüphesiz bünyesinde refah ve huzuru da taşıyordu. Fakat giderek dış mihraklı ekonomik gelişmeler, Osmanlı idaresini iç dinamiklerle baş edemez duruma getirince, sosyal yapıda köklü sayılabilecek değişiklikler yaşandı.

16. yüzyılın ikinci yarısında bütün Akdeniz havzasında tespit edilen nüfus artışlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda da görüldüğü ve bunun etkilerinin özellikle şehirlerde ve köylerde müessir oldu-

ğu, yapılan çalışmalar sonucu uzun zamandır bilinmektedir.[6] Nüfus baskısının cemiyet yapısında birtakım menfi tesirler icra ettiği de çeşitli incelemelerde ileri sürülmektedir. Aslında bu menfi tesirlerin boyutunun sanıldığı kadar büyük olduğu şüphelidir. Köylerde nüfus baskısı toprakların daha fazla işlenmesi, boş arazilerin ziraata açılması gayretlerini de beraberinde getirmiştir. Şehirlerde ise daha fazla üretim faaliyetlerini destekleyici bir rol oynamış olabileceği düşünülebilir. Bununla beraber yine de önemli sayılabilecek bir değişikliğe zemin hazırlamış olması mümkündür. 17. yüzyılda yaşanan büyük karışıklıkların sebepleri arasında işsiz-güçsüz kalabalıkların, başıboş zümrelerin rolleri hesaba katılmaktadır. Özellikle Celalî isyanları sonucu yaşanan kaos, kır kesiminde emniyetli duvarlarla çevrili şehir ve kasabalara olan göçleri hızlandırmıştır. Timar sisteminin, değişen harp taktik ve usulleri dolayısıyla artık önemini kaybetmeye başlamasının da etkin rolü sonucu çöküşü, şehirlerdeki askerî ve idarî zümrelerin boşalmış toprakları ellerine geçirerek güç ve nüfuzlarını artırmalarına yol açmıştır. Bunlar giderek zenginleşip şehirlerin ana cemiyet yapısında seçkin bir yer kazanmaya başladılar. Nispeten esnaf gruplarının ve üreticilerin aleyhine bir gelişme meydana geldi. Bu kesim giderek dışarıdan gelen ucuz mallarla baş edemez hale gelip eski varlıklarını yitirdiler. Yeni nüfuz sahibi güçler arasında, bilhassa şehirlerin emniyeti için gönderilmiş bulunan yeniçerilerin ticaretle meşgul olmaya başlamaları, Avrupalı tacirlerle münasebetlerini ve aracı rollerini geliştirmeleri, ilginç bir seyir olarak dikkati çekmektedir. Bu durum 19. yüzyılın sonlarına kadar şehir hayatının ve cemiyet yapısının ana görüntüsünü oluştururken, "âyân" ve "eşraf" zümrelerinin niteliğini de değiştirdi. 17. ve 18. yüzyıllarda yine de şehirler fizikî yönden inkişaflarını sürdürdüler. Merkezin kontrolünden çıkan sermaye birikimi, fizikî yapıyı destekledi. Şehirlerin fizikî yapısında meydana gelen bu değişikliklerin, sosyal yapıyı nasıl etkilediği ve gayrimüslim toplulukların cemaat yapılarının özellikleri ise ayrı bir araştırmayı gerektirecek evsafta olup yeni monografilere ihtiyaç hissettirmektedir.

---

6 Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M.A. Kılıçbay, c. I, İstanbul 1989, s. 217.

Köy cemiyetine gelince, köylülerin çoğunun ziraatla meşgul oldukları klasik Osmanlı yapısı içinde çiftçi-köylü statüsünün temel birim olduğu bilinmektedir. Osmanlı ekonomisinin temeli ziraata dayandığı için çiftçi-köylüler, sosyal yapıda mühim bir unsurdu. Ziraî kriterin ağır bastığı köy kesiminde, "köylü" denilen üreticinin tarifi, esas itibariyle diğer ülkelerdekinden çok farklı değildir. Aile sahibi köylü kendi küçük ziraî işletmesinin organizasyonunu yapar, ona hâkimdir. Osmanlı kanunnamelerinde de aile reisi olarak nitelendirilen hane sahibi önde gelen ana unsurdur. Her şey bu birim "hane" üzerinden tespit ve hesap edilir. Evli şahsın toprak sahibi olup olmaması bu temel birimin niteliğini değiştirmez. Topraklı veya topraksız aile reisi (müzevvec, bennâk), köy ve ziraat alanlarını kendi kontrollerinde tutan bir sistem geliştiren Osmanlı idaresi nazarında oldukça mühim bir unsurdu. Şehirlerden ziyade kır iskân birimlerinde bu en küçük sosyal teşekkül ön plana geçmekteydi. Köylü-çiftçiler, toprak durumlarına göre, bir çift öküzle ekilebilecek toprak ölçüsünü ifade eden bir çiftlik yeri, tapu resmi adlı bir vergi vermek suretiyle alırlar, işlerler, geçimleri için gerekli miktar dışında devletin tayin ettiği vergiyi (öşr), yine devletin askerî bakımdan ihtiyaçları için geçimi amacıyla kendisine bıraktığı timarlı sipahiye eda ederlerdi. Çiftliklerin babadan oğula geçmesi esastı ve buna göre bir sistem oluşturulmuştu. Toprağın geri alınması ise ancak onu üç yıl hiç işlememek durumunda gerçekleşebiliyordu. Devletin tayin ettiği vergiye el koyması ve sipahinin cüz'i bir hizmet talebi dışında ağır angaryaların yüklenınemiş olması, Osmanlı köylüsünün serbest, hür köylü kategorisine girdiği yolunda görüşlere yol açmıştır.[7] Gerçekten bugünkü kıstaslar bir tarafa bırakılıp, çağının diğer ülkelerindeki uygulamalarla ve köylülerin durumlarıyla mukayese edilecek olunursa, Osmanlı köylüsünün bu farklı yapısı kendiliğinden tebarüz eder. Zira devletin kanun-

7 Ö.L. Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", *H.Ü. Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1973, s. 1-32; buna karşı görüşler için bak. H. Berktay, "The Search for the Peaseant...", s. 132 vd. Ayrıca diğer görüşler için Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991; Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, İstanbul 1996.

ları onları koruyucu tedbirleri almış ve sipahilerin insafına bırakmamıştır. Köylü, Avrupaî anlamda bir feodal bağlılık ile sipahiye tâbi değildir; sipahinin herhangi bir haksız talebi halinde köylünün merkezdeki kadıya, hatta İstanbul'daki divan-ı humayuna kolayca ulaşabilme imkânı vardır. Hükümet merkezinin, sistemin gereği olarak köylü-çiftçi birimine çok önem verdiği için, zuhur eden meselelerde daimî olarak onların lehinde kararlar çıkarması çok dikkat çekici bir vâkıadır. Gerek sicil kayıtlarında ve gerekse divandan çıkan hükümlerde bu durum açık olarak görülür. Hattızatında Osmanlı tarihinde Avrupa'da olduğu gibi büyük bir köylü ayaklanmasının görülmemesi, bazı yazarlarca hem bu hususa hem de köylünün rahatça yerini terk edebilme kabiliyetine bağlanmaktadır.[8] Baskılar karşısında bunalan köylü, çıkış kapısını kanunların önleyici ama gevşek hükümleri karşısında rahatça bulabilmekte; bu anlamda herhangi bir çıkış kapısı bulunmayan ve feodal beyin sıkı murakabesi altında isyandan başka bir çareye sahip olamayan Avrupa köylüsünden farklı bir tablo çizmekte olduğu üzerinde durulmaktadır. Öte yandan bu görüşe ilave olarak, söz konusu özelliğin tek bir devre mahsus olmadığı, fakat büyük sosyal çalkantıların köylüyü klasik formundan çıkarma yolunda, bilhassa 16. yüzyıl sonunda önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Diğer taraftan, genel olarak köylünün mücrim duruma düştüğü sırada bile sığınacak emin "kapılar" bulmakta güçlük çekmediği bilinmektedir. "Mefrûzü'l-kalem ve maktu'ü'l-kadem" statüde serbest timar veya vakıf bölgeleri, bu gibi mücrimler için iyi bir melce olabiliyordu. Hatta bazen bulundukları yerlerde takibata uğrayan büyük grupların bu gibi yerlere geldikleri ve hiç şüphesiz ziraî sektör olarak iş gücüne ihtiyaç duyulan bu kabil büyük timar veya vakıf bölgelerinde, ucuz işgücü olarak geniş toprakların işletilmesinde istihdam edilmek üzere hususiyle korundukları da vaki idi. Tabiatıyla bu uygulamaları genelleştirmek zorsa da belgelerden elde edilen bu

8 Mesela S. Faroqhi, "1600 Yıllarında Anadolu Kırlarında Toplumsal Gerilimler. Bir Yorumlama Denemesi", *11. Tez. Türkiye'de Tarım Sorunu*, İstanbul 1987, s. 106 vd.; ayrıca aynı yazar, "Anadolu'nun İskanı ve Terkedilmiş Köyler Sorunu", *Türkiye'de Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler*, Ankara 1976, s. 289-302.

kabil bilgiler, yine de Osmanlı köylüsünün sosyal tabakalaşmadaki yeri konusunda ileri sürülen teorilerin henüz sağlam bir zemine oturmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

Osmanlı köylüsünün devlet nazarında temel vasfı, toprakla doğrudan irtibatlandırılmış olmasıdır. Resmî olarak köylü-çiftçiler, ellerindeki toprak durumuna göre bir sınıflandırmaya tâbi tutulmuşlardı. Bunlar çiftlik (60-120 dönüm) sahibi olanlar, yani defterlerde "çift" olarak kaydedilenler, ellerinde bir çiftlikten az toprağı bulunanlar (nim çift), toprağı az olanlar veya hiç olmayanlar (umumen bennâk kategorisi), kocalarından kalan toprağı işleyen dul kadınlar (çoğunlukla Hıristiyanlar için bazen de Müslüman kadınlar için kullanılan "bive"ler), bekâr erkekler (mücerred) şeklinde sıralanmışlardı. Bu adlandırmalar kendilerinden alınan şahıs vergilerini belirlerdi. Mücerred olarak nitelendirilenler (bazen "kara" kaydı vardır), yani bekârlar genellikle işe güce kadir gençlerdi ve bunlar toprak işçiliği de yapıyorlardı. Özellikle kadınların toprak işleme keyfiyetinin bazı bölgelerde yaygın olarak görülmesi dikkat çekicidir. Anlaşılacağı üzere, Osmanlı köylüsü bu idarî sınıflandırmanın etkisiyle sun'î bir sosyal yapılanmanın içerisindedir; en azından devlet onları bu şekilde telakki etmektedir. Burada önemli olan konu, bu telakkinin köy sosyal düzenini gerçek manada etkileyip etkilemediğidir. Ancak ilki kadar bu sonuncusu hakkında da yeterli dokümana sahip değiliz; fakat yine de devletin bu sosyal düzeni yerleştirmesi ve idâmesine hassasiyet göstermesi sonucu tabii seyir sürecini etkilediği söylenebilir. Merkezî doğrultudaki söz konusu kontrolün Osmanlı sosyal yapısının en önemli unsuru üzerindeki düzenleyici rolü, 17. yüzyılda sarsılmış, yerini mahallî güçlere bırakmaya başlamıştır. Yine de müdahale ve kontrolünü sürdürmeye çalışmış, bu çabalar durgun sayılabilecek bir yapıyı öngörmüşse de tayin edilen kıstaslar, toplum düzeninin ani sıçramalarla altüst olmasını veya güç mihraklarının etkisine girmesini en azından klasik dönem boyunca engellemiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda büyük çiftliklerin ortaya çıkışı ve bunların sahiplerinin mahallî güç olarak sivrilişi, köylünün sosyal yapısını etkileyerek toprak işçiliği, ırgatlık, yarıcılık vb. gibi ücretli işçilikleri

veya bundan da önemlisi ikinci serflik olarak adlandırılan kendi toprağındaki kiracılığı ön plana çıkarttı.[9]

Osmanlı köylüsü genel olarak toprağa bağlı bir hususiyet gösterse de daha önce belirtildiği üzere, kolaylıkla yer değiştirebilmekte idi. Köylü toprak sahibi olsun veya olmasın devletin birtakım kamu görevlilerini, bazı vergilerin muafiyeti karşılığı yaptığı dolayısıyla, köylü zümreleri içinde yeni bir statünün ortaya çıktığı dikkate çekmektedir. Bunlar derbentçi, küreci, çeltikçi, doğancı, köprücü vb. gibi hizmetler karşılığı doğrudan doğruya devlete karşı olan mükellefiyetlerin bazılarından muaftılar. Klasik dönemde toprak sahibi zengin köylülerin varlığı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak tahrir defterlerindeki kayıtların delaletiyle, bir çiftlikten fazla toprağı olan –ki bazıları üç çift olarak kayıtlı idi– köylülerin ve mukataa yoluyla, yani devlet tarafından kiralanmak suretiyle işletilen toprakları ekenlerin varlıklı gruba girdikleri söylenebilir. Bunların iktisadî güçlerinin sosyal mevkileri yönünden ne gibi bir farklılaşmaya sebep olduğu hakkında kat'i bir şey söylemek güçtür.

Yapılan tespitlere göre, Osmanlı köylüsü, ortak bir toprak kullanımı içinde olmayan, miras kalabilen tarlaları bulunan bağımsız köylü ailelerinden terekküp eden bir cemiyet yapısına sahipti. Köy halkının ortak mes'uliyeti, devlet karşısında vergi verme ve adlî meselelerde kendisini gösterirdi. Adlî kovuşturmada köy halkı tamamıyla mes'ul tutulur; sosyal bir bütün olarak mütalaa edilir ve tabii olarak diğer yerlerde, mesela mahallelerde ve esnaf gruplarında olduğu gibi birbirlerine kefillenirdi. Bu tür kefillenme köy halkının birbirinden sorumlu olması ve aralarında suç işleyen veya vergi vermeyenleri otokontrol ile tespite zorlama amacına yönelik olmalıdır. Bu durum onların muhtemelen cemaat yapılarını ve dayanışmayı daha da kuvvetlendirici bir etki yapmıştır.

Köylünün sosyal boyutu içerisinde bir başka önemli konu, köylü ile o köyün vergilerini geçimi için toplayan sipahi arasındaki münasebetlerdir. Sipahi-köylü ilişkileri, ancak bir mesele zuhu-

---

9 Bu konuda H. İnalcık, G. Veinstein'in görüşleri ve diğerleri için bkz. *Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, s. 17-35; 36-56.

runda kadıya ve hükümet merkezine akseden şikâyetlerden çıkarılabilmektedir. Sipahi aslında bir devlet görevlisi olarak geçimini temin edebileceği, sefer masraflarını karşılayabileceği miktarda, çoğu aynî olarak toplanmış vergilerle geçinir ve o köyde ikamet etmesi gerekirdi.[10] Genel olarak her köyde bu şekilde devletin temsilcisi sıfatını haiz bir görevli bulunuyordu ve bu görevli sefere katılma ve asker besleme yanı sıra köylüyü icabında koruma gibi bir rol de üstlenmişti. Ancak bu olması gereken durumu öngörmekte idi, bunun dışındaki gelişmelere her zaman rastlamak mümkündü. Mahkeme kayıtları ve merkeze akseden şikâyetler üzerine sadır olan hükümlerden anlaşıldığına göre, sipahi-köylü çatışması vergi toplama, toprak devri ve işlenmesi meselelerinde yaşanmaktaydı. Sipahiler tapulu toprakları bir başka köylüye devretme yoluna çok sık başvururlar ve bunu da tapu resmi adlı vergiyi almak için yaparlardı. Bunun için dayandıkları temel nokta, çiftçinin toprağını üst üste üç yıl ekmemesi durumunda, bir başkasına söz konusu toprağı verebilme hakkının kanunnamelerle kendilerine tanınmış olmasıydı. Fakat kanunnamelerdeki bu madde, uygulamada çok büyük meseleleri de beraberinde getirmekteydi. Diğer bir konu ise angaryalar idi. Kanunlar sipahiye aynî olarak topladığı öşür mahsulünü, en yakın pazara taşıtma hakkını vermişti. Ancak çoğu yerde sipahi, ambar yapmak ve mahsulün daha iyi satılabileceği uzak pazarlara taşıtmak için köylüye baskı yapabilmekteydi. Ama bu gibi uygulamalara karşı köylü rahatça kadıya veya hükümet merkezine başvurup, haksızlığı önletme yoluna gidebilmekteydi. Hükümet merkezi, daha önce de belirtildiği üzere, sipahinin köylü üzerinde tahakküm kurmasına izin vermezdi. Öte yandan sipahinin sürekli aynı yerde kalmadığı ve yer değiştirebildiği nazarı itibara alınırsa, bunun muayyenleşmeyi ve güç odağı haline gelişi engellediği anlaşılır.

Sipahi dışında gelirleri vakfa veya has denilen padişah, hanedan mensupları ve büyük devlet görevlilerine tahsis edilmiş gelirler kalemine giren köylerin ahalileri, timarlı sipahi toprağındakilere

10 Barkan, "Timar", *İA*, c. XII/1, s. 313 vd.

nispetle daha farklı bir uygulamayla karşı karşıya idiler ve vergileri bakımından has idarecisi, vergi toplayıcıları (muhassıl) veya vakıf mütevellileri ile muhataptılar. Adlî bakımdan kovuşturma yetkisi de sancakbeyine ait bulunmuyordu. Bu onlara bir bakıma imtiyaz bahşediyordu, ancak bu gibi has ünitelerine ait köylerin ahalileri, üretim faaliyetleri açısından daha sıkı kontrol altında tutuluyorlardı.

Osmanlı köylüsünün bu klasik sosyal yapısı, yukarıda bir vesile ile de belirtildiği üzere, 16. yüzyıl sonlarında baş gösteren büyük Celalî isyanları sırasında altüst oldu. Anadolu'daki köylerin çoğu boşaldı, ziraat sektörü ve ona bağlı olarak timar sistemi çöktü. Emniyetsizlik ortamı şehir ve kasabaya yönelik göçleri hızlandırdı. Bu büyük karışıklık 17. yüzyılın ikinci yarısında yatıştırıldı ise de köy cemiyetinin eski görünüşü farklılaştı. Köylü yeni güç odaklarıyla karşı karşıya kaldı. Üretim sürdüyse de vergi mercii olarak karşılarına çıkan muhataplar değişti. Bunlar yörelerinde "âyân", "eşraf" denilen mahallî nüfuz sahipleri idi. Bu gibilerin bilhassa kendi yörelerinde zirai toprakların işlenmesi, üretimi teşvik ve inşa faaliyetleri, mahallî bir inkişafa yol açtı. 18. ve 19. yüzyılda birçok bölge bu gelişmeden nasibini aldı. Olumsuzluk yanında, âyânların kendi bulundukları yerlerde mahallî bir gelişmeye yol açtıkları söylenebilir. Bu merkez dışı güçler toplumun genel yapısına yeni bir katkıyı da beraberinde getirmiştir. Fakat daha organize bir birlik oluşturamadıkları ve müteşebbis olarak gerekli vasıflardan yoksun bulundukları için, bu yeni gelişme zamanla farklı bir mecraya sürüklenmiştir.

2. Osmanlı Taşrasında Yaşanan Kaos

1578-1590 ve hemen ardından 1593-1606 yıllarını kapsayan Uzun Savaş döneminin sancıları iç siyasette ve toplum düzeninde ciddi meseleleri beraberinde getirmişti. Osmanlılar bu dönemde vuku bulan türlü sosyal ve ekonomik sıkıntılarda kalıcı şekilde etkilendikleri bir devreye adım atmış bulunuyorlardı. Bunların izleri sonraki asırlarda bile sürecekti. Bu dönemde özellikle askerî

sistemdeki ihtiyaçlar, zincirleme şekilde sadece devletin yapısı ve maliyesini değil, en alt kademelere kadar sosyal düzeni de etkileyecek bir etkiye sahip oldu. Bilhassa neredeyse her sene süren seferler, diğer dönemlerde görülmedik ölçüde savaşacak insan gücünün teminini gündeme getirmişti. Söz konusu savaşlar vesilesiyle, Osmanlıların asker temin etme anlayışını giderek kitlevi bir hale getirmelerinin önü açılmıştı. Dinlenmiş ve "yenilenebilir" asker kaynağının düzenli bir şekilde elde edilmesi her zamankinden daha da aciliyet kazanmış gibiydi. Asker ihtiyacı, çoğu defa iddia edildiği gibi Batılı güçlerin değişen askerî sistemlerine ayak uydurmak veya onu taklit etmekten de öte, tamamen zorlayıcı bir gereklilik halini almıştı. Yani asker ihtiyacı kendi iç dinamiklerinin bir sonucu olarak karşılanıyor ve bunlar çeşitli cephelere sevk ediliyordu.[11] Aslında Osmanlılar, Habsburg tüfekli piyadesine karşı tedbir olmak için ordusu içinde tüfekli yaya askeri sayısını artırmış değillerdi; bu, muhtemelen de 1578 sefer yıllarından başlayan bir ihtiyaç zincirinin bir sonucuydu. Yapılan tespitler 1583-1609 yılları arasında yeniçeri sayısındaki büyük artışa (17.000'den 38.000'e), atlı askerlerin de iştirak ettiği (kapıkulu süvarileri 9300'den 20.800'e) yönünde güçlü deliller sunar.[12] Buna bağlı olarak maaşlı personel artışı da sadece askerî değil, siyasî bir vasıf da kazanmış gibidir. Paşaların ve vezirlerin kapı halkı aslında öteden beri görülen bir durumdu, fakat şimdiki farklılık sayılarının giderek artmakta olmasıydı. Bunda savaşa sevk edilecek asker ihtiyacının etkisi büyüktü. Bunların maaş ihtiyaçlarının sadece paşa veya vezirlerce değil, bir ölçüde devletin imkânlarına dayalı olarak karşılanması, yani memuriyetlerin ve gelir kaynaklarının bunlara tahsisi, kabaran maaşlılar vesilesiyle merkezî hazine için hayli zorlayıcı bir durumu ortaya koyacaktı.

1578-1606 arasındaki doğu ve batı cepheli uzun savaşlar döneminde asıl söz edilmesi gereken iç olaylar, sadece merkezî ikti-

11 Örnekler için bkz. Ö. Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, İstanbul 2012, s. 88-93.

12 Ö. Kolçak, aynı tez, s. 90.

dardaki rollerde değişmeler meydana getirmekle kalmayacak, aynı zamanda taşradaki mahallî güçlerin hâkim olan huzursuzluk ortamından beslenerek kendilerine yeni görevler biçecekleri bir devri de başlatacaktır. Bu hadiseler taşrada patlayan huzursuzluklar ve Osmanlı entelektüellerinin deyimiyle "Celalî" isyanlarıyla kendisini göstermiştir. Taşrada vuku bulan bazıları, tıpkı 16. yüzyıl başlarındaki gibi merkezî idareyi tehdit altında tutan bu geniş çaplı sosyal olayların sebepleri, yukarıda anlatılmaya çalışılan iç problemler yanında, dış dünyadaki yeni iktisadî ve siyasî gelişmelerle de nispeten bağlantılı bir mahiyet arz etmektedir. İsyanların toplumu ilgilendiren genel bir memnuniyetsizliğin yansıması olmaktan uzak sayılabilecek farklı yönleri, bunları "ezilen toplumların kalkışması" gibi ideolojik bir temelde görmek isteyenler için cazip bir açıklama hiç olmamıştır. Aslında bu isyanların ana sebepleri bir "dirlik ve düzenlik kavgası" olmaktan[13] çok, hayli farklı askerî, sosyal ve ekonomik saiklerin gölgesi altında izah edilebilecek verilerle açıklanabilir.

Bu noktada Osmanlı tarihçiliğinde hâkim olan temel açıklama tarzları, 16. yüzyıl başlarından itibaren tespit edilen nüfus artışları, bunun beraberinde getirdiği topraksız genç nüfus potansiyeli ve bunların giderek devletin askerî ihtiyaçları çerçevesinde saray, paşa ve bey kapılarında istihdamları; Habsburglarla yapılan Uzun Savaşlar'da tüfek kullanabilen bu gibi gruplara giderek daha fazla sayıda ihtiyaç duyulması; atlı süvari birliklerinin ya tüfekle mücehhez hale getirilmeleri, yahut yavaş yavaş yerini yaya askerlere bırakışı; bunun da tabii bir sonucu olarak hazineden geçimini sağlayan insan sayısındaki büyük artış, timar sisteminin giderek çöküşü; bunun neticesi iyice timar topraklarının hazineye doğrudan para aktarılması için iltizam/mukataa sistemleriyle satılmaya başlanma-

---

13 İsyanların tarihî süreçte anlatımını ilk defa resmî belgeleri de kullanarak yapan M. Akdağ'ın vefatının ardından, kitabının gözden geçirilmiş yeni baskısının başlığı bu alanda çarpıcı bir veri sunar: *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, Ankara 1975. Daha önce Ç. Uluçay, 1940'lı yılların havasına uygun şekilde bunları halk hareketleri olarak nitelemişti: *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944.

sı gibi noktalarda toplanmış görünmektedir.[14] Keza Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak Osmanlı dünyasını sarsan ekonomik bunalım, para tağşişi, bunun ortaya koyduğu enflasyon ve fiyat ihtilallerinin bu genel çerçeveyi tamamladığı da ileri sürülmüştür. Bu yönde açıklamalarda bulunanlar, 1580'lerden itibaren Amerikan gümüşünün Osmanlı piyasasını sardığını, enflasyona yol açtığını, memur ve asker maaşları sabit kalırken fiyatların yükseldiğini ve bunun da sosyal huzursuzluk kaynaklarından birini teşkil ettiğini belirtirler. Onlara göre hazine açıkları büyümüş, vergiler çeşitlenmiş ve ağırlaşmış; özellikle her yıl devlet hazinesine muntazam bir gelir kaynağı olarak –vaktiyle sadece fevkalade hallerde alınan bir tür destek vergisi olan– avarız türü vergiler düzenli bir şekle dönüştürülmüştür.[15] Bütün bu ileri sürülen noktalar daha özelde yeni tartışmaların kapılarını aralamış görünmektedir. Mesela bu sebeplerin yol açtığı olumsuzluklar içerisinde, Celalî isyanlarının sosyolojik boyutu öne çıkarıldığı, köylü ve toprak sahipleri, yahut vergi veren ile toplayan arasındaki gerilimler, bunun ortaya çıkardığı sonuçlar[16] üzerinde durulduğu gibi, iklim değişmelerinin oynadığı olumsuz rol[17] de bunlara katılmıştır. Bilhassa 17. yüzyıla doğru bir küçük buzul çağı yaşandığı konusundaki görüşler, yapılan itirazlarla zayıflamış gibidir.[18] Benzeri şekilde, fiyat ihtilalinin çok uzun zaman dilimine yayılan etkileri olduğu tespiti de sebepler silsilesinin önemli bir ayağını devreden çıkarmıştır.[19] Ancak 16. asrın

---

14 H. İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI, s. 283-337.

15 Ö.L. Barkan'ın, F. Braudel'den etkilendiği fiyat ihtilali tezi için bkz. "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV/136 (1970), s. 557-607.

16 K. Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Z. Altok, İstanbul 1999.

17 W. Griswold, "Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia", *Humanist and Scholar. Essays in Honor of Andreas Tietze*, İstanbul 1993, s. 37-57; S. White, *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge 2011.

18 W. Hütteroth, "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", *Türkiye Tarihi 1603-1839*, çev. F. Aytuna, İstanbul 2011, s. 37-40.

19 Ş. Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2012.

son çeyreğinde dünyada ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki askerî/siyasî gelişmeler noktasından konuya bakılırsa, daha anlaşılabilir bir manzaraya ulaşmak mümkün olacaktır. Bunu da basitçe "asker ihtiyacı" denklemi içine hapsetmek, şimdilik arşiv ve kroniklerin sunduğu açıklamalar tahtında makul bir yaklaşım gibi görünür.

Yukarıda temas edildiği gibi, savaş ortamı içinde timar sisteminin asker ihtiyacına göre revize edilememesinin getirdiği zincirleme fonksiyon alt tabanda köylüye, üstte ise devletin merkezî idaresine kadar etkili olacak bir dönemi başlattı. Gerçi kır kesimindeki gerilimler[20] ilk defa rastlanan bir durum değildi, daha önceki dönemlerin kayıtlarına yansıyan ciddi meseleler zorlayıcı bir etki yapmıştı. Şimdi, özellikle 1550'li yıllardan itibaren yenilenen bir sosyal tansiyon, tek bir sebepten yahut iç dinamiklerden değil, aynı zamanda dış gelişmelerden dolaylı rolüyle yavaş yavaş kendisini göstermeye başladı. Kanunî Sultan Süleyman çağında dalgalanmalarla kendisini belli eden bu durum, kadı sicillerine ve divana yansıyan kayıtlara göre, kırda eli tüfekli genç grupların adi vak'alara gibi başlamıştı. Fakat bu zaten her devirde olabilecek bir durum gibi gözüküyordu. Bilhassa kır kesimindeki medreselerde toplanan gençlerin çevrelerine verdikleri zararlar, Kanunî döneminin son on yılındaki siyasî ve sosyal tansiyonun bir neticesi şeklinde izah ediliyordu. Daha bu dönemlerde yayımlanan, adaletname denilen fermanlarda, taşradaki devlet birimlerinin, vergi toplayıcılarının baskılarının önlenmesi ısrarla istenmişti. Bunun kalıcı bir çözüme ulaşmadığı, benzeri hadiselerin giderek artmasından belli oldu. Ancak yine de bunlar savaş döneminin kendisine has şartlarının hüküm sürmesine kadar, 16. asrın yirmili yıllarında Anadolu'yu kasıp kavuran büyük çaplı kalkışmalara benzer şekle dönüşmemişti. O dönemdeki problemler konargöçerlerin vergi ve tahrir sistemine, ellerinden timarları alınan sipahilerin farklı gayelerle bunlara önder olmalarıyla sosyal bir kaosa inkılap etmişti. Şimdi de doğu ve batıdaki uzun savaşların insan ihtiyacı, sosyal dalgalanmaları benzeri şekil-

---

20 S. Faroqhi, "Political Tensions in the Anatolian Countryside Around 1600. An Atempt at Interpretation", *Turkische Miszellen. Robert Anhegger Festschrift-Armağanı-Melanges*, İstanbul 1987, s. 117-130.

de tetiklemişti. Bunun tabii bir sonucu gibi görünen toprakların tasarruf sistemindeki değişme de her şeyin adeta tuzu biberi olacaktı. Hazine artan masraflarını sadece vergileri artırmak veya düzenli hale getirmek değil, timar topraklarını iltizam yoluyla dağıtarak doğrudan peşin gelir elde ederek karşılamak derdine düşecekti.[21] Bunun köylü ile vergi toplayıcıları ve timarlılar arasında ciddi bir gerilime yol açmış olması beklenebilir bir durumdu. Bununla birlikte köylüler bir yanda devlet memurlarının, yahut asayişi önleme gayesiyle ortaya çıkan ehl-i örfün, diğer yanda da işi eşkıyalığa döken ve Osmanlı kaynaklarında ayırt edilmeksizin Celalî denilen grupların arasında kalarak, özellikle kaosun arttığı 17. yüzyıla girerken yerini yurdunu terk edip güvenli kasaba ve şehirler, surla çevrili köyler veya iskân birimlerine yönelecektir. Sıkışan köylülerin Batı'daki benzerleri gibi büyük çaplı bir isyana kalkışmamış olmasının sırları ise, yalnızca Osmanlı adalet mekanizmasının güçlü oluşunda değil, ilginç şekilde Osmanlı piyasalarının dışarıya açık ticarî faaliyetlerinin getirdiği hareketlilik yanında, dinî ve sosyal dayanışma ruhunda da aranabilir.[22] Yani köylü, Avrupa'daki feodal yapının kıskacında bulunan benzerleri gibi, köşeye sıkışmışlığın getirdiği çaresizliğe mahkûm değildi ve baskıları izale edebilecek resmî yollar kendisine ardına kadar açıktı.

16. yüzyılın ikinci yarısına ait resmî Osmanlı belgeleri, kır kesimindeki sosyal hareketlilik ile ilgili hayli zengin malzeme sunar. Bunlar özellikle 1550'li yıllardan itibaren düzenli kayıtlar şeklinde bulunduğu için, konuyla ilgili en ufak bir karışıklık bile devlet merkezine intikal ettiği kadarıyla, tespit edilebilir bir hadiseler zincirini ortaya koyar. Daha öncesiyle ilgili kayıtların ve resmî belgelerin düzenli olmayışı ve eksikliği, söz konusu olaylar sanki birden bu dönemde (yani 16. yüzyılın ikinci yarısında) belirmiş gibi bir fikre yol açabilir. Bu tuzağa düşmeksizin, konuyu tabii seyri içinde

---

21 Osmanlı malî düzenindeki durum: L. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy, Tax Collection and Finance Admnistration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Leiden 1996.

22 Bu konudaki başka saikler pek izah edici gözükmez: K. Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet*, s. 87-144.

ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. 16. yüzyılın başlarında Anadolu'daki hareketlenmeler 1510-1512 döneminde artmış; 1520'lere doğru başlayan yeni isyanlar fasılalarla 1530'a kadar sürmüş; daha küçük çaplı olarak Rumeli ve Anadolu kesiminde eşkıyalık hemen hemen hiç eksik olmamış; 1550'li yıllarda iç iktidar çekişmesinin rolüyle beliren başıboş gruplar ve özellikle medrese talebelerinin çıkardığı "suhte" karışıklıkları giderek artış eğilimi göstermişti. Bu son tarihten itibaren hayli düzenli kayıtlara erişilebildiği için bundan sonraki süreci daha iyi izleme imkânı mevcuttur. Buna göre, 1555-1556'da Osmanlıların Safevîlerle uzun süreli savaşlara son vermeleri esnasında, Rumeli ve Anadolu'daki bazı bölgelerde basit eşkıyalık hareketleri gündeme gelmişti. Hemen ardından, 1559'da Şehzade Bayezid ile Selim arasında vuku bulan iktidar savaşı, yine Anadolu'da asayişi bozacak bir atmosfere yol açmış, bunu yer yer timarlı sipahiler, levent gruplarının türlü sebeplere dayalı eşkıyalık faaliyetleri izlemişti. Yetersiz timarlara sahip olan veya babalarının kılıç hakkı üzerindeki paylaşımdan eli boş çıkan sipahizade grupları yanında, çiftbozan denilen ve ekip biçtikleri toprakları çeşitli sebeplerden dolayı bırakıp, geçimlerini kolay yoldan temin etme peşine düşenler, küçük çaplı çeteler halinde dolaşmaya başlamışlardı. Bunlara ayrıca medrese talebelerinin oluşturdukları çeteler de katıldı. II. Selim'in saltanatı sırasında, Anadolu'nun batı kesimlerinde medreseli gençlerin iç kavgalarına dair hayli şikâyetin devlet merkezine ulaştırıldığı görülür. Bu tür faaliyetlerin hızlandığı dönemlerin 1570-1572 arasındaki savaş yıllarına tesadüf etmesi beklenebilir bir durumdur.

Bütün bu gibi küçük çaplı mahallî eşkıyalık, sosyal huzuru önemli ölçüde tahrip edecek bir boyutta olmamıştı. Hemen hemen çoğu, alınan mahallî tedbirlerle bertaraf edilmiş gözükmektedir. Bu anlamda birçok kaydın varlığı, bu tip olayların ansızın bütün her tarafa yayıldığı gibi bir manzara arz etse de, yine yukarıda temas edildiği gibi öncesindeki durumla ilgili kayıtların eksikliği, acele bir hüküm vermeyi zorlaştırır. Muhtemelen bu tip faaliyetler hiçbir zaman eksik olmamıştı. Devlet mahallî idarecilere emirler yollayarak, çeşitli tedbirlere başvurup bu gibi sosyal hareketlen-

melerin önünü alabiliyordu. Bunların, tıpkı 1520'li yıllarda görüldüğü gibi, geniş çaplı bir isyana evrilmesi, 1575'ten sonra yavaş yavaş başlayarak 1596'dan sonra tam anlamıyla gerçekleşmiştir. Devletin 1579 ve 1584'te aldığı genel tedbirler sonucu, 1587-1597 arasında suhte isyanları iyice zayıflarken,[23] bunun yerini büyük Celalî ayaklanmaları alacaktır.

1578'den beri süren savaş ortamının belirsizlikleri içinde ilk geniş çaplı isyanın elebaşıları, vaktiyle kapıkulu, timarlı sipahi adı altında seferlere katılmış, resmî sıfatları bulunan kimselerdi. Bunlar geçici olarak savaşlarda istihdam edildikten sonra, kapısız kalmış sekban ve levent denilen eli tüfekli grupları toplayarak, bir ölçüde "profesyonel eski askerlerden" oluşan alternatif birlikler kurmaya başlamışlardı. Bey ve paşa kapılarında ise yine merkezî idarenin sözünü dinlememeyi âdet edinen kalabalıklar mevcuttu. Eyalet ve sancaklarda görev yapan beylerbeyi ve sancakbeyleri şimdi mahallî güç odakları haline gelecek bir süreci başlatmışlardı. Onlar da bilhassa gözden uzak idare mıntıkalarında kendi hükümlerini geçerli kılacak bir yönetim tarzını benimsemiş gözüküyorlardı. Durum, asker talepleri dolayısıyla merkezî idarenin dikkatini daha çok çekmeye başlayınca, bunları kontrol altında tutabilme çareleri devreye girmişti. Fakat bu durum hatırı sayılır derecede gayri memnun zümrenin doğmasının önünü açtı. Bütün bu gelişmeler, cephelerde savaşlara odaklanıldığı dönemlerde daha da yaygınlaşıyordu. Özellikle Karayazıcı Abdülhalim'in liderliğindeki hareket, bütün bu küçük çaplı mahallî eşkıyalık hareketlerinin son halkası, yaygın ve büyük çaplı isyanların da ilk habercisi olacaktı.

3. Anadolu'da İlk Büyük Celalî İsyanı: Karayazıcı Abdülhalim

Osmanlı kaynakları Karayazıcı'yı Uzun Savaşlar sırasında altı bölük, yani kapıkulu süvarileri zümresine yazılan, aslen Urfa bölgesinde Kılıçlı aşiretine mensup olan, sonra Malatya yöresinde il

23 Suhte hareketleriyle ilgili tek önemli çalışma hâlâ M. Akdağ'a aittir. Ancak sebepler konusundaki fikirleri yeniden tartışılmalıdır: *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 272-281.

erleri denilen, asayişi sağlamakla görevli mahallî güçlere yiğitbaşı tayin edilen biri olarak tanıtır. Bir sancakbeyinin vekili (kaymakamı) olarak, yine topladığı leventlerle asayiş meseleleriyle uğraştığı, vekilliğini yaptığı sancakbeyinin azli üzerine yerine gelen yeni sancakbeyini öldürttüğü, bu şekilde isyan bayrağını çektiği belirtilir.[24] Bu bilgilerin tam olarak doğru olup olmadığı bilinmemektedir. Halep'teki Venedik konsolosu onun Halep beylerbeyinin yanında kâtiplik yaparken Karayazıcı unvanını aldığını yazarak, farklı bir bilgiye yer verir. Anlaşıldığı kadarıyla, Karayazıcı Abdülhalim askerî niteliği öne çıkan ve savaşlara katılmış bir bölük kumandanı olmalıdır. Sekban grupları arasında sivrilerek bunları etrafında toplayabilecek bir örgütleme gücüne sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Venedik konsolosu onun, görevinden azledilen, ancak bunu kabullenmeyip direniş gösteren Yafa sancakbeyine 300 tüfekli sekban askeri kiraladığını yazar. Bu durum, profesyonel bir asker olduğu yolundaki kanaati destekler. Ayrıca çıkardığı isyanı da sosyal bir tansiyonun yansıması olmaktan uzakta tutar. Etrafına toplananların bir bölümünün türlü sebeplerle mahallî idarecilerin veya devlet merkezinin uygulamalarından gayri memnun kimseler olma ihtimali tabii ki vardır. Ancak bu, Karayazıcı'nın ortaya çıkışının ve liderliğine soyunmasının altında yatan temel saik değildir. Onun asayişi temin ile görevlendirilen bir nevi paralı askerler topluluğunu idare ettiği yönünde kuvvetli karineler mevcuttur.[25]

Karayazıcı, bağlı bulunduğu sancakbeyi görevden alınınca kapısız kalarak, çok sayıda çeteyi ve eli silahlı işsiz sekbanı yanında topladı. Ona savaşlara katılamayan timarı az ve yetersiz sipahiler, savaştan kaçanlar da katılmıştı. Kaynaklarda etrafına 20.000 dolayında adam toplandığı belirtilir. Bu bilgi eğer doğruysa, çok büyük bir askerî güce işaret eder. Ancak bu kadar kalabalık grubun barınma ve iaşe ihtiyaçları hesaba katılırsa, sayının bunun daha altında olma ihtimali bulunur. Ne olursa olsun, yine de etrafına gittiği yerlerde yeni katılımlar olmuş, yağmalamalar ve tahribatlar dolayısıyla şikâyetler merkeze ulaşmaya başlamıştı. Üstelik doğu

24 Bkz. M. İlgürel, "Karayazıcı Abdülhalim", *DİA*, c. XXIV, s. 482-483.

25 H. İnalcık, "The socio-political effects", s. 200.

sınırlarındaki güvensiz ortam, Safevîlerin faaliyetleri ve bunların onlara katılma ihtimali hükümet merkezini çok endişelendiriyordu. Hele isyanı bastırmak için görevlendirilen Karaman Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın onunla birleşmesi, durumu daha da vahim hale getirdi. Hüseyin Paşa'nın hükümet merkezine başkaldırma anlamına gelen bu hareketinin altında, vaktiyle kendisinin düştüğü kötü durum yatıyordu. Bazı önemli yerlerde beylerbeylik yapmış olmasına rağmen vezir olamamış, üstelik teftişe uğrayarak bir ara hapse atılmış, bu arada epeyi borçlanmıştı. Fiilî olarak beylerbeyi olmasına rağmen, bunu uzun süre devam ettiremeyeceği endişesi taşıyordu. Bir ölçüde, giriştiği bu hareket sonucu hükümetin kendisine tavizkâr davranacağını ve daha yüksek göreve gelebileceğini hesaplamış bulunuyordu.

Karayazıcı ve Hüseyin Paşa şimdi önemli bir güç haline gelmişlerdi. Maraş yakınlarında bir Osmanlı birliğini yendikten sonra isyan ateşini yaymaya başlayan bu ikili, Suriye kesimine doğru indi. Üzerlerine gönderilen Koca Sinanpaşaoğlu Mehmed Paşa onları Kasım 1599'da Urfa'da buldu. Karayazıcı ve Hüseyin Paşa Urfa'yı kuşatıp ele geçirdikten sonra buraya kapanmışlardı. Mehmed Paşa Celalîleri burada muhasara altına aldı, fakat yapılan çarpışmalarda tam bir başarı kazanamadı. İki taraf da ağır kayıplar vermişti. Karayazıcı'yı tanıyan ve Osmanlı birliklerine yardım için gelen Şam askerleri, Mehmed Paşa'ya sadece devlete asi olan Hüseyin Paşa'yı yakalaması, Karayazıcı'yı ise bağışlaması yolunda ikna ederek bir anlaşma yoluna gitmesini sağladılar. Karayazıcı ile Hüseyin Paşa'nın bu arada birbirleriyle güç mücadelesi içine girdikleri açıktı. Zira Osmanlı kaynaklarına inanmak lazım gelirse, Karayazıcı padişahlığını ilan etmiş ve "Halim Şah muzaffer daima" şeklinde tuğralar çektirerek etrafa yollamaya başlamış, Hüseyin Paşa'yı ise veziriazamı yapmıştı. Normalde beklenebilecek hareket, bunun tam tersi olmalıydı. Belli ki bu rivayetler, isyanın önderliği konusunda ve Osmanlı hükümet merkezine karşı tavır almada bu iki liderin ciddi bir görüş ayrılığı yaşadıklarının ve birbirine düştüğünün bir göstergesiydi. Sonunda aracılar, iaşesi tükenen, cephanesi de kalmadığından fazla direniş gösterecek kuvveti bulunmayan Karayazıcı'yı ikna etti.

Kendisine Antep veya Amasya sancağı da vaat edilmişti. Hüseyin Paşa devlet güçlerine teslim edildi, kuşatma da böylece kaldırıldı. Rahat bir nefes alan Karayazıcı durumunu düzeltmeye çalışırken, Mehmed Paşa'nın yeni bir müdahalesiyle karşılaştı. Osmanlı hükümet merkezi, bu iki asiyi birbirinden ayırarak güçlerini bölmüşlerdi, vaat ettikleri sancak sözünü de tutmaya meyilli değillerdi. Urfa Kalesi'nden çıkan Karayazıcı, Mehmed Paşa'nın takibatı karşısında Sivas'a yöneldi, sürekli yer değiştirerek Osmanlı güçlerini yormayı ve takibi zorlaştırmayı düşünüyordu. Sonunda, birkaç önemli çatışmanın ardından, Nisan 1600'de Çorum'a ulaştı.

Karayazıcı olayı hükümet merkezinde de paşalar arasında ciddi tartışmalara yol açtı. Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin de karıştığı, hatta ondan rüşvet aldığı yolunda şayiaların yoğunlaştığı bu tartışmalar sonrasında, Karayazıcı'ya Amasya sancakbeyliği verildi. Karayazıcı buraya giderek yerleşti. Osmanlı tarihçileri onun bu sırada bağımsız hareket ettiği, hatta bir hanedan kurmak istediği yolunda bilgiler verirlerse de bunun gerçekleşme ihtimali hiç yoktu. Bu bilgilerin bir propaganda eseri olması daha akla yakındır. Amasya'daki durumunu kuvvetlendirmesi tekrar hükümet merkezinin ilgisini onun üzerine yöneltti. Mehmed Paşa başarısız addedilerek görevden alındı, onun azli merkezde yeni bir kriz yaşanmasına yol açtı. Bu kararı eleştirenlere karşı da Karayazıcı Amasya'dan Çorum'a nakledildi. Karayazıcı Çorum'da asayişi sağlamak yerine, halka baskı uygulamaya başladı. Bu hareket Anadolu'nun diğer yerlerine de sıçramıştı ve eşkıyalık hareketlerine dair her yerden hükümet merkezine raporlar yağıyordu. Osmanlı hükümeti, bütün bu olayların başı olarak gördüğü Karayazıcı'yı bertaraf ederek, onun yandaşlarına ve onu örnek alanlara gözdağı vermek istedi. Üzerine iki ayrı birlik yollandı. Bağdat'dan hareket eden Sokolluzade Hasan Paşa, İstanbul'dan yollanan Vezir Hacı İbrahim Paşa'nın birlikleriyle buluşacaktı. İbrahim Paşa Kayseri'ye ulaşana kadar epeyi adam kaybetti ve yenildi (23 Eylül 1600).

Osmanlı kaynaklarında, Karayazıcı'nın asıl bu zaferi kazandıktan sonra bir padişah gibi davranmaya başladığı belirtilir. Sokolluzade Hasan Paşa ise onun üzerine hareket etmekte gecikmişti. Bu

arada Karayazıcı önemli yolları denetimi altına aldı, Osmanlı merkezi bu sırada Habsburglarla batı cephesindeki savaşlara hız verdiği için meseleye gereği gibi eğilmedi, sonunda Anadolu'daki durum vehamet kazanınca ve Safevîlerin faaliyetleri de haber alınınca, Hasan Paşa'nın hareketi başlatıldı. Haziran 1601'de Hasan Paşa Diyarbakır'dan itibaren Karayazıcı ve kardeşi Deli Hasan'ı aramak üzere yola çıktı. 12 Ağustos'ta Karayazıcı'yı Elbistan civarında, Sepetli mevkiinde yakaladı. Yapılan savaşta Karayazıcı mağlubiyete uğradı, çok da kayıp verdi, yanındakiler Sivas, Amasya ve Canik dağlarına doğru kaçtı. Karayazıcı'nın bundan sonraki akıbeti pek belli değildir, çekildiği bir dağlık bölgede hastalıktan öldüğü veya adamları tarafından katledildiği rivayet edilir.[26] Osmanlı kaynaklarının aksine, Karayazıcı'nın saltanat iddiasının doğru olmadığı açıktır. Onun amacı, sancakbeyliği veya beylerbeylik elde ederek durumunu korumaktan ve Osmanlı sisteminin bir parçası olmaktan başka bir şey değildi. Kendisi karizmatik bir şahsiyetti. Adamları nezdinde dinine derinden bağlı bir lider olarak tanınıyor, geniş kitleleri peşinden sürükleyebilecek bir etki bırakıyordu. Cömertliği ve paylaşımcılığı ile adamlarını kendisine bağlamıştı. Venedik konsolosu onun için Allah'ın kendisine büyük bir ululuk verdiğine, adaleti sağlamaya çalıştığına dair söylemlere işaret eder. Kardeşi Deli Hasan ise Tokat Kalesi'ne çekilerek isyanını sürdürecek, Osmanlılar ona beylerbeylik vererek Habsburg cephesine sürecektir. Ancak isyan ateşi Anadolu'ya kasıp kavurmaya devam edecek, İran savaşlarının başlamasıyla Anadolu adeta yangın yerine dönecek, Anadolu halkının önemli bir bölümünü etkileyen olaylar sonucu, Osmanlı kaynaklarında "büyük kaçgun" denilen göçler yaşanacaktır.

4. Hanedan ve Merkezî İdaredeki Yeni Gelişmeler

16. asrın bu son çeyreğinde Anadolu'daki kaos iki cepheli mücadelelerle beslenirken, Osmanlı merkezî idaresi ve hanedanın yeni krizlerle sarsıldığı dikkati çeker. Kanunî Sultan Süleyman döne-

26 M. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, s. 376-389, 437-446; W. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan*, s. 20-31.

minden sonra, II. Selim devrinden itibaren Osmanlı padişahları kendilerini saraya çekerken, bir bakıma yeni iktidar arayışlarını da gündeme getiriyorlardı. Gerçi iktidarı belirleyen güç odaklarında bir değişme olmamıştı, ama hanedanın kendisi giderek daha da güçlendiği anlaşılan bu kesimlerle olan bağını farklılaştırmaya başlamıştı. Sokollu Mehmed Paşa'nın uzun süren idarecilik yıllarıyla başlayan bu yeni iktidar anlayışı, güçlü valide sultanlar ve devlet işlerinde öne çıkan Harem halkıyla birlikte, tabii seyri içinde küçük de olsa bir kırılma yaşayacaktı. Süreci aslında Kanunî Sultan Süleyman dönemine kadar da indirmek mümkündü. Bununla birlikte hanedanın kız evlatlarının idareci kesimle, vezirlerle evlendirilmeleri ve böylece hanedanın idaredeki gücünü sıhriyet bağları ile de desteklemeleri keyfiyetine alışılmıştı. II. Bayezid'in, Yavuz Sultan Selim'in kızları vezir ve paşalarla evlendirilmişti, bu durum Kanunî zamanında da sürdü. Kanunî çağı sonrasında yine devam etti, fakat bu noktadan itibaren bu vezirlerin ve idarecilerin iktidar üzerindeki etkileri giderek daha ağır basmaya başladı. Üstelik bunların arasındaki rekabetin iktidarı belirleyecek derecelere ulaşmakta olması dikkat çekiciydi.

II. Selim iktidarı adeta ellerine terk ettiği Sokollu Mehmed Paşa'ya kızı İsmihan Sultan'ı vermişti. Sokollu hanedana damat olmakla uzun süre koltuğunu koruyabildi ve saray içini idare etmeyi başardı. Bu durum, ileride İsmihan Sultan'dan olan oğlu İbrahim vasıtasıyla, İbrahim Hanzadeler olarak tanınacak zengin ve güçlü bir aileninin oluşumuna sebep olacaktı.[27] Aynı şeyi vaktiyle Kanunî'nin yakın arkadaşı Veziriazam İbrahim Paşa başaramamıştı. Kanunî'nin diğer damat vezirleri Kara Ahmed Paşa ve Lütfi Paşa da ona benzemişlerdi. Fakat Rüstem Paşa'nın oluşturduğu gelenek, İbrahim Paşa'ya göre hayli etkili görünüyordu. Rüstem Paşa damadı olduğu padişahı değil, hasekisi Hürrem Sultan'ı dikkate almıştı. Damat paşalar şimdi Sokollu ile birlikte hasekilerin ve ardından da güçlü valide sultanların etkilerini gözden uzak tutmamaya başlamışlardı. Hele III. Murad ve III. Mehmed devirleri,

27 F.M. Emecen, "İbrahim Han", *DİA*, c. XXI, s. 316-317.

valide sultanlar çağının bir ölçüde başlangıcı sayılabilirdi. Aşağıda da ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, hanedanın hanım üyelerinin etkileri, bir bakıma bu son iki padişah döneminde Harem'in gücünün artması anlamına geliyordu.

Bu dönemin kendisine has uygulamalardan biri, şehzadeler ile ilgili klasik uygulamaların sona erme sürecini başlatmasıdır. Esasen bu durum kendiliğinden gelişen bir vak'a gibi durmaktadır. Zira sancağa çıktıktan sonra tahta geçen son padişah III. Mehmed, kendi oğullarından herhangi birini sancağa gönderemedi. Bunun sebebi yaşlarının küçük olması yanında, büyük oğlu Mahmud'u gözetim altında tutturmak istemesi olabilir. Bu uygulamaların, 17. yüzyıldan itibaren, şehzadelerin sarayda bulundurulmaları usulünü getirdiği bilinmektedir. III. Murad ve III. Mehmed'in tahta çıkışlarıyla bütün kardeşlerini ortadan kaldırmaları, aslında büyük bir sosyal tepkinin önünü de açmış görünmektedir. Aslında Şehzade Bayezid ve Selim arasındaki mücadeleden sonra, şehzadeler için tek sancağın belirlenmesi anlayışı hâkim olmuş, büyük kardeşin tahta çıkması geleneğine doğru sessiz bir geçiş sağlanmış gibiydi. III. Murad ve III. Mehmed kardeşlerini bertaraf ederken, kendi oğullarından en büyüğünü Manisa'da idareci olarak atamayı tercih edip zımnen onların tahta çıkış yolunu açmış görünüyorlardı. Yalnız III. Mehmed oğlu Ahmed'i ismen sancağa tayin etmişti, I. Ahmed yaşının da elvermemesi sebebiyle tayin olunduğu sancağına gitmeyecekti. Bu usulün ortadan kalkmasıyla, ileride padişah olacak şehzadelerin taşradaki maiyetlerine merkezî idarenin yolları kapanmış oluyordu. Bu bakımdan, sarayda kalarak tahta çıkan padişahın, adamlarını seçerken herhangi bir irade beyanı söz konusu değil gibiydi. Bu boşluğun hanedanın ortak tavrıyla doldurulacağına dair örnekler bir sonraki yüzyılda hayli artacaktır.[28]

Kısaca hanedan üyeleri artık sancaktan gelerek, saltanat makamına çıkmayacaklardı, seferlere katılma geleneği buna paralel olarak yavaş yavaş ortadan kalkacaktı. Padişahlar aktif gaza/askerî faaliyetlerine son veriyorlardı ve bu durum onlar için bir

28 F.M. Emecen, "Osmanlı Şehzadeleri ve Taşra İdaresi", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, s. 61-82.

"meşruiyet" aracı olmaktan iyice çıkacaktı. Bunda askerî bir başarısızlığın ortaya çıkaracağı olumsuzlukların hesaba katılmasının önemli payı olduğu muhakkaktı. Hanedanın topyekûn tavır sergileyeceği yeni dönemin adımları atılıyordu. Kalemiye erbabı ön plana çıkıyor ve hanedanın meşruiyet araçlarını değiştiriyordu; çeşitli ritüeller, birçoğu vezirlerle evli hanedanın kadın üyelerinin zengin vakıfları ve şaşaalı binaları, sahilsarayları giderek daha da gösterişli hale geliyordu.[29] Bu uygulamalar, vaktiyle sindirilmiş köklü ailelerin güçlenmesine, yenilerinin ortaya çıkmasına, ulema aileleriyle birlikte bunların hanedanla akraba olarak iktidarı paylaşma eğilimine yol açacaktı. Padişahın askerî imajının terk edilmesi ve onun yerini yeni unsurların almakta olması, dönemin ıslahat yazarlarının söylediklerinin aksine, Osmanlı hanedanına yeni bir imaj kazandırmaya başlamıştı. Böylece onlar tebaası nezdinde erişilmez ve yüce mevkide, mutlak itaat edilmesi gerekli bir konumda görülecek, bu da itaati teyit edecekti. 17. yüzyılın çok yaygın olan ve günümüz tarihçilerinin birçoğunun da kendisini kaptırdığı, II. Selim ile başlayan "zayıf karakterli padişah" söylemi, hanedanın zayıflamasına değil güçlenmesine yol açan ve hanedan mensuplarının, Harem de dahil, topluca tavır sergiledikleri bir dönemin kapılarını aralayacaktı.

Bütün bu anlayışların yerleşme sürecinin çok da kolay olmadığı rahatlıkla söylenebilir. II. Selim dönemiyle başlayıp, III. Mehmed'in vefatıyla sona eren 16. asrın bu son çeyreğinde, Osmanlı tahtındaki üç padişahın şahsi tercihlerinin merkezî idareyle olan bağının, önceki dönemlerin fütuhatçı hükümdarlarına nispetle farklı bir özellikte olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Tahta çıktığında hayli kilolu olan II. Selim, rahat hareket edebilecek kıvraklıktan yoksundu ve ileri sayılabilecek bir yaştaydı (Miladî hesaba göre 42 yaşında). Şehzadelik döneminde cevval sayılabilecek hareketli bir hayatı olmuş, babasının seferlerine iştirak etmiş, bizzat cephede bulunmuş, hatta başından -kardeşi Bayezid ile bile olsa- küçük çaplı bir savaş dahi geçmişti. Tahta geçtiğinde, güçlü veziriazamı

29 Harem'in yönetim gücü için bkz. L. Peirce, *Harem-i Hümayun. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. A. Berktay, İstanbul 1996.

Sokollu Mehmed Paşa'nın kudretinin etkisinden kendisini kurtaramayacağı hemen belli olmuştu. Kanunî'nin cephede vefatının asker üzerindeki olumsuz etkisini söndüren Sokollu Mehmed Paşa'nın yönlendirmesine uymak zorunda kalmış, hatta orduya ulaşmak için hareket ettiği halde, Sokollu'nun talebiyle Belgrad'a geri dönmüştü. Bu yeni padişah ile veziriazamı arasındaki ilk raund oldu, Selim İstanbul'a girdiğinde meydana gelen yeniçeri patırtısı sebebiyle ikinci raundu da veziriazamı lehine kaybedecekti. Böylece, direnmektense idareyi onunla müşterek yürütmeyi tercih edecekti. Yine de birkaç hamle yapmaktan geri durmadı, damatları Piyale Paşa'yı ve Anadolu Beylerbeyi Zal Mahmud Paşa'yı vezaret makamına getirirken, lalası Hüseyin Paşa'yı Anadolu beylerbeyliğine tayin etti.[30] Sekiz yıllık saltanatı boyunca atıl bir hayat sürmeyi tercih etti, Sokollu'nun politikalarına pek karışmadı. Kıbrıs seferi bile aslında iyi yönetilmiş bir Sokollu siyaseti haline dönüşmüştü. Eğlenceye ve işrete düşkünlüğü hemen hemen dönemin bütün çağdaş kaynaklarında yer bulur. Melankolik hali İnebahtı'da donanmanın kaybı sebebiyle düştüğü bunalımdan da ortaya çıkar. Sıkıntılarını bertaraf etmek için nakibüleşraf Taşkentli Seyyid Muhterem Efendi'nin sohbeti ve nasihatleriyle teselli bulduğu hakkında rivayetler vardır. Seyyid Efendi ona muktedir bir vezir sayesinde sıkıntıların üstesinden geleceğini söylemiş; bu da padişahın gözünde Sokollu'nun önemini bir kere daha artırmıştır. Ruhî sıkıntılarının 1574'te tekrar zuhur ettiği, Gedizli Şeyh Süleyman Efendi'nin nasihat için çağrılmasından anlaşılmaktadır. Onun özellikle İspanya göçmeni Yahudi banker ve tüccar Yasef Nasi (Josef Miquez) ile de ilginç bir ilişkisi olduğuna dair kayıtlar vardır. Şehzadeliği döneminden beri tanıdığı bu şahıs ona saltanat kavgasında destek vermişti, Kıbrıs için de onu teşvik ettiği dönemin Batılı kaynaklarında yer alıyordu.[31] Fakat bunların söylentiden öte bir tarihî değeri yoktur. Günlerini İstanbul'daki sarayda ve Edirne'de geçiren II. Selim'in hanımı Nurbanu Sultan, musahibesi ve aynı zamanda dadısı Hubbi

30 F.M. Emecen, "Selim II", *DİA*, c. XXXVI, s. 416.

31 M.D. Birnbaum, *Gracia Mendes*, s. 84.

Ayşe Hatun'un da tesirinde kaldığı bilinmektedir. Adı ise Edirne'de Mimar Sinan'a yaptırttığı muhteşem camii ile yaşayacaktır.

Onun yerine geçen oğlu Murad ise başlangıçta babasına benzer bir davranış sergileyecek gibi gözükmüyordu. Tahta 28 yaşında geçmişti, hiçbir savaş tecrübesi yoktu, ama Manisa'da devlet işlerine aşina olmasını sağlayan sancakbeyliği yapmıştı. Tahta çıktığında en büyük şehzade konumundaydı ve beş kardeşi daha hayattaydı. İstanbul'a geldiğinde bunların durumu ciddi bir krize dönüşmeye adayken, dönemin bir kaynağına göre, "hayli merhametli olan yeni padişah uzun uzun durumu düşünerek saraydaki kardeşlerini nasıl kurtarabileceğinin hesaplarını yapmış, fakat yasaları ihlal etmemek için ağlaya ağlaya onları dilsizlere teslim etmişti."[32] Murad'ın yumuşak tabiatı ve dengeleri göz önüne alan tavrı, sonraki siyasî gelişmelerde ve paşalar arasındaki iktidar çekişmelerinde de ortaya çıktı. Aslında sancakta yanında olanları İstanbul'a getirerek idareyi kendi tekeline almak istiyordu. Daha önce de temas edildiği gibi bunu ilk anda başaramadı, bunun sebebinin tamamen kendi şahsiyetinden kaynaklandığı da açıktı. Bununla beraber 1578 seferi onun da iktidarını güçlü kılacak gelişmeleri temin etti. Padişahın etrafını saran ve Sokollu'nun iktidarına göz dikenler, sonunda bu yaşlı veziriazamın gücünü kırmaya yönelik siyasette başarılı oldular. Murad'ın Manisa'da iken yakınında bulunan defterdarı Kara Üveys, hocası Saadeddin Efendi ve şeyhi Şüca Efendi, şimdi onunla İstanbul'a gelip kilit roller üstlenmişlerdi. Onlara İsfendiyaroğlu Şemsi Paşa, Rumeli Kadıaskeri Kadızade Şemseddin Efendi ve Babüssaade Ağası Gazanfer Ağa da katılacaktı. Kara Üveys Paşa defterdar olarak divana girdiğinde Sokollu Mehmed Paşa onu karşısına almıştı, bu durum rakiplerinin iyice bilenmesine vesile oldu. Yakın akrabası Budin Valisi Mustafa Paşa idam edilince, yerine Kara Üveys Paşa atanmıştı. Böylece giderek yalnız bırakılan yaşlı veziriazam, idarî işlerden habersiz hale getirildi. Rivayete göre padişah bile veziriazamdan gelen tezkireleri reddetmeye başlamıştı. Sonunda içinde bizzat padişahın da bulunduğu anlaşılan grup

32 M. Austin, *Domenico's Istanbul*, Londra 2001, s. 37.

başarıya ulaştı. Sokollu Mehmed Paşa uğradığı bir suikast sonucu hayatını kaybedince, onun karşısındaki ekip aralarında iktidar çatışması içine girdiler. Bu zor durum, III. Murad'ı savaş ortamı içinde dengeli bir siyaset izlemeye itti. Bir ara mührü kimseye vermedi, sonra Lala Mustafa Paşa'nın vefatıyla bu yoğun iktidar çekişmesi onun en başta gelen rakibi Koca Sinan Paşa lehine bir süre için duruldu.[33]

Sokollu Mehmed Paşa'dan sonra veziriazamlık ve saltanat makamı arasındaki dengelerde ciddi bir sarsılma oldu. Artık, Harem halkının belirlediği idareci tipi ortaya çıktı, II. Murad dönemindeki sarayın kadınlar partisi, bu tayinlerde rol oynadı. Zira güçlü bir vezirazamın padişah üzerinde etkili olacağı ve onu kendi yönlendirmelerinden çıkaracağı gibi bir endişe oluşmuştu. Bu durum sonraki dönemler için de belirleyici olacaktı. Koca Sinan Paşa'nın yerine tayin edilen Siyavuş Paşa, III. Murad'ın kardeşi Fatma Sultan ile evliydi. Padişahın annesi Nurbanu Sultan tam anlamıyla dizginleri ele almışa benzemekteydi. Böylece güçlü valide sultanlar devrinin kapıları da açılmış oluyordu. Nurbanu Sultan, sadece iç politikalar değil, devletlerarası ilişkilerde de elçilerin nazarı itibara aldığı bir şahsiyet konumundaydı. Artık III. Murad'ın hane halkı topluca devleti idare eden bir "kuruma" dönüşmüş gibiydi. Murad'a oğlu Mehmed'i (III) doğuran hanımı Safiye Sultan da bu dönemlerde güçlü bir figür olarak sivrilmeye başlamıştı. Fakat Nurbanu Sultan Harem'in ve padişahın hane halkının en güçlü kişisiydi. Sarayı idare eden Canfeda Hatun ve kardeşi Divane İbrahim önemli kişilerdi. Vekilharç Raziye Kadın ile Yahudi Kira Kadın yine saray çevresinde etkili kadınlar olarak tanınmıştı. Murad bunların yanında, Halvetî Şeyhi Şüca ile özel bir ilişki içindeydi. Şeyh Efendi padişahın rüyalarını yorumlayarak geleceğe dair kehanetlerde bulunuyor, onu rahatlatıyordu.[34] Bu arada da devlet işlerinde nüfuzunu artırmıştı. Hünkâr şeyhi olarak öne çıkan Şeyh Şüca, iş takibi dolayısıyla rüşvet aldığı, büyük servet topladığı şayialarıyla sonradan Murad tarafından saraydan çıkarılacaktı.

---

33 B. Kütükoğlu, "Murad III", *DİA*, c. XXXI, s. 173.

34 Ö. Felek (haz.), *Kitabü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, İstanbul 2014.

1583'te Nurbanu Sultan'ın ölümü, saraydaki nüfuz çevreleri arasında ciddi bir değişimin habercisi olmakta gecikmedi. Bütün dizginler bu güçlü valide sultanın ardından gelinine, yani haseki sultana geçmişti. Safiye Sultan, veliaht şehzadenin annesi sıfatıyla, onun önünü açarak her şeye müdahil olabilirdi. Vaktiyle Nurbanu Sultan oğlunun Safiye Sultan'a ilgisini azaltabilmek için ona çeşitli cariyeler sunmuş, alternatif vârislerin sayısını artırmayı hedeflemişti. Aslında bu tıpkı daha önce Kanunî'nin başına gelenlere benziyordu. 1581'de Şehzade Mahmud ölünce geride bir tek Mehmed kalmıştı, bu bakımdan hanedanın üreme siyaseti yeniden devreye sokulmuş, tek kalan şehzadeye yeni erkek kardeşler eklenmişti (1595'te vefat ettiğinde geride 49 çocuk bıraktığı rivayet edilir). Fakat Safiye Sultan ekibi, valide sultanın ölümünün ardından, Mehmed'i muhteşem bir merasimle Manisa'ya veliaht şehzade olarak yollayıp adeta gövde gösterisi yaptılar.[35]

Merkezî idarenin bu dönemde karşı karşıya kaldığı en önemli problem Safevî mücadelesi sırasında malî müzayakanın etkisi idi. Bu durum para tağşişi sebebiyle yaşanan büyük bir isyana yol açacaktı. Akçenin kırpılarak maden oranının azaltılması, alım gücü itibariyle piyasalarda olumsuz etkiler yaptı. Sefer masraflarının baskısı karşısında maliyenin başvurduğu bu yöntem, çoğu defa tepkiyle karşılanmıştı. Özellikle sabit maaşlı askerî zümreler bundan en fazla etkilenen kesimi oluşturuyordu. Akçenin ayarıyla oynamak malî bakımdan bir rahatlama sağlar gibi gözükmekle birlikte, sosyal sonuçları itibariyle hayli tehlikeli bir işti. Nitekim züyuf akçe yüzünden kapıkulu askerleri, muhtemelen paşalar arasındaki gizli iktidar mücadelesinin de etkisiyle ayaklanmışlardı. III. Murad'ın yakın adamlarından olan, geniş yetkiler tanıdığı nedimi Rumeli Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa "günah keçisi" ilan edildi. Hakkında türlü tezvirat ortalığa yayıldı. Veziriazam Siyavuş Paşa, akçe meselesinde kendisine başvuranlara Mehmed Paşa'yı adres gösteriyordu. Vezir İbrahim Paşa da aleyhte kampanya yürütüyordu. Öyle anlaşılıyor ki içten içe bir rekabet saray

35 F.M. Emecen "Osmanlı Şehzadeleri", s. 69-70.

ile devlet idaresi arasında aleni hale gelmişti. Bu durum, devleti padişah adına yönetmekle görevli vezirazamın gücünün zaaf içinde olması anlamına geliyordu. Bu trende zaman içinde alışılacağı çok açıktı. Askerlerin saraya kadar ulaşarak bu işin sorumlularının cezalandırılmalarını istemeleri padişahı zor durumda bıraktı. Olayın mesulü olarak nitelendirilen Mehmed Paşa ile Defterdar Mahmud Efendi'yi asilere teslim etmek istemeyen III. Murad, açık şekilde asker tarafından tahttan indirilmekle tehdit edildi. Saray erkânının araya girerek, istenenlerin asilere verilmesini sağlamalarıyla bu önemli kriz sona erdi (2 Nisan 1589). III. Murad, beylerbeyi ve başdefterdarının öldürülmesinin hemen ardından, Vezirazam Siyavuş Paşa'yı, Şeyhülislam Müeyyedzade Abdülkadir Şeyhi Efendi'yi ve diğer bazı devlet görevlilerini toptan azlederek, isyana karşı tepkisini göstermek istedi. Aslında bu olay, bütünüyle ciddi bir iktidar çekişmesinin yansımasıydı. Zira Siyavuş Paşa ekibinin tasfiyesiyle, yerine Koca Sinan Paşa ekibi getirilmişti. Azledilenler grubundaki İkinci Vezir İbrahim Paşa yerini Ferhad Paşa'ya, Üçüncü Vezir Cerrah Mehmed Paşa ise Nişancı Boyalı Mehmed Paşa'ya bırakmıştı. Rumeli beylerbeyliğine eski Budin Valisi Yusuf Paşa getirilmişti.[36] Merkezdeki bu heyecan verici hadise, uzun zamandır devam eden sessizliğin bozuluşu anlamına geliyordu. Osmanlı tarihlerinde "Beylerbeyi Vak'ası" denilen olay, Osmanlı merkezî idaresindeki dengelerin ve idare anlayışının değişmesinde bir dönüm noktası olmuştur.

Bu önemli olayın ardından, 1593 yılı başlarında, benzeri bir kriz zor kullanılarak atlatılmıştı. Altı bölük halkı, vaktiyle yeniçerilerin hareketlerinin de etkisiyle, maaşlarını eksik aldıkları gerekçesiyle saraya yürümüşler ve bu defa Ferhad Paşa'dan sonra yeniden veziriazam olan Siyavuş Paşa ile başdefterdarın cezalandırılmasını istemişler, ancak başarılı olamayarak saray halkı tara-

36 Olayın tarihi ilginç şekilde dönemin tarihçisi Selânikî (*Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 209-212) tarafından 1588 olarak verilir. O sırada İstanbul'da bulunan Lubenau Haziran 1588 tarihini verir: *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589*, çev. T. Noyan, c. I, İstanbul 2012, s. 436-439. Osmanlı kroniklerinden Mehmed b. Mehmed'in eserindeki tarih doğrudur: *Nuhbetü't-tevârih*, s. 459-46.

fından zor kullanılmak suretiyle dağıtılmışlardı. Bu defa Siyavuş Paşa işi sıkı tutarak başka nahoş hadiselerin zuhuruna imkân vermemişti. Bununla beraber sadareti sırasında iki defa ciddi bir tehditle karşı karşıya kalan Siyavuş Paşa uğursuz addedilerek, sipahi isyanının hemen ardından üçüncü defa görevden azledilip, yerine tekrar Koca Sinan Paşa tayin edilmişti.[37] Bu dönemlerde sadaret için vezirler arasındaki cepheleşmeler hayli yıpratıcı olmuştu. Koca Sinan Paşa, Siyavuş Paşa ve Ferhad Paşa bu anlamda büyük bir rekabet içinde ayrı hizipler oluşturmuş görünmektedirler. Savaş ortamı bu hiziplerin beslenmesini sağlayan şartları temin etmiştir. III. Murad bütün bu çekişmelerde sadaret değişiklikleri yapmaktan öte bir tedbir almış gözükmez. Belki de hastalıkları dolayısıyla iyice saraya kapanan padişahın Cuma selamlıklarına bile nadiren çıktığından söz edilir.

III. Murad'ın genellikle mülayim tabiatı ve merhametinin devletin idaresinde zaafa yol açtığı yolundaki fikirler yaygın halde Osmanlı kaynaklarında yer etmiştir. Bununla beraber, onun yirmi bir yıl süren iktidarı sırasında Osmanlı klasik kültürünün zirvesine ulaştığı da belirtilir. Kendisi de iyi bir şair olan, okumaya meraklı, hat sanatıyla da ilgilenmiş bulunan padişahın birçok şairi, edibi koruduğu, dünya tarihine meraklı olduğu yolunda bilgiler vardır. Özellikle bu devirde Osmanlıların emperyal ilgileri bakımından vücuda getiriler eserler ve yapılan tercümeler bir fikir verir. Mehmed Suudi'nin Amerika'nın keşfinden söz eden *Tarih-i Hind-i Garbî*[38] adlı eseri yanında, Feridun Ahmed Bey'in Fransa tarihi,[39] tercüman Mahmud'un Kanunî zamanında tercüme ettiği Macar tarihi[40] gibi eserler, Batı'ya yönelik merakın birer yansıması olarak zikredilebilir. Ayrıca 16. asrın başlarında Ali Ekber Hıtayî tarafından Farsça

---

37 Siyavuş Paşa hakkında: M. Ak, "Siyavuş Paşa, Kanijeli", *DİA*, c. XXXVII, s. 311-313. Olay hakkında ayrıca bkz. *Nuhbetü't-tevârih*, s. 464-465.

38 Tıpkı basım: İstanbul 1987 ve 1999.

39 *Tevârih-i Padişâhân-ı Françe*, nşr. J.L. Bacqué-Grammont, Paris 1997. Bu eserin tercümesine 1572'de başlanıp, üç ayda bitirilmiştir. Muhtemelen yeni padişah olduğunda III. Murad'a da sunulmuştur.

40 *Die Geschichte der Ungarn in einer osmanischen Chronik des 16 Jahrhunderts: Tercuman Mahmuds Târih-i Ungurus*, haz. G. Hazai, Berlin 2008.

olarak kaleme alınan ve Osmanlı dünyasına Uzakdoğu'yu tanıtan *Hıtaynâme*[41] bu dönemde Türkçeye çevrilirken, Seyfi Çelebi Orta Asya hanlıkları ve kavimleri konusunda Osmanlı dünyasının muhtaç olduğu bilgilendirmeyi yapıyordu.[42] Özellikle Safevî İranı'na karşı yapılan mücadelede Orta Asya hanlıklarıyla ilişkilerin epeyce geliştirildiği bir döneme denk düşen bu eserin zamanlaması dikkat çekicidir. Yine onun zamanında matematik ve astronomi çalışmalarının ivme kazandığı, bunun da padişahın bizzat desteğiyle gerçekleştiği üzerinde durulur. 1577'de klasik İslam astronomisinin son büyük temsilcisi sayılan Osmanlı âlimi Takıyüddin'in, padişahın izniyle Tophane sırtlarında kurduğu rasathane bu anlamda önemli bir örnektir. 1580'de çıkan dedikodular ve Takıyüddin'in siyasî rakiplerinin çekiştirmesi sonucu yıkılan ve içindeki aletleri tahrip edilen bu rasathanenin, Tycho Brahe'nin (ö. 1601) kurduğu Uranienborg Gözlemevi'yle boy ölçüşebilecek seviyede olduğu iddia edilir.[43]

Öte yandan 1500'lü yıllar, bazı Osmanlı yazarları için Hicrî 900'lere denk düşmesiyle, bir bakıma Hicrî 1000 yılında kopması beklenen kıyametten önceki son eşikti. Kıyamet beklentileriyle oluşan söylemler aslında Kanunî Sultan Süleyman çağında, biraz da onun şahsında ortaya çıkmış; bu büyük padişah asrın mübeşşiri, mehdisi, son büyük hükümdarı gibi algılanmıştı.[44] Fakat onun halefleri devrinde, bu gibi düşünceler tahttakiler tarafından değil, ama dönemin karışıklıkları ve kaos ortamından etkilenen yazarlarca dile getirilmişti. Bunlardan biri olan Mustafa Âlî, kendi şahsi dünyasından kaynaklanan birtakım psikolojik bunalımların eşiğindeyken, beylerbeyi vak'asıyla oluşan ve yangınlar, veba salgınlarıyla devam eden karanlık atmosferi kıyamet alametleri diye yorumladı.[45] Gerçekten onun gibi düşüneneler de az değildi. Bunlar

41 Bkz. A. Taşağıl, "Hıtaynâme", *DİA*, c. XVII, s. 404-405.

42 *L'ouvrage de Seyfi Çelebi*, nşr. J. Matuz, Paris 1968.

43 H.G. Topdemir, "Takıyüddin er-Rasıd", *DİA*, c. XXXIX, s. 454-456.

44 C.H. Fleischer, "Gölgelerin Gölgeleri: 1530'larda İstanbul'da Siyasette Kehanet", s. 65-78.

45 C.H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, çev. A. Ortaç, İstanbul 1996, s. 137-147.

başa gelen felaketlerin açıklamasını, hem 1000 yılının eşiğinde olmaya hem de ilahî bir ceza olarak görmeye meyilliydiler. Korkuyla beklenen 1000 yılı dinî tutuculuğa da yol açmıştı. Son saatlerde, toplumun dine yönelik anlayışını takviye etmek gerekiyordu. Özellikle kıyamet alameti olarak görülen kötülüklerin düzeltilmesi bir padişahtan beklenen temel görevdi. Dinî anlamda hassasiyetler, mesela Kanunî dönemindeki gibi olmamakla birlikte, belli noktalarda artmıştı. Bazı araştırmacılar, Takıyüddün tarafından kurulan ve astronomik gözlemler yapan rasathanenin yıkılma emrinin bu karamsar atmosferin eseri olduğuna inanırlar. Hicrî 1000 yılına girildiğinde beklentilerin boşa çıkması, devletin yeni bir kalkınma ve silkinmeye geçeceği ümidine yol açmış, hatta bazı tarihçiler eserlerini ya o yıldan itibaren başlatmış ya da o yıl kaleme almaya başlamıştı. Bu rahatlamanın merkezî idareye de yansıdığına şüphe yoktur.

III. Murad'ın oğlu III. Mehmed dönemi 16. asrın sonuna rastlar, hatta 17. yüzyıla da taşar. Bu dönemde yeni padişah Manisa'dan gelip tahta çıktığında, Osmanlı tarihinin en elim olaylarından biri gerçekleşti. Osmanlı saltanatına vâris olabilecek hanedan mensupları, yani yeni padişahın erkek kardeşleri boğularak öldürüldü. Bunların dördü yetişkin (Mustafa, Bayezid, Osman ve Abdullah), diğerleri küçük yaştaydı. Mehmed'in başlangıçta babasının saraya doldurduğu eğlence erbabını tasfiye etmesi de hayli dikkat çekiciydi. III. Murad'ın atıl saltanatına bir ölçüde alternatif bir idare sunuyordu. Kadrolarını Manisa'dan getirttiği yakın adamları teşkil etmekteydi. Lalası Mehmed Bey'i vezirliğe getirmesi bu bakımdan ilginçtir. Şehzadelerin katlinden dolayı hâkim olan karamsar ve elemli havayı dağıtmak da gerekiyordu. Askere dağıtılan cülus bahşişleriyle, çıkması mümkün olan sızıltıların önü alınmaya çalışıldı. Üstelik cephedeki Veziriazam Koca Sinan Paşa da azledilip, yerine onun amansız rakibi Ferhad Paşa getirilmişti (1595). İlk icraatlarıyla büyük dedesi Kanunî'yi taklit ettiği açık olan yeni padişah, adalet örnekleri sergilemeye çalışıyor, ayrıca babasının aksine halk içinde görülmeyi tercih ediyordu. Sık sık Cuma selamlıklarına çıktı, halkın meseleleriyle ilgilendi, yolsuzlukları önleme-

ye çalıştı. Bunda en büyük yardımcısı Lala Mehmed Paşa oldu. Hoca Saadeddin Efendi ile de sık sık bir araya geliyordu. Ancak bu durum çok uzun sürmedi. Harem dengeleri tekrar sağladı. Safiye Sultan oğlunu kısa sürede kendi kanatları altına aldı. Bir süre uzak kaldığı oğlunun mülayim halini, kolay etki altında kaldığını fark etmişti. Bu dönemdeki ilk kriz, yine maaşını alamayan askerlerin talepleriyle çıktı; cephede kendilerine sipahilik vaat edilen bir grup askerin patırtısı, yeniçerilerin sevkiyle yatıştırıldı, hemen ardından Ferhad Paşa ile Koca Sinan Paşa arasında yeni bir çekişme başladı. Bunların taraftarlarının yol açtığı karışıklık valide sultanın devreye girmesine yol açtı. Bu durum, Safiye Sultan'ın oğlu üzerindeki etkisini ilk defa denediği bir oyuna dönüştü. Sinan Paşa, Eflâk cephesinde başarısız olduğu gerekçesiyle, Ferhad Paşa'yı azlettirirken bunda Safiye Sultan'ın damadı İbrahim Paşa'nın da dahli olmuştu. Safiye Sultan bunun ardından oğlunun cepheye bizzat gitme isteğini dizginlemeye çalıştı. Cepheden gelen kötü haberler, özellikle Estergon'un düşüşü İstanbul'da ciddi bir karamsarlık ortaya çıkarmış, padişahın şahsına yönelik güvensizlik havası kamuoyuna kadar yansımıştı. Hatta bir Cuma günü Süleymaniye Camii'nde hutbe okunurken, ulemadan bazıları ayağa kalkıp padişahın ve devlet erkânının niçin gazaya gitmediğini sormuş ve umumî bir seferberlik istemişti. Bu durum örneğine ender rastlanan yeni bir tepkiyi doğuruyordu. Bu havaya yeniçeriler de dahil oldular, padişah ordunun başında sefere çıkmadıkça kendilerinin de bir daha veziriazam veya serdarlarla cepheye gitmeyeceklerini dile getirdiler. III. Mehmed annesine rağmen ulemanın ve kamuoyunun baskısını üzerinde hissedince, doğrudan şahsi olarak devreye girdi, ilk iş olarak yakın adamı Lala Mehmed Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Dönemin tarihçilerinden biri, padişahın bu beklenmedik hamlesini, idareyi bütünüyle ele almak ve annesini, damadı vezirleri, harem ağalarını saraydan sürmek niyetine bağlar.[46] Fakat Lala Mehmed Paşa'nın makama geldikten az sonra ani vefatı bütün bu planların sonunu oluşturdu. Padişah günlerce yas tuttu ve tekrar

[46] Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, c. III, s. 695.

kendisi üzerinde nüfuz kurmak isteyen kesimin kontrolü altına girdi. Koca Sinan Paşa yeniden veziriazamdı ve o da kendisini garanti altına almak ve cephedeki ağır askerî yükü üzerinden atmak için padişahın bizzat sefere gitmesini teşvik ediyordu.[47] Ancak onun da vefatı üzerine, yerine geçen Safiye Sultan'a bağlı damadı İbrahim Paşa, zaten olgunlaşmış bir durumu, kayınvalidesinin baskılarına rağmen onu ikna ederek bozmak istemedi. Safiye Sultan oğlunun ordunun başına geçmesine ses çıkaramadı.

III. Murad'ın damatlarının nüfuzu, İbrahim Paşa'nın işbaşına gelişiyle zirveye çıkmış oluyordu. Safiye Sultan ve ekibi Haçovası Savaşı'ndan sonraki küçük bir iktidar krizini hemen atlatmayı başardı, padişah tarafından azledilen İbrahim Paşa, kısa süre sonra yeniden bu makama atandı. Padişahın büyük bir zafer kazanmış sultan olarak, Hoca Saadeddin Efendi ve Cığalazade Sinan Paşa ile yapmış olduğu bu hükümet darbesinden bir sonuç çıkmamıştı. Yine de III. Mehmed, Safiye Sultan'ın muhalefetine rağmen, hocası Saadeddin Efendi'yi şeyhülislamlık makamına getirmeye muvaffak olmuştu. Fakat bu, güçlü "derin devlete" karşı cılız bir cevap olmaktan öte geçemeyecekti.[48] Nitekim Safiye Sultan, oğlunu cepheye götürerek zor duruma düşürdüğü için kırgın olduğu damadı İbrahim Paşa'nın yerine, kendisine bol miktarda hediyeler veren Harem'den çıkma ve ona çok bağlı Hadım Hasan Paşa'yı getirtti. İngiliz elçisi bu vesileyle Safiye Sultan'ın yeni vezirazama, içteki ve dıştaki üzücü gelişmeleri oğlundan saklamasını tembihlediğini yazar.[49]

Hoca Saadeddin Efendi'nin şeyhülislam oluşu, saraydaki dengeler açısından belirleyici olmakta gecikmedi. Yeni şeyhülislam vezirazama karşı İbrahim Paşa ile ittifak yaptı, valide sultan ile arasını düzeltmeye çalıştı. Yeni ekip, valide sultanın da onayını aldığı açık olan Hoca Saadeddin, İbrahim Paşa ve Harem'in güçlü

---

47 *Baron W. Wratislaw'ın Anıları*, çev. S. Dilmen, İstanbul 1996, s. 148-149.

48 F.M. Emecen, "Mehmed III", *DİA*, c. XXVIII, s. 409-410.

49 *The Report of Lello Third English Ambassador to the Sublime Porte*, nşr. çev. O. Burian, Ankara 1952, s. 42.

temsilcilerinden Gazanfer Ağa'dan oluşuyordu.[50] Bunlar Hasan Paşa'nın azlini sağlamakta gecikmediler. Bu ekip daha sonra İbrahim Paşa'nın yeniden sadrazam oluşunu temin edecekti (1599). Fakat aynı yıl Hoca Saadeddin Efendi'nin vefatı ile güç dengeleri yeniden değişecekti. Osmanlı merkezî idaresi bu sıralarda Karayazıcı isyanının doğurduğu karanlık bir atmosferin etkisi altındaydı. Dedikodular, taşrada padişaha alternatif birinin ortaya çıktığı şeklindeydi. Dönemin tarihçileri, Karayazıcı'ya ait olarak gösterilen tuğralı fermanların bizzat padişaha gösterildiğini belirtirler.[51] Padişah yakalanan asilerin İstanbul'da halk huzurunda idamını emrederken, kendi meşru hükümdarlığını da bir bakıma teyide çalışıyordu. Tam da bu sırada merkezde yeni bir sosyal kriz patladı.

Eminönü'nde inşa edilecek Yenicami arsasındaki kilise ve havranın yıkılmasına karşılık yenilerinin bir başka yerde yapılması kararı, ulemayı ve askerî harekete geçirdi. Sert tepkiler dinmek bilmiyordu; aslında İstanbul'da, cepheden gelen kötü haberler, Anadolu'daki karışıklıklar, bozuk ekonomik gidiş ve fiyatlardaki dengesizlikler yüzünden iyice hassaslaşan kesimler bu olayı bir bahane olarak gördü ve tepkilerini aleni hale getirdi. Fatura ise Safiye Sultan'ın en yakın hizmetkârı ve sırdaşı Yahudi asıllı Kira Kadın'a (Esparanza Malki) çıkarıldı. Bu hadisenin merkezdeki iktidar odakları tarafından da gizlice desteklendiğine dair karineler vardır. Özellikle valide sultanın baskısından bunalmış olan damatlarının bu yöndeki faaliyetlerinden söz edilir. Askerler Kira Kadın'ın işlettiği gümrük iltizamından devlete teslim ettiği ve buradan sipahilere dağıtılan akçelerin kalp olduğunu ileri sürüyorlardı. Saraya giden sipahilerin talepleri karşısında Kira Kadın saraydan kaçırıldıysa da az sonra yakalanıp katledildi. Padişahın bu olay vesilesiyle annesinin baskılarından yakındığına dair ilginç bir bilgi dönemin önemli kaynağı olan Selânikî'nin eserinde bulunur.[52]

Bu dönemin önemli diğer bir hadisesini, Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa'nın Şeyhülislam Sunullah Efendi ile çekişmesi oluş-

50 Selânikî, *Tarih*, c. II, s. 736.

51 Selânikî, *Tarih*, c. II, s. 834.

52 Selânikî, *Tarih*, c. II, s. 857, 862. Ayrıca *The Report of Lello*, s. 47-49.

turdu. Bunun, Osmanlı tahtı üzerindeki düşünceleri etkilemesi bakımından Osmanlı tarihinde ayrı bir yeri vardır. Veziriazamın ulema tayinlerine karışmaya başlamasıyla baş gösteren hadiseler zinciri, derinde yatan rahatsızlıkların su yüzüne çıkmasına vesile teşkil etmişti. Neredeyse üç cepheli savaş ortamının merkezî idareyi çok ağır bir şekilde zorlamaya başladığı açıktı. Anadolu'nun bir yangın yerine dönmesinin yarattığı olumsuz hava, genel rahatsızlığın artmasına yol açmıştı. Tepkiler çeşitli iktidar odaklarının şahsi ve siyasî çıkarları için iyi bir zemin de teşkil ediyordu. Özellikle sipahiler ile yeniçeriler arasında kökü derinlere giden rekabet ve husumet, çeşitli siyasî tahriklerle iyice su yüzüne çıktı. Sipahilerin önde gelenleri İstanbul Kaymakamı Saatçi Hasan Paşa'ya karşı tepkiliydiler, görevinden azledilen Şeyhülüslam Sunullah Efendi de onların hareketlerinin en büyük destekçisiydi. Sipahi hareketi Saatçi Hasan Paşa'nın azli ve Sunullah Efendi'nin yeniden meşihat makamına gelişine yol açtı. Sipahiler bununla da yetinecek görünmüyorlardı, padişahı ayak divanına davet ederek bazı taleplerde bulundular, III. Mehmed belki de annesinin tesirinde olmadığını göstermek için bizzat onların karşısına çıktı; olaya şahsen müdahale ederek yatıştırabileceği ümidini taşıyordu. Önde gelen sipahi zorbalarının vezirleri hiçe sayarak doğrudan padişaha hitap etmeleri, durumun ne merkezde olduğunun açık bir göstergesiydi. Bunlar valide sultanın devlet işlerinden çekilmesini ve uzaklaştırılmasını istediler. Padişah, annesini ve kendisini savunarak, suçu Saatçi Hasan Paşa'ya yükledi. Hasan Paşa bu suçlamalara karşı valide sultan ve kapıağasının mektuplarını göstererek onların talimatıyla hareket ettiğini belirtince, III. Mehmed şaşırdı ve bir şey diyemedi. Ardından da sadece vekili olarak sadrazamın yetkili olacağına dair teminat verdiyse de askerler eğer istedikleri şahıslar kendilerine verilmezse, onu tahttan indirip yerine oğlunu geçireceklerini ifade ettiler. Korkuya kapılan padişah ise Gazanfer Ağa ile Darüssaade Ağası Osman Ağa'yı getirtip boyunlarını vurdurdu, annesinin sürgüne gönderilmesini ise engelledi.[53]

---

53 *The Report of Lello*, s. 55.

Bu durum daha önce askerin baskısıyla tahttan indirilen II. Bayezid'in başına gelenlere benzemiyordu. Padişahın şahsına yönelen bu tehdidin altında yatan sebep, bir bakıma Safiye Sultan ve ekibine karşı duyulan güvensizlikti, bunu körükleyen başka devlet adamları da vardı. Üstelik askerin iki ayrı partiye ayrılması da ilerisi için tehlikeli sinyaller olacaktı. Sipahiler ve yeniçeriler arasındaki çekişme, muhteris devlet adamlarının teşvikiyle sonraları daha ciddi iç meselelerin zuhuruna yol açacaktı. Şimdi doğrudan tahtın tehdit altında olması, bir bakıma III. Mehmed'den sonra yerine geçecek oğluna bütün dikkatlerin yönelmesini de sağlamış olmalıdır. Büyük oğlu Mahmud'un annesinin valide sultan ile olan ilişkisinin mahiyeti hakkında kaynaklarda derin bir sessizlik olmasına karşılık, bir elçinin anlattıklarından hareketle, Safiye Sultan'ın gelininden hiç hoşlanmadığı, Harem'de bu ikisinin nüfuz mücadelesi içine girdikleri düşünülebilir. Zira İstanbul'da Yemişçi Hasan Paşa, Sunullah Efendi ve Kaymakam Güzelce Mahmud Paşa arasındaki rekabet ivme kazanırken, sarayda da benzeri bir çekişmenin vuku bulmakta olduğu, Şehzade Mahmud'un ansızın idam edilmesinden açıkça bellidir. İç isyanlarla kendisini tehdit altında hisseden, hatta yeni bir sefere çıkma isteğini halk arasında yayan, fakat bunun için sağlığı elverişli olmayan III. Mehmed, tahtına göz koyduğu ve asker tarafından da desteklendiği gerekçesiyle, muhtemelen I. Ahmed'in annesi Handan Sultan'ın da desteklediği Safiye Sultan'ın da rolüyle, Mahmud'u idam ettirmiştir. Onunla birlikte annesinin ve otuz kadar hizmetlisinin denize atıldığına dair şayialar çıkmışsa da bunun doğru olmadığı ileri sürülmüştür. Mahmud'un hiçbir kaynakta adı geçmeyen annesi, ileride tahta çıkacak olan Mustafa'nın da validesiydi.[54] Dolayısıyla I. Mustafa zamanında valide sultan olacaktı. Vaktiyle oğlunun başına gelenlerin, I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi sırasında yaşanmaması için büyük gayret sarf edecekti.

Tahtta Osmanlı hanedanının mevcudiyetinin sorgulanması keyfiyeti de belki ilk defa bu kadar ciddi bir şekilde, bu sıralar-

54 O sıralarda İstanbul'da bulunan Venedik elçisinin bu hususla ilgili yazdıkları için bkz. G. Börekçi, "İnkırazın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Krizi", *Divan*, XIV/26 (2008), s. 58-59, 77-78.

da ortaya çıkmıştı. 1600-1601 ve 1603'teki kapıkulu sipahilerinin isyanında ve hizipleşmeler sırasında, taht için başka adların dedikodu kabilinden bile olsa ortalıkta dolaşması hayli ilginçtir. Aslında hadise 1603 sipahi isyanında Yemişçi Hasan Paşa'nın rakibi Sunullah Efendi aleyhindeki kampanyasıyla alakalı olarak ortaya çıkmıştı. Sunullah Efendi olaylar sırasında Yemişçi Hasan Paşa'nın idamı için fetva vermiş, III. Mehmed ise buna karşı çıkmış, bunun üzerine sipahiler Yemişçi Hasan Paşa'nın İstanbul'a gelip nişanlısı Ayşe Sultan'ın sarayına indiğini duyunca, buraya yönelmiş; Hasan Paşa ise oradan yeniçeri ağasına sığınarak padişaha bir ariza yollamıştı.[55] İşte bu arizada, dönemin yakın şahitlerinden Hasan Beyzade'nin naklettiğine göre, Hasan Paşa, Sunullah Efendi'nin tahta göz diktiğini ve sipahileri de kendi iktidarını temin etmek için ayaklandırdığını yazmıştı.[56] Bu kayıt Hasan Paşa'nın rakibini töhmet altına almaya yönelik ifadeler olarak düşünülse bile, doğrudan bir hanedan üyesinin adı yerine, karşı hizbin en başındaki bir ulemanın adının saltanat için geçmekte olması, pek önemsiz sayılabilecek bir husus gibi görünmemektedir. Bu, daha sonraki örnekler de dikkate alındığında, en azından Osmanlı hanedanının tek ve vazgeçilmez olmadığı düşüncesinin naif bir yansımasıdır. Üstelik sipahilerin gizli teşvikçisi olarak takdim edilen Sunullah Efendi'nin ciddi bir intisap ağı oluşturduğu ve bu ağın en önemli siması olduğu, yine İngiliz elçisi tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca bu gibi sözler Osmanlı hanedanının önemsizleştirilmesi, halkın nazarında meşruiyetinin sorgulanması gibi bir zemin oluşturmaya yardımcı olacaktır.[57] Öte yandan hilafetin bir hanedanın tekelinde olan bir dinî-siyasî idare tarzı olmadığı yolunda hâkim görüşler, Osmanlı entelektüellerince zaten biliniyordu. Hilafetin "efdaliyet" ile intikal edeceği konusunda epeyi argüman geliştirilmişti.[58] Şimdi

55 Sunullah Efendi için bkz. M. İpşirli, "Şeyhülislam Sunullah Efendi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII (1987), s. 209-236.

56 Hasanbeyzâde, *Tarih*, s. 692, 736-742.

57 F.M. Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, s. 45-47.

58 Hilafet ve sultanlık konusu için bkz. F.M. Emecen, "Hilafetin Devri Meselesi", *Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmed İpşirli Armağanı*, s. 561-574.

Sunullah Efendi'nin adının ortaya atılması, hanedan karşıtı siyasî düşüncenin beslendiği kaynaklara da bir ölçüde atıf yapıyordu. Demek ki 16. asrın bu son yıllarında, Osmanlı hanedanı meşruiyet açısından artık sorgulanabilir hale gelmişti. Bunun devlet yönetimine yansımasının ciddi bir kırılmayı da beraberinde getirmiş olduğu yolunda görüşler mevcuttur.[59] Bunun belki de en çarpıcı misali, I. Ahmed'den itibaren tahta hanedanın geleneksel çizgisi içinde çıkan Osmanlı hükümdarları için, "hall ü akd ehline" benzer şekilde, "ittifak-ı ekâbir ve asâgir", "re'y-i reisü'l-ulema"nın onayının ima edildiği atıflardır.[60] 19. yüzyıl için de örneklenebilecek olan bu durum hanedanın da üstünde bir belirleyici zümrenin varlığını gündeme getiriyor, ama İslamî kaideler itibariyle şaşılacak bir özellik taşımıyordu. Önemli olan, zaten Dört Halife devrinden beri bilinen bu terminolojinin, dinî bakımdan meşruiyetin önemli bir ayağı olarak gösterilme anlayışının ortaya çıkışıydı. Böylece bir ölçüde hanedana "tabiî hükümdarlık hakkının tevârüse dayalı olması" yanında, geçerli dinî gerekçelerle başka "bir zümrenin tayin ediciliği" hatırlatılıyordu.

Bütün bu hadiseler, Yemişçi Hasan Paşa'nın yeniçerilerin desteğini alarak isteklerini padişaha kabul ettirmesiyle sonuçlandı. Yeniçeriler sipahilere karşı tekrar üstünlük kurmuş görünüyorlardı. Sunullah Efendi görevden alındı, sipahi zorba başları idam edildi, padişaha yüzüne karşı ağır sözler söyleyen Hüseyin Halife adlı sipahi de bizzat padişahın önünde idam edildi. Yemişçi Hasan Paşa partisi bu raundu kazanmış gözüküyordu; öyle ki Hasan Paşa bütün bu karışıklıkların mesuliyetini valide sultana yüklemeyi uygun buldu, işlerine karıştığı iddiasıyla valide sultanı padişaha şikâyet etti. Ancak iktidarın sadece yeniçerilere güvenilerek elde edilemeyeceğini kısa süre sonra acı şekilde anladı. Padişahın tahtını güvence altına almak ve rakipsiz kalmakla edindiği nüfuzun, valide sultanın padişah üzerindeki gücü karşısında ne kadar anlamsız kaldığının bilincine idam sehpasına sevk edildiğinde varabildi.

---

59 B. Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, tür. yer.

60 Hasanbeyzâde, *Tarih*, c. III, s. 918.

Annesinin etkisi altında olduğu anlaşılan ve Yemişçi Hasan Paşa vak'ası yanında, Şehzade Mahmud'un katli olayının hemen ardından, 21 Aralık 1603'te vefatı vuku bulan III. Mehmed'in, dönemin siyasî gelişmelerini yakından takip ettiğine dair bilgiler de vardır. Annesinin aracılığı ile önce İngiliz politikalarına meyletmiş, I. Elizabeth ile irtibat kurmuştu. Fransa ile olan ilişkiler de eskisi gibi devam etmişti. İngiliz elçisi Edward Barton, Henry Lello ve Fransız elçisi François de Brèves ilişkilerin temininde önemli roller üstlenmişlerdi. Elçi raporları onun İngiliz tahtının durumu, Fransa ile İngiltere arasındaki ilişkilerin mahiyeti, İspanyolların faaliyetleri ve Alçak Ülkeler'e yönelik siyaseti konusunda bilgilendirildiğine işaret eder. Bu tür Avrupa ahvaline ve siyasî gelişmelerine yönelik alakanın döneminde Osmanlı siyasetinin ufku açısından hayli manidar olduğu açıktır. Aslında sekiz yıl süren kısa saltanatına kendisi kadar, annesi Safiye Sultan damgasını vurmuştur. Entelektüel bir kimliğe sahip olduğu, iyi şiir yazdığı, edebî eserleri ilgiyle karşıladığı bilinir.[61]

Onun kısa, ama neticeleri itibariyle klasik asırların bir kavşağı olan, 17. yüzyıldaki değişimlere zemin hazırlayan dönemini de içine alan 16. asrın bu son çeyreği, bir bakıma II. Mehmed zamanından bu yana süren müesseseleşmenin yeni bir hamlesinin başlangıcını da oluşturur. Saltanat anlayışı, hanedanın meşruiyeti konusu yanında, devletin malî sistemi ve timar rejiminin mahiyetini etkileyecek nispette yeni uygulamalarla Osmanlı bürokrasisi ve devlet anlayışında farklılaşma meydana gelmiştir. Bunun 17. yüzyıl kriziyle bağlantısı, aslında tartışmalı bir zeminin habercisi gibidir. Osmanlıların "duraklama ve gerileme" çağının başlangıcı olarak 16. yüzyılın son yıllarından itibaren bir mütemadi kriz yaşandığı, bunun da çok büyük, eskisiyle irtibatı olmayan bir dönüşüme yol açtığı konusu, Osmanlı tarihinin genel seyri itibariyle zaman zaman görülen ve abartmaya değer olmayan "ârızî sıçramalardan" biri gibi de mütalaa edilebilir. Bununla beraber 17. yüzyıl değişimi ve dönüşümünün, Osmanlı merkezî sisteminde "klasik unsurlar"

61 F.M. Emecen, "Mehmed III", *DİA*, c. XXVIII, s. 411-413.

temelinde bir yenileşmeyi çağrıştırdığına şüphe bulunmamaktadır. Bunun başlangıç noktası olarak, 16. asrın bu son çeyreğini işaret etmek pek de yanlış olmasa gerektir. Artık, değişimi zorlayan yeni ihtiyaçlar ve taleplerin yönlendirdiği, sadece devlet açısından ve siyasî anlayış bakımından değil, toplum hayatı bakımından da farklı unsurların devreye girdiği "Yeni Zamanlar"ın kapıları ardına kadar açılıyordu.

Bibliyografya

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA)

a) *Tahrir Defterleri* (=TD): nr. 453.
b) *Kamil Kepeci* (=KK): nr. 208, 216, 254, 344, 343, 347.
c) *Maliyeden Müdevver Defterler* (MAD): nr. 7118, nr. 16016.
d) *Mühimme Defterleri* (=MD): nr. 21, 32, 38.
e) *Timar ve Zeamet Tevcih Defterleri*: nr. 185-198 (1005/1596 tarihli defterler).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (=TSMA)

Mühimme Defteri, nr. 888; D. (defter), nr. 11573.

Yayımlanmış Arşiv Vesikaları

Akgündüz, A. (haz.), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. I- VIII (Fatih Sultan Mehmed-III. Murad), İstanbul 1990-1994.

Bayerle, G. (ed.), *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604-1616*, Budapeşte 1991.

Bostan, İ. - Cassola, A. ve Sheben, T. (haz.), *The 1565 Ottoman Malta Campaign Register*, Malta 1998.

İnalcık, H. (haz.), *Kefe Gümrük Defteri: Sources and Studies on the Ottoman Black Sea I: The Customs Register of Caffa (1487-1490)*, Harvard 1995.

Kaplanoğlu, R. - Topçu, N. ve Delilhaz, H. (haz.), *1455 Tarihli Kirmasti Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları*, İstanbul 2014.

Osmanlı Tarihine Ait Belgeler: Telhisler (1597-1607), yay. C. Orhonlu, İstanbul 1970.

Sahillioğlu, Halil (haz.), *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, İstanbul 2004.

II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, nşr. İ. Şahin ve F.M. Emecen, İstanbul 1994.

Kaynak Eserler

"Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi", nşr. A. Özcan, *Tarih Dergisi*, XXXIII (1982), s. 7-57.

"Miksa Főherczeg emlékirata az 1596 évi Mezőkeresztesi csatáról", *Történelmi Tár*, I (Budapeşte 1900), s. 560-561.

"Miksa főherczeg jelentése Rudolf császár és magyar királyhoz a mezőkeresztesi csatáról", *Hadtörténelmi Közlemények*, V (1892), s. 394.
"Silâhşör'ün Feth-nâme-i Diyar-ı Arab Adlı Eseri", *Tarih Vesikaları* I, nşr. Selahattin Tansel, sy. XVII (Ankara 1958), s. 294-320; sy. 18 (Ankara 1958), s. 429-454.
"További adelékok a mezőkeresztesi csata történetéhez", *Hadtörténelmi Közlemények*, V, s. 547-549.
Abdülvasi Çelebi, *Halilnâme*, haz. A. Güldaş, Ankara 1996.
Akhisarî, "Usûlü'l-hikem fî Nizâmi'l-âlem", *Târih Enstitüsü Dergisi*, nşr. M. İpşirli, X-XI (1981), s. 239-278.
Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. M. Öztürk, Ankara 2000.
Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, haz. F. Çerçi, c. I-III, Kayseri 2000.
Andelib, *Târih-i Feth-i Üngürüs*, haz. Aysel Şençoban, İ.Ü. Tarih Bölümü Lisans Bitirme Tezi, İstanbul 1965.
Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Giese neşri, haz. N. Azamat, İstanbul 1992.
Âşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. N. Atsız (*Osmanlı Tarihleri I* içinde).
Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi 1285-1502], nşr. N. Öztürk, İstanbul 2013.
Aykut, N. (haz.), *Hasan Bey-zâde Târihi*, c. I-II-III, Ankara 2004.
Bihişti Sinan, *Behiştî Tarihi (791-907/1389-1502)*, Fatma Kaytaz, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2011.
Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora): Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları, çev. Ş. Kılıç, İstanbul 2013.
Câmi'ü'l-Esânid, Süleymaniye Ktp. Darülmesnevi kısmı, nr. 11.
Celalzâde Mustafa Çelebi, *Selimnâme*, haz. Mustafa Çuhadar ve Ahmet Uğur, Ankara 1997.
Celalzâde, *Tabakatü'l-memâlik*, neşr. P. Kappert, Wiesbaden 1980.
Chesneau, J., *D'Aramon Seyahatnamesi: Kanunî Devrinde İstanbul-Anadolu, Mezopotamya*, çev. I. Elverdi, İstanbul 2012.
Çelik, A.F. (haz.), *Fethullah Arifi Çelebi'nin Şahname-i Al-i Osman'ından Süleymanname*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.
Çuhadar, İ.H. (haz.), *Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-tevârihi*, c. I-II, Ankara 2003.
Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, çev. Y. Öner, Ankara 1987.
Domenico's Istanbul, çev. M. Austin, Londra 2001.
Don Juan/Oruç Bey Bayat, *İlişkiler: Bir Şiî/Katolik*, çev. Tufan Gündüz, İstanbul 2014.
Dukas, *Tarih. Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, çev. B. Umar, İstanbul 2008.
Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*, çev. M. Öztürk, Ankara 2001.
El-İthâfus-Süleymani fi'l-ahdi'l-Orhanî, Ali Emiri Ktp. Arapça nr. 2173.
Esterabadi, *Bezm ü Rezm*, çev. M. Öztürk, Ankara 1990.
Felek, Ö. (haz.), *Kitabü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, İstanbul 2014.
Feridun Ahmed Bey, *Nüzhetü'l-esrarü'l-ahyar der-ahbar-ı sefer-i Sigetvar*, haz. Günhan Börekçi ve A. Aslantürk, İstanbul 2012.
Feridun Bey, *Münşeatü's-selâtin*, c. I, İstanbul 1274.
Gelibolulu Zaifi Mehmed, *Gazavat-ı Sultan Murad Han, inceleme, metin-sözlük*, haz. Mehmet Sarı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994.
Gerlach, S., *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, ed. K. Beydilli, çev. T. Noyan, İstanbul 2006.
Gök, H.İ. ve Coşguner, F. (haz.), *Tarih-i Âl-i Selçuk: Anonim Selçuknâme*, Ankara 2014.
Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osmân (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.

Haniwaldanus Anonimine Göre Sultan Bayezid-i Veli, 1481-1512, nşr. R. Kreutel, çev. N. Öztürk, İstanbul 1997.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, nşr. C.N. Seddon, Tahran 1968.

Hazai, G. (haz.), *Die Geschichte der Ungarn in einer osmanischen Chronik des 16 Jahrhunderts: Tercuman Mahmuds Târih-i Ungurus*, Berlin 2008.

Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I-II, İstanbul 1279-1280.

İbn Battuta Seyahatnamesi, çev. A.S. Aykut, c. I, İstanbul 2000.

İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l- Alâiyye*, çev. M. Öztürk, c. I-II, Ankara 1996.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt, Heşt Behişt: VII ketibe: Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, haz. Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara 2013.

— *Heşt Bihişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)*, haz. V. Genç, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2014.

İnalcık, H. ve Oğuz, M. (haz.), *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân (İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme*, Ankara 1989.

Jurischitz, N., *1530 Yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a giden Joseph von Lamberg ile Nicolas Jurischitz'in Elçilik Günlüğü*, çev. Özdemir Nutku, Ankara 1977.

Kananos, "İstanbul Muhasarası Hakkında Bir Eser: 6930 Hilkat Yılı İstanbul Savaşı Tarihi", *Tarih Dergisi*, çev. Z. Taşlıklıoğlu, VIII/11-12, 1955, s. 211-226.

Karamanî Mehmed Paşa, "Osmanlı Sultanları Tarihi", *Osmanlı Tarihleri*, çev. İ.H. Konyalı, İstanbul 1949, s. 323-369.

Karezeybek, M. (haz.), *Târîh-i Âl-i Osman*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

Kâtib Çelebi, *Fezleke*, c. I-I, İstanbul 1286-1287; *Fezleke, Tahlil ve Metin*, haz. Z. Aycıbin, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Kazvinî, *Lübbü't-Tevârih*, Tahran 1340.

Kemal, *Selâtîn-Nâme (1299-1490)*, haz. Necdet Öztürk, Ankara 2001.

Kemalpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, I. Defter, haz. Ş. Turan, Ankara 1970; II. Defter, haz. Ş. Turan, Ankara 1983; III. Defter, haz. Abdullah Satun, İstanbul 2014; IV. Defter, haz. Koji Imazawa, Ankara 2000; VII. Defter, haz. Ş. Turan, Ankara 1957; VIII. Defter, haz. A. Uğur, Ankara 1997; IX. Defter, haz. A. Uğur, Berlin 1985; X. Defter, haz. Ş. Severcan, Ankara 1996.

Kıvamî, *Fetihname*, haz. Ceyhun Vedat Uygur, İstanbul 2007.

Kirişçioğlu, M.K. (haz.), *Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Târihi, 1585-1595)*, İstanbul 2001.

Kitâb-ı Müstetâb, nşr. Y. Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, Ankara 1989.

Komnena, Anna, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996.

Konstantin Kosteneçki, *Stefan Lazareviç: Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu*, çev. H. Mevsim, İstanbul 2008.

L'ouvrage de Seyfi Çelebi: Historien Ottoman du Xvie Siecle, nşr. J. Matuz, Paris 1968.

Lütfî Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osman*, nşr. Âli Bey, İstanbul 1341 (haz. Kayhan Atik, Ankara 2001).

Matrakçı Nasuh, *Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, haz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara 2014.

— *Süleymanname (1520-1537)*, haz. Davut Erkan, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2005; *1543-1551, I*, haz. Sinan Çukuryurt, İstanbul 2003, *1543-1551, II*, haz. Ahmet Toklucu, İstanbul 2010.

— *Tarih-i Sultan Bayezid*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 2012.

Mehmed Suudi, *Tarih-i Hind-i Garbî veya Hadis-i Nev*, Tıpkı basım, İstanbul 1987/İstanbul 1999.

Neşrî, *Cihânnümâ*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008.

Oumar, Saad F. (haz.), *Ahmed bin el-Hüseyin bin Muhammed bin el-Uleyf'in Kitâbü'd-Dürri'l-Manzûm fî Menâkıbi's-Sultan Bâyezid Melîkü'r-Rum Adlı Eserinin Çeviri ve Değerlendirmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, İzmir 2010.

Ömeri, *Mesâlikü'l-ebsâr fî Memâliki'l-emsâr: Routes toward insight into the capital empires*, ed. F. Sezgin, tıpkı basım, c. III, 1988.

Öztürk, Necdet (haz.), *Fatih Devri Kaynaklarından Düsturname-i Enveri: Osmanlı Tarihi Kısmı 1299-1465*, İstanbul 2003.

— *Oruç Beğ Tarihi (1288-1502)*, İstanbul 2007.

Peçuylu, *Târih*, c. I-II, İstanbul 1283.

Pertusi, A. (der.), *İstanbul'un Fethi: Dünyadaki Yankısı*, c. II, çev. M. Şakiroğlu, İstanbul 2006.

Purchas, Samuel, *Purchas his Pilgrimes*, c. I, Londra 1625.

Reinhold Lubena Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589, çev. T. Noyan, İstanbul 2012.

Remmal Hoca, *Tarih-i Sahib Giray Han*, nşr. Ö. Gökbilgin, Ankara 1973.

Sağırlı, Abdurrahman (haz.), *Keşfî Mehmet Çelebi Selim-name veya Bağ-ı Firdevs-i Guzat ve Ravza-i Ehl-i Cihad*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

— *Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbârı ve Târih-i Âl-i Osman'ı*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, nşr. M. İpşirli, c. I-II, Ankara 1999.

Sır, Ayşe Nur (haz.), *Mehmed Za'îm, Câmiü't-Tevârih*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2007.

Sinan Çavuş, *Tarih-i Feth-i Şikloş Estergon ve İstoni Belgrad*, Tıpkı basım, İstanbul 1987.

Şikari, *Karamanoğulları Tarihi*, nşr. M. Koman, Konya 1946; *Karamannâme: Zamanın Kahramanı Karamanîler Tarihi*, haz. M. Sözen ve N. Sakaoğlu, İstanbul 2005.

Şükrî-i Bitlisî, *Selimnâme*, haz. Mustafa Argunşah, Kayseri 1997.

Şükrullah, "Behçetü't-tevârih", *Osmanlı Tarihleri*, çev. N. Atsız, İstanbul 1949; Doktora Tezi, haz. Hasan Almaz, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Talikizâde, *Şâhnâme*, TSMK, Hazine, nr. 1609.

Târih-i Nişancı Mehmed Paşa, İstanbul 1279.

Tevârih-i Padişâhân-ı Françe, nşr. J.L. Bacque-Grammont, Paris 1997.

Tezkire, Şah Tahmasb-i Safevi, çev. Hicabi Kırlangıç, İstanbul 2001.

The Report of Lello Third English Ambassador to the Sublime Porte, nşr. çev. O. Burian, Ankara 1952.

Topal, Seyid Ali (haz.), *Celalzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Tuhfetü'l-guzât fî fezâilü'l-cihad, Edirne Selimiye Ktb. Nr. 858.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

Wratislaw, W., *Baron Wratislaw'ın Anıları: 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, çev. S. Dilmen, İstanbul 1996.
Yıldız, Murat (haz.), *Celalzâde'nin Rodos Fetihnamesi (inceleme-metin)*, İstanbul 2013.
Yılmazer, Z. (haz.), *Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi Târihi*, c. I-II, Ankara 2003.
Yücel, Yaşar ve Cengiz, H.E. (haz.), "Ruhî Tarihi, Oxford Nüshası, Değerlendirme, Metnin Yeni Harflere Çevirisi", *Belgeler*, sy. 18, Ankara 1992, s. 359-472.
Zekeriyazâde, *Ferah (Cerbe) Savaşı*, sad. O.Ş. Gökyay, İstanbul 1980.

Genel Eserler

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I-IV, 1971-1972.
E. Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu Osmanlılar (1300-1481)*, çev. O. Esen ve Y. Önen, İstanbul 1986.
Eren, Güler (ed.), *Osmanlı*, c. I-XII, Ankara 1999.
Faroqhi, S., *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. A. Berktay, İstanbul 2007.
Finkel, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı. Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300-1923*, çev. Z. Kılıç, İstanbul 2007.
Goffman, Daniel, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa, 1300-1700*, çev. Ü. Tansel, İstanbul 2004.
Güzel, Hasan Celal - Çiçek, Kemal ve Koca, Salim (ed.), *Türkler*, c. IX, Ankara 2002.
Hammer, J.V., *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. M. Ata, c. VI, İstanbul 1330.
Hieronymus Ortelius, *Chronologia*, Budapeşte 2002.
Imber, C., *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650. İktidarın Yapısı*, çev. Ş. Yalçın, İstanbul 2006.
— *The Ottoman Empire 1300-1481*, İstanbul 1990.
İhsanoğlu, Ekmeleddin (ed.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. I-II, İstanbul 1994.
İnalcık, H., *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Araştırmalar I*, İstanbul 2009.
— *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerinde Araştırmalar II*, İstanbul 2014.
— *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İstanbul, İSAM yayınları, 2010.
— *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I (1300-1600)*, çev. H. Berktay, İstanbul 2000.
— *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*, Londra 1973.
Jorga, N., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, çev. kont., Kemal Beydilli, c. I-II-III, İstanbul 2005.
Mantran, R. (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, c. I, çev. S. Tanilli, İstanbul 1991.
Mufassal Osmanlı Tarihi, c. I-III, Ankara 2011.
Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1994.
Türkiye Tarihi: 1603-1839, ed. S. Faroqhi, çev. F. Aytuna, İstanbul 2011.
Türkiye Tarihi: Bizanstan Türkiyeye 1071-1453, ed. K. Fleet, çev. A. Özdemir, İstanbul 2012.
Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti: 1300-1600, haz. M. Kunt, H.G. Yurdaydın, A. Ödekan, ed. Sina Akşin, c. II, İstanbul 1987.
Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, c. I, II, III/I, III/II, Ankara 2015, 2011.
Zinkeisen, J.W., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. I-III, çev. Nülifer Epçeli, çev. kont., Kemal Beydilli, İstanbul 2011.

Araştırmalar ve İncelemeler

Abou-El-Haj, R., *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. O. Özel ve C. Şahin, Ankara 2000.

Adanır, F., "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Balkan Tarih Yazınında Osmanlı İmparatorluğu", *Toplum ve Bilim*, sy. 83, 1999-2000-Kış, s. 224-239.

Afyoncu, E., "Sokullu Mehmed Paşa", *DİA*, c. XXXVII, s. 354-357.

— *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2007.

Agoston, Gabor, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, İstanbul 2012.

Ahmed Refik, "Sokollu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihabatı", *TTEM*, VI/35 (1331), s. 663-687.

Ak, M. ve Akalan, K., *Sultan Cem*, İstanbul 2011.

Ak, M., "Siyavuş Paşa, Kanijeli", *DİA*, c. XXXVII, s. 311-313.

Aka, İ., "Şahruh", *DİA*, c. XXXVIII, s. 293-295.

— "Timur'un Ankara Savaşı 1402 Fetihnamesi", *Belgeler*, c. XI, sy. 15, s. 1-22.

— *İran'da Türkmen Hakimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, Ankara 2001.

Akdağ, M., *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, İstanbul 1995.

Algül, H., "Osmanlı Devrinde Kıbrıs Seferinin Manevi Cephesi ve Ebussuud Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/2 (1987), s. 37-42.

Atiya, A., *The Crusade of Nicopolis*, Londra 1934 (çev. Esat Uras, *Niğbolu Haçlılar Seferi*, Ankara 1956.

Ayönü, Y., *Selçuklular ve Bizans*, Ankara 2014.

Azamat, Nihat, "Hamza Bali", *DİA*, c. XV, s. 503-505.

Babinger, F., "Mehmeds II heirat mit Sitt-Chatun (1449)", *Aufsatze und handlungen zur Geschichte Südoseuropas und der Levante*, c. I, Münih 1962, s. 225-239.

— *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. D. Körpe, İstanbul 2003.

Bacqué Grammont, J.L., "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlılar ve Safevîler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 205-219.

Balivet, M., *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyan*, çev. E. Güntekin, İstanbul 2000.

Barbir, K., "Bellek, Miras ve Tarih. Arap Dünyasında Osmanlı Mirası", *İmparatorluk Mirası*, ed. C. Brown, İstanbul 2000.

Barkan, Ö. L., "Timar", *İA*, c. XII/1, s. 286-333.

— "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", *H.Ü. Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1973, s. 1-32.

— "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV/136 (1970), s. 557-607.

Barkey, K., *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Z. Altok, İstanbul 1999.

Barlas, İ.B., *Bizanslı Gözüyle Türkler*, İstanbul 2009.

Barta, G., *Nandorfehervar 1456*, Budapeşte 1985.

Başar, F., "Musa Çelebi", *DİA*, c. XXXI, s. 216-217.

Bayerle, G., "The Compromise at Zsitvatorok", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), s. 5-53.

Baykal, B.S., "Fatih Sultan Mehmed Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3, 1964, s. 67-80.

— "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Kat'i Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması", *Belleten*, XXI/82, 1957, s. 261-284.

Baysun, C., "Cem", *İA*, c. III, s. 69-81.

Beldiceanu-Steinherr, I., "Bitinya'da Gayrimüslim Nüfus", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. E. Zachariadou, İstanbul 1997.

Beldiceanu, N., "1484 Osmanlı Seferi Hazırlıkları ve Kronolojisi", *Belleten*, çev. Z. Arıkan, XLVII/186, 1983, s. 587-598.

Bennigsen, A., "L'expedition Turque contre Astrakhan en 1569 d'apresles Registres des affaires importantes des archives Ottomanes", *Cahiers du Monde Russe et Sovietique*, sy. 8 (1967), s. 427--446.

Berktay, H., "The Search for the Peasant in Western and Turkish History/Historiography", *Journal of Peasant Studies*, 18 (1991) s. 84-109.

Beydilli, K., *Die Polnischen Konigswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte Osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der Osmanischen Machtpolitik*, Münih 1976.

Bıyıktay, Ömer Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, İstanbul 1934.

Bilici, F., *XIV. Louis ve İstanbul'un Fetih Tasarısı*, Ankara 2004.

Birnbaum, M.D., *Gracia Mendes: Bir Seferadın Uzun Yolculuğu*, çev. M. Uluengin, İstanbul 2007.

Bostan, İ., "İnebahtı Deniz Savaşı", *DİA*, c. XXII, s. 278-289.

— "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, İstanbul 2000, s. 11-38.

Bouvat, L., "Şahruh Mirza", *İA*, c. XI, s. 186-187.

Boxer, Charles, *The Portuguese Seaborn Empire 1415-1825*, Londra 1969.

Börekçi, G., "İnkırazın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Krizi", *Divan*, XIV/26 (2008), s. 45-96.

Braudel, F., *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M.A. Kılıçbay, c. I-II, İstanbul 1989-1990.

Brummet, P., *Osmanlı Deniz Gücü*, çev. N. Pişkin, İstanbul 2009.

Büyüktuğrul, Afif, "Preveze Muharebesine İlişkin Belgeler", *Belleten*, XLII/168 (1978), s. 629-665.

Çavuşoğlu, Mehmet, "Şehzâde Mustafa Mersiyeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII (1982), s. 641-686.

Çetin, H., *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, İstanbul 2012.

Çiçek, K., "Osman Paşa, Özdemiroğlu", *DİA*, c. XXXIII, s. 471-473.

Darling, L., *Revenue-Raising and Legitimacy, Tax Collection and Finance Admnistration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Leiden 1996.

Daş, Mustafa, "Bizans Kaynaklarında Timur İmajı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX, sy. II, 2005, s. 43-58.

David, Geza, "Eğri", *DİA*, c. X, s. 489-491.

de Madariaga, İsabel, *Korkunç İvan*, çev. E. Tanrıyar, İstanbul 2012.

Decei, A. ve Gökbilgin, T., "Erdel", *İA*, c. IV, s. 298-299.

Demetriades, V., "Devşirmenin Kökenleri üzerine Düşünceler", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. E. Zachariadou, İstanbul 1997, s. 23-34.

Dennis, G.T., "The Byzantine-Turkish Treaty of 1403", *Orientalia Christiana Periodica*, s. 33, 1967, s. 72-88 (çev. M. Delilbaşı, *DTCF Dergisi*, XXIX/1-4, s. 153-166).

Dersca-Bulgaru, A., *La Campagne de Timur en Anatolie*, Bükreş 1942.
Divitçioğlu, S., *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, İstanbul 1996.
Diyanet, A. Ekber, *İlk Osmanlı-İran Anlaşması, 1555 Amasya Musalahası*, İstanbul 1971.
Einigkeit und Frieden Sollen auf Seiten Jeder Partei Sein. Die Friedensschlüsse von Wien (23. 06. 1606) und Zsitvatorok (15. 11. 1606), Zum 400. Jahrestag des Bocskai-Freiheitskampfes, Debrecen 2007.
Emecen, F.M., "Ridaniye", *DİA*, c. XXXV, s. 87-88.
— *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul 2009.
— "16. Asır Sonlarında Batı Akdeniz'de Siyaset Sahnesi, Osmanlılar-Fransızlar-İspanyollar", *Kanunî'den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri*, İstanbul 2012, s. 75-93.
— "Alaşehir", *DİA*, c. II, s. 342-343.
— "Bir Göçün Tarihçesi: Gelibolu'da Sirem Sürgünleri", *Osmanlı Araştırmaları*, X (1990), s. 161-179.
— "Büyük Türke Pannonia Düzlüklerini Açan Savaş: Mohaç 1526", *Muhteşem Süleyman*, İstanbul 2007, s. 45-92.
— "Canberdi Gazali", *DİA*, c. VII, s. 141-143.
— "Hadım Ali Paşa", *DİA*, c. XV, s. 4-5.
— "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebu Nümey", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 14 (1994), s. 87-120.
— "Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifaî ve Şehrizâde Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar", *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı,* haz. F.M. Emecen, İ. Keskin ve A. Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2013, s. 561-574.
— "Irakeyn Seferi", *DİA*, c. XIX, s. 116-117.
— "İbrahim Han", *DİA*, c. XXI, s. 316-317.
— "İbrahim Paşa, Makbul", *DİA*, c. XXI, s. 333-335.
— "İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 43, 2014, s. 67-92.
— "İlk Osmanlı Savaşları ve Taktikleri", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 19-25.
— "İstanbul Boğazı Önlerinde İlk Türk Yerleşmesine Örnek: Ali Bahadırlı Köyü", *Journal of Turkish Studies: Defterology Festschrift in Honor of Heath Lowry*, c. 39, 2013, s. 407-412.
— "Kanunî'nin Kanunnâmeleri ve Bir Mitin Doğuşu", *Tarih ve Medeniyet*, XIV (Nisan 1995), s. 42-45.
— "Kara Ahmed Paşa", *DİA*, c. XXIV, s. 357-358.
— "Kayılar ve Osmanlılar: Sahte Bir Kimlik İnşası mı?", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2015, s. 237-244.
— "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, İstanbul 2001, s. 47-58.
— "Kosova 1389: Kimin Zaferi", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 105-118.
— "Manisa Yahudi/Seferad Cemaatinin Oluşum Süreci (XV-XVII. Yüzyıllar)", *Tarih İçinde Manisa*, Manisa 2006, s. 115-126.
— "Mehmed III", *DİA*, c. XXVIII, s. 407-413.
— "Niğbolu Savaşı 1396", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 127-138.
— "Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 237-277.

— "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, İstanbul 2011, s. 37-60.
— "Osmanlı Şehzadeleri ve Taşra İdaresi", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, s. 61-82.
— "Osmanlılar ve Kuzey Karadeniz Stepleri", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 239-255.
— "Sahip Giray", *DİA*, c. XXXV, s. 519-520.
— "Selim II", *DİA*, c. XXXVI, s. 414-418.
— "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri, Bildiriler*, İstanbul 1991, s. 143-156.
— "Süleyman Paşa", *DİA*, c. XXXVIII, s. 94-96.
— "Şark Meselesinin Doğuşu: Osmanlı Devletinin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 321-337.
— "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne", *Edirne Serhatteki Payitaht*, İstanbul 1998, s. 49-69.
— "Trabzon Eyaletinin Batı Sınırları", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 159-166.
— "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devletinin Doğu ve Batı Siyaseti", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, s. 125-154.
— "XVI. Asırda Hukuk: Kanunî'nin Kanunnâmeleri ve Bir Mitin Doğuşu", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, s. 253-269.
— "Yemen'de İlk Osmanlı İdari Yapısı", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, s. 381-387.
— *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz*, İstanbul 2005.
— *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, ed. C. Küçük, Ankara 2001.
— *Fetih ve Kıyamet*, İstanbul 2012.
— *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2012.
— *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları*, İstanbul 2011.
— *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, İstanbul 2011.
— *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul 2010.
— *Unutulmuş Bir Cemaat. Manisa Yahudileri*, İstanbul 1997.
— *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2010.
— "Haraçgüzar", *DİA*, c. XVI, s. 90-92.
— "İhtilalci Bir Mehdilik Hareketi mi? Şahkulu Baba Tekeli İsyanı Üzerine Yeni Yaklaşımlar", *Ötekilerin Peşinde: Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, haz. M. Öz ve F. Yeşil, İstanbul 2015, s. 523-534.
— "Şahkulu Baba Tekeli", *DİA*, c. XXXVIII, s.284-286.
Emecen, F.M. ve Şahin, İ., "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri", *Belgeler*, XIX/23 (1999), s. 53-121.
Emre, Side, "Anatomy of a Rebellion in Sixteenth-Century Egypt: A case study of Ahmed Pasha's governership, revolt, sultanate and critique of the Ottoman imperial enterprise", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 46 (2105), s. 77-130.
Erdoğru, M.A., "Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI, İzmir 1996, s. 9-66.
Erduş, Muhammed Hüseyin Emir, *Uzun Hasan Akkoyunlu ve Siyasethâ-yı Şarki ve Garbi*, Tahran 1381.
Ertaylan, İ.H., *Sultan Cem*, İstanbul 1955.

Erünsal, İ., "Abdurrahman el-Askerî's Mir'âtü'l-ışk: A new Source for the Melami Movement in the Ottoman Empire During in the 15th and 16th Centuries", *WZKM*, 83 (1993), s. 95-115.
— *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, İstanbul 2014.
Es-Seyyid, S. Muhammed, *XVII. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul 1990.
Fallmerayer, J., *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, çev. A.C. Eren, Ankara 2011.
Faroqhi, S., "1600 Yıllarında Anadolu Kırlarında Toplumsal Gerilimler. Bir Yorumlama Denemesi", *11. Tez. Türkiye'de Tarım Sorunu*, İstanbul 1987, s. 106-120.
— "Anadolu'nun İskanı ve Terkedilmiş Köyler Sorunu", *Türkiye'de Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler*, Ankara 1976, s. 289-302.
— "Political Tensions in the Anatolian Countryside Around 1600. An Atempt at Interpretation", *Turkische Miszellen. Robert Anhegger Festschrift-Armağanı-Melanges*, İstanbul 1987, s. 117-130.
— *Men of Modest Substance. House Owners and House Property in Seventeenth Century*, Cambridge 1987 [*Orta Halli Osmanlılar*, çev. H. Çalışkan, İstanbul 2009].
Faroqhi, S., *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, çev. Z. Altok, İstanbul 2001.
Finkel, C., "French Mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593-1606", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, sy. 55 (1992), s. 451-471.
Fischer-Galati, S.S., *Ottoman Imperialism and German Protestanism 1511-1555*, Cambridge 1959.
Fleischer, C.H., "Gölgelerin Gölgeleri: 1530'larda İstanbul'da Siyasette Kehanet", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu, Norman Itzkowitz Armağanı*, der. B. Tezçan ve K.K. Barbir, çev. Z.N. Yelçe, İstanbul 2012, s. 65-78.
— *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, çev. A. Ortaç, İstanbul 1996.
Floristan Imizcoz, J.M., "II. Felipe Döneminde İspanya Siyaseti: Sabotaj ve Utanç Verici Ateşkes", *İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk*, çev. P.B. Çarum, İstanbul 2006, s. 191-216.
Fodor P.-David, G., "Hungarian-Ottoman Peace Negotiations in 1512-1514", *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Budapeşte 1994, s. 9-45.
Fodor, Pal, "Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541", *Acta Orientalia*, 45/2-3 (1981) s. 271-345 (çev. Ö. Kolçak, *Tarih Dergisi*, sy. 40, İstanbul 2004, s. 11-86).
Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.
Genç, N., *II. Kosova Savaşı*, Eskişehir 1993.
Genç, V., *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)*, sunuş: F.M. Emecen, İstanbul 2011.
Gibbons, H.A., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, haz. Bülent Arı, Ankara 1998.
Gill, Joseph, *The Council of Florance*, Cambridge 1959.
Gökbilgin, T., "Kanunî Süleyman'ın 1566 Sigetvar Seferi Sebepleri ve Hazırlıkları", *Tarih Dergisi*, XVI/21 (1966), s. 1-14.
— "Korvin Mathias (Matyas)'ın II. Bayezid'e Mektupları, Tercümeleri ve 1503 (909) Osmanlı-Macar Muahedesinin Türkçe Metni", *Belleten*, XXII/87, 1958, s. 269-390.
— "Mehmed Paşa", *İA*, c. VII, s. 595-605.
— "Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar", *Tarih Dergisi*, VIII/11-12 (1956), s. 11-50.
— "Venedik Devlet Arşivi'ndeki Vesikalar Külliyatında Kanunî Sultan Süleyman Belgeleri", *Belgeler*, I/2 (1964), s. 121-128.

Gökçe, T., "1572 Yılında İç-il Sancağından Sürülüp Kıbrıs'ta İskân Edilen Aileler", *E.Ü. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, II, İzmir 1998, s. 1-78.
Göksoy, İ.H., "Güneydoğu Asya İslam Ülkelerinde Türk İzleri", *Türkler*, IX (2002), s. 618-622.
Göyünç, N., "Yurtluk ve Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 269-277.
Griswold, W., "Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia", *Humanist and Scholar. Essays in Honor of Andreas Tietze*, İstanbul 1993, s. 37-57.
— *Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611*, çev. Ü. Tansel, İstanbul 2000.
Guboğlu, Mihail, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi", *Belleten*, L/198 (1987), s. 727-805.
Gürkan, E.S., "Batı Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi", *Kebikeç*, sy. 33. (2012), s. 173-204.
Hacıfettahoğlu, İsmail (haz.), *Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi*, Ankara 2001.
Hamdani, A., "Ottoman Response to Discovery of American and New Route to India", *Journal of The American Oriental Society*, 101/3 (1981), s. 323-330.
Hamidullah, M., "Hudaybiye Anlaşması", *DİA*, c. XVIII, s. 297-299.
Har-El, Shai, *Struggle for Domination in the Middle East: The Ottoman-Mamluk War 1485-91*, Leiden 1995.
Hess, A., *Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdenizi'nde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, çev. Ö. Kolçak, İstanbul 2010.
Heywood, C., "Osmanlı Devletinin Kuruluş Problemi. Yeni Hipotez Hakkında Bazı Düşünceler", *Osmanlı*, c. I, s. 137-145.
Honigmann, E., *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. F. Işıltan, İstanbul 1970.
Hourani, A., "Modern Ortadoğunun Osmanlı Geçmişi", *Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri*, s. 93-117.
Hütteroth, W., "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", *Türkiye Tarihi 1603-1839*, çev. F. Aytuna, İstanbul 2011, s. 37-40.
Imber, C., "The Reconstruction of the Ottoman Fleet After the Battle of Lepanto 1571-1572", *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul 1996, s. 85-101.
— *Varna Savaşı*, çev. A. Arel, İstanbul 2007.
Iorga N., "Du nouveau sur le campagne turque de Jean Hunyadi en 1448", *Revue Historique du Sud-Est Europeenes*, III, 1926, s. 13-27.
Isom-Verhaaren, C., "An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challange to the Power of Charles V", *Turcica*, XXVIII (1996), s. 299-318.
— *Kâfirle İttifak: 16 Yüzyılda Osmanlı-Fransız Anlaşması*, çev. A. Ortaç, İstanbul 2015, s. 46-47.
İlgürel, M. "Karayazıcı Abdülhalim", *DİA*, c. XXIV, s. 482-483.
İnalcık, H., "A Case Study in Renaissance Diplomacy: The Agreement Between Innocent VIII and Bayezid II on the Djem Sultan", *Journal of Turkish Studies*, III (1979), s. 209-230.
— "Bayezid I", *DİA*, c. V, s. 231-234.
— "Capital Formation in the Ottoman Empire", *Journal of Economic History*, sy. 39/1 (1969), s. 97-140.

— "Edirne'nin Fethi 1361", *Edirne*, Ankara 1965, s. 137-160.
— "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", çev. F. Unan, *Ondokuzmayıs Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 3 (Samsun 1988), s. 215-225.
— "İskender Bey", *DİA*, c. XXII, s. 561-563.
— "İstanbul: An Islamic City", *Journal of Islamic Studies*, I, 1990, s. 1-23.
— "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1969, s. 259-275.
— "Lepanto in the Ottoman Documents", *Il Mediterraneo nella seconda meta del 500 alla luca di Lepanto*, Firenze 1974, s. 185-192.
— "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), s. 283-337.
— "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği: 1300-1389*, çev. G. Çağalı Güven v.dğr, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1997, s. 78-100.
— "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul 2004, s. 59-85.
— "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 443-474.
— "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, XII/46 (1948), s. 349-402.
— "Türkler (Osmanlılar)", *İA*, c. XII/1, s. 286-308.
— "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiiliğine Girmesi ve Ahidnâme Meselesi, *Belleten*, VIII/30, 1944, s. 185-229.
— *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954.
— Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, XIII/2, Ankara 1958, s. 102-126.
— *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996.
İnan, K., "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu, Bildiriler*, Trabzon 1999, s. 141-151.
İpçioğlu, Mehmet, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Estergon (Esztergon) Seferi", *Osmanlı Araştırmaları*, X (1990), s. 137-159.
İpşirli, M., "Islahat", *DİA*, c. XIX, s. 172-174.
— "Koca Sinan Paşa", *DİA*, c. XXVI, s. 137-139.
— "Şeyhülislam Sunullah Efendi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII (1987), s. 209-236.
İslamoğlu-İnan, Huricihan, *Osmanlı imparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991.
Jefferson, J., *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad. The Ottoman-Christian Confilict from 1438-1444*, Mainz 2010.
Jenkins, H.D., *Kanunî'nin Veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa*, çev. N. Epçeli, İstanbul 2011.
Jensen, D.L., "XVI. Yüzyıl Fransız Diplomasisinde Türkler", *Tarih Dergisi*, çev. A. Kılıç, sy. 51 (2011), s. 165-190.
Jirecek, C., *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876.
Kafadar, C., "The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the post-Süleymanic Era", *Süleyman the Second and His Time*, İstanbul 1994, s. 37-48.
— *Osmanlı Devletinin Kuruluşu: İki Cihan Aresinde*, çev. C. Çıkın, Ankara 2010.
Kamalov, İ., *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, Ankara 2011.
Kanat, C., "Memlük Kaynaklarındaki Osmanlı İmajının Değişim Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. XXI/1 (2006), s. 123-134.
Kaplanoğlu, R., *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Bursa 2000.

Karpat, K., *Osmanlı ve Dünya: Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri*, İstanbul 2000.
Kastritsis, D.J., *Bayezid'in Oğulları: 1402-1413 İç Savaşında İmparatorluk İnşası ve Temsil*, çev. A. Arel, İstanbul 2010.
Kayapınar, L., "Süleyman Çelebi, Emir", *DİA*, c. XXXVIII, s. 82-85.
Keçiş, M., "Sakarya Boyunda Bizans-Türk Mücadelesinde Önemli Bir Geçit: Malagina", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, II (3-5 Nisan 2015)*, bildiri metni.
Kelenik, J., "The Military Revolution in Hungary", *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden 2000, s. 117-159.
— "A mezőkeresztesi csata", *Fegyvert s vitézt. A Magyar hadtörténet nagy csatái*, ed. Róbert Hermann, Budapeşte 2003, s. 111-128.
Keyder, Çağlar ve Tabak, Faruk (ed.), *Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, çev. Zeynep Altok, İstanbul 2000.
Kılıç, A., *Bir Osmanlı Akıncı Beyi: Gazi Evrenos Bey*, İstanbul 2014.
Kılıç, O., "Ocaklık" *DİA*, XXXIII, 317-318.
Kırzıoğlu, F., *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976.
Kızılyaprak, Zeynel Abidin (haz.), *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar. Küreselleşme ve Yerelleşme*, çev. Gül Evrim, İstanbul 2000.
Kolçak, Ö., *XVII. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.
Köhbach, M., "Çasar veya İmparator: Jitvatorok Antlaşmasından (1606) Sonra Roma Kayserlerinin Osmanlılar Tarafından Telakkubu Hakkında", *Tarih Dergisi*, çev. Y.A. Aydın, XXXVII (2002), s. 159-169.
Köprülü, F., "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Mes'eleleri" *Belleten*, c. VII, sy. XXVIII (1943), s. 212-303.
— *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994.
Kumrular, Ö., "İspanyol Kaynakları Işığında Kanunî'nin Alaman Seferi", *Tarih ve Toplum*, XXXVI/216 (Aralık 2001), s. 27-31.
Kurat, A.N., *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara 1953.
— *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara 1966, s. 93-96.
Küçükhüseyin, Ş., *Selbst- und fremdwahrnehmung im prozess kultureller transformation : Anatolische quellen über Muslime, Christen und Türken (13.-15. jahrhundert)*, Viyana 2011.
Kütükoğlu, B., "Lala Mustafa Paşa", *DİA*, c. XXVII, s. 73-74.
— "Murad III", *DİA*, c. XXXI, s. 172-176.
— *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, 1578-1610*, İstanbul 1993.
Lanza, F.F., "1500'de Türklerin Modon'u Kuşatması ve İşgali", *Türkler ve Deniz*, ed. Ö. Kumrular, İstanbul 2007, s. 201-229.
Lászlo, T. Sándor, *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háboru*, Szeged 2000.
Lindner, R.P., *Osmanlı Tarihöncesi*, çev. A. Arel, İstanbul 2008.
Lowry, H., "Osmanlı Melezlenmesinin Son Safhası: Fatih Döneminde Bizans-Balkan Aristokrasisi Üyelerinin Osmanlı Yönetici Seçkinlerine Dahil Edilmesi", *Düşten Fethe İstanbul*, ed. C. Yılmaz, İstanbul 2015, s. 242-251.
— *Erken Osmanlı Devletinin Yapısı*, çev. K. Tanrıyar, İstanbul 2010.

— *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi: 1350-1550*, İstanbul 2008.
Löebl, A., *Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593-1606*, c. I-II, Prag 1899-1904.
Martin, B.G., "Mai İdris of Bornu and the Ottoman Turks, 1576-78", *IJMES*, IV/3 (1972), s. 470-490.
Meriç, M. O., *Sultan Cem*, Ankara 2006.
Miller, W., *Son Trabzon İmparatorluğu*, çev. N. Süleymangil, İstanbul 2007.
— *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204-1566)*, New York 1908.
Minorsky, V., "Uzun Hasan", *İA*, c. XIII, s. 91-96.
Mirmiroğlu, V., *Fatih Sultan Mehmed II Devrine Ait Tarihi Vesikalar*, İstanbul 1945.
Mugul, Yakub, *Kanunî Devri*, Ankara 1987.
Murphey, Rhoads, "Suleyman's Eastern Policy", *Süleyman the Second and his Time*, ed. H. İnalcık ve C. Kafadar, İstanbul 1993, s. 229-248.
Necipoğlu, G., "Süleyman the Magnificent and Represantation of Power in Contex of Ottoman-Habsburg-Papay Rivalry", *Süleyman the Second and his Time*, ed. H. İnalcık ve C. Kafadar, İstanbul 1993, s. 195-216.
Nicol, D., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. B. Umar, İstanbul 1999.
Nicol, Donald M., *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürek İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000.
Niederkron, J.P., *Die europäische Mächte und der Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II, 1593-1606*, Viyana 1993.
Ocak, A. Yaşar, "Din", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II (İstanbul 1998), s. 109-158.
— "Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddin-i Karamanî", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 473-484.
— "Kanunî Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı Resmî Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmail Maşukî", *Osmanlı Araştırmaları*, X (1990), s. 49-58.
Oikonomides, N., "From Soldiers of Fortuna to Gazi Warriors the Tzympe Affair", *Studies in Ottoman History of Honour of Professor V. L. Menage*, İstanbul 1994, s. 239-247.
Okiç, T., "Bakanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırıcısı: Alexander Vasiljeviç-Solovjev", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. V/Cüz 1-4, İstanbul 1973, s. 205-222.
— "Quelques documents inédits concernant les Hamzawites", *Proceedings of the Twenty-second Congress of Orientalists*, II, Leiden 1957, s. 279-286.
Orhonlu, C., "Hind Kaptanlığı ve Piri Reis", *Belleten*, XXXIV/134 (1970), s. 235-254.
— "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi, 1570-1580", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri*, Ankara 1971, s. 91-98.
— "Osmanlı-Bornu Münasebetine Ait Belgeler", *Tarih Dergisi*, sy. 23 (1969), s. 111-130.
— "Seydî Ali Reis", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, I (1970), s. 39-56.
— *Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974.
— "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", *Tarih Dergisi*, XVI (1962), s. 1-10.
Ortaylı, İlber, "Süleyman ve İvan: Doğu Avrupa XVI. yüzyılın İki Hükümdarı", *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadî ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, Ankara 2000, s. 369-376.
Öden, Z.G., *Karası Beyliği*, Ankara 1999.
Ökten, E., "Scholars and Mobility: A Preliminary Assessment from the Perspective of al-Shaqayik al-Nu'maniyye", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. XLI (2013), s. 55-70.

Özbaran, S., "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *Tarih Dergisi*, XXXI (1978), s. 131-141.
— *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, İstanbul 1997.
— *Umman'da Kapışan İmparatorluklar: Osmanlı ve Portekiz*, İstanbul 2013.
Özdemir, M., "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", *Türkler*, IX, s. 399-402.
Özel, O. ve Öz, M. (der.), *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, İstanbul 2000.
Özgüdenli, O.G., *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009.
Öztürk, N., "Çelebi Mehmed'e Saltanat Yolunu Açan Olay: Çamurlu-ova Savaşı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 1, İstanbul 2000, s. 51-66.
Öztürk, Y., *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Ankara 2000.
— *Özü'den Tuna'ya: Kazaklar*, İstanbul 2004, s. 258-302.
Pamuk, Ş., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2012.
Paret, R., *Kur'an Üzerine Makaleler*, çev. Ömer Özsoy, Ankara 1995.
Pedani, M. Pia, "Some Remarks upon the Ottoman Geo-political Vision of Mediterranean in the period of the Cyprus War (1570-1573)", *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, ed. C. Imber ve K. Kiyotaki, c. II (2005), s. 23-35.
— *Osmanlı Padişahının Adına, İstanbul'un Fethinden Girit Savaşına Venedik'e Gönderilen Osmanlılar*, çev. E. Yıldırım, Ankara 2011.
Pfeffermann, H., *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*, çev. K. Beydilli, İstanbul 2003.
Pierce, Leslie, *Harem-i Hümâyûn, Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktay, İstanbul 1996, s. 75-120.
Popovic, M., *Mara Brankovic: Eine Frau zwischen dem christlichen und dem islamischen Kulturkreis im 15. Jahrhundert*, Wiesbaden 2010.
Posch, W., *Osmanisch-safevidische Beziehungen 1545-1550: Der Fall Alkas Mirzâ*, c. I-II, Viyana 2013.
Rahmeti Arat, R., "Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, VI (1939), s. 285-322.
Reid, A., "Batı Endonezya'da XVI. Yüzyıl Türk Tesiri I-II", *Türk Yurdu*, çev. İ.H. Göksoy, XVI/112-113 (Aralık 1996-Ocak 1997), s. 42-48; s. 49-53.
Reindl, H., *II. Bayezid ve Çevresi: Hükümdarın Adamları*, çev. A. Suat Ürgüplü, İstanbul 2014.
Reinert, S., "A Byzantine Source on the Battles of Bileca (?) and Kosovo Polje: Kydones' Letters 396 and 398 Reconsidered", *Studies in Honour of V. Menage*, ed. C. Heywood ve C. Imber, İstanbul 1994, s. 249-272.
— "The Palaiologoi, Yıldırım Bayezid and Constantinople. June 1389-March 1391", *Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr., vol. I. Hellenic Antiquity and Byzantium*, New York 1993, s. 345-346.
Roemer, H.R., "The Safavid Period Abbas I", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1976.
Safvet Bey, "Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi", *TOEM*, I, İstanbul 1327, s. 604-614, 678-683.
Safvet, "Hazar Denizinde Osmanlı Sancağı", *TOEM*, 3 (1328), s. 857-861.
Sahillioğlu, H., "Askeri", *DİA*, c. III, s. 488-489.
Salim, Necati, *II. Kosova, 1448*, İstanbul 1932.
Savory, R.M., "Abbas I", *Encyclopaedia Iranica*, c. I, Londra 1985, s. 71-75.

Schama, S., "Tarih ve Gönlümüzün İmgelemi", *Toplum ve Bilim*, çev. H. Berktay, sy. 54/55 (1991), s. 97-102.
Schwarz, Klaus, "XV ve XVI. Asırlarda Berlin, Brandenburg ve Türkler", *Tarih ve Toplum*, IX/50 (1988), s. 35-40.
Setton, K., *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, c. II, Philedelphia 1978.
Sılay, K., "Ahmedi's History of the Ottoman Dynasty", *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları*, c. XVI (1992), s. 129-200.
Singer, Amy, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, İstanbul 1996.
Smarcic, R., *Dünyayı Avucunun İçinde Tutan Adam: Sokollu Mehmed Paşa*, çev. M. Gaspıralı, İstanbul 1995.
Sohrweide, H., "Der Sieg der Safeviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert", *Der Islam*, 41 (1965), s. 95-223.
Soucek, S., "İnebahtı Savaşı (1571) Hakkında Bazı Mülahazalar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, IV-V (1974), s. 35-48.
Sümer, F. Demirtaş, "Bozulus Hakkında", *AÜDTCFD*, VII/10 (1949), s. 29-60.
— "Fatih'in Son Seferi Hangi Devlete Karşı idi", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 369-372.
— "Yavuz Sultan Selim Halifeliği Devraldı mı?", *Belleten*, LVI/217 (1992), s. 675-701.
Szakaly, Ferenc, "Nandorfehervar, 1521: The Beginning of the End of Medieval Hungarian Kingdom", *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificient*, s. 47-76.
Şahin, İ., "Osmanlı-Akkoyunlu Nüfuz Mücadelesinde Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8Kasım 1998)*, Trabzon 1999, s. 153-157.
Şahin, K., *Kanunî Devrinde İmparatorluk ve İktidar: Celalzade ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası*, çev. A.T. Şen, İstanbul 2014.
Şakiroğlu, M., "1503 Tarihli Türk-Venedik Anlaşması", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, III, Ankara 1983, s. 1559-1669.
Tansel, S., *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Ankara 1953.
— *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul 1966.
Tapper, R.L., "Şahseven", *DİA*, c. XXXVIII, s. 295-297.
Taşağıl, A., "Hıtaynâme", *DİA*, c. XVII, s. 404-405.
Tekindağ, Ş., "Bayezid II.'nin Tahta Çıkışı Sırasında İstanbul'da Vukua Gelen Hadiseler Üzerine Notlar", *Tarih Dergisi*, sy. 14 (1959), s. 85-96.
— "Fatih Devrinde Osmanlı-Memluklu Münasebetleri", *Tarih Dergisi*, sy. 30 (1976), s. 73-98.
— "Fatih'in Ölümü Meselesi", *Tarih Dergisi*, sy. 21 (1966), s. 95-108.
— "Fatih'le Çağdaş bir Memlüklu Sultanı Aynal el-Ecrud", *Tarih Dergisi*, sy. 23 (1969), s. 35-50.
— "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi: İlk Osmanlı Memluklu Savaşları (1485-1491)", *Belleten*, XXXI/123 (1967), s. 345-373.
— "Musa Çelebi", *İA*, c. VIII, s. 661-666.
— "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", *Tarih Dergisi*, sy. 17-18 (1963), s. 43-76.
— *Berkuk Devrinde Memlük Sultanlığı*, İstanbul 1961.
Tellioğlu, İ., *Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon 2009.
Tezcan, B., *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, New York 2010.

Togan, Z.V., "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, sy. I (1931), s. 1-42.
Topdemir, H.G., "Takıyüddin er-Rasıd", *DİA*, c. XXXIX, s. 454-456.
Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984.
Turan, Ş., "Fatih Sultan Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, III/4-5 (1967), s. 63-110.
— "Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına", *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 57-72.
— "Şehzâde Bayezid'in Babası Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdiği Mektuplar", *Tarih Vesikaları*, I/16 (1955), s. 118-127.
— *Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bayezid Vakası*, Ankara 1961.
— "Sakız'ın Türk Hakimiyetine Alınması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/6-7, Ankara 1966, s. 175-193.
Turgut, V., *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyası'nda Vakıflar ve Şehirleşme (16. yy. Bilecik ve Çevresi*, Bilecik 2015.
Uluçay, Ç., "Kanunî Sultan Süleyman'ın Ailesi İle İlgili Bazı Notlar ve Vesikalar", *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 227-257.
— "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu", *Sancaktan Saraya: Seçme Yazılar*, haz. S. Koz ve H. Şahin, İstanbul 2012.
— *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944.
Uzunçarşılı, İ.H., "Değerli Vezir Gedik Ahmed Paşa II. Bayezid Tarafından Niçin Katledildi", *Belleten*, XXIX/114 (1965), s. 355-361.
Ürekli, M., *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*, Ankara 1989.
Vatin, N., *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş Diplomasisi ve Korsanlık 1480-1522*, çev. T. Altınova, İstanbul 2004.
— *Sultan Djem*, Ankara 1997.
Veinstein, Gilles, "Les préporatifs de la campaigne navale Franco-Turque de 1552 a travers les orders du divan Ottoman", *Revue de l'occident muselman et de la Méditerranée*, XXXIX (1985), s. 35-67.
Vocelka, Karl, "Avusturya-Osmanlı Çekişmesinin Dahili Etkileri", *Tarih Dergisi*, XXXI (1978), s. 5-28.
Vryonis, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism*, Berkley-Londra 1971.
Walsh, J.R., "The Revolt of Elkas Mirza", *WZKM*, 68 (1976), s. 61-78.
White, S., *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge 2011.
Woods, J., *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, çev. S. Özbudun, İstanbul 1993.
Yavuz, Hulusi, *Kabe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti 1517-1571*, İstanbul 1984.
Yelçe, Z., "Evaluating Three Imperial Festivals: 1524, 1530 and 1539", *Celebration Entertaintment and Theatre in the Ottoman World*, ed. S. Faroqhi ve A. Öztürkmen, Kalküta 2014, s. 71-109.
Yıldırım, R., "Anadolu'da İslamiyet: Gaziler Çağında (XII.-XIV. Asırlar) Türkmen İslam Yorumunun Sünni-Alevî Niteliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Osmanlı Araştırmaları*, sy. 43, İstanbul 2014, s. 93-124.
Yıldız, S. Nur, "Razing Gevele and Fortifying Konya: The Beginning of the Ottoman Conquest of the Karamanid Principality in South Central Anadolia, 1468", *Proceeding of the British Academy*, sy. 156 (2009), s. 307-329.

Yılmaz, H., "Orhan Gazi'yi Sarayında Ziyaret Etmiş Bir Seyyah/Sufi: Seyyid Kasım El-Bağdadî ve Seyahat-nâmesinin Kuruluş Devri Osmanlı Tarihi Açısından Önemi", *Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi, 14-17 Ekim 2015. Tebliğler Özet Kitabı*, Sakarya 2015, s. 277.
Yinanç, M.H., "Bayezid I", *İA*, c. II, s. 369-392.
— "Cihan Şah", *İA*, c. III, s. 171-189.
Yinanç, R., "Dulkadıroğulları", *DİA*, c. IX, s. 553-555.
— *Dulkadır Beyliği*, Ankara 1989.
Yurdaydın, H.G., *Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, Ankara 1961.
Yücel, Y., *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti 1344-1398*, Ankara 1970.
— *XIII-XIV. Yüzyıllar Kuzeybatı Anadolu Tarihi. Çoban-oğulları-Candar-oğulları Beylikleri*, Ankara 1980.
Yüksel, A. Osman, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-neşr*, İstanbul 1996.
Zachariadou, E. (ed.), *Osmanlı Beyliği, 1300-1389*, İstanbul 1997.
— "Manuel Palaeologos on the Strife Between Bayezid I and Kadi Burhan al-Din Ahmed", *BSOAS*, XVIII (1980), s. 471-481.
— "Murad I Reffering to His Father: Merhum Gazi Babam", *Orhan Gazi ve Dönemi*, ed. İ. Selimoğlu, Bursa 2011, s. 18-23.
— "Süleyman Çelebi in Rumelia and the Ottoman Chronicles", *Der Islam*, sy. 60/2 (1983), s. 268-296.

DİZİN

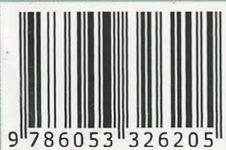
"Tarih belirli aralıklarla yeniden yazılmalıdır,
bu sadece yeni vak'alar ortaya çıktığı için değil,
zamanla bakış açıları değiştiği için de geçerlidir."
Goethe

Değerli Osmanlı tarihçisi Prof. Dr. Feridun M. Emecen'in yeni eseri, 600 yıl boyunca çok geniş bir coğrafyaya yayılmış Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk 300 yılına ışık tutuyor. Osmanlıların küçük bir beylikten bir cihan imparatorluğuna doğru yönelişini akıcı bir dille anlatan *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Osmanlı tarihini dar kalıplara sıkıştırmadan ele alan yaklaşımı ve kullandığı sağlam kaynak tenkidi yöntemiyle, siyasi tarih alanında vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olma özelliğini taşıyor.

Prof.Dr. Feridun M. Emecen 1979 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1985'te doktorasını tamamladı. 1981-2012 yılları arasında Yeniçağ Tarihi Anabilimdalı'nda öğretim üyesi olarak görev yaptı. Halen akademik çalışmalarını İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü'nde sürdürmektedir.

Klasik dönem Osmanlı tarihinin çeşitli konuları üzerinde pek çok makalesi ve kitabı bulunmaktadır. Yayımlanmış eserlerinden bazıları: *Fetih ve Kıyamet 1453* (2012); *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası* (2012); *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum* (2011); *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları: Bayezid II-Yavuz-Kanunî* (2011); *Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü. Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi* (2011); *Osmanlı Klasik Çağında Savaş* (2010); *Yavuz Sultan Selim* (2010); *Bulancak-Piraziz. Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi* (2005); *Unutulmuş Bir Cemaat Manisa Yahudileri* (1997).

KDV dahil fiyatı
26 TL